DUILIU ZAMFIRESCU

OPERE

Ediție îngrijită,
prefață, note,
glosar de
MIHAI GAFIȚA

IV

LYDDA. SCRISORI ROMANE
TEATRU

SCRIITORI ROMÂNI
EDITURA MINERVA
București, 1974

NOTA ASUPRA VOLUMULUI IV

LYDDA, SCRISORI ROMANE — TEATRU

Acest al patrulea volum din seria *Operelor* lui Duiliu Zamfirescu e singurul cu un caracter neomogen, sub raportul genului literar, căci cuprinde un roman — el însuși cu o construcție neunitară: epistolar și memorialistic — și cinci piese de teatru.

Există, cu toate acestea, o legătură, mai puțin organică, între romanul *Lydda* și una din piese, *Lumină nouă*, care legitimează într-o măsură anumită apropierea.

Care e legătura între *Lydda* și *Lumină nouă?*

Piesa aceasta a fost inițial scrisă în 1895—1896 și purta alt titlu: *Hypnoticii*, dar a întîmpinat opoziția lui Titu Maiorescu, căruia în mod firesc i-a fost trimisă pentru lectură și, desigur, pentru apariție în *Convorbiri*. Conținutul observațiilor făcute de critic nu-l cunoaștem, dar ne sînt cunoscute cîteva explicații date de scriitor cu privire la modificările operate. In nici o altă lucrare Duiliu Zamfirescu n-a făcut atîtea transformări și atît de importante ca în *Hypnoticii*, pentru a ajunge la *Lumină nouă*, eliminări și adaosuri care au rectificat chiar direcția ideologică a piesei.

Scriitorul a primit sugestiile și recomandările criticului, amînînd piesa, lăsînd-o „să doarmă", cum îi scria el lui Maiorescu, și anume 15 ani. Însă în cursul convorbirilor cu fruntașul Junimii au intervenit probabil referiri dese la chestiuni filozofice, abordate într-o scenă a *Hypnoticilor*, și scriitorului i se va fi demonstrat că are goluri, aproximații, inexactități în domeniu — în studiul psihologiei, al filozofiei — ceea ce Duiliu Zamfirescu a acceptat cu greu, sau nici n-a acceptat propriu-zis. *Lydda* începe să fie scrisă chiar în momentul cînd eșuează *Hypnoticii*, atunci începe să se publice în *Convorbiri*, fiind o insurecție a unui artist

tînăr, aflat la Roma, inteligent și optimist, față cu scepticismul unui bătrîn filozof, schopenhauerian mizantrop, rămas la țară, în perimetru limitat de gîndire și de legătură cu viața. Romanul va relua, în forme noi, extinse, majoritatea problemelor eliminate din piesă, în scrisorile pe care le schimbă tînărul Mircea M. cu bătrînul Filip A. și în jurnalul acestuia din urmă, care pînă la urmă recunoaște falimentul poziției sale. Procedarea era inocentă pentru cititorii romanului și chiar pentru numeroși prieteni, care nu știau ce conține corespondența dintre Maiorescu și Duiliu Zamfirescu, nici obiectul discuțiilor dintre ei și nici opiniile criticului despre piesa *Hypnoticii*.

Așadar, legătura dintre roman și piesa *Lumină nouă* — mai exact în prima ei formă, *Hypnoticii* — legitimează măcar parțial alăturarea lor în același volum al ediției.

Ar mai exista încă o rațiune, de data aceasta exprimînd à rebours soarta comună a romanului *Lydda* și a teatrului lăsat de Duiliu Zamfirescu. Dacă romanele sale principale exprimau un program social, iar poezia sa reprezenta o reacție lirică la problemele cele mai diverse ; dacă nuvelistica sa era cînd replică romantică și cînd literatură cu program social — romanul *Lydda* intră în seria eseului filozofic, a dezbaterii — deși în cadrele largi ale epicei — în problemele *teoretice*, de conștiință, iar teatrul, prin *O suferință*, *O amică* și *Poezia depărtării*, abordează cazuri de conștiință și încearcă, în formele specifice genului, ispite filozofice, explorarea „abisului interior". Cîteva nuvele — *Frica*, *Alessio*, *Singurătate*, *Petrică*, *Furfanțo* — aparțin acestei familii, în care *Lydda* și *Lumină nouă* dețin întîietatea, iar piesa, în forma primă, a *Hypnoticilor* (care, în eșecul ei, determină scrierea romanului *Lydda*), e prima reacție literară publică marcînd începutul emancipării de tutela spirituală maioresciană. Celelalte etape principale ale acestui veritabil proces de conștiință vor fi : articolul *Literatura românească și scriitorii transilvăneni* (1903), discursul de recepție *Poporanismul în literatură* (1909) și comunicarea academică *Metafizica cuvintelor și estetica literară* (1911).

Așadar, dacă nu rațiuni de felul grupărilor pe criterii de gen literar justifică alăturarea *Lyddei* de teatru — iată că apar și argumentele înrudirii prin geneză, prin gamă de preocupări. Am adăuga și rezervele criticii, care sînt aceleași față de romanul *Lydda* ca și față de piese, și unul și celelalte cunoscînd o circulație foarte restrînsă și fiind cu timpul situate într-un sector de plan secund sau terț al operei scriitorului, ca lucrări mai mult ambițioase decît propriu-zis literare, mai curînd experimente și mai puțin roman, respectiv piese cu priză la public.

Opinia trebuie revizuită într-o măsură mult mai mare decît în cazul altor sectoare ale operei lui Duiliu Zamfirescu — acelea cunoscute sau recunoscute, în general, cu dimensiunile lor reale. Însă romanul *Lydda*, tipărit în *Convorbiri* în etape disparate, la distanță uneori de ani între ele, scos în volum șapte ani mai tîrziu, în 1911, reeditat cu zgîrcenie, s-a impus greu, ba mai adevărat e să spunem că nu s-a impus, n-a fost nici urmărit cu seriozitate de critica noastră, seria din colecția „Scriitori români" editată de Mariana Rarincescu-Zamfirescu nu l-a cuprins și, practic, de aproape jumătate de veac el nu a mai circulat decît la puținii cititori ai bibliotecilor, nu și la publicul librăriei. Cît privește teatrul, acesta n-a fost niciodată adunat în volum, nici măcar scos în broșuri, ci a rămas în *Literatorul* de la 1882 și în *Convorbiri literare* din 1912—1914, aflate azi doar în cîteva biblioteci. De jucat, numai ultimele patru piese — *Lumină nouă*, *O amică*, *Poezia depărtării* și *Voichița* au fost jucate pe scenă, numai la Naționalul din București, fără să treacă mult peste zece reprezentații și, judecînd după lista încasărilor scriitorului la rețeta spectacolelor — pentru primele cinci spectacole *Voichița* aducea cam 1500 lei — înseamnă că sălile n-au fost niciodată pline, ba chiar se goleau pe măsură ce spectacolele se repetau. Erau ceea ce se numea atunci : „succese de stimă", cum vă spune actorul Ion Livescu despre unul din ele, așadar spectacole bine jucate, ale unor piese considerate mijlocii sau slabe, puse în scenă pentru autorul lor, din imposibilitatea teatrului de a face altfel, și vizionate de un public care nu putea să nu vină, aplaudînd cu măsură nu atît piesa, cît efortul sau talentul actorilor.

Totuși, cîtă lume putea să vadă spectacolele ? Cîți cititori are teatrul publicat într-o revistă lunară ?

E cert că epoca noastră aproape nu mai are cunoscători ai teatrului scris de părintele *Vieții la țară* — decît rari, din corpul didactic și din exegeții de strictă specialitate — iar cititorii *Lyddei* trebuie să fie nu numai foarte bătrîni, dar și foarte puțini !

Duiliu Zamfirescu e însă cel dintîi vinovat de această situație — și apoi e răspunzătoare o anumită neagră tradiție a tipăririi literaturii odinioară, a teatrului, a prozei care nu era material de studiu în școli și nici roman de senzație, de aventuri. Această tradiție abia în epoca noastră o curmăm și tipărim, cum se vede, operele scriitorilor și în afara, sau pe deasupra interesului comercial !

Astfel, grupăm în acest volum două genuri distincte — roman și teatru — înglobînd lucrări unite și de aceeași soartă vitregă a editărilor anterioare, deși cu semnificații hotărîtoare în opera scriitorului și în literatura noastră în general. Caracterul lor experimental — tehnică a

compoziţiei, caracteristici stilistice — e numai o latură a valorii lor; altă latură, şi mult mai importantă, a volumului de faţă este cea de dezbatere din unghi strict personal, de eseistică, am spune (dacă termenul n-ar limita aprecierea artistică), în orice caz de abordare în perspectivă mai acuzat teoretică decît primele trei volume apărute ale seriei. E limpede că romanul *Lydda*, aşa cum se va arăta numaidecît — pe urmele unei demonstraţii pe care am făcut-o şi în monografia dedicată scriitorului *(Duiliu Zamfirescu*, „Editura pentru literatură", 1969, p. 579—594), dar cu fapte mai apropiat urmărite, sub specia felului cum se coagulează ele şi se convertesc în materia romanului — reprezintă un moment al *biografiei* scriitorului într-o măsură tot atît de mare cît unul al *literaturii* lui. Sensurile lui, sub raportul traducerii unor detalii de viaţă, de gîndire ale scriitorului — se va vedea în *Notele şi comentariile* consacrate textului — sînt excepţional de bogate în a numi realităţi foarte concrete. Avem, ca şi în *Lume nouă şi lume veche*, dar la o treaptă literară superioară, un roman „cu cheie", nu însă de înfruntare în arenă cu adversari direcţi, dinafară, ci de autoexplicare, de polemică interioară şi numai cu proiecţii exterioare de nostalgii şi programe, comunicate uneori direct, alteori „à rebours".

Lucrul va sta, în măsuri diferite, la fel în teatru, cu deosebire în *O suferinţă* şi *O amică* dar şi în *Poezia depărtării* sau *Lumină nouă*. Experimentul mergea mai departe în piesa *Prea tîrziu* — inclusă doar în *Addenda*, avînd paternitate incertă, cum vom arăta amănunţit — piesă reprezentînd un stadiu intermediar în convertirea unui material social-uman în substanţa romanelor *Viaţa la ţară* şi *Tănase Scatiu*. Putem spune că *Lydda* este stadiul literar prim al unei polemici teoretice, cu privire la arta, la rolul artistului, la raportul între gîndire (filozofie) şi artă, între dragoste şi artă etc.; în acelaşi fel, putem spune că teatrul lui Duiliu Zamfirescu — de la *O suferinţă* la *Voichiţa*, înglobînd şi *Prea tîrziu*, în latura care aparţine sigur scriitorului, şi *Thargelia din Milet*, din care se păstrează doar cîteva scene — este o ilustrare, ce merge de la tragic la comic, a ideii sau iluziei scriitorului despre puterea dragostei.

Duiliu Zamfirescu n-a fost un scriitor al notaţiei, al oglindirii epice, nici un liric exploziv, deşi aflăm în opera sa un roman social critic, nuvele întinse, cu tipologii esenţiale, sau poezii evocatoare, instantanee descriptive etc.

Predominante sînt la el meditaţia şi dezbaterea unei problematici umane sau sociale, a unor cazuri de conştiinţă umană sau socială. Notarea prea sumară a proceselor psihologice a considerat-o el însuşi o

deficienţă a artei sale şi se va vedea în ce fel; în orice caz, Duiliu Zamfirescu nu face parte din categoria prozatorilor analitici. Dar el e un meditativ; el gîndeşte *despre*, el apreciază, face eseistică, folosind instrumentele specifice literaturii, definind deopotrivă cele două componente ale structurii sale, parnasianul şi neoclasicul, deci, în ambele ipostaze, un temperament ce se bizuie mai mult pe forţa de cerebralizare şi interiorizare decît pe sensibilitatea transmisă pătimaş. E un realism, dar al parnasianului, mereu conţinut în el însuşi, de unde amploarea ciocnirii permanente *de idei*. *Lydda*, oricît roman, este mai întîi un dialog — epistolar — amplu şi prelungit, între cei doi protagonişti, tînărul Mircea M. şi bătrînul Filip A., ca între doi eroi de teatru, putînd să nu aibă nici nume (ca în *O amică* sau în primele forme ale piesei *Poezia depărtării)*, deci reprezentînd două ipostaze de principiu; în a doua parte, jurnalul bătrînului e un lung monolog interior, echivalent cu o tiradă, în mai mică măsură epică decît romanele „povestite" la persoana întîia.

Iată, prin urmare, şi alte raţiuni interioare de natură să legitimeze gruparea romanului *Lydda* şi a teatrului într-un singur volum, dincolo de alte motive arătate.

*

Mai mult decît la volumele anterioare, şi cu deosebire la piesele de teatru, sînt necesare un număr de explicaţii preliminare de ansamblu, în afara celor ce vor fi date în capitolul de *Note şi comentarii*, privind anume alegerea textelor de bază folosite în ediţia prezentă.

LYDDA. SCRISORI ROMANE

Romanul s-a tipărit în volum în timp ce scriitorul se afla în ţară, aşadar trebuind să presupunem, după practica de azi, că şi-a controlat singur ediţia şi că, prin urmare, îşi va fi citit şi corectura.

Lucrul nu e sigur, ba e mai probabil că el n-a avut loc. Operaţia tipăririi dura atunci timp scurt, colile odată culese şi corectate se imprimau numaidecît, înainte ca alte coli să fie pregătite. Corectura se făcea în tipografie, cu obligaţia respectării „manuscrisului", care ştim cît de riguroasă era!... Scriitorul nostru, în 1911 cînd a apărut *Lydda*, se afla de obicei la Galaţi sau Odobeşti, ocupat cu Comisiunea Europeană a Dunării şi cu întreprinderea sa viticolă de la Faraoane, cu polemicile la Academie (acum ţine comunicarea *Metafizica cuvintelor şi estetica literară*, lucrare a cărei elaborare i-a cerut timp) şi cu cele de

presă, extrem de dure. Corectura era operaţie plicticoasă. Că va fi citit vreodată „probele" e îndoielnic, deşi exclus nu e. În general, tiparul „Bibliotecii pentru toţi", care a scos şi acest roman, ca şi pe cele anterioare, era destul de rudimentar şi neîngrijit. Avantajul tirajului mare — colecţia era foarte ieftină — se plătea prin calitatea scăzută a tiparului! De aceea nu se poate gîndi nimeni în mod serios să socoată drept text de bază şi drept „ultima dorinţă a scriitorului" textele din vechea „Bibliotecă pentru toţi", deşi meritele colecţiei sub raportul selecţiei sumarelor şi al difuzării lor sînt considerabile.

Ca text de bază trebuie ales, şi în cazul nostru, altul. Urmînd criteriul celorlalte volume, aşadar alegînd drept text de bază pe acela care a stat ultimul, cu siguranţă, sub ochii scriitorului, ajungem şi aici la manuscris — căci forma din *Convorbiri literare* a fost lecturată tot de corectorii tipografiei, sau ai redacţiei, autorul fiind la Roma în perioada 1898—1904 cînd apare romanul în bătrîna revistă a Junimii. Pentru întreaga parte I-a a romanului, subintitulată cu formula: „Sit tibi terra levis" („fie-ţi ţărîna uşoară"), există manuscrisul autorului, cu excepţia unor pagini izolate — şi deci acesta e textul de bază; pentru partea II-a, *Însemnările bătrînului*, nu avem manuscris.

Cum de s-a rătăcit şi a dispărut restul de pagini manuscrise nu ştim. Pentru acestea, textul de bază e, normal, cel din *Convorbiri*, oricum mai aproape de manuscrisul lui Duiliu Zamfirescu decît cel din ediţia „Bibliotecii pentru toţi", care, în mod clar, s-a cules după revistă şi nu direct după manuscris — căci în acest caz, am fi avut manuscrisul întreg, nu s-ar fi pierdut numai o parte a lui! Diferenţele de grafie între forma din volum şi cea din revistă, sau cele de pronunţii specifice, nu sîntem deci obligaţi să le atribuim autorului, ele pot fi datorite lecturilor grăbite ale zeţarului şi faptului că nici corectorul n-a operat colaţionările necesare cu revista, ci a citit textul „la liber".

E de la sine înţeles, totuşi, că şi deosebirile de text mai importante, datorate vizibil zeţarului sau corectorului, se consemnează, în capitolul de *Note şi variante* pentru eventualitatea că o lectură „la liber" putea fi făcută chiar şi de Duiliu Zamfirescu.

Deşi multe capitole sînt redactate la distanţă mare între ele, nu întîlnim inconsecvenţe notabile, de felul celei constatate în cazul romanului *Îndreptări*, unde intervalul de un an între scrierea capitolelor VII şi VIII a dus la o radicală modificare de atmosferă, de relaţii între protagonişti etc. Ca autorul să fi fost mai atent la un roman decît la celălalt, scris tot cam în acelaşi timp, e puţin probabil, cu atît mai mult cu cît fărîmiţarea *Lyddei* pe spaţiul a 5—6 ani, putea da naştere

la discontinuităţi şi mai mari decît cea din *Îndreptări*. Mai sigur e că forma epistolară sau cea de jurnal din *Lydda* evită ea însăşi pericolul, sau face mai puţin vizibile, dacă nu chiar invizibile, variaţiile de tonalitate, şi permite cititorului să atribuie totul inconsecvenţelor fireşti ale personajelor. Cu toate acestea, unde astfel de nepotriviri devin notabile, ele se menţionează în capitolul de *Note şi variante*.

PIESELE DE TEATRU

În domeniul teatrului, Duiliu Zamfirescu a scris — sau a început să scrie — următoarele piese:

— *O suferinţă*, prezentată la concursul anual al Teatrului Naţional, nepremiată, nejucată; s-a publicat în *Literatorul*.

— *Prea tîrziu* (în colaborare cu Ştefan Vellescu), prezentată la concursul anual al Teatrului Naţional, nepremiată, jucată o singură dată; nepublicată.

— *Străbunii noştri*, realizată numai sub formă de scenariu, sau plan amănunţit, transformată în nuvelă, cu acelaşi titlu.

— *Bucea sau căpăţînă*, simplă şarjă de atelier, fără intenţia publicării, probabil.

— *Thargelia din Milet*, trimisă *Convorbirilor* şi Teatrului Naţional, nejucată, nepublicată. Manuscrisul păstrat parţial.

— *Doctorul Vera*, ulterior *Hypnoticii*, cu modificări, apoi cu titlul definitiv *Lumină nouă*, jucată la Teatrul Naţional şi publicată în *Convorbiri literare*.

— *O amică*, jucată la Teatrul Naţional şi publicată în *Convorbiri literare*.

— *Poezia depărtării*, jucată la Teatrul Naţional şi publicată în *Convorbiri literare*.

— *Voichiţa*, publicată în *Convorbiri literare* şi jucată la Teatrul Naţional.

Numai ultimele trei piese ale scriitorului au avut un regim calm, cu alte cuvinte, au fost scrise, citite, primite, jucate, publicate — sau, ca *Voichiţa*, întîi publicată şi abia pe urmă jucată — fără istorii suplimentare importante, fără alt zbucium decît acela inerent domeniului, aşadar oarecare adaosuri la reprezentare, cronici mai receptive sau mai rezervate etc. Primele piese — cu excepţia şarjei *Bucea sau căpăţînă*, care n-a fost destinată propriu-zis scenei — au avut parte şi de împrejurări nefavorabile, cu consecinţe dintre cele mai funeste: două res-

pinse la premiu, una nejucată deloc (*O suferință*), alta o singură dată (*Prea tîrziu*), dar fără să ni se fi păstrat manuscrisul doveditor, astfel încît paternitatea ei e controversabilă; a treia respinsă de la publicare și reprezentare, ba încă și pierdut manuscrisul în forma completă (*Thargelia din Milet*); a patra amînată cu aproape două decenii la publicare și reprezentare (*Lumină nouă*). Hotărît, zodia sub care se desfășurase prima perioadă a dramaturgiei lui Duiliu Zamfirescu n-a fost de natură să-l stimuleze pe acest drum. E și motivul pentru care, după 1898, cînd se consumă ultima lui încercare eșuată cu două piese: *Thargelia* și *Hypnoticii* — el nu s-a reîntors la teatru decît abia odată cu 1910, cînd e numit, la recomandarea Academiei, membru în Comitetul de lectură al Teatrului Național, unde a funcționat pînă la război.

Prezența sa în repertoriu începe abia cu anul 1912 (*Lumină nouă* și *O amică*), totuși pentru scurt timp, pînă în primăvara anului 1915, după care numai o singură piesă, *Poezia depărtării*, e reprezentată de cîteva ori, în 1920, și nimic nu e tipărit în volum, pînă acum.

Din toată această activitate, prezenta ediție reproduce numai cinci din piesele scriitorului, al căror text există, integral sau în cea mai mare parte, publicat sau în manuscris, și anume: *O suferință*, *Lumină nouă*, *O amică*, *Poezia depărtării* și *Voichița*.

— *O suferință* se reproduce după *Literatorul*, unde însă lipsește din colecția Academiei o filă, astfel că lucrarea e trunchiată. Partea existentă e, totuși, suficient de edificatoare, pentru a integra piesa în ediția prezentă.

— *Prea tîrziu* prezintă cazul complicat al dublei paternități, ea e semnată de Ștefan Vellescu și Duiliu Zamfirescu. Dovezi sigure că lucrarea aparține în atît de mare proporție scriitorului nostru încît să poată fi introdusă ca atare în ediția sa de *Opere*, nu avem. Cele două manuscrise existente sînt caligrafiate parțial de Vellescu, parțial de Duiliu Zamfirescu, numai cîteva pagini și apoi mai multe intervenții — adaosuri, eliminări, reformulări — sînt efectuate în ambele de Duiliu Zamfirescu. Totuși, schema primă a subiectului e a sa, construită după nuvela *Jeana*, căreia i s-a adăugat tema socială și politică, dezvoltată ulterior în *Viața la țară* și *Tănase Scatiu*. La notele corespunzătoare din volumele II și III ale prezentei ediții se expun datele referitoare la raporturile piesei cu nuvela și romanele. Cum textul propriu-zis nu-l vom reproduce în cadrul operei dramatice a lui Duiliu Zamfirescu — ci într-o *Addendă* a capitolului de *Note* al volumului de față, se face și o expunere comparativă a materiei dramatice din *Prea tîrziu* și a felului cum ea provine din nuvelă, iar apoi cum se convertește în substanța romanului; astfel, încercăm să circumscriem, totuși, atît cît se poate într-o lucrare scrisă în colaborare, contribuția proprie a fiecăruia dintre coautori și reproducem textual o variantă, anume pe cea mai veche, varianta prezentată în concurs, unde este clar că participația lui Duiliu Zamfirescu e mai mare decît în cealaltă — e, probabil, transcrierea unei dramatizări efectuate în principal de dînsul, pe baza convorbirilor cu colaboratorul său; numai a doua versiune e în mai mare parte a acestuia.

— Șarja *Bucea sau căpățînă*, destinată vizibil unei lecturi de cenaclu, probabil în cadrul Junimii sau în cercul de prieteni ai perioadei 1887—88, nu și-ar justifica prezența în ediție, deși are o oarecare amploare. E un pamflet fără destinație publicitară și trebuie să rămînă ca atare.

— *Thargelia din Milet* nu o cunoaștem decît din cîteva pagini ale unor manuscrise inițiale, cel final trebuind, se pare, să-l socotim definitiv pierdut. Textul parțial pe care-l avem nu îndreptățește tipărirea ca lucrare dramatică autonomă. Scriitorul nu a publicat din această lucrare decît micul poem de dragoste *Cîntul Thargeliei* (vol. I, *Poezii*, al prezentei ediții, p. 150 și nota p. 497—503). Însă, ca și în cazul piesei *Prea tîrziu*, marcăm în *Addenda* prezentului volum situația piesei și reproducem textul cît ni s-a păstrat.

Celelalte piese: *Lumină nouă* (inițial *Doctorul Vera*, apoi *Hypnoticii*), *O amică*, *Poezia depărtării* și *Voichița* se reproduc integral.

Menționăm aici, pentru a epuiza inventarul scrierilor lui Duiliu Zamfirescu destinate scenei, că el a abordat genul și prin intermediul traducerilor — odată realizînd, în perioada 1879—1881, traducerea în versuri a primului act și a unei părți din următorul, ale dramei *Hernani* a lui Victor Hugo, a doua oară realizînd versiunea românească a libretului operei *Haiducul* (1884) de Frédéric Damé și Cavalerul d'Ormeville, cu muzica de Oreste Bimboni.

Prima dintre cele două traduceri s-a publicat în *Literatorul* (1882), cealaltă în *Cimpoiul* (1884). Asupra acestora nu mai revenim în cadrul volumului de față, cititorul fiind rugat să consulte capitolul de *Note și comentarii* al volumului I, *Poezii*, din prezenta ediție (p. 610—614), unde se dau lămuririle trebuitoare și cîteva citate exemplificative.

*

Totuși, contactul lui Duiliu Zamfirescu cu teatrul mai include un sector ce nu are cum fi cuprins în acest volum al seriei *Opere*, decît

în *Nota* de față. Puținele cronici dramatice pe care le-a scris vor figura, firește, în volumul consacrat publicisticii sale. Însă este util să fie cunoscute cîteva din opiniile sale despre alte piese — acestea multe la număr — pe care le-a citit în calitatea sa de membru în Comitetul de lectură al Teatrului Național. Fiind de foarte mică întindere și formulate lapidar, nu sub înfățișarea unor referate — cum făcea, de pildă, Mihail Dragomirescu în aceeași perioadă — și care ar fi putut echivala cu recenzii, articole propriu-zise sau comunicări academice, opiniile lui Duiliu Zamfirescu sînt expresia unui program, a unei concepții, pentru care nu găsim alt loc mai potrivit decît acesta, în cuprinsul ediției, socotind că nu e bine ca ele să lipsească întru totul din sumarul ei.

Duiliu Zamfirescu a fost propus ca membru în Comitetul de lectură în aprilie 1910, de către Academie.

Colegii săi în forul teatral de apreciere a pieselor originale erau: Iacob Negruzzi, scriitor în toate genurile, acum în faza memoriilor; prozatorul I. Al. Brătescu-Voinești; criticul și profesorul D. Evolceanu; actorii Vasile Leonescu și Aristide Demetriad; criticul-profesor Mihail Dragomirescu; dramaturgul George Diamandy. Compoziție diversă, dar puternică, datorită în special celor doi actori și celor doi critici, dar și lui Duiliu Zamfirescu, care, împreună cu Mihail Dragomirescu, au partea cea mai tranșantă în formarea opiniei Comitetului, adică în respingerea veleitarilor neconcludenți — primul prin scurte formule, al doilea prin pătrunzătoare articole de analiză, rămase înmormîntate în arhiva teatrului, necunoscute decît celorlalți membri.

Vom nota un mare număr de opinii, tocmai pentru a se putea observa consecvența scriitorului în exigență, dar și nuanțele aprecierilor sale, gustul etc.

„Referatele" lui Duiliu Zamfirescu sînt scrise pe bucăți de hîrtie de tot felul, uneori file smulse din caiete de aritmetică, dar caligrafia este aceeași — dreaptă, demnă, severă — de fapt, nu referate ci extrase de opinie, de regulă fără argumente, concluzii în genul judecății maioresciene.

Iată o suită de atari formulări:

— *Bunicul* de A. de Herz: „Bună, cu oarecare modificări în finalul actului al 3-a, spre a da caracterului bunicului logica necesară; idem, cu oarecare scurtimi în laudele sale erotice. Merită să fie reprezentată."

— *Hămăiță*, comedie în trei acte de G. Diamandy: „Nu judec lucrările amicilor — prin urmare o restituiesc fără a o fi cetit". (Autorul îi era și rudă prin alianță, însă piesa era slabă, probabil o citise, dar se eschiva de la comunicarea opiniei.)

— *Noaptea luminoasă*, dramă în 3 acte de Const. Riuleț: „Lucrare patriotică, de actualitate, care merită să fie citită în Comitet".

— *Gemenii* de Radu Mircea: „Poezie dramatică în nenumărate acte și tablouri. Atît de rău scrisă la mașină, încît mi-a fost cu neputință a o ceti."

— *Analiza conjugală*, tragicomedie în 4 acte și 2 tablouri: „Nu se poate juca".

— *Rapsodul*, un act în versuri de I. Th. Delamunte: „Nu se poate juca".

— *Bal mascat*, un act în versuri de Oreste: „Versuri frumoase. Lipsește actul. Autorul ar putea găsi un conflict care să dea interes acțiunii."

— *Femeia tot femeie* de Șt. Dumitrescu și Ion H. Georgescu: „Nu se poate reprezenta".

— *Copilul (Tout pour l'enfant)* de Eraclie Sterian, reprezentată la Teatrul „Antoine" (Paris): „Lucrare interesantă, care s-ar putea juca, dacă s-ar modifica scena 13 din actul al 3-lea, nejustificată".

— *Boier Niță* de Lazăr Popescu: „Literatură țărănească destul de bună. Nu însă pentru scena Teatrului Național."

— *Seara de Anul nou* de N. N. Hîrjeu: „O scenă de ocazie, bine scrisă, cu exacte cugetări, care s-ar putea reprezenta la Anul nou".

— *Dragoste de cioban* de M. Polizu-Micșunești: „O bucățică de scenă, foarte bine scrisă, care însă nu poate fi nici începutul începutului unui spectacol".

— *Spre fericire* de M. Polizu-Micșunești: „Doi tineri, cari se căsătoresc fără a se iubi și cari se cuceresc în timpul acțiunei. Ideea ar fi bună, dacă ar fi tractată cu o mai mare conștiință a scenei și a vieții. Oamenii care fac filozofie în noaptea nunții sunt priviți de public cu neîncredere. Pentru a-i salva de ridicol, se cere o catastrofă chiar de la actul I, ceea ce nu e admisibil. Cred că piesa nu se poate reprezenta, așa cum e concepută."

— O *invenție* de Eraclie Sterian: „Lucrarea aceasta a mai fost prezentată Comitetului de lectură. Cum nu cuprinde nici o schimbare radicală, după cît mi-aduc aminte, sunt de părere să menținem vechea hotărîre."

— „Amîndouă dramele d-lui Bodnărescu (scriitorul îi zice „domn", dar Bodnărescu murise de mult, n.n.), *Lăpușneanu-Vodă* și *Ilie-Vodă*, se pot juca. Ele au calitățile și cusururile timpului în care au fost scrise și, mai cu seamă, ale autorului lor — în acest înțeles, că sunt gîndite, dar greoaie.

Succesul lor scenic va fi nul, mai ales astăzi, cînd publicul aleargă după emoțiuni ieftine..."

— *Spioana* de Emil Drăghicescu: „O amabilă copilărie. Nu se poate juca."

— *Tirana* de Cezar (pseudonim, n.n.): „Încercare interesantă; dialog viu. Nu destul de motivată despărțirea între mamă și fiu, și cu totul nemotivată depravarea mamei, care nu face nimic să-și găsească fiica. De la muntele Athos nu se poate fugi ușor. Negativ."

— *Veneticul* de Titu Himara (Nimara?, n.n.): „Lucrarea de față, interesantă, se întemeiază pe un conflict pasional foarte greu de susținut: patriotismul.

Autorul ar trebui să încerce subiecte omenești, reduse pe o scară mai mică, și să nu excludă femeia, fără de care pasiunile intră în categoria prejudecăților. (Spencer consideră patriotismul ca o prejudecată.) Negativ."

— *Fănică Răduleano* de G. Gologan: „Se poate juca".

— *Valsul fără nume* de Alexandru Vițianu: „Lucrarea de față se poate juca".

— *Amor* de Petre C. Georgescu: „*Amor* este o încercare nevinovată, care nu poate fi jucată pe scena Teatrului Național".

— *Surpriza* de Vasile Pop: „Lucrarea unui om de talent. Se poate juca."

— *Jocul apelor* de Alfred Moșoiu: „Lucrarea de față, dacă nu va fi imitată de pe vreo piesă străină, este una din cele mai bune încercări prezentate Teatrului Național în timpii din urmă. O recomand cu insistență."

— *Electra* de Benito Pérez Galdá, trad. de N. Filipovici: „Originalul foarte cunoscut în Spania, unde chestiunile religioase pasionează încă lumea. Piesa însă e bună și independent de teza sa."

— *Cealaltă lege* de A. Sobaru: „Teză interesantă în alte țări. La noi, preoții pe scenă, nu merg. Nu se poate juca, deși autorul are talent."

— *Adevărul*, dramă modernă de Constanța Hodoș: „Limba foarte bună, dialogul viu, dar situațiile neverosimile. Intervenirea d-nei Trifu și iubirea dintre fiul acestia și Dora sunt false. Pentru mai mult control, propun să se citească în Comitet."

— *A fost un om...* de Anton Ionescu și Leontin Iliescu: „Lucrarea de față aparține unui gen de literatură pe care eu nu-l admit. Aș fi prin urmare rău judecător al valorii sale literare. Rog să fie însărcinat alt coleg cu prezentarea raportului."

— *Vrăjitoarea satului* de Ștefan Mihăileanu-Stempo: „Lucrare interesantă. Nu cred însă că s-ar putea reprezenta pe scena Teatrului Național. De recomandat teatrului sătesc."

— *Neisprăviții*: „Au prea multe reminiscențe din *Dolorosa*. Vina fundamentală a acestei lucrări este lipsa de subiect. Dialogul vioi."

— *1916*, poem alegoric în 4 părți, de A. Maior: „Este de necrezut ce sunt în stare să facă oamenii. Cu nici un preț nu se poate juca."

— *Lupii* de I. C. Vissarion: „Retorică și demagogie. Nu se poate juca."

— *Lycophron*: „Personajul de căpetenie fiind Periandru, piesa ar fi trebuit să poarte numele lui. Caracteristica tragodielor antice, «destinul», intervine în actul al 4-a și al 5-a nemotivat. Vina fundamentală a lucrării este neglijența complectă a dramei. O totală lipsă de gust în elocuțiune. Totuși, propun să se citească în Comitet."

Între acțiunile importante ale sale, în calitatea de membru în Comitetul de lectură, a fost și aceea, atribuită prin proces-verbal de ședință, să ia contact cu mitropolitul, pentru a discuta dacă biserica ortodoxă autorizează apariția lui Hristos pe scenă — aceasta în legătură cu piesa lui H. Lecca, *I.N.R.I.* Chestiunea îi sta la inimă lui Duiliu Zamfirescu, de vreme ce părerea sa era că nici preoții „nu pot figura în piesele de teatru". Însă scriitorul însuși nu ezita, în 1912, deci înainte de referatul amintit (opiniile citate sînt din perioada 1913—16), să aducă în scenă o călugăriță!

Așadar, rezumînd cele de mai sus, scriitorul cere teatrului subiect logic, scene și reacții motivate, dialog viu, caractere puternice, seriozitate și gravitate a conflictului dramatic, dinamism scenic, verosimilitate a situațiilor etc. Apare neîncrederea sa în teatrul tezist (dar *Voichița* va fi comedie „tezistă" exact în sensul contestat de Duiliu Zamfirescu!), în teatrul poematic (ceea ce va fi în mare parte *Poezia depărtării*), dar obligă piesa să aibă cel puțin un personaj feminin central, angrenat în conflictul de bază — adică numai cerințe ale teatrului realist, nu atît constituite ca o teorie a teatrului, cît mai ales observații re-

zultate din practica frecventării spectacolelor teatrale și a propriei experiențe — adică de bun-simț.

S-a menționat că numărul reprezentațiilor fiecăreia din piesele lui Duiliu Zamfirescu, jucate în perioada 1912—1915 a fost restrîns. Doar *O amică*, fiind de mici dimensiuni, a însoțit pe fiecare dintre celelalte trei și chiar piese ale altor autori. Fapt e că, în ședința din 28 aprilie 1916, cînd se alcătuiește un repertoriu permanent al Teatrului Național, figurează în listă trei din piesele lui Duiliu Zamfirescu, și anume *O amică*, *Poezia depărtării* și *Voichița*. Hotărîrea aceasta trebuie s-o privim însă cu toată rezerva, ea însemna, desigur, și o judecată de valoare, dar era, mai ales, un omagiu adus scriitorului. Trecerea în repertoriul permanent, așadar în portofoliul care putea fi — sau trebuia să fie — jucat în fiecare stagiune, nu a avut însă decît prea slab efect concret, căci stagiunea s-a închis curînd, apoi a izbucnit războiul și toate deciziile anterioare au căzut, nereluîndu-se dintre piesele scriitorului decît *Poezia depărtării*, în 1920, pentru cîteva reprezentații. Moartea autorului a scos definitiv de pe afișe piesele sale. Astfel, dramaturgia lui Duiliu Zamfirescu a rămas îngropată, n-a mai urcat pe scenă și nici n-a intrat în volume.

Introducerea în repertoriul permanent a trei piese a fost însoțită, printr-o decizie, anterioară cu puțin, a Comitetului teatral, de premierea scriitorului. Avusese loc acordarea premiilor pentru dramaturgie, surprinzător de generoasă, din toamna anului 1915. Distincțiile acordate au privit piesele din ultimii cinci ani și lista a cuprins nu mai puțin de 23 premiați, „pentru întregul producțiilor literare" — suma totală distribuită fiind de 27 100 lei, destul de apreciabilă. Premii ale teatrului se mai acordaseră și înainte, de pildă, în martie 1912 lui Caragiale, pentru *Scrisoarea pierdută*, și acesta, care în ianuarie refuzase sărbătorirea a 60 ani de viață, primea cu satisfacție premiul; și răspundea printr-o frumoasă scrisoare, datată 22.III./4.IV.1912, trimisă din Berlin-Schöneburg, Insbruckerstr. 1.

De data aceasta, în octombrie 1915, Comitetul recompensează — după 4 ședințe de dezbateri, la care ia parte și Duiliu Zamfirescu — un larg activ de autori dramatici, de fapt aceiași care, peste șase luni, vor fi autorii repertoriului permanent. Opinia lui Duiliu Zamfirescu, așa cum rezultă din procesele-verbale ale ședințelor ținute, fusese ca premiile să se acorde numai autorilor care debutaseră, în cei cinci ani precedenți, pe scena Teatrului Național. Criteriul a cunoscut mari extensii și au fost premiați și scriitori care nu mai erau în viață, cum au fost Caragiale și Anghel-Iosif, dar care trăiseră în spațiul 1910—1913. Așadar, s-a avut în vedere, de fapt, mai tot patrimoniul teatral viabil din literatura română, excepție făcînd doar Alecsandri și Hasdeu, dintre marii dispăruți.

Duiliu Zamfirescu a beneficiat de premiul treptei a doua — 2500 lei — împreună cu G. Diamandy. Înaintea lor fuseseră numai Delavrancea și Davila, cu cîte 3000 lei, premiul de onoare — de 2000 lei — fiind acordat postum lui Caragiale. Urmează, pe treapta a treia, Eftimiu și A. de Herz cu cîte 1750 lei; pe a patra sînt 6 dramaturgi, cu cîte 1000 lei, între care George Ranetti, Caton Theodorian, Al. G. Florescu și Petre Locusteanu; vine treapta a cincea, cu alte 6 premii, de cîte 500 lei, și abia aici apar Iosif-Anghel, și ei premiați postum, iar alături de ei Zaharia Bîrsan, Corneliu Moldovanu și M. Polizu-Micșunești, urmînd ca pe treapta a șasea, ultima, cu cîte 400 lei, să întîlnim numele Claudiei Millian, ale lui I. Valjean și Al. Kirițescu.

Am notat numai scriitorii ale căror nume s-au menținut în literatură, dar au fost și premiați care au dispărut numaidecît, ca G. Ursache, Em. Nicolau sau Al. Simionescu, după cum au fost și refuzuri ofensate, ca ale lui Al. G. Florescu și M. Polizu-Micșunești.

Esențialul din aceste informații e că, la sfîrșitul lui 1915, un juriu literar, investit cu această atribuție — în componența lui fiind și Duiliu Zamfirescu — îl plasează pe scriitorul nostru între primii patru dramaturgi ai momentului antebelic, urmînd ca, șase luni mai tîrziu, același juriu (Comitetul teatral) să introducă trei piese din patru ale lui Duiliu Zamfirescu în repertoriul național permanent. Atît premiile acordate, cît și lista repertoriului realizează o panoramă a dramaturgiei din epocă și, în principiu, plasează valoric teatrul lui Duiliu Zamfirescu în conștiința acelui moment literar. Locul lui era, evident, în primele rînduri ale ierarhiei care se stabilea atunci. În adevăr, dacă epoca dintre cele două războaie a revizuit această scară de valori, nu e mai puțin adevărat că, înainte de 1916, părintele *Vieții la țară*, recunoscut drept principalul romancier al momentului, era nu mai puțin în pleiada fruntașă a dramaturgiei noastre. Oricît a contribuit și el însuși la stabilirea acestui loc avantajos, prin prezența în Comitetul teatral, rămîne incontestabil faptul că piesele sale se aflau destul de aproape de nivelul unora socotite între capetele de afiș ale anilor 1910—1916.

Să mai adăugăm la acest capitol o ultimă informație: că premiile din octombrie 1915, cu ierarhia rezultată din cuantumurile sumelor

acordate — ierarhie din care lipsea un Mihail Sorbul cu *Letopiseți*, căci *Patima roșie* încă nu fusese scrisă, sau un Haralamb Lecca, iar Ronetti Roman nu era premiat după lunga discuție din 1912, în jurul dramei sale *Manasse* — a stîrnit nemulțumiri, nu numai între laureați, dar și în public. N. Davidescu, de exemplu (în *Noua revistă română*, 1—8 noiembrie 1915), obiectase sever împotriva felului cum Naționalul își repartizase premiile, menționînd și numele lui Duiliu Zamfirescu, atît în ce privește poziția lui ca membru în juriu, cît și cea de premiat, ba chiar făcînd și inevitabilele corelații între ele. Lucrul l-a iritat pe scriitor, care, nu mai tîrziu de ianuarie 1916, publică un vehement articol, *Literatura viitorului* (sub forma unei „scrisori deschise" către directorul revistei *Flacăra* publicată în *Convorbiri literare*, din ianuarie 1916), anulînd cîteva poezii ale lui Barbu Nemțeanu, F. Aderca și... N. Davidescu! Controversa îl face pe Duiliu Zamfirescu să-și găsească în sfîrșit răgazul de a examina poezia modernă — simbolistă — el, care fusese în primul grup simbolist din 1880, înainte chiar ca Macedonski să fi publicat primele poezii simboliste proprii. Rezultatul împrejurării e lamentabil: obida acumulată din cauza reproșurilor primite, pentru laurii dobîndiți în teatru, se revarsă vijelios asupra tinerei poezii, cu care intră în iremediabil conflict, mai întîi de presă — *Literatura viitorului* și *Unor prieteni tineri* (*Convorbiri literare*, din aprilie 1916) — apoi de la tribuna Academiei (comunicarea: *Cîteva cuvinte critice*, aprilie 1916). Veritabila campanie e urmată de riposte nu mai puțin vehemente — și totul ar fi ajuns la situație explozivă, ca în cadrul polemicii din 1909—1910, în privința discursului de recepție, dacă n-ar fi izbucnit războiul. Chiar indirect, dramaturgia lui Duiliu Zamfirescu, cu destinul ei în epocă, îl pune pe scriitor — subiectiv cum îl știm și gata de ofensivă — în opoziție deschisă cu noua generație modernistă, cu care nu se va mai reconcilia cît va fi în viață. Este, oricît de paradoxal ar părea, cea mai neașteptată urmare a prezenței sale în teritoriul teatrului. Și tocmai cunoscînd patimile care au mișcat totdeauna lumea scenei, putem afla, în astfel de conflicte, una dintre cauzele pentru care piesele lui Duiliu Zamfirescu n-au mai avut parte niciodată, în perioada care a urmat morții sale neașteptate, de luminile rampei.

În privința editării teatrului, nu avem pentru *O suferință*, alt text decît acela din *Literatorul*, care se reproduce în prezenta ediție și de unde lipsește fila amintită; pentru *O amică*, de asemenea, nu există alt text decît acela din *Convorbiri literare*, pe care îl reproducem.

Pentru *Lumină nouă* există și forma definitivă a manuscrisului din 1911, și cea din 1896, intitulată *Hypnoticii*, dar există și forma din *Convorbiri literare*; la fel, pentru *Poezia depărtării* există două variante manuscrise și forma publicată în *Convorbiri*. Pentru *Voichița* nu avem manuscrise propriu-zis, dar avem *Convorbirile* — și ni se păstrează, la Muzeul Teatrului Național, extrasul din revistă cu piesa, revizuită și completată de mîna scriitorului. Cum piesa a apărut în primăvara anului 1914, iar repetițiile, și deci modificările de text, s-au făcut în toamna acelui an, este clar că acest text e ultim și el e de bază pentru ediție.

Însă existența exemplarului din *Voichița*, corectat și adăugat de scriitor, ne indică și în ce fel trebuie să stabilim textul de bază în cazul celorlalte două piese, *Lumină nouă* și *Poezia depărtării*. Este acum în afara oricărei îndoieli că, la repetiție și pe baza reprezentării — poate chiar în urma lecturii în Comitetul teatral — autorul a adus manuscriselor sale corectări ulterioare elaborării acestora. Deci, în *Convorbiri*, unde piesele *Lumină nouă* și *Poezia depărtării* s-au publicat *după reprezentarea lor pe scenă*, ele au apărut în forma *ultimă*, dată de autor. Ca atare, textul din *Convorbiri* are valoare de manuscris ultim în cazul acestor două piese.

Se pare că au existat, la Teatrul Național — pînă la bombardamentul din august 1944, care a distrus o mare parte din arhiva primei noastre scene — manuscrisele celorlalte trei piese: *O amică*, *Lumină nouă* și *Poezia depărtării*. Ele figurează în niște inventare. Deci, autorul le-a transcris special pentru nevoia spectacolului — sau sînt exemplarele după care s-a tipărit textul din *Convorbiri*.

Dacă s-ar fi păstrat, poate am fi aflat acolo, trecute de mîna autorului, și modificările datorate reprezentării. Cum astfel de diferențe există față de manuscrisele păstrate — și nu sînt nici puține și nici neglijabile, constînd adesea în eliminări sau adaosuri — trebuie să spunem că ele nu sînt erori tipografice, scăpări sau modificări dintre acelea care se ivesc în toate textele ceva mai vechi, datorite zețarilor neatenți sau cu inițiativă, ci aparțin scriitorului. Iată rațiunea pentru care, la cele două piese, deși avem manuscrisele lui Duiliu Zamfirescu — alegem forma din *Convorbiri* drept text de bază.

În ce privește aspectele tehnice ale alcătuirii prezentului volum, cu alte cuvinte criteriile transcrierii textului, acestea sînt comune cu ale volumelor anterioare. Așadar, se păstrează numeroase forme de limbă specifice autorului, dintre cele care s-au consemnat la poezii, romane

și nuvele, se aduc unificările ortografice corespunzătoare cu practica actuală, se înlătură (notîndu-se în subsol, unde e cazul) scăpările evidente de tipar, se corectează tacit transcrierile eronate de nume, se notează numai variantele principale, care introduc deosebiri de sens (replici noi, episoade adăugate etc.).

Menționăm în încheiere că, legat de documentarea în arhiva Teatrului Național, sprijinul dat de muzeograful și istoriograful teatral George Franga, directorul Muzeului Teatrului Național, a avut un caracter deosebit de acela cunoscut, dat de muzeografi și bibliotecari în munca de documentare a editorilor pentru alcătuirea lucrărilor de felul celei de față — pentru care i se aduc mulțumirile autorului ediției.

LYDDA

SCRISORI ROMANE

„Sit tibi terra levis"

PARTEA I

SCRISORI ROMANE

SCRISOAREA I

Costieni, 189...

Iubite domnule Mircea,

Văd cu mulţumire că Roma îţi face mare impresie. Nici nu putea fi altfel, dată fiind, pe de o parte, firea d-tale, iar, pe de alta, caracterul măreţ al oraşului în care te afli. Nu te pot îndemna îndestul să vezi, să cunoşti de-aproape, să admiri toate frumuseţele ce s-au păstrat în vechea capitală a lumei.

Am fost şi eu în Roma, şi aveam şi eu, ca dumneta, 30 de ani [1]. Minunate vremuri ale tinereţii !

Te miri de ce îmi pare rău că îmbătrînesc. Îmi pare rău de multe lucruri.

Mai întîi îmi pare rău că îmbătrînesc [2], nu fiindcă îmbătrînesc *acum*, ci fiindcă, cu fiecare *acum*, bătrîneţea mea devine tot mai mare. Dacă m-aş putea opri aci ; dacă mi-ar fi dat să-mi pot păstra limpeziciunea minţii de astăzi ; vederea, chiar slabă cum o am acum, sănătatea sufletului şi a corpului, aş fi foarte mulţumit. Dar cine începe să îmbătrînească, nu se mai opreşte. Nişte copii vin cu săniele pe movilă : o jumătate de vreme o petrec urcînd la deal cu anevoinţă, iar ceelaltă scoborîndu-se cu repeziciune — însă nici unul nu se

oprește pe culme, de unde vederea e minunată, orizontul întins, aerul curat.

Și îmi pare rău că îmbătrînesc și pentru alte cuvinte.

O parte din viață mi-am petrecut-o căutînd o explicare a lumei, care să nu se schimbe; dar toate s-au schimbat și toate se vor schimba, lăsînd întotdeauna viața nedomirită. Un călător de noapte cade în fundul unei rîpi adînci. Dacă nu moare, așteaptă ziua cu nerăbdare; cu cele dintăi licăriri de lumină începe să spere, dar tot cu ele disperă, fiindcă vede că nu e nici un mijloc de a ieși din prăpastia în care a căzut. Așa e inteligența: de la dînsa aștepți scăparea sufletului tău și de la dînsa îți vine și disperarea; printr-însa înțelegi că *ai putea* ieși din rîpă, și tot printr-însa vezi bine că *nu poți* ieși. Iar călătorul se uită spre cer: între cele două maluri vede trecînd nouri, paseri singuratece, foi luate de vînt; vede limpezișuri de senin, zborul unui vultur pierdut în taina spațiului; și iarăși nouri, iarăși cîte o pasăre pribeagă, iarăși frunze pîlpîietoare în aer; și a doua noapte vine peste dînsul, și vine a doua zi; el, cu puteri slăbite, mai înalță ochii către cer: același petec de senin, aceleași ființe, aceleași lucruri, pînă ce cade... Astea sunt sistemele și ăsta ești tu. Așa că, dacă ai vrea să formulezi un aforism, ar trebui să zici: „Nu călători noaptea și nu căuta sisteme, că dai în gropi; iar dacă ești grăbit or ai un suflet neliniștit, mulțumește-te cu ceea ce poți vedea din fundul rîpei, și pune-ți în minte că inteligența este un incident supărător, pe care natura nu l-a avut în vedere și de care nu ține nici o seamă".

Asta e filozofia mea de astăzi, rece, umedă ca o hrubă, — dar asta e. Dacă aș trăi mult și mai cu seamă dacă aș trăi tînăr, poate că aș vedea lucrurile altfel: desigur, altfel. Dar în care caz le-aș vedea drept?...

Mă întrebi de politică.

O, Doamne!... Se cuvine oare să ne ocupăm de ea? Fără îndoială, gospodăria unui popor e un lucru interesant, dar, chiar dacă e făcută cu conștiință și îngrijire,

e o îndeletnicire curioasă. Națiunile cresc, se dezvoltă cu brutalitatea unei forțe oarbe, pînă ce o forță nouă, a unei alte națiuni, sau propria lor caducitate le face să dispară. Asta, privind lucrurile dintr-un punct mai înalt. Luîndu-le însă terre à terre, omenirea dă o înlănțuire continuă de fapte atît de extravagante, încît nota dominantă a Istoriei e nebunia și nestatornicia. Ceea ce te face să crezi că paginele prin cari Taine explică complexitatea geniului lui Shakespeare [3], indicînd nebunia ca stare firească a omului, nu sunt atît de exagerate pe cît par.

Ca să ajungi la vreo ispravă în politică, se cere: a) să nu fi făcut niciodată prostii; b) să aibi sau să-ți agonisești starea; c) să nu fii însurat și d) să cunoști pe oameni și sufletele lor. Prea multe condițiuni, pentru o enormă vanitate. De aceea însă, nimeni sau foarte puțini le împlinesc [4].

La noi (și cred de altminteri că la foarte multe alte națiuni), politica este un proces perpetuu ce se pledează înaintea unui tribunal anonim. De-o parte și de alta sunt tabere de advocați, cari, pe cît timp nu vorbesc, își împlinesc toate celelalte funcțiuni ale vieței animale cu destulă onorabilitate. Dar să s-asculte unii pe alții!... niciodată. Și aceasta din cauza unui postulat psihologic elementar: dumneta știi că, cu cît un om are un număr mai mare de idei apercepute și cu cît aceste idei sunt mai precise și mai bine determinate, cu atît priceperea și asimilarea ideilor noi se face mai lesne [5]. Oamenii cu noțiuni vagi rămîn superficiali în asimilarea ideilor noi. Ideile vechi nu au o putere preponderentă întru asimilarea celor ce vin după ele. De fapt, imensa majoritate a oamenilor cari se ocupă cu politica, la noi ca și în alte țări, nu au decît noțiuni vagi. De aceea, cînd se ivește printre dînșii cîte un om cu vederi largi dar precise, un reformator, acesta e sigur dinainte că n-are să fie înțeles.

Fii sănătos și s-auzim de bine.

Filip A.

SCRISOAREA II

Roma, 189...

Iubite domnule Filip,

Vremea e minunată. De la răsăritul pînă la apusul soarelui, te poţi uita pe cer, cum te uiţi toamna la noi, fără să întîlneşti un fulg de nour. Ochiul străbate cu îndrăzneală pînă în fundul eterului, fără să se ostenească, şi parcă îţi apare clară explicarea ideii de spaţiu prin legile perspectivei. În adevăr, cupola albastră e atît de transparentă, încît îţi pare că descoperi straturi vizibile, a căror coloare se pierde din ce în ce şi ale căror distanţe se apropie necontenit, pînă ce totul se îneacă într-o ideală cloroformizare a conştiinţei, care nu mai poate percepe ce va mai fi dincolo de straturile contopite, dar rămîne cu o puternică impresie de infinit.

Am primit scrisoarea d-voastră astăzi, duminecă, pe cînd tocmai ieşeam din casă. N-am deschis-o într-adins. M-am dus să dejunez în *Trattoria toscana,* în Piazza San Lorenzo, unde îmi spuneaţi că mergeţi şi d-voastră adesea şi de acolo m-am îndreptat spre Palatin.

A vă arăta cu cîtă dragoste am scos scrisoarea din buzunar; cum am tăiat plicul cu grije, ca să nu se rupă nici o bucăţică de hîrtie; cu ce emoţiune am văzut începutul, cu literele de la *Iubite domnule,* îmi e greu. Mă aşezasem pe o bancă de piatră, în grădina ce domină ruinele palatului lui Caligula, cu o statuă ştirbită alături, avînd în faţă Capitolul, la stînga Janiculul, iar la picioare un colţ din Forul roman. Voiam să înconjur cetirea scrisorii cu solemnitatea clasică a lumei aceştia.

Ce bun sunteţi că voiţi să-mi scriţi !... Eu vă datorez mult; dar poate asta n-ar fi îndeajuns ca să mă facă să vă iubesc, dacă nu s-ar adăoga, la sentimentele mele de recunoştiinţă, şi admiraţia cea mare ce am pentru d-voastră, şi care este rezultatul superiorităţii ce vă deosebeşte, în ochii mei, de restul tutulor oamenilor pe care i-am cunoscut.

Aveţi dreptate în tot ce-mi scriţi şi aş putea zice mai denainte că veţi avea întotdeauna dreptate, faţă cu mine, fiindcă e destul să văd slova d-voastră ca să mă conving. Şi cu toate astea, cînd sunt singur acasă, şi în pacea minţei mele răsar imagini despre lumea cum este [6], îmi pare că aş avea cîte ceva de zis împotriva vederilor d-voastre. Dar nu îndrăznesc, nu ştiu cum să încheg gîndirile mele, nu pot găsi o formă destul de magistrală sub care să vi le prezint. De aceea e mai bine să le las fumurii în lungul vremei...

Palatinul mă farmecă. Viu mai în toate duminecele (intrare gratis) — şi umblu singur prin ruine, fără să mă pot sătura de măreaţa privelişte a celor ce mă înconjură. Trandafirii se scutură în rondurile lor, iar foile parfumate le împrăştie vîntul peste lespedele seculare : palmierii cresc eleganţi în mijlocul brazdelor de verdeaţă, sub care se întind bolţile Casei de aur a lui Neron ; un colţ de zid din Basilica imperială strînge, între cărămizi negre, un brîu sculptat de marmură, pe a cărui candidă faţă soarele aruncă o pulbere scînteietoare de raze. O descurajare blîndă mă coprinde. Conlucrarea sensurilor, cari îmi dau impresiele acestea, încetează şi în sufletul meu se înfiripează o lume de sine stătătoare, ideală [7].

Îmi aduc aminte de impresiele de la Atena, le compar fără voie cu cele din Roma şi o întrebare firească îmi vine în minte : pentru ce antichitatea romană este mai sugestivă decît cea greacă ?

Îmi pun această întrebare mai cu seamă de cînd am făcut cunoştinţa unei domnişoare engleze, care a fost, ca şi mine, la Atena şi care e de o părere cu totul contrară. Fata e cultă şi serioasă ; e fiica unui corespondent al celui mai mare ziar din Londra. Am cunoscut-o la Legaţiunea noastră, unde sunt poftit adesea de ministru. Se numeşte Lydda. Se ocupă cu pictura. E un cap interesant, cu părerile sale asupra a o mulţime de lucruri.

D-şoara Lydda găseşte că nu e nimic pe lume care să se poată compara cu Atena, mai în special cu Partenonul.

Sfîrşind stagiul meu la Paris prin mai, am vrut să urmez programului bursei şi să plec numaidecît ; eram liber să încep cu Italia, sau cu Grecia, după voie. Aveam de gînd să merg întîi în Italia, ca să leg inelele lanţului în mod firesc ; de la moderni la veacul de mijloc ; de la acesta la romani, de la romani la greci. Cu alte cuvinte, Parisul, Florenţa, Roma şi Atena. Fiindcă însă un cunoscut al meu, francez, care tocmai obţinuse o bursă pentru şcoala lor de la Atena, pleca în Grecia, mi-am schimbat itinerarul şi m-am îmbarcat la Marsilia. Am făcut o greşală : eu nu fusesem niciodată pe mare. Am suferit chinurile iadului, pînă într-atît, încît a trebuit să mă cobor la Napoli, şi să iau alt drum, ca să scurtez călătoria pe mare şi mai ales să înlătur Capul Matapan. Prin urmare, după poveţile căpitanului, m-am dat jos din vapor la Napoli (unde am stat o zi în pat să mă odihnesc) ; apoi am luat drumul-de-fier Caserta-Benevento-Foggia-Bari, trecînd astfel de la Marea Tyrrenă la Marea Adriatică, pe deasupra Apeninilor. La Bari m-am suit din nou pe vapor, unde am suferit cu mult mai puţin ; a doua zi, pe la vreo 4, eram la Corfu, iar a treia zi, la 5 dimineaţa, ajungeam la Patras, în clasicul pămînt al Peloponesului [8]...

Nu aveam voie să ne coborîm din vapor decît după un ceas. Astfel, deşteptat din somn de mîngîierea răcoroasă a dimineţei, vesel, cu soarele scînteietor în faţă, îmi umbream ochii cu mîna şi mă uitam la Grecia...

Desigur, priveliştea nu e comună. Depărtaţi de uscat tocmai cît trebuie, ca să poţi prinde liniile mari — se deschidea înaintea noastră, pe o lature, Golful de Corint, încătuşat de malurile pietroase ale Acarnaniei, în gîturile cărora se ascundea Missolonghi, iar în faţă, dincolo de muntele Olonos, simţeai că tresaltă Alpheul, udînd cîmpia Elidei, pe al cărui pămînt strălucise Olympia. De-o parte Marco Botzaris şi Byron — eroismul modern, poezia şi romanticismul ; de alta, jocurile olimpice [9] şi Phidias — antichitatea şi clasicismul.

Începea bine.

Ne deterăm jos. Patras e un oraş de provincie, cam cum ar fi bunăoară Rîmnicul-Sărat, cu vreo 30 de mii

de locuitori, foarte comercial. Aci se grămădesc toate productele Peloponesului ; strugurii de Corint, lămîile, portocalele, rodiele, măslinele etc. Prin urmare un port grecesc tipic. În faţa mării, vama, o şandrama de scînduri infamă, sub acelaşi acoperiş cu o cafenea, cu gara drumului-de-fier şi cu dugheana unui pantofar. Pe tot malul, scaune şi mese de lemn ; pe fiecare masă cîte o tigăiţă cu un cărbune ; pe fiecare scaun cîte o fustanea. De departe părea o trupă de balet în odihnă. De aproape însă, baletistele aveau nişte mustăţi teribile, sorbeau din cafea cu zgomot, iar de pe nări le gîlgîia fumul ca de pe un coş de locomotivă. Un grup de *modernişti*, cu d-l *nomarch* în mijloc, puneau la cale afacerile portului. Vorba se urma cu o repeziciune extraordinară, sărind în aer de pe vîrful limbei, mlădioasă şi parcă mai inteligentă decît în alte părţi locuite de greci. Mă aşezai şi eu la o masă, în societatea unui cărbune stins, şi cerui o cafea. Un palicar mititel îmi da tîrcoale, cu un coş de smochine verzi minunate. Făcurăm împreună o *symfonie* (tocmeală) de vreo cîteva minute, eu în elinească clasică, el în grecească à plat, şi ne înţeleserăm să-mi dea 8 smochine pentru 15 lepta (bani). Eram sigur că m-a lucrat la preţ şi de aceea îl urmării cu coada ochiului pe la celelalte mese. Auzii pe un vecin că-l bruftuieşte, iar pe băiat explicîndu-i încet că preţul acela era zis cu glas mare în cinstea mea, *xénos** ; lui îi dete 15 smochine pentru 10 bani. Cumpărătorul îşi întoarse capul spre mine, cu un surîs fin de mulţumire, trase din brîu o pungă în care îşi vîrî mîna pînă în cot, şi plăti, zicîndu-i : „poly-kala kaymeni". Zîmbetul acela de mulţumire îmi făcea o plăcere nespusă, fiindcă îmi arăta că nota caracteristică a acestui popor, spiritul comercial, traiul uşor şi dispreţul de străini, s-a păstrat în toată puterea ei. În sfîrşit, pusei smochinele într-o hîrtie, îmi cumpărai doi covrigi cu susan şi mă îndrumai spre tren, care venise încet şi se povîrnise pe mal, fără să-l bage nimeni în seamă.

Pe la vreo 7 1/2 plecarăm. Drumul era interesant, fiindcă şerpuia pe coasta mărei, de-a lungul golfului de

* Xénos — străin (gr.).

Lepanto, pînă la Corint. Din cînd în cînd ne opream la cîte o stațiune, ce părea mai mult un canton, albă, simplă, așezată între vii, cu grădini de portocali în fund. Mai peste tot era lume, venită, se vedea bine, să privească la tren. Nici o femeie. Bărbații vorbeau și glumeau cu o nespusă voioșie. Toți purtau o încălțăminte curioasă : pantofi turcești, fără toc, dar cu vîrful răsucit în sus, iar de vîrf un moț negru. Glumele lor se făceau cu cuțitul în mînă.

La una din stații ne întîlnirăm cu un alt tren. În fața ferestrei mele, se oprise un vagon de clasa II, înlăuntrul căruia putui vedea cel mai minunat cap bărbătesc ce am cunoscut. Era un bătrîn ca de vreo 60 de ani, cu părul blond, pe jumătate alb, căzîndu-i pe tîmple în bucle elegante ; fruntea largă ; ochii albaștri, tihniți ; un aer de măreție, o demnitate inconștientă în cea mai mică mișcare ce făcea ; proporțiile enorme dar armonice ; capul mare, umerii largi, brațele vînjoase, un fericit amestec de animalitate și de putere creatoare, cum tocmai mai pe urmă am regăsit pe Jupiter Orticoli din Vatican. Trenul porni. Eu rămăsei pe gînduri.

La stația următoare, o nuntă. Trenul se oprea foarte puțin ; de aceea, nu putui vedea decît trei cimpoieri, trei voinici, unul mai frumos decît altul, urcîndu-se grăbiți în tren, fără a înceta un minut din bîzîitul lor asurzitor. Cimpoile cît niște oi, țipau să-ți ia auzul ; locomotiva fluiera, strînsă de gît ; nuntașii chiuiau ca la cules : era o zarvă pînă-n slava cerului. Un domn care se afla cu mine în vagon, zîmbea.

— C'est oun peuple très magnifique, Mușiu.

Eu muream de foame ; de aceea răspunsei cam pieziș. El nu se turbură :

— Mușiu est franchais ?

Îi spusei că nu sunt francez. Dînsul se uita la mine, doritor de a afla ce sunt. Eu de asemenea mă uitam la el. După cîteva minute, îl fixai drept în ochi :

— Je suis roumain, Monsieur.

El sări copci.

— Esti ramun !... Ma bravos la mine ghaidùri, sa nu pritzepu ca esti ramun !... Se-nțeledze ca esti ramun !... Esti simbatriot la mine, fratiore...

Și astfel, pornit pe româneasca lui scîlciată, nu se mai opri. Mă întrebă de unde eram, îmi spuse unde fusese el în România, cum îl chema, de cînd venise la Patras, pentru ce mergea la Pireu, cîți copii avea, cine i-i botezase și altele și altele. Uite frate, ce pacoste, îmi ziceam în mine : tocmai începusem să prind firul lucrurilor, să-mi explic entuziasmul lui Byron pentru haiducii revoluției din 1821, să înțeleg enigma istorică a legăturii trecutului cu prezentul, cînd acest pravoslavnic coborîtor al *hopliților* se leagă de mine ca un scai. Dar cum foamea nu-mi da pace și cum, în fond, omul rămîne om peste tot, adică un amestec de lumină și de lut, mă deprinsei cu tovarășul meu de drum.

— Oare unde am putea mînca ?... Pe la gările astea nu prea-i mare belșug...

— Cum sa nu fi muser !... Sa vezi dimineața la Corint lucanda : Esti asta... de la asta... Ala, xenodocos de la utel de la Anglida, care ține lucanda... așa cum nu aveți dimniavostră nitzi la București.

Foarte bine. Mă uitam pe indicatorul mersului trenurilor : numele stațiunilor mă făceau să vibrez de emoțiune : Corintul, Megara, Eleusis [10], Atena !... Se poate ceva mai evocativ din trecutul omenirii ?

Pe la 1 după prînz ajunserăm cu voia lui Dumnezeu la Corint. Ce să vă spui ?... Or că ai trece pe de marginea Mizilului, or că ai trece pe lîngă Corint, tot atîta e. Uscăciune, case clădite în fugă la gura canalului, grămezi de nisip, zgomot, o impresie generală de nestatornicie... Asta e Corintul ? Asta e cetatea heraclizilor, a bacchizilor, a prytanilor, care a umplut istoria veche cu numele său ?...

Pe cît coastele Peloponesului sunt de verzi pe atît Megarida și Atica sunt de uscate. Vara nu întîlnești un fir de iarbă.

Intrăm în restaurant. Ce să vezi ? Un fel de *Idee* de pe vremurile cînd kneazul era în floarea lui, cu fețe de mese pătate de vin ; cu pilaf de oaie ; cu țărani în

costum național ; cu evzoni în fustanele ; cu domni foarte civilizați ; — un amestec de lucruri și oameni de cea mai curioasă originalitate. Vorba, săltăreață și aici ca și la Patras, se încrucișa pe deasupra meselor :

— Dos mas ten katálogon, bre !

— Paidí, den éhomen kohliária !

— Ton logariasmón !

Iar eu, care nu prea știam cum să cer, mă bătu Dumnezeu cu un pilaf de berbec, de l-oi ține minte pînă la adînci bătrînețe.

Cînd ne suirăm în tren din nou, tovarășul meu de drum își netezea mustățile ca un motan. Se vedea bine că găsise ceva care-i fusese pe plac. Îmi veni pînă-n gură să-i zic : bine nene, asta îți este *utel della Anglida ?* Dar, văzîndu-l atît de mulțumit, nu-i mai turburai digestia.

Plecarăm în sfîrșit. După cîteva minute treceam peste canal. Aici, domnul din vagon aștepta să mă vadă căzînd cu fața la pămînt. Eu aș fi fost bun bucuros să cad cu fața la pămînt de admirație : numai să am pentru ce. Dar, și aici, tot cu trecutul mă mai luam, gîndindu-mă la zidul înălțat de greci, pe vremea invaziunii perșilor, spre a apăra Peloponesul împotriva lui Xerxes ; la jocurile istmice ce se celebrau în templul lui Neptun [11] ; la Cesar, Caligula și Neron, cari încercaseră să sape canalul menit să unească golful de Corint cu golful Salonic — canal pe care astăzi onor. dn. general Türr era pe cale a-l isprăvi. Ce ciudat se leagă unele nume omenești : Cesar, Caligula, Neron și Türr.

Despre canal în sine nu pot spune nimic. O tăietură enormă de pămînt, văzut în fuga trenului ; grămezi de nisip ; case ridicate în pripă și iar uscăciune, iar praful galben de clisă.

Intrînd în Grecia propriu-zisă, trenul părăsi coasta de miazăzi a golfului de Lepanto și trecu pe coasta de miazănoapte a golfului de Egina, șerpuind cînd pe malul mării, cînd printre coline pietroase, pe care crește moliftul. Ici și colo se ivește apa albastră, înconjurată de toate părțile de uscat, ca pe lacul de Como. Nu-ți dai seamă cum de a ajuns marea pînă aici. Dacă n-ar

fi așa de cald, frumusețea locului te-ar fura mai mult. Am pentru întîiași dată impresia unei naturi plină de grație, așa cum a apărut lui Taine [12], din vremurile mari ale trecutului. Îmi închipuiesc că iarna, cînd malurile înverzesc, și poate că atunci, din fundul a 2000 de ani, ajunge mai ușor pînă la noi ecoul vieții poporului lui Periclès.

Megara !

Așa scrie în orariul drumului-de-fier.

Unde-i Megara ? Care-i Megara ? Grămada aceea de case de clisă ?...

În stînga, pe o coastă arsă de soare, peste care s-ar părea că simunul a așternut nisipul pustiului, se ascunde în pîcla verii o adunătură de cocioabe. Acolo fusese altădată capitala Megaridei, rivala Atenei, prima întemeietoare a Bizanțului !

Megara !...

Îmi vine lacrămile în ochi cînd mă gîndesc la ce a fost și văd acum ce e. În firea mea vînjos optimistă pătrunde morfina gîndurilor triste și-mi vine să strig cu poetul :

E fieramente mi si stringe il core,
A pensar come tutto al mondo passa,
E quasi orma non lascia.

Îmi întorc privirile spre mare. Înainte !... Și *evviva Roma !* Acolo totul stă drept în picioare, ca o făclie stinsă.

Plecăm. Domnul din vagon tace. Are dreptate.

Eleusis !

Nu se vede nimic. Mai bine. Misterele rătăcirei lui Demeter, care căuta pe fiică-sa Proserpina, rămîn un adevărat mister. E curios cum Demeter aceasta n-a reușit să se facă Demeter, cum ar fi fost și drept. Dar oare vorba noastră românească *Mama pămîntului* să aibă ceva comun cu *ghi-mitir* [13] ? sau concepțiunea aceasta, în folclorul românesc, nu are nici un raport cu Cybele [14], ci este o pură imagine locală, ca Mama-pădurii ?

Trenul trece. Clisa se ridică în grămezi enorme. Praful e galben, cîmpia galbenă, munții galbeni.

Ne apropiem de Atena.

Mă coprinde o curioasă nelinişte. *Atena!* Sunt supărat pe mine însumi că mi-e cald şi nu mă simt destul de entuziasmat. Iată munţii clasici. Care o fi Hymetta, care Parnasul, care Pentelicul ? [15] Trenul merge acum în sens invers. Nu mai înţeleg nimic. Ies pe platforma vagonului şi scot capul din linia trenului, ca să văd încotro vine gara...

Şi...

Liberează, Doamne, pe robul tău, că văzură ochii mei lumina feţii tale.

Pe fundul străveziu al cerului albastru, Partenonul îşi profilează liniele sale elegante, ridicate pe Acropole, ca şi cum o mînă nevăzută ar fi scos cu încetul la lumină.

Niciodată pînă atunci un lucru ieşit din fantasia omului nu mă mişcase atît de adînc.

Trenul intră în gară, o mizerabilă baratcă de scînduri, aşezată în mijlocul nisipului. Un bun amic al meu de la Legaţiune, tînăr, frumos, fericit [16], mă aştepta pe peron, şi astfel, cu imagina strălucită a Partenonului în suflet şi cu deplina bucurie de a-mi revedea amicul, coborîi din vagon în ţipetele ascuţite ale locomotivei, *atmámaxa,* care părea înnebunită de fericirea de a fi ajuns.

Prietenul mă luă repede în trăsura lui şi plecarăm spre oraş.

Ce fericit mă simţeam !... [17] Bunul şi veselul meu amic îmi apărea mai senin ca orcînd ; Partenonul îmi sta înaintea ochilor cu toată strălucirea frumuseţii sale ; trăsura în care zburam era elegantă. Aveam înţelegerea clară a intensităţii estetice a momentului ; tinereţe în suflete, eleganţă în viaţa imediată, clasicismul cel mai pur în liniele dimprejur.

Dar aci se opri toată sugestiunea antichităţei greceşti.

Astăzi, cînd îmi aduc aminte de impresia întreagă ce mi-a lăsat-o Atena, înţeleg parcă şi mai bine entuziasmul gentilei mele engleze : în ordinea emoţiunilor estetice, vederea Partenonului poate avea acelaşi efect pe care-l are o mare nenorocire sau o prea mare fericire în ordinea emoţiunilor morale, în acest sens că el statorniceşte

deodată o opinie pe care nimic nu o mai întunecă în tot restul vieţii.

Se poate însă trăi cu o singură impresie sau cu o singură opinie ? Desigur nu, şi mai cu seamă nu, pentru un optimist ca mine, care crede că viaţa e interesantă tocmai pentru că e variată, tocmai pentru că este, ca şi natura din care face parte, totdeauna nouă.

Revenind la Atena — dacă se exceptează Acropolea, cu cele trei temple ce sunt încă în picioare, Partenonul, Erechteion şi Propyleele ; cu ruinele dezolate ale teatrului lui Dionysos, ce-i odihnesc pe flancuri ; cu templul lui Teseu, scund şi îndesat în pămînt ; cu elegantele coloane ale templului lui Jupiter Olympianul [18], ce se înalţă singuratice pe malurile triste ale clasicului Ilissos — tot restul e de oraş nou, în care nici un nex intim nu există între lumea de acum şi lumea de atunci [19]. Monumentele trecutului par a se fi retras departe de viaţa actuală, învăluite în haina mohorîtă a vremii. În cîmpia uscată a templului lui Jupiter, o coloană prăvălită şi-a întins rotocoalele sale de marmură, una lîngă alta, ca nişte bucăţi rotunde de fildeş pe o masă de *şah.* Nimeni nu îndrăzneşte să le atingă, de teamă să nu se prefacă deodată în pulbere.

Iată, în fuga, impresii din Grecia şi din Atena Attica.

Aş vrea să urmez cu impresiile din Roma, dar la *padrona* mă înştiinţează că domnişoara Lydda aşteaptă afară, ca să reîncepem excursiunile. Vă las dar, rămînînd

Al d-voastră foarte devotat,

Mircea M.

SCRISOAREA III

Roma, 189...

Iubite domnule Filip,

Reiau firul impresiunilor din Roma. Amica mea mă aşteaptă *sotto il portone.* Nu pot să trec mai departe, fără a vă da o slabă icoană de Lydda. Cum să spun mai bine ?

Închipuiţi-vă un fulg alb, care cade din văzduh, pe o zi de primăvară, încet, domol, cu firele moi prinse de nervul candid — şi veţi avea poate impresia fizică pe care o lasă Lydda. La moral, închipuiţi-vă sărutarea pe care ar trimete-o în vînt mîna delicată a unei fete, logodnicului ei ; închipuiţi-vă ceva vesel, naiv, ştrengăresc, contopite într-o personalitate hotărîtă, care nu merge indiferent la dreapta sau la stînga ci sau la dreapta sau la stînga ; închipuiţi-vă, în fine, o fire sănătoasă, echilibrată, în pragul vieţei, privind lumea cu un ochi albastru, care se simte că face parte el însuşi din armonia naturii.

Lydda e femeie şi e engleză ; cu alte cuvinte uneşte farmecului pe care i-l dă sexul toată sinceritatea şi tot simţul de sine pe care i le dă rasa.

Se înţelege foarte bine că un om care a cunoscut astfel de femei, ca Stuart Mill [20], s-a hotărît să ia apărarea tuturor femeilor.

Ne îndreptarăm paşii către Palatin. Eram înţeleşi ca fiecare să aibă dreptul de a alege muzeul sau locul de plimbare, pe rînd. Era ziua mea de alegere — prin urmare Palatinul. Este ceva mai elocvent, în trista şi măreaţa sa singurătate, decît acest deal, ridicat pe ruine, acoperit de ruine ; la picioarele căruia se întinde Forul ; de pe care se văd arcurile de triumf ale lui Septim Sever şi Titu, bazilica lui Constantin şi Coliseul ?... Aici este inima Romei antice, a Romei imperiale ; inima acelui colos ce stăpînise lumea de la un capăt la altul. *La dea Roma qui dorme,* zice Carducci :

Poggiata il capo al Palatino augusto,
Frà 'l Celio aperte e l'Aventin le braccia
Per la Capena i forti omeri stende
A l'Appia via.

Ridicam dealul de la intrare, repetînd versurile acestea. Lydda înţelegea tot, cu toate inversiunile lui Carducci ; numai *per la Capena* nu ştia ce vrea să zică. De aceea, neapărat, deschise Baedeker-ul [21]. Eu o apucai de mînă :

— Şi asta vrei s-o găseşti în Baedeker ?

Ea ridică ochii ei hotărîţi către mine :

— Da, negreşit !...

— N-ai să găseşti.

— Ba da.

— Ba nu.

Se aşeză pe un colţ de ruină, la umbră, şi începu să răsfoiască Baedeker-ul. Ceti toate paginile privitoare la Palatin : nimic. Mai dete pe la Aventin : pace. Iar se întoarse la Palatin : iar nimic. Atunci se supără ; auzi dumneta să-i facă aşa ruşine Baedeker-ul ! Bătea cartea de genunchi, cu o furie comică nespus de graţioasă. Apoi păru a se gîndi :

— Mai spune poezia încă o dată !

Eu repetai poezia.

— La *Via Appia* trebuie căutat.

Şi cu încăpăţinare căută la *Via Appia.* După un minut sări în sus :

— Am găsit ! Am găsit !...

— Ce-ai găsit ?

— *„...la porte de Capoue (porta Capena) d'où partait la voie Appienne".* O carte făcută pentru noi trebuie să conţină tot.

În adevăr, găsise ceva. Nu ştiu de ce, mă supăra orgoliul acesta englezesc.

— E fals. Capena şi Capua sunt două lucruri deosebite.

Şi începui să-i fac un curs de istorie. Capua era vechiul Vulturnum, în sud ; Capena era oraş etrusc din ţara Veilor, astăzi Civitella, în apropiere de Roma. Prin urmare porta Capena a romanilor nu putea fi „la porte de Capoue" ci „la porte de Capène".

Cînd mă reculeg în mine, aceste iritări de erudiţiune mă supără : ele dovedesc că autoritarismul firei mele bărbăteşti nu îngăduie o egalitate de inteligenţă şi de voinţă între bărbat şi femeie ; ceea ce este şi sălbatec şi absurd [22].

Lydda se uita la mine cu mirare : ce fel de om puteam fi, ca să îndrăznesc să combat Baedeker-ul ?... Păru a se gîndi un moment, şi zîmbi, poate de milă, poate de mulţumire *că ştiam carte.* Intrarăm pe drumul de lespede ce

trece pe sub imensele bolte ale palatului lui Caligula. Ea se opri în loc, ca stăpînită de o mare emoţiune :

— Cîteodată îmi vine să cred că ai dreptate : parcă, în adevăr, Roma e mai sugestivă decît Atena. Deşi masivul acesta de palate în ruine nu se poate compara cu Acropolea, totuşi e ceva atît de viu, atît de încîlcit, atît de măreţ şi de sălbatec în labirintul acesta, încît imperiul roman îţi răsare deodată ca imagina plastică a unei imensităţi informe. Îmi pare că văd pe tiranii nebuni cari au mînjit numele ilustru al familiei Iulia, îi văd din bolţele acestea enorme, din chiliile şi ascunzătorile infame, din dinţii tociţi ai zidurilor : o icoană arhitectonică a moralului acestor monştri, ale căror gînduri nebuneşti se aruncau ca aceste arcuri îndrăzneţe ; ale căror suflete erau torturate ca ascunzătorile şi chiliile ; ale căror pofte erau brutale şi senile ca dinţii tociţi ai zidurilor !...

Eu rămăsesem prost.

— Vorbeşti ca o carte, domnişoară Lyddo.

Ea dete din cap, zîmbind. Ochii i se umpluseră de lacrămi. Pe mine lacrămile mă încurcă de tot, orcare ar fi cauza lor.

— Ei ! îi zisei : ce s-a întîmplat ?...

Ea tăcu, îşi şterse ochii şi mă luă de braţ. Urcarăm scara de lîngă micul muzeu al direcţiei.

Deodată gravitatea solemnă a ruinelor dispăru într-o sărbătoare de flori. Brazde imense de trandafiri, azalee albe şi roşii, crăngi de iasomie, portocali înfloriţi — o orgie de colori şi de parfum, în mijlocul căreia palmierii îşi desfăceau frunzele, ca nişte evantalii enorme.

În jurul brazdelor se scuturau rozele, trăgînd un chenar vesel pe nisipul de aur. Lydda luă o mînă de foi de trandafiri, se apropie de mine şi mi le suflă în obraz, rîzînd.

Eu aş vrea să fiţi de faţă d-voastră, care socotiţi că femeia e păgubitoarea neamului omenesc, [23] ca să vedeţi ce graţie de muză e în fiinţa asta încîntătoare. Cînd o văd, cu pălăriuţa albă aşezată pe frunte, cu mijlocul ca un ramur, fraged, cu îmbrăcămintea uşoară ce-i cade în cute fireşti peste picioare, mă întreb dacă poate antichitatea întreagă să dea un model atît de perfect. În jurul ei respiri liber, te simţi sigur, nu ai un moment din neliniştea

sufletească ce pune în noi apropierea oricărei femei frumoase.

Ne aşezarăm pe o bancă de piatră, în marginea dealului. În faţa noastră se ridică turla Capitolului. În vale, templul lui Vespasian profila în lumina candidă friza sa elegantă. Dincolo, peste Tibru, se resfirau pe Janicul brazi uriaşi apărînd văzduhul cu umbrela ramurilor lor.

Lydda părea că urmăreşte cu gîndul şi ochii gîndurile mele.

— Ce moment încîntător ! zise ea. În firea asta de miazăzi, primăvara e ca o simfonie îmbătătoare : aer, lumină, miroase, totul se contopeşte într-un abur dătător de viaţă, ce-ţi ascute şi înfrumuseţează simţul de a fi. Eu mă înţeleg pe mine mai bine decît orcînd... Dumneata nu ?...

Eu răspunsei un „da“ foarte nehotărît.

Nu doar că nu simţeam şi eu tot ceea ce simţea ea, — dar vorbise atît de bine, încît mi se păruse că avea frazele gata.

Cînd mă reculeg în mine, singur, şi mă gîndesc la Lydda, o înţeleg şi o admir mai mult decît cînd sunt lîngă dînsa. Ea gîndeşte sigur şi exprimă elegant ceea ce gîndeşte, fiindcă la dînsa creierul are oarecum tradiţia mecanică de a funcţiona astfel, fruct al unei adevărate civilizaţii de mai multe generaţiuni. Ea se îmbracă elegant, se mişcă elegant ; tot ceea ce face e firesc şi ales, pentru că e în sîngele ei de a fi aşa. Eu, ca să spun ceea ce spusese ea, trebuie să iau condeiul. Care sunt generaţiele culte din care mă cobor eu ? De cîte ori nu mă gîndesc la multe lucruri... Biata mama, simplă, duioasă, dacă nu găsea la d-voastră sprijinul vieţii, rămînea pe drumuri şi cu dînsa rămîneam şi eu...

Trece un nour peste sufletul meu. A trecut.

Lydda mă atinse pe mînă :

— Mă rog, să-ţi dau ceasornicul. Nu ştii ce mi s-a întîmplat cu el...

— Nu.

— Ştii că ţi l-am cerut ieri... ca să am ceva de la dumneta pînă astăzi. L-am pus în buzunarul jachetei. Cînd

am ajuns acasă erau toţi la masă. Am aruncat haina şi mi-am luat locul. După un moment, mi-am adus aminte că ceasornicul sta aruncat cu haina. M-am sculat, m-am dus de l-am luat din jachetă, am lăsat pe al meu în cutioară şi am prins pe al dumitale de lanţ, ca să nu se dispartă de mine. Dar, cum se întîmplă mai întotdeauna în asemenea cazuri, parcă o molimă stîrpise toate ceasornicele celelalte. Şi toţi voiau să ştie cît e ceasul. Trebuia să mă execut. Scosei ceasornicul şi mă uitai liniştit la el. De unde ne vine hotărîrea aceasta solemnă, de-a înfrunta totul cu cel mai sfruntat neadevăr... Într-o clipă se statornicise în spiritul meu că mi se stricase ceasornicul şi-l lăsasem la ceasornicar, luînd un altul la întîmplare. Dar pe cînd atingeam clapa dedesubt, simţii relieful monogramei dumitale, şi în acelaşi timp tot sîngele mi se urcă în obraz. Ceea ce nu mi se întîmplase cînd minţisem, mi se întîmpla acum, cînd dovada minciunei mele devenea evidentă. Vezi ce perverşi suntem ?... Sora-mea se legă de mine : „În adevăr, e foarte grav să întrebi pe o domnişoară cît e ceasul". Mama începu să rîdă : „She is a giddy creature". Tata : „She is a very queer sort of a person". Iar eu mă simţeam că ard în focul Ghehenei... În sfîrşit, furtuna trecu. Dar deîndată ce rămăsei singură, mă culcai, sub cuvînt că mă durea capul, şi începui prin întuneric opera mea de distrugere, care poate să te supere...

Eu mă uitam la dînsa nedomirit :

— Ce ?

— Am sfărîmat monograma cu dinţii.

O nespusă simpatie mi se revărsă peste suflet. Aş fi sărutat-o ca pe o soră, dacă aş fi îndrăznit. Zîmbii întraiuri. Ea de asemenea zîmbea.

— Va să zică nu te superi ?

— Cum o să mă supăr !

— Ai dreptate : e uşor de înlocuit. Era mai greu de ridicat... Cred că mi-am sfărîmat şi dinţii.

Şi zicînd astfel, îmi arătă o îndoită coroană de mărgăritare, o adevărată operă de artă a naturii. La un colţ de sus, se vedea smalţul ticnit.

— Nu-i nimic, zise tot ea, rîzînd. Bine că n-am fost silită să mint... cel puţin cu fapta. Vrei să mergem la casa Liviei ?

— Să mergem.

— Şi astfel, pornirăm mai departe, ea legănîndu-se ca o trestie în vînt, eu fericit.

Al d-vstre,

Mircea M.

SCRISOAREA IV

Costieni, 189..

Iubite domnule Mircea,

Întăia dumitale scrisoare îmi face cea mai mare plăcere, fiindcă văd că te fură arta. Îmi pare rău că nu pot să spun acelaşi lucru şi despre a doua, din care încep să înţeleg că englezoaica se substituie pe nesimţite Madonelor şi Venerei Capitoline.

Se vede că tinereţea este, cu hotărîre, menită să fie proastă, chiar în oamenii cei mai fericiţi organizaţi. Nu te supăra că-ţi vorbesc, ca întotdeauna, fără făţărnicie.

Cunoşti părerile mele [24] asupra lumei şi asupra naturei *non val cosa nessuna i moti tuoi, ne di sospiri è degna la terra.* După cum ţi-am povestit adesea, eu n-am fost personal nefericit şi nici moda sau timpul în care am trăit nu m-au înrîurit : e o convingere a mea, liber şi cu încetul formată.

Natura este imorală şi infamă, iar lumea, în genere, rea. Un singur lucru e, în mijlocul naturei şi al lumei, încîntător : sufletul, care coprinde într-însul sîmburele *caracterului moral* al omului, adică acea stare în care voinţa e cu desăvîrşire subordinată raţiunii.

Însă natura şi lumea, luată în totalitatea sa, sunt amîndouă duşmanele *caracterului moral,* cea dintîi prin fatali-

tatea și indiferența legilor sale fizice ; cea de a doua prin senzualitate și egoism.

Cînd cineva are norocul să fie, ca dumneta, înzestrat cu un suflet nobil, e o crimă de a-l apropia de izvoarele senzualității și ale egoismului lumii.

Cum să-ți spun mai clar că femeia este incarnațiunea senzualității și a egoismului ? Cum să-ți spun că în femeie *caracterul moral* nu există și nu poate exista ? că orcît de cultă și de liberală să fie o femeie nu va ajunge niciodată la o absolută independență de judecată, din cauza raportului de dependență ce există de la inteligență la facultățile sale afective ?

Ridicîndu-te pe scara intelectuală, bărbații dau din cînd în cînd, printre marii cugetători, exemple de ascetism voluntar ; femeile niciodată. Cele ce mor fecioare, n-au putut face altfel, din cauza religiunei sau a condițiunei lor fizice și sociale. Și e de observat că femeile care mor fecioare sunt de regulă ființe smerite, umile, de o condițiune intelectuală foarte joasă ; bărbații, din contra.

Dar prietena dumitale este engleză ; deci, neapărat, vii cu tot arsenalul lui Stuart Mill. Arme vechi, dragul meu, șușanele cu amnar !

Și mai întîi nu-mi place numele *prietenii*, spre a vorbi ca socialiștii. Ce va să zică *Lydda* ? De unde a descoperit corespondentul dumitale de ziare numele acesta pretențios, spre a-l da fetei lui ? Am căutat prin toate mitologiile, dicționarele, enciclopediile și calendarele și n-am găsit decît : *Lydd*, unul din cele *Cinci-Porturi* ale *Engliterii ; Lydda*, vechea Diospolis a grecilor, astăzi oraș din Syria. Ce are a face ? Nu vezi că amicul dumitale corespondent e snob, goujat, sau, pe românește, mitocan boierit ?

Al doilea, Stuart Mill e spirit mediocru. Condițiunea normală a femeii este aceea de a ocupa, în scara biologică, locul rămas gol dintre maimuță și om. Fiindcă nu se poate admite ca bărbatul să se coboare de-a dreptul din goril, el se coboară din femeie.

Rolul pe care l-a jucat femeia, de la aparițiunea speciei noastre pe pămînt pînă astăzi, este acela de ființă inferioară bărbatului. De ce este așa ? Probabil fiindcă nu poate să fie altfel. De ce maimuța nu este egală în inteligență cu femeia ? De ce elefantul nu este egal cu maimuța ? De ce papagalul nu este egal cu elefantul ? și așa mai încolo, pe scara coborîtoare a inteligențelor ?

Domnul Stuart Mill ne spune [25] că, ridicînd femeii dreptul de a face tot ceea ce face bărbatul, ridicăm omenirii jumătate din factorii progresului ; că le îngăduim să se ocupe de arte și literatură, unde au dovedit că nu pot produce nimic, și le împiedicăm de a se ocupa de politică, unde, or de cîte ori au ajuns, au dat dovezi de o specială aptitudine. Și ne citează pe Elisabetha, pe Debora și pe Jeanne d'Arc, iar într-o notă își mai aduce aminte de regentele imperiilor asiatice.

Fals !

Dintre respectabilele dame de mai sus, cea mai bine înzestrată cu facultăți intelectuale a fost a patra : Caterina cea Mare. Pe aceasta, pudicul englez nu o citează. Și se înțelege că nu o citează, fiindcă i-ar răsturna toate probele. Căci, dacă este adevărat că împărăteasa Caterina avea o minte destoinică, tot atîta este de adevărat că dînsa era incarnațiunea senzualității, de o lipsă revoltătoare de sens moral, o inconștientă erotică în toată hidoasa accepțiune a cuvîntului.

Iar cît despre cuvioasele regente ale împăraților asiatici, fericit cel ce crede în ele ! Noi vedem că aceste regente au adus China în halul în care se găsește astăzi, de o bate Japonia, a cărei populație este de zece ori mai mică ; că Indiele sunt cucerite și exploatate de națiunea cărei aparține Stuart Mill.

Femeile în literatură sunt nule, în artele plastice nule, în muzică nule. În politică sunt un dezastru.

Conlucrarea lor la mersul înainte al omenirei a fost și va fi mai mult stricătoare decît folositoare și se poate minunat compara cu un colegiu electoral de inculți, a cărui acțiune politică se exercită de un ales, care, în cazul nostru, ar fi bărbatul : dacă din întîmplare, alesul e om superior, alegătorii săi îl vor enerva cu cereri meschine ; dacă e un nenorocit incult ca și ei, nu va însemna nimic sau se va vinde celui ce va plăti mai mult. De aceea și sunt eu contra acestor colegii electorale.

În fine, ultimul şi cel mai puternic argument împotriva lui Stuart Mill şi al femeilor este puramente fiziologic. Dacă femeia va intra în lupta pentru viaţă, aşa cum e înţeleasă astăzi lupta, individul femeie va cîştiga poate ceva — deşi e problematic — iar specia om va pierde desigur. Primejdia care ameninţă dezvoltarea omului modern este intensitatea muncii intelectuale. Lipsa de cumpănă între exerciţiul corpului şi exerciţiul minţii duce pe individ la degenerescenţă. Închipuieşte-ţi ce ar deveni specia noastră dacă generaţiunile viitoare ar fi fructul unui tip de bărbat enervat, ţinut în picioare ca să gîndească şi să speculeze, prin excitante, şi al unui tip de femeie ostenită, anemiată prin încordarea tutulor facultăţilor sale sufleteşti în lupta cu bărbatul.

Fiindcă e copilăresc de a enunţa uşurarea soartei noastre prin înmulţirea indivizilor. Soarta oamenilor este comună numai în ceea ce nu pot face şi este individuală în ceea ce pot face. Dar nefericirea noastră nu provine mai niciodată din ceea ce nu putem face, ci din ceea ce putem face. Soarta comună tuturor muritorilor este de a muri. Din aceasta nu derivă nici o nefericire în individ, fiindcă moartea este singura cauză care îşi poartă efectul în sine. Soarta individuală este de a trăi şi, prin înmulţirea indivizilor, se obţine multiplicitatea soartei, care, unică în negaţiune, devine plurimă în afirmaţiune. Iar soarta fiecăruia nu numai că nu atîrnă de soarta fericită a altuia, ci este cu atît mai frumoasă, cu cît a altuia este mai urîtă. Acesta este conceptul tuturor legilor despre om, de la Hristos încoace ; de aceea morala creştină şi toate legile sociale şi politice caută să pună un frîu pornirilor noastre fireşti. Tot acesta este şi conceptul lui Machiavelli despre perversitatea oamenilor.

Ascultă-mă, iubitule. Fiindcă natura te-a înzestrat bine, aibi puterea de a te servi de armele ce ţi le-a dat ea, spre a te ridica împotriva ei, în partea slăbiciunilor sale. Nu iubi. Tu te lăsa să te subjuge amorul. În schimbul unei licăriri înşelătoare, gîlgîie nefericirea. Nu îmbrăca niciodată cu purpura imaginelor tale trupul unei femei. Acelea sunt nemateriale, superioare şi eterne ; aceasta este o formă trecătoare a lutului, ieri munte, azi fecioară, mîine vierme.

Adu-ţi aminte de ce zice poetul :

Astfel fuşi : acuma, aci înmormîntată,
Schelet şi pulbere eşti. Pe oase şi noroi,
În nemişcare zădarnic aşezat,
Mut, privind zborul vremilor,
Stă, păzitor al amintirei
Şi al durerii, simulacrul
Trecutei frumuseţi *. Acea dulce privire
Ce dete fiori, dacă, după cum pare, adînc
În alta pătrunse ; buza aceea, de unde,
Cum se vede, ca dintr-un ulcior plin,
Deborda plăcerea ; acel grumaz, coprins
Deja de dorinţe ; acea fermecătoare mînă
Ce adesea simţi, cînd fu întinsă,
Îngheţînd mîna pe care o strîngea
Şi sînul, pe care privindu-l,
Mulţi îngălbeneau —
Toate, au fost cîndva ; acuma
Pămînt şi oase eşti : priveliştea
Tristă şi dezgustătoare o piatră o ascunde. [26]

Asta, şi nu alta este. Aştept de la firea dumitale aleasă să înţeleagă că libertatea lăuntrică, singurul bine de pe pămînt, numai oamenii fără pasiuni o pot dobîndi.

Dacă eu aş fi optimist, aşa cum pari dumneta a fi, aş zice că nimic nu e mai uşor decît de a trăi pe lume fericit. În adevăr, orice bărbat, ajuns la 25 de ani, are un mijloc de a-şi cîştiga viaţa. Nu-i rămîne decît să se lase a trăi mai departe şi a se bucura de priveliştea lumei dacă ea este totdeauna nouă, cum zici. Căci din două una — or lumea este în adevăr interesantă, şi atunci e zadarnic a te zbuciuma cu dînsa, ci e destul a o trăi prin cap ; or lumea e seacă, tristă şi plicticoasă, şi atunci, pentru a nu te sinucide de urît, trebuie să o activezi cu propriele tale patimi, să-ţi arzi viaţa pe rugul ei, ca să-i măreşti flacăra. Şi-ntr-un caz şi într-altul pasiunile sunt deci dovadă hotărîtoare de prostie.

* Leopardi : *La portretul unei femei frumoase*, cioplit în monumentul de pe mormîntul aceleiaşi (nota D.Z.).

S-auzim de bine și lasă englezoaica.
Al d-tale,

Filip A.

SCRISOAREA V

Roma, 189...

Iubite domnule Filip,

Scrisoarea d-voastre din urmă m-a neliniștit mult. După citirea ei, am rămas ca un copil care, voind să facă plăcere tatălui său, mîzgălește un volum elegant cu literele sale gheboase și, în loc de laude, primește de la tată mustrări.

Bine, domnule Filip, se poate să aibă un om serios și cinstit asemenea convingeri ? și, mai cu seamă, se poate să alcătuiască din ele regula vieții sale ?

Îmi permit să vă fac aceste întrebări, în urma unui nou examen de conștiință ce mi-am impus : n-am dormit toată noaptea, iar acum, de-abia sculat, trebuie să vă scriu ca să-mi răcoresc sufletul.

Platon, în *Fileb*, pune pe Protarc și pe Socrate să vorbească despre *plăcere* și despre *înțelegere :* care dintr-amîndouă e superioară celeilalte ? Ceea ce se caută însă, este o stare sufletească care să facă pe om fericit. Dar nici una, nici alta nu sunt îndestulătoare pentru fericire, ci una se apropie mai mult decît alta de scopul definitiv al vieții.

Acest postulat platonician, d-voastră îl schimbați astfel : pentru a se apropia de scopul definitiv al vieții, fericirea, trebuie să fie omul fericit sau nefericit ? Și aveți aerul de a răspunde că, pentru ca viața să fie demnă de a fi trăită, omul trebuie să fie nefericit.

Iată un paradox ciudat, care, cu toate astea, este izvorul și secretul esteticei pesimiste.

Luate în sine, atît fericirea cît și nefericirea sunt amîndouă efecte, a căror cauză trebuie căutată în echilibrul sau dezechilibrul facultăților sufletești și trupești ale individului.

Cum însă în energetica modernă, orce efect trebuie la rîndul său să devie cauză, fericirea se risipește în împlinirea actelor vieții generînd mulțumire sufletească în individ și armonie între oameni ; este, cu alte cuvinte, o cauză nouă, care nu mai lucrează asupra unui singur propulsor, spre a determina o mișcare înainte, ci lucrează asupra unei infinități de detalii, hrănindu-le pe toate.

Pe cîtă vreme nefericirea, devenită la rîndul ei cauză, lucrează puternic asupra sistemului nervos, ducînd la suicid, scoțînd strigăte și gemete, cari, îmbrăcate în forme literare, păstrează toată violența durerii.

De aceea se și întîmplă că suferințele adevărate, chiar cînd sunt povestite de un om mediocru, ne ating mai mult decît întîmplările fericite ale unui om de talent.

Căci, pentru un om care iubește, care e întreg și e sănătos, puterea emoționantă a unei sărutări este tot atît de mare ca și acea a unui ghebos pe care femeia iubită îl înșală. Dar la cel dintîi, cuantumul emoționant se risipește în împlinirea actului însuși, pe cînd la cel de-al doilea el ia formula mecanică a forței (masa înmulțită cu viteza) și devine cu atît mai violent și mai crud, cu cît este mai mare și cade de mai sus.

De aceea se și zice că oamenii fericiți, ca și popoarele fericite, n-au istorie. Fericirea tace și se ascunde ; numai nefericirea este militantă și zgomotoasă.

Pe cînd cea dintîi este tienită și face parte din transformarea armonică a naturei, cea de-a doua este eruptivă și ține de cataclisme. În media oamenilor și în viața medie a fiecărui om, catastrofele sunt rari. Gheboșii, stîlciții și criminalii sunt excepțiuni ; căci, dacă n-ar fi așa, majoritatea oamenilor ar trebui să trăiască în spitale și pușcării, și ar trebui să moară de glonț sau de otravă.

Atunci pentru ce *non val cosa nessuna i moti tuoi ?*

D-voastră spuneți că n-ați fost personal nefericit și nici moda sau timpul în care ați trăit nu v-a înrîurit. Nu mă îndoiesc.

Cred însă că, la d-voastră, ca şi la toţi filozofii speculativi, puterea divinatorie a geniului a fost lipsită de măsura rectificativă a ştiinţei.

Şi, fiindcă vă place să citaţi pe Leopardi, iar cu minunatele lui versuri voiţi să întunecaţi chipul încîntător al unei femei, să-mi daţi voie să vă spun ce gîndesc eu despre Leopardi, cu atît mai mult că el e astăzi din nou la ordinea zilei în Italia, unde descoperirile manuscriselor sale rămase de la Ranieri [27], şi viitorul centenar [28] al naşterii marelui poet (1898), au ascuţit penele pentru viitoarea luptă a pesimismului cu optimismul [29].

Las la o parte întreaga şcoală modernă a lui Lombroso [30] şi a urmaşilor săi, cari au amestecat sărmana viaţă a marelui poet cu necuviinţele cele mai grosolane, ajungînd la aceleaşi concluziuni la care ajunge Nordau, cînd încearcă, în numele ştiinţei, să explice geniele [31] ; o las la o parte — fiindcă îmi pare neonest şi imoral a statornici ca regulă că oamenii de geniu, cu alte cuvinte toţi aceia care au ajutat societatea să facă un pas înainte spre bine, sunt nişte degeneraţi : concluziunea logică a unei asemenea teorii ar fi că trebuie să îndrumăm omenirea spre tipul *brutei inconştiente.*

Cînd vorbesc de *măsura rectificativă a ştiinţei,* înţeleg prin ştiinţă acea sumă de adevăruri *constatate,* ce nu mai admite discuţiune şi contrazicere, ca frenologia şi critica psiho-antropologică a d-lui Lombroso.

Prin urmare, vreau să cred în scrisoarea lui Leopardi adresată lui de Sinner *(avant de mourir, je veux protester contre cette invention de la faiblesse et de la vulgarité, et prier mes lecteurs de s'attacher à retenir mes observations et mes raisonnements, plutôt que d'accuser mes maladies) ;* admit că pesimismul său nu izvorăşte din suferinţele sale fizice, că nu este efectul unei psihopatii ereditare, ci că este „de pură şi solemnă origine intelectuală" cum îl numeşte un anonim italian, că este efectul unei stări a spiritului uman, care în Leopardi şi-a găsit *harpa eoliană.*

Dar, făcînd această concesiune şi admiţînd origina intelectuală a pesimismului lui Leopardi, punctul său de plecare este o eroare : confuziunea dintre natura fantastică şi natura ştiinţifică. Noţiunea aprioristică a naturei este întotdeauna autotelistică, cu alte cuvinte, izvorăşte din raţiunea fundamentală a superiorităţii omului asupra naturei : *conştiinţa de sine.* Natura, creată pentru trebuinţele şi plăcerile omului, populată ca la cei vechi, cu fiinţe ale închipuirii noastre, este cu totul altceva decît natura în sine, oarbă, guvernată de legi fatale. Omul, centru al universului şi omul, fir de iarbă, sunt cei doi termeni ai conflictului. În omul, fir de iarbă, conştiinţa se revoltă : pentru ce soare ? pentru ce ziuă şi noapte ? pentru ce moarte şi viaţă ? [32] Şi negreşit că din acest punct de vedere, Leopardi este sinteza omenirii întregi, care, de la tatăl cel dintăi pînă la cel din urmă din fiii fiilor săi, va sta privind la lună şi se va întreba :

Che fai tu, luna, in ciel? [33]

Şi fiindcă luna nu va răspunde niciodată, iar oamenii se vor naşte şi vor muri pururea, aceeaşi întrebare se va repeta la infinit, lăsînd sufletul turburat şi nefericit.

Dar iată că din firul de iarbă, din oamenii pitici şi neputincioşi, unul se lasă de a mai întreba luna în pustiu, nu vrea să se mai izbească de atotputernicia naturei, ci cu încetul începe a o observa, intră în cutele sale ascunse, îi fură tainele una cîte una ; le leagă laolaltă, şi deodată începe să zărească, dacă nu *il perchè delle cose,* cel puţin, *il perchè di certe cose.* Începe să înţeleagă mai cu seamă că, înfipt pe malul mării, noaptea între stelele de sus şi stelele de jos, el va putea cel mai mult să facă o frumoasă poezie, dar nu va afla niciodată de ce sunt stele sus şi de ce sunt stele jos. Începe să înţeleagă cît de mare e farmecul *de a şti,* cît de imens este *ceea ce poate şti.*

Acesta va rectifica ceea ce, în puterea divinatorie a geniilor, a fost lipsit de control.

Pentru aceasta nu va mai fi în natură diavolul destructiv care stăpîneşte totul spre paguba totului, *il brutto poter, che, ascoso, a comun danno impera* — aceeaşi idee din *vis abdita* a lui Lucreţiu ; nu va mai fi panteismul grecesc, în care omul este o jucărie în mîna divinităţii. Va fi în

natură spectacolul serios al *energiei* universului, schimbîndu-şi necontenit forma actuală ; va fi în om dorinţa cinstită de a cunoaşte cum se operează această schimbare.

Negreşit că şi după el, se vor mai face poezii, mişcătoare de inimi şi turburătoare de minţi, fiindcă acest concept despre om — o scurtă întrupare a energiei universale — nu numai că nu exclude arta şi frumosul, dar le implică, dimpotrivă, ca cea mai fulgurantă manifestare a armoniei lumei ; dar nu se vor mai face teorii lipsite de seriozitate, cari să îndemne pe oameni la distrugerea propriei lor conştiinţi (deoarece suicidul fizic în energetică este un nonsens).

Şi acuma, iubite domnule Filip, după ce am primit protestarea lui Leopardi către Sinner, după ce am discutat „originea intelectuală" a pesimismului său — să-mi daţi voie să vă întreb : credeţi că se poate pune astfel chestiunea ? credeţi că se poate rezolva complicata problemă a pesimismului leopardian numai prin explicările lui Lombroso sau numai prin ale intelectualiştilor ?

Eu socotesc că aci, ca de altfel în toate convingerile omeneşti, a conlucrat o întreagă serie de cauze.

Leopardi se cobora dintr-o familie în care misoneismul era ereditar ; mama lui era atinsă de mania religioasă ; tatăl lui era zgîrcit. Leopardi, personal, era rahitic [34]. O dezvoltare extraordinară a creierului în paguba restului organismului şi o aplicare la studiu nemaipomenită, fac din el, la vîrsta de 20 de ani, unul din cei mai învăţaţi oameni ai secolului. La Recanati [35], tînărul murea de urît. Diformitatea lui trupească îl făcea respingător. Sufletul lui mare, plin de doruri şi de avînturi era cercuit între zidurile triste ale caselor părinteşti. Nici o femeie nu se uita la dînsul. Pe Giacomo nu l-a iubit nimeni, nimeni, nimeni !... [36]

Putea să fie optimist un astfel de om ? Putea să nu erupă sufletul unui astfel de nenorocit ?

Dar a căuta în melancolia lui contemplativă, în poezia lui, de cea mai desăvîrşită perfecţiune a formei, argumente în contra iubirei omeneşti, este o faptă rea. Îmi permiteţi să vorbesc liber.

Este o faptă rea, fiindcă se cheamă, în sprijinul unei teorii nefireşti, autoritatea celui mai mare poet al durerii, care, cu toate astea, murea cu visul iubirii în suflet :

Fra cotanto dolore
Quanto all'umana età propose il fato,
Se vera e quale il mio pensier ti pinge,
Alcun t'amasse in terra, a lui pur fôra
Questo viver beato ;
E ben chiaro vegg'io siccome ancora
Seguir loda e virtù qual ne' prim'anni
L'amor tuo mi farebbe. Or non aggiunse
Il ciel nullo conforto ai nostri affanni ;
E teco la mortal vita saria
Simile a quella che nel cielo india

Per le valli, ove suona
Del faticoso agricoltore il canto,
Ed io seggo e mi lagno
Del giovanile error che m'abbandona ;
E per li poggi, ov'io rimembro e piagno
I perduti desiri, e la perduta
Speme de' giorni miei ; di te pensando
A palpitar mi sveglio. E potess'io,
Nel secol tetro e in questo aer nefando,
L'alta specie serbar ; che dell' imago,
Poi che del ver m'è tolto, assai m'appago.

Se dell' eterne idee
L'una sei, tu, cui di sensibil forma
Sdegni l'eterno senno esser vestita,
E fra caduche spoglie
Provar gli affanni di funerea vita ;
O s'altra terra ne' superni giri
Fra 'mondi innumerabili t'accoglie,
E più vaga del Sol prossima stella
T'irraggia, e piu benigno etere spiri ;

Di qua dove son gli anni infausti e brevi,
Questo d'ignòto amante inno ricevi *.

D-voastră aţi citat o poezie în contra femeii ; vă citez o alta, în care femeia e ridicată în stele : „sau dacă, prin sferele înalte, printre lumi nenumărate, un nou pămînt te primeşte şi, mai blîndă decît Soarele, o stea apropiată

* Leopardi : *Alla sua donna* (nota D.Z.).

În nemărginita durere
Cîtă o rezervă făpturii omeneşti soarta
Dacă, aidoma şi întocmai cum gîndul meu te zugrăveşte,
Cineva te iubeşte pe pămînt, a lui va fi
Această fericire de a trăi ;
Şi văd limpede cum încă
Duc mai departe gloria şi virtutea la care din cei dintîi ani
Dragostea ta mă îndemna. Dar n-a îngăduit
Cerul nici o întărire în durerile noastre ;
Şi cu tine viaţa muritoare ar fi
Aidoma celei pe care în cer ne-o închipuim.

Prin văile unde sună
Al harnicului plugar cîntec,
Şi eu stau şi mă tîngui
De tinereasca mea înşelare care mă părăseşte ;
Şi prin munţii pe unde îmi aduc aminte şi plîng
Dorurile pierdute şi pierduta
Speranţă a zilelor mele ; gîndind la tine
Fremătînd mă deştept. Şi de-aş putea
În secol înfricoşător şi-n aerul acesta-nveninat
Altă icoană să păstrez ; cu cea închipuită,
Cea adevărată pierindu-mi, m-aş îndestula.

Dacă dintre ideile veşnice
Una eşti tu, căreia formei de-aievea
Tu îi înlături esenţa veşnică să nu-i fie îmbrăcăminte
Şi printre rămăşiţele trecute
Ies în lumină vestejirile unei vieţi funeste ;
Sau dacă alt pămînt din înaltele cercuri
Printre lumile nenumărate te întîmpină,
Şi, mai tainic cea de soare mai apropiată stea
Te luminează, şi încă mai moale aer respiri ;
De aici unde sînt anii fără speranţă scurţi,
Acest imn, al unui îndrăgostit necunoscut, primeşte-l.

te luminează şi un aer mai dulce respiri ; din lumea aceasta, unde anii sunt fără noroc şi scurţi, ajungă pîn' la tine imnul necunoscutului ce te iubeşte".

Trebuie să adaog că, cu cît înţeleg mai mult pe Leopardi, cu atît mai puţin îndrăznesc să-l traduc. Infinita delicateţe cu care glasul lui se ridică spre stele, coprinderea vorbelor, absoluta lor suprapunere pe conturul imaginelor, mă fac să nu mă ating de ele. Cum să traduci *di qua dove son gli anni infausti e brevi* ?...

Căci ceea ce este hotărîtor în judecata oamenilor despre Leopardi şi ceea ce-l pune mai presus de toţi poeţii, mai presus chiar decît Goethe, e tocmai puterea farmecului de a spune, cu cele mai simple cuvinte, înţelesurile cele mai întinse.

Dar poezia de la no. 17, *Consalvo,* nu este ea icoana sufletului acestuia, care moare însetat de iubire, însetat de o sărutare ?

...Elvira, un bacio
Non vorrai tu donarmi ? un bacio solo
In tutto il viver mio ? *

Şi cînd Elvira se pleacă pe faţa îndurerată a sărmanului Consalvo şi îi sărută gura, rece deja de fiorii morţi, Leopardi strigă ca pentru dînsul :

Che divenisti allor ? quali appariro
Vita, morte, sventura agli occhi tuoi,
Fuggitivo Consalvo ? **

Viaţă, moarte, filozofie, toate se topesc în căldura unei sărutări ; în imensitatea nimicului lumei noastre se aprinde un punct, un strop de diamant, amorul, pe care umbrele noastre, pururi trecătoare către nefiinţă, îl privesc îndelungat, pînă ce scapătă devale.

* Elvira, o sărutare
N-ai vrea să-mi dărui ? o sărutare doar
În toată viaţa mea ?

** Ce-ai fost atunci ? cum se iviră
Viaţă, moarte, nenorocul ochilor tăi,
Fugarule Consalvo ?

Şi, mai departe, zice Consalvo :

Due cose belle ha il mondo :
Amore e morte. *All 'una il ciel mi guida*
In sul fior dele età ; nell'altro, assai
Fortunato mi tengo. *Ah, se una volta,*
Solo una volta il lungo amor, quieto
E pago avessi tu, fora la terra
Fatta quindi per sempre un paradiso
Ai cangiati occhi miei. *

„Ah ! dacă o dată, dacă numai o dată ai fi răspuns tu, iubirii mele lung aşteptătoare, pămîntul ar fi părut ochilor mei, încremeniţi, un rai vecinic."

Dar toate celelalte poezii scrise femeilor, al căror început curge ca o muzică în vis, simfonii de cuvinte ce te emoţionează pînă la lacrămi, numai prin valoarea lor fonetică :

Torna dinanzi al mio pensier talora
Il tuo sembiante, Aspasia. **

Deodată intri în melancolia sufletului ce-ţi vorbeşte, *Torna talora il tuo sembiante :* revine cîteodată chipul tău... Parcă răsare o stea din noianul vremurilor. E o valoare de sunete, cu o nespusă putere evocativă.

Sau *La sera del di di festa :*

Dolce e chiara è la notte e senza vento,
E queta sovra i tetti e in mezzo agli orti
Posa la luna, e di lontan rivela
Serena ogni montagna. O, donna mia,
Già tace ogni sentiero, e pei balconi
Rara traluce la notturna lampa.

---

* Frumoase, două lucruri are lumea :
Iubirea şi cu moartea. Spre cea din urmă cerul mă călăuzeşte
În floarea vieţii încă ; în cealaltă îndestul
Fericit am fost. Ah, dacă o dată,
O dată numai, îndelunga dragoste liniştită
Şi împăcată ai fi împărtăşit-o, ai fi făcut pămîntul
Să se preschimbe pe totdeauna într-un rai
Pentru uimiţi ochii mei.

** Se întoarce în calea gîndurilor mele uneori
Chipul tău, Aspasia.

„Dulce şi limpede e noaptea şi fără vînt, şi liniştită odihneşte luna peste acoperişuri şi prin grădini, şi de departe arată ochilor munţii senini. O, draga mea, acum tace orce cărare, şi prin balcoane rar se iveşte cîte-o lumină..."

Tabloul, astfel împînzuit, te simţi deodată coprins de neliniştea aşteptării. Ea doarme în pacea odăilor sale, iar tu tremuri cu poetul, în liniştea deplină a firei, stăpînit de sentimentul dureros al zădărniciei, pe care-l lasă în sufletele suferitoare clasica indiferenţă a naturii. Şi parcă, în adevăr, îţi răsare în amintire glasul unui cărăuş ce cu încetul murea în depărtare : *lontanando morire a poco a poco.*

Iată, iubite d-le Filip, ce şi cum gîndeşte Leopardi despre femei. Filozofia lui o fi avînd valoare, care este întemeiată pe un concept al naturii fundamental fals, precum şi pe un individualism exagerat, cum au fost toţi poeţii veniţi după revoluţiune, de la Bayron la Musset.

Ceea ce însă are o valoare unică în toate literaturile este arta sa. De mijloacele lui de a exprima cele mai mari adîncimi ale simţirii nu s-a apropiat, pe altă cale, decît poate Beethoven, şi, în unele mici poezii lirice, Eminescu nostru [37].

Poate că idealul lui femeiesc mergea dincolo de valoarea etică a femeilor din timpul lui. Dar, a veni cu una din cele mai puţin estetice poezii ale lui Leopardi, cum este poezia tradusă de d-voastră, spre a statornici ura lui împotriva femeilor, asta nu se poate. Leopardi a murit cu dorul de a iubi şi a fi iubit.

Vă rog să mă iertaţi că am fost cam lung. Mîine mai scurt şi mai vesel. Lydda îmi surîde într-un colţ al amintirii.

Al d-voastre,

Mircea M.

SCRISOAREA VI

Costieni 189...

Iubite domnule Mircea,

Înainte de a intra în vorbă despre Leopardi (pe care mi l-ai alcătuit cum ţi-a plăcut, pentru a-l pune în serviciul Lyddei dumitale), dă-mi voie să-ţi fac două observaţiuni : una de formă şi alta de metodă de a discuta [38].

Întrucît priveşte forma. Pentru ce nu te dezberi de obiceiul de a întrebuinţa cuvinte nouă, cari îţi dau aerul unui învăţat de ocazie ? Cultura d-tale nu e scoasă din revistele franceze de ieri şi de alaltăieri. Atunci pentru ce *autotelistică, misoneism, energetică* şi alte asemenea vorbe procopsite ? Ce vrei să spui prin fraza, „noţiunea aprioristică a naturei este întotdeauna autotelistică ?" Da' vezi bine : ca orce noţiune aprioristică. Grecul *avtotelis* * însemnează *făcut de sine însuşi*. Prin urmare un pleonasm zădarnic. Dar cu misoneismul, ce vrei să spui ? Ura de plăcere ? Atunci aveai cuvîntul exact *misidonia*. Sau poate ura de tot ce e nou. Sau nu e nici una, nici alta, ci pur şi simplu o întindere a înţelesului vorbei *misos* = ura de toţi şi de toate ? După cum vezi, pierdere de vreme, tălmaci şi nici o ispravă. Dar cu *energetica ?* De unde ai mai scos-o şi pe asta ? Ce vrei să înţelegi cu ea ; ştiinţa energiei ? Nu ţi se pare că seamănă cu racii ţiganului din scrisoare : bine că sunt în scrisoare, boierule, *că în sac nici fir dă rac.*

Întrucît priveşte felul de a argumenta. Dumneta ai în cap o mulţime de lucruri, pe cari nu le expui limpede şi în întregime, ci le arunci deodată în discuţie, ca şi cum eu aş fi fost de faţă la lucrarea de pregătire ce s-a urmat în spiritul dumitale. Aşa e cu puterea pesimismului literar [39], pe care o scoţi din energia durerei ; tot aşa cu deosebirea dintre *natura fantastică* din operile lui Leopardi şi natura în sine sau *natura ştiinţifică*. Este ceva adevărat în ceea ce spui ; este mai cu seamă interesant. Dar spune bine şi limpede. Deprinde-ţi spiritul

* Αὐτοτελής

cu expunerea metodică a chestiunilor. Nu-l lăsa să sară de la Leopardi la Nordau ; nu amesteca pe Lombroso cu Sinner, că nu e nici folositor, nici drept să stea alături numele unui scriitor utilitarist cu numele celui mai mare idealist al veacului.

Iar acum, la subiect.

Trebuie iarăşi să-ţi spun că acolo unde pari a avea mai multă dreptate, anume în expunerea iubirii lui Leopardi, eşti obscur. Crezi că Leopardi a iubit una, două, sau mai multe femei, pe Aspasia, pe Silvia, pe Elvira, şi a murit cu durere în suflet că nici una nu l-a iubit ? sau crezi că a iubit o femeie ideală, cu alte cuvinte că n-a iubit pe nimeni, ci că a plîns amorul ?...

De crezi că a iubit o anume femeie, te înşeli.

Din însăşi poezia reprodusă de dumneata, *Alla sua donna,* se vede lămurit că Leopardi vorbea imaginei sale ideale : *se vera e quale il mio pensier ti pinge :* „dacă eşti aşa cum te încheagă gîndurile mele" ; *che dell'imago, poi che del ver m'è tolto, assai m'appago :* „şi fiindcă nu-mi este dat să mă bucur de tine, mulţumit sunt de imaginea ta".

Cînd biografii şi criticii lui Leopardi încearcă să lege poeziile sale de umerii unor anumite femei, dau dovadă de cea mai revoltătoare necunoştiinţă a sufletului poeţilor. Beatrice Portinari, Laura Teresa de Brunswick, Silvia sau Aspasia !... Au existat ? n-au existat ?... Dante era înamorat de Beatrice la vîrsta de 9 ani ; Beatrice se face fată mare şi se mărită prozaic după un Simone Bardi ; Dante se însoară cu o Gemma Donati. Petrarca vede odată într-o biserică din Avignon pe d-na Hugues de Sade, femeie măritată (care cu timpul avu 11 prunci), şi ia cîmpii, aşa, gratis. Beethoven, dimpotrivă, întîlneşte, în posaca sa viaţă, pe cea mai delicată creatură, pe contesa Teresa de Brunswick, care, de la vîrsta de 16 ani, de cînd lua lecţii de piano, pînă la moarte, rămîne credincioasă marelui muzicant ; şi cu toate astea, cine poate şti în ce duios *andante* se ascunde chipul cu adevărat poetic al Teresei ? Se pare că *Simfonia a patra,* cea mai puţin însemnată dintre toate, ar fi cîntul lui Beethoven către aceea ce se cheamă *Unsterbliche Ge-*

liebte. Leopardi vorbeşte de două-trei femei. Care din ele a existat cu siguranţă ? Criticii moderni ne vorbesc despre Geltrude Cassi, vara poetului, de care d. Chiarini zice că Leopardi a fost înamorat cu tot dinadinsul ; despre o doamnă Carniani Malvezzi ; despre Teresa Fattorini, fiica vizitiului familiei Leopardi, moartă în adevăr de boală de piept, aşa cum moare Silvia, suava Silvia. Ce este adevărat şi ce nu este ? Se pare că Aspasia ar ascunde chipul unei doamne Fanny Ronchivecchi, frumoasă şi şireată, care, spre a chinui şi mai mult pe Leopardi, îşi sărută copiii cu o necuviincioasă aprindere ; poetul, naiv în asemenea lucruri, ca toţi oamenii de gîndire, cîntă astfel dragostea ei pentru copii :

Quando tu, dotta
Allettatrice fervidi sonanti
Baci scoccavi nelle curve labbra
De'tuoi bambini, il niveo collo intanto
Porgendo, e lor di tue cagioni ignari
Con la man leggiadrissima stringevi
Al seno ascoso e desiato. *

Ranieri, amicul lui Leopardi, un fel de *bellâtre* cu noroc pe lîngă femei, îl îndeamnă să nu se fărîme cu firea, deoarece, mai curînd sau mai tîrziu, şireata Fanny va cădea. Asta e logica trivială şi din nenorocire logică a tuturor bărbaţilor care cunosc femeia. Dar asta nu putea fi logica unui om ca Leopardi, al cărui idealism ridica lumea întreagă pe culmea pe care trăia el. De aceea, Leopardi se duce singur acasă, în limpezimea imaginelor sale, şi acolo uită pămîntul, pămîntul, cuib al obscenităţilor, de unde ecoul propriei sale nefericiri deacum o oară, cînd sta lîngă Fanny, ajunge pînă la dînsul ca o amintire de demult : *torna dinanzi al mio pensier talora il tuo sembiante, Aspasia.*

* Cînd tu, iscusită
Împătimită — arzătoare, şuierătoare
Sărutări apăsai pe desfrînatele buze
Ale copiilor tăi, gîtul de zăpadă asupră-le
Arcuindu-l, pe ei neştiutori de gîndurile tale
Cu inimă alintătoare îi strîngeai
La sînul tăinuit, fremătător.
(Aspasia)

Femeile cîntate de toţi marii poeţi sunt ca *grifonii* lui Michel Angelo : fiinţe ce nu există în natură [40] : corp de leu cu aripi şi cap de vultur. *Non è cosa in terra che ti somigli,* zice Leopardi aceleia pe care a chemat-o *la sua donna.*

Trebuie să te încredinţezi de asta.

Dacă în fiecare mie de ani se naşte cîte o Tereză de Brunswick, aceea va fi victima propriei sale înălţimi sufleteşti, fiindcă pentru aceea trebuie să se nască anume un Leopardi sau un Beethoven. Et encore !...

După cum vezi, nu sunt părtinitor nici cu bărbaţii.

Revenind acum la pesimismul lui Leopardi, mă bucur că ai găsit în anonimatul dumitale italian expresia de „pură şi solemnă origine intelectuală". Nu se poate ceva mai frumos şi mai exact. Aşa este. Pesimismul său e *de pură şi solemnă origine intelectuală* [41], cum a fost, în trecut, al tuturor marilor poeţi.

În *Oedipe la Colona* al lui Sophocle, cînd Oedipe cere lui Teseu să-l apere împotriva fiului său Polynice (scena în care Polynice se înfăţişează orbului, rugîndu-l să se întoarcă cu el în Thebes, spre a răsturna pe Eteoclu, fratele mai mic), Corul rosteşte cuvintele următoare : „Acela ce doreşte să-şi lungească viaţa peste durata ei obicinuită, dă semne de o vădită nebunie ; căci o viaţă lungă ne pregăteşte multe necazuri, şi bucuria nu e niciodată partea aceluia ce prea mult doreşte ; iar la urma urmelor vine moartea, tămăduitorul de toate, cînd se iveşte parca lui Pluton, care nu cunoaşte nici legăturile iubirei, nici cîntecele, nici danţul. *A nu te naşte, este cea mai mare fericire ; după aceasta, vine fericirea de a reintra cît mai curînd, cînd ai văzut lumina, în neantul din care ai ieşit ;* căci deîndată ce a sosit tinereţea cu dîra nebuniilor, cine poate scăpa neatins de nenorocire ? De ce rele e scutit ? Ucideri, răscoale, dezbinări, lupte ; şi, spre sfîrşit, *vine bătrîneţea, odioasă, neputincioasă, tristă, părăsită de toţi, punctul de întîlnire al tuturor mizeriilor omeneşti.* Aci a ajuns nenorocitul acesta, ca şi mine. După cum, iarna, malul despre miază-

noapte este izbit, clătinat de valurile ce-l împresoară de toate părţile ; tot astfel valurile necazurilor vin neîncetat să lovească în bietul bătrîn : unele vin de la apus ; altele de la răsărit ; acestea din ţările pe cari le luminează soarele de miazăzi ; acelea din părţile unde suflă vîntul de miazănoapte."

Admirabilă e, prin puterea de rezistenţă, viaţa grecilor. Încredinţaţi că Destinul cel orb şi Zeii cei cruzi se joacă cu existenţele lor, ei luptă înainte. A şti că nu ai sorţi de izbîndă, că mergi la moarte sigură, şi totuşi a merge, e dovadă de cel mai mare eroism. În asta şi stă optimismul grecesc în aplicarea lor zilnică, a ţine piept fatalităţii, iar nu în conceptul ce aveau despre viaţă.

Căci conceptul lor despre viaţă îl vedem mai sus care este ; e tocmai conceptul budist al bunului Çakya-Muni, cu deosibire că ascetul Çakya pusese idealul său în căutarea *cunoştinţei absolute* (bodhi) prin meditaţiune. Doctrina budistă se poate rezuma în următoarele 4 puncte : a) necesitatea de a trece prin cercul transmigraţiunilor şi al naşterei alcătuieşte durerea : b) ne naştem numai fiindcă nu cunoaştem condiţiunile existenţei : c) odată cunoscîndu-le am suprimat cauza de a ne naşte, spre a intra în linîştea absolută, în *nirvana* d) în nirvana se intră pe calea purificaţiunii, care purificaţiune se obţine prin 8 perfecţiuni : a văzului, a judecăţii, a cuvîntului, a faptei, a vieţii, a aplicaţiunii, a ţinerii de minte şi, în fine, a extazului.

Cele trei din patru puncte ale budismului le găsim în cuvintele Corului din *Oedipe la Colona* şi în fond în toate tragediile sophocliane (în *Oedipe rege*, în *Electra*, în *Trachineene* etc.), iar din perfecţiunile cerute spre a intra în nirvana, grecii împlinesc pe cele 7 dintăi, dar nu pe a 8-a, cea esenţială : a extazului.

Pe cînd însă budiştii caută să se perfecţioneze spre a intra în nirvana, grecii, dimpotrivă, se perfecţionează spre a fi plăcuţi zeilor, spre a se întări în lupta disperată cu fatalitatea.

Aceleaşi cuvinte ale Corului le găsim, aproape textual, în poeziile lui Leopardi.

Zice Leopardi (în *Ginestra)* cu privire la lupta grecilor cu fatalitatea :

Nobil natura è quella
Che a sollevar s'ardisce
Gli occhi mortali incontra
Al comun fato. *

Şi mai zice, cu privire la glasul Corului din *Oedipe la Colona :*

Nasce l'uomo a fatica,
Ed è rischio di morte il nascimento.
Prova pena e tormento
Per prima cosa... **

(Canto notturno di un pastore).

D'intelletti immortali
Degno trovato, estremo
Di tutti i mali, ritrovàr gli eterni
La vecchiezza, ove fosse
Incolume il desio, la speme estinta,
Secche le fonti del piacer, le pene
Maggiori sempre, e non piu dato il bene.

(Il tramonto della Luna)

După ce, ca şi poetul grec, Leopardi arată nestatornicia soartei noastre pe cît suntem tineri, face tabloul bătrîneţei aproape cu aceleaşi cuvinte ca şi Sophocle : „Născocire demnă de minţi nemuritoare, cel mai rău din toate relele, găsiră Zeii *bătrîneţea*, în care dorinţa ră-

* Nobilă natură e aceea
Care să ridice se încumetă
Ochii muritori împotriva
Destinului comun.

** Se naşte omul în durere
Şi cu primejdia morţii îi e naşterea.
Încercare îi sînt osteneala şi suferinţa
Dintru început.

(Cîntecul de noapte al unui păstor)

mîne neîmplinită, speranţa stinsă, seci izvoarele plăcerii, nevoile tot mai mari, şi fericire niciodată".

Asemănarea de cuvinte datorită asemănării de idei. Leopardi, mort la 39 de ani, nu avusese vreme să guste şi din aceste ultime amărăciuni ale vieţii. Dar, după cum avusese intuiţiunea pesimistă a tinereţii, tot aşa, şi mai mult, avea pe a bătrîneţii.

Prin urmare, iubitule, un om care îşi adăpase sufletul, ca Leopardi, la izvoarele clasicismului celui mai înalt, pătrunzînd forma dinafară a lumei şi înţelegînd esenţa ei, nu avea nevoie de şiretlicurile femeieşti, de sărutările ce Fanny Ronchivecchi da copiilor săi, ca să fie pesimist. Dacă suferinţele lui trupeşti, nevoile şi lipsurile ce le îndura, nu l-ar fi silit să se absoarbă în durerea sa personală, viaţa ar fi fost pentru dînsul un mijloc de a asista la experienţa continuă făcută de alţii, care să confirme noţiunea sa aprioristică despre viaţă.

Pesimismul lui Leopardi este dar de pură şi solemnă origine intelectuală.

S-auzim de bine şi lasă englezoaica : de la Aspasia lui Periclès pînă la Aspasia lui Leopardi, tot Fanny Ronchivecchi se ascunde sub toate îmbrăcămintele femeieşti.

Al d-tale,

Filip A.

SCRISOAREA VII

Roma 189 ...

Iubite domnule Filip,

M-am sculat de dimineaţă, cu gînd de a răspunde scrisorii d-voastre din urmă, crudă, dar, ca toate, mişcătoare. Cînd am deschis obloanele de la ferestre, m-a năvălit soarele, iar în faţa mea, luna văpsită pe albastrul

cerului ca o glumă uşoară, mi-a ridicat de pe suflet pîcla nesiguranţei. Ce să fac ? Dacă aşa m-a lăsat Cel-de-sus !... Înţeleg toate argumentele ; mă interesează şi mă atinge credinţa d-voastră că Leopardi n-a iubit nici o femeie ; că Fanny Ronchivecchi se ascunde în toate fiinţele de sexul ei. Dar, nu ştiu cum, parcă au dreptate. Vă închipuiţi ce trebuie să fie viaţa unei creştine, pe care natura a făcut-o întreagă şi sănătoasă, alături de un bărbat, autor de tragedii sau filozof *pesimistru ?...* Admiţînd chiar, cum credeţi d-voastră, că femeia este un animal cochet — cine vrea să şi-l alipească, să-l aibă credincios, trebuie să-l îngrijească. Ai un cal, ai un cîine de vînătoare, ai o pasăre într-o colivie şi tot trebuie să te ocupi de ei, dacă vrei să nu fugă cînd te-ar vedea. Dar mi-te o femeie !... Vă rog să-mi spuneţi dacă nu este mai interesant un canar, pentru vrabia lui, cînd se ucide cu firea să alcătuiască trilurile şi tereremurile cele mai minunate, decît un muzicant or un poet, pentru femeia lui, preocupat pururi de el, plin de amor-propriu, adeseori neîngrijit, posac şi pretenţios ?

Negreşit că sunt femei, ca d-na Stuart Mill, ca d-na Gladstone, ca acele minunate creaţiuni ale lui Balzac din *La recherche de l'absolu* ; dar aceste sunt sau în romane sau în poporul englez, popor demn, în care femeia este ridicată la nivelul bărbatului. Încolo, femeile *fericite* ale poeţilor sunt excepţii, deşi adeseori bune şi cinstite. Miss Millbank, soţia lui Byron, a plătit scump onoarea de-a purta cîtva timp numele glorios al marelui poet [42]. Dacă chiar la englezi se întîmplă astfel de lucruri, ce trebuie să fie la celelalte popoare !...

Pe cîtă vreme onorabilul bărbat al doamnei Targioni Tozzetti (Ronchivecchi) [43], despre care istoria nu se ocupă, a fost probabil un cetăţean fericit, fiindcă, dacă nu făcea versuri, în schimb îşi îngrijea de nevastă.

Pentru posteritate, un asemenea om n-are nici o însemnătate. Ştiu. Dar îmi închipuiesc că şi el trata posteritatea cu aceeaşi măsură. Cine îşi vede de treabă, cinstit, cine trăieşte în epoca sa, inteligent, cine este *om al timpului său* — acela este adevăratul element pe care

se clădeşte viitorul. A fi *acum* hotărît şi voinic este a adăoga un inel puternic la marele lanţ al Istoriei, care lanţ numai atunci are sorţi de a se întinde departe în viitor, cînd fiecare *acum* este trăit din plin. Şi parcă, dacă o preocupare trebuie să intre în viaţa actuală a fiecărui individ, ea se cuvine să fie mai degrabă pentru trecut decît pentru viitor. Numai aşa viaţa se poate desfăşura mai departe în mod logic. Căci viitorul, civilizaţia, se impune cu atîta putere ; uşurarea traiului se înfiltrează cu atîta şiretenie în popoare, încît chiar naţiunile cele mai conservatoare nu se pot opune procesului acestuia de transformare. Dovadă, China, unde nici zidul legendar, nici tradiţiile de mii de ani nu pot împiedica prefacerea vieţii naţionale.

În schimb, statul roman, care a mers în fruntea lumii timpului său, şi după el religiunea catolică moştenitoare a mecanismului lumii romane, sunt singurele instituţiuni omeneşti cari durează de 2 600 de ani, fără un moment de întrerupere. Roma este piatra imensă şi intactă, pe care, zi cu zi, s-a scris istoria acestei minunate organizaţiuni. Şi ea se datoreşte geniului particular al rasei latine : *echilibrul,* a cărui cea mai strălucită personificare a fost, în lumea romană, Cesar şi Oraţiu, iar în lumea catolică St. Augustin şi Papa Iuliu al II-lea de la Rovere. Iar echilibrul stă tocmai în această egală şi logică dezvoltare a tuturor facultăţilor noastre sufleteşti, cari, curgînd din trecut, *sunt actualmente.*

Dar dacă femeile poeţilor nu sunt, în general, fericite, cîte din ele nu se devotează fericirii bărbaţilor lor ! Lăsînd la o parte cazul lui Beethoven, autentic, peste care d-voastră treceţi cam repede, sunt atîtea altele, fie necunoscute, în cari, ca în romanul lui Balzac, femeile se sacrifică pentru a îndulci traiul unor bărbaţi lipsiţi de talent, fie cunoscute şi celebre, în cari femeile sunt mîngîiere a oamenilor de geniu. Să-mi daţi voie să adaog, pe lîngă Teresa de Brunswick, pe Vittoria Colonna, amica lui Michel Angelo. Ce grea menire, de a iubi sau numai a mîngîia pe un Beethoven şi pe un Michel Angelo !...

În fine, să lăsăm morţii în pace şi să venim la vii. V-am spus de la început că soarele umple odaia mea de căldura cea mai binefăcătoare. Adieri parfumate, gînduri trandafirii, curg din slava cerului...

Prin urmare, fireşte, trebuie să vă vorbesc de Lydda.

Ieri am fost împreună la muzeul din Termele lui Diocliţian. Muzeul îl cunoşteam şi eu şi ea ; ceea ce însă nu cunoşteam eu era farmecul de a te primbla la umbra nesfîrşitelor galerii ale fostului schit *certosian,* galerii ce dau pe o minunată grădină, şi a te primbla însoţit de o persoană ca Lydda.

Încep să am o bănuială... Lydda scrie corespondenţe în jurnalele englezeşti !...

Parcă vă aud... „Numai asta îi mai lipsea ! Să se cheme Lydda ; să se primble în libertate cu un june, fără ştirea părinţilor ; să facă pictură şi, spre culmea culmelor, să scrie şi în jurnale !..."

Mărturisesc că şi eu am avut o curioasă strîngere de inimă cînd am văzut-o că disface un zmeu de foaie englezească şi-mi zice : „Vreau să-ţi citesc ceva ; o să traduc în franţuzeşte cum pot. Te rog să-mi spui fără nici o făţărnicie cum găseşti corespondenţa asta din Roma." Dar temerea mea de a asculta o banală descriere a monumentelor, cum se întîmplă tuturor tinerilor scriitoraşi ce ajung în Italia, fu de scurtă durată. Corespondenţa era o elucubraţie încîntătoare, parte în proză, parte în versuri, asupra lui Shelley. Eu, care am avut întotdeauna cea mai mare admiraţie pentru Shelley şi n-am înţeles cum de Taine îi consacră numai cîteva pagine în *Istoria literaturii engleze,* m-am simţit deodată ridicat pe aripi puternice de fantazia acestei fete modeste, care intrase cu atîta înlesnire în marele suflet al celui mai poet din poeţii veacului. „Frumos ca un înger, de o precocitate extraordinară, bun, generos, blînd, înzestrat cu toate darurile inimei, ale sufletului, ale naşterii şi ale averii, *Shelley îşi prăpădi viaţa parcă intradins, punînd în purtarea sa zilnică imaginaţiunea entuziastă pe care ar fi trebuit s-o păstreze pentru versurile sale.*" Împotriva acestei afirmaţiuni a lui Taine se

ridica Lydda. Cum? Un poet blînd, generos, care în splendida sa *Sensitiva* hotărăşte că iubirea şi frumuseţea nu pot să piară de pe pămînt; un poet care, în elegia sa asupra morţii lui Keats, *Adonais*, se ridică la cele mai înalte accente ale idealismului; un entuziast care, de la bogăţia imaginilor din *Prometeu*, ajunge la sobrietatea tragediei sale *Cenci*, cea mai sculpturală lucrare ce s-a scris în limba engleză de la Shakespeare încoace — un astfel de poet să nu merite decît regretul că şi-a prăpădit viaţa, punînd în purtarea sa zilnică închipuirea entuziastă pe care ar fi trebuit s-o păstreze numai pentru poezii?!... Dar tocmai asta face că geniul lui Shelley stă mai presus de al lui Byron şi al tuturor poeţilor englezi, tocmai năzuinţa sa către un ideal realizabil sau părînd realizabil, în lume, iar nu numai în versuri. Ce ar fi fost morala lui Christ fără jertfa vieţii sale?

Şi aci, o splendidă invocare la mormîntul lui Shelley[44], la simplul mormînt din cimitirul de la *Testaccio*. Cel puţin dorul de a odihni în clasicul pămînt al Romei eterne i s-a împlinit...

Eu eram subjugat. Cu toată greutatea traducerii, simţeam generozitatea gîndirilor, căldura cuvintelor, avîntul sufletului. Era un ceas de cea mai mare emoţiune artistică.

Ne primblam încet la umbra arcurilor galeriei, ea cetind, strînsă de braţul meu, eu ascultînd-o, cu mintea plină de evocaţiunile lui Shelley şi ochii fermecaţi de graţia arhitecturei şi de crăngile de trandafiri ce se îndoiau sub greutatea florilor. În mijlocul imensei grădini, cîţiva chiparoşi, plantaţi de mîna lui Michel Angelo; peste tot numai statui, urne funerare, capiteluri, aşezate cu o nepăsare şireată de artist; deasupra, candida boltă cerească.

Cînd isprăvi de cetit, Lydda rămase cu ochii în pămînt. Ca în toţi adevăraţii poeţi, urma dorinţii de a spune şi altora simţirile sale, părerea de rău că le-a spus, teama că vorbele nu dau măsura vibraţiilor sufleteşti. Făcurăm astfel cîţiva paşi în tăcere. Eu o oprii.

— Lydda, autorul corespondenţei aceştia este un mare poet. Vino cu mine... Îl cunoşti?

Şi intrarăm, printr-un coridor îngust, în chiliele din fundul monăstirei, locuite acum de statui. Pe ferestruile cu gratii se vedeau grădiniţele călugăreşti, modeste. Nu era nimeni.

— Spune, Lydda, îl cunoşti?

Ea îmi luă mîna şi o lipi de inimă. Parcă în adevăr, de acolo erau scoase toate accentele ce mă mişcaseră atîta. Faţa ei devenise palidă. Apăsă cu amîndouă mîinile peste mîna mea, închizînd ochii...

Ah, iubite domnule Filip, ce fermecător poet este natura care ne-a făcut! Cînd aş putea eu spune ceea ce firea mea simţea; limpeziciunea de fericire în care pluteam; evidenta întindere a inteligenţei mele din minutul acela, ruptă parcă din puterea creatoare a unui Prometeu; cînd aş putea spune ce desfăşurare de timp trecu într-o clipă; cum lutul meu pămîntesc se pierdu deodată într-o pulbere de lumină, ca în raiul lui Dante; dacă aş putea spune toate astea, şi altele, altfel, poate d-voastră aţi pricepe ceea ce nu puteţi simţi.

Venirăm din nou sub arcurile din grădina cea mare şi ne aşezarăm pe o lespede. Lydda îşi redobîndise toată seninătatea de mai înainte. Eu îi cerui jurnalul, ca să revăd versurile lui Shelley. Mulţumirea ei, ca a tuturor oamenilor cari au găsit un ecou în priceperea semenilor lor, părea că o face mai frumoasă ca de obicei.

Pe cînd eu citeam, Lydda îmi atrase luarea-aminte asupra unei perechi ce rătăcea prin capătul galeriei, fără scop şi parcă fără a se înţelege între dînşii.

— Uite-te un moment la ei, îmi zise Lydda.

Mă uitai la ei şi îi găsii, în adevăr, foarte ciudaţi; un domn şi o doamnă, amîndoi scurţi şi graşi, amîndoi îmbrăcaţi din greu, amîndoi cu o notă de îmbîcsire, caracteristică oamenilor mediocri ce trăiesc pururea împreună. Doamna mergea înainte, ostenită şi plictisită; domnul venea în urmă, plictisit şi el şi tot răsucind pe braţ un *boa*. Cînd ajunseră în preajma noastră, doamna se aşeză pe un colţ de urnă funerară, scoţînd un „Uf!"...

foarte caracteristic. Eu mă uitam pe furiş la dînsa. Era evident că nu îndrăznise să şadă pînă acum din respect pentru antichităţi. Avea ceva inexplicabil de moşieriţă română. *Uf*-ul acela iarăşi era foarte românesc.

Şi, în adevăr, erau români...

— Nu mai pot, Hristache dragă... De acum aici rămîn.

— Hai, soro, să mai vedem vreun Traian ceva...

— D-apoi de Traiani sunt sătulă... Şi mă mai doare şi-o pustie de măsea !

— Atunci să mergem la un dantist.

— Vorbă-i ! Să mă dau pe mîna lor ! Nu-i vezi că ăştia numai din hîrburi şi din cioburi trăiesc.

Domnul, în picioare, da din cap nemulţumit.

— Pînă n-oi avea pe Young, nu mă duc la dantist.

— Ei, asta-i ! O să aduc pe Young de la Bucureşti, cu depeşe !... Dacă nu vrei să mergi, eu mă duc să mai văd vreun Traian.

Eu ascultam cu nasul în jurnal. Mă temeam să nu mă dau de gol şi de aceea priveam cîteodată spre grădină, serios. În fond însă simţeam o nespusă de comică veselie la auzul acelor doi creştini, ridicaţi fără nici o tranziţie de la moşia lor din Argeş or din Ilfov şi aduşi în Termele lui Diocliţian. Curios şi atingător era domnul Hristache cu dorul lui de Traian : „Să mai văd vreun Traian, doi".

În sfîrşit el păru hotărît să vadă, omul, muzeul. Ea îl chemă înapoi.

— Hristache !...

— Ce vrei, dragă ?

— Mă doare măseaua.

— Hai la dantist.

— Ia vino încoace.

El, plictisit, se întoarse.

— Ce vrei ?

— Mă doare măseaua.

— Ei, ce-o să-ţi fac ?... Mai mult decît la dantist unde o să te duc ?

— Dumneta te-ai dus la dantist la Paris !... cu cine ştie ce paţachină !

— Taci, soro, că te aude lumea.

— Da' ce lume ! Nu vezi că-s tot nişte ăia, nişte nemţi, nişte unguri... Ziceai că la Roma e bătaie cu flori. Pă dracu !... Pîine nesărată şi cioburi.

Lui i se muiaseră mînile. Prinse a zîmbi şi veni lîngă dînsa. Ca orce român ce se respectă, scoase tabacherea cu bectemis şi-şi răsuci o ţigară.

— Bine, soro, nu vezi ce aer curat, ce de mai flori, ce de alea frumoase !...

Evident, el era un biet creştin, ca şi dînsa, dar era bun, cu o notă de entuziasm pentru lucrurile frumoase, pe care ea nu le pricepea deloc.

— Mi-am murdărit *jupa,* zise ea sărind în sus.

— Atunci haidem.

— Diseară plecăm.

— Ba aia-i vorbă.

Ea se întoarse şi îl fulgeră cu o privire teribilă, care păru a lăsa cu totul rece pe d-l Hristache.

Şi astfel dispărură...

Lydda se uita după dînşii ; eu mă uitam în jurnal.

Ce curios ! Nu puteam să-mi mai adun gîndurile împrejurul lui Shelley. Rugai pe Lydda să-mi mai traducă unele rînduri pe care nu le înţelegeam destul de bine. Ea simţea că se petrece în mine ceva neobicinuit, dar nu ştia ce. Îşi explică lucrurile probabil prin greutatea limbei engleze. O rugai să-mi lase jurnalul. Ea mi-l lăsă cu plăcere.

Ne despărţirăm astfel pe deplin fericiţi. Eu mă dusei să dejunez, hotărît de a reciti în pace corespondenţa asupra lui Shelley. Însă nota comică lăsată de compatrioţii mei, pofta de mîncare, soarele ştrengar, primăvara ce se năruia peste mine cu viaţa ei intensă, mă făceau să fluier vesel şi să uit pe Shelley.

Aşadar, veselie şi veste bună.

Al d-voastre devotat,

Mircea M.

SCRISOAREA VIII

Costieni, 189 ...

Iubite domnule Mircea,

Îţi scriu în fuga cîteva linii. Văd că englezoaica face progrese mari. Păcat.

Scrisoarea din urmă am cetit-o şi mamei d-tale. Partea I-a, cu Shelley, a rămas cu totul neînţeleasă, parcă ar fi fost în chinezeşte. Partea a II-a, în care pui cu şiretenie convorbirea moşierilor noştri, ca să-mi arăţi cît sunt de felurite impresiele vieţei, a fost pricepută minunat. Se cam ruşina bătrîna de îndrăzneala d-lui Hristache de a veni pe aşa locuri europeneşti... Asemenea nu i se potrivea prefacerea schitului în teatru. Muzeu, teatru, tot un drac.

Limba ! Vorba noastră veche. Cum să scrim ca să ne înţeleagă toată lumea ?

Data viitoare lasă pe Lydda, vechea Diospolis a grecilor, şi vorbeşte-mi despre limba românească.

Mă duc la Bucureşti să votez : datoria înainte de toate, domnule ! că aşa e românul la sufletul lui...

Am primit un nou volum de critici al d-lui Gherea[45] şi vreo trei reviste didactice, plus vreo patru literare.

Nu-i aşa ? Parcă aş trăi în Englitera : mergere la vot, critici literare, reviste, poezii — minunat, zău.

Şi cu toate astea !... Ce departe suntem !

În fuga. Al d-tale,

F. A.

SCRISOAREA IX

Roma, 189...

Iubite domnule Filip,

Vă rog să mă iertaţi că nu răspund întocmai dorinţelor d-voastre, scriindu-vă despre altele şi nu despre limba

românească. Chestiunea limbei noastre e sau foarte uşoară sau foarte grea : e uşoară, dacă o privim din vechiul punct de vedere al formaţiunei şi scrierii ei, deoarece toată lumea e azi de acord că trebuie să scriem cum vorbim ; e grea, dacă o privim din punct de vedere literar, deoarece fonetismul acesta, singurul posibil ca sistem, a dat loc la arhaisme dezgropate de prin cronicari şi la infiltraţiuni dialectale, cari cu nici un preţ nu pot fi primite în limba vie a României libere.

Vom vorbi despre toate acestea într-o viitoare scrisoare, sau poate nu vom vorbi deloc, ca să nu ne deosebim prea mult în păreri. Astăzi să rămînem la Roma.

La 10 ore dimineaţa mă primblam pe Capitol, aşteptînd pe Lydda, pentru ca, împreună, să intrăm în muzeul de sculptură. Începea să fie cald. Mă aşezai la umbră, rezemat de un stîlp, ca orice ghide care-şi oferă *graţioasele sale servicii* străinilor. Sosea fel de fel de lume. Compania Cook descărca un transport de americani, din nişte cloşcării de landouri, de socoteai că se năruiesc coviltirile peste harcuri, harcurile peste osii, vizitiii peste cai... Şi ce vizitii ! ce cai ! ce americani !... De la jobenurile celor dintăi, la picioarele celor de al doilea şi la mutrele celor de-al treilea, era o simfonie de o urîciune perfectă. Toate tipurile lui Bret Harte din California şi ale lui Marc Twain din restul Statelor-Unite erau reprezentate, dar cu o aşa fericită izbîndă în selecţiunea *urîtului,* încît deveneau demne de muzee. În obrazurile bărbaţilor, briciul părea că trecuse ca un ciclon, tăind pe apucate şi zmulgînd în modul cel mai nesimetric tuleiele venerabile ale bătrînilor sau puful ştrengăresc al tinerilor ; capete rotunde, cu guşe sub barbă şi guşe la ceafă ; capete de maimuţă, cu gura ca o spărtură de minge ; tărtăcuţe lungi, minunate de a sfîrşi sub o pălărie *buffalo.* Rasa germană, voinică şi umflată ; subdiviziunea ei anglo-saxonă, osoasă şi lungăreaţă ; rasa neagră, stîlcită ; ici şi colo cîte un tip fără definiţie clară, francez degenerat de prin Canada vorbind ca pe vremea lui François I şi Rabelais. Cît despre femei, era o pacoste întreagă...

Plăcerea de a-i vedea pe toţi alergînd ca o turmă în urma ghidului mă făcu să nu mai aştept pe Lydda şi să intru după dînşii. Voiam să asist la întîlnirea Venerei de Cnido cu hîdele sale surori americane, dar chiar de la etajul de jos îmi tăiară pofta de a-i urmări. Cum intri pe poarta muzeului dai de un budală de dumnezeu indian, slut, strîmb, aşezat într-o poziţiune indecentă, pe care nu-l poţi privi fără dezgust. Ei bine, înaintea acestuia se oprise sexul frumos, şi admira, şi se minuna, şi pocnea din mîini, aspirînd silaba lor afirmativă „yes" sub forma unei sorbituri dintr-o băutură ce frige ; aşa că ghidul nu putea să le mai dezlipească de-acolo.

Îi lăsai în plata Domnului şi mă urcai liniştit sus.

Aţi fost probabil în muzeul de sculptură al Capitoliului. Dacă etajul de jos e ocupat de lucruri mai mult originale decît frumoase, etajul de sus e dimpotrivă păstrat numai pentru lucrările ilustre ale antichităţii grecoromane.

Ce minunată zidire ! În alte părţi, capodoperile sculpturei şi ale picturei sunt expuse cu şiretenie, luminate de sus, luminate de jos, încinse în brîuri de catifea. Aci, nimic. Afară de Venerea capitolină, care primeşte lumina de sus, toate celelalte sunt lăsate să se arate ochilor în valoarea lor firească. Marmoră peste tot, ferestre mari, lumina Italiei, şi încolo fiecare este ce este. Ca tinereţea, care n-are nevoie de găteală ca să pară frumoasă, aşa şi statuile greceşti.

Îmi aduc aminte de impresiile mele, cînd am văzut pentru întîiaşi dată pe Venera capitolină şi pe Antinous !... Şi doar veneam din Grecia, din Franţa şi din Olanda. Văzusem pe Hermes, pe Venerea de Milo şi, la Amsterdam, la *Ronde de nuit* a lui Rembrandt, care pînă aci erau cele trei mari emoţii artistice, la cari reduceam pe celelalte. Dar la cîtetrele acestea, sufletul meu nu găsea plenitudinea frumosului absolut, întruparea aceea fericită, în materie palpabilă, a unui ideal vag de frumuseţe omenească, ce răsare în noi mai mult decît din impulsul conservării şi îmbunătăţirii rasei, din însăşi natura fundamental optimistă a creierului nostru, care, în orce direcţie ar lucra, e totdeauna pe punctul de a mai urca

o treaptă. În statuia lui Hermes, copilul Bacchus lasă o umbră pe formele bărbăteşti ale zeului ; Venerea de Milo are o gravitate tragică, în absolută contrazicere cu natura zeiţei de Paphos ; *Rondul* lui Rembrandt e o strălucită pagină de pictură, dar fără putere de evocaţiune, deoarece nu reprezintă nimic decît numai opoziţie de efecte de lumină.

Pe cîtă vreme Venerea capitolină e perfecţiunea desăvîrşită a frumosului ; înfăţişează momentul acela, unic în creaţiune, cînd geniul artistic ajunge în periheliu. După cum o planetă, care îşi face evoluţiunea sa regulată, nu ştie cînd a ajuns în punctul cel mai apropiat de soare, tot aşa un artist, care se învîrteşte împrejurul perfecţiunei, nu are conştiinţa limpede a momentului *absolut* : o lovitură de daltă mai mult sau mai puţin, şi a trecut dincolo sau a rămas dincoace ; e prin urmare o fericită întîmplare cînd se opreşte exact în punctul cel mai înalt de creştere.

Că Venerea capitolină poate fi un original, sau o copie, sau un tip derivat din Venerea de Cnido a lui Praxitèle, sunt lucruri secundare. Importantul este că *este*. Din toată fericita epocă a marii sculpturi greceşti, nici un exemplar din cele ce ne-au rămas nu întruneşte atîtea calităţi de graţie, de pudoare, de feminitate, ca acesta. Armonia perfectă dintre idee şi operă, maturitatea caldă a formelor, eleganţa cu care îşi mişcă braţele şi mai presus de toate poezia cu care se desinează înainte linia coapsei drepte, nu pot fi scoase decît din imaginele acelor artişti ai veacului lui Periclès, pentru cari cultul frumuseţii omeneşti era singura adevărată religiune. Asta este Aphrodita, cu toate atributele sale : *anadyomenă*, rotundă şi mlădioasă ca un val, albă ca spuma mării ; *genetyllidă*, îndemnînd la iubirea vieţei şi la reproducerea ei ; *uranie*, curată şi ideală ca o idee platoniciană. Corpul plecat uşor pare că tremură de sfială. Privitorul e coprins de nelinişte. Simte parcă nevoie de a-i acoperi umerii, sugestionat de puterea artistică cu care e exprimată graţia femeiască în toată slăbiciunea sa încîntătoare.

Poate d. Brunetière să reproducă texte din Pliniu cel Bătrîn, cît o pofti, ca să dovedească obscenitatea Venerii de Cnido. Acesta este şi el un fel de snobism literar. A cere statui îmbrăcate şi a cita pe Montesquieu, care nu da voie fiicei sale să răsfoiască propria sa scriere *Lettres Persannes,* este o aberaţiune a criticismului decadent [46]. Omenirea a asistat la comèdii şi mai mari: s-au văzut papi ridicînd deasupra coloanei lui Traian un chip de sfînt, ca s-o creştinizeze, iar un altul poruncind lui Bernini să îmbrace statua justiţiei de la mormîntul lui Paul al III-lea Farnese, ca să nu se scandalizeze *damele.*

Noi astăzi, oameni deplini stăpîni pe etica şi estetica noastră, ştim ce respect se cuvine unei asemenea critice; ştim la ce grozăvii îndeamnă ea, ce caricaturi produce arta aşa-zisă *morală,* care încearcă să dea probleme psihologice în grupuri plastice. Slavă Domnului, Europa e plină de statui moderne, buşteni de marmoră, îmbrăcaţi în surtuce, pieptănaţi după ultima modă, ce par că se dau pe gheaţă sau că se pregătesc la o *balansea* de cadril. Dar sunt morali, fiindcă sunt îmbrăcaţi!

Ceea ce este frumos în vremurile noastre e tocmai eclectismul la care ajungem noi în mod firesc, ştiind a preţui, pe de o parte, morala lui Christ, trăind dintr-însa zilnic, iar, pe de alta, admiţînd din toate puterile arta păgînă. Că se găsesc astăzi oameni care ar voi să întoarcă pictura la sfinţii strîmbi ai prerafaelismului, o ştiu; dar aceştia sunt gloata nefericiţilor, cari, maimuţărind pe iubitorii sinceri ai lui Giotto, Beato Angelico, Sandro Botticelli, Memling şi alţii, se închină înaintea a tot ce e necunoscut şi urît. Din aceştia se recrutează simboliştii, verlainianii, capuţiniştii şi alţi asemeni caraghioşi ai decadenţei moderne.

Trebuie să vă spun că zilele astea mi-a căzut în mînă o broşură a d-lui Brunetière, *l'Art et la Morale,* care mi s-a părut nedemnă de autorul ei [47] şi de care mi-am adus aminte văzînd pe Venerea capitolină: „Mesdames, Messieurs, je vous dirai d'abord que je me suis proposé, dans cette conférence, d'être long, ennuyeux, obscur, et

néanmoins banal". Rară sinceritate, pentru un om atît de sigur de sine ca d-nul Brunetière. Ainsi soit-il!

Nu mă pot însă împiedica de a mă gîndi la entuziasmul cu care un alt critic francez ţinea conferenţe asupra *Filosofiei artei în Grecia,* Taine:

„Înzestraţi cu încîntătoarea libertate a spiritului, cu un prisos de veselie inventivă, cu graţioasa aprindere a închipuirei cari îndeamnă pe copil să compună şi să prefacă neîncetat mici poeme, fără alt scop decît acela de a-şi exercita facultăţile noi şi neastîmpărate ce se deşteaptă deodată într-însul — grecii au fost cei mai mari artişti ai lumei. Cele trei calităţi principale pe care le-am găsit în caracterul lor sunt tocmai acelea ce alcătuiesc sufletul şi inteligenţa artistului. Delicateţe de percepţiune, dar de a pătrunde legăturile fine dintre lucruri, înţelegerea şi intuiţiunea nuanţelor îi permit să construiască unităţi de forme, de sunete, de culori, de întîmplări, într-un cuvînt, de elemente şi detalii atît de strînse între ele prin legături intime, încît să alcătuiască un lucru viu, care să întreacă, în lumea imaginară, profunda armonie a lumii reale. Nevoia de a fi totdeauna limpede, sentimentul măsurei, ura de tot ce e vag şi abstract, dispreţul de lucruri monstruoase şi enorme, gustul de contururi hotărîte, îl fac să-şi mărginească concepţiunile într-o formă ce se percepe cu înlesnire de imaginaţie şi de simţuri, şi prin urmare să producă opere pe care să le înţeleagă toate rasele şi toate veacurile, şi cari, fiind omeneşti, să fie nemuritoare. Cultul vieţei prezente, sentimentul forţei omeneşti, trebuinţa de seninătate şi de veselie îl îndeamnă să înlăture reprezentarea infirmităţii trupeşti şi a boalei morale şi să ne înfăţişeze sănătatea sufletului şi perfecţiunea corpului, să complecteze frumuseţea convenţională a expresiunei prin frumuseţea reală a subiectului. O privire aruncată asupra literaturei lor, comparată cu literatura Orientului, a veacului de mijloc şi a timpurilor moderne; cetirea unei pagini din Homer, comparată cu cetirea *Divinei Comedii,* a lui *Faust* sau a epopeelor indiene; un studiu asupra prozei lor, comparată cu orce altă proză, din orce alt veac sau din

orce altă țară, vă vor convinge repede. Alături de stilul lor literar, orcare altul este umflat, greoi, inexact și silit ; alături de tipurile lor morale, orce alt tip pare încărcat, trist și bolnăvicios..."

E o plăcere să-ți răzbuni pe cineva cu așa fraze ! În fiecare scriitor se deșteaptă cîteodată „un poète mort jeune à qui l'homme survit", cum zice Sainte-Beuve.

Și e curios că d-l Brunetière pretinde a fi, în critică, ucenicul lui Taine...

Urmai a rătăci prin coridorul din mijloc, rece, solemn, plin de lucruri frumoase, de statui, de urne, de vase înflorate, pe care motivele aleargă, în basoreliefuri de crăngi fantastice, cu o eleganță supremă.

Intrai la stînga, în sala busturilor împărătești. Aci mă aștepta emoțiunea binefăcătoare a patriotismului. Îmi aduceam aminte de un bust al lui Traian care mă impresionase, dar nu credeam că a doua oară avea să mă miște atît de mult.

În adevăr, cum intri, dai de chipul împăratului nostru[48], așezat pe polița de sus, la stînga.

Ce minunat seamănă bustul acesta, cel mai expresiv și mai inteligent din cîte am văzut eu, cu imaginea ce-mi făcusem din cărți despre marele nostru părinte.

Luai un scaun și mă așezai în fața pietrelor vorbitoare.

Iată Traian : iată Plotina, femeia lui ; iată Marciana, sora împăratului ; iată Matidia, fiica Marcianei. Apoi Adrian, vărul și urmașul lui ; apoi Sabina, femeia lui Adrian.

Sfîntă este emoțiunea ce răsare în sufletul unui român, la vederea acestor capete, care au trăit din viața împăratului, l-au iubit, l-au înveselit și l-au întristat ! Ce enigme, aceste obrazuri de piatră, această Plotină, la început demnă soție a marelui om, apoi femeie rea ; această Marciană, singura lui rudă de sînge ; această Matidie, tînără și cuminte, unică ramură a familiei Ulpia ! Apoi, acest Eliu Adrian, mătăhălos la trup, fin la minte, iubitor al artelor și frumosului ; demn de părintele său adoptiv în unele, nedemn în altele ! Ce straniu moment

al istoriei romane, clipa aceasta de 18 ani, în care o lumină de geniu puternic, o mînă de suflet cu adevărat nobil, încearcă să oprească rostogolirea totului în prăpastia depravării, a vițiului, a infamiei ! Și ce mare ne apare omul care personifica într-însul clipa aceasta, omul al cărui caracter moral avea să lupte nu numai cu imoralitatea altora, dar cu chiar propriele sale slăbiciuni ! Căci atîta era de adîncă stricăciunea, așa se întindea de departe cangrena în clasele de sus, încît însuși împăratul, figura cea mai nobilă din cîte au produs vremurile acestea, nu s-a putut strecura în paginele albe ale istoriei fără pată. Dar, ca și cum bărbătescul lui suflet s-ar fi temut de el însuși, Traian, dînd spada în mîna lui Saburanus, numit de el căpitan al guardiei, îi zicea : „Ține, mă vei apăra, dacă îmi voi face datoria ; dacă nu, întoarce-o în contră-mi ; orce greșeală la suveran are mai puțină scuză".

Și ce bine oglindește bustul acesta, fără cunună pe cap, fără insemnele măririi, înălțimea gîndurilor, mărimea sufletului ! Cu părul tras pe frunte, rămas puțin, ca la Iuliu Cesar ; ajuns prin urmare în deplină maturitate, cînd toate florile s-au scuturat de pe ramura vieții : fără copii, așadar fără ultima mîngîiere a oamenilor ce conduc pe semenii lor, și cari, din slava în care trăiesc, par că pătrund și mai adînc vanitatea celor pămîntești ; cu ochiul trist privind drept înainte ; cu gura ușor ridicată de la o lature — chipul împăratului e icoana însăși a melancoliei. Acolo se răsfrîng grijile unui imperiu mare ca lumea ; acolo, năzuințele unui suflet păgîn, în care, cu toate astea, sublimul martir de la Golgotha părea că aruncase sămînța îndoielii ; acolo, luptele unei conștiințe în care blîndețea iertătoare a geniului se întîlnea cu disciplina rigidă a generalului din Germania de jos. Acesta e căpitanul din primul război dacic, care, după ce bătuse pe strămoșii noștri în pămîntul lor, se ruga de femeile dace să nu-și caute singure moartea, „fiindcă Roma iartă pe cine se supune", cuvinte noi în gura unui popor ce nu iertase niciodată pe nimeni.

Și privind în ochii cuminți ai împăratului mă gîndeam că a fost o fericire pentru noi, coborîtorii dacilor

şi ai romanilor, că cele două popoare s-au izbit, s-au frînt, s-au contopit într-un popor nou, tocmai în epoca cea mai curată a imperiului, sub privirea blîndă a divului Traian. În adîncimea straturilor cu adevărat poporane de la noi, în munţii Oltului şi ai Vrancei ; prin Neamţu, pe la Suceava şi prin Bucovina ; prin Transilvania şi prin Banat, acesta este tipul moral al ţăranului ; omul cuminte care vede şi iartă cît poate, melancolicul care trăieşte pe corhane, cu portul dacic şi cu sufletul roman — pe cînd femeia lui, *dacă* în toată puterea cuvîntului, a rămas vînjoasă şi încăpăţinată ca surorile sale de altădată : „Bete de ură şi de durere, femeile nu vor s-audă, se smucesc din mînile soldaţilor, nepăsătoare de moarte, gîndindu-se numai să împărtăşească soarta comună". Aşa e şi astăzi romînca în Transilvania, care, cînd intră într-un neam străin, îl românizează. Marea lege fiziologică, care transmite pe cale generativă, în bărbat, prototipul rasei, calităţile neclintite ale tatălui celui dintîi, cînd mai cu seamă împrejurări dinafară nu le-au schimbat.

Şi mă gîndeam la multe, acolo, în mijlocul sălii de marmură, în faţa familiei Ulpia... Mă gîndeam la tinerii noştri cu mijloace, cari năzuiesc toţi spre Paris ; la familiile care pot călători şi se duc numai la Paris ; la artiştii noştri, din care foarte puţini trec pe la Roma, şi atunci numai în fugă. Şi cu toate astea, aici este obîrşia neamului nostru, aici şi la satul Grădiştea ; aicea e coloana traiană ; în Italia, la Benevent, e arcul de triumf al împăratului.

Şi la cîte altele nu mă gîndeam !... La aşezămintele noastre de cultură, cari nu au nici copiile în gips ale busturilor împăratului [49] ; la şcolile noastre, în cari copiii învaţă istoria romană fără să aibă un singur manual popular asupra lui Traian, o reducere a capitolelor din Dion Cassius [50] (deja traduse) sau a monografiei cu care preotul Brotier [51] completează *Istoriele* lui Tacit. Se vorbea cîndva, la noi, de aducerea unei copii a coloanei traiane şi ridicarea ei pe una din pieţele capitalei. Fericită idee, care însă a fost părăsită, sub cuvînt că, din momentul ce coloana există la Roma, nu mai e nevoie să existe

şi la noi, iar că în locul coloanei ar fi mai nimerit să ne ridicăm monumentul eroilor de la Griviţa şi Plevna. Bine e să ridicăm monumente în amintirea războiului nostru din urmă. Dar faptele ce le vor rechema ele sunt în mintea noastră a tutulor ; nimeni nu se îndoieşte de existenţa lor. Pe cînd cucerirea Daciei, podul peste Dunăre, chipul împăratului, existenţa sa chiar, par basme, sunt legende fără nici o putere evocativă pentru popor şi pentru copiii din şcoală, mai cu seamă de cînd entuziasmul dascălilor transilvăneni a fost îndepărtat de ironia bonjuriştilor decadenţi. Vai de poporul care îşi tratează mărirea trecută cu ironie !... Coloana traiană, înălţîndu-se splendidă în capitala României tinere, ar fi axa pe care s-ar învîrti, ca spirala antică, năzuinţele noastre ; ar fi dovada hotărîtoare, pentru munteanul din Vrancea şi cîmpeanul din preajma Bărăganului, că *Traian* nu e poveste ; ar fi documentul nostru de nobleţe, adus la noi. Ar trebui să ne deprindem a fi serioşi cu minunata comoară de sentimente ce o avem în marele suflet anonim al poporului : s-o păstrăm ca cea mai nestimată bogăţie ce ne-a venit, nouă, surtucarilor, fără nici o osteneală, ca de la un unchi din America ; s-o păstrăm, s-o mărim şi s-o venerăm. Legendele istorice, faptele mari din trecut, ce s-au strecurat prin naivitatea poporană, trebuie să le sprijinim şi să le întărim cu dovezi scrise în piatră şi în bronz. Destul am fost copii flecari, destul am rîs de entuziasmul bătrînilor profesori latinişti, de limba lor, de visurile lor, de idealul generaţiei de la *paş'ş'opt*, de constituţie, de *liberdea*, de *sofragiu* ; destul am maimuţit un scepticism pe care nu-l aveam. De la război încoace, parcă multe s-au schimbat în bine. Ne-am cucerit neatîrnarea, avem o armată, ne-am fixat o limbă, au răsărit doi-trei scriitori mai mari decît timpurile lor — prin urmare am avut mai mult noroc decît minte. Să avem şi puţină minte ! Să fim serioşi !

Ah, pustiu de condei, cum mă iai la vale ! pustiu de condei şi pustiu de suflet !... Aleargă înainte, mînă, goneşte, sare de la una la alta, fără nici o regulă. Aveţi dreptate să ziceţi că nu sunt disciplinat. Aşa este. Pe de altă parte însă, ce plăcere de a da drumul vorbei !... Ve-

nerea, Traian, americanii, landourile, Lydda. Ah, Lydda! O uitasem...

Aşa e: uitasem pe Lydda; ceea ce probează că Ulisse avea dreptate şi că insula Ogygia se poate întîlni şi pe Capitol. De astă dată însă Calypso era de piatră.[52]

Neştiind ce s-a putut întîmpla, ieşii din muzeu şi-mi îndreptai paşii către *via Marguta*, strada atelierelor, unde şi Lydda avea pe al său. Era pe la amiază. Stradele erau pline de lume. Din *Piazza Venezia* se vedea tot *Corso*, pînă la *Piazza del popolo*, inundat de soare, scînteietor de îmbrăcăminţi femeieşti. Eu eram preocupat. Lumea umbla forfota, o lume sănătoasă, limpede la chipuri, ce părea fericită de a trăi, mulţumită de a merge spre casă, către care o mîna pofta de mîncare. Romane grase, cu părul negru şi faţa albă; străine blonde, subţiratece şi vaporoase; trăsuri, în coşul cărora tremurau crăngi întregi de trandafiri; viaţa de primăvară a unei mulţimi civilizate, alergînd instinctiv după fericire. Îmi treceau prin minte crîmpeie de idei, pete de imagini, un nas berbant al unei americane, chipul unui ofiţer, un *lupetto* de pe capra unui birjar ce lătra după lume. Deodată mă oprii în loc, tresărind: e cu putinţă ca toată lumea asta să vorbească italieneşte, cînd creierul meu funcţiona liber numai în limba mea? Şi atunci, printr-o solidaritate inconştientă, mă gîndii la d-l Hristache din termele lui Diocliţian... Bietul om! Ce cinstit grăia el în limba lui: „Haide, soro, să mai vedem un Traian, ceva".

Cînd ajunsei la Lydda, o găsii lucrînd la portretul unei doamne americane, care era de faţă şi *poza*. Ne salutarăm din cap cu un zîmbet şi un semn. Ea îşi căută de lucru mai departe; eu mă strecurai pe după nişte pînze pînă la un divan. Şi cînd îmi aruncai ochii mai bine spre americană, Doamne iartă-mă, îmi veni să pocnesc din limbă, parcă ar fi muşcat cineva dintr-o lămîie în faţa mea. Ce chip de diavol surîzător!...

După ce ieşi americana, Lydda veni spre mine, liniştită, şi îmi explică pentru ce fusese silită să lase pe de altă dată muzeul Capitoliului. Privirea ei îmi păru stra-

nie. Seninătatea caldă de totdeauna lăsase locul unei expresiuni reci. Vorbea, curăţind paleta domol, fără hotărîre, fără interes. Ce putea să aibă?

Americana lăsase, ieşind, un parfum ameţitor de eleganţă şi de bogăţie, ce părea că ne revoltă nervii. Ne învăluia pe amîndoi simţămîntul curios al individualităţii noastre, deşteptat deodată de aceeaşi cauză, dar cu efecte deosebite, precum ne erau firile: la mine, o încordare a voinţei, mişcarea înainte a simpatiei; la Lydda, dimpotrivă, o depresiune totală, parcă s-ar fi simţit gata să leşine.

Pentru întîia oară o vedeam astfel. Îmi fu ruşine de gîndurile mele secrete, şi încercai să m-apropii de sufletul ei revoltat, pe toate căile, făcîndu-mă mic, vorbindu-i de muzeu, de artă, de tot ce ştiam că-i place şi o interesează. Fu în zadar. Atunci negăsind nimic, tăcui. Ea se sculase de la lucru şi se uita pe fereastra ce da pe Pincio. Eu priveam portretul.

— Ce eleganţă, personală a d-tale, pui pe pînză!... Parcă modelul tocmai de calitatea asta e lipsit — zisei eu, ca să zic ceva.

— Nu-i aşa?... îmi răspunse ea repede.

Nu era deloc aşa; dar deloc. Însă ce să-i faci firei omeneşti, cu toate unghiurile sale ascunse?... În naturile cele mai perfecte, vanitatea răstoarnă cîteodată armonia unei întregi vieţi.

Lydda zise ceva, printre dinţi, în englezeşte, satisfăcînd astfel trebuinţa sufletească de a pune pe o situaţie cuvîntul exact, pe care numai limba în care gîndim ni-l dă. După aceea veni către mine, înseninată; mă duse la fereastră să-mi arate cum se vedea unda de lumină propagîndu-se prin aer; mişcă perdelele atelierului; apoi rămase în mijlocul camerei, gîndindu-se; ce se mai întîmplase?

— Vrei să dejunăm împreună? îmi zise.

— Bucuros.

Ea surîdea. Devenise încîntătoare, Lydda cea de totdeauna, stăpînă pe sine, simplă.

Dejunarăm foarte cinstit, cu ouă, şuncă şi ceai. După aceea, îmi dete voie să fumez; îmi deschise fereastra şi

mă lăsă cu roatele mele de fum. Ea se întinse pe divan...

Pe zidul de la Pincio, rozele cădeau pînă jos. Soarele bătea în toată puterea lui, pe acoperişuri şi prin grădini. Viaţa, oprită într-un moment de odihnă, părea că s-a lăsat, ca Lydda, în braţele încropite ale namiezului. Doi grădinari dormeau pe pămîntul gol. Palii de lumină tremurau prin văzduh. O toropeală nespusă se apropia de mine : simţeam că adorm, fără să mă pot opune acestei năvăliri. Un pahar de vin îmi surîdea într-un colţ al închipuirii, rămas deştept. Ceaiu !...

Şi hup !... Alunecai în neant simţind exact momentul trecerii. Admirabila maşină a conştiinţei înregistrase, ca un aparat seismic, pînă la ultima ondulaţiune a vieţii.

Cînd deschisei ochii, tabloul era întocmai ca mai înainte. Pînă şi grădinarii stau tot la pămînt. Mă uitai la ceasornic : dormisem poate vreo zece minute. Mă sculai binişor. Lydda dormea. Mă apropiai de dînsa, dorind să văd ce impresie îmi făcea : ochii închişi îi dau aerul parcă şi mai candid. Corpul întreg, rezemat cu încredere pe divan, îmi părea uşor ca un fulg. O mînă cădea pe coapsa dreaptă, albă ca o floare. O sărutai cu mare grije : trecu o adiere de fior prin degetele fine. După aceea închisei fereastra, să nu răcească ; îmi luai pălăria şi ieşii tiptil, lăsînd-o să se odihnească. Ştiu că se scoală de dimineaţă, că lucrează din zori de zi pînă seara, cu aceeaşi nestrămutată credinţă în bine : prin urmare repaosul ei trebuia respectat ca un lucru sfînt.

Ce minunat lucru e o asemenea fire !

Demnitatea omenească e ridicată la înălţimea poeziei.

Cred, iubite domnule Filip, că o idee nouă se statorniceşte în spiritul meu : aceea de a lua pe Lydda. Cu o astfel de femeie, viaţa mea se va desfăşura mai departe, limpede, ca pînă acum, şi sper că şi a ei va fi ferită de necazuri.

Aşteptînd să-mi răspundeţi, rămîn al d-vstre,

Mircea M.

SCRISOAREA X

Roma, 189...

Iubite domnule Filip,

O noutate curioasă : era cît pe aci să deviu *pesimistru*. Închipuiţi-vă că de la fereastra deschisă a atelierului, lîngă care am adormit, m-am ales cu nişte friguri năprasnice. Ce s-a întîmplat cu mine, timp de trei zile, nu ştiu. Se pare că am trecut printr-o *perniciosa,* din care nu scapă decît unul la o mie şi că salvatorul meu este doctorul Baccelli, care a făcut cu mine experienţa supremă a injecţiunei intravenale a unui *serum* descoperit de el. Eu nu ştiam nimic. Îmi aduc aminte numai că, deschizînd ochii, am întîlnit cu privirea alţi doi ochi, pironiţi asupra mea, doi ochi adînci, de o intensitate de viaţă extraordinară, care păreau a pîndi scînteia de suflet ce mai licărea în mine, păreau a-mi filtra, din pupilele lor arzătoare, focul eternităţii.

Ce mare e omul !...

Revenindu-mi în simţiri, căutai să-mi adun minţile. Cine era domnul acesta ? Cît ţinuseră frigurile, mă luptasem cu Kant. *Imperativul categoric, numeni, ideile aprioristice, teoria spaţiului şi a timpului* — o hălămostie de abstracţiuni, pe care le discutasem şi le combătusem cu o luciditate rară. Va trebui să vă istorisesc cîndva lupta această himerică.

Deschizînd ochii, doctorul Baccelli mi se păru că e Kant. Vedeam că dincolo de umbra potrivnicului meu stă chipul palid al Lyddei, dar credeam că o visez, cum visasem aievea, timp de trei zile şi trei nopţi. O evidentă desfacere a personalităţii mele mă lega jumătate cu visul şi jumătate cu realitatea. Doctorul zise :

— Come va, caro amico ?

Mă trecu un fior de frică :

— Brutto vecchio ! sei diventato italiano ?

Atunci vocea Lyddei răsună în auzul meu ca o muzică, şi legătura cu realitatea se statornici deodată. Ea

mă lămuri că domnul pe care-l batjocorisem era salvatorul meu. Doctorul rîdea, bufnea pe nări, își freca mîinile :

— Va bene, va benone. Dica pure...

Apoi veni lîngă mine, mă luă de mînă și începu să mă mustre, rîzînd :

— Așa, ha ? Mă faci bătrîn... Ba încă bătrîn urît : nu poate toată lumea să fie tînără, ca dumneata...

Atunci mi se ridică negura de pe minte. Parcă o sfîrșală sufletească mă coprinse, un sentiment de mizerie și de slăbiciune, de milă și de rușine. Înțelesei într-o clipă că ceva grav se petrecuse cu mine ; că omul acesta mă scăpase dintr-o mare primejdie. Și cum el îmi ținea mîna într-ale lui, o covîrșitoare putere de iubire și recunoștință mă făcu să-i sărut mîna...

În sfîrșit, medicul plecă.

Lydda îi luă locul, pe scaun. Ce minunată mi se păru ! Slăbise. Obrazul ei, de răsură abia înflorită, era palid. Sub lumina lămpii, vedeam vinele albastre cum mîngîiau pielița.

Închisei ochii, deplin stăpîn pe mine, dar cu pornirea către vis a omului care a umblat trei zile prin neființă ; închisei ochii, ca să nu mai pătrundă nici o imagine alături de a Lyddei, și astfel să rămînă a sa, eternă, în sufletul meu.

Îmi puse mîna pe frunte și mă chemă, cu un glas... cum n-am mai auzit. Redeschisei ochii, cu fondul de șiretenie și de plăcere de a o vedea suferind pentru mine, care de fapt nu era decît dovada slăbiciunii în care mă găseam, și îi luai mîinile, le sărutai și iar le sărutai, cu sentimentul de nețărmurită mulțumire fizică cu care copilul adoarme sub respirarea caldă a mamei. O ușoară roșeață i se urca în obraz. Îmi zîmbi ; îmi închise gura, fiindcă voiam să vorbesc ; îmi dete niște doctorii și mă pofti să adorm. Cum să adorm ! că doar pînă atunci mă luptasem cu toate lighioanele somnului. Dar nu : acela nu fusese somn, ci delir. Prin urmare trebuia să mă supun.

Închisei ochii din nou, și fie slăbiciune, fie lipsă de odihnă adevărată, adormii.

Cînd mă deșteptai din nou, se îngîna de ziuă. Prin crăpăturile obloanelor se insinua lumina. Mă uitai primprejur. Într-un fotoliu dormea cineva, o femeie. Cine putea să fie ?

Îmi adunai gîndurile răzlețe. Capul îmi huia în gol. Cu toate astea, ideile îmi erau limpezi. Îmi aduceam aminte de doctor, de Lydda, de vorbele decuseara ; apoi, mai din urmă, de visuri și de Kant. Ah, iar Kant !

Ce curios ! Vorbisem cu el, de-a binele ; îi dovedisem că se înșela în unele afirmări : că nu există timp și prin urmare nici idei aprioristice ; că filozofia energiei universale răsturna labirintica sa zidire, care, cu toate astea, îmi fusese atît de dragă. Iar el mă ascultase zîmbind. Asta era răspunsul său : zîmbetul. O, afurisit bătrîn, maniac — ce cîștigi zîmbind ? Răspunde, dacă ai ce !

Începuse să-mi fie foame. Aș fi vrut să chem, dar îmi era milă de ființa care dormea alături, căzută de osteneală. Ce straniu e corpul omenesc, desfășurat în nepăsarea somnului !

Prinsei a răsuci niște ciucuri de la învelitoarea patului, gîndindu-mă în urmă, departe. Cîte nimicuri dulci, din vremea copilăriei !... Viața noastră trecută stă în raport invers cu viața noastră prezentă, din punct de vedere al fericirii : aceasta, fiindcă momentul actual este totdeauna covîrșitor, în bine sau în rău. Și iar adormii.

Cînd mă deșteptai acum, o figură nouă sta plecată spre mine. Îmi trecui mîna pe frunte, ca să mă simt bine : eram deștept. Recunoscui după îmbrăcăminte persoana care dormea în fotoliu. O rugai să deschidă obloanele. Le deschise. O orgie de lumină se revărsă în odaie, aducînd parcă evident veste bună de la natura dinafară. Mă uitai la sora de caritate ce mă îngrijea. Un obraz tînăr și curat. Îl mai văzusem undeva. Unde ? Printr-o grațioasă mișcare ce făcu din cap, îmi adusei aminte, ca prin vis, că în mijlocul aiuririi mele, avusesem o licărire de conștiință, în care realitatea mi se întipărise sub forma mișcării din cap a persoanei ce era de față. O rugai să-mi dea o oglindă și un pieptene : numaidecît închipuirea de sine își lua împărăția.

Sora căută oglinda, dar n-o găsi ; găsi însă pieptenele şi cu o îndemînare rară, se apropie de mine şi-mi îndreptă părul în cap. Un parfum de mînă vie îmi adie prin minte. Mă simţii mişcat de un resort sufletesc de gratitudine şi, mai mult, de dorinţă de a-i plăcea. Ea zîmbea. Rosti cîteva cuvinte italieneşti, şi înţelesei după accent că era engleză. Asta fu de ajuns ca să mă recheme la acelaşi sentiment curios ce avusesem în atelierul Lyddei, cînd poza americana. Ce nepotriveală între ceea ce se cuvine şi ceea ce este !

Ziua trecu repede. Veni doctorul, pufnind pe nări ca de obicei, şi-mi dete dezlegare de a mînca şi a trăi mai departe. Spre seară veni Lydda, dete drumul surorii de caritate pentru un ceas şi rămaserăm singuri.

Cum am văzut-o atunci, nu cred să mai văd nimic asemuitor. Un menuet de Mozart ar putea spune mai bine, cu eleganţa sa glumeaţă şi melancolică, ce era Lydda atunci. Îşi ridică pălăria din cap, cu foşnituri de mătase moale ; o aşeză pe un scaun, fără a se uita în oglindă, şi veni lîngă mine. Aţi băgat de seamă ce impresie de statornicie lasă o femeie care îşi pune sau îşi ridică o găteală, fără a se uita în oglindă ? Prinserăm a vorbi de una şi de alta, de vremea frumoasă, de primblările noastre — pînă în sfîrşit îi spusei... că aveam să-i spun ceva. Ea mă privea nehotărîtă :

— Ce ?

— În mintea mea s-a statornicit o idee... Cred că de acum nu mai pot trăi făr' de dumneta... Primeşti ?

Lydda îşi retrase puţin scaunul şi se uită la mine ţintă, cu o privire luminată de bucurie.

— Cred... aş crede că... altă dată.

— Altă dată, dacă vrei. Înţeleg că poate n-ai destulă încredere în hotărîrea mea de acum : toţi bolnavii fac proiecte mari pentru viitor, fiindcă astfel se înşală singuri.

— Nu, Doamne fereşte. Primesc cu bucurie şi recunoştinţă. Viaţa mea e legată de viaţa dumnitale cu temeinicia hotărîrei lăuntrice, care nu se teme de nici o stavilă şi de care nu am să dau seama decît lui Dumnezeu. Altfel, înţelegi că nu aş fi aici lîngă dumneta.

— Bine, Lydda. Cred însă că trebuie să-ţi spun unele mici neregularităţi din viaţa mea, de care e drept că nu sunt răspunzător, dar cari nu mai puţin există...

— Te rog...

— Starea mea civilă nu-i tocmai în regulă... Nu am tată.

Ea se plecă spre mine şi mă cuprinse cu braţele de gît.

— Ştiu, îmi zise încet : am înţeles de mult...

— Şi primeşti ?

— Mai mult ca orcînd...

Asta este, iubite domnule Filip, ziua hotărîtoare. Ce s-o întîmpla de acuma cu mine puţin îmi pasă. Lydda îmi redă un lucru scump : respectul anonim al lumei, la care credeam că nu am drept să aspir. Prin urmare înţelegeţi că singurul meu gînd de azi înainte este de a răsplăti prin cel mai mare devotament pe aceea ce va deveni femeia mea. Vă rog dar să faceţi prin tribunal actul de consimţămînt al mamei şi să mi-l trimiteţi fără întîrziere.

Mă opresc, fiindcă sunt ostenit. Sper să vă scriu mîine din nou.

Al d-voastre,

Mircea M.

SCRISOAREA XI

Roma, 189...

Iubite domnule Filip,

Teoria spinoziană, care admite pe om ca o întrupare fugitivă a voinţei lui Dumnezeu (personificat în *substanţă*, cu atributele sale : unitate, necesitate şi infinit) este, sub o altă formă, teoria biologică modernă, care stabileşte o

identitate perfectă între energia vieţii cu energia universului, şi anume cu una din formele acesteia : energia chimică.

În ştiinţa modernă s-a dovedit că fenomenul vital, în imensul circuit al energiei universului, este totdeauna precedat de un fenomen chimic şi produce la rîndul său un fenomen caloric. Prin urmare, energia vitală îşi trage originea din energia chimică potenţială, grămădită în principiul constitutiv al organelor, iar la rîndul său energia vitală produce energia termică. Căldura, care pînă acum era considerată ca o condiţiune generatrice a organelor vieţii, este astăzi considerată, dimpotrivă, ca un produs al funcţionării organelor, şi, prin urmare, în ordinea dinamică, ca un mijloc de eliminare a vieţii animale, după cum acidul carbonic este, în ordinea substanţelor, un material uzat şi, ca atare, dat afară. Deopotrivă cu energia calorică este considerată energia mecanică, energia electrică, fosforică : atîtea căi pe care energia chimică potenţială, introdusă în organismele vii, se întoarce în energia universală.

Se înţelege prin urmare că viaţa nu este altceva decît circularea energiei, care pornită din lumea fizică, se întoarce în lumea fizică, după ce a făcut o scurtă trecere prin organismele animale.

Prin urmare substratul teoriei spinoziane.

Pentru Spinoza, omul nu este decît o formă fugară a voinţei lui Dumnezeu. Acest Dumnezeu se propagă în timp pe calea necesităţii, cu alte cuvinte după legile *firii* şi *esenţei* sale. Acest Dumnezeu nu e nici bun, nici rău : el *este*. Şi cum el este, conform legilor *esenţei* sale, tot astfel natura întreagă *este*, conform aceloraşi legi. Tot ceea ce este într-un asemenea Dumnezeu e *necesar* — şi acestea sunt legile energeticei.

Printr-o curioasă contrazicere, Spinoza face o distincţiune între Dumnezeu şi Univers, cu toate că recunoaşte că fiecare atribut al lui Dumnezeu nu este decît o manifestare a naturii sale, care rămîne totdeauna simplă şi aceeaşi ; cu alte cuvinte, contestă părţii natura fundamentală a totului, dînd astfel naştere teoriei *ideilor*

inadequate, care şi este partea cea mai obscură a *Eticei* sale.

Dar, ţinînd seama de timpul în care a gîndit el, Spinoza a fost marele filozof al viitorului, cînd a pus, sub o formulă abstractă, temeliile energeticei. Căci ce alta este *substanţa*, unică, necesară şi infinită, dacă nu *energia*, unică, necesară şi infinită şi dînsa ? Binele şi răul nu există în natură, ci este numai o noţiune omenească. În natură, tot ce există este perfect, prin chiar aceea că există, iar ceea ce există este *fiinţa* şi *mişcarea*. Totuşi, noţiunea binelui şi a răului, rezultînd, pentru noi, din comparaţiune, trebuie păstrată, spre a ne forma idei asupra calităţilor oamenilor în general şi a-i îndemna să se conformeze intereselor speciei.

Cu alte cuvinte, o vastă concepţiune unitară a unui circuit, care, fie că s-ar chema *substanţă*, fie că s-ar chema *energie*, se regăseşte acelaşi, peste tot, de la sistemele planetare cele mai depărtate, pînă la om şi pînă la viaţa lui complicată şi gînditoare.

Se înţelege prin urmare că *numenele* sau lucrurile în sine, cari, după Kant, nu pot fi cunoscute, deoarece, fatalmente, noi nu putem cunoaşte decît propriele noastre facultăţi, sunt rămase departe înapoi faţă cu conceptul ştiinţei moderne. Astăzi, foarte puţine fenomene mai sunt *numene* şi, în urma descoperirei energiei universale, nici un fenomen nu mai are dreptul de a se ascunde după această misterioasă calificaţiune, afară decît poate energia universală ea însăşi. Cum însă filozofia ştiinţei admite că acesta este substratul, esenţa însăşi a lumei, ea poate fi fenomen sau numen, după cum individul care o contemplează o înţelege sau nu.

Teoria energiei universale răspunde concepţiunei kantiane a timpului, în acest sens că şi una şi alta neagă existenţa timpului, din punct de vedere obiectiv. Deosebirea esenţială stă în concepţia spaţiului. Pe cînd Kant pune spaţiul ca şi timpul prin *formele pure* sau *noţiunile aprioristice*, cari nu au nimic a face cu lumea exterioară, filozofia noastră îl confundă cu însăşi energia universală. Spaţiul nu este, din punct de vedere obiectiv, decît o lature a energiei. Distanţele interplanetare sunt şi

se calculează ; aceste distanţe iau forma energiei latente, fac parte din unitatea absolută a universului şi nu se pot despărţi de ea, cu noţiune de *coprinzător* şi *coprins.*

Din definiţiunea puramente subiectivă a noţiunii de *timp* şi de *spaţiu* a lui Kant (cea dintăi ca intuiţiunea schimbărilor ce se operează în noi, iar cea de a doua ca formă a fenomenelor externe), Schopenhauer a tras definiţiunea sa : timpul = raportul dintre evenimente ; spaţiul = raportul dintre lucruri.

Pentru noi, o deosebire fondamentală se impune :

a) din punct de vedere obiectiv, timp absolut nu există, energia fiind unică şi eternă ; spaţiu există, dar el se confundă cu energia însăşi ;

b) din punct de vedere subiectiv, noţiunea de timp trebuie să se transporte în noţiunea de spaţiu, ca să devie posibilă ; şi atunci avem : două manifestaţiuni simultane ale energiei dau oamenilor noţiunea de spaţiu ; două manifestaţiuni succesive dau noţiunea de timp — dar amîndouă sunt în spaţiu, cu deosebire că cea dintăi implică ideea de simultaneitate, iar cea de a doua de succesiune.

Rezultă prin urmare de aci că temelia însăşi a celei mai artistice filozofii de pînă astăzi este atinsă.

Cele trei hipostaze kantiane ale spiritului uman complect sunt : sensibilitatea, înţelegerea şi raţiunea. Sensibilitatea produce intuiţiuni ; înţelegerea reuneşte intuiţiunile prin judecată, iar raţiunea scoate din judecăţi idei. Dar fiecare din aceste hipostaze este condiţionată : cea dintăi, sensibilitatea, de noţiunea de timp şi de spaţiu ; cea de a doua, de legile universale şi necesarii ale înţelegerii, cari sunt *conceptele pure* sau *categoriile,* cum le numeşte Kant (de cantitate, de calitate, de relaţiune şi de modalitate) ; cea de a treia, de principiul aprioristic şi inerent sieşi, al unificării sau sintezii, prin care se ridică la cele trei absolute : sufletul, lumea şi Dumnezeu.

Cum însă timpul nu există din punct de vedere obiectiv, iar din punct de vedere subiectiv se reduce la spaţiu — unul din cei doi termeni între cari oscilează intuiţiunea kantiană lipseşte, şi lipseşte tocmai acela care, fiind aşezat cu totul afară din sfera experienţei sensibile, este născă-

torul *apriorismului.* Rămîne prin urmare spaţiul. Am văzut însă că spaţiul, din punct de vedere obiectiv, se confundă cu energia însăşi, că este prin urmare un atribut al substanţei ; că, din punct de vedere subiectiv, el este un raport de simultaneitate ; că fiind un *raport,* intră numaidecît în legile înţelegerii, prin urmare ale logicei.

Atît este de adevărat aceasta, încît Kant, cînd se ocupă de formele judecăţilor noastre (care, după dînsul, nu se întemeiază pe experienţă, ci sunt legi *universale* şi *necesarii*), le pune pe toate în spaţiu şi pe nici una în timp, deoarece toate : individualul, particularul şi universalul ; afirmativul, negativul şi limitativul ; categoricul, ipoteticul şi disjonctivul ; problematicul, judecata de aserţiune şi necesariul — toate sunt atribute de spaţiu, timpul neavînd, chiar înţeles cum este astăzi, atribute care să nu fie împrumutate spaţiului, cu înţelesul de succesiune stabilit de noi.

De aci decurge un bine imens pentru filozofie, prin anume dispariţiunea cunoştinţelor aprioristice, prin urmare a noţiunilor transcedentale, care au încurcat omenirea de cînd a început să devie serioasă pînă astăzi. Prin urmare, tot ce nu se atinge de om şi din ceea ce se atinge de el, *somatologia,* intră în cadrul ştiinţelor propriu-zise ; tot ce se atinge de suflet, intră în cadrul psihologiei, care, redusă la fiziologie cum este astăzi, devine în întregime experimentală.

Poate că adevărata greutate de aci încolo începe, în acest sens, că oamenii moderni, cercetători neobosiţi ai adevărului, studiază cu cea mai mare seriozitate psihologia pe cale fiziologică, iar cînd ajung la sinteză, trec deodată în transcendental.

Aşa bunăoară, Wundt,[53] după ce face minunatele sale cercetări de psihologie fiziologică, ajunge, în ultima analiză, să se ralieze la teoria animismului, cu nehotărîre, este adevărat, dar cu mai multă simpatie pentru această teorie decît pentru toate celelalte. Cînd vrea să dea ceva de la sine, aduce următoarea ipoteză : „Ceea ce noi chemăm suflet este fiinţa internă a unei singure unităţi, care, în afară, se manifestă sub formă de corp". Şi apoi adaogă această presupunere, care, chiar sub forma mo-

destă sub care e prezentată, e de natură a pune anarhie în toate spiritele: „Acest fel de a pricepe problema corelaţiunii (dintre fizic şi psihic) ne îndeamnă cu hotărîre să presupunem că *fiinţa intelectuală este realitatea lucrurilor*".

Va să zică ne-am zdruncinat atîta ca să ajungem din nou la teoria platoniciană a realităţii lumii prin participarea ei la *idei*.

Ce se face cu toţi oamenii moderni, cari se muncesc să prindă o dovadă serioasă în sprijinul unei afirmaţiuni vagi? Ce se face cu toate ramurile ştiinţelor pozitive, cari, toate, lucrează numai în domeniul realităţii fizice? Ce se face cu convingerea lui Spencer că „în însăşi afirmaţiunea că orce cunoştinţă e relativă, se implică afirmaţiunea că există un nerelativ... Din chiar necesitatea de a gîndi prin relaţiuni, reiese că relativul nu se poate concepe dacă nu este pus în raport cu un nerelativ real... Ne este imposibil de a ne desface de conştiinţa unei realităţi ce se ascunde sub aparenţe, şi, din această imposibilitate, decurge indestructibila noastră credinţă în realitate."

Cu acest metod de a primi lumea şi pe om, ştiinţa devine imposibilă. Dacă este exact că fiinţa intelectuală este realitatea lucrurilor, adevărul fizic devine subiectiv, caracter fundamental fals pentru orce ştiinţă propriu-zisă, şi în special fals pentru astronomie. Iată un exemplu între o mie. În astronomia siderală, o chestiune care a preocupat ştiinţa la cel mai înalt grad a fost determinarea caracterului nebuloaselor: dacă ele sunt formate din corpuri stelare solide sau din mase de gaz. Herschel,[54] cel dintîi care a manifestat oarecare îndoială asupra soliditătii nebuloaselor, deşi aparenţa era contra lui. După cercetările lui Bond, cu marele refractor de la Cambridge; după cercetările cu refractorul de la Washington şi apoi după cercetările cu cel mai mare refractor ce se construise pînă în 1877 al lui Lord Rosse, se hotărîse în mod pozitiv că nebuloasele sunt formate din stele. Prin urmare, iată un punct stabilit în intelectul nostru asupra realităţii nebuloaselor. Cînd deodată, vine Huygens şi dovedeşte cu spectroscopul că nebuloasele sunt mase de gaz pur.

Atunci, fireşte, se naşte întrebarea: dacă realitatea lucrurilor este intelectul nostru omenesc, valoarea realităţii este fluctuantă, după cum fluctuantă este reprezentaţiunea ei în intelect. Dar este evident că reprezentaţiunea din intelect e, în cazul lui Bond şi Lord Rosse, reprezentaţiunea numai a aparenţei realităţii. Prin urmare, cu intelectul nostru substituit realităţii, este real ceea ce ne pare nouă real, iar nu ceea ce este real în sine. Ducînd teoria ceva cam departe, un nebun nu mai este nebun cînd vede un cocostîrc pe nasul vecinului, ci este *bun* întru atît, întrucît asta îi este revelat lui de reprezentaţiunea sa internă.

Dar nu. O realitate în sine există: ea ne este dovedită de însăşi necesitatea facultăţilor noastre de a gîndi prin relaţiuni şi cum ştiinţa are de scop de a găsi tocmai *nerelativul real absolut*, orce filozofie care depărtează ştiinţa de la acest scop nu este serioasă.

Şi punct.

Al d-vstre,

Mircea M.

SCRISOAREA XII

Costieni, 189...

Iubite domnule Mircea,

Scrisorile d-tale din urmă m-au zdruncinat sufleteşte atît de mult, încît eram hotărît să plec la Roma. M-am măgulit un moment cu speranţa că prezenţa unui român, a unui prieten ca mine, care se interesează de soarta d-tale fără nici un alt scop decît acela al binelui, te va scoate din încurcăturile în care pe zi ce merge te adîn-

cești mai mult. A trebuit însă să mă las de ideea asta, știindu-te cît ești de încăpățînat.

Vrei să te însori. Însoară-te.

Numai, gîndește-te bine. Ești pregătit de natură și de împrejurări să fii un om în toată înalta accepțiune a cuvîntului. În renașterea țării noastre, în care nimic nu e încă definitiv clasat și așezat, un bărbat ca dumneta era în drept să aspire la tot — cu o condițiune însă : de a nu avea încurcături. Trebuie să-ți spun, în momentul acesta, grav și pentru mine și pentru d-ta, că eram hotărît să-ți asigur, din puținul ce agonisisem, neatîrnarea materială. Eu nu sunt legat de lume prin nimic ; nu am pe nimeni. Pe d-ta te-am urmărit de mic copil, știindu-te fără familie și fără mijloace, și te-am urmărit, cu ideea, ceva cam romantică poate, de a face un exemplar omenesc perfect. Mi se părea că ești înzestrat de fire cu o admirabilă armonie de facultăți. Chiar optimismul d-tale, spre deosebire de pesimismul meu, era o dovadă de echilibru. Dacă am insistat întotdeauna, și fără să-ți spun resortul ce mă mișca, în sens pesimist, am făcut-o spre a te înarma mai bine : cine crede prea mult în oameni, va gusta din amărăciune. Acesta e unul din puținele aforisme ce rămîn neclintite în toate timpurile și peste tot locul.

În mijlocul acestor planuri de viitor și cînd tocmai mi se părea că ai ajuns la liman, apare engleza...

Ce să-ți spun ?... Îmi pare că ești deja prea mult înaintat, și un sentiment de delicatețe mă împiedică de a-ți destăinui tot ceea ce gîndesc personal despre dînsa. Mai sper că poate vreo împrejurare neprevăzută, voința tatălui ei, dacă e om de omenie, sau deșteptarea dumnitale din visul acesta de bolnav, să repuie lucrurile în starea lor firească.

Nu înțelegi ce mare e omul singur ; ce orizont se deschide în viitorul d-tale de ființă gînditoare ; ce farmec nespus e în viața solitară, concentrată în facultatea de a crea ?

În ultima d-tale scrisoare mă lași să întrevăd ceva de felul acesta. Pe drept sau pe nedrept, vrei să răstorni o teorie : îmi dai o dovadă de puterea de a gîndi, tocmai

atunci cînd vrei să comiți actul cel mai potrivnic vieții unui gînditor !

Înțeleg astăzi foarte bine disperarea unei biete mame, care își crește copilul în atmosfera curată a familiei, și îl vede deodată încăput pe mîna unei triste creaturi...

Nu voi să te rănesc și de aceea mă grăbesc să-ți spun că nu compar, ci numai dau un exemplu.

Sunt foarte mîhnit.

Te rog, dacă ții cît de puțin la prietenia mea, să nu grăbești lucrurile. De e scris că trebuie să se facă o asemenea căsătorie, așteaptă cel puțin să te îndreptezi bine. Nu-ți trimit încă actul de consimțimînt al bătrînei. Cu toate astea, dacă nu vrei sau nu poți ține socoteală de rugămintele mele, telegrafiază-mi și-l vei avea.

Fii sănătos.

Filip A.

SCRISOAREA XIII

Roma, 189...

Iubite domnule Filip,

Cît rău și cît bine mi-a făcut scrisoarea d-voastre ! Un strigăt îmi vine pe buze, dar trebuie să-l înăbușesc, căci poate mintea mea slăbită de boală înțelege lucrurile cum nu sunt în realitate.

Îmi pare rău că n-am putut să vă împlinesc dorința de a mai aștepta cu celebrarea căsătoriei. Vîrsta mă dispensa de actul de consimțimînt al mamei. Astăzi Lydda este femeia mea legitimă.

Știți că pînă astăzi, deși liber și stăpîn pe soarta mea, nu v-am ieșit din voință. Sper, dacă voi trăi, că de acum înainte să fac tot astfel.

Ceea ce s-a petrecut cu mine în vremurile din urmă îmi pare o întîmplare trăită de altul, deși voința mea a

avut rolul de căpetenie. Dar poate tocmai pentru că numai voința a fost pusă în lucrare și a mers înaintea tutulor celorlalte facultăți, am rămas cu restul ființei mele sufletești în urmă. Toate deprinderile de singurătate, toate unghiurile, în care se retrage personalitatea morală a omului, toate nuanțele de gîndire intimă, în care te regăsești pe tine însuți, cu secretele, visurile și nevoile tale — toate îmi par astăzi deschise publicului, ca o casă veche scoasă în vînzare de creditori.

Și cu toate astea, ce fericit sunt !

Lydda mi se revelează sub o altă formă. Cînd deschid ochii și o găsesc lîngă patul meu, cu cartea căzută pe genunchi, îmbrăcată altfel de cum eram obișnuit s-o văd, îmi pare că, în adevăr, un element nou s-a înfiltrat în viața mea lăuntrică, și orcît de enorm ar fi pentru cine nu își iubește singurătatea, mă simt micșorat și umilit. E, desigur, o prostie, fiindcă înțeleg numaidecît ce sentiment înalt face pe oameni solidari în nenorocire. Ba, mai mult, uitîndu-mă lung la chipul serios al Lyddei, care acum îmi este cunoscut în toate detaliile fizice ce reprezintă personalitatea morală, mă gîndesc că dacă ea ar fi bolnavă în locul meu, nici eu nu m-aș mișca de la patul ei.

Și totuși, aș vrea să mă deștept cîteodată singur. Cînd o văd, în haina ei de casă, cu mînicele largi și brațul gol pînă la cot, umblînd de colo pînă colo, atingîndu-mi cărțile, scriind cu condeiele mele, schimbîndu-mi portretele, așezînd mobilele altfel — un sentiment mizerabil de gelozie mi se iscă în suflet, ca și cum un tîlhar de o nouă speță ar veni să-mi fure gîndurile. Îmi închipuiesc că starea mea bolnăvicioasă e toată pricina. Cînd sunt mai bine lucrurile se schimbă.

Cu sănătatea o duc așa și așa. Trei patru zile sunt bine și iar mă prind frigurile. Doctorul zice că trebuie să plec din Roma. Să mai vedem. Vă doresc și vă îmbrățișez.

Al d-vstre,

Mircea M.

SCRISOAREA XIV

Roma, 189...

Domnul meu,

Vă rog să-mi dați voie să vă scriu, ca să vă cer iertare de răul ce v-am pricinuit fără ca, totuși, să fiu vinovată. Înțeleg, din unele mici lucruri, că bărbatul meu s-a căsătorit fără consimțămîntul d-voastre. Ideea asta mă neliniștește. Aș dori să vă pot cunoaște ca să vă încredințez de ceea ce nu pot scrie, atît fiindcă limba în care scriu nu e limba mea, cît și pentru că în nici o limbă nu aș îndrăzni să spun sentimentele ce mă leagă pentru totdeauna de bărbatul meu. Îndrăznesc însă să cred că dacă m-ați cunoaște, m-ați ierta ; poate chiar, cu timpul, ați binevoi a-mi acorda, dacă nu mai mult, cel puțin prietenia iertătoare cu care cei în vîrstă tolerează sentimentele tinere, cînd ele sunt sincere și trainice. Asta este singura mea scuză, și m-aș simți foarte fericită de a vă da o dovadă de temeinicia lor, fie chiar cu prețul unei jertfe.

Primiți, vă rog, domnul meu, încredințarea respectului ce vă poartă.

Lydda M.

SCRISOAREA XV

Costieni, 189...

Doamnă,

Scrisoarea d-vstre mi-a pricinuit oarecare mirare. Nu am nici un drept de a îndemna sau de a împiedica pe bărbatul d-vstre să facă ceea ce-i place. Îl povățuisem să nu se însoare, nu cu d-voastră, ci cu nici o femeie — dacă vrea să rămînă un om de gîndire.

Acum, orce căință e tîrzie.

Nu vă voi ascunde că starea sănătăţii sale mă îngrijeşte. Stă în putinţa d-voastre a micşora greşala amîndurora, şi mai tîrziu tot în mîinile d-voastre stă soarta lui.

Eu sunt bătrîn şi sceptic. N-am crezut niciodată în sentimentele oamenilor şi cu atît mai puţin în ale femeilor. Vă spun asta ca să înţelegeţi că poate, în alte condiţiuni, scrisoarea d-voastre m-ar fi atins prin ideea delicată ce coprinde.

Vă rog să mă iertaţi.

Filip A.

SCRISOAREA XVI

Roma, 189...

Iubite domnule Filip,

Sunt fără friguri. O minunată dimineaţă de octombre bate în geamuri. Lumina răsfrînge pe oblonul dinăuntru al ferestrei umbra horbotei de la perdele. Pare o fantazie arabă. Mintea mea, uşurată parcă de greutatea năzuinţelor vieţii, e gata să se întoarcă în lumina din care a purces.

Lydda a ieşit, în urma stăruinţelor mele, să mai vadă lume şi să ia aer. Lupt cu ideea morţii, numai pentru dînsa. Mă simt cîteodată biruit de durere, de durerea mea omenească de a părăsi viaţa, care mi-a fost atît de dragă. Altfel, însă, nu sunt zdruncinat în nici una din credinţele de altădată. Mă întorc în energia universală în care s-a întors şi maestrul meu Spinoza, sub o altă formă de perfecţiune.

Cînd aţi şti cum mă deştept cîteodată din piroteala frigurilor, cu un nespus dezgust de mincinoasele alcătuiri ale tuturor teologiilor, cum mă supără Pascal, cum uneori îmi închipuiesc că aş fi eu însumi un cap din acele ce cred cu putere în nemurirea sufletului şi că de la fereastra mea din etajul al 4-lea, privind în stradă, aş pierde

echilibrul şi aş cădea[55]: ce ar zice oare eul meu gînditor între ipotetica nemurire a sufletului său şi evidenta lege a căderii corpurilor ?

Am încercat de atîtea ori să conving pe Lydda !... Ea surîde şi se uită la mine. Cîteodată mă supără, fiindcă îmi pare că trebuie să fie cineva lipsit de inteligenţă ca să nu priceapă evidenţa ştiinţifică a filozofiei spinoziane. Cînd vorbesc Lyddei de intuiţiunea genială a lui Spinoza, într-un moment în care nu putea cunoaşte decît *Dioptrica* şi *Geometria* lui Descartes şi poate ceva din descoperirile mistico-astronomice ale lui Kepler, dar cînd desigur nu cunoştea legile gravitaţiunii universale ale lui Newton, şi totuşi pune temelia întregului determinism modern ; cînd mă trudesc să-i arăt ce nex intim există între Dumnezeul spinozian şi energia universală, cel dintîi personificat în *substanţă,* cu atributele sale, unitatea, necesitatea şi infinitul, iar cea de a doua în transformarea perpetuă a *forţei,* cu aceleaşi atribute de unitate, necesitate şi infinit, ca şi cel dintîi ; cînd vreau să-i dovedesc că un asemenea Dumnezeu răspunde conceptului modern de absolută justiţie şi că rezistă tuturor criticelor ştiinţei ; că un asemenea Dumnezeu, nu e nici bun, nici rău, ci numai *este*, şi, prin chiar aceea că este, e perfect ; că binele şi răul nu există în natură, ci sunt numai o noţiune omenească, rezultînd din comparaţiune ; că restrîngînd cercul de judecată, noţiunea binelui şi a răului trebuie păstrată, spre a ne forma idei asupra calităţilor oamenilor şi a-i îndemna să se conformeze intereselor speciei ; că, prin urmare, pesimismul este exagerarea unui termen de comparaţiune *omenească,* cu care natura n-are nimic de împărţit, ea fiind, prin chiar esenţa ei, fondamental optimistă ; — cînd astfel îi vorbesc despre Spinoza, ea ridică ochii în unghiul nehotărîrei mistice şi-mi răspunde :

— Era jidan.

— Ei, şi dacă era jidan !... Isus nu era jidan ? Dar cine a dus o viaţă mai demnă, mai nobilă, mai neinteresată decît Spinoza. Ce om s-a putut vreodată ridica pînă la jertfa desăvîrşită a egoismului, cu atîta simplitate ?...

Lydda mă învelește și parcă vrea să mă apere de pedeapsa cerească, cu vorba sa blîndă :

— Eu cred. Asta îmi ajunge.

— În ce crezi ?

— Cred pentru mine și pentru dumneta.

— În ce ?

— În Dumnezeu.

— Și eu cred.

— Nu cum crezi d-ta, în substanță sau în energie, ci în Dumnezeul tutulor creștinilor, care vede toate, stăpînește toate și pe toate le îndreaptă pe calea lor ; în acela ce ne este revelat de nevoia sufletului nostru de a ne ruga și a spera...

— Așteaptă, Lydda : dă-mi un jurnal. Iată trei copii căzuți de pe la etajul al 4-lea și al 5-lea, trei bieți copilași nevinovați, care și-au frînt craniul pe pietre.

— Vina părinților, vina oamenilor : Dumnezeu nu ne-a făcut ca să trăim în case cu 7 rînduri.

— Bine, bine, dar copiii sunt nevinovați : mamele lor nu-i pot păzi, fiindcă sunt sărace și trebuie să muncească. Dar, nu-ți place exemplul, să luăm altul, tot din faptele diverse ale aceluiași ziar : un muncitor venea de la cîmp, ostenit, necăjit, cînd, lîngă *ponte molle,* cade trăsnetul dintr-un bleg de nour, și-l carbonizează. Ziarul spune că muncitorul lasă 5 copii orfani, că bietul om era cinstit, bun, ba mai adaogă și această împrejurare mișcătoare, că de cîteva zile îi murise o soră văduvă și lăsase alți doi copii, pe care îi luase țăranul să-i crească. Nu înțelegi ce revoltătoare și cinică este ființa aceea supremă care stăpînește vînturile și permite unui vagabond de nour să ucidă un astfel de om ?... Căci din două una : or Dumnezeu se amestecă în treburile noastre, și atunci se cuvine să fie drept cu noi ; or nu se amestecă, și atunci este Dumnezeul acesta despre care îți vorbesc eu, în fața căruia trăsnetul de sus și omul de jos au aceeași valoare, adică sunt două perfecțiuni absolute, amîndouă fatale și necesare, fiindcă *sunt.* Frecarea nourilor, transformată în electricitate și căzută pe pămînt ; omul mort, prefăcut în cărbune, sunt întrupări trecătoare ale energiei universului. Noi, oamenii, alcătuiți în societate, ne apărăm cît putem perfecțiunea formei noastre actuale, ridicînd împotriva trăsnetului, bunăoară, parafulmine. Ceea ce este hotărîtor în formarea convingerii tale, e tocmai faptul acesta, că pentru a ne pune la adăpost copiii de cădere și pe noi de trăsnete, trebuie să cunoaștem mai întîi legile naturei în virtutea cărora corpurile se atrag, iar nourii produc electricitate. Din punct de vedere curat omenesc, dacă tu simți nevoie de a te ruga, roagă-te, după cum cînți cînd simți nevoie de a cînta, fiind acestea atribute subiective ale perfecțiunii noastre organice. Dar nu încerca să te aperi de trăsnet cu rugăciunea, fiindcă nu te vei apăra.

Lydda se uita la mine ; avea ceva de spus dar, cu delicatețea ei obicinuită, părea a nu voi să mă încurce.

— Văd că ești convins. Cu toate astea... dacă zici că tot ce există e perfect, trebuința sufletească de a mă ruga se cuvine să fie și ea perfectă, fiindcă există.

— Negreșit. Numai, aci intrăm în psihologie, știință atît de nouă încît de-abia acum începe a deveni serioasă, de cînd adică a fost legată de anatomie și fiziologie. Să nu intrăm într-însa, decît pe portița experimentală și cu mare sfială. Știința este cinstea. Ea descopere și constată. Cînd poate explica, explică ; cînd nu, tace. Iată un exemplu : cea mai mare lege găsită de oameni, care stăpînește timpurile, căci este independentă de timp, așa cum e înțeles astăzi, e legea gravitațiunei universale. Prima sa ipostază este următoarea : toate părticelele de materie de univers se atrag, în raport direct cu masa lor și în raport invers cu pătratul distanței. Ar urma de aci ca fiecare moleculă a unui corp care militează către altul să se desfacă și să meargă a se confunda cu acelea ale corpului ce o atrage. Cu atît mai mult cînd corpurile sunt sferice, din cauza acțiunii forței centrifugale. Dar vine ipostaza a 3-a și constată : cînd două corpuri sferice se atrag, atracțiunea se exercită ca și cum masa întreagă ar fi reunită în centrul sferii și prin urmare ca și cum fiecare sferă în parte n-ar fi formată decît de o singură moleculă. De ce ? Nu știm de ce. Poate din cauza coeziunii, a cărei natură nu ne este cunoscută. Dar urmează de aci că trebuie să recurgem la mîna unui Dum-

nezeu supranatural, or de cîte ori nu ne putem explica un lucru ? că trebuie să avem slăbiciuni sufletești ca marele Newton, care afirma că, dacă forța centrifugală și forța centripetală ar fi egale, s-ar distruge mișcarea cerească ; iar dacă ar fi neegale, s-ar produce haosul ?... Newton, orcît de imens a fost geniul său, era și el om, adică un instrument perfect de înregistrare, care se uza, îmbătrînea și se transforma. Vor explica alții ceea ce n-a putut explica el — dacă lucrurile sunt omenește explicabile...

— Va să zică admiți că sunt și lucruri inexplicabile... Îmi ajunge atîta, zise Lydda, învelindu-mă din nou.

Eu sării în sus.

— Nu poate să-ți ajungă atîta.

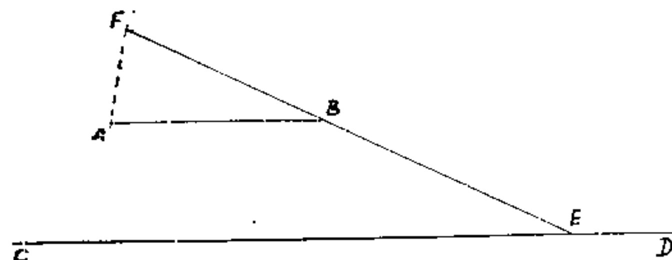
— Ba da.

— Ba nu. Trebuie să mă asculți.

Lydda îmi acoperi gura cu mîna sa drăgălașă.

— Destul. Lasă-mă să cred.

— Te las, dar în schimb lasă-mă să vorbesc. Numai pentru voi este totul explicabil, deși, la urma urmei, cînd mă tot întrebi cine a făcut forța, cine i-a dat proprietățile ce le are, aș putea să-ți răspund și eu, întrebîndu-te : dar pe Dumnezeul vostru supranatural cine l-a făcut ? Vezi bine însă că astfel pusă chestiunea, devine copilărească. Ți-am spus că știința este cinstea și dovada. Dă-mi, te rog, un creion și hîrtie... Iată o linie AB și o altă linie CD.

Închipuiește-ți că din punctul fix B ai duce o a treia linie pînă în E. Mai închipuiește-ți că punctul acesta

E ar alerga pe linia CD la infinit. Este evident că orcît ar alerga de mult, linia BE nu va deveni niciodată paralelă cu CD. Acum, prelungește linia BE din punctul B pînă în punctul F : cu cît punctul E se va depărta mai mult pe linia CD, în direcțiunea D, cu atît punctul F va tinde să se apropie de punctul A. Dar orcît s-ar depărta E, alergînd în vecia veacurilor, F nu va ajunge niciodată la A. Închipuiește-ți acum un sistem de mișcare, FA, și presupune că tu, Lydda, ai fi pe o planetă, care, în sistemul acesta de mișcare, ar milita continuu către A : crezi oare că ai ști către ce te miști și unde te afli ? Nu, desigur. Tocmai așa stăm noi cu unele din dovezile noastre : pentru înțelegerea omenească, putem ajunge pînă a presupune că sistemul nostru planetar merge către ceva, că suntem undeva, dar către ce mergem și unde stăm nimeni nu va ști niciodată : ochiul și mintea noastră este, față cu unele margini, cum ar fi ochiul și mintea ta din punctul F față cu punctul A. Așa stînd lucrurile, înțelegi, Lydda, că noi, oamenii de pe pămînt, suntem infinit de mici și infinit de mari. Suntem mici, fiindcă eternitatea întreagă nu ne este îndeajuns ca să descoperim și să cunoaștem necontenit legile naturei ; și suntem mari tocmai pentru că înțelegem că am putea să știm tot, dacă organele noastre ar fi, față cu energia universului, cum sunt ale tale, acum, față cu raportul dintre F și A, iar nu cum ar fi cînd tu te-ai afla pe o planetă care ar bate infinitul dintre F către A.

— Prin urmare ?...

— Prin urmare, dacă sufletul tău simte nevoia de a crede și a se ruga, lasă-l să creadă și să se roage, dar aceasta ca o satisfacțiune dată facultății obscure, din care izvorăște misticismul, și care stă totdeauna în raport invers cu cealaltă facultate sufletească : judecata. Vei ști însă că niciodată ruga ta nu va avea nici un rezultat obiectiv, ci, poate, uneori, subiectiv : ea te va liniști pe tine, poate, dar nu va schimba mersul lucrurilor din natură. Trebuința de a găsi acel *bine* secret, către care năzuiesc toate religiunile, toate credințele și toate cultele, și care rezultă din însăși esența firii noastre optimiste, nu se satisface decît pe calea științei. Pe calea

aceasta, adevărul moral, care este fondamental omenesc, se acordă cu legile naturei, atît în teorie, fiind legile naturei numai perfecţiuni absolute, cît şi în practică, fiind descoperirea oricărui adevăr cosmic, oricît de mic, totdeauna spre binele oamenilor.

— Va să zică... dacă vom avea copii, aşa o să-i creşti ?

— O să-i creşti tu, draga mea, şi o să le dai toate minunatele daruri cu cari firea te-a înzestrat pe tine. Iar dacă te vei încredinţa, cu timpul, că am dreptate, după cum sper, atunci o să cauţi să le deschizi ochii către adevăr. Un singur lucru îţi cer chiar de acum : să-i păzeşti de iarba veninoasă a pesimismului ; şi pentru aceasta, să-i creşti în lumină, să laşi să se dezvolte întrînşii puterea fizică şi sănătatea, să te arăţi lor aşa precum eşti : echilibrată şi dreaptă şi, mai presus de toate, să dai fiecăruia un mijloc de a crea, chiar dacă fantazia lor ar fi mediocră sau nulă, în care caz să-i faci meseriaşi : într-un şoarece încrustat pe un vas japonez este mai multă fericire decît în toată compilaţiunea Pandectelor.

Al d-voastră,

Mircea M.

PARTEA II

ÎNSEMNĂRILE BĂTRÎNULUI

Roma, 189...

După atîţia ani, iată-mă-s din nou la Roma. Dacă sufletul meu n-ar fi plin de necazuri, mi s-ar părea că mă întorc spre alte timpuri. Timpuri !... Vorbe. Numai vremea de azi are valoare, vremea de azi şi, din ceea de ieri, durerea, care rămîne ca o făclie la capetele tutulora.

Ce nestatornică e firea omenească !

Am petrecut aproape toată viaţa hrănindu-mă numai din abstracţiuni, şi a fost destul ca un singur fapt să mă izbească pentru ca tot farmecul celor dintăi să dispară.

Băiatul meu a murit.

Eu sunt cu mintea întreagă. Ştiu că toţi oamenii mor. Ştiu că am să mor chiar eu, care, cu toate astea, în formula abstractă a individualităţii mele, îmi pare că nu pot să mor. Dar ceea ce, mai presus de toate, îmi pare cu neputinţă, este faptul morţii fiului meu. Mă muncesc zi şi noapte ; lupt cu mine însumi ; vreau să mă încredinţez că este aşa — şi nu pot. Bine, dacă este aşa, ce s-a făcut cu perfecţiunea morală a fiinţei aceleia ? Aceea nu era nici cap, nici mînă, nici obraz. Era o armonie încîntătoare, purtată, în afară, de un trup. Ştiu că trupul se prăbuşeşte în mizeria nesimţirii. Dar fiul meu unde e ?...

Ah, nebuni ce suntem ! Rîdem de spiritişti. Aceia sunt suflete necăjite, pentru cari evidenţa dovezilor omeneşti nu poate covîrşi evidenţa dovezii lăuntrice. A crede cu tărie într-un lucru ce nu există pentru alţii e o putere, şi o putere mare, pe care se sprijină mai cu seamă bătrîneţea. Oamenii nepăsători, tinerii, fericiţii, toţi acei care sorb din plin seva vieţii, nu pricep disperarea bătrînilor, cari, ca pomii uscaţi, se mai simt legaţi de lume prin cîte un lăstar ce creşte alături, sau prin cîte o creangă rămasă verde pe vîrfuri : tăiaţi lăstarul sau ramura, şi aţi lăsat un buştean.

Vorbe. Am spus că sunt vorbe.

De departe, ca dintr-un vis frumos de care nu-ţi mai aminteşti, răsare o nehotărîtă dungă de lumină. E oare cu putinţă ?

Lydda. Acesta este numele curios al unei femei pentru care am fost nedrept şi care, cu toate astea, s-ar fi cuvenit să-mi fie dragă. Pe Lydda am urît-o, cu toată puterea pe care o dă idealiştilor himera fericirii abstracte. Lydda reprezenta pentru mine lumea reală, cu înţelesul cu care Ahriman reprezintă, în religiunea lui Zoroastru, geniul răului.

După moartea băiatului, o scrisoare, ajunsă din Roma la mine la ţară, mă turbură atît de mult, încît mă hotărî să plec. Iată scrisoarea :

„Domnul meu, astăzi cînd nimic nu mă mai leagă de lume şi cînd singura mea dorinţă ar fi de a mă duce după bărbatul meu, o împrejurare nouă mă sileşte să-mi întorc iarăşi privirile către d-voastră, rugîndu-vă cu căldură să-mi permiteţi a vă vedea. Dacă nu puteţi veni d-voastră la Roma, voi veni eu în România..."

Deodată îmi străfulgeră prin minte lumina unei idei în care era mai multă nebunie decît speranţă, dar care mă făcu să visez cu ochii deschişi ceasuri întregi. Ce voia de la mine Lydda ? Rostii în gînd numele acesta, pentru întîia oară fără să mă supere. La urma urmei, ea era văduva fiului meu. Şi nu aveam eu oare nimic de îndreptat faţă de mort ? Aşa cum alcătuisem lucrurile, în mintea mea de vizionar, n-aveam nimic de îndreptat. Voisem să fac din fiul meu un om unic. De aceea nu-l adoptasem, ca să nu fie legat prin nici o afecţiune de lume : ca să crească liber, stăpîn pe soarta lui ; ca să nu datorească nimic, nimănui, nici chiar tatălui său. Şi ce rău au ieşit socotelile mele ! Aşa se întîmplă ori de cîte ori indivizii deprinşi a lucra numai cu idei încearcă să lucreze cu materialul viu al patimilor omeneşti.

În sfîrşit plecai.

Ce drum curios !... Închis în valea mea, ca un pusnic, mi se părea că asist la mersul înainte al omenirei. Sunt aproape 20 de ani de cînd n-am ieşit din ţară. Cîtă schimbare ! Pe drum, pe la gări, prin vagoane, numai lume pripită. Trenuri nesfîrşite, locomotive monstruoase, călătorie otova, grabă, grabă peste tot. Or încotro îţi întorci ochii, făbrici, fum, trudă, parcă o întrecere de activitate ar îndemna pe fiecare să ajungă înaintea vecinului său. Hotărîtor, în vremea noastră nu se mai poate judeca omenirea de pe scaunul de acasă.

Am intrat în Italia cu sentimentul complicat al omului ce se apropie de o catastrofă. Îmi fusese dragă Italia, ca o carte frumoasă, ca o statuă, pe care o ştii că stă pururea albă într-un colţ de muzeu ; iar acum îmi era dragă ca un ţintirim, în pămîntul căruia odihnea copilul meu ; ca un loc de jale şi poate — cine ştie — de speranţă. Deodată, liniele arhitecturei, în care se oglindeşte geniul armonic al Renaşterii, îmi apărură, redîndu-mi un fel de linişte intensă, în care ideea morţii fiului meu nu-mi mai rodea inima ca pînă acum. De la Pontebba la Mestre şi de la Mestre la Bolonia, prin grădina provinciilor veneţiene, cîmpia verde, presărată cu aguzi şi viţă de vie, trecea prin lumina ferestrei de la vagon ca un tablou de viaţă de ţară ; la Veneţia, laguna tăcută, în care bătea soarele tîrziu de toamnă, îmi amintea încîntătoarea singurătate a tinereţii mele, cînd, ieşind din canalul della Giudecca, rătăceam spre Murano ; de la Bolonia la Florenţa, prin văile Apenninilor ; de la Florenţa la Roma, prin furnicarul de orăşele, vile şi grădini de pe malul Arnului — apoi pe valea Tibrului, prin sălbateca Maremma unde castelele moderne şi ruinele medioevale stau părăsite pe creasta munţilor. În fine, campania romană !...

Ah, cu cîtă sfîntă emoţiune am revăzut pămîntul acesta, martor al atîtor glorii, lăsat astăzi să poarte pe clinurile sale melancolia apeducturilor şi a ruinelor ; pămîntul acesta, prin care trecusem tînăr, visînd la străbunii noştri ; pămîntul acesta, în fine, în care se odihnea singura fiinţă ce mi-a fost dragă în lume !...

Cînd trenul se opri în gară, mă simţii ca istovit de puteri ; mă durea capul, mi se tăiaseră picioarele. Coborîi din vagon, nesigur dacă trăiam sau visam. Un hamal se ţinea după mine, cu valiza în spinare. Cînd să ies pe peron, o doamnă îmbrăcată în negru îmi veni întru întîmpinare. Într-o clipă o recunoscui, printr-o revelaţie lăuntrică, ca şi cum o aşteptam. Era Lydda — blondă, naltă, cu ochii ei albaştri, aşa cum mi-o închipuisem pe cînd o uram. Îşi ridică vălul negru de pe faţă şi, cu o nespusă delicateţe, îmi sărută mîna. Nu pot spune cum se petrecură lucrurile ; numai atîta ştiu, că o amintire vagă, ca de parfum cunoscut, îmi adie prin minte, parcă aş fi mai întîlnit-o cîndva sau parcă o rază de simpatie de la fiul meu ar fi învăluit-o. Mă înecau lacrămile. Ea mă luă binişor de braţ şi mă duse la o trăsură ; plăti hamalului ; apoi plecarăm.

Despre toate astea îmi aduc aminte acum, şi cu cîtă infinită tristeţe ! Sunt, desigur, mai bătrîn decît mă cred, sau moartea fiului meu a slăbit resorturile sufleteşti ce pînă astăzi erau în deplina stăpînire a voinţei mele.

Lydda mă duse la un otel *Marini* din *Via del Tritone nuovo*. Aci, voi să mă lase, spre a se întoarce după un ceas. Eu o rugai să stea ; simţeam o absolută trebuinţă de a o cunoaşte numaidecît. O rugai să se urce cu mine sus.

De îndată ce rămaserăm singuri, veni lîngă mine, îmi luă mîna din nou şi, în genunchi, plînse cu capul pe braţele mele.

Trecură cîteva mari minute. Lydda îşi căuta batista, ridicîndu-şi astfel fruntea de pe mîna mea. O rugai să-şi scoată pălăria ca s-o cunosc mai bine. Ea se grăbi să mă asculte. Atunci apăru capul frumos, cu părul galben ca florile de rapiţă, strîns pe creştet în unde, ca la Venerea

de Capua. O pornire neînfrînată mă făcu să mă plec spre dînsa şi s-o sărut. Ea ridică ochii către mine.

— Vă sunt din tot sufletul recunoscătoare că aţi venit. Îmi pare un vis, cum de altfel vis îmi pare toată viaţa mea din urmă... De cînd a murit bărbatul meu, gîndul meu a fost pururea către ţara lui şi către... d-voastră. Singură, părăsită de toţi, începusem a crede că, în adevăr, nu mai este dreptate nicăiri.

„Părăsită de toţi !". Ce înseamnă vorba asta ?

— Dumneata ai familia aici...

— Da.

— Atunci ?...

Ea plecă ochii în jos şi tăcu. Era evident : familia ei făcuse ceea ce făcusem eu, lăsîndu-i pe amîndoi să trăiască sau să moară singuri !...

— Unde şezi ?

— În casa noastră.

— În casa părinţilor ?

— Nu. În casa mea şi a bărbatului meu.

La cuvintele astea, simţii că mă îneacă plînsul crud al disperării : remuşcarea de greşala ireparabilă ce făcusem mă strîngea de gît. Mă sculai de pe scaun şi mă dusei către fereastră. Ea rămăsese în picioare, nedomirită.

Cînd mă crezui mai liniştit, venii din nou spre dînsa. O neînfrînată simpatie mă făcu să-i deschid braţele. Ea alergă spre mine, înviorată.

Cum aduce viaţa lucrurile ! Dacă ar fi fost fata mea, n-ar fi putut să-mi fie mai dragă.

— Eşti bine, Lydda ?

— Acuma da.

— Dar altfel, eşti bine ?

— Foarte bine. Sunt bine şi aproape fericită...

— Nu ai nimic să-mi spui ?

Ea se uită la mine lung. Apoi îşi ascunse capul pe pieptul meu. Inima bătea să mi se rupă ; aşadar era adevărat ! Era adevărat că viaţa mea, pe care de acuma o credeam menită să treacă zădarnică spre nefiinţă, mai putea fi folositoare.

Era adevărat că de la fiul meu îmi rămînea moștenirea cea mai scumpă ; că eu, acesta, vizionarul și vinovatul, puteam trăi încă destul pentru a îndrepta, cel puțin în parte, greșala din trecut și pentru a mă dezbăra de toate nebuniile, și triste și vane, ale teoriilor !...

Rămasei în mijlocul camerii și mă uitai la dînsa. Nu o cunoșteam decît de o jumătate de oră — nu o cunoșteam parcă decît de un minut, de cînd îmi lăsase să înțeleg taina scumpă sufletului meu, și cu toate astea îmi era dragă, atît de dragă, încît mă simții neliniștit, văzînd-o cît era de delicată. La ideea că poate suferise lipsuri materiale, mă trecu un fior rece prin inimă. Mă apropiai de dînsa, îi luai mîinele și o întrebai :

— Pauvre enfant, tu as dû souffrir tous les martyrs...

Ea dete din cap. Vorbea franțuzește cu accent străin, ceea ce i se potrivea de minune.

— Am avut oarecare greutăți... Le-am biruit însă pe toate.

— Cum ?

— Am vîndut tot ce aveam gata. Am lucrat cîte 12 ore pe zi, cît ținea lumina, și am plătit încetul cu încetul toate rămășițele... Numai, drept să vă spun, începea să fie peste puterile mele lupta asta cu neajunsurile. A face artă, cînd sufletul nu mai vibrează la nici o notă, e un chin fără seamă.

O priveam ca un aiurit. Ea se uita în jos. Îmi aduc aminte de cărarea netedă, ce se pierdea în valurile line ale părului ; de nasul fin, ce părea că urmează linia cărării : totul era transparent, șubred, și neliniștea de mai nainte mă cuprinse din nou.

— Draga mea, vrei să vii cu mine în țară ?... Lucruri mari eu nu am. Dar am aer sănătos, cîmp de zăpadă, iarna ; de verdeață, vara ; am o casă de burlac, în care tu vei fi stăpînă, vei face ce vei vrea. Îți cer cam mult. Numai gîndește-te că eu atîta aveam : pe bărbatul tău ; el mort, nu mai am pe nimeni. Poate că m-ai judecat rău. Dacă m-ai judecat așa, ai avut dreptate, însă numai în unele privințe. Cînd vom fi mai de aproape prieteni, îți voi spune...

Ea voia să mă întrerupă și nu îndrăznea.

— Vă rog. Nu v-am judecat niciodată.

— Nu vrei să-mi vorbești fără solemnitate ?...

Ea zîmbi, cu chipul luminat de bucuria lăuntrică a speranței.

— Nu pui nici o solemnitate... Propunerea ce-mi faceți trece dincolo de tot ce puteam nădăjdui. Dacă, într-adevăr, nu vă sunt prea mare sarcină, sunt gata să merg cu d-voastră.

— Minunat. Lasă-mă să te văd bine...

Ea se uită la mine, cu liniștea intensă a sufletelor hotărîte să se jertfească. Privirea ei mă turbură.

— Voiam să-ți spun... că nu am destul curaj. Dacă m-ai ajuta puțin, aș îndrăzni să cred că natura care a luat pe fiul meu, mi-a dat în schimb o fiică...

— Poate și mai mult...

Ce vorbă plină de farmec ! „Poate și mai mult..." Poate.

Rugai pe Lydda să rămînă cu mine la dejun. Ea îmi răspunse că rămîne cu plăcere, dacă țiu, dar că spera să merg eu la dînsa. Primii numaidecît.

Roma, 16 noiembrie 189...

Am fost la dejun la noră-mea sau mai bine la fiică-mea. După aceea am fost la cimitirul de la Testaccio.

Cîte și cîte impresii ! La fiecare pas mă întîmpină un lucru rămas pe urma lui, o amintire, un semn. Atunci disperarea cea mai crudă îmi frămîntă sufletul, disperarea neputinței noastre omenești, față cu puterea covîrșitoare a naturei.

Și cît suntem de mici ! O privire de la Lydda e de ajuns ca să mă cheme la viața actuală...

Am mers la Lydda, îndemnat de curiozitatea vinovatului care se simte atras către victimă.

Îmi tremurau picioarele pe cînd urcam la dînsa. Mi se părea că mă duce să-mi arate locul lor de suferință. Și cînd colo, intrai într-o casă omenească, în care or-

dinea, curățenia și gustul cu care toate erau așezate ar fi putut trece drept lux.

Lydda mă introduse într-un salonaș plin de lumină, iar ea se făcu nevăzută. În fața ușei, un portret al fiului meu, care părea că vrea să iasă din cadru.

Cu cîtă iubire fusese mîngăiată pînza aceea, o spunea fruntea, pe care geniul morții pusese un suflu de incomparabilă poezie ; o spuneau ochii gînditori, plini de noblețe ; o spuneau înfățișarea întreagă a omului, care, om fiind, avea ceva de arhanghel.

Cît voi fi stat așa, muncit de gînduri, rătăcit ca într-un vis neclarificat, nu știu. Mă deșteptai numai cînd simții respirarea caldă a Lyddei. Ea venise încetișor lîngă mine și se uita la portret.

— Seamănă, nu-i așa ?

Eu nu puteam vorbi. Ea luă un scaun și se așeză în spatele meu. Portretul mă hipnotiza. Vedeam pe fiul meu venind din fundul tabloului, senin, iertător, gata parcă să-mi deschidă brațele. Iluzia aceea mă fermeca, îmi umplea pieptul de vibrații generoase și totdeodată îmi sfîșia sufletul. Ce limbă omenească poate spune amărăciunea remușcării, față cu ceea ce nu se mai poate îndrepta.

Mă întorsei spre Lydda : sta rezemată de masa de scris, uitîndu-se în jos. Ea nu făcuse nimănui nimic. Își iubise bărbatul și sfărîmase toate legăturile cu lumea, ca să devie femeia lui. Soarta oarbă îi despărțise. Mai credea ea în ceva ? În ce putea să mai creadă ?

Mă sculai de unde ședeam, îmi ștersei ochii și atinsei pe Lydda pe umăr.

— Numai geniul iubirei și al durerei poate să se ridice pînă la atîta frumusețe.

Ea se sculă, tăcută, și mă luă de braț, rezemîndu-și capul de mine. Mi se părea că întineresc, că durerea de mai nainte îmi purificase sufletul de orce urmă de trivialitate omenească. Urmai vorba mai departe :

— Căci din nenorocire, fata mea, iubirea și durerea sunt pururea împreună...

Ea zise încet un „da“ atît de straniu, încît mă puse pe gînduri. Nebun ce eram ! Parcă nu știa ea mai bine decît mine că așa este !

Schimbai numaidecît îndrumarea convorbirei, amintind despre dejun.

Lydda mă rugă să trecem în camera de alături.

Redeveni deodată senină, liniștită, ca și cum pînă atunci am fi vorbit de lucruri indiferente. Îmi păru rău așa prostește. Căutai însă să-mi stăpînesc pornirea mea de tiran gelos. Eram vindecat sau cel puțin voiam să mă vindec de bănuieli. Dînsa era demnă, încerca să-și ascundă nemîngîierea tragică în care se simțea că plutește.

Sala lor de mîncare era îngrijită ca tot restul casei. O față de masă curată, două tacîmuri fine, o slugă la locul ei...

Cum se poate să trăiască lumea cu puține mijloace atît de bine ?

Mă gîndeam la mine la țară, pe ce fel de față de masă mîncam eu, cine mă servea, cum o duceam de azi pînă mîine, rău îmbrăcat, rău îngrijit. Ce-o să zică Lydda, cînd o vedea Belgia Orientului... și pe belgieni ? Pentru întîiași dată în viață mă preocupară asemenea lucruri. Îmi veniră în minte niște bibiluri de horbotă de pe mobile, în care mi se încurcau mîinile ; cozile de păun de pe sobă ; chiseaua cu tutun ; îmbrobodeala bătrînei...

Trăind prin cap, niciodată nu mă gîndisem că trăiesc prost. Hotării în minte să schimb toate. Lydda mă observa : eram, se vede, preocupat.

— Nu mîncați ?

— Ba da... Mă gîndeam la mine la țară : crezi, Lydda, că ai să poți trăi în singurătatea cîmpului ?

— Pot trăi oriunde.

— Vezi, draga mea, să nu-ți faci iluzii. La noi, viața de țară nu e ca la d-voastră și mai ales la mine nu e deloc ca la d-voastră. Eu îmi iubesc pămîntul ca un adevărat român ce sunt, dar asta nu mă împiedică de a vedea lipsurile... Știi ce ? Să-ți închipuiești că ai fi emigrat undeva, departe, într-o țară nouă. Vei fi stăpînă a tot ce am eu : vei schimba, vei dărîma, vei zidi și dacă, totuși, îți va fi urît, vom merge la București.

Ea se uita în taler. Ridică ochii către mine :

— Mie nu mi se urăște nicăiri...

— Mă gîndesc că am o odaie mare, pe care vom transforma-o numaidecît în atelier, iar la primăvară vom zidi, din temelii, un altul, plin de lumină. Aş putea să plec eu înainte, ca să pregătesc toate cele trebuincioase. Numai, mă tem să nu le fac pe dos...

— V-aş ruga, dacă se poate, să nu mă lăsaţi singură...

Glasul ei tremura, iar sufletul meu era plin de mulţumire. Nici nu bănuia cîtă plăcere îmi făceau cuvintele ei. Mă temeam, ce e drept, de gospodăria de la Costieni ; pe de altă parte însă mă gîndeam că, aşa cum era, gospodăria mea putea fi interesantă pentru Lydda. Afară de asta, hotărîsem să cheltuiesc orcît ar fi trebuit, ca să îndulcesc surghiunul fetei mele. Fata mea ! Ce curioasă imagină !...

Simţeam o nespusă voluptate de a şti că am două-trei parale agonisite, pe care să le risipesc acum pentru a înfrumuseţa viaţa ei, a Lyddei. O rugai să-mi spuie dacă mobilele erau ale lor ; ce voia să aducă în ţară şi ce să lase ; cînd ar fi fost dispusă să plece.

Ea se uita la mine, nehotărîtă, cu simţul pătrunzător al oamenilor ce au suferit mult şi nu mai au curagiul să creadă în bine.

— Eu aş fi gata să plec orcînd. Tot ce vedeţi aici este al nostru. Pot să iau numai ceea ce-mi trebuie şi ceea ce costă mai puţin, ca transport, iar restul să-l las undeva...

O atinsei pe mînă, mîngăind-o.

— Dacă nu ai alte cuvinte decît ale economiei, să iai tot. Ştii, Lydda : e bine să regulăm numaidecît rapoartele noastre... cum să zic ?... economice. Eu, avere mare nu am, dar cred că am destul pentru noi... Şi tu trebuie să ştii că tot, tot ce am este al vostru.

Ea mă privea serioasă, cu ochii parcă înnodaţi în lacrămi.

— Ne mai rămîne...

Eu văzusem mîna ei transparentă şi gîndul mă purtă deodată spre lucruri triste. O auzii ca prin vis.

— Iartă-mă, fetiţo : ce ai zis ?

— Ne mai rămîne bărbatul meu...

Aşa era. Eu, nebunul, uitasem. Cînd ziceam „este al nostru, este al vostru" mă gîndeam la altcineva.

— Aşa este, rămîne el, care ne este scump amîndurora... Numai, el se odihneşte în pămîntul sacru al Romei. Dacă ţara mea de departe nu mi-ar fi atît de dragă, aş voi ca şi eu să fiu îngropat aici. Pare că la Roma, mai mult decît orunde, firul vieţii urmează a se depăna şi dincolo de viaţă : sunt aşa de numeroşi morţi aici !... Vom veni cît de des şi ne vom pleca genunchii la mormîntul scump nouă şi vom învăţa şi pe...

Cuvintele mele mă înecau de emoţiune. Pe ce netemeinică pajişte alergau gîndurile noastre ! Între un trecut dureros şi un viitor nesigur, sperarea omenească rămîne neclintită.

Hotărîrăm cu Lydda să cumpărăm locul la cimitir, să punem o urnă pe mormînt, iar la întoarcere în Roma să zidim ceva trainic.

Dar gîndul meu zbura către viitor, către necunoscutul ce trebuia să sosească.

Pornirăm la cimitir. Stradele erau aproape goale. Lumina curgea din văzduhul albastru, atît de curată încît parcă înlesnea minţii desfăşurarea a tot feluri de planuri generoase. Trecurăm pe sub Capitol, pe sub Aventin şi ajunserăm pe Tibru. Vasele, ancorate la mal, lăsau apa să treacă domoală spre liniştea depărtării.

Era, în toate cele dimprejur, o pornire pe statornicie, un învăţ bun de neschimbare care parcă nu se potrivea cu mergerea noastră la cimitir. Şi cu toate astea !...

Intrarăm pe poartă ca în vis. Îmi aduc aminte de molifţii ce stau la rînd, printre morminte, cu solemnitatea îndurerată a unor soldaţi biruiţi în război ; de inscripţiunea de pe o urnă funerară cu numele lui Shelley ; de imagina curioasă ce-mi răsări în minte, văzînd pe Lydda îngenunchiată lîngă o mînă de pămînt, a frumuseţei ideale cîntată de Shelley în *Epipsychidion.* [56]

Ce se petrecea atunci în mine ? Cum de nu mi se rupea inima de durere, găsindu-mă acolo, alături de ţărîna ce nu se aşezase încă bine pe trupul copilului meu ?... Ah, mizerie omenească ! Mîna de lut, mînjită de zădărnicie, ce tremuri faţă cu moartea !

Mi se împainjeniseră ochii văzînd pe Lydda căzută pe huma rece a mormîntului. O ridicai de jos aproape cu sila şi o dusei la trăsură, vorbindu-i aspru : ea nu avea drept să se frîngă de durere, după cele ce-mi spusese.

În sufletul meu se făcuse lumină, răsărise aurora unei vremi bune, încolţise speranţa şi firea mea crudă nu primea ca dînsa, Lydda, să-şi iubească umbra bărbatului mai mult decît viaţa viitoare a unei noi fiinţe. Cît eram de nelogic faţă cu mine !...

Mă gîndesc, îmi întorc mintea pe toate filele, caut să înţeleg cum de s-a schimbat întreaga orientare a vieţii mele, şi nu găsesc nici o explicaţie. Durerea de a fi pierdut pe singura fiinţă ce-mi fusese dragă pînă acum face parte din sufletul meu de ieri — fiindcă sufletul meu de astăzi e altul. Dar e oare cu putinţă, un asemenea lucru ? Dacă e cu putinţă atunci nimic nu mai e statornic în lume. Sau poate că toate convingerile mele de pînă astăzi au fost falşe...

Roma, ianuarie 189...

Înainte de a pleca în ţară, am vrut să duc pe Lydda la teatru.

S-a petrecut între noi o scenă curioasă. Dînsa mă privea ca pe un exemplar omenesc nou, a cărui durere căuta parcă lumina şi veselia, spre a rămînea neadormită.

— Ascultă-mă, fata mea : nu s-ar cuveni să mergem la teatru, că suntem doar în doliu, avem sufletul cu adevărat cernit. Eu unul însă vreau să mă las de teorii şi de regule. Am trăit toată viaţa după un sistem, care poate este cel mai bun, dacă sistemele filozofice, aplicate vieţii reale, sunt bune la ceva. Dar după sisteme pot trăi numai temperamentele reci, pe cari patimele omeneşti nu le ating. Pe mine m-a atins durerea, şi parcă aripa ei rece, în loc să mă depărteze de viaţă, m-a apropiat de ea mai mult.

Lydda se uita la mine lung.

Eu, tot omul teoriilor rămîn : pentru fiecare inconsecvenţă, am cîte una. Îmi dam seama că fata mă înţelegea, şi poate tocmai de aceea voiam s-o încredinţez că nu mai fac teorii.

— O singură năzuinţă a sufletului nostru se cuvine să ne călăuzească : poezia. Într-însa, bătrîni şi tineri găsim steaua ce ne duce la ţărm — bătrînii alergînd în spaţiul ideal al timpului, tinerii în spaţiul real al momentului.

Lydda mă privea mereu. Mă simţii turburat.

— În sfîrşit, haidem, dragă, la teatru. E vorba de muzică. Muzica înalţă gîndurile... dacă e frumoasă. Mergi ?

— Merg.

— Se dă *Mefistofele*[57]. Hai să vedem dacă s-a găsit un compozitor să înţeleagă pe Goethe. Gounod a făcut din Faust un Don Juan de mahala, iar din biata Margareta o cusutoreasă, *abandonată de ingratul june*. Nu-ţi mai vorbesc de Marta, bătrîna cu gîdilici, nici de Mefisto, drac de carnaval, care nu mai simbolizează nimic... Te întrebi ce caută ţeasta de mort, imagină a misterului vieţii, în această orgie de afrodiziaci.

Lydda zîmbea.

— Cu toate astea, zise dînsa, muzica lui Gounod e plină de... *spaţiul real al momentului*, cum ai definit d-ta tinereţea.

— Rîzi de mine !...

Ea se făcu roşie.

— Nu rîd. Găsesc numai că domnia-ta ai un fel de a vorbi care e foarte frumos, dar care turbură deprinderea minţii de toate zilele.

— Felul preţios al oamenilor cari vorbesc din cărţi.

— Nu.

— Ba da. Mergem ?

Era o seară de abonament. Cînd ajunserăm noi, cam tîrziu, se termină actul I-iu. Teatrul era plin. De sus şi pînă jos, numai lume elegantă ; străluciri de pietre scumpe pe sînuri tinere ; bucle prinse în diamante ; lumină ; colori în îmbrăcăminte ; orgie în pictura de pe

plafon — o scăpărare de voinţă colectivă, care te prindea în intensitatea dorinţei de a trăi din plin, de a fi bogat, de a rîde şi a iubi, de a gusta din glorie, de a fi tînăr, pururea... Cu alte cuvinte, Faust.

În fuga impresiilor îmi aruncai privirile spre Lydda. Ea se aşezase în fotoliu, liniştită, cu umeri lăsaţi înapoi, cu pălăria elegantă pe părul blond, privind cu ochiul calm la lumea plină de patimi. Parcă, în adevăr, ea era făcută dintr-un aluat străin, polen de floare, rouă şi lumină.

Actul al II-lea din *Mefisto* trecu fără să ne scoată din obicinuitul rost al gîndurilor: grădina Martei, cu Faust tînăr şi amorezat — apoi un colţ de mitologie germană, sălbateca vale de Schirk sub munţii stafiilor [58], o peşteră spăimoasă, luna încremenită ca în vis.

Veni actul al 3-lea. Margareta în închisoare, nebună. Muzica începe să semene cu marea înaintea furtunii: mişcări largi şi adînci. Sensibilitatea, ca o pasăre, se nelinişteşte. Te simţi prins de o putere străină; sufletul vibrează în răsunetul acordurilor. Margareta a otrăvit pe maică-sa, şi-a înecat copilul; a iubit, a păcătuit — pare că sentimentul şi conştiinţa s-au contopit într-o stare de voluptate a durerii, ce este comună atîtor muritori rătăciţi!...

Faust o roagă să fugă, să fugă cu el într-o insulă pustie de pe ocean, în pacea seninului, în razele amorului. Nebuna pare că înţelege; vraja iubirei îi încălzeşte din nou gîndurile. Atunci muzica se înalţă, pe cîteva note, într-o lume atît de curată, încît idealul devine tangibil. Ei cîntă amîndoi:

Lontano, lontano, lontano,
Sui flutti d'un ampio occeàno,
Fra i roridi effluvi del mar,
Fra l'alghe, fra i fior, fra le palme,
Il porto dell'intime calme,
L'azzurra isoletta m'appar.

Nebuna însă pînă în cele din urmă nu fuge.

Remuşcarea o chinuieşte. Ispitele nu mai au putere. Ea îşi înalţă ochii către Domnul, cere iertare şi cade purificată de suferinţă.

Vine apoi partea a 2-a din *Faust*, aşa cum l-a creat Goethe; în actul al 4-lea apare Elena. Faust uită pe blînda copilă pămîntească şi-şi întoarce privirile către *forma ideală a frumuseţei eterne*: Grecia, clasicismul şi amorul.

Dar apoi vine şi pentru el ziua răfuielii... cum are să vină şi pentru mine şi pentru noi toţi. Ce duşmană e soarta! Trebuie să murim în adevăr toţi, toţi?!

Cammina, cammina,
Superbo pensier,
La morte e vicina,
La morte s'avanza
Per buio sentier.

Iar bătrînul Faust, tremurînd, îşi face catagrafia vieţii: „am cutreierat lumea, alergînd după himera fericirei; am prins din zbor dorinţa fugară; m-am scăldat în întuneric şi în raze". Mefistofele: „Ai dorit din răsputeri, ai sorbit din plăcere şi din nou ai dorit, dar n-ai zis încă clipei trecătoare: opreşte-te, eşti frumoasă!" Faust: „Cunoscut-am toate tainele muritoare, realul, idealul, amorul fecioarei şi amorul zeiţei. Da. Însă realul a fost durere şi idealul vis..."

Şi muzica, sfioasă, se înalţă în sfera poeziei celei mai pure, cînd bătrînul pare a-şi da sufletul în ultimele note:

Giunto sul passo estremo
Della piu estrema eta
In un sogno supremo
Si bea l'anima gia.
. . . .
Voglio che questo sogno
Sia la santa poesia.
E l'ultimo bisogno
Dell esistenza mia.

Se zbuciuma tot sufletul în mine, cînd bătrînul sfîşia aerul cu ţipătul său din altă lume: *voglio che questo sogno sia la santa poesia*. Mi se părea că aud pe Goethe dintr-un amvon de lumină, spunînd omenirei, de care se

despărţea îndurerat : „atîta ai tu nepieritor şi mare : «*la santa poesia*»".

La santa poesia !

Ieşirăm de la teatru. Eram bolnav de emoţiune. Îmi venea să strig lumei proaste şi deşarte că atîta are omul : sfintele emoţiuni ale poeziei.

Lydda mă luă de braţ şi merserăm tăcuţi spre casă. Ea rostea încet din cînd în cînd : lontano, lontano, lontano...

Costieni, ianuariu 189...

Iată-mă din nou la mine acasă.

Dar sunt oare la mine acasă ?

Sunt eu, scepticul, acela care a călătorit cu Lydda, păzind-o de toate vînturile, purtînd-o pe braţe, ca pe un copil ? Se pare că da.

Am făcut acelaşi drum, la întoarcere, pe care îl făcusem la ducere. Şi ce minunat drum ! Iarnă în toată puterea, cu munţii Carintiei şi ai Stiriei acoperiţi de gheţuri, păduri de brazi întroienite — o solemnitate în natură, căreia pare a răspunde munca încordată a oamenilor, lupta lor cu nevoile.

Cînd am trecut astă-toamnă pe locurile acestea, totul era blînd şi senin, numai eu eram înnorat ; astăzi totul e posomorît — dar astăzi eu sunt senin !

Lydda mea sta liniştită la fereastra vagonului, cu mînile în manşon, fină ca un desen. Îmi aduc aminte de o staţie de frontieră, unde un hamal răsturnase cărucioara cu cuferile noastre, ceea ce mă supărase grozav. Pusesem mîna să ajut omului la încărcat şi mă umplusem de zăpadă şi de cărbuni. Mă scuturam pe haine, bombănind, cînd un surîs încîntător de la geamul vagonului mă îmbună deodată, răsplătindu-mă de toate supărările. E cu putinţă să fie atîta farmec într-un surîs, atîta poezie, atîta veste bună ?

Şi cum stam acolo, pe loc, îmi străfulgeră prin minte amintirea unei scrisori a fiului meu, în care îmi povestea

primblarea lui cu Lydda în muzeul termelor lui Diocleţian. Cît de bine îl înţelegeam acum ! Cînd părinţii împiedecă pe copiii lor de a iubi cinstit, de a se însura sau mărita după inima lor, sunt totdeauna vinovaţi, sunt vinovaţi chiar atunci cînd împrejurările de pe urmă le dau dreptate. Fiindcă, între un bărbat tînăr şi o femeie tînără, care se plac pînă a hotărî despre viaţa lor viitoare, se încheagă taina cea mare a firei : devenirea. Totul se rostogoleşte spre viitor : bulboaca din apa rîului, mugurul copacului şi amorul.

Hotărît, eu am întinerit.

Ce frumos trăiam noi în vagonul drumului-de-fier ! Iarna, lumea vine spre Italia, iar nu pleacă. Noi plecam, aşa că eram stăpîni pe un compartiment de patru persoane. Cumpărasem toate gazetele de prin gări, italieneşti, nemţeşti, englezeşti, mai cu seamă englezeşti. Lydda zîmbea, înclinînd capul pe un umăr, cu nespusa graţie a mişcărilor sale ; îmi mulţumea astfel, fără cuvinte. Eu mă uitam la dînsa, fericit, gîndindu-mă la noi amîndoi. Deodată îmi veni în minte un aforism a lui Leopardi : „La natura, benignamente come suole, ha ordinato che l'uomo non impari a vivere se non a proporzione che le cause del vivere gli s'involano". Mă trecu un fior rece : învăţam să trăiesc tocmai la bătrîneţe. Lydda citea liniştită. Pusei mîna pe sacul de drum, în care aveam cîteva cărţi, şi scosei volumul lui Leopardi, *I pensieri*, cu încăpăţînarea omului fricos, care se duce înaintea primejdiei.

Volumul se deschise la aforismul 101 : „Mărturisindu-şi propriele sale slăbiciuni, chiar cînd ele sunt evidente, omul compromite adesea stima şi prin urmare şi afecţiunea, pe care i-o poartă şi cei mai de aproape ai săi : atîta e de mare trebuinţa de a se susţine fiecare pe sine, cu braţ puternic şi în orce împrejurare şi în ciuda orcărei lovituri a soartei, de a avea despre sine o înaltă părere, dînd astfel exemplu celorlalţi şi aproape silindu-i să-l stimeze".

În adevăr, parcă aşa era. Volumul se deschise la o altă pagină. Aforismul 106 : „Lumea rîde de lucrurile pe care ar trebui să le admire, şi calomniază, ca vulpea lui Esop, pe cele ce invidiază. Un mare amor, chinuit

dar şi cu multe mîngîieri sufleteşti, e pizmuit de toată lumea şi tocmai de aceea calomniat cu mai mare aprindere ; dar oamenii, dacă ar admira, mai ales pe cei de o seamă cu dînşii, s-ar crede umiliţi ; de aceea, în loc de a admira, rîd. Lucrul merge atît de departe, încît, în viaţa de toate zilele, e bine să punem mai multă grije a ascunde ceea ce e nobil în acţiunile noastre, decît ceea ce e josnic." În adevăr, parcă şi aici era aşa. Dar între amîndouă gîndirile e o evidentă contrazicere. Căci, or te lupţi din toate puterile să te impui semenilor tăi, silindu-i să te cunoască şi să se închine calităţilor tale, şi atunci te loveşti de aforismul 106 ; or îţi ascunzi calităţile şi-ţi dai pe faţă slăbiciunile — şi atunci te loveşti de aforismul 101.

Înţelepciunea proverbelor : ziua bună se cunoaşte de dimineaţă ; toamna se numără bobocii.

Proverbele şi aforismele sunt ca nişte lumînărele sub bolta întunecoasă a cerului ; dacă sunt departe una de alta, pot lumina cercul restrîns al fiecărui drumeţ ; dacă le pui pe toate la un loc, faci o înmormîntare jidovească.

Avea dreptate fiul meu : viaţa are o singură lege : aceea a armoniei. Cu măsură, lucrurile îşi capătă adevărata lor valoare. Ca în natură, aşa şi în viaţă : nimic nu este absolut. Toate filozofiile au un sîmbure de adevăr, dacă nu se depărtează de natură. Şi esenţa naturii este *prefacerea*, care, pentru cei trişti, se cheamă *nestatornicie*, iar pentru cei veseli, *devenire*. Cea dintîi stea ce răsare în apusul unei zile de vară pare un neadevăr estetic ; peste două ceasuri, steaua tremură în adîncul spaţiului, încîntătoare, fiindcă şi-a căpătat adevărata ei valoare de lumină.

Lydda ţine cu mîna stîngă un jurnal. Nu e nimic mai nobil decît o mînă frumoasă.

Veni vremea să ne ducem la prînz.

Cînd intrarăm în vagonul restaurant, lumea era deja aşezată pe la mese : fel de fel de chipuri nemţeşti, durdulii, uscăţive, drepte, strîmbe, cum le lăsase Dumnezeu — dar în general cu un fason de pălărie pe vîrful capului care le da un aer ciudat. Pene de răţoi şi flori

de munte la ceafă, o ţigară de mahorcă în gură, şi lumea a lor.

Nu ştiu de ce, mă gîndii la felul cum eram îmbrăcat eu. Mă văzui într-o oglindă, cu cămaşa mea de drum, fără guler scrobit şi mi se păru că sunt prea fără de jenă, faţă cu Lydda. Mă sculai numaidecît, rugai pe Lydda să mă ierte şi trecui în vagon, unde mă schimbai ; apoi mă întorsei. Simţindu-mă vinovat de fudulie, eram stîngaci, nu-mi găseam loc şi o privire gentilă a Lyddei mă făcu să mă roşesc. Pentru ce ? Un tînăr de la o masă de alături era îmbrăcat ca o paiaţă, cu nişte pantaloni numai petece şi bunghi ; cu o haină de piele, parcă jupuise un berbec ; cu o pălăriuţă de pîslă, răsfrîntă la deal, de socoteai că i-a căzut pe cap din planeta Marte. Şi cu toate astea el nu se roşea. Mînca din taler ca un surugiu, întingînd în sosuri cu labele, îmbucînd cîte o ciosvîrtă întreagă, rîzînd cu gura plină, şi totuşi părea foarte la locul lui, ba avea chiar un fel de eleganţă brutală, ce şade bine la unii bărbaţi. Pentru ce ? Probabil pentru că ceea ce făcea el acuma, era deprins să facă în toate zilele : în toate zilele era servit de mai multe persoane, în farfurii scumpe, cu mîncări bune, pe cînd eu mîncam toată viaţa pe un colţ de masă, cu o carte alături cu bătrîna care mă hrănea cu ce-i plăcea ei, fără să mă gîndesc că lucrurile s-ar putea petrece şi altfel.

Şi lucrurile se pot petrece şi altfel, desigur.

Lydda avea un mod de a ţine cuţitul şi furculiţa care da acestor unelte o viaţă aparte, parcă ele ar fi fost mai de sînge decît celelalte cuţite şi furculiţe.

După ce prînzirăm, ne întoarserăm în vagonul nostru, care începea acum să-mi fie drag, ca o casă în care te simţi fericit. Lydda deschise un săcuşor de drum şi scoase o cutie cu bomboane pe care mi-o întinse. Luai una, gîndindu-mă că eu ar fi trebuit să-i dau aceste bomboane. Descopeream pe fiecare minut cîte ceva din lipsurile creşterei mele. Iată pentru ce unii oameni, pe cari noi îi socotim mediocri şi cari sunt în adevăr mediocri din unele puncte de vedere, au trecere pe lîngă femei, sau, dacă se însoară, sunt fericiţi şi în general nu sunt înşelaţi.

Negreşit, viaţa a două fiinţe pedepsite să trăiască pururea laolaltă devine un infern dacă arta concesiunilor nu-i ajută.

Tot gîndindu-mă, scosei o pernă din sac şi făcui semn Lyddei să se odihnească. Ea îmi mulţumi, cu zîmbetul acela pe care părea a-l fi moştenit de la un înger. Se întinse pe canapea, învelindu-şi vîrful picioarelor în rochii, cu o mişcare în care graţia şi pudoarea deveneau artă adevărată.

Trecui în compartiment la mine şi mă întinsei şi eu pe canapea. Îmi veni în minte ceaslovul meu cu note şi aforisme şi-l luai să-mi arunc ochii pe el. Subt un titlu pretenţios, mă legam geaba de oameni şi mai cu seamă aveam ce aveam cu femeile. Hai să înşir aici crîmpeile de gînduri din trecut, pe care nu le mai recunosc drept ale mele.

MĂSURA DREAPTĂ A VIEŢII [59]

I

Dacă vorbind cu un om, care te ascultă şi te priveşte, îl vezi ducîndu-şi mîna la legătură or îndreptîndu-şi părul în cap, fii sigur că legătura ta e strîmbă sau părul vîlvoi.

Nu aştepta să ţi-o spuie, fiindcă nu ţi-o spune, dar îndreaptă-ţi-o şi uită-te în egoismul lui ca în cea mai bună oglindă de acasă.

II

De ţi s-o întîmpla să intri în vorbă lungă cu o femeie inteligentă şi s-o prinzi spunînd prostii (ceea ce e cu putinţă) — dacă femeia îţi place şi vrei să te impui ei, rîzi de dînsa fără milă şi în faţa altora.

Dacă acelaşi lucru ţi se întîmplă cu un bărbat, de care ai interes sau pe care vrei să ţi-l faci prieten, taci.

Între fiinţele de acelaşi sex, superioritatea este o calitate care respinge; între fiinţele de sex contrariu, un defect care atrage.

III

În căsătorie toate teoriile bune sunt zadarnice, cînd femeia este rea; dar nu toate teoriile şi exemplele rele sunt zadarnice, cînd femeia e bună. Observînd cu băgare de seamă, tot bărbaţii cinstiţi au mai multe şanse de a nu fi înşelaţi.

IV

Ca să ajungi la vreo ispravă în politică se cere:

1) Să nu fi făcut nici o greşală în viaţa publică; 2) să ai sau să-ţi agoniseşti stare; 3) să nu fii însurat sau să ai o femeie nulă; 4) să cunoşti pe oameni şi sufletul lor.

Prea multe condiţiuni pentru o enormă vanitate. [60]

V

Toţi oamenii sunt linguşitori, fiindcă la toţi oamenii le place să fie linguşiţi.

Naturile al căror fond este bunătatea izbutesc mai lesne prin linguşire, fiindcă par mai sincere.

Proştii cred mai iute; dar aşa de iute sunt dispuşi să creadă şi cei inteligenţi, încît, din acest punct de privire, mai toată lumea e proastă.

VI

Între simţimîntele şi ideile noastre pe de o parte şi manifestarea lor pe de alta, trebuie să fie totdeauna un

nex real : un om care vecinic face spirit e fatalmente fals şi ostenitor. În general, el este un rău advocat şi, mai cu seamă, un rău diplomat.

VII

Dacă vei face vreodată curte unei femei bine născută şi cu inima la locul ei, caută a o ridica totdeauna într-o sferă mai înaltă decît cea obicinuită, fie prin convorbire, fie prin purtare. Dacă mijloacele nu te ajută întru aceasta, atunci aleargă la stratagema următoare : ieşi cu dînsa călare. Nimic nu aprinde mai mult închipuirea unei femei : e un mijloc fizic de a o desface de pămînt. Dar cînd femeia e deprinsă a ieşi des călare ? Atunci e în regidivă şi toate mijloacele sunt bune.

VIII

Egoismul este legea comună şi cea mai infamă a naturei omeneşti ; ea are un singur coresponsif : moartea. Deşi ştiinţific moarte nu există, în ordinul moral, această din urmă e tot atît de infamă ca şi cea dintîi şi mai puternică, fiindcă dă pe faţă vanitatea netrebnică a primei.

Egoismul este reflex şi raţionat. Cel din urmă e un calcul ca oricare altul, care, după forţa inteligenţei individului, poate fi cîteodată folositor omenirei şi scapă legei generale. Cel reflex este cel mai interesant de observat : în virtutea acestei legi, toţi oamenii cu oarecare cultură au un secret dispreţ pentru semenii lor ; cei ce produc, între dînşii, mai mult decît cei ce consumă ; femeile mai mult decît bărbaţii ; artiştii mai mult decît femeile. Şi, curios ! Este logic că, cu cît omul e mai egoist, cu atîta sentimentele sale afective sunt mai atrofiate şi cheamă mai puţin pe ale altora — şi vice-versa. Cu toate astea, între un producător oarecare, o femeie şi un artist (proporţia crescîndă a egoismului), cel dintîi va iubi mai mult pe cea de-a doua ; cea de-a doua pe cel de-al treilea ; iar cel de-al treilea un ideal sau pe sine.

IX

A despreţui din fundul inimei şi în tăcere este ultima armă a oamenilor sfioşi şi aceea care, cînd e descoperită, face mai mult rău dispreţuiţilor.

X

Cine se crede *om cuminte* şi *cu răbdare* să fie sigur că din 365 de zile pe an, 340 va fi nenorocit sau cel puţin nemulţumit. Şi iată de ce.

Orce *om cuminte* şi *cu răbdare* are în viaţa lui un scop : dacă e militar or funcţionar, de a înainta ; dacă e agricultor, or bancher, or industriaş, de a se îmbogăţi ; dacă e scriitor, de a fi tipărit şi citit etc., etc. Apoi toţi aceştia mai pot fi : părinţi de familie, trăind cu speranţa de a-şi vedea copiii isprăvind învăţăturile, or judecîndu-se spre a cîştiga un proces, or înamoraţi de femeia altuia etc.

Alături de aceste scopuri, importante şi mediate, viaţa zilnică are o mulţime de alte scopuri, neînsemnate dar imediate, cari de regulă sunt în luptă cu cele dintîi. Aşa bunăoară, un părinte al cărui scop principal este creşterea copiilor, or un ofiţer al cărui aceluiaşi scop e înaintarea, doresc să se ducă la băi. Această dorinţă nu se poate îndeplini, fiindcă cel dintîi n-are mijloace, iar cel de-al doilea fiindcă nu-i dă voie colonelul.

Tu, tînăr, cuminte şi studios, vrei să sfîrşeşti Dreptul sau Literile şi cîtă sărăcie nu înduri în toate zilele celor patru ori cinci ani de Universitate ! Ţi-ai luat diploma şi te-ai făcut magistrat or profesor — cîte umilinţe de la cei mai mari şi plictiseli de la şcolari, fiindcă eşti cuminte şi ai scopul de a înainta. Şi aşa vecinic. [61]

Dacă în loc de a fi *cuminte* şi *cu răbdare*, omul cuminte şi-ar pune un singur scop, acela de a fi simplu şi fără ambiţiune socială, e probabil că cele 340 de zile nefericite, din 365, s-ar reduce la 200, ceea ce e enorm !

XI

Orcît de cultă şi de liberală să fie o femeie, ea nu va ajunge niciodată la o întreagă independenţă de judecată. Aceasta, din cauza raportului de dependenţă ce există de la inteligenţă la facultăţile sale afective.

Ridicîndu-te pe scara intelectuală, bărbaţii dau din cînd în cînd, printre marii cugetători, exemple de ascetism voluntar ; femeile niciodată. Cele ce mor fecioare n-au putut face altfel, din cauza religiunii sau a condiţiei lor fizice şi sociale. Şi e de observat că femeile care mor fecioare sunt de regulă fiinţe smerite, umile, de o condiţiune intelectuală foarte joasă ; bărbaţii, din contra.

XII

Cercetează cît s-o putea mai mult şi crezi cît s-o putea mai puţin. Aceasta, fiindcă în ordinea morală, lucrurile ce nu sunt evidente de la prima ochire, sunt susceptibile de o îndoită soluţiune. Rareori un om cuminte din veacul nostru se rosteşte cu putere asupra unui lucru, fără să vadă imediat tăria părerei contrarii. De aceea asemenea oameni se rostesc foarte rar. Il n'y a que les français et les journalistes qui ne doutent de rien.

XIII

Dacă te simţi fericit, nu te gîndi la aceasta şi mai cu seamă nu te analiza.

XIV

Nimic mai nefolositor în lume decît sinceritatea ; nimic mai degradator decît minciuna ; nimic mai înţelept decît tăcerea. Sunt însă împrejurări în cari semenii noştri ne silesc să le spunem ***tot adevărul*** în chestiuni care îi fac să sufere. Atunci oamenii se împart în trei categorii : a) cei buni devin mincinoşi din compătimire ; b) cei răi devin sinceri din răutate ; c) restul (în care intră marea majoritate) sunt şi sinceri şi mincinoşi, vorbesc cu subînţelesuri, ne plîng şi ne rîd ; aceştia sunt cei mai infami.

XV

Nici un om cu mintea sănătoasă nu se poate gîndi serios şi mai cu seamă nu poate pricepe posibilitatea morţii sale — pricepînd în acelaşi timp foarte bine pe a altora. Noţiunea abstractă a individualităţii noastre ne face să ne socotim eterni.

XVI

Eroismul aplicat la faptele zilnice ale vieţii este o infirmitate a naturilor alese.

XVII

Cu oamenii înguşti la minte nu trebuiesc făcute teorii generale, fiindcă ei le aplică numaidecît la persoana lor — şi rişti adesea să-ţi găseşti beleaua din senin.

XVIII

E mai uşor adesea de a fi de acord cu alţii, decît cu tine însuţi.

XIX

A fi şi a părea.

În lume se confundă adesea *a fi simplu* cu *a fi natural.* Un om poate *fi* simplu, şi atunci *simplu* şi *natural* e totuna ; un om poate *părea* simplu şi atunci simplu şi natural sunt două lucruri deosebite.

Un om poate fi *natural*, şi atunci pare *poseur*, dacă firea sa e complicată şi superioară, şi dimpotrivă, pare simplu dacă firea îi este simplă, dar în amîndouă cazurile e natural, deşi în primul nu e simplu.

În fine, un om a cărui fire e complicată şi superioară poate rămînea natural pentru sine şi poate părea simplu pentru alţii, dacă se studiază pe sine şi felul său de a fi.

XX

Toţi oamenii aşteaptă să le vie norocul, şi la toţi le vine. Nu se pot însă folosi de el decît cei ce-i ies înainte.

XXI

Caracterele oamenilor sunt ca vinurile închise ; te găseşti totdeauna înaintea unei etichete, şi în general, e bine să nu bei butelia pînă în fund, fiindcă, chiar atunci cînd vinul corespunde cu eticheta, dai de drojdie.

XXII

În toate împrejurările mari ale vieţii tale, să hotărăşti tu singur şi să nu pui temei pe nimeni, decît pe tine însuţi şi pe tatăl tău, dacă-l ai.

XXIII

Natura a făcut două lucruri mari : amorul şi moartea.

Omul a făcut un singur lucru : arta. Nici o mîngăiere nu e mai trainică decît aceasta, fiindcă orce durere, pe calea artei, iese din noi sub formă emoţionantă şi se personalizează atît de mult, încît devine mai sugestivă şi mai puternică decît însăşi durerea noastră.

XXIV

Nimeni nu zice : „s-a născut în fine un mare poet", dar poţi auzi pe cîte cineva zicînd : „ a murit un mare poet".

XXV

Pentru un bărbat cumpătat şi în întregimea facultăţilor sale sufleteşti, vîrsta cea mai frumoasă este de la 40 de ani înainte.

Atunci gustă el farmecul iubirei trecute, sau, dacă este destul de cu noroc ca să fie iubit în prezent, simte tot preţul tinereţei pe care amorul o poartă cu sine la toate vîrstele.

Aceasta, poate, tocmai fiindcă el se depărtează tot mai mult de lumina crepusculară a dimineţii.

XXVI

Cu voluptate binefăcătoare în a putea da acelora pe cari îi iubim !

XXVII

Tiparul ridiculizează prostia şi înnobilează gîndirea adevărată.

În primul volum din manuscrisul rămas de la Leopardi, e dată, în facsimile, o sentenţă asupra folosului de a cunoaşte mai multe limbi. După ce icoana manuscrisului te-a emoţionat adînc — cînd vrei să intri în înţelesul acestor semne, scrisul de mînă dă gîndirii un caracter de intimitate, care-i micşorează valoarea. De îndată însă ce-ţi arunci ochii pe pagina tipărită, din faţă, aceeaşi idee devine deodată solemnă.

Poate să fie şi o chestiune de mecanică cerebrală : în manuscris, atenţiunea e împărţită între cetire şi pricepere — pe cînd în tipar înţelesul merge de-a dreptul în conştiinţă.

De asemenea cu prostia.

XXVIII

E o particularitate a spiritului omenesc cult de a nu ajunge la simplicitate decît după multă trudă. De aceea scriitorii tineri nu sunt mai niciodată clasici.

XXIX

Timpul batjocoreşte toate pasiunile şi mai cu seamă toate excesele — probabil fiindcă toate pornesc din egoism. Pe cele patriotice, dimpotrivă le înalţă, fiindcă în cazul acesta excesele individuale iau proporţiile sacrificiului făcut spre binele altora.

XXX

Răsfrîngîndu-ţi gîndurile asupra ta însuţi, niciodată nu eşti mai mulţumit decît atunci cînd te găseşti bun. Dar care e semnul sigur că ai fost bun ? Amorul tău propriu : cînd acesta e îndestulat, ai rănit pe alţii ; cînd, dimpotrivă, e dînsul rănit, sunt îndestulaţi ceilalţi. Astfel încît, fericirea sufletească stă mai totdeauna în raport invers cu firea noastră crudă.

XXXI

Superioritatea omului asupra întregii creaţiuni stă în sentimentele lui. Judecata pare a fi un atribut mecanic al tuturor lucrurilor din natură, în acest sens că fiecare planetă, fiecare corp se mişcă sau stă în virtutea unei logice imanente, fără de care ar împărăţi nebunia şi haosul. Însuşi instinctul dobitoacelor este mai aproape de judecată decît sentimentul, deoarece instinctul este totdeauna de o logică perfectă.

Numai sentimentul este uneori nelogic şi totdeauna independent de legile naturei sau ale societăţii. Cînd el corespunde cu acestea, le ridică şi le înnobilează ; cînd se exercită în contra lor, le sfarămă.

XXXII

Muzica lui Beethoven are o aşa de mare nobleţe în unele fraze, încît literatura, din toate timpurile şi din toate ţările, rămîne, ca mijloc de exprimare al sentimentelor, mai prejos de muzică. Ceea ce văd poeţii în depărtarea visurilor lor şi ceea ce nu ia formă în literatură, pare a se putea exprima în muzică. Şi ceea ce exprimă muzica e uneori atît de aproape de sufletul nostru, încît suntem induşi a crede că unele senzaţii auditive pornesc şi deşteaptă partea cea mai intimă, cea mai specifică a sufletului omenesc, care este o *ficţiune* şi ca atare fatalmente metafizică. De aceea şi zice Platon în *Phedon* că sufletul are formă de armonie (părerea lui Simmia). [62]

*

Admirabilă e figura pe care, în dialogul din *Phedon*, o întrebuinţează Socrate, ca să dovedească lui Simmia că sufletul nu se poate compara cu armonia : „Întîi naşte lira, nasc coardele şi sunetele, la început nearmonice — şi cea din urmă se încheagă armonia şi moare cea dintîi". Pe cînd sufletul este nemuritor, s-a născut înainte de corp şi trăieşte după el, crede Socrate.

Pentru un cap modern, nimic mai frumos şi mai just decît comparaţia de mai sus ; sufletul se naşte, ca ar-

monia, din liră și din coarde (din corp și din nervi), și de îndată ce s-a născut s-a și imaterializat, ca armonia. Și tot ca armonia, sufletul moare înaintea corpului, ca fiind cea mai delicată funcție metafizică a lui. [63]

XXXIII

Minunata steluță ce mai toată vara strălucește în zenitul nostru, *Vega* din constelația *Lyrei*, stă de noi la o distanță de 42 de mii de miliarde de leghe, cu alte cuvinte, e cu un milion de ori mai depărtată decît soarele nostru ; la această depărtare, *Soarele*, izvorul vieții pămîntești, ar fi pentru noi de 47 de ori mai puțin luminos decît *Vega*. Ce strălucire incomparabilă trebuie să fie deci în steluța nopților de vară.

Iar primăvara, în amurg, răsare deasupra munților o stea ce se fărîma cu firea, tremurînd din lumini, ca un diamant. Este *Spicul* din constelația *Fecioarei*. Depărtarea ei de noi este incalculabilă. Și cu toate astea se depărtează tot mai mult, pînă ce, probabil, nu se va mai vedea.

În preajma ei se încheagă o mulțime de nebuloase, sămînță de lumi viitoare, ce-și vor lua însușiri pătimașe, vor atrage și vor respinge, vor lumina și vor încălzi, vor zămisli pe ele poate și oameni !

Și atîta ai tu, ființă făcută din cărbune, om vanitos și lacom, atîta ai : scînteia ce licărește în tine, conștiința, sufletul, pe care le-ai moștenit, atomic, din împărăția luminoasă a cerurilor, în care *Spicul* și *Vega* tremură din lumine. Nu le mînji, că te întuneci și te stingi înainte de vreme.

Costieni, aprilie 189...

Am fost la București, cu treburi plicticoase (un proces pe care l-am pierdut). [64] Ce de lume pătimașe ! ce de oameni șireți, cari aleargă după ban, ca jidovii ! ce

de vulgarități, cîtă trivialitate în viața de toate zilele, la birt, la hotel, pe stradă !...

Cum am putut eu trăi atîta vreme, în așa hal, cînd e atît de lesne a trăi frumos și demn.

Am pierdut procesul numai fiindcă am voit cu orce preț să mă judec în ziua aceea și n-am primit amînarea. D-nii magistrați erau grăbiți și, ca să mă învețe minte, m-au ras.

Prea bine. Le eram aproape recunoscător că m-au lăsat să plec mai curînd.

După ce mi-am isprăvit așa-zisele treburi importante, am mai stat o zi, ca să mă ocup de cumpărături. Lydda făcuse cîteva observări discrete dar foarte drepte : stupii erau așezați în niște știubeie vechi, trunchiuri putrede ce de-abia se mai țineau în picioare, pe cînd lumea civilizată are știubeie sistematice ; trăsurile mele de la țară, niște harabale de pe vremea eteriei, omorau caii ; ciubotele lui Ion vizitiul erau o poemă, scîlciată și pesimistă la cel mai înalt grad, și trebuiau deci înveselite.

Pe cînd mă duceam la caretaș, îmi treceau prin minte toate grozăviile sălbatece din viața mea de la țară, necurățenia, risipa, îmbîcseala tuturora într-un fel de pasivitate orientală... Cum se poate să aibă un popor constituție, parlament, telefoane, muzee, artă, poeți, sentimente și idealuri, cînd n-are apă, nu are canaluri de scurgere, nu are drumuri, cînd nu se spală, nu îngrijește de vite, cînd prin sate mor copiii mai rău decît dobitoacele, cînd toată lumea se ține de minciuni politice, aleargă după slujbe, se însoară și se desparte de cîte trei ori !...

Mă întorsei la mine la țară, cu un sentiment nou de dragoste pentru singurătate.

Pe cînd intram în sat, văzui de departe vălul negru al Lyddei care fîlfîia în vînt. Îmi ieșea înainte.

Se vede că în adevăr eu am trăit foarte rău, deoarece lucrurile cele mai firești, atenția cea mai mică datorită vîrstei și poziţiunei mele, îmi fac o plăcere nespusă.

Lydda se urcă în trăsură. Avea ochii albaștri, mai albaștri ca orcînd, parcă printr-înșii iradia sufletul lumina lui lăuntrică. Foșnetul hainelor sale, parfumul ticnit ce aduce cu dînsul rostul vieții îngrijite, profilul clasic al

obrazului Lyddei, îmi îndreptară deodată gîndurile, astfel că pornirea mea statornică spre critică dispăru.

Eu simt zilnic cum noră-mea mă schimbă. Spiritele ironice sunt acele pe care viaţa le adapă cu amărăciuni, mai mult decît spiritele blajine. A critica pururea este o durere. S-ar zice că în echilibrul perfect al naturei, îmboldirea criticei este respinsă înapoi de elasticitatea vieţii, care nu-şi poate comprima volumul.

Uitai Bucureştiul şi frămîntările locuitorilor săi şi mă simţii deodată bun. Lydda îmi luase binişor o mînă şi mă întreba dacă nu-mi fusese frig pe drum.

— Ce lungă mi s-a părut vremea şi ce bine că te-ai întors curînd !...

— Îţi face plăcere că m-am întors ?

— Foarte multă.

— S-au mărit zilele şi acum o să poţi lucra mai bine.

— Da. Am lucrat şi fără model. Sunt foarte neliniştită de ceea ce vei zice.

Lydda începuse un portret al meu, care, în adevăr, devenea o lucrare extraordinară. Era portretul meu, dar oarecum integrat prin evocaţiunea portretului bărbatului său. Nimic nu putea să mă mişte mai mult decît sforţările sufletului ei nobil, care păreau a desprinde din misterele cauzale, evidenta legătură a efectelor.

Cînd intrai în atelier, îmi veni să strig, atîta prefacere luase pictura. Eram eu, nu cum sunt, ci cum aş fi putut să fiu, dacă aş fi reprezentat o serie de ascendenţi din familia mea ; eram sinteza unui neam. Mi se părea, văzîndu-mă, că îmi aduc aminte de tată-meu, că seamăn cu fiu-meu, şi, dacă s-ar fi născut copilul lui, şi cu el.

Cît de mult mă interesa femeia asta, care, ca o floare, purta în sînul ei viitorul rasei mele, şi al cărui creier avea atîta putere de idealizare !...

Se vede că dînsa pricepea ce se petrece în mine.

— Am prins ceva.

— Ceea ce faci dumneta e o minune. Ia şezi să vorbim. De unde îţi vine puterea asta de pătrundere a frumosului absolut ?

Dînsa zîmbia fericită.

— Să zic să ne dea ceaiul şi viu.

După cîteva minute intră un fecior, curat, cu guler alb la gît şi cu mănuşi în mînă, care aducea o măsuţă cu tot felul de bunătăţi pe dînsa.

Era Dumitrache, omul din curte.

Mă bufni rîsul la vederea argatului meu, dezmăţat şi murdar, prefăcut deodată în om civilizat.

Lydda se uită la mine, serioasă şi parcă îmi luă cu mîna pofta de rîs.

— Ia spune-mi, rogu-te, urmai eu mai departe : părinţii d-tale sunt englezi, sau mama e greacă ?

— De ce ?

— Fiindcă nu pot să-mi explic idealismul d-tale. Ai cetit mult pe Platon ?

— Nu. Cred chiar că nu l-am cetit deloc — decît numai prin ceea ce au luat poeţii noştri de la el. Îmi pare foarte bine că vine vorba despre asta, fiindcă tocmai vream să-ţi spun că am găsit într-un volum nou asupra lui Keats povestirea unei întîmplări din viaţa lui, care m-a mişcat.

Vorbind astfel, îmi turna ceaiul cu o graţie de muză. Apoi se aşeză cu o carte pe braţe şi îmi istorisi :

— S-a publicat acum de curînd corespondenţa poetului Keats. Mai toate scrisorile sunt adresate logodnicei lui, Fanny Browne, de care se despărţise la plecarea în Italia. El venea spre sud să caute sănătate şi linişte. Era, sărmanul, bolnav de piept şi gelos. Fanny Browne era pe atunci o fată cumsecade, sănătoasă şi echilibrată. Se petrecea cu bietul Keats ceea ce se petrece pururea, în asemenea împrejurări — adică : bolnavul iubea pe femeia sănătoasă şi o ura. Plecase din Englitera fără s-o vadă, dar scriindu-i scrisorile cele mai disperate. Fata răspundea, însă răspunsurile ei erau menite, din cauza greutăţii drumurilor, să fie remise poetului numai la Roma. În adevăr Keats ajunge la Roma prăpădit de boală şi exasperat de gelozie. Aci, pe patul de moarte, primeşte trei scrisori de la Fanny Browne ; dar fie că nu mai avea putere să citească, fie că în hîrtia închisă poetul spera să păstreze gîndurile calde ale femeii iubite, scrisorile rămaseră nedeschise. Keats ceru ca ele să fie puse lîngă dînsul în sicriu, ceea ce se şi făcu... Aşa că astăzi, dacă

s-ar deschide mormîntul lui Keats, s-ar găsi acolo scrisorile de amor ale tinerei Fanny. Nu-i aşa că e mişcător ?

— E admirabil. Parcă mi-ai fi cetit o poezie.

— Realitatea e cîteodată atît de nouă şi neprevăzută !

— Şi unde e mormîntul lui Keats ?

Lydda plecă capul pe o parte, şi uitîndu-se în jos, răspunse încet :

— Lîngă al lui Shelley.

— La Testaccio ?

— Da.

Acesta era cimitirul nostru. Trecu un moment umbra unei aripi negre, iar inima mi se strînse în piept ca de spaimă.

Lydda ridică uşor firul convorbirei :

— Aşa că, dacă oarecare aplecare către idealitate există în mine, o datoresc poeţilor noştri, de la cari mi-a rămas ca ecoul unei muzici divine.

— Care poeţi ?

— Cowper, Keats şi Shelley — poeţi adevăraţi, poeţi în poeziile lor, în gîndurile lor şi în viaţa lor : „Au zburat spiritele, şi rămîne numai urma trecerei lor, ca glasul inspirat al unei muzici ce ar muri departe, lăsînd în adîncul labirint al sufletului răsunetul unui ecou prin infinite caverne !"

— Cine vorbeşte astfel ?

— Shelley în *Prometeu*.

— Cine te-a învăţat să înţelegi pe Shelley ?

— Nimeni. Dorinţa mea de frumos şi setea de un ideal realizabil în viaţă, care să înfrumuseţeze traiul şi să ridice pe om din noroi. Aceştia sunt adevăratele genii ale bietei omeniri, cîntătorii ca Shelley, artişti în formă, poeţi în suflet şi în viaţa lor, capabili de a muri pentru idealul pe care l-au urmărit, iar nu făuritorii de minciuni rimate, cari devin rentieri vînzînd la volume. Orcît s-ar schimba părerea oamenilor asupra acestui punct, adevărul rămîne unul singur : că frumuseţea nu e creată pentru a inspira poezii, ci pentru a ridica sufletul în vremuri mai bune. A intra în frumuseţe cu minuta de acum a vieţii şi a năzui către dînsa cu minuta de mîni — iată scopul existenţei.

Eu mă uitam la dînsa mirat.

— Bine, dragă, asta e Platon curat.

Lydda zîmbea, neştiind cum să ia lucrurile.

— Dă-mi voie un moment. Toarnă încă o ceaşcă de ceai, că viu.

Mă întorsei, în adevăr, cu nişte note ale mele asupra lui Platon.

— Iată, dragă, un dialog al lui Platon, cunoscut sub numele de *Symposion*, tradus în alte limbi cu numele de *Banchet*, dar în realitate însemnînd *Vorbă după masă*. Subiectul convorbirei este *Eros*, amorul — vei vedea însă în ce sens. Vorbesc pe rînd Fedru, Pausania, Erissimac, Aristofan, Agaton şi în fine Socrate. Acesta povesteşte că ceea ce ştie el asupra Amorului i-a fost istorisit de o femeie, Diotima din Mantinea. Diotima spune că la naşterea Afroditei zeii se adunară la un banchet, la care luă parte şi Poro, care, îmbătîndu-se de nectar, concepu amorul cu o cerşetoare, anume Penia, în grădina lui Joe. Zice Diotima :

„Amorul urmează peste tot pe Afrodita, fiindcă a fost zămislit în ziua naşterei ei şi e din firea sa iubitor de frumos, fiindcă şi Afrodita e frumoasă. De aceea, fiu al lui Poro şi al Peniei, Amorul avu menirea asta : că mai înainte de toate e sărac, şi nu cum îl cred cei mai mulţi, gingaş şi frumos, ci, dimpotrivă, rău, ofilit şi desculţ, neavînd unde să-şi plece capul, pururea tolonit pe jos, dormind pe la uşi şi pe drumuri, — întocmai ca maică-sa — şi în vecia veacului prieten cu mizeria..."

— Da' bun băiat ! zise Lydda rîzînd.

„Iar pe de altă parte — moştenind de la tată-său — e primejdios pentru cei buni şi cei frumoşi, fiindcă e plin de curagiu, îndrăzneţ, neînfrînat în porniri, vînător destoinic, învîrtind mereu la planuri şi dorind să priceapă tot, şi plin de şiretlicuri, născocitor toată viaţa, vrăjitor, scamator şi sofist : şi nu e născut nemuritor, nici nu e muritor, dar adesea răsare şi trăieşte în aceeaşi zi, dacă îi merge bine — altă dată moare şi apoi trăieşte din nou, ca urmare a firei lui tată-său ; tot ce cîştigă risipeşte, aşa că nu-i niciodată nici bogat, nici sărac, ci

numai nu are. Cu ştiinţa stă în mijloc, între ştire şi neştire. Că doar faptul este ăsta : că nici unul dintre zei nu face filozofie şi nici nu doreşte să devie învăţat ; fiindcă este deja, sau, dacă nu este, nu vrea să fie altceva decît ceea ce este. Căci asta are rău ignoranţa, că unul care nu e nici cinstit nici deştept, pare sieşi om cumsecade. Se-nţelege : cine nu se crede în lipsă de ceva, nu doreşte aceea ce crede că nu-i lipseşte."

Mai departe, Socrate întrerupe pe Diotima din Mantinea, întrebînd-o la ce mai poate servi oamenilor Amorul, dacă este aşa poamă. Diotima, răspunde :

„Amorul, născut precum ştim, este iubire de frumuseţe. Acum, dacă ne-ar întreba cineva : — Ia spuneţi-mi, Socrate şi Diotima, cel ce iubeşte frumuseţea, ce iubeşte el oare ?

— Stăpînirea ei, răspunsei eu.

— Răspunsul, zise dînsa, are nevoie de o altă întrebare : Cel ce va intra în stăpînirea frumuseţei, ce va stăpîni el oare ?

— Aici, zisei eu, nu ştiu să răspund nepregătit.

— Dar dacă cineva, adaose ea, ar schimba şi ar pune binele în locul frumosului şi te-ar întreba : Socrate, cine iubeşte binele, ce iubeşte ?

— Stăpînirea lui, răspunsei.

— Şi cel ce va stăpîni binele, ce va avea ?

— Aici, zisei, îmi pare că răspunsul e uşor : va fi fericit.

— Aşa şi este, zise : prin stăpînirea binelui sunt fericiţi fericiţii ; şi nu e nevoie să mai întrebi : ce vrea cel ce vrea să fie fericit. Răspunsul e cuprins în întrebare.

— Aşa este, zisei eu.

— Acum, crezi tu că voinţa aceasta şi amorul acesta sunt comune tuturor muritorilor şi că toţi doresc să aibă întotdeauna binele ? sau cum crezi ?

— Comun tuturor, răspunsei.

— Atunci, pentru ce oare, Socrate, nu zicem despre toţi că iubesc, deoarece toţi iubesc întotdeauna, ci despre unii zicem că iubesc, iar despre alţii nu ?

— Mă mir şi eu, zisei.

— Să nu te miri. Noi, desfăcînd o parte din amor, o chemăm cu numele întregului, dîndu-i numele de amor ; pentru celelalte părţi întrebuinţăm alte nume.

— Cum aşa ?

— Iată cum. Tu ştii că *poiisis* e ceva foarte complicat. Orce act face ca un lucru oarecare să treacă din nefiinţă în fiinţă este *poiisis ;* aşa că meşteşugurile ce atîrnă de o artă sunt *poiiseis,* iar meşterii, toţi, *poiitai.*

— Adevăr grăieşti.

— Şi cu toate astea, tu ştii — zise — că nu se cheamă toţi *poiitai,* ci au numiri diverse. Numai o mică parte din *poiiseis,* desfăcută de celelalte, şi anume aceea ce are drept obiect muzica şi metrul, se cheamă cu numele întregului : numai aceasta prin urmare se cheamă poiisis, iar cei ce stăpînesc părticica poiisis, poiitai.

— Adevăr zici tu.

— Tocmai aşa este cu amorul : alcătuiesc întregul toate dorinţele de bine şi de fericire ; dar acei ce merg spre dînsul pe una din nenumăratele căi ale cîştigului, bunăoară, sau ale gimnasticei or filozofiei, nu se zice că iubesc sau că sunt amanţi ; pe cînd cei ce ţintesc către o parte numai a întregului şi la aceasta îşi închină inima iau numele întregului : *erota te kai eran, kai erastai.*"

Diotima ajunge la încheierea că amorul este iubirea de a avea pururea binele cu sine. Şi urmează către Socrate :

„Acesta fiind amorul, ai putea tu să-mi spui în ce chip şi prin ce mijloc s-ar chema amorul năzuinţa omului de a alerga după dînsul ?

— Nu te-aş admira atîta, Diotima, zisei, pentru înţelepciunea ta, dacă aş şti de la mine asemenea învăţături.

— Să-ţi spun eu, zise : chipul şi mijlocul este generarea în frumos, atît a corpului cît şi a sufletului.

— Ce vrei să zici ? Nu înţeleg.

— Să te lămuresc mai bine. Toţi oamenii, zise, zămislesc şi cu corpul şi cu sufletul, şi ajunşi la o anumită vîrstă firea noastră năzuieşte către naştere. Însă naştere în urît nu e cu putinţă, ci numai în frumos. Asta este

partea divină din noi: în ființa noastră muritoare, a zămisli și a genera este nemuritor. Dar una și alta nu se pot petrece în dezarmonie. Și este dezarmonic urîtul, pe cînd frumosul e armonic. Astfel că frumusețea este, pentru generare, *Moira* și *Eileithyia*."

Lydda mă întrerupse:

— Ce însemnează?...

— Concept grecesc complicat. *Moira* este zeița nașterii și a morții, sau, mai strîns, a *Devenirei;* pe cînd *Eileithyia* este propriu, zeița nașterii. *Kalloni*, frumusețea făcută zee, este *Moira*. Întrucît pregătește ora conceperii (deoarece, pentru a concepe, trebuie să apară întîi individualizarea frumuseței într-un corp sau suflet), și este *Eileithyia* întrucît liberează de durerile nașterei. Acum urmez mai departe învățăturile Diotimei:

„De aceea, cînd creatura pornită pe naștere s-apropie de frumos, se bucură și rîde, iar bucuria desfăcînd zăgazurile vieții, face că dînsa, creatura, generează; cînd s-apropie de urît, din contră, se încruntă și, de durere, se strînge în sine, și se zbîrlește, și nu naște; dar, fiindcă fructul nu poate ieși la lumină, ea suferă. Și tocmai asta e cauza că ființa pornită pe naștere se bucură la vederea frumosului, tocmai pentru că frumosul liberează de durerile creațiunii, pe cel ce-l are în stăpînirea sa. Fiindcă, o, Socrate — zise — amorul nu este năzuința către frumos, cum crezi tu.

— Dar ce este?

— Năzuința către a genera și a naște în frumos.

— Fie și așa.

— Desigur. Dar pentru ce oare *către a genera?* Pentru că *a genera* este faptul care n-a avut început și nu poate să aibă sfîrșit, și, pentru muritor, nemuritor. Prin urmare, dacă, după cum am hotărît, amorul este năzuința de a avea pururea binele cu sine, urmează că amorul trebuie să simtă dorința de nemurire în stăpînirea binelui. Astfel încît e nevoie ca amorul să fie amor și de nemurire."

După aceea, Diotima întreabă pe Socrate dacă știe cauza pentru care toate ființele de pe pămînt sunt apucate ca de friguri, atunci cînd doresc să genereze. Și, fiindcă Socrate nu știe, explică dînsa:

„Dacă tu crezi, prin urmare, că amorul este așa cum l-am înțeles noi, nu te mira. Natura muritoare caută, pe cît poate, să fie și nemuritoare. Și ajunge acolo numai pe calea asta, pe calea generării, fiindcă lasă un nou în locul vechiului. Chiar pe timpul cît animalul crede că este el însuși, neschimbat, din copilărie pînă la bătrînețe, nu păstrează în sine aceleași lucruri, ci parte din ele se reînnoiesc pururea tinere, parte se pierd, ca părul, carnea, oasele, cu prefacerea întregului corp. Și nu numai se prefac toate în corp, dar și în suflet; deprinderile, părerile, dorințele, plăcerile, durerile, frica, toate pornirile sufletești nu sunt niciodată prezente toate în fiecare, ci care naște și care moare. Și, lucru mai ciudat încă: cunoștințele noastre, nu numai că unele nasc și altele mor, și prin urmare nu suntem totdeauna aceiași nici chiar față de ele, dar încă fiecare cunoștință este ea însăși supusă la aceeași lege. Căci ceea ce se cheamă meditare se întîmplă numai fiindcă dispare cunoștința. Uitarea și este, de fapt, plecarea cunoștinței; meditarea, din contra, generînd o cunoștință nouă în locul celei dispărute, lasă iluzia că cunoștința este aceeași. Cu mijlocul acesta, tot ce este muritor scapă, nu rămînînd pururi același, ca divinul, ci lăsînd cel ce este bătrîn și moare un altceva nou ce-i seamănă. În felul acesta, Socrate, muritorul, ia parte din nemurire, corpul ca și sufletul său."

Și fiindcă Socrate se miră și pare a se îndoi, Diotima îi explică prin aceleași cauze goana oamenilor după glorie, suferințele și pericolele pe care le înfruntă pentru amorul renumelui.

Și, mai departe, urmează astfel:

„Cel ce a crescut în disciplinele amorului, contemplînd unul după altul și cu măsură lucrurile frumoase, ajuns acum la liman, va descoperi deodată un frumos, minunat prin natura sa, acela anume, o, Socrate, pentru care atîta se lucrase înainte, un frumos care este pururea, și nu se naște nici nu moare vreodată, nu crește, nici nu scade, și nu este frumos pe o lature iar

pe altă lature urît, nici acum da, iar acum nu, nici frumos într-un înţeles şi urît în alt înţeles, nici frumos ici şi urît colo. Şi acest frumos nu se va prezenta închipuirei sale sub forma unui obraz, sau a unor mîni, sau a orcărei alte realităţi corporale, şi nici ca un discurs sau ca o anume ştiinţă, şi nici ca întrupat în altceva, într-un animal, spre exemplu, sau în pămînt sau în cer, ci va sta de sine însuşi potrivit sieşi pururea, şi celelalte lucruri frumoase toate se vor raporta la dînsul, în aşa fel încît ele se vor genera şi vor pieri, pe cînd el nu va deveni nici mai mare, nici mai mic, nici va suferi. Aşa că unul, cînd a iubit un corp tînăr, dacă se ridică de la lucrurile pămînteşti şi începe a vedea acest frumos, atunci se poate zice că a ajuns ţinta. Căci asta este important în disciplinele amorului : a fi bine călăuzit de alţii. Pornind de la frumosul senzual de pe pămînt, a te ridica mereu, mereu către frumosul din înalturi, urcînd ca o scară, de la unul la două corpuri şi de la două la toate corpurile frumoase ; şi de la corpurile frumoase la instituţiile frumoase ; şi de la instituţiile frumoase la legile frumoase ; şi de la legile frumoase în general, la acea lege, care nu este altceva decît legea frumosului absolut. Acesta şi nu altul este punctul vieţii demn de a fi trăit de om... O ! ce fericire pentru acel ce îl duce soarta să vadă frumosul în sine, sincer, curat, neamestecat cu nimic, divinul frumos, cu de la sine eternă putere, iar nu umplut cu carne umană şi cu colori şi cu altă multă mizerie muritoare ! Şi crezi tu oare că este de despreţuit viaţa omului care ţinteşte către frumosul ideal, care se pierde întrînsul şi dintr-însul trăieşte ? Nu înţelegi că numai acolo va putea el să genereze, nu imagini de virtute, fiindcă nu atinge imagini, ci virtutea adevărată, fiindcă atinge adevărul ; şi generînd virtute adevărată şi iubind-o, ajunge cu timpul amicul Zeului şi nemuritor şi dînsul."

Costieni, aprilie 189...

Lydda rămăsese cu ochii mari, plutind parcă în atmosfera munţilor înalţi.

— S-a sfîrşit ?

— Da.

— Ce mai vine după asta ?

— Vine Alcibiade, susţinut de un flautist fiindcă era cam beat...

— Vai !...

— Erau oamenii după masă.

— Păcat de atîta frumuseţe de gîndire.

— Nu uita, draga mea, că aceştia erau greci din epoca cea mare, cu alte cuvinte genii subtile, pentru care abstracţiunile cele mai ostenitoare formau o deprindere zilnică a creierului ; nu uita că vorbeşte Platon în numele lui Socrate, prin Olimpiadele 99 sau 100, adică prin anii 380—370 înainte de Christos.

— Ceea ce ai cetit e atît de frumos, încît ar fi o adevărată nenorocire dacă oamenii cari gîndeau astfel se îmbătau.

— Socrate nu. El lua parte la toate plăcerile vieţii, dar cu măsura unui suflet cumpătat. El este personificat de Platon ca geniul armoniei.

Pe cînd vorbeam astfel, ochii mei întîlniră portretul, admirabila întocmire iluzionară a colorilor, ce mă apropia de fiul meu, în lumea reală a neexistenţei — şi îmi răsări în minte prima întîlnire cu Lydda, în otelul „Marini" din Roma. Acum o aveam aici, lîngă mine, şi-mi era frică, şi acum ca şi atunci, de sănătatea ei nesigură, de vîntul ce trecea pe lîngă dînsa.

— Cum te simţi, Lydda ?

Ea se uită la mine, nedomirită : întrebarea nu se lega cu restul convorbirei. După un moment de gîndire păru a mă înţelege, şi-mi răspunse, dînd din cap, cu o infinită nuanţă de mister.

— Bine, foarte bine.

— Îţi aduci aminte de ceea ce ţi-am spus odată, la Roma, că poate va veni vremea să mă înţelegi mai bine, cînd ne vom cunoaşte ?

— Da.

— Eu vream să fac din bărbatul tău o creatură gînditoare la cel mai înalt grad, ceva care să se apropie de concepţiunea platoniciană a omului, s-o ajungă şi s-o în-

treacă. Pentru aceasta, voiam mai întîi să-l ajut a crește în cultul ideii, și de aceea luptam cît puteam să-l țiu departe de atingerea veninoasă a patimilor.

— E foarte frumos, zise ea încet, numai, poate, ceva cam greu. De altfel, a iubi, în toată curățenia inimii, nu mai este o patimă.

— Atunci ce este, Lydda ?

— O lumină, ce vine din cer să se răsfrîngă în diamantul sufletului.

— E o comparație poetică, dar nu o dovadă.

— Mie mi se pare că da. Dacă ai așeza sufletul omenesc în pustiu, el ar fi ca diamantul în întuneric : n-ar reflecta nimic. Pe cînd raza amorului pune pe fiecare suflet în adevărata sa valoare, după cum lumina pune pe diamant. Și, afară de asta, crezi d-ta, zise ea cam tristă, că nobletea noastră, a oamenilor, stă în inteligența sau în sentimentele noastre ? Dacă stă în inteligență, atunci totul în natură este mai nobil decît noi, fiindcă totul ne este superior, printr-o inteligență imanentă, de la planeta care se învîrtește în spațiu pînă la atomul chimic care se combină cu alt atom.

— Cu singura deosebire că acelea nu au conștiință.

— Eu nu știu : și nu știi nici d-ta.

— Ba da, căci dacă inteligența dumnitale imanentă, cu care înzestrezi lucrurile neînsuflețite, ar exista, atunci ar trebui ca pămîntul nostru să nu stea, ca un prost, la aceeași eternă depărtare de soare, ci, de îndată ce o începe să simtă că-i e frig, să se apropie de foc.

Lydda începu să rîdă.

— Eu nu știu... Înțeleg numai că simțirea noastră face nobletea noastră.

Apoi se uită lung la mine, drămuind parcă o imagine ce-i fîlfîia prin minte :

— Ce simt eu cîteodată, ce lumină de Aurora se înfiripează în lumea mea lăuntrică, numai Shelley ar putea s-o spună.

Eu mă apropiam de dînsa, mișcat.

— Ce, dragă ?

— Aștept pe cineva dintr-o vreme trecută și viitoare, care parcă a zburat peste capul meu și m-a adormit, lăsîndu-mi în auz răsunetul vocei celei mai dulci.

— Are să vie.

Ea se uită la mine, blajină.

— Se poate să vie, dar se poate să nu vie.

Nu mai înțelegeam nimic. Ea mă privi îndelung.

— Vream să spun că ceea ce e frumos, e înlăuntrul nostru sufletesc. A aștepta pe cineva... Eu nu mai aștept pe nimeni. Aș putea să repet despre mine ceea ce zicea Shelley despre el însuși, cînd publica pe *Epipsychidion* : autorul versurilor ce urmează a murit la Florența, tocmai pe cînd se pregătea să meargă în una din insulele cele mai sălbatice ale Sporadelor, unde voia să înceapă o viață nouă, posibilă poate în lumea eternă în care a intrat, iar în cea de aici imposibilă. Eu am murit tocmai când era să ajung în insula Sporadelor.

Vorbea încet, cu privirile în pămînt. Niciodată n-am auzit un accent mai pătruns de nefericirea supremă a lipsei de speranță. Și eu, nenorocitul, care credeam că-i îndulcesc viața !...

Mi se lăsă o ceață pe ochi și-mi sprijinii fruntea pe mînă, ca să nu mai văd neantul operei mele.

Lydda se sculă, mișcă masa la o parte și se apropie de mine. Îi simții capul pe genunchi :

— Te rog, zise încet, iartă-mă.

Mă uitam la dînsa :

— De ce să te iert ? Nu mi-ai făcut nimic.

— Suntem cruzi cu toții, cînd e vorba de fericirea noastră pierdută. Ar trebui cu toate astea să înțeleg că era frumos idealul pe care-l urmăreai d-ta cu bărbatumeu : a trăi numai din flacăra ideii este purificarea deplină a sufletului. Am venit eu, femeia, și am întunecat raza de lumină... Așa este.

Și fiindcă eu tăceam, adaose tot ea :

— Cu toate astea, parcă și eu simt valoarea idealității absolute. Negreșit, trecută prin lumea mea.

Se opri un moment.

— Asta este răul.

Apoi deschise brațele cu disperare :

— Ce să fac ? către cine să-mi îndrept ochii ? de la cine să cer ajutor ? Dacă l-am iubit, nu e vina mea ! Dacă-l simt trăind în mine, umplîndu-mi tot sufletul, toate colţurile ascunse ale gîndurilor, nu e vina mea ! Nu e vina mea dacă ce-a fost frumos s-a dus ! Şi ce pot să mai doresc eu, decît odihna de veci.

Eu îi apucasem amîndouă mîinile şi se vede că i le strîngeam aşa de tare, încît o făcui să se oprească :

— Mă doare ! zise ea, pe jumătate supărată.

— Tot ce doare trece.

Ea zîmbi trist, apoi îşi rezemă iarăşi capul de braţele mele :

— Trece şi recheamă pe femeile rătăcite la înţelesul datoriei. Ştiu că eşti bun şi mă ierţi.

Apoi se sculă, uşoară, se uită la mine lung şi mişcă din cap, parcă ar fi zis : „Ce de zădărnicii !" După aceea se aşeză înaintea tabloului, se plecă pe o parte, privindu-mă cu ochii pe jumătate închişi şi zise :

— Poate are dreptate Platon : „Natura muritoare caută, pe cît poate, să fie şi nemuritoare, nu rămînînd pururi aceeaşi, ca divinul, ci lăsînd cel ce este bătrîn şi trece un altceva nou ce-i seamănă".

La aceste cuvinte, mă sculai repede de pe scaun, cu braţele deschise, iar dînsa se aruncă la pieptul meu, tăcută şi parcă aproape fericită.

Ce s-o fi petrecut într-însa, nu ştiu. Probabil, voia să îndrepteze cele ce zisese înainte. Ştiu însă ceea ce se petrecea în mine : mila, durerea şi speranţa. Mai cu seamă speranţa !...

Costieni, mai 189...

Am trăit cîteva zile, de cari aş vrea să nu-mi mai aduc aminte.

Pe Lydda au prins-o frigurile. Din ce cauză — nu pot să-mi dau seama. Casa noastră e aşezată pe culme ; nici bălţi primprejur, nici ploi prea multe...

Probabil că a răcit, stînd seara tîrziu în grădină, pe care o schimbă în întregime.

N-am dormit trei nopţi de-a rîndul, în care timp am trăit viaţa cea mai intensă. Era evident că dacă Lydda ar fi murit eu nu mai aveam nici un cuvînt să trăiesc, decît numai ca să urmez a fi mai departe instrumentul de gîndire pe care l-a creat natura. Dar niciodată nu mi-a apărut mai puternic, mie idealistului, argumentul pozitiviştilor : dacă este adevărat că lumea obiectivă nu există, ci numai cea subiectivă a fiecărui individ, atunci Lydda, murind, trebuia să se plîngă numai pe sine că moare, deoarece ea era lumea, iar eu, obiectiv ; nu aveam valoare pentru dînsa decît ca reprezentare în creierul ei ; de asemeni, pentru mine, dînsa murind, se petrecea ceva în lumea obiectivă, iar în lumea mea subiectivă nimic, cu atît mai vîrtos că reprezentaţiunea anterioară despre dînsa mi-o păstra în amintire. Aşadar, trecînd din reprezentaţiune în voinţă, nici un afect nu este logic între două fiinţe ce se iubesc şi se despart prin moarte.

Şi cu toate astea, cît de interesantă este omenirea pe calea asta, a voinţei, adică a durerei şi a plăcerei !

De cînd e Lydda bolnavă, stau statornici în casa mea un medic şi o îngrijitoare. Datoria acesteia ar fi să se odihnească ziua şi să vegheze noaptea. Ea însă, biata femeie, se odihneşte şi ziua şi noaptea. Într-însa, arcul de oţel al sufletului, care întinde coarda nervilor, nu există.

Eu, care de atîta timp nu dorm, văd tot din cele ce se petrec împrejur, şi cele ce se petrec în mine. Am dat la o parte pe femeia nevoiaşă, care îşi cîştigă pîinea cu atîta trudă, şi m-am aşezat eu în locul ei.

Ce linişte intensă s-a făcut deodată în mine ! Linişte sufletească şi putere fizică.

Mi-am aşezat o măsuţă joasă şi o lampă cu apărătoare la picioarele patului, şi am vegheat trei nopţi de-a rîndul, fără să simt. În gîndul meu o singură imagină trăia : aceea a Lyddei. Atît am privit-o, încît şi acum, dacă închid ochii, o văd ca aievea. Pe cît timp dormea liniştită, ceteam. Vechiul meu obicei de a mă afunda în cele mai grele abstracţiuni şi a le înţelege cu uşurinţă, tocmai cînd mă simt nenorocit, mă ajută şi acum : *Fedon* din Platon, *Critica raţiunii pure* din Kant, *Principiile matematice ale filosofiei naturale* de Newton se luminau la

focul meu lăuntric, cu bizare sensuri estetice, părîndu-mi rău, bunăoară, că pe nemţeşte Kant se cheamă *Immanuel*, sau găsind în vorba *Fedon* eleganţa abstractă a lui *I peri psychis*.

Lydda din cînd în cînd aiura. Atunci mă treceau fiori reci. În tăcerea ce urma, simţeam parcă în mod pipăit tragedia sufletului meu, în ceasul adînc al nopţii, alături de corpul fraged ce murea. Unde e scăpare ? cine mă poate ajuta ?

Lydda îşi descoperea braţele şi sînul, forme divine, poezie, simbol de frumuseţe, ce ascundea taina vieţii mele viitoare. Nu, nu era cu putinţă ca dînsa să moară !

O înveleam uşor şi îi luam mîna în mîna mea, cu credinţa şi cu voinţa de a atrage în fluidul vieţii mele căldura ce-i ardea sîngele.

Treceau nopţile lungi şi pline de gînduri. Răsărea luna tîrzie. De multă vreme nu mi se mai întîmplase să fiu de faţă la priveliştea naturii, în ceasuri ca acelea. De la fereastra mea se vedea spre răsărit dunga buimacă a unei lumini himerice. În fundul orizontului umblau de-a valma umbre de nouri, forme spăimoase, pe care, cu încetul, le coprindea pe dedesupt văpăi ca de jeratec. Se umplea tot cerul de nelinişte. Începeau să se zărească vîrfurile copacilor ieşind din pîcla întunericului. Un vînt uşor trecea prin ramuri, înfiorînd nervura frunzelor, ce se clătina parcă, cu de la sine putere, ca la plopi. Apoi deodată apărea luna, uriaşe statură de mort, ce se ridica din neant către judecata din urmă.

Mă coprindea groaza şi-mi plecam capul pe margina ferestrei. Ce mai puteam fi eu, părticică de atom, ce guvernam un gînd şi o voinţă, cînd întinderea nemărginită a spaţiului era plină de asemenea spăimoase arătări, planete colosale, lumi de lumi, zădărnicite în legile lor, mii de milioane de stele, sublime şi nefolositoare, ce ascultau, toate, de porunca zdrobitoare a fatalităţii. Gîndul şi voinţa mea !... Neputinţă şi ironie.

Uitasem tot şi mă gîndeam la nimicnicia mea, fără să văd că luna se urcase sus.

Şi cînd prinsei din nou înţelesul oarei prezente, totul în natură se îndreptase. Luna îşi recăpătase idealitatea

sa, iradiind pe lume o atît de profundă melancolie, încît punea din nou în conştiinţă frumosul durerii omeneşti, realitatea sufletului. În grădină se deschideau cele dintîi flori de tei, iar mirosul îmbătător se urca în văzduh pe drumul de raze.

Pe cînd rătăceam cu gîndul departe, mi se păru că aud zgomot în odaie. Mă întorsei.

Lydda se sculase din pat, luase lampa de pe masă şi trecuse în atelier. Umbla ca în somn. Pe uşa rămasă deschisă, o vedeam cum s-apropie de tablou, punea lampa pe un scaun înalt ce servea la păstratul culorilor, se aşeza pe un alt scăunel şi privea lung la pînză. Eu de-abia respiram de groază. Desigur, visa.

După cîteva minute, îşi trecu mînile pe umerii goi : îi era frig. Atunci nu mă mai gîndii la nimic, şi intrai binişor după dînsa.

Cînd mă văzu, păru a se feri de privirile mele.

— Nu dormi ? îmi zise.

Va să zică era deşteaptă.

— Cum se poate, dragă, să te scoli din pat şi să umbli goală ?

Ea mă privea lung, cu capul plecat pe o parte.

— Dă-mi o haină... şi stai aici. Mi se pare că nu pot prinde înţelesul misterios al asemănării.

Nu mai era de aşteptat.

— Scoală, să te acopăr, îi zisei.

Ea se sculă, fără a se sfii. Atunci, cu o putere de care nu-mi dam seamă, o luai în braţe şi o dusei în camera ei. Ardea ca focul. O aşezai în pat, apoi adusei lampa şi venii din nou lîngă dînsa. Ea se uita la mine lung, cu ochii mari. Îmi întinse o mînă.

— Eşti dumneta, da ?

— Eu sunt, dragă.

— Să nu mă laşi.

— Nu te las.

Tremuram de frică.

— Dar ce ai ; ce te doare ?

— Nimic. Mîna d-tale e rece. Am fost foarte rău, nu-i aşa ?

— Ai să te faci bine.

Ea se plecă mai jos, pe pernă :

— Oare nu se poate întîmpla nimic ?

Eu mă uitai la dînsa, turburat :

— Nu cred. În toate cazurile, viaţa ta ne este mai scumpă decît orce.

Ea zîmbi lung, răsucind marginea unei batiste :

— Viaţa mea !... E foarte gentil ceea ce spui. Cînd eşti bolnav şi nu vrei să mori, se întinde aşa de departe priceperea, încît nu ţi se poate ascunde nimic.

— Ce vrei să zici, draga mea ?

— Nimic. Eu citesc în gîndul d-tale ca într-o carte. Aş putea să şi-l desenez ; o dungă albă, fosforescentă, ce fuge în zigzag prin întuneric şi dincolo, **Endimion.**[65] Şi Keats şi Shelley au murit tineri, fiindcă cei buni mor tineri, iar cei ce au inima ca pulberea drumului de seacă, aceia ard pînă la sfeşnic. Cel puţin aşa zice poetul.

Mă uitai în jos, fără să îndrăznesc a mai ridica ochii către dînsa.

Ea înălţă un deget :

— A prinde asemănarea a doi oameni într-un tablou, revine a face să semene tabloul numai cu unul, dacă oamenii se aseamănă între dînşii. Dar cînd se aseamănă, fără să semene unul altuia ? Dacă ai vrea d-ta să-ţi deschizi inima, ca să te cunosc şi să te iubesc, aş putea face o lucrare completă. Sau poate că inima e ca pulberea drumului ?

Îmi veneau lacrămile în ochi.

Ea se întoarse pe partea cealaltă şi tăcu. Păru că adoarme.

Sosise cu încetul lumina zorilor, puterea cerească cea adevărată şi dătătoare de viaţă. Mă simţii deodată recunoscător naturii, care purta de grije nevoiaşilor. Ce farmec nespus este în răsăritul zilei, pentru cei ce nu pot dormi !

Acum îngrijitoarea putea să-mi ia locul. Mă dusei să mă culc. Mi se învîrtea capul de atîta nesomn şi parcă simţeam o nepăsare completă pentru tot.

O dată întins pe pat, mi se păru că mă desfac de la încheieturi şi că ceva cald mă învăluie din toate părţile.

Îmi umblau prin minte nişte crîmpeie de versuri, cari, ca păsările de apă, nu găseau loc să se aşeze. Şi adormii.

Cînd mă deşteptai, lumina limpede se îmbrumase. Desigur, se înnoră. Ridicai o perdea : cerul era senin, dar soarele nu se mai vedea. O nespusă pace în natură pregătea parcă odihna viitoare. Ce se petrecuse cu mine ? Mă uitai la ceasornic : era 8 şi jumătate. Dar cînd ? Dimineaţa sau seara ?

Deschisei geamurile şi rămasei la fereastră nedomirit. Dormisem aproape 16 ceasuri ! Era oare cu putinţă ? Mi se părea că de-abia închisesem ochii. Cu toate astea mă simţeam odihnit.

Trecuseră 16 ore, fără nici o urmă de reprezentaţiune în lumea mea lăuntrică. Ar fi putut să treacă 16 ani, sau 16 veacuri, sau totdeauna. Aşa ceva trebuie să fie moartea.

Va să zică nu fuge nimic, nicăierea ? Atunci sufletul ?

Avea oare şi aci dreptate fiul meu, cînd zicea că sufletul condiţionează viaţa numai pînă la marginea conştiinţei ? Dar apoi lumea dinafară ? Aceea, desigur, n-a existat pentru mine timp de 16 ceasuri. Sau dacă somnul meu ar fi durat 16 ani sau 16 veacuri, neexistenţa lumii ar fi durat tot atîta... Ce de frămîntări zadarnice !

În limpeziciunea minţii mele odihnite, răsăriră versurile de dimineaţă. Erau ele o convingere filozofică, sau erau numai rezultatul estetic al unei speculaţiuni intelectuale ?

Şi orşicît, de te gîndeşti,
Cu steaua asemuitor,
Din toate cele omeneşti
E sufletul nemuritor.

Că orcît i-ai tăgădui
Scînteia lui de nemurire,
El tot urmează a mai fi
Şi dincolo de ce e fire.

Departe, peste fund de mări,
Peste coclauri şi pripoare,
Prin vremuri şi prin depărtări,
Pe unde tot ce este, moare,

Se cerne sufletul, purtînd,
Ca cel din urmă adăpost,
În depărtarea unui gînd,
Fiorul dulce de-a fi fost.

La urma urmelor, cînd toate cad, totul te înşală, rămîne vorba lui Faust : poezia.

Mă îmbrăcai încet, nedomirit, cu marele punct de întrebare asupra sufletului în gînd. Dar dacă n-o fi existînd nici un fel de nemurire a acestuia, ci există numai energie ? Atunci, desigur, omul, înzestrat cu toate acele însuşiri ce alcătuiesc sufletul (care, pe cît timp individul trăieşte, desigur că există), este o aşa de mare frumuseţe în natură, încît nimic nu poate sta mai presus de el. Aşa că *divinul* n-ar trebui să fie altceva, pentru om, decît însuşi sufletul lui, în devenire spre mai bine.

Costieni, mai 189...

Lumea începuse să facă zgomot pe la uşa mea, crezîndu-mă adormit pe veci, dar neîndrăznind să intre. Lydda dorea să-mi vorbească.

O găsii pe jumătate îmbrăcată, cu lampa lîngă pat, cetind. Cum mă văzu, întinse braţele către mine şi, de îndată ce mă apropiai, îmi luă o mînă şi mi-o sărută.

— Te-ai odihnit ?

— Foarte bine. Am dormit 16 ceasuri, ca după examen, pe vremea cînd eram student.

— Ce bine-mi pare ! Poţi să stai cu mine un moment ? Aş avea să-ţi spun ceva.

Era aşa de curioasă, încît mă uitai lung la dînsa : oare nu cumva aiura din nou !

— Şezi aici, aproape de mine. Aşa...

Părea a-şi căuta cuvintele.

— De cînd ai primit să vii la Roma, şi de atunci încoace, pe fiecare zi ce trece, eu simt că deviu lucrul d-tale. Înţeleg că eu reprezint pentru d-ta viitorul. Înţeleg foarte bine. Cu toate astea, atîta generozitate am găsit în colţul acesta de pămînt, încît niciodată nu voi putea să mă plătesc de tot binele ce mi-ai făcut.

Eu vream să protestez. Ea mă opri.

— Degeaba ! D-ta mi-ai dat nu numai sprijin şi afecţiune, dar m-ai învăţat să gîndesc, mi-ai deschis secretul sufletului. Îţi voi spune numaidecît în ce chip. Deocamdată ţiu să adaog că recunoştinţa nu este pentru mine o povară. Nu protesta. Nu numai nu este o povară, dar este o facultate care îmi dă un fior de fericire nespus de dulce, cînd pot s-o întrebuinţez. Prin urmare eu sunt lucrul d-tale şi ca atare nu pot să-ţi ascund nimic. Iată aici o lungă corespondenţă cu tatăl meu. În două cuvinte, el cere să mă întorc la casa părintească şi, fiindcă eu nu vreau, mă ameninţă să intervină prin ambasadă. După legile noastre, femeia nu-şi pierde naţionalitatea nici chiar cît timp trăieşte cu bărbatul său ; cu atît mai mult cînd rămîne văduvă.

Mi se părea că se prăvăleşte pămîntul cu mine.

Lydda se uita fix în ochii mei :

— Nu ţii să mă duc de la d-ta ?

— Eu ?!

— Foarte bine. Atunci mi se pare că lucrul e simplu. Am fost o nebună de m-am chinuit atîta.

— Mă rog, Lydda, d-ta eşti majoră.

— Tocmai asta vream să spun. Eu sunt majoră. Principiul de libertate individuală este la noi sfînt.

Dînsa se opri. Ne uitam unul la altul, ca loviţi de paralizie. Negreşit că pe calea legală tatăl său nu putea să facă nimic. Cu toate astea era foarte displăcut ca dînsa să stea la mine contra voinţei părinţilor. Fata mă privea lung, înţelegînd toate gîndurile mele.

— M-am măritat fără consimţămîntul părintesc.

Apoi, atingîndu-mă binişor pe mînă şi zîmbind :

— Şi fără al d-tale. Frumos mă aranjai într-o scrisoare !...

— Atunci nu te cunoşteam ; pe cîtă vreme părinţii d-tale te cunosc de mult.

— Nu tocmai aşa de mult, zise ea, rîzînd.

— De cînd te-ai născut.

— Nu eşti bun de complimente.

Ce curioasă libertate de spirit !... Ea mă înţelegea.

— Nu găseşti că e oarecare voluptate să te joci cu primejdia ?

— Nu ştiu. Eu emoţiuni d-astea n-am cunoscut.

— Aşa este.

Mişcă lampa după masă ; apoi, tot gîndindu-se, rosti încet :

— Tatăl meu este un om modern în toată puterea cuvîntului : corespondent de jurnale şi englez, cu alte cuvinte acţiunea dusă pînă la delir. Fapte şi iar fapte. Este un personagiu al lui Dickens din romanul *Hard Times*, d-l Thomas Grandgrind, care seamănă foarte bine cu tată-meu. Pentru dînsul, orcine se întreabă de poate să mai fie ceva dincolo de fapte, este nerod ; prin urmare eu, din copilăria mea, am fost, pentru tata, o neroadă. Dar ce pot să fac eu, dacă faptele nu mă interesează ?

— Ai dreptate.

— Nu-i aşa ? Şi poate greşesc cînd definesc pe tatăl meu ca om modern. Greşesc, deoarece tocmai în oamenii moderni se găsesc contraste ca mine, de voinţă şi de sentiment vag de melancolie.

Se opri deodată, nehotărîtă şi parcă tristă :

— Mă rog, da' ia spune-mi : crezi d-ta cu sinceritate că există ceva dincolo de fapte ?

Eu mă uitam la dînsa, mirat :

— Bine, dragă, socoteşti că e momentul să vorbim despre asta ? Mi se pare că scrisoarea tatălui d-tale e mult mai importantă.

— Vezi ? Nici d-ta nu eşti totdeauna idealist.

— Negreşit că nu. Sau mai bine sunt întotdeauna *mediant :* dar, ca să poţi gîndi, trebuie să te hrăneşti ; ca să fii om liber, trebuie să-ţi agoniseşti stare. Nu înţeleg însă ce are a face una cu alta.

— Are a face foarte mult. În deplina sinceritate în care am trăit pînă acuma, vreau să trăiesc şi de acum înainte. Dacă nu-mi luminezi calea, n-am nici un cuvînt să stau la d-ta.

Eu mă uitam la dînsa trist.

— Cel puţin dincolo de oarecare margină. Generozitatea d-tale deşteaptă generozitatea mea, şi pe calea

asta sunt gata la orce fel de sacrificiu. Ţi-am spus că sunt lucrul d-tale. Eu însă vreau să te pot iubi. Vreau să găsesc în d-ta călăuza vieţii. De aceea trebuie să-mi dezvăluieşti misterul care te face să trăieşti în pace deplină cu gîndurile.

Curioasă fiinţă !

Căutai să abat convorbirea din drumul ăsta.

— Altă dată, dragă, cînd te vei face bine de tot.

— Sunt bine. Am luat hotărîrea de a răspunde lui tată-meu că nu mă supun voinţei sale, şi acum nu mai am nimic.

— Ai avut friguri.

— Mi-au trecut.

— Mă tem să nu ai friguri de ale noastre.

Ea începu să rîdă.

— Nu am nimic. Aşa e firea mea : cînd mă munceşte ceva, mă simt ca un om bolnav.

— Cu căldură la 40 de grade ?!

— Şi asta. Te-ai speriat ?

Se uita la mine şi zîmbea :

— Fii sigur că am să-mi împlinesc datoria. Par şubredă, dar cînd vreau ceva, trebuie să se întîmple aşa cum vreau eu... Dacă n-ar fi decît pentru a-ţi face plăcere.

— De ce vorbeşti aşa, draga mea ? Parcă tu nu ţii deloc la copilul tău.

— Ba ţiu. Dar aşa de mult ţii d-ta, încît nu mai e nevoie de mine.

Modul ei de a vorbi mi se păru pentru întîiaşi dată lipsit de ştiinţa intimă a tactului. Avea poate dreptate, dar, orcum, brutalitatea nu se potrivea cu dînsa. Ea păru că înţelege gîndurile mele.

— Te rog să mă ierţi, zise încet. Am răspuns lui tată-meu cu un refuz categoric : asta mă nelinişteşte şi oarecum mă doare. Aş voi să găsesc în d-ta scuza purtării mele. Îmi închipuiesc că ai înţeles : am iubit pe bărbatu-meu tocmai pentru acele calităţi pe care el le ascundea. El era tînăr şi vesel. Dar veselia lui nu-i venea din temperament, ci din judecată : alcătuise un sistem de a explica tot şi găsise astfel pacea sufletească. Îţi

semăna întocmai în felul de a fi — numai sistemul era altul, adăogă ea zîmbind.

— Prin urmare ?

— Prin urmare ar trebui să-mi spui ce gîndeşti.

— Îmi ceri un lucru foarte greu.

— De ce ?

— Fiindcă nu ştiu nici eu ce mai gîndesc.

— Asta nu se poate.

— Ba se poate. Pe cît timp trăia el şi pe cît timp nu te cunoscusem pe d-ta, gîndeam limpede şi eram fericit.

Ea zîmbea.

— Nu urmează de aci că de cînd te-am cunoscut nu mai sunt fericit. Dimpotrivă, sunt fericit. Dar fericirea mea de astăzi este directă şi pozitivă, pe cînd cea din trecut era reflexă şi negativă. Ca să fiu mai precis, dar mai abstract, ar trebui să zic că fericirea mea de astăzi e în voinţă, pe cînd cea trecută era în înţelegere.

Ea se ridică pe pernă.

— Cum adică ? Ce însemnează fericire negativă şi fericire în înţelegere ?

— Fericire negativă este lipsa de durere şi aceea este totdeauna în înţelegere. Ea nu se apropie de fericirea pozitivă pe nici o cale, nici chiar pe aceea a emotivităţii artistice, care, cu amorul, este cea mai înaltă expresiune a fericirei pozitive, dar, totuşi, inferioară, deoarece e senzorială.

— Cum ! arta produce fericire inferioară ?

— Dragă, nu te nelinişti.

Ea se mişcă, zîmbind :

— Nu mă nelinştesc. Dimpotrivă, sunt mulţumită şi vreau să înţeleg. Urmează.

— Da, arta produce fericire inferioară ; şi cu cît produce mai multă fericire pozitivă, cu atîta este mai grosolană. Cu cît un om o fi mai mişcat în faţa unui tablou sau la auzul unei muzici frumoase, cu atît este mai inferior. Un critic de artă, ai cărui nervi sunt deprinşi cu toate combinaţiunile de sunete şi de culori, nu se mai excitează. În cel mai bun caz, el se poate ridica la un fel de emoţiune intelectuală [66], care însă este fals

chemată emoţiune, deoarece intelectualitatea nu e emoţionabilă.

— Atunci care e fericirea în care trăiai d-ta altădată ?

— Fericirea negativă a înţelegerii.

— Nu pricep.

— Ai dreptate să nu pricepi, căci aceea nu este fericire, ci numai negaţiune a durerii. Un om sănătos, pe care-l excită frumosul sub una din formele sale, îşi simte inima bătînd mai tare, simte fiori prin şira spinărei, i se moaie ochii în lacrămi ; pe cînd un om care a înţeles ce este *imperativul categoric* rămîne rece ca mai nainte. Cel mult a biruit o greutate, a făcut să înceteze o durere. Dar aci stă idealul, căci dacă, din punct de vedere moral, arta impersonalizează imediat, ea roade şi omoară, fiindcă impersonalizarea nu durează, iar emoţiunile mistuiesc substanţa nervilor. Pe cînd impersonalizarea intelectuală este constantă, căci ea este argumentativă şi logică, iar exerciţiul intelectualităţii nu numai nu consumă decît în mod trecător substanţa cerebrală, dar încă o ajută să se reproducă cu înlesnire. Dar ce vorbim noi de impersonalizare în efectele artei !... Asta este o explicare a oamenilor civilizaţi, cari simt că nu pot trăi fără dînsa. Adevărata cauză pentru care arta atrage, stă în însăşi firea noastră muritoare, care, după cum explică Platon, tinde către devenire : prin artă, noi poetizăm sentimentele noastre, afective, şi mai cu seamă pe cel mai puternic dintre ele : amorul, a cărui condiţionare este frumosul. Pe scurt, noi facem artă numai fiindcă iubim. Dar tocmai de aceea, din punct de vedere pur idealist, arta este inferioară.

— Nu mai înţeleg nimic.

— Şi, cu toate astea, e aşa.

Ea păru a se gîndi.

— Foarte bine. Să presupunem că e aşa. Spune-mi ce este fericirea înţelegerii.

— Să încerc. Cînd ceteam mai acum cîteva zile pe *Fedon*, m-ai întrebat cum începe textul grecesc. Şi ţi-am spus : „Avtòs, o Phaídon, pareghénou Sokrátei etc". Ţi s-a părut ciudat şi n-ai înţeles nimic. Cu alte cuvinte

toată desfăşurarea gîndirei platoniane era pentru d-ta ca şi cum n-ar fi fost. Închipuieşte-ţi că ar repeta cineva pe acest „avtòs" de o sută de ori. Tot nimic n-ar spune pentru d-ta. Iată o durere ideală. Dacă însă acel cineva ar rosti cuvîntul „autosugestiune", nu-i aşa că ai pricepe numaidecît ce însemnează „auto"? Nu e de nici un folos să-ţi spun prin ce proces psihologic ai prins sensul vorbei. Faptul e că l-ai prins. Parcă un văl s-a ridicat deodată şi ai dat de lumină. Aşa e cu înţelesul întregei gîndiri omeneşti; imediat, încetare de dureri; imediat, o înălţare continuă către abstract.

— Puţin.

— Puţin din punct de vedere al fericirei active; foarte mult din punct de vedere idealist; a gîndi pentru a gîndi, fără nici un scop utilitar, ci numai desfăcînd din principiul vieţii năzuinţa către abstracţiune — iată ţinta existenţei.

— Va să zică budhismul, Nirvana.

— Nicidecum. Aceasta este idealul omului viitor, cînd vor dispărea toate nebuniile de astăzi; cînd amorul va deveni o funcţiune; cînd proprietatea va fi o zădărnicie; cînd legile comunităţilor se vor reduce la conştiinţa individuală.

— Ideal socialist.

— Nu, dragă; idealul lumei viitoare adevărate.[67] Ce să vorbim degeaba!... Fă prin sinteză grîu, după cum a ajuns chimia să facă indigo, şi ai zădărnicit proprietatea pămîntului; dă omului 10 mii de ani de experienţă de azi înainte, ca să ajungă prin sens atavic a se păzi de nefericire, şi ai făcut din amor o funcţiune somatică; cercetează conştiinţa d-tale individuală şi vezi dacă chiar astăzi ai nevoie de cod penal.

Rămaserăm amîndoi pe gînduri, eu nemulţumit de explicările mele, ea neconvinsă.

— Zece mii de ani!... E cam mult, zise dînsa.

— E mult. Şi, mai rău decît atît, e aproape inadmisibil pentru oamenii de astăzi. De aceea au şi împărţit ei raţiunea în pură şi practică, pe cînd ea, prin natura ei, nu poate fi decît pură. Tot ce alcătuieşte astăzi podoaba vieţii, dispare. Emoţiunile, amorul, arta, chiar şi sfînta poezie, în forma ei, vor cădea, pentru omul viitor, cum au căzut pentru noi eresurile primelor timpuri şi cum tind să cadă instinctele.

— Mă simt încurcată şi aproape nefericită. Ce e atunci sufletul, după părerea d-tale?

— Sufletul este complexul tuturor fenomenelor minţei, sentimente, dorinţe, cunoştinţe, raţionări, hotărîri etc. Lumea dinafară exercită impresiuni asupra fiinţei noastre corporale, iar corpul nostru reacţionează asupra lumei dinafară. Sufletul este acel „ceva" ce se interpune între impresiunile primite de la lumea dinafară şi reacţiile corpului nostru.

— Nu prind bine înţelesul. Ce va să zică acel „ceva"?

— Cu toate astea mi se părea că l-ai prins, cînd acum cîteva zile pretindeai că nobleţea noastră stă în sentimentele noastre, iar nu în inteligenţă, deoarece ziceai că totul în natură este animat de o inteligenţă, imanentă, de la planeta care se învîrteşte în spaţiu, pînă la atomul chimic care se combină cu alt atom. Atunci ţi-am răspuns că dacă ar fi aşa, pămîntul ar trebui să se apropie de soare treptat cu răcirea sa; ceea ce nu se întîmplă, tocmai fiindcă pămîntul nu e însufleţit. Un alt exemplu, ceva cam american: dacă pui pilitură de fier în faţa unui magnet, toate firicelele fierului se mişcă în aer şi merg de se lipesc de magnet; dacă între magnet şi pilitură aşezi o foaie de hîrtie, firicelele fierului vor veni să se lipească de hîrtie acolo unde ea atinge magnetul. Nici una însă dintre firicele nu face înconjurul hîrtiei ca să meargă de-a dreptul la magnet. Să trecem acum deodată, de la magnet şi fier, la Romeo şi Julieta: Romeo e atras către Julieta, ca fierul către magnet. Dacă între dînşii vei pune un zid, ei nu vor sta lipiţi fiecare de partea zidului unde se găsesc, ci vor căuta să ajungă unul la altul, printr-o infinitate de mijloace. Iată deosebirea între ceea ce d-ta chemi inteligenţă imanentă şi între suflet: aceasta năzuieşte către finalitate; aceea, nu.

— Am înţeles — e convingător, dar e foarte american, zise Lydda cam supărată.

— E un exemplu clasic.

Ea se uita la mine cu ochii mari şi cu o încordare a muşchilor figurei care mă făcu să cred că se simte rău.

— Te doare ceva ?

— Da... O să-mi treacă. Aş dori să-mi explici mai limpede ce este abstracţiunea şi idealul.

— Grele lucruri îmi ceri.

— Încearcă.

— Tu nu eşti bine, dragă.

— Nu sunt tocmai bine, dar încearcă.

— Închipuieşte-ţi, draga mea, că ai avea aci, lîngă tine, două cercuri. Pentru a le pune unul lîngă altul, spre a vedea care este mai mare dintr-amîndouă, ai nevoie de ?...

— Mai întîi de cercuri, zise ea, încercînd să zîmbească.

— Da. Apoi ?

— Apoi de spaţiu.

— Foarte bine. Apoi ?

Lydda se gîndi :

— Apoi de mine, ca să le observ.

— Bine.

— Ia acum două cercuri în gînd.

— Le iau.

— Pentru a le pune unul lîngă altul, spre a vedea care este mai mare, de ce ai nevoie ?

— De două imagini.

— Foarte bine. Apoi ?

— Ştiu eu ?... De nimic.

— Ba mai ai nevoie de ceva. Dar deocamdată nu mai ai nevoie de spaţiu. Cercurile reale consumă spaţiu, pe cînd cele nereale, nu.

— Înţeleg.

— Dacă admitem chiar că imaginile cercurilor ne vin din experienţă, care cere totdeauna spaţiu şi timp pentru a se produce, rămîne totuşi o lucrare, născută în structura minţii noastre : comparaţiunea.

— Este o facultate a sufletului, ca memoria, închipuirea şi celelalte.

— Negreşit că este o particularitate a minţii noastre, dar nu ca memoria şi închipuirea, care sunt condiţio-

nate de spaţiu şi de timp. Raportul de asemănare şi de deosebire între lucruri este absolut şi hotărîtor în afară de spaţiu şi de timp. Pe temeiul lui ajungem adesea să dovedim că lumea externă se aseamănă cu rezultatele lui subiective, cum dovedesc matematicele pure, iar nu rezultatele lui cu structura lumei. Prin urmare, dacă aplicăm acest raport de asemănare şi de deosebire unor termeni experimentali sau unor construcţii ale minţii noastre, ajungem să dobîndim adevăruri ideale de comparaţiune. Cu acestea apoi clasificăm. Aci se pare că stă cea dintîi bucurie estetică a minţii noastre, care nu are nimic comun cu artele, aci în ruperea ordinei experimentale...

Pe cînd eu vorbeam, expresia de durere pe chipul Lyddei devenea tot mai mare. O mînă i se încleştase de marginea patului, iar alta de haina mea. Încercă să-şi ridice bustul de pe pernă şi să vorbească :

— Raportul de asemănare... şi de deosebire...

Apoi căzu la loc, scoţînd un gemăt sălbatec. Eu vrusei să mă retrag cu un pas, dar dînsa mă ţinea de haină aşa de tare, încît nu mă putui mişca. Întorcea ochii către mine, mari şi îndureraţi ; îşi strîngea corpul ca o floare ce se închide ; voia cîteodată să se scoale şi rămînea ca de piatră. Apoi iarăşi gemătul sălbatec.

Cînd păru a se mai linişti, încercai din nou să mă retrag. Ea se uită la mine lung :

— Du-te... însă nu te depărta mult. Cine ştie ce se poate întîmpla !

Costieni, iunie 189...

Şi ceea ce se putea întîmpla, s-a întîmplat.

Iată-mă cel mai buimac, cel mai nefericit, cel mai mizerabil dintre oameni ; iată-mă între un mormînt şi un leagăn ; cu inima sfîşiată de durere şi de milă ; neştiind ce să mai cred, ce să mai fac ; chemat de ei doi, de fiu-meu şi de Lydda, în lumea senină a neexistenţei, şi ţinut în pulberea pămîntească de mîna şubredă a unui copil. Ce să fac ?

Am fost la Bucureşti, unde pentru a treia oară ne-am întrunit cu prietenii mei.[68] Experienţele au mers minunat. Lydda mi s-a arătat într-o feerie de lumină, cu care nimic din ce e pămîntesc nu se asemănă. Ea s-a lăsat binişor către mine, mi-a luat mîna şi mi-a sărutat-o ; apoi, s-a depărtat cu încetul în ideal. Era o infinită cale, de mii de poşte, înlăuntrul spaţiului în care se retrăgea, parcă o rază colosală ar fi sorbit-o în lungul firului său, devenit deodată gol. Lydda dispărea, privindu-mă şi zîmbindu-mi pînă ce raza, pe care se ducea ea, păru a se strînge, ca un ochean, iar în medalionul ce rămînea plutitor în aer, flutura zîmbetul ei. Simt că văd şi înţeleg lucruri atît de nouă ! Am pornit noaptea tîrziu, pe lună, şi am ajuns acasă tocmai despre ziuă. Am călătorit toată vremea, cu impresia că Lydda era lîngă mine. Îmi mîngîia mîna cu degetele ei fine, şi-mi vorbea, cu ochii rătăciţi în jocul străveziu al luminei. Îmi vorbea încet : „Viaţa noastră e în vis, şi tot ce este alunecă în neexistenţă. Cine prinde înţelesul vremii curgătoare, acela ascultă muzica despărţirei unui minut de minutul ce trece. Ceea ce este nu durează, aşa că este cu adevărat numai ceea ce nu poate fi. În mîna mea mă simţi pe mine ; dar eu nu mai simt."

De-a lungul drumului întîlneam care cu lemne ce mergeau spre oraş. Trăgeau boii din greu, pe cînd oamenii dormeau cu capul pe zăbunuri. Ce deosebire este între lemn, între bou şi între om ?

Pe heleşteu se oglindea luna.

Ce farmec în frumuseţea nereală a luminii de pe ape ! Între două înfiripări ce sunt şi deci nu durează, luna şi lacul, prinde fiinţă ceea ce nu poate fi, iluzionarea lor, şi acolo ele sunt eterne.

În noaptea în care am dus pe Lydda din odaia de alături, în patul ei, viaţa mea a prins poezia sufletului, aşa precum lacul prinde lumina lunei. Lac, în adevăr : mocirlă, mecanică şi meditaţiune — trei *m ;* iar ea : lumină, lună, Lydda — trei *l.*

Aceste sunt literile cu care invoc pe Lydda, cînd spiritele nu răspund. Îmi adun gîndurile împrejurul unui punct cenuşiu, ce stă tocmai în centrul conştiinţei ; apoi încrucişez litera l de trei ori. Atunci se iveşte luna, care trece, în întunericul minţii mele, din răsărit în apus şi după dînsa vine Lydda.

Viaţă pierdută ! Viaţă mizerabilă ! Mi-ze-ra-bi-lă.

Şi cîteodată mi se pare că desăvîrşita mea nefericire îmi întinde puterea înţelegerii atît de departe, încît pricep foarte bine că dacă, bunăoară, eu m-aş împuşca, n-aş muri, ci aş vedea corpul meu jos, iar eu aş prinde să gîndesc la Lydda.

Eu ! Dar eu sunt nemuritor.

Durerea m-a lovit, însă, în loc să mă doboare, m-a ridicat.

Începea să se lumineze de ziuă. Lăsai trăsura să se ducă acasă, iar eu urcai dealul pe jos. Îmi vedeam umbra alături, muncindu-se în urcuş. Suferă ! infamă mizerie pămîntească !

În culmea dealului mă oprii. Aci, la doi paşi, erau plopii sub care înmormîntasem pe Lydda. Aci, veneam ziua la umbră, să cetesc. Fiinţa mea păcătoasă se apropia de ţărna fetei mele, pe cînd sufletele noastre, ale amîndurora, zburau pe vale. Urmăresc adesea cu privirea un stol de porumbei ce se lasă către apă, şi simt atît de evident că dacă nu m-ar ţine pulberea meschină a oaselor, aş zbura.

În lumina plumburie a zilei ce năştea, luna rămăsese mai sfioasă ca oricînd. Sfioasă, singuratecă, *solinga,* cum ar zice poetul. Şi vorba aceasta îmi flutură prin minte ca un acord muzical, care deşteaptă versurile de mult uitate ale divinului poet :

Pur tu, solinga, eterna peregrina,
Che sì pensosa sei, tu forse intendi,
Questo viver terreno,
Il patir nostro, il sospirar, che sia ;
Che sia questo morir, questo supremo
Scolorar del sembiante,
E perir dalla terra, e venir meno
Ad ogni usata, amante compagnia.

E tu certo comprendi
Il perchè delle cose, e vedi il frutto
Del mattin, della sera.
Del tacito, infinito andar del tempo.

Ma tu certo comprendi il perchè delle cose!

Tu, care atît de gînditoare eşti, singurateco, pururi călătoareo, tu poate pricepi ce mai e şi viaţa asta pămîntească, suferinţa şi suspinul nostru ; suferinţa, suspinul şi moartea ; moartea, această supremă decolorare a imaginei, această infamie, ultima degradare a mizeriei omeneşti ! Ah, dacă tu pricepi în adevăr rostul lumei ; dacă tu cunoşti cauza acestei tăcute, nesfîrşite curgeri a vremei, grăieşte, spune pentru ce s-a rupt inelul care mă lega de lanţul infinit al trecerii timpului ? Unde este Lydda ? unde este fiul meu ? Ce s-au făcut convingerile şi credinţa mea, de am ajuns, buimac, să umblu după vedenii ! Este esenţa universului fructul unei inteligenţi raţionale ? sau este o pură şi simplă faptă brutală ? Dacă este fructul unei inteligenţi raţionale, atunci sufletul nu poate muri, şi eu îmi voi regăsi copiii ; dacă este o simplă faptă externă brutală, atunci blestem pe neamul omenesc, pe mine şi pe nefericita mlădiţă ce tremură în leagăn !

Mi se potmoliseră izvoarele vieţei, şi, nevrednic, mă apropiai de mormîntul fetei. Se legase ţărna împreună şi începea să crească iarba. Creşte deja iarba ! Creşteau bălăriile peste sărmana floare căzută, peste dulcea mea Lydda ! Corpul de muză ce purtase în lume cel mai nobil suflet, era acum prada gîngăniilor pămîntului !

Mi se rupea inima de milă, milă copilărească, care nu mai vede scăpare în nimic, care sfîşie şi dărîmă tot. Căzut pe genunchi, tremuram lîngă huma rece.

Şi, în cele din urmă, am avut putere să mă scol şi de acolo, să plec către casă — că doar sunt laş. Mi se pare că nu am drept să fac nimic cu mine, pe cît timp minunatul instrument al sufletului funcţionează încă.

Sufletul ! Eu cred într-însul, fiindcă trăiesc într-însul, fiindcă printr-însul îmbrăţişez infinitul, ceea ce este şi ceea ce a fost, soarele care răsare acum şi pe Lydda !

Ah, glob uriaş de lumină, la care privesc ochii fermecaţi a milioane de fiinţe ; ce străbaţi în fund de valuri şi sorbi oceanurile ; tu ce deştepţi frunza în mugur şi firea întreagă o reînviezi cu puternica ta rază caldă ; tu eşti izvorul a toate pe pămînt, dar tu nu ştii ce-a fost ieri ! Pe cînd în mine, ceea ce nu mai este, mai este încă.

Glorios şi nepăsător, se ridică soarele din ce în ce mai sus, iar vietăţile pe pămînt se mlădiau, ca atîtea femei la sosirea unui monarh tînăr şi frumos. Eu însumi mergeam către casă cu plăcere. Se vedea acoperişul de sticlă de la atelierul Lyddei, strălucind în lumină. Mi se strînse inima, la gîndul că totul era de acum zadarnic.

Cînd intrai în curte, bătrîna se plimba de colo pînă colo, cu copilul în braţe.

Fui izbit de modul cum ţinea bătrîna copilul, ghemuit şi cu obrazul în soare. Dacă ar fi trăit Lydda, desigur, nefericitul acesta, care venise în lume atît de tragic, ar fi fost altfel îngrijit.

Trebuie să mărturisesc că de o lună de zile mă lupt cu mine însumi să nu-l văd. L-am aşteptat atît de mult, iar el a venit atît de crud !...

Să-l crească bătrîna cum o şti ! Eu nu vreau să mă mai gîndesc la dînsul.

Costieni, iulie 189...

Umblu de colo pînă colo, singur, străin şi nedormit. Aş vrea să lucrez. Zădărnicia orcărei sforţări îmi apare atît de evidentă, încît lumea cealaltă care lucrează îmi pare nebună. Mai cu seamă nu pricep pe bătrînă. De cînd există, face exact aceleaşi lucruri, cu acelaşi interes, cu aceeaşi bucurie sau displăcere copilărească, dînd valoare în sine tuturor nimicurilor. Poate că, la urma urmei, aşa e mai bine să trăieşti.

Eu, desigur, sunt un om care înţeleg multe, care şi ştiu multe, care sunt în drept să mă cred mai presus de mulţime. Am avut de la început intuiţiunea secretă a mizeriei, ce curge asupra capetelor noastre, din sentimentele noastre. De aceea m-am păzit de dînsele şi am

voit să trăiesc numai din farmecul *înțelegerii*. Dar împrejurările au făcut astfel încît să am un copil și să-l iubesc — cu toate că nu voiam să am copii și nu voiam să iubesc pe nimeni. Fiul meu a murit. Tot împrejurările m-au dus către văduva acestuia, pe care, cu încetul, am iubit-o, eu care nu iubisem nici o femeie. Noră-mea a murit și dînsa. Astăzi tot împrejurările mă duc către copilul ei... De astă dată însă nu mă mai supun împrejurărilor. Îmi ajunge !

Vreau să trăiesc mai departe singur ; să mă afund în cotiturile cele mai ascunse ale sufletului, însoțit de umbra Lyddei, cu care să căutăm urmele fiului meu. Vreau să mă cobor, ca Dante, în adîncimile unui infern și ale unui paradis, ce, desigur, se află în noi înșine.

Costieni, august 189...

Am fost iar la București. Iar ne-am întrunit împrejurul mesei.

Parcă mi-e rușine cîteodată de ceea ce fac. Dar, ca morfinomanul care știe că are să moară de doctorii, iar nu de boală, și totuși se morfinizează mai departe, tot așa și eu, mă cufund din ce în ce mai mult în spiritism. Mi-e urît cuvîntul acesta, fiindcă poartă în sine oarecare urmă de șarlatanism — iar eu caut numai să revăd pe Lydda.

Cea din urmă dată cînd mi s-a arătat era în vremuri bune. Ce minunată e lumea ideală !

Unul din prietenii noștri citise cu glas mare descrierea Cîmpurilor Elizee de Fénélon [69], pe cînd dintr-o cameră vecină se auzea o vioară cîntînd *Orfeul* lui Glück. Peste imaginele limpezi ale prozei franceze se așezau acordurile divine ale muzicii celei mai poetice. Închisei ochii, și fără nici o greutate îmi apăru pajiștea Cîmpiilor Elizee. Pe iarba moale a unui rai plin de visuri se mișcau umbre elegante. Din corul muzelor se desprinse Lydda. Ea veni drept la mine, mă luă de braț și mă duse înlăuntrul grădinei. Cîntau păsările ciripiri măestre, într-o

răcoare de primăvară eternă. Fata se strînse de mine și-mi vorbi încet : „Ce bine că ai venit !... Știi că noi aici trăim în realitate. Aci este viața comună a eternității. Cel ce s-a fost desprins din eternitate și a funcționat ca om, s-a întors aici în lumea sufletului. Iată acolo, în aer, [70] Briseis între Achille și Agamemnon ; iată mai jos Aspasia, Pericles, Socrate și Alcibiade ; dincolo, privește ochii cu care Thaïs se uită la admirabila figură a lui Alexandru cel Mare. Acum anină-te de brațul meu și saltă-te ușor în sus ; deasupra noastră este infinitul. Iată Shelley și Maria Godwin, Byron și Clara Clairmont ; parcă se iubesc. Sufletul lui Shelley și-a regăsit pacea ideală. Îl vezi însă cum strălucește. Alături de dînsul cîteva umbre estompate. Thomas Medwin, Taaffe și tînărul Mavrocordat, acesta, fiu al unui domnitor român. Iar dincolo... vezi ?... fiul d-tale."

Întinsei brațele în gol și deschisei ochii.

Unul din prietenii mei își pregătea un pahar cu ceai. Acordurile muzicii lui Glück urmau admirabile.

Eram uimit de încîntătoarea lume prin care trecusem, dar mai cu seamă eram preocupat de toate numele proprii ce auzisem. Mi le aduceam aminte de la cel dintîi pînă la cel din urmă, deși pe cele mai multe nu le cunoșteam.

Spusei prietenilor mei ceea ce văzusem și cerui un creion spre a nota cuvintele rostite de Lydda. La numele lui Mavrocordat mă oprii. De unde și pînă unde Mavrocordat cu Shelley ?

Această îndoială a mea făcu pe stăpînul casei (cel mai convins dintre noi) să zîmbească. El afirmă că așa trebuie să fie ; că chiar dacă istoricii lui Shelley nu au înregistrat numele lui Mavrocordat, spiritele nu se înșală, și un Mavrocordat a trebuit să fie amestecat în viața lui Shelley. Și, astfel zicînd, el deschise minunata bibliotecă ce avea la îndemînă, căută, ceti, dar nu găsi nimic.

Parcă eram chiar mulțumit că nu găsise nimic. A vedea ca aievea pe cei ce i-am iubit poate să fie un efect de autosugestiune ; dar a reține nume proprii, de cari niciodată n-ai auzit vorbindu-se și care se dovedesc apoi ca fiind fost reale, e un fenomen extraordinar.

Pe cînd eu stam astfel pe gînduri, stăpînul casei se apropia de mine zîmbind, cu ochelarii ridicaţi sus pe fruntea lui enormă, şi-mi dete să citesc o ediţie completă a operelor lui Shelley, unde se vorbea de un Mavrocordat (şi anume Alexandru Mavrocordat, strănepotul lui Nicolae, domn al ţărilor române), care fusese amicul lui Shelley la Pisa, împreună cu Medwin, cu improvizatorul Sgricci şi cu alţii, şi care jucă un rol însemnat în revoluţiunea grecească.

Era prin urmare adevărat !

Mă uitai lung la prietenul meu, pe cînd acesta triumfa. Mărturisesc că începeam să mă răcesc faţă de spirite. Între dorinţa neînfrînată de a revedea pe Lydda, pe de o parte, şi esenţa critică a firii mele, de pe alta, nu ştiam pentru ce să mă hotăresc.

De unde a răsărit acest Mavrocordat ?

Costieni, septemvrie 189...

Sunt aproape două luni de cînd rătăcesc ca un cîine fără stăpîn. Nu mai merg pe la prieteni cu spiritele, din cauza lui Mavrocordat ; dar pe la Bucureşti merg des.

Fac Lyddei un mormînt nou, afară din pămînt, afară din umedul şi oribilul pămînt.

Pe cînd eram într-o zi la Bucureşti, m-am dus să iau o baie la stabilimentul cel nou, unde mi se spunea că totul este numai marmoră. În adevăr, e multă marmoră, dar niciodată n-am avut impresia de a fi pus în sicriu ca atunci. Steiul de piatră în care trebuia să-mi iau baia, era înfundat în pămînt pînă în margină. Cînd mă întinsei în apă şi-mi rezemai capul de piatra rece, mă trecu un fior, parcă n-aveam să mă mai scol de acolo.

Sărman de tine ! Pămîntul imens te vrea, te cheamă, te soarbe în masa lui plină de singurătate, pe cînd admirabila maşină omenească năzuieşte pururea către lumină

Biata Lydda ! Nu se putea s-o las în hidoasa umezeală în care zăcea acum.

Îmi adusei aminte de mormintele Scaligerilor, de la Verona.

Ah, Verona !

Mă surprind, în mijlocul gîndurilor celor mai triste, redevenind romantic. Ce bine e să poţi aluneca pe lîngă realitate, cîteodată !

Mormintele Scaligerilor, al lui Mastino II-a şi Can Signorio della Scala, sunt ridicate în aer, înconjurate de horbota de zăbrele, pe care o mînă naivă a lucrat-o din fier, prin anii 1300. Eroilor acelora nu le era frică de moarte, dar le era groază de pămînt.

Am pus meşteri să zidească un templu, în muchia dealului. Aci se va odihni pururea Lydda şi lîngă ea voi aduce pe fiul meu, şi lîngă ei voi merge să dorm şi cu somnul cel lung.

Somnul lung...

Costieni, fevruarie 189...

Au trecut aproape şase luni de cînd n-am mai scris nimic ; iar acum cred că scriu pentru ultima oară.

Era să-mi moară copilul, şi l-am scăpat eu, eu, voinţa mea, hotărîrea mea absolută de a-l smulge din ghearele morţii.

După ce am isprăvit mormîntul Lyddei şi a venit iarna, m-am strîns din nou în casă. Pot zice că am petrecut o bucată de vreme aproape fericit : cînd nu mai aştepţi şi nu mai speri nimic, se coboară în suflet pacea desăvîrşită a nepăsării.

Cu cele dintîi adieri ale frigului, m-am apropiat de sobă şi de cărţi. Vîntul dealurilor noastre suflă cu înverşunare, aducînd de departe neguri şi pustiu. Îmi veni în minte Ossian. Cît de mult semăna viaţa mea de acum cu a bardului caledonic ! Fost odată un rege puternic, iar la bătrîneţe rămas singur şi orb, el avea drept mîngăiere poezia. De la unicul său fiu Oscar, mort în război, moştenise afecţiunea nurorii sale Malvina, divina făptură ce umple versurile poemii cu muzica harpei şi cu armonia iubirei sale pururi credincioase : „Adu, Malvina, adu-mi harpa, ca lumina cîntului să străbată sufletul meu, ce se aseamănă cu ţărmul mării, cînd în-

tunericul acopere toate dealurile dimprejur, iar umbra cu încetul să ajungă spre Soare". Atîta mai avea Ossian, pe Malvina.

Iar la urmă muri şi Malvina [71]...

Cînd nu eşti creator de cuvinte îmbătătoare, cu alte vorbe cînd nu eşti poet, ţi se pare că limba omenească ce vine din aşa mare depărtare poartă cu sine o melodie nouă.

Stam astfel într-o noapte, tîrziu, ascultînd cum fluiera vîntul prin ramurile plopilor şi încercînd să-mi explic obiceiul caledonilor de a căuta glasul strămoşilor lor în zgomotele vijeliei — cînd se deschise uşa, prelung, şi intră bătrîna.

— Mă rog, vino pînă dincolo, că parcă nu e bine băiatului.

Mă simţii deodată înfiorat ca de frică, la vorbele bătrînei, şi trecui numaidecît în odaia copilului. Ne apropiarăm încet de patul lui.

— Doarme sau e deştept ? întrebai eu.

Bătrîna dete din cap.

— Nu doarme, că nu e bine.

În adevăr, la lumina slabă a candelei văzui ochii strălucind parcă tocmai din fundul sufletului.

— Aprinde o lumînare.

Bătrîna aprinse lumînarea şi se apropie binişor de noi, apărînd flacăra cu mîna.

Atunci îl văzui bine, şi parcă-l văzui pentru întîiaşi dată ; părul negru, deasupra minunatei frunţi a lui tată-său, şi ochii albaştri, ochii mă-sii. Cînd mă recunoscu, surîse cu expresiunea sfişietoare pe care o au copiii bolnavi.

Îmi lipii obrazul de fruntea lui : ardea. Se auzea răsuflarea grea ce-i apăsa pieptul. Îşi ţinea pumnii amîndoi, strînşi mititei, sub bărbie.

Era bolnav.

Cum ? Va să zică şi acesta era bolnav şi trebuia să moară ?

Îmi simţii, în adevăr, toată energia mea de altădată revoltîndu-se împotriva unei lumi atît de neputincioase şi de mizerabile, în care întîmplarea guvernează evenimentele cele mai mari şi microbii rod corpurile cele mai frumoase. Toată indignarea mea sufletească luă forma unei hotărîri violente de a smulge pe copil din ghearele boalei. Îl sculai numaidecît din pat şi-l luai în braţe, lipindu-l de mine cu capul pe umărul meu, ca să răsufle mai uşor. Parcă această apropiere de corpul meu răspundea unei nevoi de a-l încălzi de căldura mea, a-i da putere dela mine.

Trimisei în toate părţile după doctori, telegrame la Bucureşti.

Acolea, în pripă, nu era nimic de făcut.

Petrecui toată noaptea primblîndu-mă prin odaie, cu copilul în braţe. [72]

Cine a petrecut nopţi de acestea, şi nu a rostogolit în minte lumile prezente şi viitoare, viaţa lui şi pe a altora, binele şi răul, uitînd deodată totul, la simpla mişcare a fiinţei ce sufere !

Ce farmec, cîtă poezie e în viaţa şubredă a unui copil ! Cum se poate să fie omul crud, cînd are alături copilăria ? Şi parcă mai mult : cum poate omul să devie pesimist, cînd este fructul amorului ?

Mă gîndesc cît sunt de inconsecvent. Ce eram în tinereţe şi ce sunt acum. Infinită este vanitatea *părerii !*

Mi s-a *părut* atîtea lucruri !... Şi *au fost* atît de puţine ! În realitate, eu n-am trăit, ci numai mi s-a părut. Cu părerea am voit să guvernez viaţa mea şi pe-a altora, şi n-am guvernat nimic. Nu numai n-am guvernat nimic, dar încă viaţa altora m-a guvernat. Lydda m-a întors către poezia realităţii, iar copilul acesta către poezia suferinţei.

Costieni, martie 189...

Plouă. Stau cu băiatul la geam şi ne uităm la un cîrd de raţe, ce se scaldă.

Copilul, sănătos acum, zîmbeşte. Îl văd în imaginea depărtată a geamului şi mă văd şi pe mine alături. Sunt eu, iluzionar şi foarte departe.

TEATRU

O SUFERINŢĂ

Scenă dramatică într-un act şi două tablouri
în versuri

PERSOANELE:

ALEXANDRU ALECSANDRINI
EMIL
MARIA
BELLA-ROZA
LINA

Scena se petrece în București, în timpurile noastre

TABLOUL I

Înfățișează interiorul unui chioșc. În fund, o fereastră deschisă pe o terasă. În mijloc, o masă de marmoră albă, pe care stau aruncate cîteva volume. La dreapta, o masă mică de lucru. Scaune de bambu. Vase cu flori. Uși laterale.

SCENA I

EMIL, la masa din mijloc; mai pe urmă LINA

EMIL

Din pragul vieței mele zăresc în depărtare
O luntre clătinată de valuri și de vînt,
Acea luntre e viața ce astăzi îmi apare,
Iar valurile tulburi sunt lumea asta mare
În care mă avînt.
Iluziuni, speranțe, junețe, fericire,
Vă văd zburînd cum zboară un pai ușor în vînt,
Ș-un dor nebun în urmă lăsați, o amintire
Pe care o voi duce, ca rest scump de iubire,
Cu mine în mormînt.
Această parte-n lume destinul mi-a făcut-o...

(Sculîndu-se.)

O !... lumea !... da, nebunul, credeam c-am cunoscut-o !
Credeam că mintea poate să cugete în pace
Şi inima să bată, să simtă cum îi place.
Visam lumea un popol, iar Arta o regină
La care şi poetul şi regele să-nchină,
Precum să-nchină orbul la raze dulci de soare,
Precum raza să-nchină la raza care moare.
Atunci în linişte, eu, nici poet, nici rege,
Mergeam să-mi duc prinosul ; iar ea, a mă alege
Părea... Un vis poetic cu tristă deşteptare ;
Lumina ce apune de-ndată ce răsare !

(Pe uşa din stînga intră Lina. Văzîndu-l că vorbeşte singur, fuge speriată.)

Ş-acum cînd stau şi cuget la gîndul meu nebun
De-a fi artist, eu însumi zîmbesc de milă !

(Cu vioiciune.)

Bun
E numai ce e mare. A trece-astfel prin lume
Necunoscut de nimeni, sărac făr' de renume ;
A nu purta pe frunte o floare din cununa
Cea mare-a nemuririi... ; a fi mic... e totuna
Cu-a nu mai fi deloc ! Dar, ce vreţi, aşa-i lumea ;
Cînd ai aripa-ntinsă şi vrei s-ajungi la culmea
Măririi, nu-ţi dă aripi. Ai aripi ?... lumea vine
Geloasă, hulitoare şi, surîzînd, în tine
Deodată îţi înfige înveninata-i gheară...
Tu mori. În urmă-ţi lumea, neîmblînzită fiară,
Privind, rîde cu hohot şi-şi zice : „O să moară
Sărmanul, pot fi-n pace : de-acuma nu mai zboară". [1]

SCENA II

MARIA, EMIL, LINA

Maria şi Lina intră vorbind încet

MARIA

(tare)

Nu-ţi fie frică, Lino. Îşi face şi el rîndul. —
Emil !

(Către Emil.)

EMIL

(fără a auzi ; continuă)

Oh, daţi-mi aer ! Am aripi lungi ca gîndul !
O scenă — un colţ de scenă...

MARIA

Emil !

EMIL

(întorcîndu-se repede)

Mă iartă, mamă...

MARIA

Copile ! iar cu visuri ? Tu nu-ţi dai încă seamă
De ce doreşti. Vrei scenă ! Să pui lumea-n mirare !...
Ai mintea încă mică şi inima prea mare.
O... nu, să nu te superi. Cînd vei avea în ştire
Ce lung, ce trist e drumul ce duce la mărire,
Atuncea îmi vei spune. Cunosc eu vîrsta voastră...
— Ştii tu ce e viaţa de-artist în ţara noastră,
Emil ?... Nu ştii.

(Scoţînd de subt corsagiu un portret.)

Priveşte. Era şi el ca tine.
Frumos... frunte senină... ochi mari... priveşte bine :
E chipul tău, întocmai. Avea sufletul mare
Şi inima nebună ! El, însă, n-avea stare,

N-avea ca tine-o mamă pe-al cărei braţ să-şi plece
Îngreuiata-i frunte... Curata ta gîndire
Acuma cată numai spre glorie, mărire !
Copilul meu... cuvinte deşarte ! Căci a-şi trece
Juneţea-n sărăcie, viaţa în durere
E trist. Durerea-i ploaie de care-adesea piere
Frumoasa floare-a vieţii : juneţea mult iubită...
Şi azi gloria este durere aurită !
Ascultă-mă : Ştii bine că visul meu de aur
Eşti tu. Aş vrea din tine, să fac pe lume-un rege ;
Aş vrea să văd pe frunte-ţi cunune mari de lauri ;
Aş vrea... ce n-aş vrea oare ? Dar mamei a alege
Ursita nu-i dă voie. Atunci ar fi pe lume
Numai poeţi sau regi !
Emil, spune-mi ce-alegi ?
De vrei, uite, fă Dreptu ; îţi poţi dobîndi nume.
La noi, advocatura e drumul ce conduce
La totul...[2]

EMIL

Nu pot... mamă...

MARIA

Învaţă medicina.

EMIL

(repede)

O ! Nu !

MARIA

Ingineria.

EMIL

Dar ce-mi poate aduce ?
N-am capul pentru cifre.

(Dupe o pauză.)

Ştii, mamă, cînd lumina
Gonind întunecimea cu zorile apare,
Întreaga omenire rămîne-n admirare !...
Tot astfel şi cu Arta : azi publicul nu vede
Trăind vreun mare viţiu, vreun suflet arzător,
Nimic ! Actorul joacă... ; el rîde... dar nu crede
Că rîde de-a lui artă, el rîde de actor.
Veni-va însă vremea, cînd inimele-or bate,
Cînd lacrămi dulci vor curge din ochii ce-or privi,
Cînd oameni mici la suflet, cînd conştiinţi pătate
Jos fruntea-şi vor pleca-o ! şi nu se vor căi
Decît ducînd cu dînşii, pe scena lumei mare,
Dispreţul de ei înşuşi, dezgustul, disperarea !...[3]
Acel ce-a şti să deie poporului privirea
Virtuţii, fericirei, durerii omeneşti,
În schimb, o să-i cîştige şi stima şi iubirea...
Iar stima unui popol, azi face cît mărirea
Coroanelor regeşti !

MARIA

O... ce frumoase vorbe ! Tu eşti abia în vale
Şi ochii tăi stau ţintă spre piscul înverzit.
Emil, dar pîn-acolo... cîţi spini îţi stau în cale !
Cîţi oameni vor să vadă al tău nume mînjit !

LINA

Dar, pentru lumea-ntreagă, noi nu vrem decît bine ;
De ce ne vor ei răul, mamă ?

EMIL

(supărat)

Nişte pigmei.
A căror hule nu pot s-ajungă pîn' la mine ;
Nici mă gîndesc la dînşii !

MARIA

O !... nu, copiii mei,
Acelui ce voieşte a-şi dobîndi renume
Îi trebuie talente, căci numai cu un nume
Chiar publicul de astăzi cu greu se mai înşeală ;
El a iertat adesea, azi nu mai vrea spoială.

EMIL

Dar cine-nşeală, mamă ?

MARIA

Nu, nu ; o ştiu prea bine,
Tu nu înşeli pe alţii, dar te înşeli pe tine
Crezînd că ai talente, crezînd că eşti menit
A deveni artistul poporului iubit.

EMIL

(uimit, pare a-şi vorbi lui însuşi)

Şi eu, cu toate astea... îmi simt sufletul mare,
Îmi simt inima plină de-un foc dumnezeiesc,
Te rog, aşteaptă, mamă... să facem o-ncercare.

MARIA

Să facem o-ncercare, vream tocmai să-ţi vorbesc :
Tu ştii, Emil, că omul care-ţi doreşte bine,
În care ai credinţă, mai mult ca în orcine,
Că tatăl tău e astăzi ajuns celebritate.

EMIL

Da, mamă, ştiu.

MARIA

El poate să judece-n dreptate
De ai vocaţiune ; lui îi vei declama
Şi cum va zice dînsul, noi astfel vom urma.
Primeşti, Emil ?

EMIL

Da, mamă, primesc cu bucurie.
Haidem, Lino, la dînsu.

(Aparte.)

El singur gîndu-mi ştie.

(Emil şi Lina ies.)

SCENA III

MARIA

(singură)

O... mame !... biete mame, de visuri înşelate !
Voi mîngîiaţi în taină speranţe depărtate,
Uitaţi dureri, necazuri, şi-mpodobiţi cu flori
Un leagăn ce coprinde a voastre dulci comori...
Dar mame, mai nici una din voi nu vrea să ştie
Că puiul face aripi şi zboară tot uitînd ;
Atunci... adio visuri, adio bucurie,
Ei plec prin lumea mare, voi rămîneţi plîngînd.
E poate o lege sfîntă... Orcum, însă-i nedreaptă :
Pe cel ce dă iubire, durere îl aşteaptă.
Emil, cîte speranţe le văd zburînd cu tine,
Cîţi ani de fericire-i îngrop în urma mea !...
Alergi după mărire... tu pleci... dar iei cu tine,
Copile, chiar speranţa de-a te mai revedea.
Mărire !... O... ce lampă cu raze-nşelătoare !
Spre dînsa, fluturaşii, cîţi se încerc să zboare,
Las toţi aripi, drept plată a îndrăznelii lor ;

Ei nu știu că lumina nu-i dată tutulor.
Artist... și ce e Arta ? Mizerie cumplită !
Un spectru cu ochi lîngezi, cu față-ngălbenită,
Purtînd pe buze vecinic un zîmbet făr' de viață,
Cu inima de piatră, cu sufletul de gheață.
E nalt... e trist... e palid... și totuși... e frumos !
Fugiți, copii, de dînsul, fugiți !...

(Intră un servitor aducînd o scrisoare. Îndată ce o dă iese.)

E curios...
Eu n-așteptam scrisoare... și nu știu de la cine.

(Vrea s-o deschidă ; și se oprește.)

Dar poate-i pentru altu.

(Se uită la adresă.)

Ba nu, e pentru mine.

(Citește.)

Un prieten al familiei crede de datoria sa, doamnă, a vă face cunoscut că fiul d-voastră își trece viața lîngă o femeie al cărei nume și meserie vă poate arăta îndestul nenorocirea ce vă așteaptă dacă nu veți căuta a pune sfîrșit acestor vizite ; riscă a se bate pe toată ziua cu cîte un curtezan și știți că duelul e o jucărie primejdioasă. Ea se numește Bella-Roza.

Emil, curtezani... duel ! O !... femeie blestemată !
Și tu îmi vrei copilul, și tu ești însetată
De dulcea lui privire ? Dar, spune-mi, cine ești ?
Poți tu să-i dai mărire ? Știi tu ca să-l iubești ?
Orcine-i fi, te blestem !

(S-așează la masa din mijloc ; stă cîtva timp cu capul în mîni.)

Ș-acuma... iarăși singuri !
Da, vecinic, vecinic, singuri... Întotdauna singuri !
De-acum... Dar cine știe, să iau bine aminte :
Scrisoarea-i anonimă... Să văd, poate că minte...

(Iese.)

TABLOUL II

Un buduar elegant mobilat. În fund, un pat pierdut în perete ; se vede numai galeria aurită și perdelele. În dreapta, un piano. Scaune Ludovic al XIV. Deasupra pianului, un portret de femeie. Lumină slabă.

SCENA IV

BELLA-ROZA în haină albă de seară ; bine gătită.
La ridicarea pînzei stă rezemată cu brațele și capul de un scaun.
EMIL îmbrăcat în negru. Se uită într-un album.

BELLA-ROZA

Iubire... vrei iubire ? În ochii mei privește,
Copil fără credință, și vezi de te iubesc !
Privește... spune însuți, vezi tu cum înflorește,
În inima mea moartă, o floare ce trăiește
Prin tine, pentru tine ?... O... da, eu te iubesc !
Departe... mult departe... și singuri, vrei ? răspunde.
Acolo-n umbra lumii iubirea ne-om ascunde
Tu, rege-a cărui țară va fi inima mea,
Eu, însămi fericită de fericirea ta.
Emil... și îmi uit țara, las totul pentru tine :
Renume, oameni, scenă...

EMIL

Gîndește-te ce zici. Uiți scena, Bella-Roza ?

BELLA-ROZA
(aparte)

El nu iubește-n mine decît numele-mi mare.

(*Către Emil.*)

O... voi nu ştiţi !

(*Ducîndu-şi mîna către inimă.*)

Aici,
Aici trăieşte mintea femeii iubitoare ;
Noi cînd iubim dăm totul ; viaţă, gînd, onoare ;
Ne dăm sufletul, pacea... ş-adesea dăm chiar moarte.
Dar voi ? Voi răi cu toţii, laşi, egoişti în toate,
Stăpînitorii lumei pe voi vă socotiţi...
Narcişi de ziua de-astăzi, iubind chiar, vă iubiţi !
Tu taci. Aşa-i ? răspunde.
Emil, eu nu sunt dreaptă ;
Tu eşti frumos, eşti tînăr... nu ştii să amăgeşti.
Mă-nşel... O... da ! văd bine ! şi inima-mi n-aşteaptă
Decît o vorbă ; spune-o... răspunde-mi, mă iubeşti ?

EMIL
(*răsfoind albumul*)

Da... cine-i doamna asta ?

BELLA-ROZA
(*continuînd*)

Iubeşte, da, iubeşte...
Din anii fericirii tot sucul să-l sorbim.

(*S-aşează în genunchi lîngă scaunul lui.*)

Eu sunt încă frumoasă, sunt tînără, priveşte...
Şi sunt a ta... cu totul.

(*Il sărută.*)

O... da ! să ne iubim.

EMIL

Ce gingaşă figură !

(*O scoate din album.*)

Ce ochi, ce negre gene !
Privirea ei se pare că rătăceşte-alene
Prin lumile din spaţiu.

BELLA-ROZA
(*luînd portretul*)

E ea, e iarăşi ea.

(*Il rupe furioasă.*)

Nedemn de-a mea iubire, nedemn de stima mea ;
Eşti laş, eşti fără milă ; n-ai inimă în tine...
Atît dispreţ ajunge ! Te du !

EMIL
(*aparte*)

Atît mai bine.

(*Tare.*)

Vă las... Adio, doamnă.

(*Vrea să iasă.*)

BELLA-ROZA

Emil, Emil, aşteaptă...
Te rog rămîi. Gîndeşte şi spune ce vei vrea
Pe-o inimă ce doarme, iubirea de-o deşteaptă,
Cu greu o readoarme. Şi inima-mi dormea.
Tu i-ai vorbit în taină, uşor ai legănat-o
Cu visuri dulci de aur, pîn' ce ai deşteptat-o.
Ş-acum cînd ea se mişcă după voinţa ta,
Tu pleci. O... fie-ţi milă : rămîi. Voi asculta
De tot ce îmi vei zice ; cuvîntu-ţi va fi lege ;
Dorinţa ta poruncă... şi nu vei auzi
Un murmur, o căinţă... Mă poţi tu înţelege,
Voi răsplăti cu viaţa iubirea-ţi dintr-o zi.

EMIL
(*aparte*)

Iubire e sau milă aceea ce simt eu ?

(*Către Bella-Roza.*)

Mă iartă, Bella-Roza ; o recunosc : sunt rău.

(*Ii întinde mîna.*)

SCENA V

MARIA

(cu o mantilă aruncată pe spate, apare la ușa din stînga.)

BELLA-ROZA

(se retrage cu cițiva pași.)

EMIL

(rămîne în mijlocul camerei.)

MARIA

E el ! Cum, el ? Se poate ? O... soartă blestemată !
Prin cîte triste locuri iubirea lui mă poartă...
E degradat, priviți-l, priviți pe fiul meu !
El timpul și-l petrece spunînd cu umilire
Aceea ce nu simte, bîrfind, mințind mereu !
Își dă cu bucurie viața-i pe-o zîmbire,
Ascultă, plînge, rîde, cum ea îi poruncește.
Își pîngărește graiul spunîndu-i c-o iubește,
Și crede încă-n bine, și-i încă fiul meu !...
Destul ! Ieși, fugi de dînsa !

EMIL

Da... Nu...

MARIA

Te du ! O vreu !

(Către Bella-Roza.)

Iar tu, ce ai drept lege a n-avea nici o lege ;
Ce ai drept conștiință un interes meschin ;
Tu, ale cărei gusturi ar ruina p-un rege,
Ar speria prin vicii pe-un mare libertin ;
Ființă degradată, crescută-n umilire...

BELLA-ROZA

O... doamnă-acum insulte !... Disprețul nu v-ajunge ?

MARIA

(continuînd)

Urînd pe cel ce rîde, rîzînd de cel ce plînge,
Rea pînă-n fundul vieții, cu suflet, cu simțire,
Făcînd răul din fire, chiar fără-a cugeta ;
Ce ești desprețuită de însăși umbra ta,
Răspunde, căror scopuri...

EMIL

O, nu, nu, ești nedreaptă,
Nu știi, nu poți să judeci. Te rog, mamă, așteaptă :
Eu numai sunt de vină.

MARIA

Te văd. Ești înjosit.
Și vii să-mi ceri iertare, așa-i ? Ți-am poruncit
Să ieși. Ieși dar !

BELLA-ROZA

(cu o mișcare de cap superbă)

Vă pierdeți... Uitați, doamnă, se vede
Că-n casa mea eu numai am drept de-a porunci.
Mă credeți rea... Prea bine ; sunteți liberă-a crede
Orce poftiți, dar vocea, vă rog, a v-o îndulci.
Aici eu sunt stăpînă.

(Către Emil.)

Emil, te rog să stai.

MARIA

Emil, să pleci.

BELLA-ROZA

Nu astfel. Emil rămîne.

MARIA
(repezindu-se către Bella-Roza)

Vai,
Infamă creatură ! Blestem ! Blestem ! O...
(Cade pe un fotoliu.)

EMIL

Mamă !
Mă duc... Ascultă, mamă.
(Către Bella-Roza.)
În adevăr infamă !
Oh... fugi ! Să pici din faţă-mi.
(Către Maria.)
Sunt eu, e fiul tău,
Deşteaptă-te... De-acuma ca şi pe Dumnezeu
Te-ascult.
(Către Bella-Roza.)
O ! Vino, Roză, te iert, te iert, vin' iute.

BELLA-ROZA
(aparte)

Mă iartă !... El, mă iartă...
(S-apropie de scaunul Mariei ; către el.)
Acum... ascultă, du-te.
Eu voi găsi cuvinte s-o fac să mă iubească.
Am învăţat pe scenă durerea omenească
Ş-o ştiu aşa de bine...
(Visînd.)
Durerea... da, o ştiu...
Cu ochii plini de sînge... Cu graiul scurt şi viu...
O ştiu !
(Către Emil.)
Ascultă, du-te. Eşti tînăr ; e păcat
Să plîngi.

EMIL

O, uiţi ? Mi-e mamă !

BELLA-ROZA

O... da. Te-am supărat ?
Sărută-mă şi du-te.
(Îi întinde fruntea.)

EMIL
(aparte)

Scandal ! Vrea s-o sărut...

BELLA-ROZA

Ce zici ? Vorbeşte tare.

EMIL

Nimic... Mi s-a părut...
(O sărută.)
Ş-acum te rog, fii bună cu ea ca şi cu mine,
Mă duc.
(Merge pînă la uşe. Se-ntoarce.)
Te rog, ascult-o. E bună.

BELLA-ROZA
(zîmbind)

Bine, bine.
(Emil iese.)

SCENA VI

MARIA, ca mai nainte, BELLA-ROZA

BELLA-ROZA

(vorbește încet)

Așa !... Credeam că firea lucrează în neștire,
Dînd unora durere, dînd altora mărire ;
Făcînd pe lume clase de oameni rătăciți,
Iar altele de nobili avuți și fericiți.
Dar nu... căci firul vieții la toți îl împletește
Cu lacrămi și pe nimeni ea nu nedreptățește.

(Arătînd pe Maria.)

Priviți : ici mama plînge pe-un fiu în rătăcire,
Copilul colo piere mărire așteptînd,
Săracul vrea avere, avutul fericire,
Și toți, pînă la rege, toți sufăr !...
Omenire !
Oglindă fără formă în care-ades privind
Îți vezi fața diformă... ocean cu ape-adînci,
Brăzdat în loc de valuri cu colțurate stînci,
De care barca vieții ușoară, se sfarmă...
Și-n urmă-i ce rămîne priviți !

(Arată pe Maria.)

Sărmană mamă !
Sătulă, sunt sătulă întocmai ca și tine
De relele vieții, de lacrămi, de suspine.
În drumu-mi nici o floare eu nu am întîlnit ;
Chiar inima-mi, de groază, în pieptu-mi a murit...
Dar el ?... O... mă-nșelasem. Da ! inima-mi trăiește,
O simt... Și el mi-o spune, el care mă iubește.
Dar, oare, mă iubește ? O... dacă ar minți...

MARIA

(să deșteaptă ; își ridică capul de pe fotoliu)

Tu ? Fugi !

BELLA-ROZA

Iertare, doamnă. Voiam a împărți
Durerea împreună.

MARIA

(sculîndu-se)

Ai degrada durerea
De-ai vrea a o cunoaște ! O... de-aș avea puterea
Destinului în mînă, v-aș înfiera pe frunte
Ca mumele să fugă, iar lumea să se-ncrunte
Văzînd că vreți să ștergeți, s-ascundeți în zadar,
Sub masca cea frumoasă, obrazul cel murdar.

BELLA-ROZA

Vai ! Cît dispreț... Ajunge.
Ba nu, spuneți mereu,
Mai spuneți, spuneți, doamnă. Paharul voi să-l beu
Întreg, pînă la drojdii. Apoi, am a vă spune
Că lîngă orce floare, răsare-un mărăcine,
Și orce suferință ne vine după-un bine.
Cînd vine suferința... o știți, doamnă — apune
Și glorie prezentă, și visuri viitoare,
Și nume, și speranță... tot piere, totul moare.
În urma ei rămîne un fier călit de foc,
Pe care nici rugina, nici timpul nu-l atacă,
Dar flacăra, vai ! poate în zgură să-l prefacă
De-l mai încinge-o dată... Ș-aceasta-n orce loc
Și-n orce timp. Da, fierul e inima. Rugina
[. . . . .]*

ALECSANDRINI

(lăsîndu-se pe un genunchi, spre figura ei, o recunoaște)

Și zici că o iubește
Emil ?

MARIA

Da, o iubește ; da, el se pierde.

* Aici lipsă pagina de text din *Literatorul*, exemplarul aflat în colecția Bibliotecii Academiei.

ALECSANDRINI
(fără a asculta)

Moartă !
Ea, moartă ! Numai astfel voit-a trista soartă
S-o mai revăd. O... visul de tinereţe zboară
Ca rîndunica.

MARIA
(continuînd)

Arta e dulce, e uşoară
Cînd este... ; dar cînd nu e ?

ALECSANDRINI
(ca mainainte)

Ce foc, ce strălucire
Pe scenă !...

MARIA

Umbră tristă de dor...

ALECSANDRINI

Cîtă iubire
În suflet...

MARIA

Suferinţă...

ALECSANDRINI

Dar m-a iubit ea oare
Vreodată ?

MARIA
(către bărbatul său)

Alecsandre !

ALECSANDRINI
(sculîndu-se)

Respect celui ce moare !

MARIA

Ascultă, Alecsandre : Eu am găsit mijlocul
Să-l fac să uite Arta.

ALECSANDRINI

Dar nu-i aicea locul
Să discutăm.

MARIA

Nu-i locul ; dar el poate să vie,
Ş-atunci...

ALECSANDRINI
(indiferent)

Care-i mijlocul ?

MARIA

Descurajarea.

ALECSANDRINI

Fie,
Dar nu-nţeleg, de ce vrei să-l dezgustezi.

MARIA

De ce vreu !
De ce ! Au tu uitat-ai de chinul meu ş-al tău
Din tinereţe ? Artă ? Mizerie !

ALECSANDRINI

Ei bine ?

MARIA

El are să-ţi declame... sau falş, sau drept ; în fine,
Orcum ar fi, să cauţi a-i arăta că n-are
Talent, că n-are suflet pe şcenă : inspirare
Că nu poate să aibă, cînd n-are suflet... Ce zici ?

ALECSANDRINI

Zic, tot ce zici.

MARIA

Promiţi dar ?

ALECSANDRINI

Promit.

MARIA

Haidem de-aici.

ALECSANDRINI

Încă-un moment.

(Se pleacă spre figura Rozei ; o sărută pe frunte.)

Adio.

EMIL

(apare din umbră şi se repede spre Bella-Roza)

Cadavru de şopîrlă,
Mă-nveninaseşi ! Astăzi, te înţeleg. Din gîrlă
De murdării ieşită, în gîrlă vei muri !
Şi-n gîndul meu, cadavru, tu vei înmărmuri !
A... corp !... Şi ea e încă frumoasă.

(Pune un genunchi în pămînt.)

E tot ea !
Sunt tot aceleaşi raze, ce-n juru-i răspîndea
Figura ei !... O... Roza, cerească creatură !
O... gură dulce, dulce, fermecătoare gură !
În minte-mi semănasem sămînţa unei flori
Ce creşte, sub lumina voioasei Aurori,
Dar care creşte, numai ca să ne-nşele viaţa
Căci, răsărită seara, apune dimineaţa.
Aşa e făcut omul. El crede pînă moare
Că n-o să se despartă în veci de sfîntul soare :
O pasăre ce-i prinsă de uraganul mării
Şi-i dusă peste valuri, în voia întîmplării,
Cînd vede de departe un vas care pluteşte,
Nu-şi ia mai iute zborul, nu speră, nu doreşte
Să-l prinză mai degrabă decît cum doream eu,
Cînd ai ieşit voioasă în tristul drum al meu.
Iubito ! Bella-Roza ! durerea mă-mpresoară,
Durerea mă apasă, durerea mă omoară !
Eu te-am iubit ! Iubire... Dumnezeiască rază...

(Alecsandrini face cîţiva paşi către Maria.)

Iubire ?... Nu ! — Blestemul pe capul tău să cază !
Reptilă-ai fost în cuget, reptilă eşti şi-n trai !
Tu porţi numele dulce al florilor de mai ;
Tu nu înşeli pe nimeni, aşa-i ? Nu m-ai iubit...
Tu n-ai făcut pe lume decît ai suferit...
Reptilă, minţi ! Priveşte pe însuşi tatăl meu,
Pe tatăl meu !...

(Se scoală şi o loveşte cu piciorul.)

Mi-e scîrbă să te mai văd !

(Vrea să plece.)

ALECSANDRINI

(către Maria)

Nu, eu
Găsesc că-i admirabil ! Orcine se coboară
În lume, fără Artă, mai bine e să moară !
Şi inima, Mario, fugind de datorie,
Îmi spune să-l las Artei.

EMIL

O... cîtă bucurie
Mi-ar încăpea în suflet să te revăd trăind !
Aş vrea să ai simţire, ca astfel tu, simţind,
Să-ţi spui că-ţi doresc moartea, din suflet !

(Lăsîndu-se pe un genunchi, se plecă spre dînsa.)

Te urăsc !

MARIA

(făcînd un pas înapoi ; cu mînile întinse)

Sunteţi actori cu toţii !

BELLA-ROZA

(deşteptîndu-se de lovitura de picior suferită şi simţind pe Emil lîngă dînsa, 'l ia de gît)

Emil, eu te iubesc.

LUMINĂ NOUĂ

Comedie în trei acte

PERSOANELE :

DOCTORUL DIMITRIE VERA
SYLVIA
GRIGORIU
CĂPITANUL CANTĂ
DOMNIŢA ZOE
PREOTUL SATULUI
PRIMARUL
SĂTENI. VETERINARI. CĂLUGĂRIŢE
STOICA

ACTUL I

La ţară. Casă veche boierească. Odaie boltită, dată cu var. Vedere pe cerdac şi grădină.

O masă de scris. Masă acoperită, în mijloc. Mese mai mici împrejur. Peste tot cărţi. Tablouri vechi. Un portret de femeie, în alb, mărime naturală.

Pe planul al 2-lea, o gură de beci.

SCENA I

DOMNIŢA ZOE, 45 ani ; SYLVIA, fiică-sa, 25 ani. Amîndouă în doliu.

DOMNIŢA
(ridicîndu-şi ochii de pe jurnal)

Nu pot să mai citesc. Orîncotro dau, tot acolo mi se duce gîndul. Tu ce faci ?

(Se scoală.)

SYLVIA

Citesc.

DOMNIŢA

Poţi să citeşti ? Iar bine. Eu nu înţeleg nimic din ce citesc. Aş vrea să mă duc la oraş. Ai văzut pe doctorul ?

SYLVIA

Da.

DOMNIŢA

Cum ţi se pare ?

SYLVIA

Tot aşa.

DOMNIŢA

(oprindu-se, se gîndeşte)

Poate că ar fi bine să plecăm de aici.

SYLVIA

(ridicîndu-şi ochii din carte)

Crezi ?...

DOMNIŢA

Ştiu şi eu. Nu ştiu ce să mai zic. Aici, tot ce ne înconjoară, ne aduce aminte de dînsa[1]. Mi-e drag şi mi-e frică să stau aici. Poate că dacă ne-am duce undeva, în străinătate, ar veni şi el.

SYLVIA

Poate.

DOMNIŢA

Tu ce crezi ?

SYLVIA

Eu nu cred nimic. *(Tac amîndouă.)*

DOMNIŢA

Doctorul a aflat că vine căpitanul ?

SYLVIA

Cred că da.

DOMNIŢA

De unde ştii ?

SYLVIA

Am auzit că spunea lui Radu să pregătească odaia.

DOMNIŢA

Da ?

SYLVIA

Da.

DOMNIŢA

Ţie îţi pare bine că vine ?

SYLVIA

Da.

DOMNIŢA

Parcă nu prea eşti încîntată.

SYLVIA

Încîntată, e cam mult. Îmi pare bine. Atît. E un prieten vechi...

DOMNIŢA

Prieten vechi şi logodnic.

SYLVIA

Şi asta, dacă vrei.

DOMNIȚA

Cum „dacă vreau". Dacă vrei tu.

SYLVIA

Bine, mamă. Însă mi se pare că nu e vremea înnemerită să vorbim despre asta.

DOMNIȚA

Așa este, fata mea. Dar ce să fac ? Am pierdut pe una, trebuie să mă gîndesc la alta.

SYLVIA

Bine, mamă.

DOMNIȚA

Studentul a ieșit ?

SYLVIA

Cred că a ieșit cu doctorul.

DOMNIȚA

Cine-i studentul ăsta ?... Ție îți place ?

SYLVIA

De, știu și eu... Nu-l cunosc îndestul ca să-l judec. E un *mediu.*

DOMNIȚA

(mirată)

Da ?... Doctorul face spiritism ?...

SYLVIA

Doamne ! Spiritism, nu. Face experiențe.

DOMNIȚA

Parcă nu-i totuna.

SYLVIA

Poate că nu. Cuvintele sperie uneori mai mult decît înțelesul lor.

DOMNIȚA

(uitîndu-se la dînsa)

Crezi ? Au poate faci și tu... experiențe ?

SYLVIA

Eu ?... Cîteodată... dar nu cred. El crede și încearcă.

DOMNIȚA

Încearcă, ce ?

SYLVIA

Încearcă s-o vadă.

DOMNIȚA

Pe Marie ?

SYLVIA

Da.

DOMNIȚA

(care voia să iasă, se întoarce, făcîndu-și cruce)

Doamne ferește ! Era să mă duc. Tu mă faci să-mi uit treburile. Să vadă pe Marie ! ?

SYLVIA

Da, de ce te miri ?

DOMNIȚA

(se uită la ea lung, făcîndu-și cruce din nou)

Doamne ferește !

(Apare doctorul în cerdac ; vorbește cu cineva din curte.)

SYLVIA

Te rog, nu te mai închina, că te vede doctorul. Dacă te duci la oraș, să-ți dau două scrisori.

DOMNIȚA

Mă duc. Dă-mi-le. (*Sylvia se duce să caute scrisorile. Intră doctorul.*)

SCENA II

DOMNIȚA, DOCTORUL... (40 de ani. Pare mai bătrîn decît e. Poartă barbă întreagă. În doliu ca și ceilalți.)

DOCTORUL

Sărut mîna, Domnițo.

DOMNIȚA

Bună ziua, doctore. *(Îi dă mîna să i-o sărute.)* Ce mai faci ? Unde ți-e studentul ?

DOCTORUL

Ce să fac... mulțumesc, sunt bine. Am fost prin sat să dau de popă. Studentul ?... Grigoriu vrei să zici — e în odaie la el.

DOMNIȚA

Da ce ai cu popa, pe căldura asta ?

DOCTORUL

Aveam să-i dau niște cărți...

DOMNIȚA

Da ?

DOCTORUL

Bisericești.

DOMNIȚA

Așa ? Foarte bine. Eu mă duc la oraș și apoi trec pe la schit. Ai ceva ?

DOCTORUL

Nimic, mulțumesc. Dacă vine maica starița, aș dori să-i arăt altarul criptei.

(Intră Sylvia cu scrisorile și le dă Domniței.)

DOMNIȚA

Am să-i spun. (*Domnița iese.*)

SCENA III

DOCTORUL, SYLVIA, PREOTUL

Pe cînd Sylvia dă scrisorile mame-si, doctorul deschide un saltar și scoate un vraf de hîrtii.

DOCTORUL

Sylvio, ia vino. *(Sylvia se apropie.)* Asta este psaltirea pe care am făgăduit-o popii.

SYLVIA

Da ? (*Deschide cartea.*) Ce fel de psaltire ! Văd că e un manuscris.

DOCTORUL

Da. A trebuit să copiez tot volumul.

SYLVIA

Nu era tipărit ?

DOCTORUL

Ba da. Iată-l alături. Însă pe cel tipărit erau îndreptări făcute de Marie. Ce minunaţi sunt psalmii lui David !... Cheamă, te rog, pe popă. (*Sylvia se duce spre cerdac cu manuscrisul. El îşi pune ochelarii şi citeşte cu glas mare, în volumul tipărit.*)

„Şi va fi ca un pom răsădit lîngă izvoarele apelor : carele rodul său va da în vremea sa... (*se opreşte, repetă*) carele rodul său va da în vremea sa : şi frunza lui nu va cădea, şi toate, orcîte va face vor spori." (*Uitîndu-se pe margină.*) Marie a îndreptat : „carele rodul său va da la vreme". (*Repetă.*) Şi va fi ca un pom răsădit lîngă izvoarele apelor, carele rodul său va da la vreme." (*Intră preotul. Doctorul se uită la el peste ochelari.*)

PREOTUL

Cu plecăciune, taică.

DOCTORUL

(*arătîndu-i un scaun*)

Poftim, părinte. Domniţa s-a dus la oraş. Ia şezi. Ai pus vasele cu flori cum te-am rugat ?

PREOTUL

Dară, taică : le-am pus roată, împrejur, lîngă celelalte. Portretul răposatei rămîne la iveală. E înăuntru un miros ca în rai. Numai Domnul să vă binecuvînteze, că mult aţi mai făcut toate după dorinţa răposatei ! Că-i erau dragi florile, nevoie mare !...

DOCTORUL

Nu prea e lumină în altarul criptei. Mă tem să nu îngălbenească.

PREOTUL

Nu, taică : e lumină destulă, şi de sus şi de la uşe.

DOCTORUL

Sylvio, dă-ne manuscrisul. (*Sylvia vine încet pe la spatele popii, răsfoind manuscrisul.*)

SYLVIA

Unde e psalmul pe care-l citeai ?

DOCTORUL

La început. (*Îşi ridică ochelarii şi se uită la dînsa.*) „Şi va fi ca un pom răsădit lîngă izvoarele apelor, carele rodul său va da la vreme."

SYLVIA

(*oprindu-se la spatele preotului, se uită lung la doctor şi face semn că nu*)

Iată-l. (*Dă manuscrisul preotului.*)

DOCTORUL

Poţi să citeşti, părinte ?

PREOTUL

(*deschizînd manuscrisul*)

Pot, taică. E scris curat.

DOCTORUL

Ia încearcă. Ţi-am spus că pe celalalt nu ţi-l mai dau.

PREOTUL

(*cetind*)

„Către tine am ridicat ochii mei, cela ce locuieşti în cer..."

DOCTORUL

Citeşti făr' de ochelari ?

PREOTUL

Păi ce să fac.

DOCTORUL

Vezi ?

PREOTUL

Cum dă Dumnezeu.

DOCTORUL

Ia mai zi.

PREOTUL
(cetind)

„Iată, precum sunt ochii slugilor în mînile stăpînilor lor, precum sunt ochii slujnicei în mînile stăpînei sale : aşa ochii noştri către Domnul Dumnezeul nostru, pînă ce se va milostivi spre noi"... „Miluieşte-ne pre noi, Doamne..."

DOCTORUL
(întrerupînd)

Citeşti bine. Da' ce-o fi vrînd să zică, părinte : „ochii slugilor în mînile stăpînilor" ?

PREOTUL
(nedumerit)

Păi... e vorbă adîncă... Adicătelea ochii slugilor să fie în mîna stăpînilor, că aşa se cuvine.

SYLVIA
(zîmbind)

Ia lasă, doctore, nu mai descoase lumea. (*Către preot.*) Aşa e, părinte : să fie slugile cu credinţă ; să asculte !

DOCTORUL

Prea bine. Prin urmare aşa, părinte. Voi veni mîine dimineaţă.

PREOTUL
(sculîndu-se)

Bine, taică. Da' mai aveam o vorbă...

DOCTORUL

Spune, părinte.

PREOTUL

Vream să mă rog de d-l doctor... cu stafia ceea a noastră din beci...

SYLVIA

Şi sfinţia-ta cu stafia, părinte ?

DOCTORUL

Mă rog, mă rog... Ce-i cu stafia ?

PREOTUL

Apoi ce să fie... De cînd a fost d-l căpitan pe aici, cînd cu înmormîntarea răposatei, nu mai putem trăi de ea. De cum înnoptează, iese la răspîntie. Că nu-i mai duce nimeni demîncare.

DOCTORUL

Rău. Ar trebui să-i ducă.

PREOTUL

D-l căpitan a dat poruncă dorobanţilor să pună mîna pe cine o afla că-i dă cîte ceva.

DOCTORUL

Şi dorobanţii ascultă ?

PREOTUL

Păi ce să facă : le e frică de stafie, dar le e frică şi de stăpînire.

SYLVIA

Ce prostii !...

DOCTORUL
(către Sylvia)

Te rog. (*Către preot.*) Fii liniştit, părinte : voi îngriji eu să-i ducă de la curte cîte ceva de mîncare.

PREOTUL

Bine, taică. Ştii, ne mai rugăm noi să ne păzească Domnul de duhuri rele, da' n-ai ce-i face, că lumea-i proastă.

DOCTORUL

Mergi sănătos, părinte.
(*Preotul se duce pînă la uşe. Se întoarce.*)

PREOTUL

Da' mai aveam o vorbă.

DOCTORUL

Ce este ?

PREOTUL

Poate au mai rămas de la răposata niscareva haine...

DOCTORUL

Pentru săraci ?

PREOTUL

Pentru ei, taică.

DOCTORUL

Du-te, părinte, că o să le găseşti acasă.

SYLVIA

Pentru coana preoteasa. (*Preotul vrea să iasă. Se răzgîndeşte.*)

PREOTUL

Şi mai aveam o vorbă... pentru locul de la grind.*

DOCTORUL

Foarte bine. Du-te...

SYLVIA

Că o să-l găseşti acasă şi pe el.
(*Preotul iese.*)

SCENA IV

DOCTORUL, SYLVIA

DOCTORUL
(după ce însoţeşte pe preot pînă la uşe)

Da, cred că aşa e bine.

SYLVIA

Cum e bine ?

* Replica lipseşte din *Conv. lit.* Socotim că e o greşeală de tipar şi restabilim textul după manuscris.

DOCTORUL

(*şezînd*)

Să-i dea să mănînce.

SYLVIA

Stafiei ?!... (*Venind lîngă dînsul.*) Bine, Dèmètre, nu se poate să-mi explici şi mie ce sunt contrazicerile astea în spiritul tău ?

DOCTORUL

Da. Să-i dea să mănînce. (*Uitîndu-se lung la dînsa.*) Pentru tine, Sylvio, a vorbit David : „Şi va fi ca un pom răsădit lîngă izvorul apelor, carele rodul său va da la vreme".

SYLVIA

Te rog scuteşte-mă de ironie. Întotdeauna m-ai socotit ca un nevîrstnic. Nu mai sunt copil, ştii ?

DOCTORUL

Da.

SYLVIA

De mult nu mai sunt copil, foarte de mult.

DOCTORUL

Ştiu.

SYLVIA

De cînd vorbeai cu soră-mea lucruri înalte, iar pe mine mă trimiteai să mă culc.

DOCTORUL

Aşa se cuvenea.

SYLVIA

Acuma soră-mea a murit. Cu cine mai vorbeşti ?

DOCTORUL

Sylvio !

SYLVIA

Te rog să nu mai fii ironic, asta-i !

DOCTORUL

Sylvio, cum vorbeşti tu astăzi... Parcă nu mai eşti tu.

SYLVIA

Ba eu sunt.

DOCTORUL

Bine, nu ţi-e milă să vorbeşti astfel... de sora ta ?... de tovarăşul tău de copilărie ?... de Marie ?... Ai cunoscut tu pe cineva mai bun, mai drept ?... Ţi-a făcut Marie vreodată ceva ?

SYLVIA

Nu.

DOCTORUL

Atunci de ce nu ţi-e milă de dînsa ?

SYLVIA

Ba mi-e milă. Mi-e aşa de milă, că dacă s-ar fi putut să mor eu şi să trăiască ea, aş fi murit fără cea mai mică părere de rău. Dar, fiindcă n-am murit, şi trăiesc, aici, cu tine, te rog, lasă ironia la o parte.

DOCTORUL

Bine, fetiţo, n-am avut nici un gînd rău.

SYLVIA

Nu sunt *fetiță*.

DOCTORUL

E !... ești supărată pe mine... Te las. *(Se scoală.)*

SYLVIA

(apucîndu-l de mînă și silindu-l să șeadă)

Nu sunt *fetiță* ! Să știi și să fii pătruns. Sînt femeie în toată mintea : te rog să-mi vorbești cu încredere.

DOCTORUL

Cu încredere ți-am vorbit întotdeauna, Sylvio.

SYLVIA

Şi fără ironie.

DOCTORUL

Şi fără ironie. Nu e în firea mea.

SYLVIA

Şi să lași pe David.

DOCTORUL

Vorbele lui David mi se păreau frumoase ca să spun un lucru drept.

SYLVIA

Care lucru drept ?

DOCTORUL

Că tu ești tînără, voioasă ; că ai să te măriți și ai să fii fericită : atîta tot.

SYLVIA

Nu e adevărat !

DOCTORUL

Cum „nu e adevărat" ? (*Gîndindu-se.*) Adică, ce e drept, voioasă nu mai ești tu ca mai nainte, dar asta e și firesc pentru acum.

SYLVIA

Pentru acum și pentru totdeauna.

DOCTORUL

De ce „și pentru totdeauna" ?

SYLVIA

Asta e treaba mea.

DOCTORUL

Văd că astăzi ești supărată, or poate nu mă mai iubești ca pînă acum...

SYLVIA

(uitîndu-se lung la el)

Nu... ca pînă acuma.

DOCTORUL

Atunci ce să fac ?

SYLVIA

Să vorbești cu mine cum vorbeai cu Marie : să-mi spui tot ce gîndești și să-mi răspunzi la tot ce te-am întrebat.

DOCTORUL

Sugestiune !

SYLVIA

Nici o sugestiune.

DOCTORUL

Sugestiune îţi spui !... Ai auzit pe Marie, şi crezi că gîndeşti tu.

SYLVIA

Eu nu gîndesc, ci simt. Au bătăile inimei mele sunt sugestiune ?...

DOCTORUL

Cine ştie !... mai nimic nu-i personal al fiecăruia din noi.

SYLVIA

Inima mea, nu este a mea ! ?

DOCTORUL

Este a ta, şi este a mea, sau a orcui ar putea să o mişte.

SYLVIA
(*zîmbind*)

Asta e adevărat... Dar, în fine, tot n-ai răspuns la ce te-am întrebat.

DOCTORUL

Ce m-ai întrebat ?

SYLVIA

Te-am întrebat să-mi spui : pentru ce contrazicerile astea în spiritul tău ?

DOCTORUL

Ce contraziceri ?

SYLVIA

Atîtea şi atîtea : nu crezi în Dumnezeu, şi te îngrijeşti de cărţile popii....

DOCTORUL

Chestie de literatură ; aş vrea să audă ţăranii, la biserică, o limbă bună.

SYLVIA

Da ?... Să presupunem că e aşa. Dar cu stafia ? Te plîngi că lumea noastră e proastă, neştiutoare — şi pe de altă parte hrăneşti în mintea ei irezuri.

DOCTORUL

Mă plîng eu că lumea e proastă ?

SYLVIA

Da. Cel puţin te plîngeai cu Marie. Eu am auzit tot, cu toate că mă trimeteai să mă culc.

DOCTORUL
(*uitîndu-se la ea cu interes*)

Bine, dragă Sylvio, de ce te muncesc pe tine astfel de gînduri ? de ce nu vrei să rămîi sănătoasă, senină, să fii fericită, fără să te întrebi de ce eşti fericită ?....

SYLVIA

Ştiu şi eu... Mă întreb, prin urmare trebuie să găsesc răspuns.

DOCTORUL

Răspunsul e : să te măriţi, să-ţi iubeşti bărbatul şi să fii fericită. Pe mine lasă-mă cu contrazicerile mele.

SYLVIA

Iar începi ?

DOCTORUL
(cu blîndeţe)

Nu încep nimic. Încredinţează-te că nu încep nimic.

SYLVIA

Bine, Dèmètre, tu nu vezi, cu toate astea, că eu am nevoie de tine ? Trebuie să mă luminezi ; trebuie să-mi scoţi sufletul din negura în care trăieşte. Vorbeai atîtea cu Marie !... De ce nu vrei să vorbeşti şi cu mine ?...

DOCTORUL
(către sine)

Iar sugestiunea !... (*Către Sylvia.*) Marie era altceva. Nu înţelegi ?

SYLVIA

Nu. Marie era sora mea, era din aceeaşi familie cu mine. Ce pricepea ea, pricep şi eu. Tu ai o îndatorire faţă de mine : ai aruncat sămînţa îndoielii peste tot : trebuie sau s-o îngrijeşti sau s-o stîrpeşti.

DOCTORUL

Eu ? !

SYLVIA

Da. Ai vorbit de Dumnezeu, de suflet, de credinţă şi necredinţă.

DOCTORUL

Am vorbit cu Marie. Ea era femeia mea : vream s-o luminez, eram dator s-o luminez. Cu tine e altceva : tu eşti chemată să fii fericită — altfel.

SYLVIA

Marie nu era fericită ?

DOCTORUL

Nu ştiu. Poate că da, în felul ei, sau, mai bine, în felul meu.

SYLVIA

Marie a murit.

DOCTORUL

De ce vorbeşti aşa ?... Pentru mine n-a murit.

SYLVIA

Cum se poate ? !

DOCTORUL

N-a murit. Marie era atunci în fiinţă. Astăzi e în minte : o idee.

SYLVIA
(luîndu-i mîna)

Te rog, Dèmètre, vorbeşte ! Ce vrei să zici ? Nu vezi că eu nu mai pot trăi în negura asta ? E o lume nouă ce se deschide sufletului meu : care e ? Eu o simt, o bănuiesc, însă nu o înţeleg cu limpeziciune. Am ascultat crîmpei din vorba ta cu Marie ; am cetit cărţile tale, pe apucate, cu temere că o să mă aflaţi... Marie a murit, s-a rupt ceva în inima mea. Necunoscutul din lumea viitoare mă atrage şi mă înspăimîntă. Te rog, vorbeşte, spune-mi ce ştii. Te văd că eşti liniştit — şi cu toate astea o adorai, nu-i aşa ?

DOCTORUL

Bine, fetiţă, întreabă-mă : ce vrei să-ţi spun ? (*Sylvia tace.*) Îţi spun cu plăcere.

SYLVIA

Ciudată e viaţa.... !

DOCTORUL

Cam ciudată.

SYLVIA
(gîndindu-se)

Ai zis că o iubeai ca pe o idee ?...

DOCTORUL

Am zis că Marie este acum o idee. Că o iubesc nu mai încape îndoială : mai cu seamă lumea reală simpatică trece în lumea ideală. Simpatia este cea dintăi condiţiune a transformării.

SYLVIA

Cum ? Dar mai întăi te rog să-mi lămureşti alte nedumeriri : pentru ce nu crezi în Dumnezeu ?

DOCTORUL

Protestez. Eu cred.

SYLVIA

După aceea, de ce, dacă nu crezi, îndemni pe alţii să creadă ? Apoi, de ce ţii să se păstreze stafiele ?

DOCTORUL

A crede cu convingere într-un lucru ce nu există, e o putere.

SYLVIA

În ce crezi ? şi ce este *ideea* în care s-a prefăcut Marie ? (*Doctorul se uită în pămînt şi nu răspunde. Intră un fecior cu o depeşă.*)

SCENA V

Aceiaşi, FECIORUL

Feciorul aduce depeşea Sylviei. Aceasta o deschide încet, o ceteşte şi o pune lîngă dînsa, pe masă.

SYLVIA
(către doctor)

Aştept... (*Către fecior.*) Bine.

DOCTORUL

Soseşte ? (*Sylvia îi întinde telegrama.*) Foarte bine : doreai răspuns — iată răspunsul.

FECIORUL

Domniţa merge la gară ?

SYLVIA

Nu.

FECIORUL

Nici d-l doctor ?

DOCTORUL

Ba da, ba da. Merg şi eu, merge şi domniţa.

SYLVIA

Trebuie să merg ?

DOCTORUL

Desigur.

SYLVIA
(către fecior)

Avem toată vremea să ne hotărîm.

FECIORUL

Mai este şi d-l primar.

SYLVIA

Ce vrea ?

DOCTORUL

Să poftească. (*Feciorul iese.*)

SYLVIA

Iar cu stafia, or cu cerşitul !...

DOCTORUL

E aşa de simplu să-l ascultăm, înainte de a-l bănui...

SCENA VI

Aceiaşi, PRIMARUL

PRIMARUL

Sărutăm mînile.

DOCTORUL

Ce-i, primarule ?

PRIMARUL

Ce să fie, bine.

DOCTORUL

Bine să dea Dumnezeu. Ce doreşti ?

PRIMARUL

Dorim sănătate.

DOCTORUL

Şi altceva ?

PRIMARUL

Altceva nimic.

DOCTORUL

Ce te-aduce ?

PRIMARUL

Păi, ce să m-aducă... Noroc.

DOCTORUL
(zîmbind)

Ia ascultă, primarule, afară de noroc trebuie să te mai aducă ceva... Spune ce te-aduce.

PRIMARUL

Păi, ce să m-aducă... Vorba aia a noastră...

DOCTORUL

Care vorbă ?

SYLVIA

Stafia ?

PRIMARUL

Taman !

DOCTORUL

Ce-i cu stafia ?

PRIMARUL

Iar a ieşit la răspîntie. Dacă nu-i mai aduce nimeni demîncare...

SYLVIA

Linişteşte-te, primarule, a regulat d-l doctor cu preotul.

PRIMARUL

Aşa ?... a regulat cu popa ?...

SYLVIA

Cu preotul.

PRIMARUL

Numai să n-o mănînce el...

SYLVIA

Ce să facă ? !

PRIMARUL

Să mănînce demîncarea.

SYLVIA

Mîncarea stafiei ! ?

PRIMARUL

Păi ştii cum e omul : mai dă şi stafiii, mai ia şi el...

SYLVIA
(*rîzînd*)

Va să zică stafia e persoană de înţeles...

DOCTORUL

Primarule, dacă numai pentru asta ai venit, e lucru regulat. Du-te de-ţi caută de treabă.

PRIMARUL

Păi, cum ziceţi şi dumneavoastră... *(Se duce către uşe încet, răsucindu-şi pălăria. Se opreşte.)* Da' mai aveam o vorbă...

DOCTORUL

Spune, primarule.

PRIMARUL

Poate au rămas de la răposata...

SYLVIA
(*întrerupîndu-l*)

Niscareva haine...

PRIMARUL

Ştii, pentru săraci...

SYLVIA
(*cu intenţie*)

Da. Le-am trimis preotului...

PRIMARUL

Al dracului popă !

SYLVIA

Să le-mpartă la săraci...

PRIMARUL

Le vinde şi le bea.

DOCTORUL

Nu vorbi aşa, că şade ruşine. Dacă vrei haine, am să-ţi trimit şi dumitale...

PRIMARUL

Să fie de sufletul răposatei... Dar de locul de la grind, domnule doftor ?... Ştii, domniţa, Dumnezeu s-o ierte, mi-a botezat un băiat, şi zicea ca să-i dea zestre nişte pogoane de pămînt...

DOCTORUL

Locul de la grind îl cere obştea.

PRIMARUL

D-apoi obştea ce nu cere !...

DOCTORUL

Îl cer şi veteranii.

PRIMARUL

Şi ei cer cît nu li se cuvine.

DOCTORUL

Li se cuvine, că s-au bătut.

PRIMARUL

S-au bătut o dată şi cer de o sută de ori. Parcă dacă-i vorba aşa, mie nu mi-a murit un cumnat în război... Şi eu sunt veteran.

SYLVIA

Prin alianţă.

(*Primarul iese.*)

SCENA VII

Aceiaşi (fără primar)

SYLVIA
(*rîde uitîndu-se la doctor*)

Ei, doctore ? !...

DOCTORUL

Ce este ?

SYLVIA
(*imitînd pe primar*)

Ce să fie, bine.

DOCTORUL
(*idem*)

Bine să dea Dumnezeu. Ce doreşti ?

SYLVIA
(*idem*)

Dorim sănătate.

DOCTORUL
(*idem*)

Şi altceva ?

SYLVIA

Dorim nişte pogoane la grind... *(Luîndu-i mîna.)* Şi dacă se poate, să nu mergem la gară.

DOCTORUL
(*gîndindu-se*)

Ai văzut ce ciudat vorbeau...

SYLVIA

Unul ca altul. Întocmai.

DOCTORUL

Nu-i aşa ?... O curioasă sugestiune la distanţă.

SYLVIA

Crezi ?

DOCTORUL

Sigur.

SYLVIA

De ce la distanţă, şi nu la cîrciumă ?

DOCTORUL

La distanţă.

SYLVIA

La cîrciumă, doctore. Au vorbit împreună şi au rîs de noi.

DOCTORUL

Cine rîde de semenii săi pe asemenea motive, are sufletul depravat. Ei nu rîd, ci, ca atîta lume ce se socoteşte pe sine superioară, nu ştiu ce să creadă...

(Sylvia se uita lung la el şi da din cap.)

SCENA VIII

Aceiaşi, FECIORUL, OBŞTEA, VETERANII

FECIORUL

A venit obştea satului.

SYLVIA

Foarte nostim.

DOCTORUL

S-a întîlnit cu primarul ?

FECIORUL

Nu, că primarul a ieşit pe din dos.

DOCTORUL

Să poftească.

FECIORUL

Sunt şi veteranii.

DOCTORUL

Să poftească şi veteranii. (*Iese feciorul. Intră mai mulţi săteni.*)

SĂTENII

Sărutăm mînile, cucoane.

DOCTORUL

Bună vremea, oameni buni. (*Se aşează obştea de o parte, veteranii de altă parte. Recunoaşte pe Stoica.*) Ce-i, Stoico ?

STOICA

Ce să fie, boierule, bine.

DOCTORUL

Bine să dea Dumnezeu. Ce doreşti ?

STOICA

Dorim sănătate.

DOCTORUL

Ce te-aduce ?

STOICA

Veneam pentru vorba aia...

DOCTORUL

Stafia ?

STOICA

Ei...

DOCTORUL

Am regulat. Dar nu vii pentru ea, Stoico. Vii pentru locul de la grind. *(Oamenii se foiesc între ei şi rîd. Către veterani.)* Şi d-voastră tot pentru locul de la grind veniţi. Or poate pentru stafie...

VETERANII

Tot.

UN VETERAN

Dacă locul de la stat l-a scos la lecitaţie şi noi n-am ştiut.

DOCTORUL

Cînd s-a ţinut licitaţia ?

VETERANUL

Ia, ieri s-a ţinut. Primarele a ascuns *poblicaţiele.*

DOCTORUL

Şi cine l-a luat ?

VETERANUL

Cumnaţii primarului. Al de Oprişenii.

DOCTORUL

Cine sunt ăştia ? Sunt plugari or sunt tîrgoveţi ? *(Obştea se împarte în două : unii strigă că sunt plugari ; alţii că sunt tîrgoveţi).*

DOCTORUL

Stoico, vorbeşte tu : cine sunt Oprişenii ?

OBŞTEA

(O parte.) Negustori, boierule. *(Altă parte.)* Plugari.

STOICA

Tăceţi, mă. Cucoane, unul este brutar, de ăia de umblă cu trăsura pe la cîrciume ; altul are fabrică de *ţîfoane,* ăl de-al 3-lea a luat pe fata popii ; Ioniţă, al 4-lea, e profesor în comuna Şindrilita ; Gavrilă e hoţ de cai ; Ştefan e jandarm. Ei !... *(Se gîndeşte.)* Care mai s'unt, mă ?

DOCTORUL

Da' cîţi sunt, oameni buni ?

OBŞTEA

Sunt mulţi, cucoane.

STOICA

Mai este al de Petrache. Ăla-i veteran.

VETERANUL

Nu se pomenește.

OBȘTEA

Ba e veteran. A fost gardist de noapte.

STOICA

Să-i dea loc în Dobrogea. [2]

VETERANUL

N-a fost în război.

OBȘTEA

A fost.

VETERANUL

N-a fost. *(Se face mare zgomot. Stoica strigă la ei.)*

STOICA

Tăceți, mă, că ne dă afară boierul. *(Se liniștesc.)* Cucoane, să ne dai locul de la grind...

VETERANUL

Să ni-l dai nouă, cucoane.

DOCTORUL

Dar ce are locul de la grind, oameni buni ? *(Oamenii se uită unii la alții.)* E pămîntul mai bun ?

STOICA

Ba nu, cucoane.

DOCTORUL

Atunci de ce-l cereți ?

STOICA

Păi și veteranii tot la grind se trag.

DOCTORUL
(către veterani)

De ce vreți grindul, oameni buni ?

VETERANUL

Păi și primarul tot la grind se trage.

DOCTORUL

Primarul zice că i l-a făgăduit domnița, cînd i-a botezat băiatul.

VETERANUL

Păi cum zici și matale...

DOCTORUL

Eu zic să vă duceți să vă înțelegeți, și apoi să veniți la mine. Mergeți sănătoși. *(Iesă toți.) (Către Sylvia.)* Ei, vezi cum se formează curentele !... *(Sylvia dă din cap cu neîncredere.)* De ce dai din cap ?

SYLVIA

Fiindcă te lași să te fure lumea cu o nevinovăție... curentă.

DOCTORUL

De ce „să mă fure". Nu vezi că nu știu ce vor. Cer locul de la grind numai fiindcă-l cer veteranii, iar aceștia, fiindcă-l cere primarul, iar primarul fiindcă-l cere popa.

SYLVIA

Iar popa ?...

DOCTORUL

Nu ştiu... Fiindcă-i trebuie.

SYLVIA

De trebuit, pămînt trebuie la toată lumea.

DOCTORUL

Dar de ce pămîntul de la grind, care e cel mai prost ?

SYLVIA

Eşti sigur că e prost ?

DOCTORUL

Sigur.

SYLVIA

Eu mă îndoiesc....

DOCTORUL

Sugestiune, Silvio : ia unul de la altul.

SYLVIA

Şi toţi de la dumneta. *(Uitîndu-se pe gînduri la el.)* Ce fericit eşti că poţi să explici toate lucrurile printr-o formulă !...

DOCTORUL

Se explică ele singure... Dar nu mergem la gară ? Cred că a venit vremea să mergem.

SYLVIA

Să mergem. Mă duc să-mi iau o haină şi sunt gata. *(Se îndreptează spre uşe.)*

DOCTORUL

Sylvio... *(Se apropie de dînsa.)* Dă-mi voie... *(Îi ia o mînă.)* Cu adevărat, dreptate aveai tu cînd ziceai că semeni cu Marie. Mai cu seamă mîna ta seamănă cu a ei.

SYLVIA

Da ?

DOCTORUL

Foarte mult. Persoana fizică a unor făpturi alese pare cîteodată un lucru aşa de nepămîntesc, că iese din materie şi devine suflet. Lumină nouă. [3]

SYLVIA

(uitîndu-se la mîna ei, o pune pe masă, sub ochii doctorului)

Aşa ?

DOCTORUL

Aşa.

SYLVIA

Vrei să nu pun mănuşi.

DOCTORUL

Da, te rog.

SYLVIA

N-am să pun. *(Iese.)*

SCENA IX

DOCTORUL

(vine la masa de scris, ia psaltirea fără a o deschide, șade, își reazemă capul de spatele scaunului)

„Și va fi ca un pom răsădit lîngă izvoarele apelor, carele rodul său va da la vreme". *(Vorbind.)* Îl va da? *(Deschide încet psaltirea.)* „Miluiește-mă, Doamne, că fără putere sunt; vindecă-mă, Doamne, că s-au turburat rosturile mele. Și sufletul meu s-a turburat foarte; și, Doamne, pînă cînd!... *(Răsfoind mai departe.)* „Spre Domnul am nădăjduit; cum veți zice sufletului meu: mută-te în munți, ca o pasăre?"

SCENA X

DOCTORUL, SYLVIA

Sylvia se ivește în ușe, cu o haină pe braț și cu pălăria în cap. Aude ultimele cuvinte.

SYLVIA

Cine să zică sufletului tău „mută-te în munți"?

DOCTORUL

(repetă)

„Că s-au turburat foarte."

SYLVIA

Sufletul tău este al nostru, este al meu.

DOCTORUL

Pentru tine a vorbit Marie. Iată scris aici cu mîna ei. *(Citește.)*

Și nopțile, ca zilele de calde,
Și luna rătăcită-n calea ei
Se duce, visătoarea, să se scalde
În apa sclipitoare de scîntei.

Ca luna e viața muritoare:
Răsare și se urcă și-a pierit;
Se scaldă în sclipirea ce o doare
A propriului vis nenfăptuit.

Dar visul ce n-a fost înfăptuire
E singur adevărul cel de-apoi
Și sunt făgăduinți de fericire
În mugurul ce n-a dat încă foi.

Tu nu-ți închipuiești că fericirea
E numai în speranța de a fi,
Că doară tu pricepi că te-a scris firea
Spre-a fi cu-adevărat și a iubi.

Iubește dar. Femeia-i pururi nouă,
Ca pasărea ce tremură în crîng,
Și e ca mierea florilor pe rouă:
Mai dulce cînd petalele se strîng. [4]

SYLVIA

(se uită lung la el)

Și crezi că-i scrisă pentru mine?

DOCTORUL

Desigur.

SYLVIA

Ia întoarce pagina.

DOCTORUL

(răsfoind psaltirea)

Nu găsesc nimic.

SYLVIA

Găsesc eu. *(Îi ia cartea din mînă. Citește.)*

A pornit Domnița Albă
Din castel de la Izvoare
Către Vineș împărat,
Și cu lefții ei din salbă
A plătit numărătoare
Prețul Murgului rotat.

Cînd îl scot din grajd, feciorii,
Și îi pun zăbala-n gură
Și dîrlogii la oblînc,
Din înalt se pleacă norii
Să-l privească cum se-ncură
Pe întinsul lor adînc.

Iar Domnița cea vitează
Cum îl vede scos afară,
Îl alintă din cuvînt ;
Murgul din văzduh nechează
Și se lasă drept la scară
Cu genunchiul la pămînt.

Ea, prin coamă, mîna-i trece
Și de frîu ușor îl prinde,
Aruncîndu-i-se-n șea,
Și îi face semn să plece,
Iar el aripa destinde
Și se duce în nori cu ea.

Cum o poartă fără frică
Dulce doamna lui măiastră
De la Vineș împărat,
Și-o ridică și-o ridică
Pîn' ce dau de-o stea albastră
Vremilor ce-au înserat !

Dar domnița strînge frîul ;
Murgul prinde iar să zboare
Tot mai sus și tot mai sus,
Pîn'ce dau de-o stea, cu brîul
Luminat de-un vîrf de soare
Ce răsare în apus.

Doamna, frîul iarăși strînge ;
Murgul sforăie și zboară
Peste naltul tuturor,
Pîn'la steaua cea de sînge,
Unde Sorii vin să moară
În văpaie de amor.

Și se năruie deodată
În puterea arzătoare
Ce îi bea în para ei,
Cal și doamnă vinovată,
Pulbere ascultătoare
Năzuinței lor de zmei.

*

Asta-s eu. Și sunt ca mine
Mii de suflete trudite
Ce s-adăpostesc în vis :
Îmboldire spre *mai bine,*
Ura celor împlinite,
Dor de ce ne este scris ;

Nimeni n-a-ndrăznit să spună
Ce ne arde, ce ne doare,
Ce văpăi, și-n care vînt :
Tu te-nchipui, ceasul sună,
Omule, ești ca o floare
Răsădită-n alt pămînt :

Fericire — val ce piere ;
Glorie — zădărnicie ;
Trist și singur, rînd pe rînd,
Ți-a rămas ca mîngîiere
Rima dintr-o poezie
Și iluzia din gînd. [5]

(Se apropie de el, îi pune mîna pe umăr.)

Ei, ce zici ?

(Doctorul îi ia mîna după umăr și i-o sărută.)

DOCTORUL

Ah, Sylvio, cît de mult îi semeni !... Așa de mult, încît mă întreb cîteodată dacă nu ești tu Marie, dacă ideea nu s-a făcut din nouă făptură... Ești tu, Sylvio ? spune-mi ! răspunde !

SYLVIA
(zîmbind cu bunătate)

Sunt eu...

DOCTORUL

Iartă-mă, Sylvio. Îți par nebun, și nu sunt decît nefericit. Ah, cît sunt de nefericit !...

SYLVIA

Doctore, atunci ce să cred ?... Mi-ai spus că ai găsit mîngîiere în filozofia d-tale, tocmai fiindcă acolo nu moare nimeni... Mi se pare, în adevăr, foarte frumos...

DOCTORUL
(se repede la Sylvia și o apucă de braț)

Înțelegi ce însemnează *a muri* !... A te șterge de pe fața pămîntului ; a te îngropa în huma rece pentru vecia veacurilor !... A rămînea singur... singur... fără a mai revedea vreodată pe ființa care era tot pentru tine !... E grozav !...

SYLVIA
(blajină)

Atunci... ce să cred, doctore ?

DOCTORUL

Să crezi ce ți-am spus înainte. Acela este adevărul. Dar sunt om și am iubit-o așa de mult !... Cîteodată, cînd slăbiciunea ființei mele materiale mă biruie, tu, Sylvio, tu, care atîta semeni cu dînsa, îmi ești mai dragă decît aceea din sufletul meu — dar numai cîteodată... A trecut, Sylvio. A trecut. Putem să mergem.

SYLVIA

Îmi pare rău.

DOCTORUL

Ce ?

SYLVIA
(zîmbind blajin)

Că a trecut.

DOCTORUL
(oprindu-se și uitîndu-se la dînsa)

Sylvio, glumești ? Dă-mi brațul și să mergem.

SYLVIA
(pune haina pe o masă și ia un scaun)

Presupune, doctore, că eu sunt în adevăr Marie și te iubesc.

DOCTORUL

Ce să presupun lucruri imposibile...

SYLVIA

Cu toate astea presupui că Marie n-a murit.

DOCTORUL

Asta nu-i o presupunere, ci un adevăr absolut.

SYLVIA

Pentru d-ta. E o nevoie a sufletului d-tale, care îţi dă puterea de a crede lucruri absurde.

DOCTORUL

Sylvio !

SYLVIA

Nu te supăra. Pentru lumea d-tale lăuntrică este un adevăr. Ce să fac eu, acum, cu mine, care te iubesc şi n-am murit ?

DOCTORUL

Să-ţi iai haina şi să mergi la gară.

SYLVIA

Chiar dacă te iubesc ?

DOCTORUL

Mai cu seamă dacă mă iubeşti... Eu am să-ţi arăt drumul fericirii adevărate — vine căpitanul, să-i ieşim înainte.

SYLVIA

Eşti liniştit acum ?

DOCTORUL

Foarte liniştit.

SYLVIA

Şi vrei să iau pe căpitan, chiar dacă te iubesc ?

DOCTORUL

Eu nu te iubesc.

SYLVIA

Sigur ?...

DOCTORUL

Foarte sigur. Dă-mi braţul şi nu mai spune nerozii.

ACTUL II

Acelaşi decor, seara

SCENA I

DOMNIŢA, SYLVIA

DOMNIŢA
(lucrînd)

Unde sunt oamenii noştri ?

SYLVIA
(cetind)

Cred că fumează.

DOMNIŢA

Studentul ăsta nu se mai duce de aici ?

SYLVIA

Te supără ?

DOMNIŢA

Nu mă supără — mă îngheaţă.

SYLVIA

Da ? *(Ceteşte.)*

DOMNIŢA
(după pauză)

Ce faci ?

SYLVIA

Citesc. *(Pauză.)*

DOMNIŢA

Ai văzut pe căpitan ?

SYLVIA

Da.

DOMNIŢA

Eşti mulţumită că a venit ?

SYLVIA

Sunt... indiferentă.

DOMNIŢA

Ai văzut ce drăguţ a fost ?... Nu se poate mai corect.

SYLVIA

Da.

DOMNIŢA

Ia vino-ncoa.

SYLVIA
(ia un scaun şi se apropie)

Ce este ?

DOMNIŢA

Iar o să facă experienţe studentul ?

SYLVIA

Cred că da. Dacă te supără, retrage-te.

DOMNIŢA

Nu mă supără... mă nelinişteşte. De cînd am văzut masa aceea mişcîndu-se, îmi pare că nimic nu mai stă locului.

SYLVIA

Părere, mamă.

DOMNIŢA

Căpitanul ce zice ?

SYLVIA

Nu crede.

DOMNIŢA

Dar doctorul ?... Doctorul crede ? Se-nţelege : cum e ceva nefiresc sau nepriceput, el e gata. Aşa făcuse şi pe biata Marie.

SYLVIA

Nu tocmai aşa. Doctorul crede o parte : ceea ce este interesant şi ceea ce nu se poate tăgădui.

DOMNIȚA

Aș vrea să-l văd în fața căpitanului...

SYLVIA

Ce-ar fi ? O să-i vezi numaidecît. Ai să vezi un om înaintea unei păpuși.

DOMNIȚA

Cum ai zis ?

SYLVIA
(zîmbind)

Ți-am atins căpitanul...

DOMNIȚA

Nu te prea gîndești ce spui...

SYLVIA

Da ?...

DOMNIȚA

Da. Îmi închipuiesc că dacă te-ai gîndi, ai vorbi altfel.

SYLVIA

N-am obicei să vorbesc decît după ce mă gîndesc.

DOMNIȚA

Atunci foarte rău gîndești.

SYLVIA

E chestie de apreciere.

DOMNIȚA
(iritată)

Da ?... Frumos !

SYLVIA
(zîmbind)

De ce ?

DOMNIȚA

De cîtva timp ai niște apucături care nu-mi plac... care nu se potrivesc nici cu vîrsta, nici cu creșterea ta.

SYLVIA

Da' ce-am zis ?

DOMNIȚA
(sculîndu-se)

Ce-ai zis, ce n-ai zis, te poftesc să fii cu mai multă judecată.

SYLVIA

Mamă, te rog să vorbim liniștit ; ce vrei de la mine ?

DOMNIȚA

Vreau să nu uiți nici un moment respectul ce mi-l datorești.

SYLVIA

Nu-l uit niciodată.

DOMNIȚA

Și pe acela ce ți-l datorești ție... și numelui părinților mei.

SYLVIA

Respectul ce mi-l datorez mie ? !... Da' cînd l-am uitat ?

DOMNIȚA

Eu atîta îți spun... : adu-ți aminte de cine suntem... amîndouă...

SYLVIA
(sculîndu-se și tăindu-i drumul)

Te rog să stai. Ce sunt cuvintele astea ?... Ce vrei de la mine ?...

DOMNIȚA
(șezînd)

Dorești să știi ce vreau ?... Vreau să te porți cu demnitate, să nu semeni cu tatăl tău.

SYLVIA

Cum ? !

DOMNIȚA

Da... Ești logodită cu un om cumsecade, un om bine născut, serios... Purtarea ta cu dînsul e neînțeleasă : îl contrazici în toate, rîzi de el... Nu șade bine.

SYLVIA

Eu ?... De-abia l-am văzut o clipă.

DOMNIȚA

E destul o clipă să judeci unele lucruri. De altfel am băgat de seamă de rîndul trecut...

SYLVIA
(gîndindu-se)

Și, prin urmare, ce trebuie să fac ?

DOMNIȚA

Să fii demnă : e viitorul tău bărbat.

SYLVIA

Viitorul meu bărbat... Mamă, știi ceva ?... Fiindcă îmi vorbești mereu de demnitate, cred că în adevăr e demn să-ți spun lucrurile cum sunt : eu nu mă mărit.

DOMNIȚA

Ce face ?...

SYLVIA
(lămurit)

Nu mă mă-rit.

DOMNIȚA

A !... nu te măriți !... Cum așa ?

SYLVIA

Așa.

DOMNIȚA
(privind-o lung)

Nu te măriți !... Și de cînd a ta ?

SYLVIA

De acum, de ieri, de totdeauna.

DOMNIȚA

Da ?... Îți dai bine seama de ce spui ?

SYLVIA

Doamne, mamă, de ce mă tot întrebi de-mi dau seamă de ce vorbesc ?... Doar sunt în mințele întregi.

DOMNIȚA

Eu mă cam îndoiesc.

SYLVIA
(zîmbind)

Mă crezi nebună ?

DOMNIȚA

Știu eu ?... judecînd după cum te porți și cum vorbești...

SYLVIA

Cum, mamă ? o fată care spune drept ce simte, cînd e vorba de toată viața ei viitoare, e o nebună ?

DOMNIȚA

Da, în lumea mea. Așa am văzut eu la părinții mei. O fată nu știe ce simte la vîrsta ta — și cînd e crescută cum te-am crescut eu, simte cum simt părinții.

SYLVIA

Ce să fac ? Țiu să nu-ți ies din voie, dar m-ai crescut cu ideea că trebuie să spun întotdeauna adevărul : îl spun.

DOMNIȚA

Ce adevăr ? Care adevăr ?

SYLVIA

Pe care l-ai auzit : că nu mă mărit... afară numai dacă socotești că ești în drept să ceri de la mine jertfa de a lua pe un om pe care nu-l iubesc.

DOMNIȚA

Da, sunt în drept... Sunt în drept să-ți spun că asemenea lucruri nu sunt de vîrsta ta : îl vei iubi după ce-l vei lua.

SYLVIA

Mamă, nu mă sili să fiu nesupusă... Am 25 de ani, nu mai sunt o copilă...

DOMNIȚA
(sculîndu-se)

Sylvio, mă mîhnești. Lasă-mă.

SYLVIA
(luîndu-i mîna)

Mamă, te rog.

DOMNIȚA

Lasă-mă !... Sînge străin !...

SYLVIA

Mamă, te rog, uite-te la mine, și lasă pe bietul tata în pace.

DOMNIȚA
(privind-o)

Ce este ?

SYLVIA

Mamă, nu-l iubesc.

(Se ivesc în cerdac doctorul, căpitanul și Grigoriu, unul după altul.)

DOMNIȚA

Destul.

SCENA II

DOMNIȚA, SYLVIA, DOCTORUL, CĂPITANUL, GRIGORIU
(cei doi din urmă în frac)

GRIGORIU
(intrînd)

Lucruri vechi.

CĂPITANUL

Vechi, dar adevărate : nu pot să cred. Chiar dacă or fi existînd, natura nu ni le-a dat pe faţă... *(Înaintează spre Domniţa, îi sărută mîna.)*

DOMNIŢA

Ai mîncat bine ? şezi. *(Îl pune să şadă lîngă dînsa.)*

CĂPITANUL

Foarte bine.

DOMNIŢA

Nu eşti ostenit de drum ?

CĂPITANUL

Deloc. M-am odihnit bine, am prînzit bine : mă simt fericit. Am discutat prost. Dar asta nu e treaba mea ; intru în vorbă, fiindcă mă silesc d-lor, cu teorii după lumea ceealaltă.

DOCTORUL
(apropiindu-se, blînd)

Căpitane, ai discutat foarte bine ; mie îmi face plăcere să văd oameni ca d-ta : eşti sănătos, eşti fericit — nici nu poţi vorbi altfel.

CĂPITANUL
(arătînd spre Grigoriu)

Da' dumnealui nu-i sănătos ? nu-i fericit ?... ce are ? de ce nu mănîncă ?

(Domniţa aprobă din cap. Grigoriu se învîrteşte prin cameră şi iese în cerdac, unde rămîne, uitîndu-se la cer.)

DOCTORUL

Să-l lăsăm pe dumnealui. Vorbeşte cu mine : crezi că trebuia să urmăm, orbeşte, natura, în tot ?

CĂPITANUL

S-o urmăm şi s-o silim să ne dezvăluiască secretele sale : altfel omenirea n-ar mai merge înainte. Natura e admirabilă, în tot, în tot, şi aici nu ne înţelegem : ce alt fac toţi oamenii de ştiinţă, şi chiar Edison, cel mai mare geniu al veacului, dacă nu să fure secretul naturei ? [6]...

DOMNIŢA

Bravo !...

DOCTORUL
(melancolic)

Cel mai mare geniu al veacului !... E cam mult. Dar, în fine, să presupunem că e aşa. Ce dovedeşte asta, pentru noi, oamenii cu noţiuni morale ?... A făcut minunate aplicări ale ştiinţei, pentru binele omenirei : asta ar dovedi, cel mult, că natura ascunde tot ce ne poate îmbunătăţi soarta, şi că, din veac în veac, trebuie să se nască cîte un om cu pătrundere, care să fure cîte ceva din tainele ei. Astfel că ceea ce vorbeam noi la masă rămîne tot nedeslușit : „natura cosmică e morală sau imorală ?“ Eu afirm că e o şcoală de imoralitate.

CĂPITANUL
(mirat)

Da ?...

DOCTORUL

Negreşit. Pentru d-ta, tot ce există e legitim ; tot ce predomină este just : asta este norma evoluţionistă. Ei bine, asta e scandalos. Cu o asemenea teorie, tipul moralităţii şi al imoralităţii se reduce la cine biruie şi cin cade : *Binele* corespunde cu cel ce biruie, *Răul* cu cel ce cade — cu alte cuvinte, ceea ce *este* e Binele, ceea ce *a fost* e Răul. (*Către Sylvia.*) Asta se cheamă morală ?

CĂPITANUL

Pardon, pardon, natura nu este aşa de nepăsătoare cum zici d-ta : ea răsplăteşte unele virtuţi...

(Grigoriu se întoarce, solemn.)

GRIGORIU

Minunată seară pentru spirite !

CĂPITANUL

(se uită la el şi bufneşte de rîs)

Ia taci, domnule, cu spiritele.

DOMNIŢA

Adevărat, zău ; lăsaţi-le în plata lui Dumnezeu.

DOCTORUL

Bine, Domniţo, ne-om duce în altă parte, dacă te supără.

CĂPITANUL

Ba nicidecum. (*Către Domniţă, făcîndu-i semn.*) Lasă-i Domniţo, mă rog matale.

DOMNIŢA

(făcîndu-şi cruce)

Doamne fereşte... Cîte mai vede omul cît trăieşte !...

(Sylvia şi Grigoriu se aşază împrejurul unei mese mici, la o parte.)

DOCTORUL

(către căpitan)

Prin urmare ?

CĂPITANUL

Aşa. Natura răsplăteşte virtuţile şi pedepseşte viţiul prin înflorirea rasei sau prin degenerescenţă : un om cumpătat, virtuos, trăieşte mai mult şi mai fericit decît un risipitor. Nu ?... Iată Domniţa, minte sănătoasă, suflet înalt (*îi sărută mîna*), cît e de senină şi de fericită...

DOCTORUL

Da ?... (*Revenind.*) Da, aşa este.

CĂPITANUL

Atunci ?

DOCTORUL

(jenat)

Dar aş vrea să ştiu unde este sancţiunea în natură pentru unele virtuţi fundamentale, pentru nobleţea de caracter, pentru iubirea de aproape, pentru jertfa de sine ?... Un soldat, în război, cu mintea plină de imaginea patriei, se duce la moarte cu fruntea sus. Un glonţ orb îl culcă la pămînt şi o mînă de ţărînă îl acoperă. Nimeni nu va şti nimic despre dînsul — şi cu toate astea era un erou. Un bărbat violent, viţios, mizerabil, are o femeie cumsecade. El o chinuieşte ; ea plînge şi suferă, suferă, suferă pînă ce moare — moare nefericită şi neînţeleasă. Un...

GRIGORIU

D-le doctor ! s-a mişcat, se mişcă !

(Toţi se întorc spre măsuţă.)

CĂPITANUL

(speriat)

Ce s-a mişcat ?

DOMNIŢA

Pustia lor de masă.

SYLVIA

Am ridicat-o în sus, uite ! uite !

(Se duc spre masă.)

CĂPITANUL
(apropiindu-se repede)

Cum aţi ridicat-o ? să văd şi eu.

(Masa cade pe podele.)

SYLVIA
(disperată)

A căzut !...

GRIGORIU

E cineva între noi duşman al spiritelor.

CĂPITANUL

Cred şi eu ! duşman al spiritelor şi al spiritiştilor.

GRIGORIU
(supărat, scoate din buzunar un magnet şi vine repede către căpitan)

Căpitane, cunoşti ce-i asta ?

CĂPITANUL
(înclinîndu-se şi zîmbind)

Îmi închipuiesc : un magnet.

GRIGORIU

Dar asta ?

CĂPITANUL

Un condei.

GRIGORIU

Dumneta, care explici toate, explică şi asta. *(Apropie condeiul de magnet.)*

CĂPITANUL

Mare filozofie !... O bucată de oţel magnetizat care atrage un fier dulce.

GRIGORIU

Adică ?...

CĂPITANUL

Adică... aşa. Negreşit că dacă-mi ceri să-ţi explic ce este magnetismul, îmi ceri un lucru imposibil. Fizica se mulţumeşte să-l constate şi să-i determine legile.

SYLVIA

Va să zică admiteţi că sunt în natură forţe pe care nu le cunoaşteţi...

DOMNIŢA

Sylvio !...

CĂPITANUL

A ! Şi d-voastră !... Admit, negreşit.

GRIGORIU

Atunci pentru ce nu vrei să admiţi că pot fi şi alte forţe, mai puţin determinate, nestudiate încă, dar cari totuşi există ?

CĂPITANUL

Bucuros, numai să mi se dovedească.

GRIGORIU

Apoi asta voim şi noi.

CĂPITANUL

Să vedem.

DOCTORUL

Bun. Va să zică iată-ne înţeleşi. (*Către Grigoriu.*) D-le Grigoriu !... (*Îi face semn să înceapă.*)

GRIGORIU

Foarte bine. Vă rog să daţi ordine să se stingă lămpile.

SYLVIA

Le sting eu.

GRIGORIU

Şi să mi se aducă o lumînare.

SYLVIA

Numaidecît. (*Sylvia stinge repede lămpile şi aprinde o lumînare, pe care o pune pe masa din mijloc.*)

GRIGORIU

Cu cine începem ?

DOCTORUL

Cu orcine... Cu Domniţa, bunăoară.

DOMNIŢA
(*uitîndu-se la căpitan*)

Ha ?... Ce zici ?...

CĂPITANUL

Da.

(*Grigoriu se aşează pe un scaun, la masa acoperită, cu spatele către portretul alb din perete, iar Domniţa pe un alt scaun în faţa lui. Ceilalţi iau loc împrejur, la distanţă.*)

GRIGORIU

Vă rog să aşezaţi mînile pe genunchi, sub masă, şi să vă uitaţi la flacăra lumînării. Da ?

DOMNIŢA

Da.

GRIGORIU

Pentru ca un experiment să reuşească, cea dintăi condiţiune este credinţa. Credeţi în Dumnezeu, nu-i aşa ?

DOMNIŢA

Da.

GRIGORIU

Atunci credeţi în existenţa sufletului, deosebită de corp ?

DOMNIŢA

Da.

GRIGORIU

Spiritele pe cari le invocăm noi acum nu sunt decît nişte scînteieri trecătoare ale sufletului nemuritor, cari îmbracă forme pămînteşti, spre a se arăta celor ce le cheamă cu putere.

CĂPITANUL

Asta-i Allan Kardec !

GRIGORIU

Vă rog să nu întrerupeţi. Dacă nu vă deschideţi inima întreagă la credinţă, totul e zădarnic.

SYLVIA, DOCTORUL

Sîîît !...

CĂPITANUL

Bine, bine.

GRIGORIU
(repetă)

Spiritele pe care le invocăm noi acum nu sunt decît nişte scînteieri trecătoare ale sufletului nemuritor, cari îmbracă forme pămînteşti, spre a se arăta celor ce le cheamă cu putere. Fiecare din noi are un *Spirit frate*. Vă rog să priviţi în flacăra luminării. *Spiritul frate* sau *Spiritul protector* al acestei case este Domniţa Maria.[7] Priviţi în flacăra lumînării, drept, fără să clipiţi. Domniţa Maria se va arăta mamei sale. Va veni îmbrăcată în alb şi vă va atinge pe mînă. (*Cu putere.*) Va veni. *(Rar.)* Dom-ni-ţa Ma-ri-a vine ! Iat-o ! *(Toţi tac, Domniţa Zoe rămîne cu ochii mari, ţintiţi spre flacără. După un moment, Grigoriu se ridică de pe scaun, dînd o lovitură puternică cu magnetul în mînă.)* S-a dus !...

DOMNIŢA
(scoţîndu-şi mîinile cu greu de sub masă, se freacă la ochi)

S-a dus !... (*Privindu-şi mîna.*) M-a atins pe mînă...

CĂPITANUL

Cum se poate, Domniţo !...

DOMNIŢA

Lăsaţi-mă !... (*Se scoală.*) Daţi-mi un scaun. (*Toţi o ajută să şadă.*) Lăsaţi-mă, duceţi-mă la mine. (*Doctorul şi Sylvia o însoţesc pînă la uşe. Sylvia iese cu Domniţa.*)

SCENA III

DOCTORUL, CĂPITANUL, GRIGORIU

DOCTORUL

Căpitane, ţi-a venit rîndul.

CĂPITANUL

Bucuros. Numai vă previu că d-lui (*arătînd spre Grigoriu*) face hypnotism. Dar să poftească şi cu mine. (*Se aşează în faţa lui Grigoriu.*) Cheamă spiritele, domnule !

GRIGORIU

Dacă nu credeţi, de prisos facem încercări.

CĂPITANUL

Nu cred.

GRIGORIU
(sculîndu-se)

Atunci totul e de prisos.

CĂPITANUL

Aha !... (*Către doctor.*) Să poftească daca-i dă mîna !

DOCTORUL
(către Grigoriu)

D-le Grigoriu, încearcă... Mulţi necrezători şi-au schimbat părerile după experienţă. (*Către căpitan.*) Căpitane, d-ta n-ai pe nimeni la care să fi ţinut mult şi care să fi murit ?

CĂPITANUL

Ba da, am pe maică-mea, am fraţi, am surori...

DOCTORUL

La cine ţineai mai mult ?

CĂPITANUL

Ţineam la toţi... Negreşit, ţineam la maică-mea mai mult ca la ceilalţi.

DOCTORUL

Foarte bine. Şezi din nou în poziţia de mai nainte, reculege-ţi spiritul, adună-ţi gîndurile împrejurul imaginei mamei d-tale şi încolo... fă ce-ţi va zice dl. Grigoriu.

CĂPITANUL
(impresionat)

Crezi, doctore, că s-ar putea cu adevărat să văd pe maică-mea ?

DOCTORUL

Nu ştiu... Poate că da, poate că nu. Încearcă. *(Căpitanul, emoţionat, se aşează în faţa lui Grigoriu şi pare numaidecît hypnotizat de flacăra luminării. Pe cînd Grigoriu se mişcă, răsturnat pe scaun din ce în ce mai mult, căpitanul face o sforţare şi sare în sus, nervos)* [8].

CĂPITANUL

Nu pot, astea sunt fleacuri şi nerozii. Dumnealui să zbate pe scaun ca un luat din iele, numai ca să mă poată atinge cu vîrful piciorului pe mînă. *(Din ce în ce mai agitat.)* Are noroc că eu sunt un om liniştit. *(Făcînd explozie.)* Sunt liniştit, dar dumnealui e un şarlatan, care încearcă să mă hypnotizeze. Eu cred în hypnotizm, dar nu cred în minciunile spiritiste... *(Pe cînd căpitanul strigă şi se agită, Grigoriu vine încet către dînsul privindu-l fix în ochi. Căpitanul urmează.)* Vă voi dovedi eu că are de vîrful piciorului o mănuşe de piele, cu care, pe sub masă, atinge pe mînă pe cei naivi şi-i face să creadă că-i ating spiritele... De asta şi poartă pantofi scobiţi... Asta e cursa la care a căzut şi Napoleon III-a... *(Pare obosit, caută un scaun. Grigoriu îi dă scaunul şi-l atinge pe umăr.)* Mă simt ostenit... *(Grigoriu îi pune mîna pe frunte. Căpitanul cade pe scaun şi adoarme.)*

SCENA IV

Aceiaşi, SYLVIA

SYLVIA
(intră alergînd)

Ei ?... L-aţi convins ?... Unde-i căpitanul ? *(Văzîndu-l adormit ; nedumerită)*. Da' ce s-a întîmplat ?

DOCTORUL

Fire nervoasă. Ar fi un minunat *mediu*...

SYLVIA

A adormit ?

GRIGORIU
(emfatic)

Aşa se întîmplă tuturor necrezătorilor... Iată-l acum la discreţia noastră. Aş putea să-i sugerez orce...

SYLVIA
(veselă, către doctor)

Adevărat ?... *(Doctorul afirmă din cap.)* Fără nici un pericol ?...

DOCTORUL

Fără pericol pentru dînsul. Pentru ceilalţi, atîrnă de ce i s-ar porunci să facă.

SYLVIA
(şi mai veselă)

Adevărat, d-le Grigoriu ?

GRIGORIU

Foarte adevărat... Voiţi să-l pedepsim de fanfaronada sa cu ceva nostim ?...

DOCTORUL

Nu...

SYLVIA
(sărind de bucurie)

Ba da, ba da, cu ceva nevinovat...

GRIGORIU

Bunăoară să pună tacîmurile de la masă în buzunar şi să mănînce cu mînile...

SYLVIA

Bravo, da.

DOCTORUL
(liniştit)

Nu, Sylvio, nu se cuvine să batjocorim pe nimeni. (*Fixînd-o.*) Cu atît mai puţin pe căpitan.

SYLVIA

Da' de ce nu ? O glumă... (*Devenind serioasă, se apropie de Grigoriu.*) Îmi trece prin minte o idee ciudată. (*Se gîndeşte.*) D-le Grigoriu, poţi, în adevăr, să-i porunceşti orce, şi te ascultă ?

GRIGORIU

Cred că da.

DOCTORUL
(părînd că înţelege gîndurile Sylviei)

Mă rog, orce, nu. Dacă i s-ar sugestiona ceva care să vină în luptă cu interesele propriei sale persoane, nu.

GRIGORIU

Ba eu cred că da. La Salpetrieră s-au văzut hysterici hotărîţi să-şi taie un deget, numai fiindcă li se sugestionase că era cangrenat. [9]

DOCTORUL

Ia să lăsăm Salpetriera...

SYLVIA

Ba nicidecum. (*Cu hotărîre.*) D-le Grigoriu, dumneta poţi să-mi faci un mare serviciu, un serviciu pentru care sunt gata să dau orce...

DOCTORUL

Sylvio !...

SYLVIA

Orce... (*Către doctor.*) Te rog să mă laşi să vorbesc. (*Către Grigoriu.*) D-le Grigoriu, te rog să m-asculţi : nu cer nimic care să facă vreun rău cuiva, ci numai un lucru care să mă scape pe mine de la... moarte.

DOCTORUL
(supărat)

Ce vorbă !... (*Se întoarce de la Sylvia gesticulînd.*)

SYLVIA

Am dreptul să vreau să trăiesc... Căpitanul îmi cere mîna. De asta şi e aici cu noi. Toată lumea e gata să consimţă... atît Domniţa cît şi... (*arătînd spre doctor*) domnul. Eu însă nu consimt. Dacă d-ta poţi să sugestionezi căpitanului să se lase de gîndul ăsta, nu faci nici un rău nimănui şi redai liniştea unei familii întregi.

DOCTORUL
(revenind cu grabă)

D-le Grigoriu, te rog să deştepţi pe căpitan. Te rog... Îţi ordon !

GRIGORIU
(nedumerit)

Cum doriţi...

SYLVIA

Doctore, mă rog, mă rog în genunchi... (*Se duce spre el şi-i apucă mîinile.*) Doctore, gîndeşte-te !... Mă jertfeşti unei nebunii... Nu-l iubesc şi nu pot să-l iau...

DOCTORUL

Foarte bine. Nu-l iubi şi nu-l lua. Dar pe calea dreaptă, nu cu asemenea mijloace neoneste.

SYLVIA
(*uitîndu-se lung la dînsul*)

Eşti crud, ca întotdeauna... N-ai nici cel puţin cuvinte blajine... Gîndeşte-te că dacă nu-l iau trebuie să plec din casa asta. Cunoşti pe mama. Te rog, doctore !...

DOCTORUL

Ce pot să fac eu, Sylvio ?... Ceea ce-mi ceri e cu neputinţă, cu neputinţă, e o infamie !... (*Desfăcîndu-se de mîinile ei.*) Eu infamii nu pot face. (*Către Grigoriu.*) Deşteaptă-l, domnule ! (*Grigoriu suflă pe fruntea căpitanului şi-l deşteaptă.*)

CĂPITANUL
(*uitîndu-se împrejur, aiurit*)

Unde-i Domniţa ?...

DOCTORUL

Era ostenită, căpitane, şi s-a dus să se culce. Dumneata nu eşti obosit de drum ? n-ai vrea să te odihneşti ?...

CĂPITANUL

Sunt foarte obosit... Sunt obosit şi neliniştit. Parcă nu ştiu ce mi s-a întîmplat... (*Se scoală cu greu.*)

DOCTORUL
(*dîndu-i braţul*)

Nimic... Dacă-mi dai voie, te însoţesc în camera dumitale, să mai vorbim, da ?... (*Ies amîndoi.*)

SCENA V

SYLVIA, GRIGORIU

SYLVIA
(*vine încet şi se aşază la o masă*)

D-le Grigoriu, şezi, te rog. (*Grigoriu vine şi el încet şi se aşază în faţa Sylviei.*) Domnule Grigoriu, împrejurările au voit ca dumneta să intri în cunoştinţa unor întîmplări din viaţa noastră ce erau menite să rămînă numai între membrii familiei. Cred însă că putem avea toată încrederea în dumneta... Ştiu că doctorul te iubeşte...

GRIGORIU

Mă rog...

SYLVIA

Eu nu numai că nu regret împrejurarea asta, dar încă o să te rog să mă ajuţi mai departe...

GRIGORIU

M-aş simţi foarte fericit...

SYLVIA

Vezi, domnule Grigoriu, credeam pînă acum că am şi eu, ca toată lumea, noţiuni limpezi de ce e binele şi ce e răul, şi mi se părea cu neputinţă ca minţele omeneşti, cari, luate fiecare în parte, sunt sănătoase, puse la un loc şi legate de un interes comun, să piardă drumul drept. De cînd însă am intrat eu personal în joc ; de

cînd văd că ceea ce era înainte şi în sine drept, astăzi e nedrept ; de cînd libertatea fiinţei mele e ameninţată, nu mai am încredere în judecata mea. De aceea, te rog să mă ajuţi. E adevărat că somnul hypnotic [10] poate fi primejdios ?

GRIGORIU

Depinde. Pentru unele persoane, da : pentru altele, nu [11]. Pînă astăzi, în medicină, sugestiunea hypnotică se întrebuinţează foarte rar şi pe deplina răspundere a medicului, deşi în realitatea de toate zilele noi nu facem decît să ne sugestionăm unii pe alţii.

SYLVIA

Întreb asta, fiindcă tot nu m-a părăsit nădejdea de a face pe căpitan să-şi mute gîndurile de la mine. (*Sculîndu-se.*) Ce se petrece în mintea unui asemenea om, care ştie foarte bine ce fel de sentimente am pentru dînsul şi care cu toate astea stăruie să mă ia ?... Cu ce am greşit eu, ca să fiu astfel pedepsită ? Ce am făcut ? Numai fiindcă m-am născut ?...

GRIGORIU
(*mişcat*)

Domniţo, pot să vă fiu bun la ceva ?

SYLVIA
(*urmînd*)

Numai fiindcă m-am născut şi am crescut, fără voia mea, pe placul unui om ?... (*Se plimbă agitată.*)

GRIGORIU
(*uitîndu-se după dînsa*)

E tot un fel de sugestiune... Dar, dacă îmi daţi voie, eu nu înţeleg de ce nu tăiaţi scurt. Cînd liniştea, fericirea noastră, viaţa noastră chiar e ameninţată de alţii, fără vină din parte-ne, nici o lege nu ne sileşte să ne jertfim pentru ei. Numai cînd cauza ar porni din noi...

SYLVIA
(*uitîndu-se lung la el*)

Atunci ?...

GRIGORIU

Atunci e ceva mai greu. Dumneavoastră nu iubiţi pe căpitan... şi nici pe altcineva... (*Sylvia tace.*) Prin urmare...

SYLVIA
(*după o pauză*)

Domnule Grigoriu !... cum să-ţi vorbesc ca să înţelegi bine gîndurile mele, fără să te umilesc pe d-ta şi fără să mă umilesc pe mine ? Aş putea să te fac fericit, dacă ai consimţi să mă ajuţi... N-ai vrea să mergi în străinătate, să sfîrşeşti studiile de medicină într-un oraş mare, în care talentul d-tale să găsească un cîmp mai întins de observare ?...

GRIGORIU

Cum să nu vreau !...

SYLVIA

Eu sunt gata să te ajut.

GRIGORIU

Ce trebuie să fac pentru asta ?

SYLVIA

Să faci ceea ce voiai să faci astăzi : să te foloseşti de cea dintăi împrejurare, cînd vei fi singur cu căpitanul, ca să-l adormi şi să-i sugerezi să nu se mai gîndească la mine... (*Apropiindu-se de el şi luîndu-i mîinile.*) Nu e o crimă să vrei să-ţi aperi libertatea şi sentimentele... Altfel sau trebuie să-l iau şi viaţa mea devine un chin cu el ; sau trebuie să-l refuz şi viaţa mea devine un chin cu mama... Te rog, te rog, ajută-mă şi voi fi a dumitale pentru totdeauna.

GRIGORIU

Sunt gata... Sunt... sunt gata...

SYLVIA

Te rog !...

GRIGORIU

Iartă-mă, Domniţo, că n-am înţeles... sau mai bine că n-am îndrăznit... (*Vrea să-i ia mîinile. Sylvia se retrage cu un pas, speriată.*) N-am îndrăznit. Şi cu toate astea, de cînd am venit aici, nu mai am linişte, nu mai dorm, nu mai gîndesc... (*Îi cade în genunchi.*) Mă atrage ceva misterios către d-ta, Domniţo, şi trebuie să vorbesc !...

SYLVIA
(*căzînd pe un scaun*)

Dumneta ?... către mine ?...

GRIGORIU
(*timid*)

Da...

SYLVIA
(*izbucnind într-un rîs nervos*)

Scoală-te, domnule... (*Rîde.*) Scoală-te... (*rîde*) şi du-te. (*Grigoriu se scoală încet şi rămîne în picioare.*)

GRIGORIU

De ce mă umiliţi ?...

SYLVIA

Du-te, domnule.

GRIGORIU

E o nenorocire. Am greşit de v-am spus un vis... fiindcă mi s-a părut că-l înţelegeţi... Dar credeţi-mă, nu urmează voinţa mea. Îmi pare că mă îndeamnă o putere străină să vă spun cuvintele nesocotite pe care le-aţi auzit... Mă duc.

SYLVIA

Du-te, d-le Grigoriu. Ai dreptate. Nu vreau să te umilesc, şi-ţi cer iertare...

GRIGORIU

Mă duc. (*Iese încet.*)

SYLVIA
(*singură, ridicîndu-şi capul din mîini*)

În cîte feluri se chinuieşte omenirea !... Să fie şi asta sugestiune ?...

ACTUL III

Acelaşi decor, ziua

SCENA I

DOMNIŢA ZOE, SYLVIA, DOCTORUL, STARIŢA

DOCTORUL

Va să zică a plecat de bună voia lui.

DOMNIŢA

Negreşit. Cum era să plece altfel ?...

DOCTORUL

Fac întrebarea asta, fiindcă mi se părea, Domniţo, că nu-ţi era tocmai simpatic.

DOMNIŢA

Nu-mi era simpatic, însă, pe cîtă vreme se găsea în casa mea...

DOCTORUL

Cu tine, Sylvio, de asemenea nimic, nu-i aşa ? (*Sylvia face semn din cap că nu.*) Cu căpitanul, de asemenea, n-a putut avea nici o explicare, fiindcă de aseară pînă acum căpitanul n-a ieşit — prin urmare s-a dus de bună voia lui. De altfel, scrisoarea pe care mi-a lăsat-o Grigoriu e simplă, lipsită de emfasul lui obicinuit... (*Se gîndeşte.*) Foarte bine. Mă duc să văd ce face căpitanul şi după aceea o bună primblare pe jos. Cine vine ?... Sylvia ?... (*Îi face semn să vie.*)

SYLVIA

Da. (*Se scoală să iasă.*)

DOMNIŢA
(*iritată*)

Ia mă rog să stai. Avem de vorbit amîndouă.

DOCTORUL
(*către stariţă*)

Maică Evghenio, dumneta... primblare pe jos... ceva ?

STARIŢA

Nu, dragă. Mie mi se cuvine primblare pe sus, ca îngerilor...

DOCTORUL

Cam voluminoasă pentru situaţia asta cerească.

STARIŢA

Hei, dragă, dacă mi-ai da braţul tău, poate am zbura.

DOMNIŢA

Vine popa Alexe, Evghenio.

STARIŢA

O să zbor cu el.

DOCTORUL

Nu la rai.

STARIŢA

Dragă, eu cînd m-oi hotărî să fac călătoria asta, numai acolo mă duc.

SYLVIA

Atunci o să umbli singură, maică Evghenio.

STARIŢA

Sunteţi guri rele. Părintele Alexe e sărac şi plin de nevoi. Ajutaţi-l şi nu-l judecaţi.

SYLVIA

Îi cam place aghiazma.

STARIŢA

Umblă în cuvîntul Domnului.

SYLVIA

Dar se urcă la ceruri.

STARIŢA

Tinereţe-tinereţe !... care nu ştii să ierţi greşelile altora !...

DOMNIȚA

Şi-ţi ierţi aşa de uşor pe ale tale !...

STARIȚA
(luînd pe Domnița de braț, aparte)

Măria-ta, blîndeţe şi îndurare, că am fost tineri cu toţii. (*Tare.*) Şi ce vrea părintele Alexe ?

DOCTORUL

Să-ţi arate cripta.

STARIȚA

Aşa ?... Cu mare dragoste.

DOCTORUL

Ieşim împreună, maică ?

STARITA

Bucuros.

(Doctorul și starița ies.)

SCENA II

DOMNIȚA, SYLVIA

DOMNIȚA

Convorbirea noastră de aseară a fost întreruptă de venirea bărbaţilor şi de scena studentului... Bine că s-a dus !... Mă rog, s-ar putea să-mi explici ce înţeles avea vorbele tale de ieri ?

SYLVIA

Care vorbe ?

DOMNIȚA

Adu-ţi aminte bine.

SYLVIA
(gîndindu-se)

Nu-mi aduc aminte. Dumneta probabil le ţii minte mai bine decît mine, fiindcă îmi ceri o explicare solemnă, parcă cine ştie ce s-ar fi petrecut între noi.

DOMNIȚA

Nu-ţi aduci aminte. Mă bucur, fiindcă asta mă face să cred că ai vorbit în neştire.

SYLVIA

În neştire ? !

DOMNIȚA

Cel puţin nădăjduesc...

SYLVIA

Doamne, mamă, ciudată fire părintească ai dumneta de la o vreme... Ţii cu orce preţ să mă faci nerăspunzătoare de faptele şi vorbele mele, ca şi cum n-aş fi copilul dumitale. Declară-mă nebună şi închide-mă într-o casă de sănătate. Cel puţin aşa te scapi de mine...

DOMNIȚA

Nu te teme, fata mea, că dacă vei urma aşa, o să ajungi pe urmele lui tată-tău.

SYLVIA

Iar tata !... (*Ştergîndu-şi ochii se scoală.*) Da' pentru ce, mă rog ?... fiindcă nu vreau să iau pe un om pe care-l urăsc ?... Îl urăsc ! (*Tare.*) Îl urăsc din toate puterile !... spune-i-o, s-o ştie.

DOMNIȚA

La asemenea cuvinte nu am decît un răspuns : te rog să ieși.

SYLVIA

Să ies !... Eu, mamă ?... Nu ies.

DOMNIȚA
(sărind în picioare și arătîndu-i ușa)

Ieși !... (*Se reazemă de un fotoliu ; șade.*)

SYLVIA
(venind spre Domniță, îi cade în genunchi)

Mamă !... Nu mă umili așa... Iartă-mă că îndrăznesc să-ți răspund... Am putut greși, pot greși, însă te rog, mamă, nu mai vorbi așa de tata...

DOMNIȚA

Fugi, fugi, că-mi scurtezi zilele...

SYLVIA

Mamă, iartă-mă... Ce vrei de la mine ? Ce vorbe am zis ieri ?... (*Gîndindu-se.*) Ce am zis alta decît că nu-l iubesc... Asta nu se poate schimba, după cum nu se poate schimba sîngele din mine...

DOMNIȚA

Știu că nu se poate schimba, sîngele acela de tiran, care m-a chinuit o viață întreagă !... (*Ridică de pe genunchi capul Sylviei și-l sărută.*) Nu se poate schimba moștenirea, sîngele și obrazul aceluia ce m-a îngenuncheat și m-a umilit întotdeauna, întotdeauna... Și eu am suferit, eu, fiică de domn ; l-am iubit, pe el, un străin de rînd, fără nume și fără avere... ofițeraș german, rătăcit prin oștile rusești...

SYLVIA

Mamă !...

DOMNIȚA

Da, numai fiindcă era frumos, fiindcă mă îmbăta cu vorbele și nebunia lui de visător, pe care v-a dat-o vouă ca moștenire. Sylvio, lasă-mă să-ți deschid ochii : fugi de vorbe neînțelese, fugi de farmecul și primejdia visurilor ; luptă cu firea ta căutătoare de necunoscut și biruiește-o fiindcă ea te arde, te ucide, cum a ucis pe tatăl tău și pe Marie[12] !... (*Domnița își ascunde ochii și plînge ; Sylvia de asemeni, Domnița reia încet.*) Am avut doi copii. Am luptat cu unul, și m-a biruit. Marie a vrut să ia pe doctor, și l-a luat, fără voia mea. Doctorul e o fire încîntătoare, o recunosc, dar, tocmai de aceea, periculoasă. E un om drept, bun, inteligent cît vrei, dar atins și el de nebunia primejdioasă a vedenielor. Fugi, Sylvio, de asemenea lucruri. Ți-am scos înainte pe Cantă într-adins. E om bun, cu nume, cu avere, și, mai presus de toate, cu mintea sănătoasă... Groaza de a te vedea căzută pe mînile unui... bolnav, mă înspăimîntă și mă face poate nedreaptă. Însă eu îți doresc binele, numai pentru binele tău mă lupt ; lupt cu împrejurările, cu voința ta, cu însăși firea mea, Sylvio...

(Se ivesc în ușe doctorul cu căpitanul.)

SCENA III

DOMNIȚA, SYLVIA, DOCTORUL, CAPITANUL

CAPITANUL

Așa e, doctore : vă exploatează pe toți... (*Văzînd pe domnița și pe Sylvia agitate, se oprește.*)

DOMNIȚA
(ștergîndu-și ochii)

Intră, intră, căpitane. (*Încearcă să zîmbească.*) Despre ce vorbeați ?

CĂPITANUL
(*sărutîndu-i mîna*)

Vorbeam despre d-l ...student. Doctorul mă întreba de am avut vreo explicaţie displăcută cu el. Ce pot avea eu cu un asemenea om? (*Dînd mîna Sylviei.*) Pentru mine e un biet nenorocit. Îmi pare rău însă că n-a stat, să fie de faţă la izbînda unui spirit... ce locuieşte în beci.

DOMNIŢA

Ce spirit?... Iar spirite?...

CĂPITANUL
(*rîzînd*)

Nimicuri, Domniţo. Soldatul meu a stat astă-noapte la pîndă, şi azi-dimineaţă a ieşit din beci cu stafia de păr...

DOCTORUL

Căpitane, dacă vrei să vorbim, vino la mine.

DOMNIŢA
(*uitîndu-se la amîndoi*)

Aveţi de vorbit?... Staţi aici, că ne ducem noi. Şi eu am de vorbit cu Sylvia... Dar ce e cu stafia, mă rog?

CĂPITANUL

Ce să fie? Ia, un ţigan, cu pletele pînă la brîu, care-şi alesese meseria de stafie, ca să mănînce bine. L-a scos Petre al meu de chică... şi cred că l-a făcut să-i treacă pofta de o asemenea carieră...

DOMNIŢA
(*sculîndu-se să iasă*)

Ei, bravo!... (*Uitîndu-se la doctor, cu bunătate îi întinde mîna.*) Nu te întrista, doctore... S-o găsi altcineva să ia locul ţiganului, în consumarea mîncărilor ce trimiţi stafiei. (*Doctorul dă din cap, trist*). Haidem, Sylvio. Cînd veţi sfîrşi, trimiteţi să ne cheme. (*Ies amîndouă.*)

SCENA IV

DOCTORUL, CĂPITANUL

CĂPITANUL

Fără supărare, doctore.

DOCTORUL
(*înălţînd din umeri*)

Ce, încape supărare, căpitane? Fiecare cu părerile sale. Ţiu numai să ştii că nici eu nu cred în stafii.

CĂPITANUL

Atunci?...

DOCTORUL

Ce să-ţi spun!... Ar fi prea lung şi poate zădarnic să-ţi explic ce m-a făcut să schimb ordinele date de d-ta dorobanţilor din sat...

CĂPITANUL

În adevăr, am văzut că s-au dat alte ordine de la curte.

DOCTORUL

Eu sunt de vină.

CĂPITANUL

E curios că te ocupi şi de disciplina soldaţilor mei.

DOCTORUL
(*se uită la el lung*)

Găseşti?... Aş putea să răspund că e mai curios că disciplina dumitale se ocupă de cele ce se petrec în casa noastră... Însă trec peste asta, şi sunt gata să-ţi cer iertare.

CĂPITANUL

Nu încape nici o iertare. (*Doctorul tace. Îşi face o ţigară. O aprinde şi se uită la căpitan.*)

DOCTORUL

Cu ce te pot servi, căpitane ?... Aveai să-mi spui ceva, da ?

CĂPITANUL

Da... Dar înainte de a intra mai adînc în vorbă, mă ierţi că am îndrăznit să-ţi deranjez stafia...

DOCTORUL
(*zîmbind*)

Te iert de o mie de ori.

CĂPITANUL

Ba nu, da', ştii, e bine să vorbim fără supărare.

DOCTORUL

Făr' de nici o supărare. Sunt hotărît să nu mă supăr pe d-ta...

CĂPITANUL

A !... Prea multă generozitate !

DOCTORUL

Nesfîrşită...

CĂPITANUL
(*luînd un scaun şi venind alături de el*)

D-le doctor, să vorbim lămurit : ce ai cu mine ?

DOCTORUL
(*mirat*)

Eu ?...

CĂPITANUL

De ce te miri aşa ? dumneta.

DOCTORUL

Mă mir, fiindcă îmi faci o întrebare la care nu mă aşteptam. Ce pot să am eu cu d-ta, decît, cel mai mult, raporturi prieteneşti.

CĂPITANUL

Da ?...

DOCTORUL

De ce te îndoieşti ?

CĂPITANUL

Fiindcă îmi pare că faptele nu se potrivesc cu vorbele.

DOCTORUL

Cum aşa ?

CĂPITANUL

Aşa. D-ta ştii că eu sunt logodnicul Sylviei.

DOCTORUL

Ştiu că aşa vrea Domniţa şi probabil... şi dumneta.

CĂPITANUL

Şi că dumneta nu vrei.

DOCTORUL

Eu ? ! Da' ce interes am eu, ca să nu vreau ?

CĂPITANUL

Ştiu şi eu...

DOCTORUL

Poate că, în adevăr, sunteţi două firi nepotrivite. Eu însă am îndemnat întotdeauna pe Sylvia să treacă peste oarecari deosebiri de caracter...

CĂPITANUL

Va să zică v-aţi ocupat de mine.

DOCTORUL

Da... Însă îţi mărturisesc, căpitane, că numai în treacăt... şi totdeauna în bine.

CĂPITANUL
(*înclinîndu-se*)

Prea multă onoare !... *(Doctorul se înclină şi el.)* Cu toate astea, nu ştiu cum se face, doctore, că nu prea ai succes în misiunea asta de vorbitor de bine, cînd este ştiut de toată lumea ce mare succes ai pe lîngă Sylvia şi chiar pe lîngă Domniţă, în impunerea voinţei d-tale.

DOCTORUL

Mă rog... nu pricep.

CĂPITANUL

Cu toate astea e simplu.

DOCTORUL

Se poate, dar nu pricep. Din momentul ce suntem amîndoi de faţă, e bine să nu ne pierdem vremea dezlegînd rebusuri. Vorbeşte limpede, căpitane. Ce este ?

CĂPITANUL

Toată lumea ştie, doctore, cît de mare înrîurire ai dumneta în casa Domniţei.

DOCTORUL

Ca orce om în casa lui.

CĂPITANUL

Mai mult decît orce om în casa lui. Casa lui... e o vorbă.

DOCTORUL
(*nedumerit*)

Cum : o vorbă ?

CĂPITANUL
(*mişcîndu-se pe scaun*)

Vezi, doctore, sunt lucruri delicate... Dar cred că a venit vremea să vorbim lămurit.

DOCTORUL

Te rog...

CĂPITANUL

Dumneta ai făcut din casa Domniţei casa dumitale... (*Doctorul vrea să protesteze.*) Te rog... lasă-mă să urmez. Ştiu că ai oarecare drepturi de afecţiune, că aici ai mormîntul răposatei... Însă astea poate că nu legitimează îndestul stăpînirea sub care ţii pe Domniţa şi pe Sylvia. Te rog... nu mă întrerupe. Dumneta nu mai profesezi medicina...

DOCTORUL

Nu.

CĂPITANUL

Copii de la domniţa Maria nu ţi-au rămas...

DOCTORUL

De ce mă întrebi ? Ştii bine că nu.

CĂPITANUL

Atunci... înţelegi cred.

DOCTORUL

Ba nu, nu înţeleg. Ce este ?

CĂPITANUL
(iritat, se scoală)

Dacă nu înţelegi, ce să-ţi fac ! (*Se întoarce şi se apropie mai mult de doctor.*) Lumea zice că d-ta n-ai avere...

DOCTORUL

Nu, n-am avere... Adică am avut ceva... cu care am îmbunătăţit moşia... (*Uitîndu-se la el şi zîmbind.*) Da', mă rog, căpitane, ce însemnează asta ?

CĂPITANUL

Mi-ai zis să-ţi vorbesc limpede...

DOCTORUL

Despre afacerile dumitale.

CĂPITANUL

Afacerile mele se întîlnesc cu ale dumitale, doctore...

DOCTORUL

Da ? Cum aşa ?...

CĂPITANUL

Aşa. Lumea zice că dumneta eşti cauza că Sylvia nu vrea să se mărite... A cerut-o unu şi altu, şi n-a vrut să ia pe nimeni. Şi lumea zice că d-ta ai un interes...

DOCTORUL

E !... Căpitane, eşti cam nedrept în ceea ce spui...

CĂPITANUL

Nu spun eu, lumea spune.

DOCTORUL

Asta e un fel de a vorbi.

CĂPITANUL

Ba nicidecum. Şi lumea mai spune şi altele...

DOCTORUL
(zîmbind, blajin)

Da' poate să spună lumea ce-o pofti.

CĂPITANUL
(mirat)

Bine, doctore, nu te mişcă lucrurile astea ? (*Serios.*) Doctore, crede-mă că nu vorbesc eu... Pot chiar să adaog că împiedec pe alţii de a vorbi. Am început cam iritat, însă acuma sunt liniştit, gata chiar să-ţi cer iertare de tonul cu care am început. Eu te cunosc, doctore, şi ştiu că nu eşti în stare să faci un lucru necorect. Însă... e o parte din firea noastră omenească, în care naturile cele mai alese nu se mai diferenţiează pe cinste sau necinste. Asta este... cum aş spune ? pasiunea.

DOCTORUL

Te înţeleg foarte bine. Numai, cred că şi acolo intră cinstea şi necinstea.

CĂPITANUL
(uitîndu-se la el, zîmbeşte)

Curios om eşti, doctore !... Nu mă înţelegi. Uite, ca un prieten bun, am să-ţi vorbesc clar, cu punctele pe i, ca să atrag atenţiunea dumitale de vizionar asupra lucrurilor pămînteşti... Doctore, în puţine cuvinte : lumea zice că d-ta n-ai avere ; că nu mai practici medicina ; că ai pus mîna pe averea Domniţei şi a Sylviei, şi o administrezi pe socoteala dumitale ; că din cauza asta te opui la măritarea Sylviei...

DOCTORUL

Am înţeles. Dar, dragă căpitane, lumea pentru mine n-are decît o valoare relativă. Dacă adevărul e altfel, ce vrei să-mi pese de ce zice lumea ; dacă iar adevărul ar fi cum îl spui d-ta, întru ce ar putea lumea să-l schimbe ? Eu nu fac judecător de faptele mele decît numai conştiinţa mea.

CĂPITANUL

Curios om !... Bine doctore, lumea spune şi mai mult : că pentru a-ţi ajunge la scop, întrebuinţezi mijloace pe cari le prevede şi le pedepseşte Codul Penal.

DOCTORUL

Cum ? !

CĂPITANUL

Că faci spiritism, hypnotism ; că sugerezi Sylviei voinţa dumitale...

DOCTORUL

Nu e adevărat !

CĂPITANUL

Că faci spiritism am văzut-o eu...

DOCTORUL

Fac spiritism... Nu. Încerc a face unele experienţe... Sunt lucruri interesante.

CĂPITANUL

Ba faci spiritism, doctore. Studentul dumitale face hypnotism... Ce, crezi că eu nu am conştiinţă că m-a adormit aseară ?... Toate astea sunt lucruri urîte, nefireşti, iar studentul dumitale e un şarlatan vulgar...

DOCTORUL

Să-mi dai voie... De ce e şarlatan şi de ce sunt lucruri nefireşti, de vreme ce te-a adormit ?

CĂPITANUL

Iartă-mă, doctore — eu sunt hotărît să nu îmbrăţişez credinţele dumitale ; vreau numai să-ţi atrag luarea-aminte asupra numelui ce-ţi faci în lume.

DOCTORUL

Bine, căpitane, îţi mulţumesc, însă n-am nimic de schimbat.

CĂPITANUL

Ăsta-i cuvîntul dumitale cel din urmă ?

DOCTORUL

Ăsta.

CĂPITANUL
(*primblîndu-se, se gîndeşte*)

Ascultă, doctore : îţi dai bine seamă de ceea ce faci ?

DOCTORUL
(*zîmbind*)

Cred...

CĂPITANUL

Şi ţii cu orce preţ să compromiţi pe Sylvia ?

DOCTORUL

Eu, să compromit pe Sylvia !

CĂPITANUL
(*venind în faţa lui*)

Da, dumneta. O compromiţi. (*Repetînd.*) Dumneta compromiţi pe Sylvia, da.

DOCTORUL

(*se uită lung la căpitan și pare a-și aduce aminte de ceva. Repetă încet și rar*)

Eu compromit pe Sylvia... (*Se gîndește cu capul în mîni. Se uită din nou la el.*) Poate ai dreptate...

CĂPITANUL

A !... În sfîrșit !...

DOCTORUL

Numai, te rog, căpitane, fă-mă bine să-nțeleg care e sensul cuvintelor dumitale...

CĂPITANUL

Bine, doctore, nu înțelegi cîte lucruri se leagă împreună : cum ai luat pe domnița Maria ; ce înrîurire ai asupra domniței Zoe și a Sylviei ; ce viață duceți cîtetrei aici la țară, singuri ; cum Sylvia nu vede decît prin ochii dumitale... Lumea vrea să-și explice situația asta.

DOCTORUL

Dumneta crezi asemenea lucruri ?

CĂPITANUL

Eu nu cred, fiindcă atunci n-aș mai fi aici. Dar tocmai fiindcă nu cred, mă simt în drept a-ți vorbi lămurit.

DOCTORUL

Atunci... eu trebuie să părăsesc casa asta.

CĂPITANUL

Nu, nicidecum.

DOCTORUL

Ce să fac ?

CĂPITANUL

Să rămîi și să îndemni pe Sylvia către calea cea dreaptă, cea sănătoasă și cea omenească.

DOCTORUL

(*dînd din cap*)

Cînd ai ști !... De cînd a murit Marie nu fac decît asta.

CĂPITANUL

Poate nu cu destulă energie... și prin toate mijloacele.

DOCTORUL

Prin toate mijloacele.

CĂPITANUL

(*privindu-l fix*)

Ești sigur ?

DOCTORUL

Ce înțelegi prin : *toate mijloacele* ?

CĂPITANUL

Bunăoară prin mijlocul de aseară.

DOCTORUL

(*privindu-l*)

Prin hypnotism și sugestiune ?... (*Încremenit.*) *Dumneta* mă îndemni la așa lucru !... dumneta !... (*Sculîndu-se.*) Asta-i prea, prea !... Bine, căpitane, parcă adineaori era la mijloc Codul Penal...

CĂPITANUL

(*rece*)

Cum socotești. Sau mă ajuți în împlinirea scopului meu, cinstit, de om care iubește și vrea să facă fericită pe o ființă demnă, dar slabă, nervoasă... (*Se aude bătînd la ușe.*)

VOCEA DOMNIŢEI

Aţi isprăvit ?... Putem intra ?...

CĂPITANUL
(apropiindu-se de doctor)

...sau rămîi sub bănuială că exploatezi două persoane nenorocite, ce ţi-au căzut în mînă... (*Face un pas către uşe să deschidă Domniţei ; către doctor.*) Alege... (*Deschide.*)

SCENA V

DOCTORUL, CĂPITANUL, DOMNIŢA, SYLVIA

CĂPITANUL

Tocmai bine, Domniţo. Vă aşteptam, te aşteptam ca să ieşim împreună. Doctorul ne dă afară... pe mine şi pe d-ta. Dar ne întoarcem numaidecît.

DOMNIŢA
(privind la amîndoi)

Da ?... Atunci să mergem... (*Întorcîndu-se către doctor, încet.*) Mă rog, doctore, mai spune-i şi dumneta... (*Ieşind cu căpitanul.*) Ne ducem la Siret. Voiţi să vă trimitem trăsura ?

DOCTORUL

Bucuros.

SYLVIA
(încet)

Dacă s-ar putea să-l pierzi pe acolo...

(Domniţa şi căpitanul ies.)

SCENA VI

DOCTORUL, SYLVIA

SYLVIA
(ducîndu-se în vîrful picioarelor şi ascultînd la uşe)

Au plecat !... (*Către doctor.*) Dacă s-ar putea să-l ia Siretul !...

DOCTORUL
(în picioare, cu mîna la gură)

Ciudate lucruri !...

SYLVIA
(venind spre el, îl priveşte lung)

Doctore... ce ţi s-a întîmplat ?

DOCTORUL
(vorbind cu sine)

Are dreptate ? n-are dreptate ?... Cine ştie !... (*Gîndindu-se.*) Dar dacă eu, spre a face ca tine şi spre a mă apăra pe mine, aş zice că neasemănarea este lucrul cel mai asemănat din lume... (*Ducîndu-se către o canapea, către Sylvia.*) Sylvia, şezi. (*Sylvia şade în faţă.*) Sylvio, ai găsit în biblioteca părintelui tău pe *Phileb* al lui Platon ?

SYLVIA
(uitîndu-se lung la dînsul)

Doctore, ţi s-a întîmplat ceva astăzi. (*După o pauză.*) De ce mă întrebi de Platon ?

DOCTORUL

Ca să încerc a te încredinţa că plăcerile noastre, orcît de înalte ar fi ele, sunt lucruri tăgăduite, fără valoare ; cu atît mai mult cînd sunt plăceri de rînd...

SYLVIA

Adică ?...

DOCTORUL

Ce frumoasă frunte ai !... Poate aici să fie scăparea ta.

SYLVIA

Din ce în ce mai clar.

DOCTORUL

Ce aţi vorbit cu Domniţa ?

SYLVIA

Ce vrei să vorbim, decît tot acelea şi iar acelea. D-ta însă pari a fi avut o convorbire mai interesantă.

DOCTORUL

O convorbire... ciudată.

SYLVIA

Da ?

DOCTORUL

Niciodată neadevărul nu pare mai aproape de adevăr decît cînd este mai departe.

SYLVIA
(*gîndindu-se*)

Nu înţeleg.

DOCTORUL
(*după o pauză*)

Căpitanul e un om cu mult mai interesant decît îl credeam.

SYLVIA

Da ?... Cu toate astea, tot ar fi bine să-l ia Siretul.

DOCTORUL
(*zîmbind*)

Ar fi mai bine să-l iai tu.

SYLVIA

Doctore !... faci jocuri de cuvinte !...

DOCTORUL

Bine, Sylvio, ce scop vrei tu să dai vieţii tale ?... Nu înţelegi că mai la urma urmei nimic din ceea ce e omenesc nu e trainic... decît poate *ideea*. Încolo, şi iubirea şi ura se duc, şi nu rămîne decît starea asta de scepticism melancolic, la care am ajuns eu, şi care mă ajută să privesc toate cele omeneşti cu tocmai atîta bunătate, cît trebuie ca să nu fiu prea des înşelat. Tu ce doreşti, Sylvio ? Ce scop urmăreşti ?

SYLVIA

Nici un scop. Vreau să trăiesc liniştită şi să mă bucur de înţelegerea lumei. Dumneta ce scop ai dat vieţii d-tale ?

DOCTORUL

Foarte bine. Crezi însă că dacă ai lua pe un om care te iubeşte, ai fi împiedecată de a te bucura de aceleaşi bunuri ?

SYLVIA

Un hysteric !... (*Se scutură ca de o impresie urîtă.*)

DOCTORUL
(*se gîndeşte*)

Ce curios, ha !... A adormit ca prin farmec...

SYLVIA

Doctore, nu-mi mai aduce aminte. Ai fost crud, crud...

DOCTORUL
(*urmărindu-și ideea*)

E ciudat că noi n-am încercat niciodată. Ridică-ți părul de pe frunte. *(Se uită fix la dînsa.)*

SYLVIA
(*natural*)

Da' bine, parcă aveai să-mi spui ceva...

DOCTORUL

Eu ?... A, da !... Aceeași poveste. Trebuia să te conving să-l iai. Văd însă că ești mai hotărîtă ca orcînd să nu-l iai...

SYLVIA
(*veselă*)

Va să zică n-o să mă mai chinuiești și d-ta !... Ah, ce bine !... Îți spun drept, doctore, că asta era singura mea părere de rău : că nu-ți puteam împlini dorința.

DOCTORUL

Să lăsăm... Văd și înțeleg că e degeaba... Vrei să șezi lîngă mine ?

SYLVIA

Vreau. (*Vine lîngă el.*) Dacă dorești, și mîna.

DOCTORUL
(*sculîndu-se, se uită la ea fix*)

Ar fi curios să încercăm și noi experiența lui Grigoriu... Ia șezi. Reazămă-ți capul de canapea...

SYLVIA
(*rezămîndu-se*)

Bucuros.

DOCTORUL

Numai, ar trebui să am toată voința lui Grigoriu. *(Îi pune mîna pe frunte.)*

SYLVIA
(*sărind de pe canapea, îl apucă cu amîndouă mîinile de brațe*)

Doctore, ce vrei să faci !... Vrei să mă adormi și să mă sugestionezi !...

DOCTORUL
(*încurcat*)

Vreau !... Nu pot zice că vreau... Încerc. (*Cu bunătate.*) E interesant.

SYLVIA

O idee !... (*Schimbînd deodată tonul.*) E foarte interesant, foarte, foarte... Încearcă, doctore. *(Se așază ca mainainte.)*

DOCTORUL

Dacă aș avea magnetul, ar fi poate mai ușor...

SYLVIA

E pe masa cea mică.

DOCTORUL
(*ia magnetul și se întoarce*)

Sylvio, uite-te la punctele oțelului, fix. *(Apropie magnetul binișor ; îl depărtează și iar îl apropie.)* A adormit !...

(*Şade pe un scaun şi o priveşte.*) Da ? (*Plecîndu-se spre ea.*) Sylvio, da ?... (*O atinge pe umăr.*) Sylvio ! (*Se uită la dînsa cu temere.*) Deja ?... Sylvio !... (*Se depărtează.*) Şi zicea că numai Cantă e hysteric !... Aşa suntem toţi, numai cauza determinantă lipseşte. (*Gîndindu-se.*) Ei, acuma ?... (*Se apropie de Sylvia şi-i ridică un braţ, care rămîne în aer.*) Doarme !... (*Se depărtează cu cîţiva paşi.*) Ce-am făcut !... Cel puţin dacă nu încercam s-o adorm, aveam un cuvînt... Pot eu să leg libertatea unei fiinţe, în contra voinţei ei, a voinţii ei hotărîtoare de a nu-l lua ?... (*Se întoarce către Sylvia şi-i lasă braţul în jos.*) Doarme !... (*Se depărtează din nou.*) Ah, căpitane, ce mizerabil eşti !... Mi-ai picurat veninul infamiei în suflet... Auzi, eu, om să trăiesc din averea a două femei singure !... să mă folosesc de înrîurirea mea asupra unui suflet delicat ca acesta ca să mă bucur de starea lor !... (*Rămîne cu ochii în pămînt. Se vede Sylvia ridicînd capul şi privindu-l. Doctorul urmează.*) E limpede : trebuie să plec de aici... Marie, Marie, cum să mă despart de piatra sub care dormi !... (*Revine încet către Sylvia.*) Şi atîta mă stăpînea ideea de a o adormi, încît aş fi făcut orice ca să izbutesc. Mi-a infiltrat voinţa lui, ca o privire de şarpe într-un ochi de pasăre fricoasă... Ce este asta ?... Un hypnotic, care cade sub pupila neagră a studentului, şi la rîndul lui sugestionează pe un om conştient ca mine ; acesta, care adoarme pe o fiinţă sănătoasă ca dînsa (*arătînd spre Sylvia*), în contra voinţii ei !... Suntem noi o generaţie zdruncinată pînă în temelia vieţii noastre fizice, sau o *lumină nouă* şi misterioasă arde în fundul sufletului omenesc ?[13]... (*Uitîndu-se la Sylvia.*) Ce mult îi semănai !... Atît de mult, că mi se părea cîteodată că Marie n-a murit sau că s-a înfiripat din nou în candida ta fiinţă. (*Îi ia mîna binişor.*) Întocmai ! Acelaşi chip senin, transparent ca o zi de toamnă... Se pricepe sufletul din limpeziciunea armonică a linielor acestora, cum se pricepe cerul din mlădierea străvezie a albastrului de toamnă... (*Se pleacă spre Sylvia şi o sărută pe frunte. Braţele Sylviei îl cuprind de gît. El se luptă şi se desface de dînsa.*) Ce este asta !... Sylvio, nu dormeai ?...

SYLVIA
(*trecîndu-şi mîna pe frunte, cu voce prefăcută*)

Nu ştiu... Cred că da... Ai suflat pe ochii mei, nu ?

DOCTORUL
(*repede*)

Da... am suflat, ca să te deştepţi (*Se apropie de dînsa, vorbeşte repede.*) Ce impresii ai ?... Cum e ?

SYLVIA

O impresie de mare slăbiciune... Lasă-mă un moment să mă odihnesc. (*Îi ia mînile între-ale ei.*) Ciudat !... (*Zîmbeşte.*) Ştii ? M-am deşteptat cu o impresie de slăbiciune, dar în acelaşi timp de neatîrnare fizică, de libertate, parcă mă simt mai uşoară... Ce e ?... Nu-mi pot aduce aminte... Da... (*Se gîndeşte.*) Da... Cred că asta e : primesc să iau pe căpitan...

DOCTORUL

Ce face ? !

SYLVIA

Da, îl iau... Parcă o viaţă nouă a luat locul vieţii mele vechi [14]... E fără îndoială o prefacere întreagă...

DOCTORUL

Prefacere ? ! Ce va să zică asta ?... (*Ca pentru sine.*) Să fie oare aşa de puternică trecerea voinţii de la o persoană la alta, încît să nu mai fie nevoie nici chiar de a o exprima ?... (*Către dînsa.*) Sylvio, nu mă bănuieşti că...

SYLVIA
(*blajină*)

Să te bănuiesc eu !... Doctore, eşti cel mai bun suflet de pe pămînt, sprijinul şi singura legătură dintre mine şi viaţă... Îl iau, fără temere şi fără iubire... dar îl iau.

DOCTORUL
(vesel)

Bine, Sylvio... Îmi faci o adevărată plăcere. Te simţi bine ?

SYLVIA

Bine, uşoară. Dă-mi mînile din nou să mă scol. *(Îşi lipeşte fruntea de mînile lui.)*

DOCTORUL

Foarte bine. Mă duc să văd dacă a venit trăsura *(Iese.)*

SYLVIA
(uitîndu-se lung după el)

Du-te, du-te, visător nevinovat ; du-te, zboară, că pămîntul nu te merită.

SCENA VII

SYLVIA
(singură)

O adevărată scenă de comedie !... O femeie tînără, o psaltire şi un militar. S-ar cuveni să biruie militarul sau cel puţin femeia. Şi va birui psaltirea !... (*Deschide psaltirea, îşi pune ochelarii doctorului şi încearcă a ceti. Apoi îi scoate şi îi sărută.*) Se naşte la o sută de ani o dată, cîte un om ca acesta, care mîngîie viaţa de toate nevoile ei... şi de toţi oamenii ceilalţi.

SCENA VIII

Se întoarce DOCTORUL ; SYLVIA

DOCTORUL

N-a venit trăsura.

SYLVIA

Foarte bine a făcut.

DOCTORUL

Am trimis să caute pe căpitan.

SYLVIA

Foarte rău ai făcut.

DOCTORUL

De ce am făcut rău ? Parcă ziceai că te-ai hotărît să-l iai...

SYLVIA

Tocmai de asta. Şezi. Am de vorbit cu d-ta. (*Doctorul şade.*) Fiindcă m-am hotărît să-l iau, pot să-ţi vorbesc în libertate. *(Vine lîngă el şi se aşază pe braţele lui cam cu de-a sila.)* Te rog să mă laşi. Ţi-am spus că te iubesc, în glumă. Acuma pot să-ţi spun de-a binele : te iubesc cu adevărat.

DOCTORUL
(sculîndu-se)

Se poate, dar eu nu te iubesc.

SYLVIA

Eşti sigur ? !...

DOCTORUL

Mă zdruncini degeaba.

SYLVIA

Vezi !... Va să zică nu eşti sigur.

DOCTORUL

Sunt foarte sigur. Sunt mai cu seamă sigur că sunt un biet om trudit. *(Vrea să iasă.)*

SYLVIA
(îl ia de braț și-l aduce înapoi)

Doctore, noi suntem rude, nu-i așa ?

DOCTORUL

Da.

SYLVIA

După lege, ai putea să mă iai ? *(Îi acopere gura cu mînile.)* Nu răspunde ! Ai să zici vecinicul „Nu".

DOCTORUL

Ceea ce se cuvine să zic.

SYLVIA

Nu e vorba de ce se cuvine. De atîta timp de cînd trăim amîndoi, aici, în umbra singurătății noastre, m-ai învățat să te cunosc, și m-ai învățat să fiu sinceră, și, cu adevărat, am ajuns la 25 de ani, fără să simt povara vieții, ca ceilalți oameni, numai fiindcă nu am avut nimic de ascuns. De cîtva timp, de cînd am început să te iubesc, am avut de ascuns, pînă astăzi, taina asta... Nu pot s-o ascund mai departe. Ce să fac ?

DOCTORUL

Nu te-am învățat asta. Te-am învățat să nu ai gînduri ascunse despre alții... gînduri rele și părerile nejustificate. Dar altminteri, cînd ai porniri vinovate, cari să facă pe alții să sufere, te-am învățat să le smulgi din suflet, sau, dacă nu poți, să le afunzi acolo, în tainița cea mai ascunsă... Ar fi prea comod altfel...

SYLVIA

Porniri vinovate ? !... care să facă pe alții să sufere... Dar ce porniri vinovate am eu, și pe cine fac să sufere ?...

DOCTORUL

Pe căpitan... și pe mine.

SYLVIA

Pe căpitan, nu. Pe d-ta... nu știu. Tocmai aici stă taina. *(Se apropie de dînsul.)* Mi se pare cu neputință să nu simți pentru mine nimic ; pentru mine, care mă gîndesc la d-ta, ca la o bucurie viitoare, ca la lumina zilei și la farmecul existenței. Se poate să nu simți nimic ? !...

DOCTORUL

Nu.

SYLVIA

Atunci nu mai înțeleg... Cu toate astea, adinioare cînd credeai că dorm, spuneai lucruri atît de dulci...

DOCTORUL

Cum ! Nu dormeai ? !...

SYLVIA

Nu.

DOCTORUL

Cu atît mai bine !

SYLVIA
(apucîndu-i mînile)

Vezi, vezi !

DOCTORUL
(desfăcîndu-se de dînsa)

Mă turburi degeaba. Am zis *cu atît mai bine*, în alt înțeles, în înțelesul de a nu face pasul ăsta silită de voința altora... *(Se gîndește.)* Atunci cum te-ai hotărît să iai pe căpitan, dacă ai auzit tot ?

SYLVIA
(încurcată)

Ca să te ascult... şi să-ţi fac plăcere.

DOCTORUL

Nu se poate.

SYLVIA

Atunci ce să fac ?

DOCTORUL

Să nu-l iai, iar eu să plec de aici.

SYLVIA

Cu mine ?

DOCTORUL

Nu mai spune copilării.

SYLVIA

Bine, nu ziceai că samăn cu Marie, că sunt întocmai „zi de toamnă"... Nu rosteai atîtea lucruri dulci, pe cari acum nu vrei să le mai rosteşti ?

DOCTORUL

Le ziceam, şi sunt adevărate, însă le ziceam pentru mine... nu pentru tine... Ce ai făcut, nu şade frumos. Ai surprins îndoiala şi nedomerirea mea... Poate chiar slăbiciunele mele. La ce ţi-ar folosi să ştii că te-aş iubi într-o formă bizară de vizionar, înaltă şi absolut ideală — ca o suprapunere de imagini — cînd aş iubi în tine pe Marie... şi mai cu seamă că sunt hotărît să plec de aici.

SYLVIA
(luîndu-i mîinile)

Mi-ar folosi să pot suporta viaţa mai departe... A răsărit în mine o lumină nouă [15]. Cred într-însa şi vreau s-o pătrunz.

DOCTORUL

E veche ca lumea.

SYLVIA

E nouă. E lumina *mea* ! E reînvierea mea sufletească. Cum aşteaptă plugarul ploaie de la *lumina nouă* de pe cer ; corăbierul, pace pe ape — aşa aştept eu tot de la dînsa.

DOCTORUL

Înşelăciune, veche ca lumea.

SYLVIA

Şi ca dînsa pururi nouă. De altminteri, şi d-ta crezi într-o astfel de înşelăciune...

DOCTORUL

Eu cred într-o evidenţă lăuntrică a mea.

SYLVIA

Oare iubirea mea nu este o evidenţă lăuntrică ?... Fiecare din noi crede că evidenţa sa lăuntrică este cea mai evidentă.

DOCTORUL

A mea nu face rău nimănui.

SYLVIA

Şi... a mea... îţi face rău ? *(Doctorul vrea să-şi retragă mînile.)* Ai zis că m-ai putea iubi... într-o formă de vizionar, înaltă şi ideală ?... *(Îi lasă mînile deodată, şi izbucneşte în lacrămi.)* Ah ! cînd ai şti cît de adînc răsună vorba asta în sufletul meu !... *(Se aude un zgomot de trăsură.)* Vine mama şi căpitanul. Aşteaptă-mă. Îmi dai cuvîntul de onoare că nu pleci ?

DOCTORUL

Da.

SYLVIA

Aşteaptă-mă.

SCENA IX

Intră CĂPITANUL şi DOMNIŢA ; DOCTORUL

DOMNIŢA

Mi s-a părut că am văzut trăsura de la schit... Nu ştii, doctore, dacă s-a întors maica stariţă ?...

DOCTORUL

Cred că da.

DOMNIŢA

Mă duc un moment să-mi las haina. *(Iese.)*

DOCTORUL
(către căpitan)

Cum ţi se par locurile noastre, căpitane ?

CĂPITANUL

Foarte frumoase. Numai n-am înţeles nimic de primblare, din cauza neliniştei prinţesei. Zice că nu i se ia gîndul de la prinţesa Maria, de cînd cu experienţa studentului. A atins-o pe mînă ! E încredinţată că a atins-o prinţesa Maria...

DOCTORUL

Ce fericită e !...

CĂPITANUL

Fericită ? !... Pentru că a atins-o un mort !...

DOCTORUL

Moartea e o vorbă.

CĂPITANUL

Da ?

DOCTORUL

Da.

CĂPITANUL

Lucrul cel mai pozitiv din lume — poate singurul pozitiv — o vorbă !...

DOCTORUL

Da.

CĂPITANUL

Fericit om eşti !

DOCTORUL

Sunt atît de nenorocit, încît, pe laturea asta, sunt aproape fericit. Şi se vede că d-ta, căpitane, nu ai fost atins de soartă, nu ai pierdut pe cineva care să-ţi fi

umplut gîndurile şi inima — ca să nu pricepi nevoia asta a sufletului omenesc de a nu crede în moarte !... Toată ordinea morală a lumei este creată de o serie de necesităţi ale sufletului nostru, căpitane... De cîte ori văd pe Sylvia, eu mă simt mai bun şi mă liniştesc. [16] Şi e bine că vine vorba, ca să lămurim situaţia dintre noi.

CĂPITANUL

S-a lămurit, în fine ?

DOCTORUL

Da. D-ta nu mai iai pe Sylvia.

CĂPITANUL

Bine ai lămurit-o !

DOCTORUL
(fără a băga de seamă)

Iar eu plec din casa asta. Plec. Sacrific ordinei morale despre care îţi vorbeam, liniştea şi fericirea mea. Fiindcă, printr-o substituire stranie de persoane şi pe nesimţite, începusem să iubesc pe Sylvia, crezînd că iubesc pe Maria... De aceea, plec.

SCENA X

DOCTORUL, DOMNIŢA, CĂPITANUL, SYLVIA, CĂLUGĂRIŢE

Se deschide o uşe şi intră trei călugăriţe, din cari una e Sylvia. Din partea opusă intră Domniţa.

SYLVIA
(înaintînd încet către domniţa Zoe, cu o carte în mînă)

Măria-ta, îţi prezint pe maica stariţa şi pe maica Eupraxia.

DOMNIŢA
(încremenită, uitîndu-se la Sylvia)

Da' ce este asta, Sylvio ?

SYLVIA

Măria-ta, maica stariţa şi maica Eupraxia îţi vor spune că Sylvia nu mai e printre vii. De azi înainte eu sunt sora Magdalina. Te rog, măria-ta, nu încerca să mă întorni de la hotărîrea ce am luat. Sunt vîrstnică şi în toate minţele. Eu port în suflet o lumină, care este suferinţa şi mîngîierea mea. Mă duc să le închin mîntuitorului, aceluia ce este numai îndurare şi iubire, aceluia ce înţelege şi iartă. *(Deschide încet psaltirea. Trece spre uşa din fund, cetind.)*

„Miluieşte-mă, Doamne, că fără putere sunt ; vindecă-mă, Doamne, că s-au turburat rosturile mele."

„Spre Domnul am nădăjduit ; cum veţi zice sufletului meu : mută-te în munţi ca o pasăre ?" *(Iese.)*

DOMNIŢA

Sărmana fata mea !... A innebunit... *(Îi vine rău. Doctorul o ajută.)*

CĂPITANUL

Încep să cred că dacă mai stau în casa asta, innebunesc şi eu. Înapoi, băiete, la regiment şi la club !...

CORTINA

O AMICĂ

Comedie într-un act

PERSOANELE :

BĂRBATUL
FEMEIA
FRATELE FEMEII
UN MEDIC
SLUGI

În cabinetul de lucru al bărbatului.

SCENA I

BĂRBATUL (la masa de scris, înfășurat în tartan)
FEMEIA (citește, într-un fotoliu)

BĂRBATUL

Ce vreme frumoasă ! Nu ieși, dragă ?

FEMEIA

Vreme frumoasă ? !... Plouă. Stă să ningă.

BĂRBATUL

Să ningă în septembrie !... Asta-i adevărata vreme pentru sporturi... Ia vezi, barometrul ce zice.

FEMEIA
(se duce, în silă, să vadă barometrul)

Variabil.

BĂRBATUL

Ca o femeie.

FEMEIA
(uitîndu-se lung la dînsul)

Dumneata zici asta ?... Are haz.

BĂRBATUL

Loveşte sticla cu degetul.

FEMEIA
(suníîd în barometru)

Se urcă.

BĂRBATUL

Ca un bărbat...

FEMEIA

Prezumţios.

BĂRBATUL
(după o pauză)

Ei, ce zici ? Ieşim ?

FEMEIA

Amîndoi, da.

BĂRBATUL
(plecînd capul pe o parte)

Tare mă mai iubeşti !... Bine, dragă, am de lucru...

FEMEIA

Lucrează. Te împiedec eu ? Stau acasă, aici, dupe biurou, şi citesc.

BĂRBATUL

Mare lucru e amorul !... *(O pauză. Se aude o viespe zbîrnîind.)* Şi afurisita asta de viespe, de un ceas mă trudeşte. *(Se uită roată, după zborul viespii.)* Ia vezi, dragă, nu poţi s-o prinzi ? *(Femeia îşi ridică şalul de pe umeri şi începe să vîneze viespea. Se urcă pe un scaun, sare jos, loveşte cărţile din bibliotecă.)* Tii-i-i !... Ridici tot praful !... *(Femeia urmează. Îi aruncă manuscrisul de pe masă.)* Ajunge !... Iart-o, că nu mai face ! *(Femeia se opreşte, uitîndu-se spre tavan, după zborul viespii.)*

FEMEIA

N-am ajuns-o.

BĂRBATUL

Nu-i nimic. Las-o.

FEMEIA
(excitată)

Nu pot s-o las. *(Aruncă şalul în podele, după viespe.)*

BĂRBATUL

Las-o, pentru numele lui Dumnezeu !

FEMEIA
(apropiindu-se de el)

Nu pot s-o las... că te muşcă... *(Îl ia de gît şi-l sărută.)* Şi sunt geloasă...

BĂRBATUL
(bufnind de plictiseală)

Uf !... Tare mă mai iubeşti !...

FEMEIA
(adunîndu-i foile de pe jos)

Ce scrii ?

BĂRBATUL

O dramă conjugală în 7 acte.

FEMEIA

Nu se poate.

BĂRBATUL

De ce ?

FEMEIA

Fiindcă de la actul al 2-lea bărbatul a părăsit domiciliul.

BĂRBATUL
(*rîzînd*)

Ai dreptate. Aşa o să se întîmple cu noi.

FEMEIA
(*mîngîindu-l*)

Nu se poate. Noi nu trăim o dramă, ci o idilă conjugală.

BĂRBATUL

Bine, dragă. Dar de trei ani de cînd trăim idila asta, am putea s-o mai slăbim...

FEMEIA
(*răsfoindu-i manuscrisul*)

Ce scrii ?... Nu vrei să-mi spui şi mie ?... Parcă odată ziceai că eu sunt peste tot... Or nu-ţi mai plac, fiindcă nu sunt destul de... rotundă, ca văduva de peste drum.

BĂRBATUL

De, dragă, ca să umpli tot, trebuie să fii ceva mai grasă.

FEMEIA
(*dezolată*)

Îţi plac femeile grase !...

BĂRBATUL

Nu mie. E legea *atracţiunei universale* : orce părticică de materie din univers atrage la sine orce altă părticică, cu o putere ce merge în raport direct cu masa (*face semnul lucrurilor rotunde şi voluminoase*) şi în raport invers cu pătratul distanţei ce le desparte. (*Face semnul dăpărtărei.*)

FEMEIA
(*repede*)

Vezi : *în raport invers cu patratul distanţei.* Va să zică trebuie să ne apropiem mereu.

BĂRBATUL

Nu, dragă. Tu judeci în spaţiu. Eu judec în timp : suntem însuraţi de trei ani. În anul întîi pătratul distanţei a fost de 1 multiplicat cu 1, egal 1 ; va să zică foc mare. În al 2-lea, pătratul distanţei a fost 2 multiplicat cu 2, egal 4 ; ceva mai moderat. În anul al 3-lea, a fost 3 multiplicat cu 3, egal 9 ; linişte.

FEMEIA

Se poate. Eu sunt în spaţiu şi rămîn în spaţiu.

BĂRBATUL

Din nenorocire eşti şi în timp : îmbătrîneşti.

FEMEIA

Nu-i adevărat !

BĂRBATUL

Ai să îmbătrîneşti.

FEMEIA

Vom vedea atunci.

BĂRBATUL

Deocamdată îmbătrîneşti pe alţii.

FEMEIA

Se poate una ca asta ? ! Să-mi spui că te îmbătrînesc !...

BĂRBATUL

Nu mă laşi să scriu.

FEMEIA

Iaca te las. Mă ascund după biurou. Citesc. Nu mă vezi şi nu mă auzi. *(Se aşază, ca mai înainte, în fotoliu. Bărbatul, exasperat, înalţă din umeri. Reia condeiul şi încearcă să scrie. După cîteva minute, se aude viespea zbîrnăind din nou.)*

BĂRBATUL

Şi mizerabila asta de viespe iar începe !... (*Se uită amîndoi în tavan.*) Adu revolverul !

FEMEIA

Mai bine şalul meu.

BĂRBATUL

Adu revolverul, îţi spun ! Dacă nu înnemeresc viespea, poate să-mi servească mie : sunt împrejurări, în viaţă, cînd suicidul e singura scăpare.

FEMEIA

Am să mă îngraş.

BĂRBATUL

Da. Dar *pătratul distanţei*... (*Femeia vine binişor lîngă el.*)

FEMEIA

Vrei cu tot dinadinsul să plec ?...

BĂRBATUL

Aş dori să mai ieşi, să umbli... îţi face bine.

FEMEIA

Slăbesc dacă umblu.

BĂRBATUL

Pe răspunderea mea.

FEMEIA
(*tristă*)

Va să zică ţi se urăşte cu mine...

BĂRBATUL

Nu, dragă. Nu mi se urăşte niciodată cu tine. Dar am de scris...

FEMEIA

Ce scrii ? (*Incearcă să-l ia de gît.*)

BĂRBATUL
(*sculîndu-se*)

Uf !... O scrisoare de dragoste. Scriu unei femei blonde, cu ochi de peruzele şi cu nasul cîrn.

FEMEIA

Ceva ca mine. Nu face să-i scrii.

BĂRBATUL

Foarte bine. Am s-aleg una brună.

FEMEIA

Să mă consulţi. (*Bărbatul fuge după o mobilă.*)

BĂRBATUL
(*cu mîinile unite ca de rugăciune, uitîndu-se în tavan*)

Venerabilă muscă, credeam că ceva mai plicticos decît tine nu poate să existe. Îţi cer iertare. Există : nevastă-mea.

FEMEIA
(*se uită lung la el şi dă din cap*)

Eşti un infam... Mă duc.

BĂRBATUL

Sunt tot ce vrei, numai du-te.
(*Femeia iese.*)

SCENA II

BĂRBATUL (singur)

BĂRBATUL
(*înaintează către rampă*)

Mare lucru e amorul... în căsătorie ! Parcă ai punc tutun în supă. Tutunul e o plantă foarte plăcută. Îi dai foc, arde : rotocoale de fum, puţină ameţeală. Amor. — Supa, de asemeni. E o mîncare bună : poţi s-o faci mai picantă sau mai dulce. Temelia familiei. Dar tutun în supă ! (*Se aude bîzîitul viespei. Bărbatul ridică ochii în podele, după dînsa. Către viespe.*) Mizerabilă şi legitimă soţie !... (*Viespea pare a se cobori. Bărbatul aleargă după ea s-o prindă. Se loveşte de scaune. Se supără şi strigă la slugi.*) Panaite ? Leanco ? (*Se duce furios şi sună. S-aude soneria prin toată casa. Aleargă slugile.*) Ce va să zică asta de nu veniţi ? Sun de un ceas... Daţi-mi ceva să prind dihania asta. (*Slugile ies. El se uită după viespe. Intră slugile : feciorul cu o apărătoare de muşte, femeia cu 2 prosoape.*) Puneţi-le pe biurou, lîngă mine. (*Se aşează din nou la masa de scris, se înveleşte cu tartanul pe picioare. Slugile ies.*) Aşa !... Acuma sunt în regulă. De nevastă m-am scăpat. Viespea am s-o prind. Iar pofta de scris, la Zăbăuceanu !

SCENA III

BĂRBATUL, FRATELE NEVESTEI

FRATELE
(*intră, bătînd în uşe după ce-a intrat*)

Se poate ?

BĂRBATUL

Se vede că da, deoarece ai intrat.

FRATELE

Ce mai faci ?

BĂRBATUL

Trăiesc... de-a minunea.

FRATELE

Cum „de-a minunea" ?

BĂRBATUL

Ca să văd ce-o să se mai întîmple... (*După o mică pauză.*) Ştiu că n-o să se întîmple nimic nou, dar tot speram să vină vreo epidemie, vreun cutremur, un cataclism de spirit, care să ne cureţe de imbecili şi de plicticoşi.

FRATELE

O !... Ce enormitate !...

BĂRBATUL

Pentru ce ?

FRATELE

Noroc că glumeşti.

BĂRBATUL

Ba nu glumesc deloc. Dacă nu vine nici un cataclism, mă fac jidan or mitropolit.

FRATELE

De ce ?

BĂRBATUL

Fiindcă jidanii mai aşteaptă pe cineva : un Messia, un copil, or un faliment. Pe cînd eu ce aştept ?... să mă calce un automobil, să mă aleg deputat, sau să mă înşele nevasta. Şi nici de asta nu sunt sigur.

FRATELE
(salutînd)

Soră-mea.

BĂRBATUL

Soră-ta. Voi sunteţi un neam de oameni cinstiţi. Tu ai să porţi coarne la sigur.

FRATELE
(rîzînd)

Foarte mulţumesc. Şi mitropolit ?

BĂRBATUL

Ca să ies din canoane. Viaţa e plină : te canoneşti acasă, te canoneşti la club, cu bărbaţii, cu femeile, cu animalele. E un canon perpetuu. *(Se aude zbîrnîind viespea.)* Iată acum şi mizerabila asta de viespe. *(Se uită amîndoi după dînsa.)*

Iar tu, cu ce veneai să mă onorezi şi să mă plictiseşti ?

FRATELE

În urma teoriei ce mi-ai făcut asupra familiei mele...

BĂRBATUL

Ce-am spus ? că sunteţi un neam de oameni cinstiţi...

FRATELE

Dar... că am să port...

BĂRBATUL

... coarne ...

FRATELE

... la sigur ...

BĂRBATUL
(întărind)

La sigur !

FRATELE

Nu mai îndrăznesc să vorbesc.

(Fratele nevestei se aşează pe o canapea. Bărbatul se uită la el, ca la o dihanie rară.)

BĂRBATUL

Vrei să te-nsori ! ! !

FRATELE

Vream...

BĂRBATUL

Dobitocule ! Idiotule ! Cămilă ! Antropofagule !

FRATELE
(rîzînd, jenat)

Da. Toate astea.

BĂRBATUL
(*disperat*)

Vrei să te-nsori, nenorocitule ! ! !

FRATELE

Da.

BĂRBATUL
(*se scoală*)

Adevărat că este insondabilă nerozia omenească !... (*Se învîrteşte prin cameră. Se apropie de cumnatu-său.*) Bine, măi băiete, de ce vrei să faci şi tu măgăria asta ?... Măi ! Să-ţi înstrăinezi tu libertatea ! Să-ţi dai pacea şi odihna ! Să-ţi vîri capu sănătos la evanghelie ! Să-ţi aduci stăpîn în casă, care să nu te lase să ieşi cînd vrei, să intri cînd vrei, să mănînci cînd îţi place, să dormi cu ferestrele deschise ; care să-ţi pună mîna pe condeiul cu care scrii, pe briciul cu care te razi ; care să vrea să ştie ce gîndeşti, ce fumezi, ce fluieri...

FRATELE

Se poate însă să iubeşti şi să fii iubit...

BĂRBATUL

Se poate, nenorocitule ! Şi tocmai de asta e truda aşa de mare. Asta e cazul meu cu soră-ta. O iubesc şi mă iubeşte.

FRATELE

Atunci ?...

BĂRBATUL

Să nu iubeşti !...

FRATELE

Dar dacă iubeşti ?...

BĂRBATUL

Să iai trenul şi să pleci în Siberia.

FRATELE

Te-ntorci.

BĂRBATUL

Să iai alt tren şi să pleci în Congo, unde să aibi norocul de a fi mîncat de guzgani, or atins de friguri galbene.

FRATELE

Acum glumeşti. Dumneta, dacă ai avea un copil, nu l-ai însura ?

BĂRBATUL
(*aşezîndu-se din nou la masa de scris*)

Măi băiete, eu dacă aş avea un copil l-aş însura, fiindcă vanitatea speciei mele tresaltă în egoismul meu. Dar dacă l-aş iubi pe el mai mult decît pe tine, l-aş face mai bine călugăr, schivnic, mucenic ; orce, numai om însurat nu.

FRATELE

Glume. Lumea trăieşte de mii de ani măritată şi însurată...

BĂRBATUL

...şi chinuită.

FRATELE

Poate şi chinuită. Dar trăieşte. Cu sistemul dumitale n-ar mai trăi deloc.

BĂRBATUL

Pentru ce ?

FRATELE

Pentru că schivnicii şi mucenicii nu se reproduc.

BĂRBATUL

Păi asta-i nenorocirea ! Se reproduc grefierii, vacmiştrii, toptangii, arendaşii — mincinoşii, pungaşii, brutele, canaliile — toţi nesimţitorii, cari nu mor de ruşine cînd trebuie să ceară ; cari nu-şi petrec nopţile căutînd rime ; cari nu sunt roşi de ambiţie — aceia care mănîncă bine, care mistuiesc şi dorm.

FRATELE

Dacă îmi dai voie, eu fac parte din aceştia din urmă.

BĂRBATUL

Din cei care mistuiesc şi dorm ?

FRATELE
(jenat)

Da.

BĂRBATUL

Eşti, cu hotărîre, un dobitoc.

FRATELE

Fiindcă mănînc ?

BĂRBATUL

Vream să zic că eşti un animal.

FRATELE

Varianta e măgulitoare.

BĂRBATUL

Nu e măgulitoare, dar e logică. Omul este un animal care mănîncă, doarme şi se însoară ; tu eşti om, deci tu mănînci, dormi şi te însori. Dar eşti şi animal. *(Zbîrnîie viespea prin apropiere. Amîndoi se feresc.)* Dar infama asta de bestie, ce mai vrea ?... Vezi ce produs zmintit e pămîntul şi toate cele după dînsul ? !... Şi cînd te gîndeşti că Dumnezeu s-a odihnit 24 de ceasuri, după ce a fabricat un tip ca tine, care vrea să se însoare, şi o dihanie ca asta, care mîrîie de un ceas, fără nici o treabă !... Să zicem că tu ai chemarea ta : să porţi coarne. Dar bestia asta ?...

FRATELE

Eşti rău dispus astăzi.

BĂRBATUL

Fireşte.

FRATELE

Ce ţi s-a întîmplat ?

BĂRBATUL

Nimic. Sunt un om nenorocit. Am o nevastă care mă iubeşte... şi un cumnat care mă respectă şi mă consultă.

FRATELE
(se scoală)

Te rog să mă ierţi.

BĂRBATUL
(îmblînzindu-se)

Te iert. Şezi. *(Se răstoarnă în scaun. După o pauză.)* Va să zică te însori...

FRATELE
(*şade din nou*)

Da.

BĂRBATUL

De !... Cu toată stima ce am pentru tine, eşti un animal. (*Deodată sare de pe scaun.*) Ai !... ai-ai-ai !... M-a împuns viespea !... (*Se uită la mîna stîngă.*) Ai !... ce durere !... Fugi după un doctor ! (*Cumnatu-său vrea să iasă.*) Stai ; cheamă pe nevastă-mea. Ai !... Sună, te rog. Ai-ai-ai !... Ce durere !... (*Sună cu putere.*) Leanco ! Să vie nevastă-mea ! (*Intră slugile ; toată lumea aleargă forfota.*) Vezi unde-i coniţa. Să se ducă cineva cu trăsura s-o caute.

FRATELE

Eu alerg la doctor.

BĂRBATUL

Aleargă. Ai !... ce durere !... Mi se umflă mîna. Panaite ! Unde-i coconiţa ? !... (*Slugile aduc sticle cu doctorii.*) Nu vreau doctoriile voastre ! Să vie nevastă-mea. Leanco, unde-i cuconiţa ? !

SCENA IV

BĂRBATUL, FEMEIA, SLUGI

FEMEIA
(*intrînd, speriată*)

Ce este ? Ce-i ?

BĂRBATUL

Nu mai pot de durere. Ai-ai-ai !... Mizerabila !... (*Se lasă pe scaun.*)

FEMEIA
(*speriată*)

Iorgule ! dragă ! Daţi-mi repede ceva să scot acul viespei din rană. (*I-i apucă mîna, îşi lipeşte gura de rană.*)

BĂRBATUL

A !...

FEMEIA
(*către slugi*)

Aduceţi-mi cutia de farmacie din cămară. (*Îşi lipeşte gura de rană.*)

BĂRBATUL

A !... Parcă-mi mai trece, cînd aspiri sîngele... mizerabila ! Ai !... (*Se uită lung la nevastă-sa.*) Da' tu nu ieşiseşi ? (*Intră femeia cu cutia de farmacie.*)

FEMEIA

Leanco, scoate un bandaj de tifon şi moaie-l în sticla cea verde, care miroase a amoniac.

BĂRBATUL

Uf !... ce durere, ce durere !... (*Nevasta îi leagă rana şi îi pune braţul într-o fişie neagră, atîrnat de gît.*) Dacă nu m-ar durea aşa de tare, te-aş săruta. Ai-ai-ai !...

FEMEIA
(*plecîndu-se către el cu obrazul*)

Sărută.

BĂRBATUL

Unde-ai învăţat aşa de bine să bandajezi ?

FEMEIA

Nicăieri.

BĂRBATUL
(se uită lung la dînsa)

Parc-ai plîns !

FEMEIA

Am plîns.

BĂRBATUL

Nu era vorba să ieşi ?... Ai !... mă doare, mizerabila !... De ce ai plîns ?

FEMEIA

Fiindcă m-ai gonit.

(Bărbatul se uită lung la femeie. Apoi îşi scoate mîna din bandaj şi întinde amîndouă braţele către nevastă.)

BĂRBATUL

Eşti adorabilă ! Ai !... Vino, că nu te merit. (*Femeia se aruncă în braţele lui.*)

FEMEIA

Pune repede bandajul la loc. După ce ţi-o trece, să nu uiţi exerciţiul ăsta.

BĂRBATUL

N-am să-l uit. Mizerabila !...

FEMEIA

Care ?

BĂRBATUL

Mizerabila de viespe !

FEMEIA
(cam încet)

Deşteapta !

BĂRBATUL

Cum ai zis ? !

FEMEIA
(tare)

Inteligenta ! Adorabila !

BĂRBATUL

Fiindcă m-a muşcat ? !... A !... eşti o infamă !

FEMEIA

Îmi pare foarte rău că te-a muşcat. Dar dacă nu se putea altfel...

BĂRBATUL

Ce trebuia să se poată ?

FEMEIA

Să te întoarcă către mine.

BĂRBATUL

Va să zică solidaritate între viespi. (*Îi întinde din nou braţul liber şi o strînge la piept.*) Vino, adorabilă fiinţă ce eşti, vino şi iartă-mă, că nu te merit.

SCENA V

Aceiaşi, CUMNATUL, DOCTORUL

Intră încet cumnatul şi doctorul. Bărbatul şi femeia nu-i aud.

FRATELE
(tuşind)

Cuhu cuhu.

BĂRBATUL
(*îi vede*)

. oftiţi, poftiţi.

FRATELE

Mă bucur de aplicarea teoriilor. Iacă, doctore, bolnavul...

DOCTORUL

Muşcatul de viespe ?...

BĂRBATUL

În persoană.

FEMEIA
(*desfăcînd rana*)

O amică a mea, d-le doctor. (*Desface rana.*)

DOCTORUL
(*observînd*)

A fost tratat minunat... Vă mai doare ?...

BĂRBATUL

Cu mult mai puţin.

DOCTORUL

Poate să se umfle. (*Scoate hîrtie din buzunar şi scrie.*) În care caz să puneţi alifia asta...

BĂRBATUL
(*arătînd spre nevastă*)

Sau pe asta.

FEMEIA
(*încet*)

Infamule.

DOCTORUL
(*zîmbind*)

Glumeşte. S-a făcut bine.

(*Doctorul iese. Cumnatul îl însoţeşte pînă la uşe. Apoi se întoarce.*)

SCENA VI

Aceiaşi. Mai puţin DOCTORUL

FRATELE

Ei !... Acuma ce zici : mă însor or nu ?

BĂRBATUL

Treaba ta. Dacă eşti prost, te însori ; dacă nu, rămîi burlac.

FRATELE

Şi acuma ? !

BĂRBATUL

Mai cu seamă. Dacă veneai cu un minut mai înainte, poate că-mi smulgeai consimţămîntul.

FRATELE

De ce „cu un minut mai înainte" ?

BĂRBATUL

Fiindcă mă durea. În suferinţă, femeia este o poetică necesitate ; în pace şi linişte, este o povară. (*Rîzînd.*) Dar apoi, eşti tu sigur că o să mai găseşti un scai minunat ca ăsta, în lumea întreagă ?

FEMEIA

Infamule !

BĂRBATUL

Da, infamule cît vrei, dar adevăratule. Să mă laşi să scriu ! să nu mă bănuieşti ! să respectezi colţul singurătăţii mele sufleteşti şi îţi jur să te iubesc neîntrerupt tot restul vieţii mele. (*Îi întinde braţul.*) Vino în singurul braţ ce mi-a mai rămas. (*Către cumnatu-său.*) O să fiu paralizat complect. Dacă ţi se pare că ai nevoie urgentă de o asemenea dambla, însoară-te.

POEZIA DEPĂRTĂRII

PERSOANELE :

DOMNUL VĂLEANU	50 de ani
DOAMNA VĂLEANU	30 de ani
DOMNUL HANKE	60 de ani
DOAMNA HANKE	50 de ani
DOCTORUL VĂLEANU	35 de ani
HANKE, FIUL	30 de ani
Servitori, Servitoare	

ACTUL I

La Domnul Văleanu. Cabinet de lucru elegant.

SCENA I

DOMNUL și DOAMNA VĂLEANU

D-l VĂLEANU

Frumos a fost la Tribunal, dar e mai frumos la noi acasă.

D-na VĂLEANU

Mare talent are.

D-l VĂLEANU

Mare — canalia. *(Ajută pe nevastă să-și scoată blana.)*

D-na VĂLEANU

De ce „canalia" ?

D-l VÂLEANU

(cu blana pe braţ, o sărută după gît)

Ce minunată făptură e femeia !...

D-na VÂLEANU

Toate — sau una singură ?

D-l VÂLEANU

Una. Dar asta e atît de mult femeie, încît nu mai e femeie, ci femeia.

D-na VÂLEANU

De ce ai zis „canalia" ?

D-l VÂLEANU

Aşa ne cinstim noi, oamenii politici, cînd ne respectăm. Îmi face o opoziţie în Cameră, straşnică.

D-na VÂLEANU

Ar trebui să ţi-l apropii.

D-l VÂLEANU

Ar trebui — dacă n-ar fi la mijloc procesul.

D-na VÂLEANU

Care mi se pare ciudat.

D-l VÂLEANU

Zi „nedrept".

D-na VÂLEANU

Nu înţeleg cum te-ai despărţit, dumneata, de tovarăşul de acum 20 de ani, fără să vă răfuiţi.

D-l VÂLEANU

Iată, dragă : în tinereţea mea, am fondat o fabrică cu dobitocul de Hanke, tatăl tînărului de astăzi. El avea două-trei parale ; eu aveam studii bune şi toată pofta nebună de a mă îmbogăţi. Lucrurile au mers bine. La scurt timp am agonisit un capital frumos, cu care eu am vrut să cumpăr o moşie. Simţeam de atunci unde vor ajunge lucrurile cu agricultura în ţara noastră.[1] Hanke se opunea. Eu insistam. În cel din urmă n-am mai ţinut socoteală de dînsul şi am cumpărat moşia. El s-a supărat. După cîtva timp mi-a propus să ne despărţim, să rămîn eu cu moşia şi el cu fabrica.

D-na VÂLEANU

Dar administrate în devălmăşie.

D-l VÂLEANU

Nu. Fabrica mergea admirabil, iar moşia, pe atunci, mergea rău. În asta se deosebesc oamenii deştepţi de oamenii proşti.

D-na VÂLEANU

În ce ?

D-l VÂLEANU

Proştii sunt *actuali,* iar deştepţii sunt *viitori.*

D-na VÂLEANU

Va să zică eu şi toată lumea de astăzi suntem nişte nerozi.

D-l VÂLEANU

Da.

D-na VÂLEANU

Foarte-ţi mulţumesc.

D-l VĂLEANU

N-ai pentru ce.

D-na VĂLEANU

Parcă adineoarea găseai că femeia e o făptură minunată.

D-l VĂLEANU

Fireşte. Dacă mă lăsai să-ţi explic, era să înţelegi. Femeia este totdeauna, pentru sine, *un lucru actual,* iar pentru bărbatul care o iubeşte, *un lucru viitor.*

D-na VĂLEANU

Ca şi bărbatul pentru femeie.

D-l VĂLEANU

Nu. Femeia doreşte totdeauna să facă dintr-un bărbat viitor, un bărbat actual şi, dacă se poate, al său şi permanent.

D-na VĂLEANU

Paradoxal. *(Vine la foc, încet ; şade într-un fotoliu.)* [2] Dar mare talent !

D-l VĂLEANU
(se apropie de ea ; îi ridică obrazul către el)

Ţi-a plăcut. *(Ia un fotoliu şi şade şi el la foc.)* Fireşte. Asta este fondamental în viaţă.

D-na VĂLEANU
(zîmbind)

Ce ?

D-l VĂLEANU

Tinereţea.

D-na VĂLEANU

Spui prostii. Am zis că are talent.

D-l VĂLEANU

Talent poate aş avea şi eu.

D-na VĂLEANU

Desigur. Şi foarte mare. Dar la tine nu mă surprinde. Tu eşti născut să fii puternic, să stăpîneşti şi să îndreptezi greşelele altora. De aceea, te admir şi te iubesc.

D-l VĂLEANU

Eşti sigură că mă iubeşti ?

D-na VĂLEANU

Ce copilării !...

D-l VĂLEANU

Cîteodată mi se pare că numai mă admiri. E ceva şi asta — dar nu-i destul. *(Apropiindu-se şi luîndu-i mîna.)* Ah ! Cînd ai şti ce mare lucru e să iubeşti !...

D-na VĂLEANU

Ştiu.

D-l VĂLEANU

Ştii ?

D-na VĂLEANU

Desigur.

D-l VĂLEANU

Atunci, eşti geloasă ?

D-na VĂLEANU

Pentru ce să fiu geloasă ? Sper că nu-mi dai nici un motiv.

D-l VĂLEANU

Cine ştie !...

D-na VĂLEANU

Sunt foarte liniştită.

D-l VĂLEANU

Vezi. Liniştea asta mă exasperează. Iată, eu, care cred în tine ca într-o sfîntă, sunt chinuit. Toată fiinţa ta mă face să sufăr, ochii, gura, părul, surîsul ; gîndurile cari zboară după cine ştie ce himere ; îmbinarea sprincenelor, ce par a se săruta fără voia mea ; tot ce alcătuieşte înfăptuirea asta adorabilă mă doare şi mă întristează.

D-na VĂLEANU

Pe nedrept.

D-l VĂLEANU

Cunoşti de mult pe tînărul Hanke ?

D-na VĂLEANU

Ce idee !...

D-l VĂLEANU

Îl cunoşti de mult ?

D-na VĂLEANU

Ştiu eu...

D-l VĂLEANU

Poate că ştii.

D-na VĂLEANU

Ca şi cum m-ai întreba de cînd cunosc pe Balzac.

D-l VĂLEANU

Ţi-a cerut mîna.

D-na VĂLEANU

Odată cu dumneta.

D-l VĂLEANU

Şi m-ai ales pe mine. Sunt foarte onorat.

D-na VĂLEANU

Sper.

D-l VĂLEANU

Dar aş fi preferat să-l alegi pe dînsul.

D-na VĂLEANU

Poate că, în adevăr, era mai bine.

D-l VĂLEANU

Eşti fără suflet. Cînd zic că ar fi fost mai bine să-l alegi pe dînsul, nu vreau să te rănesc, ci vreau să spun că fiind femeia lui, te-ai fi gîndit la mine, cum te gîndeşti astăzi la dînsul, fiind femeia mea.

D-na VĂLEANU

Eşti bizar.

D-l VĂLEANU

Sunt om.

D-na VĂLEANU

Du-te la Cameră. Găseşte pe Hanke şi scutură-l.

D-l VĂLEANU
(sculîndu-se, se uită lung la dînsa)

Adevărat ?

D-na VĂLEANU

Foarte adevărat. *(Gîndindu-se, vine către el.)* Eşti sigur că nu ai dat chitanţă că administrai moşia în socoteala tovărăşiei cu Hanke ?

D-l VĂLEANU

Sunt foarte sigur. Nu am dat-o şi nu puteam s-o dau. Hanke vrea să se scape de mine şi să rămînă cu fabrica, care era creaţiunea mea şi mergea admirabil.

D-na VĂLEANU

Tocmai de aceea : el vrea să se desfacă, dar poate nu voiai dumneta ; şi atunci, ca să-ţi păstrezi drepturile în fabrică, ai afirmat dreptul lui Hanke în moşie.

D-l VĂLEANU

Nu se poate. Hanke era un dobitoc, şi este inadmisibil să-mi fi lăsat eu părul în mîna lui. Cînd ne-am despărţit, ne-am despărţit cu desăvîrşire. El, în 20 de ani, a distrus fabrica, iar eu am mărit moşia.

D-na VĂLEANU

Bine...

D-l VĂLEANU

Nu crezi în cuvintele mele ?

D-na VĂLEANU

Cred, dar e de mult de atunci : poate că ai uitat.

D-l VĂLEANU

Să crezi. Un om care iubeşte ca mine, îşi dă tot sufletul şi toată inima. Nu-ţi ascund nimic, nu fac nimic, nu gîndesc la nimic care să nu-ţi fie cunoscut. Aş vrea să fiu tînăr, ca să fiu curat ; să-ţi aduc o viaţă lucie, fără prihană şi fără pată — să ţi-o întind la picioare, ca un covor de zăpadă, pe care tu să calci şi în care să-ţi păstrez urmele...

D-na VĂLEANU
(rîzînd)

...pînă la cel dintîi vînt de primăvară.

D-l VĂLEANU

Vînt de primăvară ! Ce trist e să iubeşti tîrziu !... S-ar zice că mizerabilul de amor se hrăneşte, ca puii de curcă, din păpădie şi din urzici ; îi trebuiesc muguri, fleacuri şi nimicuri ca să-şi ducă isprăvile mai departe !

D-na VĂLEANU

Nu se poate nedreptate mai strigătoare. Eu te-am ales pe dumneta tocmai fiindcă nu pot suferi bărbaţii prea tineri.

D-l VĂLEANU

Ce urît vorbeşti !....

D-na VĂLEANU

Pentru ce ?

D-l VĂLEANU

Sunt exasperat. Aşa este : nu vorbeşti urît. *(Îşi ia haina.)* Adio, dragă.

D-na VĂLEANU

La revedere.

(Văleanu iese.)

SCENA II

D-na VĂLEANU, D-na HANKE, O SERVITOARE

SERVITOAREA

Cuconiţă, d-na Hanke întreabă dacă puteţi s-o primiţi.

D-na VĂLEANU

Unde-i ?

SERVITOAREA

În odaie la mine.

D-na VĂLEANU

Vrea să vorbească cu mine sau cu domnul ?

SERVITOAREA

Cu d-voastră. Aşteaptă să plece conaşul.

D-na VĂLEANU

Să poftească.

(Servitoarea iese. Intră d-na Hanke.)

D-na HANKE
(se înclină)

V-am cerut voie... Îmi bate inima... Am suit scara cam repede...

D-na VĂLEANU
(dîndu-i un scaun)

Vă rog... Este grozavă scara noastră.

D-na HANKE

V-am văzut la proces... Mi-aţi inspirat simpatie... Vin să vă întind o scîndură de scăpare...

D-na VĂLEANU

Mie ?

D-na HANKE

Da.

D-na VĂLEANU

Găsiţi că mă înec ?

D-na HANKE

Grozav.

D-na VĂLEANU

Deocamdată vă înecaţi d-voastră... Vă rog să vă liniştiţi... Scara mea este o nenorocire...

D-na HANKE

Sunt în viaţă nenorociri mai mari decît o scară.

D-na VĂLEANU

Liniştiţi-vă.

D-na HANKE

Bărbatul d-voastră este...

D-na VĂLEANU
(tăindu-i cuvîntul)

...Ministru.

D-na HANKE

Asta-i trecător. Ceea ce este, statornic şi sigur, e altceva : o perfectă canalie.

D-na VÂLEANU
(sculîndu-se)

Doamnă !

D-na HANKE

M-am liniştit. *(Repetă.)* O canalie, cu vîrf şi îndesat.

D-na VÂLEANU

Dacă urmaţi astfel, mă retrag.

D-na HANKE

Nu trebuie să vă retrageţi d-voastră ; mă retrag eu. Dar vă rog să fugiţi din casa asta, făcută cu bani de furat ; să vă depărtaţi de omul cinic, imoral şi infam...

D-na VÂLEANU

Doamnă, nu vă permit să urmaţi !

D-na HANKE

De altfel, mîine are să fie arestat... Are să se sfîrşească cu el.

D-na VÂLEANU

Pentru ce să fie arestat ?

D-na HANKE

Aha !... Nu vă mai retrageţi !... Are să fie arestat, pentru că a jurat fals. Chitanţa s-a găsit ! Ea este în mîna fiului meu. S-a găsit !... Bărbatul d-vstre este un mizerabil, care s-a îmbogăţit din banii noştri, şi, după aceea, ne-a lăsat pe drumuri. Cu banii noştri a cumpărat moşia, iar nouă ne-a lăsat un putrigai de fabrică.

D-na VÂLEANU

Vă rog, doamnă, liniştiţi-vă. Dacă s-a găsit un act care dovedeşte că aveţi dreptate, eu voi îndemna pe bărbatul meu să vă restituiască partea ce vi se cuvine, fără proces.

D-na HANKE

Acum nu mai avem nevoie de îndemnul nimănui. Ne vom face dreptate singuri.

D-na VÂLEANU

Atunci, ce voiţi de la mine ?

D-na HANKE

Nu vreau nimic. Am venit să vă dau un sfat. Cît mai e timp, părăsiţi casa asta infamă. Mîine, domnul ministru va fi arestat.

D-na VÂLEANU

Şi ce trebuie să fac ?

SCENA III-a

Aceiaşi, HANKE, deputat

HANKE
(intră, se opreşte la uşe, uitîndu-se la amîndouă femeile)

Căutam pe d-l ministru. Mi s-a spus să intru aici...

D-na VÂLEANU

Bărbatu-meu e la Cameră.

HANKE
(uitîndu-se din nou la ele)

Mă voi duce la Cameră. (*Către mamă-sa.*) Sunt cu trăsura — te rog să o iai. (*Către d-na Văleanu.*) Înainte de a merge la Cameră, aş dori să vă spun un cuvînt.

D-na VĂLEANU

Dacă vrei să mă trudeşti şi dumneata ca mama dumitale, îţi spun dinainte, domnule, că nu mai am putere să te ascult.

HANKE

Un singur cuvînt. *(D-na Văleanu face semn din cap. Salută pe d-na Hanke, care iese.)*

SCENA IV-a

HANKE, tînărul, D-na VĂLEANU

D-na VĂLEANU
(arătînd un scaun)

Ascult, domnule.

HANKE

Am venit, doamnă, să vă restituiesc actul acesta. (*Îi întinde o hîrtie.*)

D-na VĂLEANU

Ce act ?

HANKE

Actul despre care, probabil, v-a vorbit mama.

D-na VĂLEANU

Chitanţa lui bărbatu-meu ? !

HANKE

Da.

D-na VĂLEANU

Şi mi-o restituiţi mie ?

HANKE

Da.

D-na VĂLEANU

Atunci nu are nici o importanţă.

HANKE

Nici una.

D-na VĂLEANU
(respirînd)

Ah ! Mulţumescu-ţi ţie, Doamne !

HANKE

Sau, mai bine, are una foarte mare, care dovedeşte perfecta onorabilitate a soţului domniei-voastre, deoarece dintr-însa reiese limpede că, la împărţirea ce s-a făcut acum 20 de ani, d-l Văleanu şi-a rezervat moşia, iar tată-meu fabrica. Dacă aceasta din urmă a mers rău, e vina numai a noastră.

D-na VĂLEANU

Atunci, pe ce se întemeia d-na Hanke cînd zicea că bărbatu-meu va fi arestat ?

HANKE

Pe nimica — sau, mai bine, pe patimi omeneşti.

D-na VĂLEANU

Nu înţeleg.

HANKE

E penibil să lucrezi o viaţă întreagă şi să rămîi sărac — pe cînd tovarăşul tău ajunge la cea mai înaltă treaptă socială, bogat, sănătos şi fericit. Fiindcă e şi fericit, nu-i aşa ?

D-na VĂLEANU

Cred.

HANKE

După aceea, mama nu ştie să ierte. Cînd s-a găsit chitanţa d-lui Văleanu, am crezut că-şi pierde cumpătul de bucurie... Nici n-a avut răbdare s-o examineze... A propos... Chitanţa poate fi încă primejdioasă. D-l ministru a jurat că nu există. Ea există. Pentru mine e o fericire că există, fiindcă am văzut ce coprinde şi am încredinţat şi pe tată-meu să încetăm procesul. Dar pentru codul penal ea constituie dovada materială a unui jurămînt fals.

D-na VĂLEANU

Eşti foarte bun, d-le Hanke.

HANKE

Nu, doamnă. Sunt numai un adversar leal, sau şi mai puţin decît atît. Chitanţa asta ar putea să facă mult rău d-lui ministru ; pe cînd mie, dacă aş vrea să duc procesul înainte, mi-ar face unul covîrşitor.

D-na VĂLEANU

Cum însă eşti hotărît să nu duci procesul mai departe ar face rău numai bărbatului meu. *(Ia telefonul în mînă.)* Alo, alo. Daţi-mi Camera. D-l ministru al Justiţiei. (*Către Hanke.*) Ce bine că mai există şi oameni cu sufletul curat ! (*În telefon.*) Alo. Tu eşti, Constant ?... Da ?... Ai auzit fraza din urmă ?... Cu atît mai bine. (*Face semn lui Hanke să asculte. Vorbeşte în telefon.*) Te rog, vino numaidecît. E aici d-l Hanke, adversarul nostru... Lucruri foarte grave şi foarte importante...

(*În timpul acesta Hanke se apropie de d-na Văleanu şi, pe furiş, aspiră din părul ei. Apoi se dă la o parte, cu mîna la ochi, ameţit.*)

D-na VĂLEANU
(*întorcîndu-se*)

Ce este ?

HANKE

Nu ştiu... Am ascultat în telefon muzica cea mai divină...

D-na VĂLEANU
(*ironică*)

Da, bărbatul-meu are timbrul foarte plăcut. (*Îi arată un scaun.*) Tocmai mă întrebam astăzi, după proces, cum se poate să fiţi atît de neîmpăcaţi duşmani...

HANKE

...politici.

D-na VĂLEANU

Se înţelege, — cînd aveţi amîndoi un aşa de frumos talent. Nu stai ?

HANKE

Mulţumesc.

D-na VĂLEANU

Nu vrei să înmînezi în persoană actul acesta ?

HANKE

E mai bine să-l înmînaţi d-vtră.

D-na VĂLEANU
(*nehotărîtă*)

Nu înţeleg încă de ce d-na Hanke era atît de înverşunată contra bărbatului meu, cînd trebuia să ştie că el era în regulă.

HANKE

După atîția ani, este iertat cuiva să uite. Cea mai bună dovadă e însuşi d-l Văleanu, care uitase de existența chitanței.

D-na VĂLEANU
(*urmîndu-şi gîndul*)

Şi după aceea, nu înţeleg cum poţi dumneta să renunţi la o armă puternică, împotriva unui adversar şi mai puternic, fără să ceri nimic în schimb. Ceea ce faci e frumos, dar e prea frumos ca să nu dea de bănuit.

HANKE

Vă cer voie, doamnă, să mă retrag. Dacă aş comenta fapta mea, ea şi-ar pierde din puţinul merit ce are.

D-na VĂLEANU
(*îi întinde mîna*)

Îmi pare rău. (*Hanke îi sărută mîna şi iese.*)

SCENA V

D-na VĂLEANU, singură

D-na VĂLEANU
(*se apropie de o lampă şi citeşte*)

„Prin care subsemnatul, Const. Văleanu, inginer, coproprietar al fabricei Aurora, declar asociatului meu, d-l Wilhelm Hanke că renunţ la partea ce mi se cuvine din drepturile mele asupra fabricei, rămînînd d-sa singurul proprietar, după cum eu rămîn singurul proprietar al moşiei Stroeştii-de-sus din judeţul Roman, moşie cumpărată din avutul comun. Această chitanţă provizorie va servi pînă la actul de împărţeală definitivă.

Bucureşti, 5 mai 1891"

(*Vorbeşte.*) Cinci mai 1891 !... Aveam tocmai zece ani...

SCENA VI

Domnul şi Doamna VĂLEANU

D-l VĂLEANU
(*intrînd repede*)

Ei, unde-i Hanke ?

D-na VĂLEANU

S-a dus.

D-l VĂLEANU

Uf ! Deschideţi ferestrele, să iasă mirosul de generozitate ! (*Se duce şi deschide o fereastră.*)

D-na VĂLEANU

Ce faci, Constant ?

D-l VĂLEANU

Să intre mirosul de afară, al iernei şi al zăpezei, aspru, cum e viaţa, iar nu dulceag ca generozitatea.

D-na VĂLEANU

Bine, dar mie mi-e frig...

D-l VĂLEANU
(*se uită lung la dînsa*)

Ţi-e frig !...

D-na VĂLEANU

Mi-e frig. Închide.

D-l VĂLEANU
(*închide fereastra*)

Vino, să te încălzesc la focul ce arde în sufletul meu pentru tine.

D-na VĂLEANU
(*tremurînd*)

Ai răcit toată casa. (*Se duce către el și se lasă a fi îmbrățișată.*)

D-l VĂLEANU

Fără convingere.

D-na VĂLEANU

Mi-e frig.

D-l VĂLEANU

Ți-e frig în brațele mele ? !...

D-na VĂLEANU

Cîte grade sunt aici ?

D-l VĂLEANU

În brațele mele ?... 150... la umbră.

D-na VĂLEANU
(*zîmbind*)

Spui prostii.

D-l VĂLEANU

Și cu cît suntem mai la umbră, cu atît e mai cald.

D-na VĂLEANU
(*șezînd într-un fotoliu, lîngă masă*)

Ia vezi mai bine actul ăsta...

D-l VĂLEANU
(*aruncînd actul*)

Nu vreau să știu de nici un act. Cel mai dulce, cel mai generos, este acesta. (*Îi sărută mînile.*) Tu nu simți cîtă frumusețe, ce poezie a pus natura în inimele noastre, dacă numai la atingerea unei mîni se deschid orizonturi întinse, se face primăvară, răsar zorii zilei... Nu simți ?...

D-na VĂLEANU

Ba da... Dar nu te ostenești cu aceleași lucruri, vecinic ?...

D-l VĂLEANU

Aceleași lucruri !... *(Îi cade în genunchi)*. Dar lucrurile astea sunt pururi nouă, sunt încîntătoare și adorabile ; printr-însele rîde și se propagă viața. Mîna asta, care, după doctorii cei mari, e făcută să înlesnească hrana gurii, este cea mai minunată poezie a vieții ; e poezia făgăduinții, cînd unește două degete, așa *(cu mîna ei)* și trimite o sărutare în vînt ; este expresia lealității, cînd strînge cu credință altă mînă *(îi strînge mîna)* ; este colanul dragostei eterne, cînd brațele acestor mîni se unesc după gît... Ce ai de ești așa de rece ? Ți-e frig cu adevărat ? La ce te gîndești ?

D-na VĂLEANU
(*cu capul rezemat de fotoliu*)

Mă gîndesc că trebuie să fi fost teribil în tinerețe...

D-l VĂLEANU
(*sculîndu-se*)

A !... în tinerețe ! *(se primblă.)* Te interesează tinerețea !... Dar eu *acum* sunt tînăr, *acum*, de cînd te iubesc ; de cînd simt că arde în sufletul meu flacăra misterioasă a vieții eterne ; aceea pentru care a tremurat omenirea de la zămislirea primei ființe ; aceea care a făcut pe părinții tăi să se arunce unul în brațele altuia, ca să plăzmuiască, din iluzii și din muzica sufletelor lor, trupul tău adorabil.

D-na VĂLEANU
(*ca mai sus*)

Mare artist ești !

D-l VÂLEANU
(*disperat*)

Detestabilă creatură !... Dacă nu te-aş iubi atîta, te-aş sugruma !

D-na VÂLEANU
(*ca mai sus*)

Cum ai fost în tinereţe ?... Îmi aduc aminte ceva... La 10 ani, cînd veneai la noi, te iubeam pe ascuns şi la nebunie, aşa cum mă iubeşti dumneta acuma...

D-l VÂLEANU

Femeie, eşti detestabilă şi infamă...

D-na VÂLEANU

La 20 de ani, doream să mă iai...

D-l VÂLEANU

Şi la 30 ?

D-na VÂLEANU

La 30, cînd m-ai luat, socoteam că eşti un naiv.

D-l VÂLEANU

Pentru ce ?

D-na VÂLEANU

Pentru că puteai să mă iai cu zece ani mai nainte...

D-l VÂLEANU
(*rîzînd*)

Eşti hidoasă.

D-na VÂLEANU

...Cînd aş fi răspuns şi eu la definiţia extravagantă pe care o dai astăzi mînelor.

D-l VÂLEANU

Mă exasperezi. Va să zică nu înţelegi nimic din zbuciumul meu sufletesc...

D-na VÂLEANU

Nu.

D-l VÂLEANU

Atunci nu mă iubeşti.

D-na VÂLEANU

Ba da.

D-l VÂLEANU

Ba nu.

D-na VÂLEANU

Eu îţi spun că da. Nu văd însă nevoia de a mă trudi degeaba şi a împovora viaţa cu suspine şi cu bănuieli proaste.

D-l VÂLEANU

Nu înţelegi nimic şi nu meriţi să mă chinuiesc pentru tine aşa cum mă chinuiesc. (*Violent.*) Unde este actul tînărului dumitale ?

D-na VÂLEANU

Actul tînărului meu este acolo... Ţi l-am dat în mînă, şi ai avut bunul-gust să-l arunci. (*Îl caută.*) Iată-l. Citeşte-l, ca să pricepi ce va să zică generozitate adevărată.

D-l VĂLEANU
(dînd trist din cap)

Generozitate adevărată !... Va să zică toată viața mea, închinată ție ; toate visurile și speranțele mele, înfiripate pe un surîs al gurii tale ; toate aspirațiile mele către a-ți plăcea și a te cuceri — toate n-au nici o valoare, față cu șiretenia unui tînăr !...

D-na VĂLEANU

Șiretenia unui tînăr ! Chemi șiretenie actul generos al unui om care îți redă onoarea ?...

D-l VĂLEANU
(violent)

Onoarea !... mie ?...

D-na VĂLEANU

Citește. E actul pentru care ai jurat că nu există ?

D-l VĂLEANU
(citește în tăcere ; după o pauză)

E foarte grav.

D-na VĂLEANU

Nu-i așa ?

D-l VĂLEANU
(violent)

Nu ! E grav, fiindcă e cea mai îndrăzneață tîlhărie sufletească ce-și poate închipui cineva ; e grav, fiindcă dumneata ești femeie — cu alte cuvinte, o întorsătură capricioasă a naturii, care alergi după ce fuge, te duci la cine nu te cheamă, dorești pe cine e departe...

D-na VĂLEANU

Iar discursuri !...

D-l VĂLEANU

Ah, cum să te fac să pricepi că nu sunt discursuri !

D-na VĂLEANU

Este sau nu slova dumitale, aici ?

D-l VĂLEANU

Da, este.

D-na VĂLEANU

Ai jurat sau nu, la Tribunal, că chitanța nu există ?

D-l VĂLEANU

Am jurat.

D-na VĂLEANU

Prin urmare, fiindcă chitanța există, ai jurat fals.

D-l VĂLEANU
(exasperat)

Cine te-a învățat logica asta de precupeț ? Tînărul Hanke ?

D-na VĂLEANU
(enervată)

Da.

D-l VĂLEANU

Va să zică îl iubești.

D-na VĂLEANU
(idem)

Da.

D-l VĂLEANU

Şi îndrăzneşti să mi-o spui mie ? !...

D-na VĂLEANU

Dumneta mi-o spui de dimineaţă pînă seara, şi eu nu mă supăr.

D-l VĂLEANU

Eşti nebună. Eu îţi spun că te iubesc pe tine, iar nu pe altă femeie.

D-na VĂLEANU

Prea mult.

D-l VĂLEANU

Aşa este. Am să caut să mă schimb.

D-na VĂLEANU

Poftă bună.

D-l VĂLEANU

Mulţumesc. Asemeni.

D-na VĂLEANU

De prisos. Nu-mi lipseşte.

D-l VĂLEANU
(se repede şi o apucă de braţ)

Cum ai zis ? !

D-na VĂLEANU

Dă-mi drumul !

D-l VĂLEANU
(o strînge mai tare)

Repetă încă o dată !

D-na VĂLEANU

Dă-mi drumul că mă doare.

(Bărbatul îi face vînt. Femeia cade. După o clipă o ridică de jos.)

D-l VĂLEANU
(lipind-o de pieptul lui)

Sunt blestemat de cineva să te trudesc, cînd te ador. Iartă-mă şi compătimeşte-mă.

D-na VĂLEANU
(ridicînd ochii spre el)

Iert tot. Chitanţa.

D-l VĂLEANU

Grozav te-a fermecat !... Şezi să-ţi explic. (*Şed amîndoi.*) Chitanţa n-are nici o valoare, sau dacă are vreuna e numai şi numai pentru mine. Ea dovedeşte cu îndestulare buna mea credinţă şi dovedeşte, mai cu seamă, că împărţeala a fost şi că la împărţeală moşia mi-a rămas mie.

D-na VĂLEANU

Am înţeles. Chitanţa.

D-l VĂLEANU

Ţi-am spus ; n-are nici o valoare.

D-na VĂLEANU

Atunci pentru ce ai jurat că nu există, cînd ştiai că există !

D-l VĂLEANU

Nu ştiam. Are aşa de puţină valoare, încît eram în drept să uit că am scris-o.

D-na VĂLEANU

Da, dar codul penal nu uită.

D-l VĂLEANU

Sunt încremenit. *Tu*-mi vorbeşti aşa ? A !... înţeleg acum : tînărul pretendent a venit să-ţi spună că dacă se găseşte actul acesta, eu sunt pierdut. Şi, ca să-ţi dovedească mărinimia sa, ţi l-a dat. Aşa este ?

D-na VĂLEANU

Aşa.

D-l VĂLEANU

Ei bine, dă-i actul înapoi şi spune-i că-l rog să-l depună la Parchet, în mîna procurorului.

D-na VĂLEANU

Strălucită idee !...

D-l VĂLEANU

Îl voi depune eu.

D-na VĂLEANU
(strîngînd repede chitanţa)

Numai să ai ce.

D-l VĂLEANU
(se repede şi smulge chitanţa)

Vom vedea.

D-na VĂLEANU
(violentă)

Dă-mi actul !

D-l VĂLEANU

Dovada generozităţii ? *(Il rupe.)* Iată ce preţ pun eu pe-o asemenea dovadă.

D-na VĂLEANU
(rece)

Acum proba e definitivă : te jena şi l-ai rupt. Asta vream şi eu : să-ţi salvez numele. Dar generozitatea omului care l-a adus este infinită.

D-l VĂLEANU

Tu, să-mi salvezi numele ! tu, şopîrlă mizerabilă !... Iată : am să-l scriu din nou. *(Adună bucăţile de hîrtie.)* Îl scriu întocmai, întocmai. Ia-l şi du-l amantului, care te aşteaptă...

D-na VĂLEANU

Injurie grosolană... Eu nu am amanţi.

D-l VĂLEANU
(uitîndu-se lung la dînsa ; se scoală)

Ah, din ce aluat eşti plăsmuită ca să poţi face atîta rău şi atîta bine.

D-na VĂLEANU

Eşti bolnav.

D-l VĂLEANU

Adevărat. *(Se apropie de ea şi îi ia mînile.)* Sunt bolnav... de nesiguranţă... şi de iubire.. Va să zică tînărul Hanke nu te interesează.

D-na VĂLEANU

N-am zis asta.

D-l VĂLEANU

Atunci ce ai zis ?

D-na VĂLEANU

Am zis că nu am amanţi.

D-l VĂLEANU

Dar Hanke te interesează ?

D-na VĂLEANU
(încet)

Da.

D-l VĂLEANU

Şi îndrăzneşti să mi-o spui mie ?

D-na VĂLEANU

Ţi-o spun fiindcă mă sileşti.

D-l VĂLEANU

Nu se poate !

D-na VĂLEANU

Cu toate astea, m-ai învăţat pururea să nu am gînduri ascunse.

D-l VĂLEANU

Nu se poate !

D-na VĂLEANU

De ce „nu se poate" ?

D-l VĂLEANU

Fiindcă nu se poate.

D-na VĂLEANU

Asta nu e un răspuns.

D-l VĂLEANU
(primblîndu-se turburat)

Nu se poate să te intereseze Hanke.

D-na VĂLEANU

Atunci am să spun minciuni.

D-l VĂLEANU

Repet că Hanke e singurul om care nu poate şi nu trebuie să te intereseze. Înţelegi ?

D-na VĂLEANU

Înţeleg. Dar ce pot să fac, dacă tocmai el mă interesează ?

D-l VĂLEANU
(apropiindu-se de dînsa)

Nu se poate.

D-na VĂLEANU

Pentru ce ?

D-l VĂLEANU

Pentru că nu se poate.

D-na VĂLEANU

Mă osteneşti...

D-l VĂLEANU
(luînd-o de braţ)

Înţelege cînd îţi spun !

D-na VĂLEANU

Nu spui nimic.

D-l VĂLEANU

Îţi spun că nu poate să te intereseze Hanke, care este fiul meu.

D-na VĂLEANU

O !... ce enormitate !...

(C o r t i n a)

ACTUL II

La domnul Hanke. Casă modestă, cu mobile greoaie

SCENA I

Domnul HANKE şi Doamna HANKE

D-l HANKE
(îmbrăcat curat, cu guler şi cravată; în loc de jachetă, halat; pe cap, cu beretă neagră. Citeşte : „Neue Freie Presse"*)* :

A ajuns un scandal. Pfui !...

D-na HANKE
(la o masă, cu tavă şi toate cele trebuitoare pentru pregătit cafea) :

Ce mai este ?

D-l HANKE

Greve în Anglia. Toată lumea se pune în grevă... Greve la drumurile-de-fier ; greve la poştă ; greve în docuri...

D-na HANKE

Ţara libertăţii.

D-l HANKE

Tocmai la asta mă gîndeam eu, Margareta.

D-na HANKE

Te gîndeşti şi d-ta la ceva ! ?... Lucru nou. Ia să vedem.

D-l HANKE

Adică ziceam aşa în mine : englejii ăştia, cari sunt oameni practici, de ce şi-or fi pierzînd vremea cu certuri şi bătăi, cînd ar putea să lucreze...

D-na HANKE

Asta ţi-era gîndul ? Puteai să amîni operaţia de a gîndi pe altă dată.

D-l HANKE

De ce, Margareta ?

D-na HANKE

Pentru că nu-i pentru dumneta.

D-l HANKE

Cu toate astea e aşa : cine-şi pierde vremea cu vorbe rămîne la coadă.

D-na HANKE

Ce bine era să-ţi aplici înţelepciunea asta, dumitale !

D-l HANKE

Vezi cum eşti, Margareta. Faci chestiuni personale din toate. Nu se mai poate vorbi cu dumneta.

D-na HANKE

Fireşte. Englejii au marele drept al libertăţii individuale, pe care l-au cucerit palmă cu palmă şi la care nu pot renunţa...

D-l HANKE

Au să-i înghită germanii.

D-na HANKE
(rîzînd)

Ai haz.

D-l HANKE

Pentru ce ?

D-na HANKE

Aşa.

D-l HANKE

Pentru că n-am reuşit eu ?

D-na HANKE

Pentru asta şi pentru altele.

D-l HANKE

Dacă n-am reuşit, poate că vina nu e numai a mea.

D-na HANKE

Ba o fi a mea.

D-l HANKE

Să lăsăm. Este a mea...

D-na HANKE

Iar bine !

D-l HANKE

...fiindcă ţi-am permis să te amesteci în lucruri pe care nu le înţelegeai...

D-na HANKE

Iar începi !

D-l HANKE

Eu nu încep nimic ; dumneta începi, cu ambiţia neînfrîntă ce te stăpîneşte pînă la nebunie...

D-na HANKE

Adevărat : a trebuit să am ambiţie pentru doi.

D-l HANKE

Pentru paisprezece !

D-na HANKE
(răsturnînd o ceaşcă)

Mă faci să-mi ard mînile...

D-l HANKE

Îmi pare rău că-ţi arzi mînile. Ar fi mai drept să-ţi arzi limba.

D-na HANKE

Isteţ eşti pe ziua de astăzi !...

D-l HANKE

Sunt plictisit de a discuta cu dumneta vecinic, vecinic — mai cu seamă cînd nu ai dreptate.

D-na HANKE

Poate iar revii la chitanţă.

D-l HANKE

La asta şi la altele.

D-na HANKE
(disperată)

Bine, omule, nu mi-ai cîntat, timp de 20 de ani, că este o chitanţă aşa şi aşa, şi că de la ea atîrnă dovada hotărîtoare a dreptăţii noastre — iar astăzi, cînd chitanţa este găsită, cînd ţinem în mînă pe infamul care ne-a sărăcit şi ne-a umilit, vrei să renunţăm la ea !... Eu nu mai înţeleg nimic.

D-l HANKE

Aşa doreşte Fritz.

D-na HANKE

Şi eu trebuie să mă iau orbeşte după Fritz ?

D-l HANKE

Da. Aşa doreşte el, şi aşa e drept.

D-na HANKE

Cum e drept ?

D-l HANKE

Cînd te înşeli, e drept şi e cinstit să recunoşti că te-ai înşelat. Eu am crezut că chitanţa vorbeşte de moşie, ca fiind cumpărată în devălmăşie.

D-na HANKE

Aşa era cumpărată.

D-l HANKE

Aşa — dar la despărţire moşia a rămas numai lui, după cum fabrica a rămas numai mie. De altminteri, ce zice Fritz e sfînt pentru mine... Şi să-mi dai voie să-ţi spun că, dacă mulţumesc de ceva lui Dumnezeu, care m-a nedreptăţit în multe, este de asta, că băiatul seamănă cu mă-sa la duh, dar seamănă mai cu samă cu tată-său la suflet.

D-na HANKE

Să-i mulţumeşti pentru asta ? !... Să-l blestemi !

D-l HANKE

Pe Dumnezeu ? !... Nesocotită vorbă vorbeşti.

D-na HANKE
(sculîndu-se)

Ah !... Willi, ce talent ai de a spune prostii !

D-l HANKE

Eu nu spun prostii.

D-na HANKE

Ba spui cuvinte de spirit.

D-l HANKE

Nu spun nici cuvinte de spirit. Asta e zestrea dumitale.

D-na HANKE

Asta şi altele.

D-l HANKE

Bunăoară prevederea.

D-na HANKE

Prevederea, fireşte. Fabrica era mai bună decît moşia, dacă ştiai s-o duci.

D-l HANKE

Eu n-am ştiut s-o duc ? !... Dumneta n-ai ştiut. Te-ai amestecat şi acolo, cum te amesteci în toate, şi am mers de mal.

D-na HANKE

Va să zică eu sunt cauza tuturor nenorocirilor noastre...

D-l HANKE

Nu zic asta...

D-na HANKE

Pentru ce m-ai lăsat să mă amestec ?...

D-l HANKE

El, vezi, aicea ai dreptate. E vina mea. De azi înainte să-ţi cauţi de treabă.

D-na HANKE

Foarte bine.

SCENA II

Aceiaşi, O SERVITOARE

SERVITOAREA

Cuconiţă, d-l ministru Văleanu.

D-l HANKE

Văleanu la noi !

D-na HANKE

Ce vrea ?

SERVITOAREA

Nu pot să ştiu.

D-na HANKE

Întreabă pe cine caută : pe domnul sau pe mine ?

SERVITOAREA

Pe d-voastră.

D-l HANKE
(înţelegînd rău)

Pe mine ? *(Se scoală, turburat, să iasă înaintea lui Văleanu.)*

D-na HANKE

Ce faci ?

D-l HANKE

Ştiu şi eu !...

SERVITOAREA

A întrebat de cuconiță.

D-l HANKE

A întrebat de cuconiță? *(Către d-na Hanke.)* Atunci îl primești dumneta.

D-na HANKE

Eu nu-l primesc. Primește-l dumneta.

D-l HANKE

Eu îl primesc — numai nu știu ce să-i spun...

D-na HANKE
(ieșind; încet, cu mînile la gură)

Că e un mizerabil.

D-l HANKE

Să poftească.

(Servitoarea iese pe unde a venit. D-na Hanke iese la dreapta.)

SCENA III

Domnul HANKE, Domnul VĂLEANU

D-l VĂLEANU
(intrînd)

A!... Willi dragă!... Ce mai faci, bre omule?

D-l HANKE

Ce să fac... Ce m-ai învățat.

D-l VĂLEANU

Ce te-am învățat eu?... Atunci cîștigi parale. Unde-i Margareta?

D-l HANKE

Cred că e dincolo. Nu cîștig parale, ci... reumatisme, umblînd prin noroi, pe cînd dumneta umbli în automobil.

D-l VĂLEANU

Nu mă poftești să stau?

D-l HANKE

Pururi mă înveți cîte ceva.

D-l VĂLEANU
(luînd un scaun)

Lucrurile ce și le poate face omul singur nu trebuie să le aștepte de la alții... Și, va să zică, umbli prin noroi...

D-l HANKE

Cum m-ai învățat.

D-l VĂLEANU

Lucrezi cu Fritz?

D-l HANKE

Da. Ajut pe fiu-meu.

D-l VĂLEANU

Atunci cîștigi parale. Poate cu încetul te liberezi și de Bancă...

D-l HANKE

Îți stă pe suflet.

D-l VÂLEANU

Fireşte. Am garantat, şi n-aş vrea s-o mai plătesc şi pe asta.

D-l HANKE

„Şi pe asta" e foarte generos.

D-l VÂLEANU

Willi, voi deveniţi un neam de oameni romantici.

D-l HANKE

Ce vrei să zici ?

D-l VÂLEANU

Vreau să zic ceea ce zic : „n-aş vrea s-o mai plătesc şi pe asta".

D-l HANKE

Am înţeles, şi îţi spun că eşti un *bărbat generos.*

D-l VÂLEANU

A !... devii ironic...

D-l HANKE

Devine omul ce poate. Cînd zici că nu vrei să mai plăteşti *şi pe asta,* ai aerul de a spune că ai mai plătit şi altele.

D-l VÂLEANU

Dar cum încă !... Nu „am aerul", ci o spun curat.

D-l HANKE

Ai plătit angajamentele fabricei.

D-l VÂLEANU

Angajamentele fabricei dumitale.

D-l HANKE

Care au fost şi a dumitale.

D-l VÂLEANU

Care *a fost...* dar care era *numai a dumitale* cînd ai contractat angajamentele pe care le-am plătit eu... De altminteri, *faimoasa chitanţă* limpezeşte lucrurile...

D-l HANKE

Noi nu vrem să profităm de dînsa, şi de aceea ţi-am trimis-o.

D-l VÂLEANU

Nu profitaţi în linie colaterală, ci în linie descendentă.

SCENA IV

Aceiaşi. Doamna HANKE

D-na HANKE
(care deschisese uşa şi auzise ultimele cuvinte)

I-aţi dat chitanţa ? !...

D-l HANKE

I-a dat-o Fritz.

D-na HANKE

Aţi făcut şi nerozia asta ? *(Către Hanke.)* Te rog, lasă-mă cu... domnul.

SCENA V

Doamna HANKE, Domnul VALEANU

D-na HANKE
(înaintînd încet către Văleanu)

Va să zică ai făcut şi infamia asta !...

D-l VĂLEANU
(liniştit)

Grele cuvinte !... Deveniţi o familie de artişti...

D-na HANKE

Am fost la şcoală bună...

D-l VĂLEANU

V-aţi făcut studiele la circ...

D-na HANKE

Unde am avut drept dascăl un clovn.

D-l VĂLEANU

Pe care aţi încercat să-l imitaţi şi, fiindcă n-aveaţi talent, aţi vrut să-l strîngeţi de gît, ca să-i luaţi locul... Ar trebui să scuteşti de şcoala asta pe băiat...

D-na HANKE

Vorbeşte încet, pentru numele lui Dumnezeu !

D-l VĂLEANU
(urmînd)

...care mă interesa...

D-na HANKE

Şi pe care l-ai conrupt.

D-l VĂLEANU

Eu ? !

D-na HANKE
(apropiindu-se)

Vorbeşte încet... L-ai conrupt... L-ai ameţit cu vorbe sforăitoare, de onoare, de dreptate, de nobleţe, şi i-ai smuls actul din mîini...

D-l VĂLEANU
(rîzînd silit)

I-am smuls actul, eu !... *(Scoţînd bucăţele de hîrtie.)* Iată actul. E rupt în bucăţi. Dar sunt gata să ţi-l înapoiez şi să ţi-l mai scriu o dată. Sperai să mă vezi în puşcărie...

D-na HANKE

Şi sper încă.

D-l VĂLEANU

Ah, Margareto !... Sperai să mă vezi în puşcărie !... E un lucru josnic, dar omeneşte explicabil să vrei să-ţi răzbuni pe cineva... Însă acel „cineva" trebuie să fie vinovat... Cu ce ţi-am greşit eu ?... Aventura noastră de acum 30 de ani...

D-na HANKE

O numeşti aventură ? !

D-l VĂLEANU

Cum s-o numesc ?... La 20 de ani, amorul este totdeauna o aventură.

D-na HANKE

Pentru oameni lipsiţi de inimă.

D-l VALEANU

Pentru toată lumea. Amorul este pasiune la 50 de ani, pasiune, suferinţă, martir...

D-na HANKE

Iar bine.

D-l VALEANU

Nu înţelegi nimic.

D-na HANKE

Şi nici nu vreau să înţeleg.

D-l VALEANU

Eu am 50 de ani... Sufletul meu este trudit, zbuciumat pînă în temelii... şi viu să te rog să m-ajuţi...

D-na HANKE

Egoist fără margini ce eşti !... Uiţi cine sunt eu !... şi ce vîrstă am...

D-l VALEANU

O femeie, la vîrsta dumitale, nu mai poate fi decît un izvor de mîngîiere...

D-na HANKE

Pentru tinerii de vîrsta dumitale.

D-l VALEANU

Da, pentru tineri de vîrsta mea. Pentru nefericiţi care nu mai au farmecul tinereţii, dar au tot focul ei...

D-na HANKE

Şi de ce m-ai ales tocmai pe mine pentru inconştienţa asta ?

D-l VALEANU

Pentru că stă în mîna dumitale să-mi redai pacea...

D-na HANKE

În mîna mea ?

D-l VALEANU

Şi pentru că te cred destul de nobilă să o faci.

D-na HANKE

Te înşeli. Dacă stă în mîna mea să-ţi dau pacea şi bucuria vieţii, îţi voi da trudă şi chin : ochi pentru ochi, dinte pentru dinte.

D-l VALEANU
(privind-o lung)

Eşti rea, dar eşti aproape frumoasă...

D-na HANKE

„Aproape" !...

D-l VALEANU

Margareto, e mult ceea ce-ţi spun eu, eu, care nu mai spun minciuni. Şi, fiindcă eşti încă frumoasă, poate că eşti şi bună.

D-na HANKE

Nu.

D-l VALEANU

Totuşi, numai două fiinţe pot să-i spună adevărul.

D-na HANKE

Cui ?

D-l VĂLEANU

Fiului dumitale.

D-na HANKE

Ce are a face fiul meu cu fericirea dumitale ?

D-l VĂLEANU

Fiul dumitale are talent ; e tînăr şi plăcut ; şi mai e şiret şi infam. S-a strecurat în sufletul femeii mele, cu mizerabila asta de chitanţă *(violent)*, pe care eu v-o arunc în faţă la toţi, şi astfel a ajuns să-mi răpească liniştea şi fericirea. Şi, totuşi, lucru e cu neputinţă ! Dumneata ştii bine că e cu neputinţă...

D-na HANKE

Eu nu ştiu nimic.

D-l VĂLEANU
(dînd cu pumnul în masă)

Ştii !

D-na HANKE

Nu fi brutal.

D-l VĂLEANU

Vei spune fiului dumitale adevărul.

D-na HANKE

Nu !

D-l VĂLEANU

Îl vei spune !

D-na HANKE

Nu !

D-l VĂLEANU

A, nu ? ! Atunci i-l voi spune eu. Mă duc la Cameră să-l caut şi să-l aduc aici.

D-na HANKE
(tăindu-i drumul)

Du-te la Cameră şi adu-l aici. Dar dacă-i vei spune un cuvînt, te împuşc ! *(Dîndu-se la o parte.)* Acum du-te la Cameră.

(Văleanu iese.)

SCENA VI

Doamna HANKE, O SLUGA

D-na HANKE
(sună ; intră sluga)

Dă-mi un pahar cu apă. *(Sluga iese. D-na Hanke rămîne cu mîinile pe masă.)* Credeam că răzbunarea e mai dulce !... *(Intră sluga, cu paharul de apă.)* Spune domnului că-l rog să poftească.

SLUGA

Domnul este în biurou, cu cucoana d-lui ministru.

D-na HANKE

Da ?... *(Bea.)* Fii bună şi ridică tava. Unde sunt ?

SLUGA

În biurou.

(D-na Hanke dispare şi revine imediat cu d-na Văleanu.)

SCENA VII

D-na HANKE, D-na VÂLEANU

D-na VÂLEANU

Viu să vă întorc vizita de ieri şi, vă mărturisesc, viu cu aceeaşi emoţiune...

D-na HANKE

Cu care am venit eu la d-voastră.

D-na VÂLEANU

Mai puţin scara...

D-na HANKE
(o aşează)

Vă rog, doamnă. *(Îi ia manşonul.)*

D-na VÂLEANU
(urmează)

Recunoscînd că sunt în viaţă împrejurări mai greu de înfruntat decît o scară.

D-na HANKE

Vă pot oferi ceva ?

D-na VÂLEANU

Nimic. Vă rog să-mi acordaţi cîteva minute.

D-na HANKE

Cu cea mai mare plăcere.

D-na VÂLEANU

Şi să-mi permiteţi să vă spun o istorioară...

D-na HANKE

Da.

D-na VÂLEANU

Închipuiţi-vă că o femeie măritată s-ar interesa de un tînăr... în mod cu totul platonic...

D-na HANKE

Da.

D-na VÂLEANU

Dar cu totul platonic...

D-na HANKE

Fireşte.

D-na VÂLEANU

Şi că tînărul acesta ar avea un suflet nobil, generos, şi ar da dovadă de cea mai mare dezinteresare, restituind femeii un act, care ar compromite situaţia bărbatului...

D-na HANKE

Da.

D-na VÂLEANU

Ar putea femeia să-l primească fără ştirea bărbatului ?

D-na HANKE

Actul ? sau pe tînăr ?

D-na VÂLEANU

Doamnă !... Actul.

D-na HANKE

Eu cred că nu.

D-na VĂLEANU

Atunci am făcut rău.

D-na HANKE

Nu ştiu.

D-na VĂLEANU

Dar dacă lucrurile ar fi mai grave ; dacă bărbatul ar iubi pe femeie la nebunie...

D-na HANKE

Femeia ar trebui să nu creadă...

D-na VĂLEANU

Presupunînd că ar crede...

D-na HANKE

Ar fi o naivă : toţi bărbaţii spun minciuni.

D-na VĂLEANU

Să presupunem că acesta n-ar spune minciuni.

D-na HANKE

Ar fi un lucru nou şi atît de extraordinar, încît ar trebui pedepsit.

D-na VĂLEANU

Pentru ce ?

D-na HANKE

Pentru că ar strica armonia minciunelor celorlalţi.

D-na VĂLEANU

Admir, doamnă, libertatea de spirit cu care vorbiţi...

D-na HANKE

Fiindcă am ghicit tot restul povestei.

D-na VĂLEANU

Da ?

D-na HANKE

Negreşit. Bărbatul — care spune minciuni — spune cel mai ruşinos şi mai scandalos dintre neadevăruri, afirmînd că tînărul, pe care soţia ar putea să-l iubească, este fiul lui — fără să se gîndească că acesta are o mamă, pe care el, bărbatul, o dezonorează. Eu, dacă aş fi mama aceea, aş striga tinerii femei : „iubeşte în pace, iubeşte pe tînăr, ia-ţi partea ta de fericire ; viaţa e o mizerie infinită, prin care bucuria trece ca un fulger de secetă". Mizerie infinită este viaţa, doamnă. Mizerie, mizerie... *(O îneacă lacrămile.)*

D-na VĂLEANU
(mişcată)

Vă rog, doamnă...

D-na HANKE

Un lung şir de ani, al cărui început este deja în mormînt şi al cărui sfîrşit n-a purces încă din necunoscut. De firul acesta s-au aninat visurile, zdrenţe de purpură şi de aur, pulbere scînteietoare de raze... Şi au trecut, au trecut, înşelînd pururea.

SCENA VIII

Aceiaşi, D-l HANKE

D-l HANKE
(grăbit)

Margareta, iată automobilul: Fritz cu d-l ministru!...

(Ies cu toţii.)

D-na HANKE
(dispreţuitoare)

Dom-nul mi-nis-tru!...

SCENA IX

D-l VĂLEANU, HANKE, tînărul

D-l VĂLEANU
(intrînd)

Dacă ai cîteva minute... *(Încuie uşa.)* Mă ierţi că nu te duc la mine... Aş vrea să nu ştie nevasta...

HANKE

Cu totul la dispoziţia d-voastre.

D-l VĂLEANU

Cred că bănuieşti ceva...

HANKE
(rîzînd)

Îmi oferiţi un loc în minister?

D-l VĂLEANU

Nu. Îţi ofer o Legaţiune în străinătate.

HANKE

Mie?!

D-l VĂLEANU

Da.

HANKE

Serios?

D-l VĂLEANU

Foarte serios.

HANKE

Sunt aşa de primejdios?

D-l VĂLEANU

Teribil.

HANKE

Cu toate astea, grupul meu e neînsemnat.

D-l VĂLEANU

E foarte însemnat.

HANKE

Ce-au să zică ceilalţi?...

D-l VĂLEANU

Iată ce-au să zică: Livezeanu zice deja că Justiţia a ajuns o turpitudine şi nu e decît o armă în mîna partidelor. Pentru a-l întări în credinţa asta am să-l numesc consilier la Curtea din Craiova...

HANKE

Nu primeşte.

D-l VÂLEANU

Primeşte. Antoniu a anunţat mai multe interpelări asupra scandalurilor administrative : am să-l numesc în Consiliul superior administrativ.

HANKE

Acela e om cu avere...

D-l VÂLEANU

Cu avere, dar primeşte. Martinescu merge rău cu prefectul : am să i-l schimb şi, pentru a continua tradiţia unei rele administraţii, am să numesc prefect pe fiu-său... Cine mai e în grupul dumitale ?

HANKE

Eugen Butescu.

D-l VÂLEANU

Acela e om de treabă — nu-i dau nimic.

HANKE

Tristă opinie aveţi de noi !

D-l VÂLEANU

Tristă.

HANKE

Atunci cum credeţi că o să primesc oferta ce-mi faceţi ?...

D-l VÂLEANU

Am aceeaşi opinie şi de mine. Înţelegi că dacă n-ar fi miniştri care să ofere locuri, n-ar fi deputaţi care să le ceară.

HANKE

E trist.

D-l VÂLEANU

E trist, dar e aşa.

HANKE

Eu sper c-au să se schimbe lucrurile.

D-l VÂLEANU

Peste două mii de ani.

HANKE

Cu mult mai curînd.

D-l VÂLEANU

Acum două mii de ani, la Atena, tocmai aşa se petreceau lucrurile.

HANKE

O să le schimbăm noi : votul universal, care este primul punct al programului nostru, are să îndrepteze tot.

D-l VÂLEANU
(dîndu-se cu un pas înapoi, se uită lung la dînsul)

Ascultă-mă, Hanke, nu-ţi mai ofer nimic...

HANKE
(rîzînd)

De ce ?

D-l VÂLEANU

Fiindcă te credeam demagog complicat, cu chichiţe şi portiţe, dar, în fond, om deştept — şi văd că eşti numai demagog sadea.

HANKE

Adică ?

D-l VĂLEANU

Adică speța cea mai proastă de oameni.

HANKE

Prin urmare ?

D-l VĂLEANU

Prin urmare aștept să știu ce Legație îți alegi.

HANKE

Logica e bună. *(Devenind serios.)* Nu pot primi.

D-l VĂLEANU

Pentru ce ?

HANKE

Pentru o mulțime de cuvinte.

D-l VĂLEANU

Le cunosc pe toate, le-am cîntărit — știu cît cîștigi ca avocat, știu ce ai pierde, părăsind grupul din Cameră ; dar știu și ce ai cîștiga trăind cîțiva ani într-o lume mare — știu ce servicii ai aduce țării, și mai cu seamă știu cu ce prestigiu te-ai întoarce în Parlament... *(Se apropie de Hanke.)* Ascultă-mă. Eu cred că dumneta ai un suflet curat...

HANKE
(rîzînd)

Așa cred și eu.

D-l VĂLEANU

Mai mult : că ai putea să fii generos, dacă ai vedea de aproape mizeria inimei omenești... Taci ?... Mă înșel ?...

HANKE

Tac, fiindcă nu înțeleg.

D-l VĂLEANU
(uitîndu-se lung la dînsul)

Te-ai introdus în casă la mine, cu o îndemînare rară, și-ai turburat sufletul unei femei. *(Hanke vrea să protesteze.)* Nu protesta. Știu că am fost cîndva *rivali.* E o expresie trivială, dar e așa. Și dumneta și eu aspiram la mîna aceleiași femei. Dumneta, cu cei 30 de ani, cu farmecul viitorului, reprezentai poezia ; eu cu cei 50 de ani, cu numele și poziția mea reprezentam prezentul — prezentul gras și ostenitor.[3] Femeia m-a ales pe mine, dar a rămas cu gîndul la dumneta... Nu protesta... Prin ce neonestă prefacere ajunge instinctul să îmbrace forma sentimentului adevărat ? Nu știu. Ceea ce știu pozitiv este că femeia mea nu m-a iubit niciodată, cu taina divină a abstracțiunei noastre sufletești, cu poezia, cu dorul, cu avîntul lăuntric al amorului... Pe cînd eu !... ah, eu !... *(Își ascunde obrazul în mîni.)* Eu nu am alt cuvînt de a trăi, decît suferința asta adorabilă, mizeria asta infamă și profundă, care mă face să uit regulele și înțelesul lumei, să cerșesc mila unui tînăr, care... ar putea să fie fiul meu și care are dreptul să zîmbească...

HANKE

Protestez din toate puterile...

D-l VĂLEANU

Nu protesta. Durerea adevărată nu se cunoaște la 30 de ani.

HANKE

Eu nu zîmbesc...

D-l VALEANU

Nu zîmbeşti. (*După o pauză.*) Spune-mi... dumneta... nu... iubeşti pe femeia mea...

HANKE

Îmi faceţi o întrebare ?...

D-l VALEANU

De ce ? În loc să te provoc la duel, îţi vorbesc ca un om de treabă.

HANKE

Cred că nu.

D-l VALEANU

Eu sînt sigur că nu.

HANKE

Nu.

D-l VALEANU

Atunci fii generos.

HANKE

Ce să fac ?

D-l VALEANU

Du-te.

HANKE

Să dispar ?

D-l VALEANU

Să dispari. (*Îi ia mîna.*) Dispari în viitor, în lumea poetică a depărtării... Poate va fi mai rău pentru mine... Dar va fi un rău sigur... pe cînd nesiguranţa de astăzi, mă chinuieşte, mă degradează...

HANKE

Plec... Dar nu pot primi tîrgul...

D-l VALEANU

Atunci nu pleci.

HANKE

Plec.

D-l VALEANU

Nu pleci. Cunosc laşitatea omenească...

HANKE

Foarte bine. Primesc.

D-l VALEANU

Îmi dai cuvîntul dumitale de om cinstit ?

HANKE

Vă dau cuvîntul meu.

D-l VALEANU

Va să zică poţi fi cu adevărat generos...

HANKE

Nu ştiu...

D-l VALEANU

Atunci nu eşti banal... şi ai putea să fii iubit... şi poate că ai şi merita... Iată unde stă primejdia. (*Exasperat.*) Dar, în fine, pleci...

HANKE

Plec.

D-l VĂLEANU

Poţi să pleci, că eşti tînăr. Dacă aş fi eu tînăr !...

(C o r t i n a)

ACTUL III

Decorul din actul I. Seara

SCENA I

Domnul VĂLEANU, singur

D-l VĂLEANU
(singur la masa de scris)

E noapte şi adînc repaos,
E taină şi nepriceput,
Cum au ieşit toate din haos
În vremea dintru început.

Ce curioşi sunt poeţii !... Printre nenumăratele puncte strălucitoare de pe bolta cerească, unele scînteiază cu lumina lor proprie — *stelele* ; altele luminează depărtările, cu lumină împrumutată — *planetele*. De ce zic poeţii „steluţă mult iubită a sufletului meu" şi nu zic „planetă mult iubită a sufletului meu ?" (*După o pauză.*)

„Tu, care eşti pierdută în neagra vecinicie, stea dulce şi iubită a sufletului meu..." Foarte adevărat. Pierdute sunt în neagra vecinicie, şi orce mijloc de a le vedea, orcît de puternic, nu le poate mări, fiindcă nu le poate apropia. Şi atunci ele devin poezie... Puncte geometrice de pe firmament, ce par a se mişca neîncetat împrejurul unei linii ideale... (*Luînd o carte de pe masă.*) Nenorocirea apropie pe oameni de poeţi... Ce bizar e şi Oscar Wilde !... „Oh, o pianistă, o minunată pianistă şi poate chiar o mare muzicantă ; foarte discretă, foarte onestă şi înzestrată cu o mare dragoste pentru dobitoace." Aşa e viaţa noastră : un lucru înţelept şi trei aberaţiuni.

Cînd trăieşti ca toată lumea, trudindu-te să-ţi agonisești existenţa, oamenii ţi se par logici ; de îndată ce te opreşti din luptă şi te dai la o parte, aceiaşi oameni îţi apar în lumina adevărată a nebuniei lor. Şi atunci vezi că nebun ai fost şi tu. Dar ceea ce este tragic în existenţa noastră e tocmai constatarea necesităţii acestei nebunii. Căci dacă oamenii n-ar fi uşurei şi nebuni, cimitirile ar fi pline de sinucigaşi. Aşa e viaţa noastră : nu un lucru înţelept şi trei aberaţiuni, ci patru aberaţiuni complecte. Şi nimic nu e mai demn de dînsa decît ironia.

SCENA II

D-l VĂLEANU, D-na VĂLEANU

D-na VĂLEANU
(intrînd)

Vorbeşti singur ?...

D-l VĂLEANU
(uitîndu-se lung la dînsa)

Ce adorabilă eşti !...

D-na VĂLEANU

Căutam o carte. Iar începi ? !...

D-l VĂLEANU

Nu încep — urmez.

D-na VĂLEANU

Continuez, Comte Oscar...[4] (*Trece pe partea opusă a scenei și iese.*)

SCENA III

D-l VĂLEANU, singur

D-l VĂLEANU
(*urmînd*)

Patru aberațiuni : ambiția, aurul, arta, amorul (*repetă de patru ori litera de la început*), a, a, a, a. (*Exclamă.*) A !... Ambiția. Întreabă pe o cioară dacă a zbura e înălțător. Tot ceea ce omul nu poate face, este frumos ; tot ce e departe, e poetic. Aurul. Un bust de aur și unul de bronz pot reprezenta pe același prost, iar Rockefeller este vegetarian. Arta. Sunete și văpsele ; nefericire rimată ; Gioconda și tîlharii care au furat-o. Amorul !... tăcere.

SCENA IV

D-l VĂLEANU, D-na VĂLEANU

D-na VĂLEANU
(*intrînd din nou*)

E adevărat că vorbești singur !

D-l VĂLEANU

Discuțiunile contradictorii sunt banale și nu conving pe nimeni.

D-na VĂLEANU

Monologul e primejdios pentru... sănătate.

D-l VĂLEANU

Despre partea nebuniei ?... Nici un om nu e singur în sine. În cei mai cuminți, trăiesc cel puțin un înțelept și un nebun. (*Amabil.*) Căutai ceva ?

D-na VĂLEANU

Căutam o carte.

D-l VĂLEANU

La recherche de l'absolu ?[5]

D-na VĂLEANU

Nu. O carte de Oscar Wilde.

D-l VĂLEANU

Teatru ?... Comedia este un lucru trebuitor vieții cum sunt sarea și ochelarii.

D-na VĂLEANU

Poetic și logic.

D-l VĂLEANU

Foarte logic. Dacă ai întreba pe cineva : „ce vîrstă are copilul acesta ?", iar el ți-ar răspunde : „11 ore și jumătate", ai crede că e zevzec, nu-i așa ?

D-na VĂLEANU

Firește.

D-l VĂLEANU

Cu toate astea, dacă copilul ar fi născut numai de 11 ore și jumătate...

D-na VĂLEANU

Hotărîtor, monologul e primejdios.

D-l VĂLEANU

Ce carte căutai ?

D-na VĂLEANU

Mi se scrie din străinătate că a apărut o serie de nuvele de Oscar Wilde, printre cari una foarte interesantă...

D-l VĂLEANU

A !... ţi se scrie din străinătate !...

D-na VĂLEANU

Mă rog. Respectează convenţia ! Ţi-am spus că numai aşa rămîn.

D-l VĂLEANU

Şi ce zice convenţia ?

D-na VĂLEANU

Libertate absolută pentru amîndoi — cu condiţia unei depline încrederi...

D-l VĂLEANU

Foarte bine. Şi cum se cheamă novela lui Oscar Wilde ?

D-na VĂLEANU

Nu ştiu. Ceva cu un tînăr care trebuia să dea o roză logodnicei sale.

D-l VĂLEANU

Se numeşte *Privighetoarea şi trandafirul.* [6]

D-na VĂLEANU

O cunoşti ?

D-l VĂLEANU

Da.

D-na VĂLEANU

Şi nu o ai ?

D-l VĂLEANU

Nu. Dar pot să-ţi spun ce e într-însa.

D-na VĂLEANU

Te rog.

D-l VĂLEANU

Ce-mi dai în schimb ?

D-na VĂLEANU

Orce... O roză adevărată.

D-l VĂLEANU

Să mă laşi să te sărut pe buclele părului.

D-na VĂLEANU
(*nehotărîtă*)

Cred că asta... nu se poate.

D-l VĂLEANU
(*izbucnind*)

Nu se poate să-ţi sărut părul, eu, bărbatul tău ? !

D-na VĂLEANU
(*voind să plece*)

Dacă urmezi, plec.

D-l VÂLEANU
(*blînd*)

Rămîi. Primesc roza.

D-na VÂLEANU
(*luînd un scaun*)

Se numeşte *Privighetoarea şi trandafirul* ?

D-l VÂLEANU

Da. O fată făgăduise unui student înamorat de dînsa, să joace cu el, la un bal, dacă-i va aduce un trandafir roşu, la fel cu rochia ei. În vara aceea însă, nici un trandafir roşu nu înflorise în grădina studentului. Tînărul se tînguia, întins pe iarbă. Dintr-un stejar, îl auzi o privighitoare. — Iată glasul iubirei adevărate, zise ea. Tot ce eu cînt, el sufere ; tot ce este pentru mine bucurie, pentru el durere. Amorul este, desigur, un lucru minunat, mai rar decît zmaraldele şi mai scump decît mărgăritarele. Şi, zburînd ca un vis, prin umbra grădinei, se duse la o tufă de trandafir şi îi zise : — Dă-mi o floare roşie, şi îţi voi cînta toate cîntecele mele. Dar tufa îi răspunse : — Bucuros, numai... florile mele sunt albe ; dacă vrei, iată colo o altă tufă ; încearcă. Încercă privighitoarea, zburînd ca o umbră şi făgăduind să cînte. Dar şi tufa a doua răspunse ca cea dintîi : — Bucuros numai... florile mele sunt galbene ca părul de sirenă ; dacă vrei, iată colo, sub fereastra studentului, o tufă de trandafir roşu. Zbură privighitoarea pînă la dînsa şi-i ceru o floare : — Rozele mele sunt roşii, dragă, răspunse tufa, dar eu nu mai pot înflori. — De ce ? întrebă privighitoarea. — Fiindcă m-a îngheţat iarna. — Numai o roză. — Nu pot. — Cum să facem ? — Dacă vrei cu orce preţ un trandafir roşu, să-l plăzmuieşti tu, din muzică, la lumina lunei, şi să-l colorezi cu sîngele inimei tale. Toată noaptea vei cînta pentru mine, pe cînd spinii mei îţi vor străpunge inima. — Privighitoarea se gîndi la student : — Fii fericit ! îi strigă ea ; am să-ţi dau trandafirul roşu. Îl voi plăzmui din cîntecele mele, la lumina lunei, şi-l voi colora cu sîngele inimei mele. În schimb,

îţi cer un singur lucru : să iubeşti cu adevărat, că doar iubirea este mai cuminte decît înţelepciunea, mai tare decît puterea ; aripile sale sunt ca flacăra, trupul său ca jăratecul.

Şi cînd luna strălucea în ceruri, privighitoarea zbură la tufa de trandafiri şi îşi lipi pieptul de spini. Cîntă toată noaptea şi cu cît cînta mai tare, cu atît mai mult o străbăteau ghimpii şi curgea sîngele. În cele din urmă înflori o roză — dar era albă. Atunci tufa strigă către privighitoare : — Păsărică, apasă pe ghimpe că se face ziuă şi floarea nu mi-i gata. Privighitoarea apasă mai tare, şi floarea începu a se roşi. — Mai tare, păsărică ! strigă tufa. — Privighitoarea apăsă atît de tare, încît un ghimpe îi atinse inima. Atunci se ridică la ceruri cîntecul sfîşietor al amorului care ucide, şi pasărea căzu la pămînt... (*Cu ultimele cuvinte, cade şi el. Cade pe genunchii ei, sărutîndu-i.*)

D-na VÂLEANU
(*sărind de pe scaun*)

Nu mă atinge !...

D-l VÂLEANU
(*retrăgîndu-se înspăimîntat*)

Să nu te ating !... Va să zică îţi inspir ură şi dezgust ? !...

D-na VÂLEANU

Nu zic asta, ci numai te rog să te ţii de cuvînt.

D-l VÂLEANU

Ce ai în sîn ?

D-na VÂLEANU
(*pipăindu-se*)

N-am nimic.

D-l VĂLEANU

Ai.

D-na VĂLEANU

Nu am nimic.

D-l VĂLEANU

Ai... Scrisorile... din străinătate !...

D-na VĂLEANU

Ţine-ţi cuvîntul !

D-l VĂLEANU

Nu vezi că mă ucizi ? !...

D-na VĂLEANU

Ţine-ţi cuvîntul !

D-l VĂLEANU

Să-mi ţiu cuvîntul, cînd tu trăieşti sub acoperămîntul meu, visînd la altul, iubind pe altul, respirînd numai pentru el !... Ce lege omenească mă poate sili să respectez o asemenea învoială ?

D-na VĂLEANU

Cuvîntul dat.

D-l VĂLEANU

N-am dat asemenea cuvînt.

D-na VĂLEANU

A !...

D-l VĂLEANU

Nu !

D-na VĂLEANU

Nu ţi l-am cerut în scris, fiindcă n-avea mai multă valoare.

D-l VĂLEANU

Injurii ? !... Deşi nu le merit, mă ating... *(După o pauză.)* Cu toate astea, vreau să ştiu adevărul : ce ai în sîn ?

D-na VĂLEANU

Scrisori...

D-l VĂLEANU

Nu e adevărat !

D-na VĂLEANU

De ce ?

D-l VĂLEANU

Fiindcă o spui.

D-na VĂLEANU
(voind să plece)

Grosolănii nu vreau să ascult.

D-l VĂLEANU
(tăindu-i drumul)

Ce ai în sîn ?

D-na VĂLEANU

Lasă-mă să trec.

D-l VĂLEANU
(*apucîndu-i mînile*)

Ce ai în sîn ?

D-na VĂLEANU

Dă-mi drumul !

D-l VĂLEANU

Vreau să ştiu cu orce preţ ce ai în sîn. (*Se urmează o mică luptă. Văleanu rupe nasturii de la haina femeii şi-i scoate din sîn o fotografie*). Fotografia lui !... A !... va să zică aşa îţi ţii cuvîntul, dumneta, care ceri de la mine să nu te ating ? !...

D-na VĂLEANU
(*strigînd*)

Să nu mă atingi !

D-l VĂLEANU

Nu te ating, viperă ; dar mutra asta de neamţ sulemenit am s-o pun în ţintă şi să trag cu pistolul în ea ; am s-o batjocoresc şi s-o arunc în noroi ; am s-o rup în bucăţi (*rupe fotografia*) aşa (*o aruncă*) şi să o calc în picioare...

D-na VĂLEANU

Un carton.

D-l VĂLEANU

Cu imagina lui.

D-na VĂLEANU

La aceea nu ajungi.

D-l VĂLEANU

Aceea e ascunsă în fundul inimei, nu-i aşa ?... În inima infamă şi plină de turpitudini... Crezi că la aceea nu se poate ajunge, spăimoasă făptură ce eşti ? !...

D-na VĂLEANU

Omorîndu-mă.

D-l VĂLEANU

Da, omorîndu-te. Cît îţi plăteşte pielea ?

D-na VĂLEANU

Va rămînea în suflet.

D-l VĂLEANU

Dacă l-ai avea. Dar nu ai suflet.

D-na VĂLEANU

Lasă-mă să trec...

D-l VĂLEANU
(*dîndu-se la o parte*)

Treci... pentru totdeauna.

(*D-na Văleanu iese.*)

SCENA V

D-l VĂLEANU, Un FECIOR

D-l VĂLEANU
(*singur*)

Sau îl împuşc pe el... sau pe ea... sau pe mine... (*Sună. Intră feciorul.*) Să cheme cineva pe frate-meu.

FECIORUL

Am înţeles.

D-l VĂLEANU

Cine e în salon ?

FECIORUL

E mai multă lume. Mai cu seamă d-na Hanke vrea să vă vadă.

D-l VĂLEANU

Nu primesc pe nimeni.

SCENA VI

D-l VĂLEANU, D-na HANKE

D-na HANKE
(*dînd pe fecior la o parte şi intrînd*)

Pe mine, da. (*Închide uşa.*)

D-l VĂLEANU

Ce doreşti ?

D-na HANKE

Nu doresc — cer.

D-l VĂLEANU
(*mirat*)

Serios ?

D-na HANKE

Cît se poate de serios.

D-l VĂLEANU

Şi ce ceri ?

D-na HANKE

Să aduci pe fiu-meu în ţară.

D-l VĂLEANU

Ai un mare spirit de à propos. Mă rog, toate femeile sunt ca dumneta ?

D-na HANKE

Nu am poftă să glumesc.

D-l VĂLEANU

Cînd ai şti cît de puţină am eu !...

D-na HANKE

Prin urmare ?...

D-l VĂLEANU

Ce doreşti ?

D-na HANKE

Am spus : să aduci pe fiu-meu în ţară.

D-l VĂLEANU

Nu se poate.

D-na HANKE

Pentru ce ?

D-l VĂLEANU

Pentru că nu se poate.

D-na HANKE

Asta nu-i un cuvînt.

D-l VĂLEANU

Nu cred că trebuie să-ţi dau un cuvînt.

D-na HANKE
(luînd un scaun)

La miniştri, politeţea s-ar cuveni să fie cel puţin ca la ceilalţi oameni...

D-l VĂLEANU

Mă rog. N-am timp să mă ocup de fleacuri. Ce doreşti ?

D-na HANKE

Să vede că începe să te părăsească şi memoria. Îţi spun pentru a treia oară că doresc să aduci pe fiu-meu în ţară.

D-l VĂLEANU

La asta am răspuns : nu se poate.

D-na HANKE

Cu ce drept ţii pe un copil departe de părinţi ?

D-l VĂLEANU

Aha ! Are haz ! Un copil... minor...

D-na HANKE

Minor sau major, pentru noi este copilul nostru.

D-l VĂLEANU

„Pentru noi" este foarte bine găsit. Ai auzit vorbindu-se de Antigona ?

D-na HANKE

N-am nevoie de cursuri.

D-l VĂLEANU

Totuşi, e bine să-ţi aminteşti pe fiica lui Oëdipe, care călăuzea pe tată-său, orb şi proscris... A !... Ce bune sunt cîteodată studiele clasice, ca să-ţi vezi mizeria pînă în fund !...

D-na HANKE
(îmblînzindu-se)

Eşti nenorocit.

D-l VĂLEANU

Atît de nenorocit, încît fac greşeli de politeţe elementară... Ia un fotoliu, te rog. *(Vrea să-i ofere un fotoliu.)*

D-na HANKE

Adu pe fiu-meu în ţară.

D-l VĂLEANU
(oprindu-se)

Iar începi !...

D-na HANKE

Scurtezi distanţele.

D-l VĂLEANU

Tocmai asta nu vreau. N-am nici un interes să-i apropii.

D-na HANKE

Ai un interes foarte mare : depărtarea poetizează pe oameni.

D-l VĂLEANU

Vorbe. Depărtarea desparte pe oameni.

D-na HANKE

Şi-i face să se dorească...

D-l VĂLEANU

Pînă se uită.

D-na VĂLEANU
(sculîndu-se)

Atunci... nu mai am nimic de zis... Îţi mulţumesc că ai tăcut.

D-l VĂLEANU

Cînd ?

D-na HANKE

Cînd ameninţai să-i spui adevărul.

D-l VĂLEANU

Ar fi fost riscant.

D-na HANKE

Cum ai zis ? !

D-l VĂLEANU

Adică... aş fi riscat prea mult. *(D-na Hanke salută.)*

D-na HANKE
(de la uşe)

Adu-l în ţară... şi micşorează poezia depărtării... *(Iese.)*

SCENA VII

D-l VĂLEANU, singur

D-l VĂLEANU
(înălţînd din umeri)

Lumea se compune din nebuni, filozofia din paradoxe, iar viaţa întreagă din caraghiozlîcuri. Cum o să zici unui om care iubeşte : „cu cît iubeşti mai mult, cu atît du-te mai departe ?"... Este adevărat însă că tainele inimei omeneşti sunt nepătrunse... Ce este sigur în lumea asta infamă ? Doar atît : că cimitirele sunt pline de morminte.

SCENA VIII

D-l VĂLEANU, Doctorul VĂLEANU

Dr. VĂLEANU

Bună-seara, excelenţă. Ce mai faci ?

D-l VĂLEANU

Ce să fac... Uite, trăiesc.

Dr. VĂLEANU

Foarte bine. Asta e lucrul cel mai inteligent ce-l poate face un om care s-a născut.

D-l VĂLEANU

Eşti sigur ?

Dr. VĂLEANU

Absolut. Un om care nu se însoară, nu face filozofie şi nu bea apă cu gheaţă, e stăpînul lumei.

D-l VĂLEANU

Eu fac toate astea : m-am însurat, fac filozofie şi beau apă cu gheaţă.

Dr. VĂLEANU

De aceea eşti stăpînul numai al unei ţări.

D-l VĂLEANU

Cu numele.

Dr. VĂLEANU

Cu fapta şi cu cugetul. Dar... de ce m-ai chemat ?

D-l VĂLEANU

Ca să te rog să-mi dai un hap de stricnină.

Dr. VĂLEANU

Ai vreun cîine... bolnav ?

D-l VĂLEANU

Foarte bine zici : am un cîine... bolnav. E şi cîine şi bolnav.

Dr. VĂLEANU

Atunci îngrijeşte-l, nu-l omorî. În toate cazurile, cheamă un veterinar.

D-l VĂLEANU

Şezi te rog. *(Doctorul şade.)* Eu nu sunt bine.

Dr. VĂLEANU
(rîzînd)

Prin urmare nu era caz de veterinar. *(Cu interes.)* Ce ai, dragă ?

D-l VĂLEANU

Mă simt ostenit, descurajat. Am intrat în viaţă, pînă în adîncurile ei cele mai ascunse şi vreau să ies dintr-însa. Dar vreau să ies, dacă s-ar putea, curat, cum am intrat.

Dr. VĂLEANU

Ce vorbe vorbeşti !... Nimic nu-i mai interesant decît viaţa...

D-l VĂLEANU

Altora...

Dr. VĂLEANU

Viaţa, în sine...

D-l VĂLEANU

Ascultă, doctore : nu filozofie. Nu vreau să-ţi vorbesc de toţi oamenii, ci numai de unul : de mine. Eu am intrat în viaţă curat, am trăit curat şi vreau să sfîrşesc tot aşa. Împrejurările vieţii mele, pe care tu nu le cunoşti, sunt atît de încîlcite, încît, dacă aş trăi mai departe, m-aş murdări.

Dr. VĂLEANU

Cum se poate ? !...

D-l VĂLEANU

Se poate. Tu eşti mai mult decît fratele meu : eşti, oarecum, opera mea. Te-am crescut, te-am învăţat carte, te-am urmărit cu dragostea unui părinte... Mă crezi cînd îţi vorbesc... Ca să trăiesc mai departe, cu desfăşurarea logică a caracterului meu — violent şi intolerabil — ar trebui să comit o îndoită crimă, să omor două persoane. Ceea ce nu se poate. Pe una nu trebuie s-o omor ; pe alta nu pot s-o omor.

Dr. VĂLEANU

Ce grozăvii ! !

D-l VĂLEANU

Nu sunt grozăvii. E desfăşurarea logică a unei probleme.

Dr. VĂLEANU

Nu se poate. Să omori pe alții sau să te omori pe tine, nu e niciodată logică.

D-l VĂLEANU

Absolut logic. Eu iubesc pe o femeie, care iubește pe altul. Iubirea mea pentru dînsa este viața mea însăși. Să trăiesc și să asist la amorurile lor este mai presus de puterile mele... De altfel, nu tee-am chemat ca să discutăm. Eu nu am alți moștenitori legitimi decît pe tine. Te previu că voi lăsa averea mea împărțită în două : o parte neveste-mi, iar alta ție. În lotul tău voi pune o sumă de bunuri pe care să le vinzi, iar cu produsul lor să plătești datoriele lui Hanke bătrînul, fără explicații și fără vorbe. Atît. Acum, fiindcă nu poți să-mi dai stricnină, întinde-mi mîna... Adio.

(C o r t i n a)

ACTUL IV

Decorul din actul precedent. Vara.

SCENA I

Doamna VĂLEANU, Doctorul VĂLEANU (amîndoi în doliu)

Dr. VĂLEANU

S-ar zice, dragă cumnată, că de la moartea lui frate-meu, ești înamorată de dînsul...

D-na VĂLEANU

Sunt nenorocită și nemîngîiată.

Dr. VĂLEANU

Ce fericit ar fi el, sărmanul, dacă te-ar auzi !...

D-na VĂLEANU

Doctore, cunoști ceva mai grozav decît *ireparabilul ?*

Dr. VĂLEANU

Cunosc : *reparabilul* în amor.

D-na VĂLEANU

Nu vorbi copilării. *Reparabilul,* în amor sau în altceva, este un mare act de dreptate.

Dr. VĂLEANU

În amor ? !... Act de dreptate ? !... Amorul este, prin firea sa, un tiran zăpăcit și scandalagiu... Adevărat *enfant de bohème.*

D-na VĂLEANU

Literatură.

Dr. VĂLEANU

Cel mult muzică.

D-na VĂLEANU

Ce-i vrea. Însă nu adevăr.

Dr. VĂLEANU

Amorul este, între sentimente, ceea ce era Neron între împărați : un nebun superb, care viola cele mai inviolabile legături ; omora pe Seneca ; da foc Romei ; se cobora de pe tronul lumei pe arena circului ; se credea de geniu...

D-na VĂLEANU

Literatură.

Dr. VĂLEANU
(rîzînd)

Cum vrei...

D-na VĂLEANU

Amorul este un lucru divin... dulce și dureros... făcut pentru sufletele nobile... pe care nu-l gustă, în toată voluptatea lui, decît cei ce s-au călit în durere.

Dr. VĂLEANU

Asta e literatură... Dar, în fine, eu venisem pentru altceva... Venisem să-ți spun că nu e chip să găsesc o privighitoare. Unde n-am căutat-o și pe cine n-am însărcinat cu misiunea asta delicată !... À propos : s-a întors Hanke.

D-na VĂLEANU

À propos de privighitoare ?

Dr. VĂLEANU

Nu. À propos de misiune.

D-na VĂLEANU

L-am văzut.

Dr. VĂLEANU

Deja ?

D-na VĂLEANU

Ce vrei să zici ?

Dr. VĂLEANU

Nimic. Dezleagă-mă de privighitoare, sau altfel trebuie să mă duc în străinătate, la un muzeu de ornitologie...

D-na VĂLEANU

Liniștește-te. Am găsit-o eu.

Dr. VĂLEANU

La cine ?

D-na VĂLEANU

La un țăran. Iat-o. *(Îi arată o colivie ale cărei zăbrele sunt acoperite cu hîrtie cenușie.)*

Dr. VĂLEANU
(căutînd s-o vadă)

Ce dihanie mititică. Asta cîntă de umple dumbrăvile ?

D-na VĂLEANU

Asta.

Dr. VĂLEANU

Mult zgomot... din nimic.

D-na VĂLEANU

Zgomot ?

Dr. VĂLEANU

Pardon — muzică.

D-na VĂLEANU

Poezie.

Dr. VĂLEANU

Poezie. Dar e o poezie dresată în libertate.

D-na VĂLEANU

Da. Nu cîntă în colivie.

Dr. VĂLEANU

Atunci ?

D-na VĂLEANU

Am să-i dau drumul.

Dr. VĂLEANU
(uitîndu-se la dînsa mirat)

Pentru asta trebuia s-o caut prin lumea întreagă ?

D-na VĂLEANU

Pentru asta. Şi te rog s-o cauţi mai departe.

Dr. VĂLEANU

Ca să-i dai drumul ? !

D-na VĂLEANU

Da.

Dr. VĂLEANU

Frumoasă logică.

D-na VĂLEANU

Perfectă. Inchipuieşte-ţi un mare poet căzut în mîna unor sălbateci. Nu s-ar organiza expediţii să-l pună în libertate ?

Dr. VĂLEANU

Ai haz... Şi cît plăteşti de privighitoare ?

D-na VĂLEANU

Orcît.

Dr. VĂLEANU

Atunci am să organizez eu o potiră după privighitoare, ca să-ţi ofer ocazia de a le pune în libertate... Şi cu asta, mă închin.

D-na VĂLEANU

La revedere, doctore. Îţi mulţumesc de osteneală, şi nu uita că plătesc orcît...

(Doctorul iese.)

SCENA II

DOAMNA VĂLEANU, singură

D-na VĂLEANU

(după ce a însoţit pe doctor, se întoarce la colivie)

Pasăre privighitoare,
Ce cînţi noaptea pe răcoare,
De ce clipeşti cu atîta temere ?... şi nu cînţi ?...

(Repetă.)

Pasăre privighitoare,
Ce cînţi noaptea pe răcoare,
Umple-ţi guşa cu suspine,
Şi suspină pentru mine ;
Vino azi şi vină mîni
La priveghi de săptămîni,
Să ne spovedim la lună
Şi să plîngem împreună,
Tu din glasul tău de foc,
Eu din ochi fără noroc.

Cîntă, dragă !... cîntă, păsărică !...

SCENA III

HANKE, tînărul, D-na VĂLEANU, Un FECIOR

FECIORUL
(aducînd o carte de vizită)

Întreabă domnul ăsta dacă-l primiți.

D-na VĂLEANU
(luînd cartea, se gîndește)

Spune-i că tocmai acum a ieșit doctorul de la mine...

FECIORUL

Am înțeles. *(Iese.)*

D-na VĂLEANU
(către colivie)

Mîine te duci... mă lași și tu... pasăre cu dor în glas și viață de pripas...

FECIORUL
(reintrînd)

Domnul roagă pe cuconița să primească pachetul ăsta...

D-na VĂLEANU

Pune-l pe masă.

FECIORUL

Și întreabă dacă are răspuns.

D-na VĂLEANU
(cercetînd pachetul)

Scrisorile mele !... *(Se gîndește. Către fecior.)* Spune-i să se urce.

(Feciorul iese. După puțin timp, intră Hanke.)

HANKE
(foarte elegant, se închină)

Prima mea dorință este, doamnă, să mă tratați ca și cum ministrul ar trăi.

D-na VĂLEANU

Îmi pare rău, domnule, dar cred că asta nu se mai poate...

HANKE

Adevărat ? Pot oare spera ?

D-na VĂLEANU

Să speri ? Ce ?...

HANKE

Ceea ce soarta n-a voit altădată...

D-na VĂLEANU

Șezi. *(Hanke ia loc.)* Ceea ce soarta n-a voit altădată, astăzi o vrea și mai puțin. Și e bine că ai stăruit să te primesc, ca să ne explicăm... Mi-ai înapoiat scrisorile... Va să zică clișeul cel vechi...

HANKE

Credeam că nu se cuvine să le mai păstrez după moartea ministrului.

D-na VĂLEANU

Cum se poate !... Cît trăia el, credeai că poți să le păstrezi aceste mizerabile hîrtii, care constituiesc un furt și care îi sfîșiau inima — iar acum, nu ? !... Da' ce fel de suflet ai dumneta ?...

HANKE

Vă rog... Cît nu aveaţi libertatea de a hotărî de soarta d-voastre, puteam să le ţiu la mine, aceste dovezi...

D-na VALEANU

Dovezi, de ce ?

HANKE

Astăzi, lucrurile sunt schimbate şi trebuie să vă reluaţi libertatea.

D-na VALEANU

Dovezi, de ce ?

HANKE

De un sentiment curat şi adînc...

D-na VALEANU

Curat, nu, domnule ! Adînc... poate. Dar adînc de prăpastie.

HANKE

Cu toate astea, nimeni nu ştie mai bine decît d-voastră cît au fost de curate relaţiunile noastre...

D-na VALEANU
(rîzînd fals)

Relaţiile noastre !... Drept cine mă iai dumneta, domnule ?

HANKE

Drept o persoană demnă de tot respectul şi toată compătimirea.

D-na VALEANU

Demnă de compătimire, da ! De respect, nu !... Te-am văzut de două ori în toată viaţa mea ; nici nu te cunosc bine cum eşti la chip şi la suflet şi cu toate astea ţi-am dat, în scris, o sută de dovezi... de literatura amorului.

HANKE

De „literatura amorului" ? !

D-na VALEANU

Cu care am omorît un om...

HANKE

Şi cu care răniţi adînc pe un altul...

D-na VALEANU

Domnule Hanke ! Nu mă iubeşti şi nu m-ai iubit niciodată !...

HANKE

Protestez.

D-na VALEANU

Şi nici eu nu te iubesc şi nu te-am iubit.

HANKE

Protestez din toate puterile.

D-na VALEANU

Nu protesta. Suntem într-un moment serios al vieţii noastre. Să ne coborîm în adîncul inimelor şi să găsim acolo adevărul. Nu m-ai iubit.

HANKE

Poate... la început...

D-na VĂLEANU

Dacă m-ai fi iubit, nu plecai. Şi nici eu nu te-am iubit... Dacă te-aş fi iubit, plecam cu dumneta.

HANKE

Acesta este amor de teatru. În realitatea vieţii, doamnă, o mulţime de lume iubeşte şi tace, sau pleacă.

D-na VĂLEANU

Nu !... Sau iubeşte, cum cîntă, or visează ; ca un dar frumos al sufletului, ce simte nevoia să zboare. Cine iubeşte cu adevărat, rămîne cînd lumea îl sileşte să plece ; pleacă, dacă trebuie să rămînă ; dărîmă, arde, rupe zăgazurile... *(apropiindu-se de el)* şi adesea moare.

HANKE

Teatru.

D-na VĂLEANU
(făcînd un pas înapoi)

Ah !... cîtă ironie !... Tocmai aşa vorbeam eu bărbatului meu, cînd îmi spunea că mă iubeşte.

HANKE

Cu deosebire că d-voastră spuneţi că nu mă iubiţi.

D-na VĂLEANU

Nu te iubesc. Este adevărul cel mai necesar sufletului meu, pe care trebuie să-l strig, ca să-l audă cerul, îngerii şi arhanghelii, pentru mîngîierea celor morţi...

HANKE

Nu mai înţeleg... Atunci cum aţi putut să scriţi paginile acelea atît de frumoase, pe care nu vi le cerea nimeni ; în care se simte atîta sinceritate, atîta căldură ?.

D-na VĂLEANU

Nu ştiu, domnule, nu ştiu. Trebuia să le spun bărbatului meu şi, printr-o încăpăţînare bolnăvicioasă, ţi le scriam dumitale... Erai departe... mi se părea că eşti jertfa geloziei... Cine mai poate înţelege inima omenească !

HANKE

Poezia depărtării...

D-na VĂLEANU

Poezia depărtării... *(O îneacă lacrămile.)* Poezia, durerea sfîşietoare a celor ce nu se mai pot îndrepta. E atît de departe bărbatul meu acum !...

(Se aude zgomot în anticameră.)

SCENA IV

Aceiaşi, D-na HANKE

D-na HANKE
(intrînd repede, se opreşte un moment şi se uită la amîndoi)

Am urcat... scara...

D-na VĂLEANU
(ieşindu-i înainte)

Scara noastră cea grozavă...

D-na HANKE
(către fiu-său)

Am trăsura jos. Dacă vrei să profiţi de dînsa... şi să mi-o trimiţi înapoi...

(Hanke se închină şi iese.)

SCENA V

D-na HANKE, D-na VÂLEANU

D-na HANKE
(îngrozită)

Am venit prea tîrziu ? !...

D-na VÂLEANU

Pentru ce ? *(O duce la fotoliu.)* Vă rog să şedeţi. N-aţi venit nici prea tîrziu, nici prea de vreme. Am vorbit cu fiul d-voastre ca două persoane ce nu vor să se mai înşele una pe alta.

D-na HANKE

Ah !... Răsuflu.

D-na VÂLEANU

Şi nu cred că vă rănesc în sentimentul d-voastre de mamă, dacă vă voi mărturisi că nu l-am iubit niciodată... V-aduceţi aminte de ziua în care am venit să vă întreb...

D-na HANKE

Mi-aduc aminte. Asta mă aduce. *(Îi cade în genunchi.)* Am fost o mizerabilă... Am minţit... Am minţit, de disperare şi de răutate...

D-na VÂLEANU
(vrea s-o ridice)

Vă rog...

D-na HANKE

Viu în genunchi să vă rog să mă iertaţi. Puteţi să mă iertaţi ?... Puteţi să înţelegeţi ce însemnează a suferi 30 de ani, a trăi în necazuri, a simţi bătrîneţea care coprinde încetul cu încetul toate zăgazurile vieţii, ca bălăriele care umplu o grădină !... Şi a rămîne cu inima încă tînără...

D-na VÂLEANU

Va să zică... d-voastră... l-aţi iubit pe bărbatul meu...

D-na HANKE
(ascunzîndu-şi faţa în mîini)

V-am furat comoara vieţii... *(Ridicînd fruntea.)* Puteţi fi liniştită. El nu mă iubea. El vă iubea numai pe d-voastră. Ah, doamnă, cît de mult vă iubea !... O asemenea simţire ridică pe oameni pînă la jertfă — ideal pe care eu nu l-am cunoscut.

D-na VÂLEANU

Fiul d-voastre este prin urmare...

D-na HANKE

Da... Sunteţi femeie. Iertaţi unei femei că n-a avut curagiul să se dezonoreze, mărturisîndu-şi singură vina...

D-na VÂLEANU

Ridicaţi-vă, doamnă. Eu nu am nimic de iertat. Viaţa este atît de surprinzătoare, iar inima omenească o tainiţă cu atîtea ascunzători, încît numai cei ce sunt cu totul fără inimă judecă repede şi pedepsesc.

D-na HANKE

Nu, doamnă, nu. Inima noastră este în adevăr o tainiţă ; dar ea seamănă cîteodată cu o închisoare, în care zac făcători de rele, falşificatori şi incendiari. Dacă am deschide toate puşcăriele !...

D-na VALEANU

Ar rămînea goale... Lucrul cel mai spăimos pentru o inimă omenească... D-voastră, doamnă, aveţi un fiu... Eu, ce am ?...

D-na HANKE

Mîngîierea de a fi rămas curată ca o floare. Cea mai mare, cea mai binefăcătoare dintre mîngîieri, pe care să nu o daţi pe nimic. Cînd veţi ajunge, ca mine, pe pragul unei alte lumi, veţi înţelege ce preţ are cugetul curat, chiar cînd greşeşte...

VOICHIŢA

Comedie în trei acte

PERSOANELE

DOCTORUL FINGAL	40 de ani
D-l COSTOIU	60 de ani
D-l NIEMENE	45 de ani
D-l GUȚĂ PRUNCU	35 de ani
VOICHIȚA CANTĂ	25 ani
MARIA CANTĂ	30 ani
D-na NIEMENE	
D-na PRUNCU	35 de ani
D-na VERULESCU	60 de ani
Fecior, Fată de casă	

ACTUL I

O sală cu tot felul de aparate de gimnastică.

SCENA I

D-na VERULESCU, D-na PRUNCU, D-na NIEMENE, D. COSTOIU

D-na PRUNCU

Așa bună metodă are !... După cîteva ședințe te simți ușoară ca o copilă.

D. COSTOIU

De !... Am venit să încerc și eu.

D-na VERULESCU

Cu piciorul d-tale ?

D. COSTOIU

Da.

D-na VERULESCU

Tot nu ți-a mai trecut, vere Iorgule ?

D. COSTOIU

Nu, verişoară.

D-na VERULESCU

Parcă ai fost pe la băi...

D. COSTOIU

Da' unde n-am fost : la Mehadia, la Pucioasa, la Olăneşti...

D-na VERULESCU

Dar la Elöpatak n-ai fost ? Mi-aduc aminte cînd mergeam eu, cu tată-meu, la Elöpatak cu trăsuri, cu fecior, cu surugiu... Ei, mare lucru e avuţia !...

D-na NIEMENE

Da' ce ţi s-a întîmplat, madame Verulescu ?

D-na VERULESCU

E !... o greşală a mamei.

TOATE d-nele

O greşală a mamii !...

D. COSTOIU

Povestea cu ghinda ?...

D-na VERULESCU

Fireşte.

TOATE d-nele

Noi n-o cunoaştem.

D-na VERULESCU

Nici n-aveţi de unde s-o cunoaşteţi...
Toţi Veruleştii se nasc cu o ghindă pe... cum să zic ?... pe...

D. COSTOIU

La miei s-ar zice pe jigou.

D-na VERULESCU

Da. Pe jigoul stîng.

TOATE d-nele

Pe jigoul stîng ?

D-na VERULESCU

Da. O ghindă de toată frumuseţea. Şi soră-mea lui Ilie Baloş, şi soră-mea Dudeasca şi soră-mea Viişoreanca.

D-na NIEMENE

De la naştere ?

D-na VERULESCU

Vezi, asta-i pozna. Nu de la naştere. La fete de la 14 ani, iar la băieţi de la 19.

TOATE d-nele

Ei ?

D-na VERULESCU

Cînd am împlinit 14 ani, tata a cerut să vadă ghinda. Ia-o de unde nu-i. „Asta nu-i Verulească". Ba este ; ba nu este. Poate să-i iasă mai tîrziu. Poate samănă cu bunică-sa, care nu era însemnată... În sfîrşit, ce să vă mai lungesc vorba, tata m-a dezmoştenit !

D-na PRUNCU

Era gelos...

D-na VERULESCU

Turc, nu altceva.

D-na PRUNCU

Grozavă boală e gelozia.

D-na VERULESCU

Grozavă.

D-na NIEMENE

Eu aş fi în stare să strîng de gît pe bărbatu-meu, dacă m-ar bănui.

D-na PRUNCU

Nu zice vorbă mare, dragă.

D-na NIEMENE

Nu zic — dar e aşa. Să fie d-nul Pruncu bărbatul meu şi să vezi cum l-aş tămădui.

D-na PRUNCU

Ţi-l dau...

D-na NIEMENE

Mulţumesc : am pe al meu.

D-na PRUNCU

Care nu-i gelos ?...

D-na NIEMENE

Cît trebuie să nu fie indiferent.

D-na PRUNCU

Al meu e grozav.

D. COSTOIU

Poate că-i dai prilej, cuconiţă !...

D-na PRUNCU
(rîzînd)

Ce haz ai, domnule Costoiu...

D. COSTOIU

Cucoanele din ziua de azi fac atîtea minuni, că nu mai ştie bietul bărbat ce să creadă.

D-na NIEMENE
(răstită)

Să nu creadă nimic !

D. COSTOIU
(calm)

Merg la dentist, merg la Bon-Goût, merg la Papagal, merg la hidroterapie...

D-na VERULESCU

...la masseur, la cărturăreasă...

D. COSTOIU

...La Ateneu, la spital, să înveţe să tămăduiască rănile...

D-na VERULESCU

...la garaj, să se facă şofeze.

D. COSTOIU

...la Băneasa, să ia cîmpii prin văzduh. [1]

D-na VERULESCU

...la gimnastică suedeză...

D-na PRUNCU

Bine, dacă suferim toate de migrenă...

D. COSTOIU

Cîte boli au mai ieşit la cucoane !... nici viţa americană n-are atîtea metehne.

D-na NIEMENE

Dragă madame Pruncu, vrei să te scap eu de gelozia d-lui Pruncu ?

D-na PRUNCU

Cum să nu vreau, dragă... Mă urmăreşte peste tot : la dantist, la croitoreasă, chiar aci. Acum vedeţi dv. dacă are dreptate...

D. COSTOIU

He ! Doctorul ăsta de nervi are nişte ochi !...

D-na NIEMENE

Cum e la chip d-l Pruncu ?

D. COSTOIU

E otova peste tot. Un balon, pe două tălpi de sanie. *(Către d-na Pruncu.)* Mă ierţi, cuconiţă.

D-na PRUNCU
(rizînd)

Calomnie. E ceva cam gras, dar nu cum spune d-l Costoiu... Sunt sigură că peste un ceas e aici — la ora consultaţiilor gratuite.

D-na NIEMENE
(silind pe d-na Pruncu să se scoale)

Dă-mi voie să văd cum eşti îmbrăcată... *(D-na Pruncu se scoală.)* Ei, dar ştii că are de ce fi gelos d-l Pruncu...

D-na PRUNCU

Eşti drăguţă în toată puterea cuvîntului.

D-na NIEMENE

Vreau să văd dacă pot semăna cu d-ta... Eşti ceva mai scundă ca mine, dar bărbaţii sunt aşa de orbi...

D. COSTOIU
(către d-na Pruncu)

D-ta n-ai vreo ghindă pe trup, cuconiţă ?

D-na NIEMENE

Are o fragă.

D. COSTOIU

Dacă e vorba pe legume de astea, poate o fi avînd două.

D-na VERULESCU

Vere Iorgule, cu ghindă pe trup se nasc numai Veruleştii — şi, după cîte ştiu despre tata, n-a avut amante.

D-na PRUNCU

Dumnezeu să-l ierte. Dar răposata mama matale trebuie să fi fost de altă părere, fiindcă mata te-ai însemerit fără ghindă.

D-na VERULESCU

M-am aruncat spre bunică-mea.

D-na PRUNCU

Cu toate astea bărbatul matale e tot un Verulesc...

D-na VERULESCU

Văr al doilea...

D. COSTOIU

Ver-Ulesc al 2-lea.

D-na VERULESCU

Cu ghindă şi el.

D. COSTOIU

Bine că n-ai avut copii, verişoară.

D-na VERULESCU

De ce, vere Iorgule ?

D. COSTOIU

Se năştea fiecare cu cîte un codru de stejar pe trup... *(Către d-na Pruncu.)* Da' pînă una alta, mata, cuconiţă, ai un pufuşor pe guriţă...

D-na VERULESCU

...pe botişor.

D. COSTOIU

...de parcă eşti o chersică.

D-na VERULESCU

D-l Pruncu nu se gîdilă.

D. COSTOIU

Nu s-o fi gîdilînd, dar vede.

D-na NIEMENE

Am să-mi pui un văl gros. Ia umblă, te rog, dragă madame Pruncu...

D-na PRUNCU

Să umblu ?...

D-na NIEMENE

Da. Fă-te a intra.

(D-na Pruncu iese şi reintră după un moment, umblînd legănat.)

D-na VERULESCU

Merge în buestru.

D. COSTOIU

Ce buestru, verişoară ! Pasăre, nu altceva. Parcă-i o codobatură.

D-na NIEMENE
(umblînd ca d-na Pruncu)

Umblu bine ?

TOŢI

Perfect.

SCENA II

Aceiaşi, VOICHIŢA

VOICHIŢA
(cu un ghiozdan la subţioară, îmbrăcată ca o studentă, uşor cam gheboasă. Intră)

Ce sfat frumos !... Doamnelor şi domnilor, credinţa dv. vă face onoare... Sărut mîna, d-nă Verulescu.

D-na VERULESCU

Bună ziua, fetiţo. De unde vii aşa aprinsă ?

VOICHIŢA

De la spital. Am asistat la scena cea mai caracteristică pentru triumful ideilor noastre.

D-na VERULESCU

Ia povesteşte.

VOICHIŢA

Un bărbat îşi adusese nevasta s-o arate doctorului.

D-na VERULESCU

Doctorului nostru ?

VOICHIŢA

Nu. La secţia de nervi. Femeia era o frişcă de alea de albeşte pe dracu. Se plîngea de dureri bizare : o durea o pulpă, apoi vîrful nasului, apoi un genunchi. Dar ce-o durea pe dînsa nu era nimic pe lîngă ce-l durea pe dînsul. Toată ziua îl cicălea : că n-o duce la doctor, că nu vine la vreme acasă, că plouă afară. S-a hotărît, bietul om, s-o aducă la doctor. Aci, nu voia s-aştepte. Să plece acasă şi să plece acasă. În sfîrşit, ce s-o mai fi petrecut nu se ştie — fapt este că a răsunat deodată o pereche de palme, de s-a cutremurat pămîntul. A ieşit lumea de prin toate sălile să vadă ce s-a întîmplat... Femeia se ţinea cu mîinile de obraji şi surîdea. A venit doctorul, i-a luat înăuntru, i-a cercetat... Ei, ştiţi ce se-ntîmplase ? Îi trecuse boala. Fără să-şi dea seama, bărbatul îi făcuse gimnastică suedeză...

D-na VERULESCU

Ei, nu mai spune !...

VOICHIŢA

Îi pusese sîngele în circulaţie.

D. COSTOIU

Bravo !...

D-na VERULESCU

Aşa faci, vere Iorgule ?...

D. COSTOIU

Vezi d-ta, verişoară, cum se întoarce roata lumei !... Gimnastică de asta suedeză făceau şi părinţii noştri.

VOICHIŢA

Mie, ar trebui să-mi pună un tun în spinare şi să-mi îndrepte cocoaşa...

D-na VERULESCU

Ia lasă, dragă, că nici nu se vede.

VOICHIŢA

Eşti foarte gentilă, d-nă Verulescu, dar se vede...

D-na VERULESCU

Ar fi mai trist dacă ai avea-o pe...

D-NELE

...jigou.

D-na VERULESCU

Am găsit cuvîntul : pe coapsa stîngă. Jigouri aveţi dv., d-nele mele.

D. COSTOIU

Nişte biete oiţe...

D-na NIEMENE

Nervoase.

D. COSTOIU

Fără stăpîn, dragă... Haide că ne dă afară neamţu...

SCENA III

Aceiaşi. FECIORUL

FECIORUL

D-l doctor a ieşit un moment, înainte de ora consultaţiilor gratuite. D-nele care n-au avut rînd sunt rugate să poftească după orele 6.

D. COSTOIU

Dar domnii ?

FECIORUL

Tot asemeni.

D. COSTOIU

Or, zi, domnii, aici, numai cînd îşi urmăresc nevestele.

FECIORUL

D-l Costoiu, pe ale d-lor sau pe ale altora ?

D. COSTOIU

Bravo, Frantz ! *(Ies cu toţii.)*

SCENA IV

FECIORUL, singur, aşezînd scaunele. Mai pe urmă, FATA din casă

FECIORUL

De 15 ani mă mir şi tot n-am sfîrşit. Cum se poate, d-le, să dea lumea buzna, orbeşte, la un om care nu le spune nimic !... O maşină electrică, două scuipători suedeze şi atîta tot. *(Cîntă încet.)*

Din Predeal pînă-n Vîlcele
Numai glasul dragii mele.

Ei, aş ! Afară numai dacă n-o fi locomotivă.

FATA
(deschizînd o uşe încet)

Vorbeşti singur ?

FECIORUL

Decît să vorbesc cu tine...

FATA

Eşti un modoran. Vezi mai bine c-a-nceput să vie lume... *(Se retrage, se aude sunînd.)*

FECIORUL

Gata... pe degeaba... *(Se aude sunînd din nou.)* Viu !...

SCENA V

FECIORUL, GUŢĂ PRUNCU, mai pe urmă NIEMENE

GUŢĂ PRUNCU
(enorm, bărţăgos, intră încet)

Olio !... Şi ce sunt spînzurătorile astea, domnule ?

FECIORUL

Gimnastică suedeză.

PRUNCU
(se uită împrejur)

Ai dracului nemţi ! Nu ştiu cum să mai stoarcă banul omului !

FECIORUL

Sunteţi la consultaţie gratuită.

PRUNCU

Păi vorba-i !... Nu plătesc vizita, da' plătesc doctoriile îndoit.

FECIORUL

Noi nu dăm doctorii.

PRUNCU
(uitîndu-se lung la el)

Dai şi d-ta ?

FECIORUL

Dă d-l doctor. Eu sunt la d-lui de 15 ani.

PRUNCU

Da' nu se pre îmbulzesc clienţii.

FECIORUL

Dacă nu se plăteşte scump, omul nu vine... Şi cu toate astea tot avem prea mulţi — după părerea mea — mai cu seamă dame. *(Se aude sunînd.)* Iacă alt boier la consultaţie pe degeaba. *(Se duce să deschidă. Intră Dumitrache Niemene. Guţă Pruncu umblă printre aparate ca un mare cunoscător. Niemene se aşează pe o bancă.)*

PRUNCU

Tot felul de drăcii... Duţimal... Maşină de cusut. *(Dînd de halteruri.)* Pentru nevricale : te doare în dreapta ? rădici cu stînga ; te doare în stînga ?...

NIEMENE

...rădici cu dreapta.

D. PRUNCU

Te doare în gît ?

D. NIEMENE

...Înghiţi în sec.

D. PRUNCU

...faci injecţiuni.

D. NIEMENE

...inhalaţiuni.

D. PRUNCU

Inhalaţiuni. *(Mergînd încet spre Niemene.)* Cu cine am onoare ?

D. NIEMENE

Dumitrache Niemene.

D. PRUNCU

Glumeşti ?

D. NIEMENE

Deloc. Iar eu ?

D. PRUNCU

Guţă Pruncu.

D. NIEMENE

Acum 50 de ani.

D. PRUNCU

Auzi idee ! Să te numeşti „Nimeni“ !...

D. NIEMENE

Ce să-i faci !

D. PRUNCU

Eşti singur de tot ?

D. NIEMENE

Ba am un frate.

D. PRUNCU

Unde-i ?

D. NIEMENE

Într-un borcan, la muzeu.

D. PRUNCU

Taci, bre omule... Era cu două capete ?

D. NIEMENE

Cu patru picioare.

D. PRUNCU

Bine că nu eraţi gemeni.

D. NIEMENE

Norocu mamii.

D. PRUNCU

Şi unde şezi ?

D. NIEMENE

În strada Mikelet.

D. PRUNCU

În Mikelet ?... Îmi pare bine. Acolo şed şi eu.

D. NIEMENE

Pe ce ?

D. PRUNCU

Cum „pe ce“ ?

D. NIEMENE

Adică pe ce temelii soţiale ?

D. PRUNCU

Arendaş. Domnul ?

D. NIEMENE

Arendaş şi eu.

D. PRUNCU

Ne-au omorît ploile.

D. NIEMENE

La mine plouă şi-n curte.

D. PRUNCU

Semeni grîu şi la secere prinzi crapi.

D. NIEMENE

Eu semăn crapi şi prind grîu.

D. PRUNCU

Adică cum vine vorba asta ?

D. NIEMENE

Nu vine vorba ci vine apa, care-ţi umple heleşteele cu snopi de grîu.

D. PRUNCU

Lumea pe dos, domnule. *(Uitîndu-se la ceasornic.)* Da' de ce n-o mai fi sosind doctorul ăsta... Consultaţii gratuite. Vax ! De la 5 la 6. Sunt şase fără un sfert.

D. NIEMENE
(privindu-l lung)

Şi de ce suferi d-ta ?

D. PRUNCU

Apă la stomah.

D. NIEMENE

Dă-ţi cep.

D. PRUNCU

Nu se poate. Cică să fac gimnastică suedeză, c-am să mă subţiez.

D. NIEMENE

Şi eu tot aşa. Cică să fac gimnastică suedeză c-am să mă-ngraş.

D. PRUNCU

Prostii nemţeşti, domnule. *(Misterios.)* Şi să-ţi mai spun ceva : eşti însurat ?

D. NIEMENE

De trei ori.

D. PRUNCU

Cum se poate ?

D. NIEMENE

Adică am fost însurat de trei ori.

D. PRUNCU

Ei. *(Misterios.)* Aici, la doctorul ăsta, vine fel de fel de lume. Mai ales cucoane. *(După o pauză.)* Şi mi se pare că vine şi a mea.

D. NIEMENE

Parcă a mea nu !...

D. PRUNCU

Frate Niemene !... *(Îl scutură de mînă.)*

D. NIEMENE
(reculegîndu-se)

Mă rog, mă rog ! E foarte firesc să vină.

SCENA VI

Aceiaşi, DOCTORUL

DOCTORUL
(intrînd din camera de lucru, grăbit)

Ei, cine-i întîi ?

D. PRUNCU

Eu, domnule doctor.

DOCTORUL

Poftiţi !

SCENA VII

NIEMENE, mai pe urmă MARIA CANTĂ şi VOICHIŢA

D. NIEMENE
(singur)

Mare bestie !... Aşa prubă de idiot ar trebui păstrat într-un bloc de gheaţă la 200 grade.

(Intră Maria Cantă şi Voichiţa. Un moment de tăcere. Se aude un răget din cabinetul doctorului.)

D. NIEMENE

Ce plăcut guiţă !

D-na MARIA
(zîmbind)

Probabil o descărcătură electrică.

D. NIEMENE

Păcat că nu e de tun.

D-na MARIA

E vreun om rău ?

D. NIEMENE

Nu e un om, ci un hipopotam.

SCENA VIII

Aceiaşi, DOCTORUL

DOCTORUL

A cui e rîndul ? *(Văzînd pe Maria Cantă şi pe Voichiţa, devine galant şi merge de sărută mîna Mariei. Către Niemene.)* A trecut ceasul consultaţiilor gratuite. Sau dacă voiţi să mai aşteptaţi...

D. NIEMENE

Aştept. *(Doctorul şi Maria Cantă dispar.)* Mare pehlivan !

VOICHIŢA

Pentru ce ?

D. NIEMENE
(uitîndu-se la dînsa mirat)

Nu, drăguţă. Aşa vine vorba.

VOICHIŢA

Fiindcă a rămas singur cu cumnată-mea ?

D. NIEMENE

Nu....

VOICHIŢA

Tot aşa rămîne şi cu mine — probabil şi cu soţia d-tale.

D. NIEMENE

Eu asta nu vreau.

VOICHIŢA

Soţia d-tale e gheboasă ?

D. NIEMENE

Nu, deloc.

VOICHIŢA

Atunci ce caută aici ?

D. NIEMENE

Nervi.

VOICHIŢA

Ei, vezi, asta mă strînge de gît. Să fii drept ca o lumînare, sănătos, voinic — şi să aibi nervi !...

D. NIEMENE

Cumnata d-tale ce are ?

(Scenă mută. Voichiţa dă din cap, disperată. Niemene de asemeni.)

VOICHIŢA

Nervi. Mă rog, domnule — îmi dai voie, cum te numeşti d-ta ?

D. NIEMENE

Niemene.

VOICHIŢA

Serios ?... Va să zică, eşti colegul de laborator al lui frate-meu. Eu, Voichiţa Cantă.

D. NIEMENE

Eu, domnişoară, mă numesc Niemene.

VOICHIŢA

Rus ?

D. NIEMENE

Leah, cred, de origină.

VOICHIŢA

Fluviul Niemen e rusesc şi german. 830 kilometri lungime ; trece prin oraşul Grodno şi se varsă în marea Baltică.

D. NIEMENE

Grozavă memorie !...

VOICHIŢA

O fată gheboasă ce să facă alta decît să tot înveţe ?

D. NIEMENE

Aşa e.

VOICHIŢA

Va să zică găseşti şi d-ta. *(Se învîrteşte.)* Sunt gheboasă tare ?

D. NIEMENE

Nu zic asta, domnişoară.

VOICHIŢA

Sunt gheboasă. Dar vezi, domnule, nu am nervi.

D. NIEMENE

E mare lucru. Şi cu toate astea vii şi d-ta aici.

VOICHIŢA

Viu, fireşte. Viu să-mi îndrept gheba.

D. NIEMENE

Cu gimnastica ?

VOICHIŢA

Cu gimnastica.

D. NIEMENE

Credinţa te va scăpa.

VOICHIŢA

Ce credinţă ! Aveam o cocoaşe ! Şi uite acum. *(Se învîrteşte. Niemene dă din cap.)* Vrei să zici că tot printre dromadere mă număr...

D. NIEMENE

Nicidecum, domnişoară.

VOICHIŢA

Lasă, domnule, că nu mă supăr. Sunt gheboasă, cum aş fi... blondă. D-tale îţi plac femeile blonde ?

D. NIEMENE

Foarte mult.

VOICHIŢA

Soţia d-tale e blondă ?

D. NIEMENE

Nu. Nevastă-mea e brună.

VOICHIŢA

Eram sigură.

D. NIEMENE

Pentru ce ?

VOICHIŢA

Pentru că, altfel, ţi-ar fi plăcut brunele.

D. NIEMENE

Nu înţeleg.

VOICHIŢA

Totdeauna altceva decît ceea ce ai.

D. NIEMENE

Ei, comedie !...

VOICHIŢA

Lupta vecinică între o civilizaţie intelectuală foarte serioasă şi o animalitate foarte veche.

D. NIEMENE

Asta o ştiu eu. Dar mă mir că o ştii şi d-ta.

VOICHIŢA

Ţi se pare că o ştii. Adevărurile formulate bine de alţii par găsite de fiecare din noi... Iată, domnule Niemene, vrei să-ţi mai spun ceva ? D-ta îţi închipuieşti că vii aici pentru că eşti blonav.

D. NIEMENE

Sunt bolnav de stomah.

VOICHIŢA

Nu. Eşti gelos.

D. NIEMENE
(protestînd)

Da' ce-are-a-face !...

VOICHIŢA

Crede-mă. Eu sunt doftoriţă.

SCENA IX

VOICHIȚA, MARIA CANTĂ, NIEMENE

D-na MARIA C.
(ieșind din cabinetul doctorului)

Voichițo, te așteaptă doctorul, vrei să vii ?

VOICHIȚA
(către Niemene)

Crede-mă și îngrijește-te. E păcat să bănuiești pe nedrept... și să suferi. *(Către Maria Cantă.)* Viu, Marie. *(Intră amîndouă în cabinetul doctorului.)*

SCENA X

NIEMENE, GUȚĂ PRUNCU

D. NIEMENE
(încremenit își face cruce)

Isuse Hristoase !...

D. PRUNCU
(intră grăbit, venind la Niemene și luîndu-l de mînă)

Frate Niemene. Sunt un om nenorocit. Nu mă lăsa.

NIEMENE

Ce este ?

D. PRUNCU

Vine nevastă-mea.

D. NIEMENE

Va să zică tot a fost adevărat...

D. PRUNCU

A fost. Te rog nu mă lăsa. Uite-o la fereastră. Vorbește cu feciorul. Are să intre acum...

D. NIEMENE

Și ce să-i fac ?

D. PRUNCU

Ce-iști. Să vezi cu cine mă trădează...

D. NIEMENE

Taci, omule, că nu te trădează cu nimeni...

D. PRUNCU

Mă trădează.

D. NIEMENE

Cel mult cu doctorul.

(Guță Pruncu iese pe o ușe laterală.)

SCENA XI

NIEMENE, O DOAMNĂ

Doamna intră foarte discret și se așează pe un scaun. Obrazul acoperit cu un voal des. Niemene se face că citește într-o revistă.

D. NIEMENE
(către sine)

Subțire lucru !... Are noroc dobitocul. *(Către dînsa.)* Doamnă, vă rog să mă iertați că-mi iau libertatea de a vă vorbi, fără înconjur și fără să vă fiu prezentat. O întîmplare ciudată m-a făcut să știu că bărbatul d-voastră vă urmărește, și vă aduc serviciul...

DOAMNA

De a mi-o spune... Eşti un amic sigur.

D. NIEMENE

D-l Pruncu nu-mi este amic.

DOAMNA

Este, ca şi d-ta, un bărbat.

D. NIEMENE

Gelos.

DOAMNA

Ca şi d-ta.

D. NIEMENE

Eu nu sunt gelos.

DOAMNA

A !... cu toate astea văd după inel că eşti bărbat însurat, şi specia acestor bărbaţi ar trebui să se constituie într-o societate de apărare mutuală... în contra grindinii.

D. NIEMENE

Noi trăim de fapt în cooperativă.

DOAMNA

Sătească. Cei însuraţi cu cei neînsuraţi.

D. NIEMENE

Neînsuraţii de astăzi vor fi însuraţii de mîine.

DOAMNA

Eşti filozof.

D. NIEMENE

Sunt fatalist. Ce are să i se întîmple omului îi stă scris în palmă.

DOAMNA

Atunci de ce mă previi de urmărirea lui bărbatu-meu ?...

D. NIEMENE

D-ta nu eşti obligată să mă crezi.

DOAMNA

Poate chiar o doreşti.

D. NIEMENE

Din tot sufletul.

(Ia un scaun şi se apropie de dînsa. Doamna se retrage, el o urmăreşte cu scaunul.)

DOAMNA

Mă rog, domnule, suntem în sala de gimnastică, dar eu urmez un alt tratament.

D. NIEMENE

Electric.

DOAMNA

Electric.

NIEMENE

Cu idiotul ăsta de neamţ.

DOAMNA

Cu el. Nu am nevoie de un altul.

D. NIEMENE
(aparte)

M-a făcut idiot.

DOAMNA
(după o pauză)

Dar dacă eşti fatalist şi mai cu seamă dacă eşti cuminte, pot să-ţi citesc în palmă.

D. NIEMENE
(către sine)

Are haz.

DOAMNA

Eşti însurat, evident.

D. NIEMENE

Da.

DOAMNA

Şi îţi iubeşti nevasta...

D. NIEMENE

Peuh !...

DOAMNA

Nu se poate. Un om de spirit nu se compromite niciodată. Vezi, nu ştiu cine eşti...

D. NIEMENE
(recomandîndu-se)

Epaminonda Marinescu.

DOAMNA

Mă rog...

D. NIEMENE

...profesor de gimnastică... norvegiană. Poate aşa să vină şi la mine bulucul ăsta de cucoane.

DOAMNA

Ai nevoie ?... *(Citind în mînă.)* O femeie brună, tînără, se gîndeşte la d-ta cu mare interes.

D. NIEMENE

Naltă, scurtă ?

DOAMNA

Naltă.

D. NIEMENE

Ca d-ta ?

DOAMNA

Cam aşa.

D. NIEMENE

Serios ?

DOAMNA

Foarte serios.

D. NIEMENE

Îmi dai voie ! (*Încearcă să-i sărute mîna.*)

DOAMNA
(lăsîndu-i mîna)

Bagă de seamă...

D. NIEMENE

Ah ! ce mătase ! ce căldură parfumată !

DOAMNA

Stai binişor. (*Citindu-i în mînă.*) Femeia brună te iubeşte.

D. NIEMENE

Serios ?

DOAMNA

Foarte serios. N-o părăsi.

D. NIEMENE

Nu mă gîndesc cîtuşi de puţin s-o părăsesc.

DOAMNA

Văd că sufere. Din liniile mîinei d-tale reiese că această femeie îţi este ceva foarte de aproape... soră sau nevastă.

D. NIEMENE

Soră n-am. Nevastă, vai ! da.

DOAMNA

„Vai“ de ce ?

D. NIEMENE

D-ta n-ai bărbat ?... Guţă Pruncu e un om foarte de treabă, dar nu poţi toată viaţa să rămîi în pruncie cu el.

DOAMNA

Bagă de seamă.

D. NIEMENE

Să mă ierţi, dar aşa prubă de bestie, mai rar.

DOAMNA

Bagă de seamă, el este bestie, dar d-ta îţi înşeli nevasta.

D. NIEMENE

Cu cea mai incomensurabilă plăcere.

DOAMNA

Îmi dai voie să-mi scot mănuşa de la mîna dreaptă... ca să ţi-o dau şi pe asta.

D. NIEMENE

Dacă o fi tot aşa de parfumată ca cea stîngă.

DOAMNA
(dîndu-i o palmă formidabilă, îşi ridică voalul încet)

Ia uită-te la mine, Epaminonda Marinescu.

D. NIEMENE

Nevastă-mea !...

SCENA XII

Aceiaşi, DOCTORUL, VOICHIŢA, D-na CANTA

DOCTORUL
(apărînd din cabinetul său)

Ce este ?

DOAMNA

Nimic. Domnul se impacienta şi a bătut din palme să vină feciorul... E, poate, rîndul meu ?

DOCTORUL

Da, poftiţi. *(Către Niemene.)* Aveţi sonerie acolo. *(Doctorul şi d-na dispar.)*

SCENA XIII

NIEMENE, VOICHIȚA, D-NA CANTA

VOICHIȚA
(apropiindu-se încet de Niemene și dînd din cap)

Vezi, d-le Niemene !...

D-na MARIA C.
(vrînd să iasă)

Vii, Voichițo ?

VOICHIȚA
(către d-na Cantă)

Du-te, că viu. *(Către Niemene.)* Vezi, d-le Niemene... Ai mîncat o palmă formidabilă...

D. NIEMENE

Da. Dar era de la nevastă-mea... În familie lumea petrece cum poate.

VOICHIȚA

Suferi și faci glume.

D. NIEMENE

Ce să fac ?

VOICHIȚA

Să te schimbi.

D. NIEMENE

Așa dintr-o dată ?

VOICHIȚA

Îți iubești nevasta și nu vrei să i-o spui. Ești gelos și te ascunzi. Ești fanfaron, cinic, și cu toate astea cred că ești om de treabă. Acum ești chinuit mai mult ca oricînd.

D. NIEMENE

Pentru ce ?

VOICHIȚA

Pentru că d-na Niemene e acolo, singură, cu doctorul.

D. NIEMENE
(plecînd capul)

E adevărat, domnișoară.

VOICHIȚA

Am să încerc să te ajut. Mă duc să asist la ședințele lor. Dar schimbă-te. Fii curat în gînduri, și nu te teme de simțirile adevărate. Spune nevestii d-tale c-o iubești și, dacă greșește, iart-o și ajut-o să nu mai greșească. Fii sincer și vei fi fericit.

ACTUL II

Cabinetul de lucru al doctorului.

SCENA I

Doctorul FINGAL la birou, MARIA CANTA într-un fotoliu cu spatele la doctor.

MARIA

Adorabilă scenă pentru două persoane ce se iubesc.

DOCTORUL
(*răsfoind o carte*)

Ai zis ceva ?

MARIA
(*scoate o oglindă mică, din sacul de mînă, și se uită într-însa*)

Am zis. (*O pauză.*)

DOCTORUL
(*distrat*)

Firește că ai zis... (*Maria nu răspunde.*) Te uiți în oglindă... Ai dreptate.

MARIA

Ca să te văd.

DOCTORUL
(*mirat*)

Te uiți în oglindă ca să mă vezi pe mine ? !...

MARIA

Dacă altfel nu-mi dai voie.

DOCTORUL

Eu, nu-ți dau voie ? !...

MARIA

Nu m-ai pus să stau aici, cu spatele la d-ta, ca să nu ne găsească Voichița ?...

DOCTORUL

Firește. Vreau să nu ne găsească fata, gură în gură.

MARIA

Te preocupă mult... fata.

DOCTORUL

Pentru d-ta.

MARIA

Și pentru d-ta...

DOCTORUL

Și pentru mine, dacă vrei. Dar eu nu sunt cumnat cu dînsa.

MARIA

Eu sunt cumnată. Ai grije să-mi aduci aminte și astăzi că sunt măritată și-mi înșel bărbatul...

DOCTORUL

Nici nu mă gîndeam.

MARIA

Mi-o spui în toate zilele.

DOCTORUL

Nu o spun eu, ci împrejurările, viața care curge, sufletul și conștiința noastră...

MARIA

Atunci să ne lăsăm.

DOCTORUL

Dacă s-ar putea...

MARIA

Dacă s-ar putea — ai dori ?

DOCTORUL

Din toată inima.

MARIA
(*sculîndu-se şi venind spre el*)

Va să zică, mă iubeşti fără voia d-tale...

DOCTORUL

Ca o necesitate organică.

MARIA

Prin urmare fără amor.

DOCTORUL

Ştiu eu !... Îmi închipuiesc că da.

MARIA

Atunci nu ştii ce este amorul.

DOCTORUL

D-ta ştii ?

MARIA

Cum să nu ştiu !... Este toată viaţa mea, prezentul şi viitorul ; toate aspiraţiile, nădejdea şi visurile mele. Cînd eşti departe, te doresc ; cînd eşti aproape, te trăiesc, închid ochii şi te văd sub pleoape, ca un portret binecuvîntat... (*Se apropie de dînsul, îl ia de gît.*) Cînd mă săruţi, mă înfior din creştet pînă în tălpi ; simt că făptura mea de lut se topeşte ca o făclie de ceară... Mă pierd... Mă risipesc... Adună-mă, plăsmuieşte-mă din nou. (*Bate cineva la uşă.*) Inteligentă persoană !

SCENA II

Aceiaşi, FECIORUL

FECIORUL

D-l Niemene întreabă cînd poate fi primit.

DOCTORUL
(*gîndindu-se*)

Cine-i domnul ăsta ?

MARIA

Bărbatul cu femeia geloasă.

DOCTORUL

Cel cu palma ?

MARIA

Da.

DOCTORUL

Mai pe urmă. Să aştepte pe Voichiţa.

MARIA

Vrei să-l dai pe mîna Voichiţei ?

DOCTORUL

Un alcoolic. (*Către fecior.*) Să aştepte.

FECIORUL

Am înţeles.

SCENA III

DOCTORUL FINGAL, MARIA CANTA

DOCTORUL

E foarte greu...

MARIA

Ce e greu ?

DOCTORUL

De a ne înţelege.

MARIA

Mi se pare că ne înţelegem foarte bine.

DOCTORUL

În a face rău.

MARIA

Începi să te gîndeşti că facem rău. Cam tîrziu.

DOCTORUL

Mă gîndesc de mult...

MARIA

Am înţeles.

DOCTORUL

Ce bine !... Cînd înţelegi, ştii ce să faci.

MARIA

Am înţeles că nu mă mai iubeşti...

DOCTORUL

Eşti fericită !

MARIA
(mirată)

Sunt fericită că nu mă mai iubeşti ?

DOCTORUL

Eşti fericită că ştii despre mine ceea ce eu nu ştiu.

MARIA

Chiar mai mult decît crezi.

DOCTORUL

Foarte bine.

MARIA

Bunăoară că iubeşti pe Voichiţa.

DOCTORUL
(rîzînd)

Ai haz.

SCENA IV

Aceiaşi, VOICHIŢA

VOICHIŢA
(bătînd la uşe)

Se poate ?

DOCTORUL

Intră, Voichiţo... Auzi ce spune amica asta a noastră.

VOICHIŢA

Ce spune ?

MARIA

Prostii. Eu vă las... cu adorabila dv. clientelă.

DOCTORUL

Voichiţo, aşteaptă d-l... Niciunul.

MARIA

D-l Niemene.

DOCTORUL

Ţi-l dau în primire... Auzi nume !...

VOICHIŢA

Mai întîi, doctore, este domnişoara Voichiţa Cantă, care are o cocoaşă de îndreptat... Să-mi dai voie. De 6 ori. Am îndoit braţele de 6 ori, doctore.

DOCTORUL

Mai îndoieşte-le.

VOICHIŢA

Nu mai pot.

DOCTORUL

Fă puţină electricitate.

VOICHIŢA

Nu. Vreau să mă odihnesc puţin.

(Maria Cantă iese.)

SCENA V[2]

DOCTORUL şi VOICHIŢA

Un moment de tăcere. Rezemată pe un cot, Voichiţa se uită lung la el.

VOICHIŢA
(sculîndu-se)

Ce lume încîntătoare trebuie să fi fost lumea veche, doctore !

DOCTORUL

De ce ?

VOICHIŢA

Sănătoşi, drepţi. Bărbaţi voinici, femeile nalte şi sprintene...[3]

DOCTORUL

Aşa pare întotdeauna trecutul.

VOICHIŢA

Mai frumos.

DOCTORUL

Mai frumos decît prezentul.

VOICHIŢA

Pare şi este. Ce lucru mai minunat decît o femeie sabină, mergînd la fîntînă, cu vasul pe cap.

DOCTORUL

Sau cu amforele de must în mînă. Must, must.

VOICHIȚA
(*sculîndu-se ia două ulcioare. Primblîndu-se cu două ulcioare, corpul drept*)

Ușor se mișcă tînăra fecioară
Purtîndu-și trupul drept ca o făclie ;
Cu amforele vine de la vie
Și vinde must ca-n vremi de-odinioară.

Must, must, aicea la gheboasa !...

DOCTORUL
(*ieșindu-i înainte, glumește*)

Copilă albă, vina ta să fie,
De te-o-ntîlni Polibus, bunăoară :
Cum mînile-ți sunt prinse de ulcioară,
O să-ți sărute benghiul din bărbie. [4]

(*Incearcă s-o sărute.*)

VOICHIȚA
(*ștergîndu-și obrazul*)

M-ai sărutat !...

DOCTORUL

Nu eu, Polibus : așa zice la poezie.

VOICHIȚA

Fluture.

DOCTORUL

Floare.

VOICHIȚA
(*comic sentimental*)

Fluture, fluture, fluture,
Aripa vîntul ți-o scuture,
Craiule tînăr al florilor,
Crainic al zorilor.

DOCTORUL
(*sceptic*)

Tînăr !...

VOICHIȚA
(*idem*)

Mușce-te-ar dragostea, fluture,
Friguri de dor să te scuture ;
Plînge-te-ar roua cu zorile ;
Rîde-te-ar florile. [5]

DOCTORUL

Vorbește corect românește. Nu se zice „mușce-te-ar", ci „mușcă-te-ar"...

VOICHIȚA
(*continuînd*)

Să te mușce... (*Alintîndu-se.*) Da' cine-i Polibus acesta, care mi-a sărutat benghiul din bărbie ?

DOCTORUL

Un polip.

VOICHIȚA
(*alintat*)

O !... Singura dată cînd te-am găsit și eu sentimental, o dai prin polipi.

DOCTORUL

Dragă, ăștia sunt bărbații care sărută.

VOICHIȚA

Polipi ? !...

DOCTORUL

Caracatițe.

VOICHIȚA
(fără a auzi, se primblă elegant prin fața lui)

Da' ce frumos spui versuri !...

DOCTORUL
(se uită lung la dînsa în admirare)

Ia să vezi ce bine ți se potrivește.

Te-a zămislit blînda natură
Ca pe-o floare de pe plai
Din carminul rozei de mai
Ți-a zugrăvit rotundă gura,
Iar din albastrul de cicoare
Ți-a-nduioșat privirea vie,
Așa că bine nu se știe
De ești femeie, ori ești floare.

La brîu te-a strîns ca pe-un mănunchi
De ramuri tinere de crin,
Și nu știu ce ți-a pus în sîn,
Și de la sîn pîn' la genunchi,
Că parcă-ai fi un vis croit
După simțirea mea nebună,
Cu sufletul ca alba lună
Cu trupul cald și liniștit.

În trista mea singurătate,
Au răsărit, colo și colo,
Vedenii cu cap de Apollo
Și ochii plini de bunătate ;
Dar dacă tu ai ști anume
Cît farmec e-n făptura ta,
Ai face aripi și-ai zbura
Căci prea ești singură în lume. [6]

VOICHIȚA

Ce frumos spui !... Dar nu-s pentru mine... O biată cocoșată !... Iar mă întind pe jos să fac gimnastică... *(Se lasă pe genunchi.)* Și crezi oare, doctore, că o să se-ndrepte vreodată cocoașa asta infamă ? !...

DOCTORUL

Sigur.

VOICHIȚA

Vorbe...

DOCTORUL

Eu nu vorbesc în vînt.

VOICHIȚA

De milă...

DOCTORUL

Nicidecum. Te vei îndrepta aproape complet.

VOICHIȚA

Aproape.

DOCTORUL

Și chiar dacă nu te-ai îndrepta cu totul, nu pricep de ce te necăjește o ușoară deformare a umărului, cînd natura te-a înzestrat cu atîtea alte daruri.

VOICHIȚA

Ți le dau pe toate, în schimbul a doi omoplați frumoși.

DOCTORUL

Copilării !... Vanitate femeiască !... În cele mai nobile și mai delicate — tot închipuirea de sine stăpînește...

VOICHIȚA

Firește !... Parcă d-ta ai primi să fii împodobit cu toate darurile — dar ghebos !...

DOCTORUL

Dacă m-ai iubi tu, aş primi.

VOICHIŢA

Vezi, asta-i : cred că nu te-aş iubi, dacă ai fi ghebos... Şi nu-i vorba de mine, ci de toate femeile care-ţi fac curte.

DOCTORUL

Le detestez pe toate.

VOICHIŢA

Allez donc !

DOCTORUL

Ce rău îţi şade, cînd te strîmbi.

VOICHIŢA

Strîmbă mai mult, strîmbă mai puţin — totuna.

DOCTORUL

Pregăteşte-te să dai o consultaţie d-lui Niciodată...

VOICHIŢA
(*rîzînd*)

D-lui Niemene.

DOCTORUL

Şi lasă umerii în pace. Fii cuminte, cu echilibru sufletesc, cuget curat, şi fericirea vine, cum vine sănătatea la cei ce au o bună circulaţie a sîngelui !... Scoală-te.

VOICHIŢA

Dă-mi mîna.

DOCTORUL
(*ducîndu-se la ea şi sculînd-o de jos*)

Sus !

VOICHIŢA
(*ţinîndu-i mîna*)

Pentru cineva care a învăţat medicina ca mine şi a disecat atîtea falange, ar trebui să nu găsească într-o mînă omenească, farmec şi poezie. Şi, cu toate astea, cît farmec e în mîna asta, doctore !...[7]

DOCTORUL

Hai, fetica mea. Tu eşti îngăduitoare.

VOICHIŢA

Nu, deloc. (*Ţinîndu-i mîna.*) E caldă şi sănătoasă... N-are cocoaşe.

DOCTORUL

Dă-i drumul... şi treci la consultaţie... cu d-l Totdeauna.

VOICHIŢA
(*răstit*)

Niemene !... (*Ţinînd mîna doctorului.*) Răul este că prea ai multe încurcături. Nu ştiu niciodată care este... norocita cea din urmă ; cînd să te cred şi cînd să nu te cred.

DOCTORUL

Întotdeauna... La revedere... Vezi de tînărul alcoolic. (*Iese pe uşa din dreapta. După un moment, intră Niemene.*)

SCENA VI

VOICHIȚA, NIEMENE

NIEMENE
(intrînd)

Salutare, domnişoară, domnul doctor nu-i aici ?

VOICHIȚA

Bună ziua... (*După o pauză.*) Ia poftim, stai. Doctorul a ieşit. Dacă ai încredere... Eu îl înlocuiesc.

NIEMENE

Am toată încrederea.

VOICHIȚA

Ce te aduce ?

NIEMENE

Nevoile : o durere de stomah nebună.

VOICHIȚA
(luînd un scaun şi apropiindu-se de el)

Ia să vedem. Te doare ?...

NIEMENE

Nu mă doare cînd apeşi.

VOICHIȚA

Te doare aşa, surd, cum te-ar durea un dinte...

NIEMENE

Aşa.

VOICHIȚA

Şi nu prea ai poftă de mîncare...

NIEMENE

Deloc.

VOICHIȚA

Dar totuşi mănînci...

NIEMENE

Păi ce să fac ?

VOICHIȚA

N-ai nimic... grav.

NIEMENE

Dar am ceva...

VOICHIȚA

Fireşte. Ai chiar mai mult decît ceva.

NIEMENE

Serios ?

VOICHIȚA

Foarte serios.

NIEMENE

Şi ce este acel ceva ?

VOICHIȚA

Ai doi ceva.

NIEMENE

Doi ! ! !

VOICHIȚA

Da. Mai întîi ești alcoolic.

NIEMENE

Eu ? N-am fost beat de cînd sunt.

VOICHIȚA

Al doilea, ești gelos.

NIEMENE

M-a ferit Dumnezeu.

VOICHIȚA

Să caracterizăm. Ești alcoolic.

NIEMENE

Dacă vă spun că nu m-am îmbătat de cînd sunt.

VOICHIȚA

Nu e nevoie să te îmbeți, ca să fii alcoolic.

NIEMENE

Dar cum ? Să joci chegle ?

VOICHIȚA

Nu. Ce ocupație ai d-ta ?

NIEMENE

Profesor.

VOICHIȚA

Foarte bine. Fii bun și spune-mi cum trăiești.

NIEMENE

Ca orice om : mă scol, mă culc, mănînc, fumez...

VOICHIȚA

Nu așa. La cîte te scoli ?

NIEMENE

La 6 1/2.

VOICHIȚA

Foarte bine. Ce ici dimineața ?

NIEMENE

Ca orce om : un ceai.

VOICHIȚA

Cu lapte, ori cu lămîie ?

NIEMENE

Cu lămîie.

VOICHIȚA

Și pui și o picătură de rom.

NIEMENE

Ba o să beau apă goală !...

VOICHIȚA

Firește. Pui cu lingurița, ori de-a dreptul din sticlă ?

NIEMENE

Din sticlă.

VOICHIŢA

Cam cît să fie ?

NIEMENE

O picătură.

VOICHIŢA

Cam vreo 30 de grame ?...

NIEMENE

Să zicem 30 de grame.

VOICHIŢA
(scrie)

Treizeci de grame... Şi după aceea la ce oră mănînci ?

NIEMENE

Ca orice om : la 12.

VOICHIŢA

Înainte de masă, un aperitiv, ceva ?

NIEMENE

Niciodată.

VOICHIŢA

Aşa, cînd ieşi de la şcoală, o ţuică ?

NIEMENE

Cîte o ţuică, da.

VOICHIŢA

Una, ori mai multe ?

NIEMENE

Ca orice om : una, două.

VOICHIŢA

Cînd eşti cu prieteni, dă unul, dă altul.

NIEMENE

Ca omul.

VOICHIŢA

Fireşte. (*Scrie.*) Să fie cam la 100 de grame.

NIEMENE

Da' nu sunt, domnişoară. Tîlharii ăia de băcani îţi dau sticluţa de un deget de groasă în doagă...

VOICHIŢA

Să fie 80.

NIEMENE

Nu sunt.

VOICHIŢA

60.

NIEMENE

Cu păcat.

VOICHIŢA
(scrie)

Am pus 60 de grame. După aceea ?

NIEMENE

Viu la masă.

VOICHIŢA

Ce bei la masă ?

NIEMENE

Ca orice om : vin.

VOICHIŢA

O sticlă.

NIEMENE

O sticluţă...

VOICHIŢA

De Bordeaux.

NIEMENE

Glumeşti.

VOICHIŢA

Nu calitatea, ci cantitatea.

NIEMENE

Luăm un litru de vin la fiecare masă.

VOICHIŢA

Cîte persoane ?

NIEMENE

Eu şi cu nevastă-mea.

VOICHIŢA

Va să zică d-ta bei 750 grame.

NIEMENE

Cam aşa.

VOICHIŢA
(scrie)

Vin, 750 grame. După masă iei cafea ?

NIEMENE

Ca toată lumea.

VOICHIŢA

Cu un păhăruţ de ceva.

NIEMENE

Niciodată. Nu-mi dă mîna.

VOICHIŢA

O picătură de rom.

NIEMENE

Asta, da.

VOICHIŢA
(scrie)

Pînă seara nu mai iei nimic ?

NIEMENE

Nici anafură.

VOICHIŢA

Cînd e cald... un pahar cu bere, ceva ?

NIEMENE

Asta, da. Cînd e cald, un pahar cu bere.

VOICHIŢA

Un ţap sau o halbă ?

NIEMENE

După cum se întîmplă : o halbă sau doi ţapi.

VOICHIŢA

Sau două halbe...

NIEMENE

Şi asta.

VOICHIŢA

Înainte de masă, un aperitiv...

NIEMENE

V-am spus că nu iau niciodată.

VOICHIŢA

O ţuică.

NIEMENE

O ţuică, da.

VOICHIŢA

Una, două.

NIEMENE

Şi două dacă se întîmplă.

VOICHIŢA
(scrie)

Alte 60 de grame. Seara, la masă, iar un litru de vin.

NIEMENE

Ca toată lumea.

VOICHIŢA

Iar cafeluţă... cu o picătură de rom.

NIEMENE

Da.

VOICHIŢA

Seara după masă ieşiţi undeva ?

NIEMENE

Cîteodată. Mergem la o grădină, mai vezi un prieten...

VOICHIŢA

....mai bei o bere.

NIEMENE

Şi o bere.

VOICHIŢA

Două.

NIEMENE

Fie şi două.

VOICHIŢA
(uitîndu-se lung la dînsul)

Va să zică... *(Face socoteala.)* D-ta înghiţi, în 24 ore, 100 grame de rom, 120 grame de ţuică, un litru şi jumătate de vin, doi litri de bere... *(După o pauză.)* Ai fost vreodată la muzeu ?

NIEMENE

Eu ?

VOICHIȚA

D-ta.

NIEMENE

Am fost.

VOICHIȚA

Ai văzut cum se păstrează monştrii în alcool ?

NIEMENE

Am văzut.

VOICHIȚA

Asta faci d-ta. Biftecul pe care-l mănînci la prînz, se păstrează în stomahul d-tale, ca vițelul cu două capete în bocal. De aceea te doare stomahul. Şi din nenorocire eşti şi gelos : izvorul cel mai sigur al dispepsiei.

NIEMENE

Protestez. Nu ştiu ce înseamnează gelozie.

VOICHIȚA

Vorbe. Eşti gelos. De altfel, ca toată lumea.

NIEMENE

Doamne fereşte !

VOICHIȚA
(uitîndu-se lung la dînsul)

Eşti sigur ?

NIEMENE

Foarte sigur.

VOICHIȚA

N-ai bănuit niciodată pe femeia d-tale ?

NIEMENE

Niciodată.

VOICHIȚA

Nici chiar în gînd ?

NIEMENE

Cum adică ?

VOICHIȚA

Aşa. Să te gîndeşti că s-ar putea să-i placă un alt bărbat.

NIEMENE

Asta nu admit.

VOICHIȚA

Cu toate astea d-tale îți plac şi alte femei.

NIEMENE

E altceva.

VOICHIȚA

Cunosc teoria. Bărbatul gelos de femeia lui şi alergînd după toate femeile altora.

NIEMENE
(sărind)

Vezi, asta-i asta !... D-ta care eşti doctor, spune-mi ce să fac. Aşa este : îmi plac toate femeile.

VOICHIȚA

Și ești gelos de-a dumitale.

NIEMENE

De femeia mea sunt sigur.

VOICHIȚA

Ești sigur, dar tot îi cauți prin saltare.

NIEMENE

De unde știi ?

VOICHIȚA

Se vede.

NIEMENE

Cum se poate !...

VOICHIȚA

Ba o și urmărești.

NIEMENE

O urmăresc.

VOICHIȚA

Va să zică ești gelos.

NIEMENE

Nu sunt gelos, domnișoară. Vreau numai să nu port, știi, marca Moldovei în frunte.

VOICHIȚA

Ești gelos, domnule. Și cu asta îți mărești dispepsia.

NIEMENE

Ce mă-nveți să fac ?

VOICHIȚA

Gimnastică suedeză.

NIEMENE
(mirat)

Ca să-mi treacă gelozia ?

VOICHIȚA

Da.

NIEMENE

Nu pricep.

VOICHIȚA

Foarte simplu. Toate boalele omului vin dintr-o rea circulație a sîngelui.

NIEMENE

Care va să zică dacă mă înșeală nevasta, vina e a circulației sîngelui meu...

VOICHIȚA

Pozitiv.

NIEMENE

Mai las-o, domnișoară. Astea sunt de-ale doctorului d-tale.

VOICHIȚA

Deloc. Să-ți explic : Dacă sîngele ar circula liber în vinele d-tale, ar fi un echilibru perfect în funcționarea organelor. Atunci stomacul ar secreta cantitatea de acid clorhidric necesar, iar biftecul s-ar digera fără greutate, prin urmare n-ai fi hursuz și plicticos.

NIEMENE

Eu, hursuz ?

VOICHIȚA

Mă rog !... Dacă sîngele ar circula liber, n-ai avea dureri la încheieturi, n-ai avea zbîrcituri pe obraz, n-ai fi nervos și ostenit...

NIEMENE

Eu ostenit ?...

VOICHIȚA

Firește... Ai umbla voios, ai vedea lumea cu ochi senin, cu libertatea sufletească a tinereții... Și atunci ai trage, în loc de a respinge...

NIEMENE

Sunt și respingător ?...

VOICHIȚA

Nu zic tocmai asta...

NIEMENE

Dar cam pe-acolea...

VOICHIȚA

Ai fi plăcut soției d-tale... care, între noi, e adorabilă... Mi se pare că vine împreună cu doctorul.

NIEMENE
(*grăbit*)

Ce să fac ?

VOICHIȚA

Să te ascunzi cu mine în odaia asta, ca să te încredințezi ce fel de om este doctorul.

NIEMENE

Ești sigură ?

VOICHIȚA

E cea mai nobilă natură... Vino ! (*Dispar.*)

SCENA VII

DOCTORUL, D-na NIEMENE

DOCTORUL

Sper că n-ați așteptat.

D-na NIEMENE

Foarte puțin.

DOCTORUL

Luați loc. (*Se spală pe mîini.*) Merge mai bine ?

D-na NIEMENE

Știu eu... N-am înțeles ce trebuie să meargă mai bine...

DOCTORUL

Toate. Trupul și sufletul. E un cerc vițios. Trupul să fie într-un echilibru perfect, pentru a ține sufletul în făgașul datoriei.

D-na NIEMENE

Așa se numește plictiseala în medicină ?

DOCTORUL
(*uitîndu-se lung la dînsa*)

Vă plictisiți ?

D-na NIEMENE

Grozav. Şi nu e numai plictiseala, ci dorinţa de necunoscut şi de primejdie. De cînd am aflat că bărbatu-meu mă înşală, îmi face aproape plăcere.

DOCTORUL

Atunci puteţi fi mulţumită.

D-na NIEMENE

Mă înşală, nu-i aşa ?

DOCTORUL

Nu zic eu ; dv. o spuneţi.

D-na NIEMENE

Atît de mult, încît era să mă înşele cu mine însămi, numai fiindcă mă lua drept alta.

DOCTORUL

E poate omagiul cel mai neprefăcut ce un bărbat aduce soţiei sale.

D-na NIEMENE

Înşelăciunea ?

DOCTORUL

Cu nevastă-sa.

D-na NIEMENE

În gînd.

DOCTORUL

În realitate. La bal mascat. Sau cum vi s-a întîmplat dv.

D-na NIEMENE

Infamul !

DOCTORUL

Vă rog să luaţi loc. (*D-na Niemene se aşează pe un scaun, cu spatele la public.*) Trebuie să urmaţi cura cu credinţă şi veţi vedea că are să vă meargă bine.

D-na NIEMENE

Ştiu eu ! Parcă ceva mai bine. Femeia care m-a masat are mîna destul de uşoară. Dar nu se apropie nici pe departe de modul cum m-aţi masat dv. ...mai cu seamă pe vinele gîtului. Toată ziua m-am simţit uşoară ieri.

DOCTORUL

Să reîncepem. Desfaceţi-vă la haină.

D-na NIEMENE
(*desfăcîndu-se*)

N-am crezut să fie o artă aşa de mare, masagiul.

DOCTORUL
(*luînd un scaun şi aşezîndu-se în spatele ei, după ce îi acoperă bustul cu o haină uşoară de mătase*)

Cîteodată şi plăcută.

D-na NIEMENE

Credeţi ?

DOCTORUL

Cînd e gîtul aşa de frumos.

D-na NIEMENE

Pentru medici gîtul e un simplu organ.

DOCTORUL

Care poate să fie frumos sau urît.

D-na NIEMENE

Mai gras sau mai slab.

DOCTORUL

(*muindu-şi degetele în apă de colonie şi începînd masagiul*)

Sunt atîtea condiţiuni, pentru ca un gît să fie frumos !

D-na NIEMENE

(*în extaz*)

Ah ! ce bine mă simt !...

DOCTORUL

(*după o pauză*)

Se restabileşte echilibrul în circulaţie.

D-na NIEMENE

(*pauză*)

E o senzaţie de întinerire...

DOCTORUL

Da, o uşurare a vieţei.

D-na NIEMENE

(*pauză*)

Parcă m-am născut ieri.

DOCTORUL

Ar trebui să descoperim umerii mai mult, ca să pot urmări nervii.

D-na NIEMENE

Descoperiţi tot ce decenţa permite... Decenţa şi estetica.

DOCTORUL

Cu estetica am ajunge departe.

D-na NIEMENE

Pentru ce ?

DOCTORUL

Pentru că mi se pare că totul e frumos.

D-na NIEMENE

Un medic e ca un duhovnic, care poate cunoaşte tot.

DOCTORUL

Cu măsură, doamnă, cu măsură.

D-na NIEMENE

Cu măsură, fireşte. (*Pauză.*) Ah ! ce delicios simţămînt !...

DOCTORUL

Medicul e om, şi poate găsi şi el că e foarte dulce să mîngîie umerii calzi şi albi ai unei statui.

D-na NIEMENE

(*întorcîndu-se*)

Serios ?... Vă plac atît de mult ?

DOCTORUL

Sunt adorabili.

D-na NIEMENE

Atunci să-i învelim.

DOCTORUL

Foarte logic. După ce vom isprăvi. (*O sărută uşor pe umeri.*)

D-na NIEMENE
(ca în vis)

E o fericire nețărmurită, o întindere a înțelegerei pînă dincolo de marginele firești ale lucrurilor. De ce nu-mi dă aceeași senzație femeia care mă masează ?

DOCTORUL

E un alt punct de vedere. Probabil că nu e bine pregătită. Trimiteți-o la mine — sau să viu eu la dv. ...Am terminat.

D-na NIEMENE

Păcat !... Dar dacă veniți la mine, vom urma... *(Se scoală, se încheie la gît încet.)* La cîte puteți veni ?

DOCTORUL

Cînd vine femeia care vă masează ?

D-na NIEMENE

La 5. Ați putea veni la 4.

DOCTORUL

E logic.

D-na NIEMENE

Voi informa-o și pe dînsa... *(Punîndu-și mănușele.)* La ora asta bărbatul meu are curs... de mecanică... cerească. *(Gătindu-se.)* Dar, doctore, îmi dai voie să-ți vorbesc la singular și să te întreb un lucru... Mi s-a părut, la urmă, că masagiul era mai ușor și mai cald... pe umărul stîng... E vreun sistem nou ?

DOCTORUL

Nu e nou, dar e sigur.

SCENA VIII

Aceiași, FECIORUL

FECIORUL

A venit d-l Munteanu. Zice că are ceasul fixat la la ora asta.

DOCTORUL

Poftește-l în salonul albastru. Viu.

FECIORUL

Am înțeles. *(Iese.)*

SCENA IX

D-na NIEMENE

La revedere, doctore. *(Îi ține mîna.)* E domnul Munteanu ? sau doamna Munteanu ?

DOCTORUL

Domnu, domnu.

D-na NIEMENE

Este o doamnă Munteanu tare drăguță.

DOCTORUL

Se vede că stă bine cu nervii.

D-na NIEMENE

De aia stă rău el.

DOCTORUL

Se poate. La revedere. *(Ies amîndoi.)*

SCENA X

VOICHIȚA, NIEMENE

NIEMENE

(deschide ușa prelung și apare în scenă, umflat de rîs și indignat; urmează Voichița)

Ei, păi, domnișoară, ce mai zici ?...

VOICHIȚA

Nimic.

NIEMENE

Trebuie să zici ceva, că doar ăsta e maestrul d-tale, omul adorabil, doctorul de suflet, cari îndreaptă cocoașele și conștiințele... Ei, nu zici nimic ?

VOICHIȚA

Nu.

NIEMENE

Ăsta e apostolul medicinei viitorului, hahamul cucoanelor cu nervi, bărbatul cinstit care aduce pace în familii... Nu zici nimic ?

VOICHIȚA

Nu.

NIEMENE

Zi ceva, că ești doctoreasă !... (*Se plimbă furios.*) Am să-l împușc !... Uite, mă duc la armurărie să-mi cumpăr un revolver, calibru mare, ca să-l fac ferfeniță. Cînd l-oi plesni o dată, acolo să încremenească... La orele 4, ha ? că tocmai am curs eu, de mecanica cerească... Rușine !...

VOICHIȚA

Cine a spus asta ?

NIEMENE

Ai dreptate... Ea a spus. Am s-o împușc și pe ea.

VOICHIȚA

Împușc-o.

NIEMENE

Auzi ! auzi ! curs de mecanică cerească !...

VOICHIȚA

E revoltător.

NIEMENE

Îi împușc pe amîndoi. La revedere, domnișoară.

SCENA XI

VOICHIȚA, singură

VOICHIȚA

E o adevărată mizerie !... În cine să mai crezi ?... Dacă un om ca doctorul e în stare să-și piardă mințile pentru umerii unei femei — atunci adio !... *(Se uită în oglindă.)* Umerii !... Ai mei sunt strîmbi... *(Se desface la gît.)* Umărul drept, mai cu seamă !... Umărul drept e strîmb... Atunci și umărul strîmb e drept... Are haz să fac joc de cuvinte. Mizerie a sufletului nostru !... *(Șade pe scaunul liber, cu coatele pe genunchi și cu capul pe mîini.)* E oare cu putință ca doctorul să mintă !... *(Se duce la mașina electrică, ia un mîner de lemn și-l trece în sus și în jos pe umărul drept.)* Cel puțin mașinele nu mint, ca oamenii.

SCENA XII

VOICHIȚA, DOCTORUL

DOCTORUL
(*intră repede*)

Da' ce faci, Voichițo ?

VOICHIȚA
(*rece*)

Electricitate.

DOCTORUL

Minunat. Ia să văd cum mai merge umărul. Șezi, să-ți fac un masagiu strașnic. Sunt bine dispus.

VOICHIȚA
(*șezînd*)

Spală-ți mîinele.

DOCTORUL

N-am lucrat cu mîinele. Am dat o consultație unui domn, Munteanu.

VOICHIȚA

Dar mai înainte ?

DOCTORUL

A !... mai înainte am masat niște umeri frumoși și parfumați. Ia miroase. *(Îi apropie mîna de obraz. Voichița îl mușcă.)* Ai !... Ce faci, femeie ?... Bine, da' ești nebună în toată puterea cuvîntului... Muști ca un cîine. *(Se uită la mînă.)* Dă sîngele...

VOICHIȚA
(*sculîndu-se își ia pălăria*)

Nu îndestul.

DOCTORUL
(*se uită lung la dînsa*)

Ești țicnită.

VOICHIȚA

Adevărat. Sunt o proastă, care de zece ani cred în d-ta, și d-ta de zece ani mă înșeli.

DOCTORUL
(*rar*)

De zece ani te înșel ?... Cum asta ?

VOICHIȚA

Îmbătîndu-mă cu vorbe sforăitoare, onoare, echilibru intelectual, farmecul datoriei împlinite...

DOCTORUL

Ei, și ?...

VOICHIȚA

Și d-ta ești un comediant.

DOCTORUL

Eu sunt un comediant... Ia ascultă, Voichițo, visezi sau ai înnebunit ?

VOICHIȚA

Nici una, nici alta.

DOCTORUL

Atunci cine-ți dă dreptul să-mi spui asemenea cuvinte ?

VOICHIȚA

Adevărul... Și, mai întîi, eu nu mai pot crede în știința și filozofia d-tale.

DOCTORUL

Liberă... da' de ce nu mai crezi ?

VOICHIŢA

Fiindcă nu se poate să existe în om numai „circulaţia sîngelui". Circulaţia sîngelui există şi la animale, la tigrul care mănîncă un viţel, la hiena care dezgroapă cadavre...

DOCTORUL

La cîinii care muşcă...

VOICHIŢA

Da, la cîinii care muşcă... Pe cîtă vreme eu am suflet, am cuget curat, am aici, sub cocoaşa asta, o biată inimă care bate şi care vrea să creadă în ceva... *(izbucneşte în plîns)* şi nu mai pot crede.

DOCTORUL
(mişcat, ducîndu-se spre dînsa)

Ce ai, femeia lui Dumnezeu ?

VOICHIŢA

Ură şi silă de lume.

DOCTORUL

Ce ai tu cu lumea ?

VOICHIŢA

O urăsc.

DOCTORUL

Da' cine-i lumea pentru tine ? şi pentru mine ?... Adevărul şi ştiinţa.

VOICHIŢA

Şi umerii cucoanelor cu istericale...

DOCTORUL

Fiindcă ţi-am spus că am masat nişte umeri parfumaţi ?... *(Pauză.)* Cît eşti tu de minunată, Voichiţo, şi tot ai slăbiciuni femeieşti... Eşti geloasă.

VOICHIŢA

Eu geloasă ?

DOCTORUL

Se vede...

VOICHIŢA

Poate... Dar nu e gelozie, e scîrbă de murdărie, de batjocură sufletească. Mi-e groază de a descoperi, în oamenii cei mai de treabă, ticăloşie şi prefacere.

DOCTORUL
(uitîndu-se lung la ea)

Şi dacă ar fi aşa, Voichiţo ?

VOICHIŢA

Dacă ar fi aşa, ar fi foarte urît...

DOCTORUL

Ar fi urît... *(Merge la masa de scris şi se aşează în fotoliu.)* Ai dreptate. Ar fi foarte urît. *(Se uită la rană.)* Fii bună şi dă-mi sticluţa cu sublimat.

VOICHIŢA
(se uită, de departe şi cu sfială, la rană. Aduce sticla şi se apropie cu teamă)

A dat sîngele...

DOCTORUL

A dat. Ai muşcat cu credinţă.

VOICHIŢA

(cade în genunchi înaintea doctorului, şi-i acoperă mîna cu sărutări)

Cer... iertare... de o mie de ori iertare.

DOCTORUL

Fireşte că te iert...

VOICHIŢA

Trebuie să mă ierţi, că n-am făcut din răutate, ci din durere şi din neştiinţă.

DOCTORUL

Te iert. Pace între noi, îngere! Tu eşti îngerul meu...

VOICHIŢA

Fără aripi şi cam ghebos...

DOCTORUL

Îngerul păzitor, care mă întoarce la calea adevărului...

VOICHIŢA

Şi care are să-ţi facă o rugăminte...

DOCTORUL

Scoală-te.

VOICHIŢA

Lasă-mă aici, că mi-i bine.

DOCTORUL

Ce rugăminte?

VOICHIŢA

Să mergi să vezi un bolnav.

DOCTORUL

Merg.

VOICHIŢA

În consultaţie.

DOCTORUL

Da.

VOICHIŢA

Îmi făgăduieşti?

DOCTORUL

Mai încape îndoială? Mă duc să văd cine mai aşteaptă în salon, şi sunt la dispoziţie...

VOICHIŢA

Consultaţia e fixată pentru orele 4. De la 4 la 5.

DOCTORUL

Cu plăcere... Adică nu. De la 4 la 5 am treabă.

VOICHIŢA

De la 4... la 5... ai treabă... Şi dacă te-aş ruga eu să nu te duci acolo unde ai treabă?

DOCTORUL

Te-aş întreba: pentru ce?

VOICHIȚA

Pentru a veni la bolnavul meu.

DOCTORUL

Cu plăcere : înainte de 4 sau după 5.

VOICHIȚA

Nu. De la 4 la 5.

DOCTORUL

Nu se poate.

VOICHIȚA

Trebuie să se poată.

DOCTORUL
(se oprește)

Iar iei tonul poruncitor !... *(Bate la ușe.)*

SCENA XIII

Aceiași, MARIA CANTĂ

MARIA

Ce furnicar de lume !...

DOCTORUL

Bine că ai venit, să convingi pe fata asta.

MARIA

Ce este ?

DOCTORUL

Vrea să mă duc la consultații cu de-a sila. *(Iese.)*

SCENA XIV

MARIA CANTĂ, VOICHIȚA

MARIA

Ce consultație ?

VOICHIȚA
(așteaptă să se asigure că doctorul nu se întoarce)

Nu vreau să-l duc la consultații cu de-a sila, ci vreau să-l împiedic de-a merge la o consultație... primejdioasă...

MARIA

Ce mister !

VOICHIȚA

Nici un mister.

MARIA

E boală molipsitoare ?

VOICHIȚA

Foarte molipsitoare !

MARIA

Glumești !

VOICHIȚA

Nu glumesc deloc.

MARIA

În zilele noastre nu mai sunt asemenea boli.

VOICHIȚA

Sunt. E pericol de moarte.

MARIA

Linişteşte-te.

VOICHIŢA

Eu îţi spun că e pericol de moarte.

MARIA

Spune ce este !

VOICHIŢA

Îţi repet.

MARIA

Mă sperii, Voichiţo !

VOICHIŢA

Astăzi între 4 şi 5. Doctorul trebuie să stea acasă... sau în toate cazurile să nu meargă la doamna Niemene.

MARIA

Doctorul vrea să meargă la... d-na Niemene ?

VOICHIŢA

Da.

MARIA

De unde ştii ?

VOICHIŢA

Ştiu.

MARIA

Şi ce i se poate întîmpla la d-na... Niemene ?

VOICHIŢA

Poate fi împuşcat.

MARIA

Doctorul împuşcat ?

VOICHIŢA

Da.

MARIA

De cine ?

VOICHIŢA

De domnul Niemene.

MARIA

Pentru ce ?

VOICHIŢA

Pentru că... domnul Niemene e gelos.

MARIA

Ce cuvînt are să fie gelos ?

VOICHIŢA

Umerii d-nei Niemene !...

MARIA

Umerii d-nei Niemene ?...

VOICHIŢA

Da.

MARIA

Atunci toţi bărbaţii a căror soţii vin aici ar fi în drept să împuşte pe doctor.

VOICHIŢA

Mai mult sau mai puţin. Doctorul nu sărută umerii tutulor doamnelor de aci.

MARIA

Şi pe ai doamnei Niemene îi sărută ?

VOICHIŢA

Da.

MARIA

De unde ştii ?

VOICHIŢA

E treaba mea.

MARIA
(luîndu-i mîinele)

Te rog, Voichiţo ?

VOICHIŢA

Îţi spun că-i sărută.

MARIA
(încredinţată)

Nu se poate !

VOICHIŢA

Se poate.

MARIA
(rar)

Doctorul... sărută... umerii... d-nei Niemene ?

VOICHIŢA

Şi ce ar fi aşa de extraordinar ?

MARIA

Ar fi monstruos, infam şi mizerabil.

VOICHIŢA
(rece)

Eşti sigură ?

MARIA

Mi-ze-ra-bil !

VOICHIŢA
(ironic)

Credeam pînă acuma că doctorul e liber, nefiind însurat...

MARIA
(uitîndu-se lung la dînsa)

Fireşte că e liber... Fireşte. E liber să sărute umerii cui o vrea, poate şi pe ai d-tale...

VOICHIŢA

Ai mei nu merită o asemenea onoare.

MARIA

Umerii noştri sunt publici — cum să nu-i sărute !... Îi decoltăm seara, îi arătăm ziua prin stofe străvezii, îi dezbrăcăm la masă, la croitoreasă, la fotograf — şi prin toate alcovurile... E încîntător şi foarte moral... De ce ne-a lăsat Dumnezeu cu umeri ?... Umeri albi şi rotunzi ?... *(Se apropie de Voichiţa, care se retrage.)* Ca să-i arătăm. Ştii ce sunt umerii ? Reclama... vitrina magazinului... Poate că n-o ştii.

VOICHIŢA

Nu la mine.

MARIA

S-o ştii.

VOICHIŢA

Îţi repet că eu sunt magazin fără vitrină. *(Maria Cantă se întoarce de la Voichiţa şi rămîne pe gînduri. Voichiţa se duce către ea, vorbindu-i blajin.)* Cumnată, ajută-mă să scăpăm pe doctor.

MARIA
(întorcîndu-se către Voichiţa)

E adevărat... Eu uitasem că tu eşti cumnata mea...

VOICHIŢA

Cumnată şi soră...

MARIA

Da... omul îşi pierde sărita pentru toate nimicurile...

VOICHIŢA

Ajută-mă.

MARIA

Ce să fac ?

VOICHIŢA

Să împiedicăm pe doctor de a merge la d-na Niemene.

MARIA

Lasă-l să meargă !

VOICHIŢA

Îl împuşcă.

MARIA

Lasă să-l împuşte.

VOICHIŢA

Va să zică e mai grav decît credeam.

MARIA

Ce credeai ?

VOICHIŢA

Că ai încurcături cu doctorul.

MARIA

Nu e adevărat.

VOICHIŢA

Acum văd că-l iubeşti.

MARIA

Absolut fals.

VOICHIŢA

Ei, eu îl iubesc — şi vreau cu orice preţ să-l împiedic de a merge la d-na Niemene.

MARIA

Împiedică-l.

VOICHIŢA

Eu nu pot. D-ta poţi.

MARIA

Eu nu pot nimic.

VOICHIȚA

Poți. Vino la 4 și instalează-te aici.

MARIA

Viu și mă instalez — iar el pleacă. *(După o pauză.)* Dacă te interesezi așa de mult de doctor, e un alt mijloc...

VOICHIȚA

Care ?

MARIA

Du-te la d-na Niemene și spune-i să-i scrie dînsa...

VOICHIȚA

Să nu mai vină ?...

MARIA

Firește.

VOICHIȚA

Atunci trădez pe Niemene.

MARIA

Da, trădează pe Niemene !... Mare lucru e Niemene.

VOICHIȚA

E un om înșelat.

MARIA

Unul mai mult, unul mai puțin...

VOICHIȚA
(uitîndu-se lung la dînsa)

Cumnată dragă — unul mai puțin e mai bine.

MARIA
(fără a auzi. Vine către dînsa încet)

Te interesează doctorul... Inima fecioarei se rătăcește repede... Vorbește-mi cu încredere... Îl iubești.

VOICHIȚA

Îl iubesc... Cum îl iubești și d-ta... și d-na Niemene.

MARIA

Asta face parte din tratament... Masagiul și cataplasmele. *(Se aude zgomot la ușe.)* Du-te mai repede.

VOICHIȚA

Mă duc.

SCENA XV

DOCTORUL, MARIA

DOCTORUL
(intrînd)

Cine a ieșit ?

MARIA

O pereche de umeri.

DOCTORUL
(liniştit)

Cei nevinovaţi ?...

MARIA

Cei strîmbi.

DOCTORUL

Nu poate să aibă toată lumea umeri de marmură... ca ai d-tale.

MARIA

Reci...

DOCTORUL

Şi frumoşi.

MARIA

„Şi" e de prisos.

DOCTORUL

Adevărat. Frumoşi, calzi...

MARIA

Eşti sigur ?

DOCTORUL

Cred că da.

MARIA

Cu oarecare aproximaţie...

DOCTORUL
(se apropie de ea, îi ia mîna)

Frumoşi şi calzi, Mario. Îmi dai voie să-i sărut. *(Vrea s-o sărute pe gît.)*

MARIA
(dîndu-se la o parte)

Astăzi nu sunt disponibili...

DOCTORUL
(mirat)

Legitima ?

MARIA

Ar mai fi partea sufletului. Dar nici aceea nu-i pentru d-ta.

DOCTORUL

Ţi-ai schimbat testamentul ?

MARIA

Nu. Sunt bunuri între vii.

DOCTORUL

Bunuri... eu o credeam o comoară...

MARIA
(dînd din cap)

Eşti ceva care n-are nume... Un monstru, o aberaţie a naturei... Fiindcă eşti sigur că Voichiţa nu se întoarce, te agăţi de mine...

DOCTORUL

Ce vorbă urîtă !...

MARIA

Iar eu sunt destul de slabă, ca să-mi facă plăcere cuvintele astea viclene, pe care le spui la toate femeile !...

DOCTORUL

Îţi jur, Mario, că te înşeli...

MARIA

Jură-mi, convinge-mă !... Spune-mi că nu cunoşti pe nici o femeie decît pe mine ; că nu m-ai înşelat niciodată, că eşti un copil nevinovat...

DOCTORUL

Îţi jur că sunt nevinovat...

MARIA

Eşti în stare !... Ai atîta îndrăzneală şi eu atîta slăbiciune, încît mi-ar trebui foarte puţin ca să te cred.

DOCTORUL

Sunt gata să-ţi dau orice dovadă...

MARIA

Va să zică... nu mai doreşti să ne lăsăm — cum ziceai acum cîteva minute.

DOCTORUL

A !... asta-i altceva...

MARIA
(încremenită)

Cum se poate !... Pe de o parte mă chemi, iar pe de alta mă goneşti ?

DOCTORUL

Nu... Viaţa e mult mai complicată decît atît. Pentru fiinţe ca noi, minciuna este o adevărată suferinţă. A înşela pe un om cu care te întîlneşti în toate zilele e monstruos...

MARIA

Ce va să zică a înşela ?

DOCTORUL

Ceri nişte definiţii !...

MARIA

Nu, mă rog. A înşela însemnează a făgădui şi a nu te ţine de cuvînt. Cui ai făgăduit d-ta să nu mă iubeşti ?

DOCTORUL

Dacă pui aşa chestiunea...

MARIA

Sau poate... ai făgăduit Voichiţei...

DOCTORUL

Lasă pe Voichiţa în pace.

MARIA

E mai presus de noi, pămîntenii.

DOCTORUL

Nici mai presus, nici mai prejos...

MARIA

Atunci ?

DOCTORUL

Las-o în pace.

MARIA

O aperi.

DOCTORUL

Nici n-o apăr, nici n-o acuz... *(Enervat.)* Dar vezi ce lipsă de odihnă are spiritul d-tale. Vrei să pătrunzi în toate tainele cugetului meu, în care nu pot pătrunde nici eu...

MARIA

Va să zică recunoşti că Voichiţa te interesează...

DOCTORUL

Recunosc... Voichiţa şi alte femei...

MARIA

Vezi ce infam eşti...

DOCTORUL

Dă-mi voie... În fundul sufletului d-tale, nu-ţi pare rău că-ţi înşeli bărbatul ?

MARIA

Iar acolo !

DOCTORUL

Nu, Mario... *(Şade pe un scaun şi o atrage pe braţele sale.)* Nu se poate să nu-ţi pară rău... Că doar în asta suntem noi mai presus de toate făpturile lui Dumnezeu — în puterea asta lăuntrică, ce nu ne dă pace, ne mustră, ne trudeşte, atunci cînd trudim pe alţii... *(O atrage către sine.)*

MARIA
(îl ia de gît şi-l sărută lung)

Cît e de adevărată o sărutare !...

(Cortina)

ACTUL III

La Doamna Niemene. Un salon obicinuit.

SCENA I

VOICHIŢA, D-na NIEMENE

La ridicarea cortinei, Voichiţa priveşte îndelung un portret al d-nei Niemene.

D-na NIEMENE
(intrînd dintr-o cameră laterală, se opreşte o clipă)

Vă interesează ?

VOICHIŢA
(întorcîndu-se repede)

Sărut mîna, doamnă, mă interesează foarte mult. *(Vrea să-i sărute mîna, d-na Niemene se opune.)* E greu de găsit ceva mai frumos...

D-na NIEMENE

Şedeţi, vă rog... *(Privind-o.)* Are dreptate lumea să zică că sunteţi încîntătoare.

VOICHIŢA

Lumea e totdeauna lipsită de măsură... O biată gheboasă !

D-na NIEMENE

Eu aş zice că lumea e întotdeauna dreaptă în judecata sa anonimă... *(Pauză.)* Aţi dorit să mă vedeţi...

VOICHIȚA
(jenată)

Da... o însărcinare foarte delicată... pe care nu știu cum s-o împlinesc. Mă gîndeam să vă scriu... Mi s-a părut că e mai prudent să vorbesc... Iar acum văd că e foarte greu...

D-na NIEMENE
(îngrijorată)

Din partea cui ?

VOICHIȚA

Din partea mea.

D-na NIEMENE

Vorbiți...

VOICHIȚA

Dv. o să vedeți astăzi — acum — pe doctor.

D-na NIEMENE

Da...

VOICHIȚA

Eu vă rog să nu-l primiți...

D-na NIEMENE
(mirată)

Să nu primesc pe doctor ?

VOICHIȚA

Da.

D-na NIEMENE
(și mai mirată)

Să nu primesc... pe doctor... la mine acasă ?

VOICHIȚA
(sfioasă)

Da... Vedeți ce greu e...

D-na NIEMENE

E imposibil.

VOICHIȚA

Vedeți ?

D-na NIEMENE

Fiindcă e injurios.

VOICHIȚA

Vă rog, doamnă ! Nu am venit cu asemenea gînduri... Sunt gata să mă umilesc înaintea dv. ...

D-na NIEMENE
(privind-o)

Îl iubiți.

VOICHIȚA

Nu eu.

D-na NIEMENE

Altcineva...

VOICHIȚA

Da.

D-na NIEMENE

Și dv. ați primit misiunea asta apostolică romană.

VOICHIȚA

Ortodoxă... Văd truda omenească sub atîtea forme !...

D-na NIEMENE

E... o persoană geloasă ?

VOICHIȚA

O femeie.

D-na NIEMENE

Atunci ar trebui să fie geloasă de toate celelalte femei care vin la doctor.

VOICHIȚA

Nu au toate umerii și farmecul dv. ...

D-na NIEMENE

Gentil... Îmi cereți însă un lucru foarte greu...

VOICHIȚA

A... îl iubiți și dumneavoastră ?

D-na NIEMENE

Nu. Dar mi-e foarte simpatic. Și după aceea e foarte bun doctor. E medicul ideal al femeii nepricepute... Îmi pune nervii în liniște. *(Voichița tace.)* Dv. poate nu înțelegeți ce este nervul neliniștit...

VOICHIȚA

Adevărat. Nu înțeleg.

D-na NIEMENE

Vezi, asta-i !

VOICHIȚA

Pe mine, Dumnezeu m-a făcut strîmbă... Pentru mine, idealul este o persoană dreaptă. A fi întreg și sănătos — a nu avea ghebă — mi se pare o fericire atît de mare, încît nu pot pricepe pe cei ce doresc altceva... Cît despre nervi...

D-na NIEMENE

Nu credeți în nervi ?

VOICHIȚA

Cred în nervii adevărați ai trupului nostru, dar nu depravarea cugetului, ce se confundă cu nervii.

D-na NIEMENE

Nu se poate vorbi cu o fată despre asemenea lucruri...

VOICHIȚA

Doamnă, sunt doctor în medicină. Știu tot și cunosc tot.

D-na NIEMENE

Din cărți...

VOICHIȚA

Am disecat viața în toate felurile.

D-na NIEMENE

Pe cadavre.

VOICHIȚA

Pe cadavre și pe oameni vii.

D-na NIEMENE

Ați iubit ?

VOICHIȚA
(tresare)

Nu... cred.

D-na NIEMENE

Atunci nu se poate vorbi cu d-voastră.

VOICHIȚA

Încercați, doamnă... În toate cazurile, ați spus că dv. nu iubiți pe doctor...

D-na NIEMENE

Nu. E așa de greu de a iubi !... Poate de aceea e și foarte rară o iubire adevărată.

VOICHIȚA

Dacă nu-l iubiți, lăsați pe femeia care-l iubește cu o rană mai puțin.

D-na NIEMENE

Nu-l iubesc, dar mă interesează... Sunt pe puntea trecătoare de la glumă la aventură !

VOICHIȚA

Atunci, doamnă, trebuie să vă spun că dacă doctorul intră aici, viața lui e în primejdie !

D-na NIEMENE
(sărind)

Aici ? !

VOICHIȚA

Da.

D-na NIEMENE

În casă la mine, doctorul e în primejdie ?

VOICHIȚA

Da.

D-na NIEMENE

Alergați la sperieturi de copil...

VOICHIȚA

Doamnă e prea grea situația mea, ca să vreau s-o prelungesc cu glume...

D-na NIEMENE

Și de unde vine primejdia ?

VOICHIȚA

De la soțul dv.

D-na NIEMENE

De la bărbatul meu ?...

VOICHIȚA

Da.

D-na NIEMENE

Dar dv. de unde știți ?

VOICHIȚA

Din întîmplare. Cînd ați fost astăzi la doctor, soțul dv. și cu mine eram în camera de alături.

D-na NIEMENE

Ei, şi ?

VOICHIŢA

Şi am auzit tot. *(Cu sfială, încet.)* Domnul Niemene trebuie să fie pe undeva pe aici... hotărît să împuşte pe doctor, dacă va veni.

D-na NIEMENE

Bărbatul meu să împuşte pe doctor !... *(Rîzînd fals.)* O dramă zguduitoare pentru *Universul.*

(Se aude sunînd.)

VOICHIŢA

Doctorul !

D-na NIEMENE

Probabil doctorul. D-ta, domnişoară, treci în odaia mea şi lasă uşa întredeschisă, ca să auzi tot şi la nevoie să vii în ajutorul doctorului.

(Voichiţa trece în camera de alături.)

SCENA II

D-na NIEMENE, DOCTORUL

DOCTORUL
(intrînd)

A ! credeam că n-o să mai ajung ceasul consultaţiei !... *(Îi sărută mîna.)* Toată lumea contra mea !

D-na NIEMENE

Şi contra mea.

DOCTORUL

Da, contra d-tale. *(Se învîrteşte prin cameră.)* Ce primejdie e în casa asta ? *(Se duce către uşa întredeschisă.)*

D-na NIEMENE

Nu ! Acolo nu se intră.

DOCTORUL

Nu intru, ci numai întreb. E primejdie ? *(Arătînd camera.)*

D-na NIEMENE

Da.

DOCTORUL

Atunci aş vrea să intru.

D-na NIEMENE

E camera mea de culcare.

DOCTORUL

A ! Cuibul poeziei.

D-na NIEMENE

Şi al halatelor...

DOCTORUL

O !

D-na NIEMENE

...femeieşti.

DOCTORUL

Aşa mai merge.

D-na NIEMENE

Soţul meu locuieşte peste drum.

DOCTORUL

Cu cît mai departe, cu atît mai bine.

D-na NIEMENE

Eternul egoism bărbătesc. Da' de unde ştiai că e pericol să vii la mine ?

DOCTORUL

De la mine.

D-na NIEMENE

De la congresul femeiesc ce face anticameră la d-ta ?

DOCTORUL

Doamnă, dă-mi voie să-ţi spun un aforism : cînd cinci bărbaţi se adună la un loc, vorbesc totdeauna de femei ; cînd cinci femei se adună, nu vorbesc niciodată de bărbaţi.

D-na NIEMENE

E adevărat. Pentru ce ?

DOCTORUL

Pentru că bărbaţii sunt lăudăroşi, iar femeile practice.

D-na NIEMENE

Calomnii. Dacă am scrie noi istoria !... *(Ia un scaun şi-l aşează în mijlocul scenei.)* Mă simt atît de bine după fiecare masaj !

DOCTORUL

Fireşte. Sîngele circulă mai liber, inima pompează mai uşor...

D-na NIEMENE

Toată ziua astăzi am fost mulţumită. Şi dacă n-ar fi fost vorba de a arăta femeii mele cum să maseze aş fi putut să nu te mai deranjez...

DOCTORUL

Mi-ar fi părut rău.

D-na NIEMENE

Sigur ?

DOCTORUL

N-am nici un cuvînt să mint.

D-na NIEMENE

Eşti sigur ?

DOCTORUL

Foarte sigur.

D-na NIEMENE

Eu nu mai înţeleg nimic. D-ta nu ai nici o legătură serioasă în viaţă ?... *(Apropiindu-se de el.)* Pînă va veni femeia mea, dă-mi o lecţie de psihologie.

DOCTORUL
(luîndu-i mîna)

Doamnă, toată filozofia se rezumă în asta. *(Îi sărută mîna.)*

D-na NIEMENE

Cam puţin...

DOCTORUL

Cu toate astea dacă ai şti cum îmi bate inima acum ; cum văd departe şi poetic ; adînc şi albastru ca în fundul cerului de toamnă.

D-na NIEMENE
(retrăgîndu-şi mîna)

Ştiu. Dar asta ţi se întîmplă ori de cîte ori îţi place o femeie. Cazul e totdeauna nou ; pentru dv. bărbaţii.

DOCTORUL

Ce să fac ?... E aşa şi nu pot schimba nimic din ceea ce este.

D-na NIEMENE

Dă-mi voie... D-ta ai reputaţia unui om plin de succes pe lîngă femei. Nu iubeşti pe nici una din ele ?

DOCTORUL

Asta e altceva...

D-na NIEMENE

Nu vreau să fiu indiscretă — dar aş putea cita nume... D-na Cantă... Se zice că este o veche pasiune... D-na Pruncu... D-na Lazu... Fără a mai vorbi de o tînără care mi se pare pierdută de dragoste...

DOCTORUL

Vorbe de-ale lumei.

D-na NIEMENE

Vorbe... Dar unele din ele pot suferi...

DOCTORUL

Vorbele ?

D-na NIEMENE

Ce libertate de spirit sălbatecă !... Nu vorbele — femeile.

DOCTORUL

Îmi pare rău pentru cele care suferă. Mai cu seamă de una îmi pare rău...

D-na NIEMENE

S-o ghicesc ?

DOCTORUL

N-ai nevoie s-o ghiceşti. Ţi-o spun eu.

D-na NIEMENE

D-ra Voichiţa ?

DOCTORUL

Voichiţa. Multe femei m-au interesat în viaţă — dar ceva mai cald, mai nobil, mai demn nu cred să existe în lume... Dar s-o lăsăm.

D-na NIEMENE

De ce s-o lăsăm ?

DOCTORUL

Fiindcă nu e momentul să vorbim despre asta.

D-na NIEMENE

De ce nu e momentul să vorbim despre asta ? Ţi-am spus că astăzi doresc o consultaţie teoretică iar nu practică...

DOCTORUL

Atunci să vorbim despre circulaţia sîngelui.

D-na NIEMENE

Despre a sufletului dacă se poate.

DOCTORUL
(nerăbdător, vrea să se scoale)

Cine a pătruns taina asta vreodată !...

D-na NIEMENE

D-ta...

DOCTORUL
(sculîndu-se)

Eu n-am pătruns nimic. *(Venind din nou către dînsa.)* Iată doamnă : sufletul pentru mine ești d-ta ; pentru d-ta sunt eu ; iar pentru amîndoi e pornirea asta de afecțiune...

D-na NIEMENE
(negînd)

Pentru d-ta sufletul e Voichița.

DOCTORUL
(rămas locului)

Poate să fie adevărat...

D-na NIEMENE

Șezi și vorbește-mi de Voichița.

DOCTORUL

Ce să spun despre Voichița ?... E sau foarte lung — sau foarte scurt. Ea e pentru mine ceva nou și aparte. E îngerul meu păzitor, conștiința mea, mîngîierea și oarecum întristarea mea... Dacă n-ar fi gheboasă, mîine aș lua-o.

D-na NIEMENE

Ce are a face !...

DOCTORUL

Mă tem de ridicol... *(În acest moment, se aude un țipăt și un corp care cade în odaia de alături.)*

D-na NIEMENE
(sărind)

S-a întîmplat ceva !... *(Aleargă în camera de alături.)* Ajutor, doctore !... *(Doctorul aleargă.)* Apă. A leșinat. *(Scena rămîne un moment goală. După puțin timp apare Voichița susținută de doctor și d-na Niemene. Voichița pe jumătate leșinată, cu o rană în frunte.)*

D-na NIEMENE

Fetița mea dragă !... *(Către doctor.)* S-o așezăm pe canapea.

DOCTORUL

E rănită la frunte.

D-na NIEMENE

Rănită... *(O așează pe canapea.)*

DOCTORUL
(în genunchi)

Voichițo !... Sunt eu... doctorul... Amicul tău... *(Către d-na Niemene.)* S-a lovit tare... Puțină vată și sublimat.

D-na NIEMENE

Numai dacă o fi în casă...

DOCTORUL

Să se ducă repede cineva... Mă duc eu...

D-na NIEMENE

Mai bine. Farmacia e în faţă.

(Doctorul iese în dezordine.)

SCENA III

VOICHIŢA, D-na NIEMENE

D-na NIEMENE
(în genunchi, lîngă canapea)

Fetiţă dragă ! Domnişoară Voichiţo !

VOICHIŢA
(deschizînd ochii)

Doamnă...

D-na NIEMENE

Te simţi mai bine...

VOICHIŢA

Mă simt... bine. Dar îmi pare rău că nu pot muri. *(Duce mîna la frunte.)* Am căzut... şi... m-am lovit.

D-na NIEMENE

Ai căzut, dragă...

VOICHIŢA
(luîndu-i mîna)

Dv. sunteţi atît de fină !...

D-na NIEMENE

De ce vrei să mori ?

VOICHIŢA

Pentru că sunt o nefericită.

D-na NIEMENE

E aşa de uşor să mori !... E mai greu să trăieşti.

VOICHIŢA

E foarte greu să trăieşti ! Unde-i doctorul ?

D-na NIEMENE

Vine numaidecît. Ai auzit ?

VOICHIŢA

Am auzit.

D-na NIEMENE
(încet)

Te iubeşte, dragă.

VOICHIŢA
(dînd trist din cap)

Nu mă poate iubi !...

D-na NIEMENE

Cu toate astea ai auzit. Vorbea ca pentru sine, fără să ştie că erai acolo.

VOICHIŢA

Nu mă poate iubi. *(Izbucnind.)* Sunt gheboasă... Cine ia pe o gheboasă ?... Ai auzit.

D-na NIEMENE

Te rog, fetiţo !...

VOICHIȚA

Îl acopăr de ridicol...

D-na NIEMENE

Liniștește-te.

VOICHIȚA

Ridicolul... Sau înșelăciunea... Asta mă așteaptă.

D-na NIEMENE

Deocamdată te rog să te liniștești...

VOICHIȚA
(după o pauză)

Unde-i doctorul ?

D-na NIEMENE

Vine, dragă...

VOICHIȚA

De ce a plecat ?

D-na NIEMENE

S-a dus la farmacie.

VOICHIȚA

Am leșinat... ca orce femeie care se respectă.

D-na NIEMENE

Ca orce ființă.

VOICHIȚA

...cu nervi. Ce mi-a fost mai urît pe lume. *(Se ridică pe un cot.)* D-ta înțelegi ce grozav e ! Să știi că ai putea fi fericită și cu toatea astea să vezi bine că nu e cu putință... *(Privindu-și batista plină de sînge.)* Un fel de dramă... cu leșin și sînge... E o rușine pentru mine atîta slăbiciune sufletească !...

D-na NIEMENE

Liniștește-te, dragă !... *(Se aude sunînd.)* Iată doctorul.

SCENA IV

Aceiași, DOCTORUL

DOCTORUL
(intrînd)

S-a deșteptat ?

D-na NIEMENE

Da...

DOCTORUL

O farfurioară. *(Desface pachetul de vată. D-na Niemene dispare. Doctorul se pleacă în genunchi lîngă canapea și se uită lung la ochii închiși ai fetei)* : Voichițo, sunt eu. *(Brațele fetei îl cuprind de gît. Se întoarce d-na Niemene. Brațele se desfac.)*

D-na NIEMENE

Iată farfurioara.

DOCTORUL
(spălînd rana)

S-a lovit de colțul vreunei mobile.

D-na NIEMENE

Să vede...

DOCTORUL

De nu i-ar rămînea semn.

VOICHIŢA
(cu ochii închişi)

Atîta îmi mai lipseşte : o cocoaşă în spate şi un corn în frunte...

DOCTORUL
(voios)

A !... Va să zică aşa stau lucrurile : nu vrei corn în frunte...

VOICHIŢA
(deschizînd ochii)

Cu nici un preţ.

DOCTORUL

Vom îngriji să nu-ţi crească.

D-na NIEMENE

Dacă ai nevoie de mine, doctore, bate la uşe. *(Trece în odaia de alături.)*

SCENA V

DOCTORUL, VOICHIŢA

VOICHIŢA
(deschizînd ochii şi arătînd spre d-na Niemene)

Ce adorabilă creatură !...

DOCTORUL

Da.

VOICHIŢA

Recunosc că ştii să alegi.

DOCTORUL

Te simţi bine ?...

VOICHIŢA

Ostenită... De ce ai plecat ?

DOCTORUL

Ca să aduc sublimat. Nu vrei să rămîi cu semn... în frunte.

VOICHIŢA

Nu... O cocoaşe e prea de ajuns.

DOCTORUL

Nu se cunoaşte...

VOICHIŢA

Îndestul ca să facă pe cineva ridicol.

DOCTORUL

Vorbe...

VOICHIŢA

Vorbele d-tale.

DOCTORUL
(mirat)

Vorbele mele ?

VOICHIŢA

N-ai zis că... m-ai lua... dacă nu ţi-ar fi teamă de ridicol...

DOCTORUL

Voichiţo dragă, n-am zis nimic care să nu fie icoana adevărului, a adevărului din sufletul meu, a iubirei celei mai curate... Vrei să fii femeia mea ?

VOICHIŢA
(încercînd să se scoale)

Aş vrea... dacă s-ar putea...

DOCTORUL
(silind-o să se culce)

Nu-i voie. De ce nu se poate ?

VOICHIŢA

Fiindcă nu se poate.

DOCTORUL

Nu ai pentru mine nici un fel de simpatie ?

VOICHIŢA
(luîndu-i mîna şi strîngîndu-i-o la piept)

Imensă !... Simpatie e prea puţin... Devotament, credinţă, adoraţiune...

DOCTORUL

Atunci ?

VOICHIŢA

Mi-ai făcut cel mai mare bine cînd ai spus că m-ai lua de soţie dacă n-aş fi gheboasă...

DOCTORUL

Nu eşti.

VOICHIŢA
(oprindu-l cu un gest)

Zădarnic !...

DOCTORUL

La urma urmei e treaba mea.

VOICHIŢA

E mai cu seamă a mea. Nu pot primi rolul de soţie părăsită...

DOCTORUL

Voichiţo, îţi jur...

VOICHIŢA

Nu jura... Ai atîtea încurcături... Chiar dacă ai vrea să fii om de treabă n-ai putea...

DOCTORUL

Sunt calomnii...

VOICHIŢA

De ce vrei să dovedeşti imposibilul ? Aşa cum eşti acuma te iubesc ca pe o plăsmuire a închipuirei mele fără să cercetez mai departe... Dacă ai deveni bărbatul meu aş avea dreptul să cercetez...

DOCTORUL

N-ai găsi nimic...

VOICHIȚA

Ascultă, doctore... D-ta ești amantul cumnatei mele, care înșală pe fratele meu mințindu-l în toate zilele, de dimineață pînă seara... Nu protesta... Pe ea o înșeli d-ta cu d-na Pruncu. Pe d-ta te înșală d-na Pruncu cu prefectul de Vlașca ; pe acesta îl înșală nevasta cu locotenentul de jandarmi... E o turpitudine nesfîrșită, un lanț de minciuni care mă dezgustă pînă în fundul sufletului...

DOCTORUL

Exagerezi...

VOICHIȚA

Or nu-i așa ?

DOCTORUL

Nu. A înșela în amor e o prostie.

VOICHIȚA

Nu pricep.

DOCTORUL

Omul sau femeia care iubește cu adevărat nu înșală — sau dacă înșală nu mai iubește : nu e loc pentru două iubiri într-o singură inimă...

VOICHIȚA

Așa zic și eu...

DOCTORUL

Atunci ?

VOICHIȚA

Mă încurci...

DOCTORUL

Nu vreau să te încurc — vreau să te descurc, dimpotrivă. Tu crezi că eu iubesc pe toate femeile care se uită la mine ?

VOICHIȚA

Nu știu...

DOCTORUL

Pentru mine astăzi exiști numai tu... Tu ești Voichița mea, îngerul meu, lumina și viața mea...

VOICHIȚA

Ce dulce vorbești !...

DOCTORUL

Femeia mea...

VOICHIȚA
(repede)

Asta nu !... Nu — cu nici un preț !

DOCTORUL

Cu nici un preț... E oare o necinste să porți numele meu ?

VOICHIȚA
(zîmbind)

Fingal... Ce frumos !... Ca în poemele lui Ossian... Doamna Fingal... Voichița Fingal... Cam nepotrivit... (*Gîndindu-se.*) Nu, doctore, nu !... Ia să chemăm pe d-na Niemene...

(În momentul acesta se deschide o ușe din camera din stînga, iar Niemene apare, cu un revolver în mînă, îndreptat asupra doctorului ; dintr-o săritură, Voichița îl acoperă cu persoana sa.)

SCENA VI

DOCTORUL, VOICHIȚA, NIEMENE, D-na NIEMENE

VOICHIȚA
(cu un răcnet de indignare)

Înapoi, mizerabile !...

NIEMENE
(încremenit)

Voichița... și doctorul... la mine !

D-na NIEMENE
(alergînd)

Ce este ?... Ce găsești așa de extraordinar ?

NIEMENE

Nu... Dar era vorba să vă împușc pe amîndoi. (*Arătînd către doctor și către d-na Niemene.*) Cum să explică teatrul ăsta ?

D-na NIEMENE

Foarte simplu... Doctorul fiind ocupat a trimis pe d-ra Voichița în locul său...

NIEMENE

Și după aceea s-a răzgîndit și a venit și el...

D-na NIEMENE

Deloc. Pe cînd d-ra Voichița mă masa, a alunecat și a căzut — dovadă rana din frunte. Atunci am trimis să cheme pe doctor.

NIEMENE

Va să zică se explică...

D-na NIEMENE

Totul se explică în lume.

Cortina

NOTE ȘI VARIANTE

LYDDA
SCRISORI ROMANE

Conv, lit., XXXII, 10—12, oct.-dec. 1898 ; XXXIII, 1—2, ian. febr. 1899 ; XXXIV, 1, ian. 1900 ; XXXVII, 10—12, oct.-dec. 1903 ; XXXVIII, 1—4, ian.-apr. 1904.

În volum : Ed. I, col. „Biblioteca pentru toți", nr. 678—679, Ed. „Alcalay", 1911.

V a r i a n t e

p. 3, r. 3—4	— Națiunile cresc, cu brutalitatea... (*Conv. lit.* și vol.).
p. 6, r. 10—11	— să încep cu Italia, ca să leg inelele... (*Conv. lit.* și vol.).
p. 15, r. 3	— dreapta sau la stînga ; închipuiți-vă... (vol.).
p. 16, r. 5	— pace. Atunci se supără ; (vol).
p. 16, r. 30	— zîmbi, poate de mulțumire... (vol).
p. 22, r. 24	— au dovedit că nu produce nimic (vol.).
p. 33, r. 8	— ceea ce-l pune mai presus chiar decît Goethe... (vol).
p. 37, r. 2	— ce spui ; Deprinde-ți spiritul... (vol.).
p. 44, r. 26	— de 2000 de ani... (vol.).
p. 48, r. 7—8	— toată *sinceritatea* de mai înainte... (vol.).
p. 56, r. 11—12	— un om atît de sigur ca d-nul... (*Conv. lit.*).
p. 37, r. 17	— fals pentru astronomie... (vol.).
p. 87, r. 21—22	— să-i crești în lumină, să te arăți lor... (vol).
p. 95, r. 13—14	— incomparabilă poezie ; o spunea înfățișarea... (vol.).
p. 103, r. 1	— și pentru noi toți. (vol.).

p. 109, r. 19—20 — să ai o femeie *care să te țină la o parte de mărirea ta*; 4) să cunoști (vol.).
p. 109, r. 26 — Naturile *alese* izbutesc mai lesne... (vol.).
p. 110, r. 12 — desface de pămînt (în vol. urmează aforismul VIII). Egoismul este legea...
p. 118, r. 10 — însușiri patimașe și vor încălzi... (vol.).
p. 144, r. 3 — Sau mai bine sunt; dar ca să poți gîndi (vol.).
p. 149, r. 10—11 — bine înțelesul. — Cu toate astea (vol.).

Cea mai veche mențiune care poate fi pusă în legătură cu romanul *Lydda* e din 25 iunie/7 iulie 1898. Pregătindu-se de plecare către frumoasa localitate Tivoli din împrejurimile Romei, Duiliu Zamfirescu scria semnificativ următoarele către Titu Maiorescu: „Noi, la Tivoli, ca și anul trecut. Să vedem ce o mai aduce Anienul." Se vede că Maiorescu știa limbajul de acest fel și că-i ceruse detalii, căci poetul revine, la 5/17 septembrie, cu explicații: „Ce am făcut la Tivoli... O să vedeți în curînd: o comedie pe perete, un fel de zaharisеală pesimistro-optimistă, din care nu se înțelege decît că Lydda e femeie, iar nu cetate, și că romanul ar vrea să fie scris în formă epistolară. Sper să vă pot trimite pe la sfîrșitul lunei partea I-a pentru *Convorbiri*... Lucrarea se cheamă:

LYDDA

(*Scrisori romane*),

ceva cu două titluri, à la *Ștefan cel Mare sau furtuna marelui rău*, tragodie de dl. Ardeleanu."

Trei săptămîni mai tîrziu trimitea criticului începutul lucrării: „Vă trimit aci alăturat 64 pagini din viitorul roman. Nu știu de veți putea înțelege ceva din ceea ce e scris pînă acum. Gîndurile mele sunt multe și sucite, și numai cînd lucrarea va fi întreagă se va vedea ce am vrut să fac și ce portée morale va avea.

V-aș ruga deocamdată să nu schimbați nimic — decît numai erori de date și de fapte, dacă veți găsi. Încolo, toate curiozitățile mele să rămînă cum sunt. Ce spun eu acolo, și mai cu seamă ce voi spune în urmarea scrisorilor romane ale tînărului, este o convingere a mea, puternică și definitivă, ca *îndreptariu* al vieții.

Partea a II-a, care se va prezenta sub forma unor însemnări zilnice ale bătrînului de la Costieni, va fi urmarea logică, în fapte, a celor enunciate în partea I-a.

Deocamdată atît, așteptînd să vină vremea congediului" (Scris. din 28 sept/10 oct. 1898).

Și numaidecît, ca un memento cu sens de imputare, deși anunțată ca o veste oarecare, informația că „vara asta am prefăcut încercarea de piesă de acum 5 ani, *Thargelia*, și am trimis-o lui Grădișteanu, prin Ollănescu. Vom vedea de se poate juca."

Thargelia fusese, în 1894, la *Convorbiri*, se citise — sau urma să se citească — într-o „junime", după cum reiese dintr-o scrisoare a Anei Maiorescu către scriitor (din sept. 1894) — și nu întrunise aprobarea de publicare. Dacă îi aduce acum aminte de piesă, fără îndoială e numai pentru a-i atrage criticului atenția că nu mai acceptă și pentru noul roman tratamentul piesei. De altfel, începutul scrisorii din 28 sept./10 oct. are caracterul unei notificări fără a se lăsa putința refuzului: „Toate curiozitățile mele să rămînă cum sunt" — deci să se publice și alt nimic!

O lună mai tîrziu, la 30 oct./11 nov., o nouă scrisoare către critic, de data aceasta cu o solemnitate festivă: scriitorul împlinea 40 de ani și simțea nevoia unei declarații oarecum programatice, pe care o și face, fixînd pentru Maiorescu și pentru posteritate cîteva fraze memorabile despre viață, vîrstă matură, familie, copii, rasa latină, împlinirea datoriei de a fi lăsat urmași, cultul tradiției, aprecierea drumului parcurs etc. Scriitorul simte nevoia să se adreseze lui Maiorescu și nu altcuiva „în ziua aceasta solemnă pentru mine", pentru a-și afirma încă o dată stima pentru critic — de fapt pentru a netezi asperitățile începutului de roman, în care era cu neputință să nu se fi recunoscut modelele. După introducerea cu ziua „solemnă între toate", numai omagii lui Maiorescu și judecăți apodictice despre sine însuși: „am rămas același, cu fondul sufletesc moștenit de la părinții mei, români"; acest fond sufletesc „cred, hotărît, că a fost bun, fiindcă m-a păzit de greșeli care mînjesc bolta lăuntrică a conștiinței; ...a fost violent în unele năzuinți, iubitor de sine și vano-glorios" etc. — dar nici o mențiune despre roman. Însă formulele în care se autodefinește sînt, vizibil, anticipări că nu va modifica și nu va retracta nimic din ceea ce era scris în roman, așa cum fusese nevoit să consimtă la *În război*.

Omagiul se asociază și cu o nedelicatețe față de critic — atît de rară la Duiliu Zamfirescu, încît nu ne-o putem explica decît ca pe un supliment cinic la pilula amară administrată prin trimiterea începutului de roman. Anume, îl roagă pe Maiorescu să nu se opună la numirea lui Nicolae Petrașcu la Universitate.

Situația în care se afla criticul era de mai multe ori grea. Mai întîi, era nevoit să publice romanul, deși era indiscutabil polemic față de sine; apoi, Petrașcu fusese de-a dreptul ostil lui Maiorescu începînd din 1892, scrisese despre el un articol negativ în volumul *Figuri literare contemporane* (1894), scosese revista *Literatură și artă română* (nov. 1896), unde se constituise, chiar din primul număr, în opoziție antimaioresciană și antijunimistă, avusese polemică aspră cu *Convorbirile* și chiar alimentase cu iscusință o supărare a lui Duiliu Zamfirescu în ianuarie 1897 împotriva Junimii și a lui Maiorescu. Criticul le știa toate acestea, iar scriitorul avea cunoștință și el de opinia lui Maiorescu, care vorbea despre „mișelul de Petrașcu".

Dar el mai știa că Maiorescu avea cîteva principii intangibile, între care o corectitudine excesivă, și mai era convins că, aflat într-o situație de incompatibilitate morală, criticul va da urmare solicitării — ceea ce a și făcut, și adversarul său declarat, Petrașcu, a fost numit la catedra de Istoria literaturii române moderne!

În alte momente, anterioare, ale relațiilor dintre ei, este clar că Duiliu Zamfirescu ar fi evitat să-i creeze lui Maiorescu atare imposibilitate de a refuza. Într-un fel e o supralicitare malițioasă a neplăcerii pe care urma să i-o pricinuiască, tot atunci, criticului romanul *Lydda*.

De aici în continuare se desfășoară o lungă corespondență despre roman, din care nu avem decît partea care-i aparține scriitorului și din care vom consemna doar fazele mai importante.

Maiorescu citește cele 64 pagini pe la jumătatea lui noiembrie și notează cîteva observații, din care o cunoaștem numai pe aceea privind-o pe Caterina II-a, a cărei menționare în roman îi crea acesteia o situație dezavantajoasă față de alte figuri feminine (Elisabeta, Debora, Jeanne d'Arc). Scriitorul acceptă observația, dar nu și modificarea! — și, în continuare, cere „să nu se publice deodată prea multă materie din *Scrisori*", pentru că autorul lor nu e prea avansat cu lucrul la restul romanului. Însă la sfîrșitul anului (de „Crăciunul nemțesc 1898"), partea I-a era gata toată și era anunțată și partea a II-a, unde „se va desfășura adevăratul roman", la care scria neîntrerupt.

Începutul de an 1899 îl petrece în țară, pînă la jumătatea lui martie, deci lucrul la roman se întrerupe, și se întrerupe și apariția lui în *Convorbiri*, odată cu numărul pe februarie, după ce întreaga parte primă apăruse timp de 5 numere, începînd cu octombrie 1898.

Nu e clar dacă partea a II-a, *Însemnările bătrînului*, a fost predată acum, nici dacă aceasta era încheiată. Din tabăra convorbiristă nu răzbate nici un ecou, decît o negare globală din partea lui Maiorescu, chiar la sosirea scriitorului în concediu la București: „Eu credeam, la început, că erau bune. D-voastră mi-ați spus astă-iarnă, la București, că nu vă plac; și, cum eu am încredere în judecata d-voastră personală, m-ați pus la grea încercare, cu atît mai mult că mă și osteniseră prin încordarea minții la lucru" (Scris. din 21 iul./2 aug. 1899).

Însă, la sfîrșitul lui iulie 1899, „generația tînără" de la *Convorbiri* — de fapt numai I. A. Rădulescu (Pogoneanu) — trimite lui Maiorescu — din Leipzig, unde era plecat să-și pregătească doctoratul — o scrisoare foarte prielnică romanului. Criticul o transmite scriitorului la Roma, pricinuindu-i acestuia o vie satisfacție („Crîmpeiul din scrisoarea lui Rădulescu e foarte bine venit, pentru a mă scoate din îndoiala în care mă aflu cu *Scrisorile romane*") și prilejuindu-i o interesantă explicație cu privire la esența unora din referirile filozofice. Duiliu Zamfirescu declară romanul drept o dezbatere originală de morală, avînd la bază „ethica" lui Spinoza. „Închipuiți-vă că eu credeam, nici mai mult, nici mai puțin, că am scos o umbră de idee nouă cu privire la știința moralei, umbră numai, nebuloasă, încurcată, dar care, cu timpul, s-ar fi luminat. Temelia ei este în ethica lui Spinoza, pe care eu o văzusem atît de apropiată de datele științei moderne. În aceasta și stă umbra de idee nouă, în expunerea unor noțiuni morale, de cel mai pur optimism, care să se lege de o parte cu intuițiunile lui Spinoza, iar de alta cu dovezile experimentale moderne. Dar ce-i faci omului prost și nervos!... Observația d-voastre era ca ecoul propriei mele îndoieli: ce te apuci tu, scriitor de poezele și romane, să plictisești lumea cu necazuri de astea!... Este adevărat că întreaga mea viață actuală este guvernată de ideile expuse în prima parte a *Scrisorilor romane*, și că acest fel de *Îndreptar* m-a liniștit și m-a așezat în scaunul de a trăi pentru tot restul zilelor. Așa cred, cel puțin" (Scris. din 21 iul./2 aug. 1899).

Cîteva adaosuri lămuritoare la rîndurile de mai sus sînt absolut necesare.

În adevăr, există în prima parte a romanului, mai exact: în ultima scrisoare a lui Mircea M., care e și ultima a primei părți, o trimitere largă la *Etica* lui Spinoza, care ar consta, în esență, în ideea că divinitatea e în fiecare om, o convingere umană despre existența unei forțe, însă departe de Dumnezeul creștin, pe care-l admite Lydda, într-o formă simplă, neintelectuală. Însă ideea că Dumnezeu e o proiecție a omului, o creație a lui, Duiliu Zamfirescu o afirmase încă în anul 1880, înainte de plecarea la Hîrșova. Într-o scrisoare datată 16 august îi explica prietenului Duiliu Ioanin, cu vădite împrumuturi chiar din Spinoza, însă tălmăcite copilărește, amestecate — ca și în *Lydda* — cu darwinism,

că „un Dumnezeu care nu poate să fie perfect nici înaintea creațiunilor sale nu mai este un Dumnezeu. Dumnezeu suferă! suferă de cea mai mare boală a omenirii, suferă de egoism!" În continuare, sînt negate atotputernicia, eternitatea divinității, puritatea ei, seninătatea ei perfectă. „Este un Dumnezeu sfîrșit, supus la aceleași legi dureroase ca și omenirea, este o ființă neperfectă. Tu vrei să crezi că Dumnezeu a făcut pe om după chipul și asemănarea sa; eu cred tocmai dimpotrivă, că omul a făcut pe Dumnezeu după asemănarea și chipul său, deci l-a făcut imperfect, precum însuși este.

Cu religiunea mea, mi se pare că poți mai lesne și mai bine să-ți explici și pe om și puterea creatoare... Sper să te fac ateu."

Evident, între Duiliu Zamfirescu din 1880 și între Mircea M. din 1898 e o deosebire mare, însă nici Mircea nu e un credincios din seria Lyddei, care e creștină, ci un liber cugetător spinozian sau cartezian, un raționalist.

Oare Duiliu Zamfirescu se iluziona, în adevăr, că descoperise o umbră de idee nouă cu privire la „știința moralei", cum afirmă, sau e numai o formulă pentru a atenua senzația neplăcută ce o va fi avut Maiorescu, descoperind cum i se contestă afirmațiile, abil puse în scrisorile lui Mircea, în răspunsurile bătrînului, cum se dau la iveală controverse rămase pînă atunci doar în corespondență, se fac aluzii la situații cunoscute numai de el și de scriitor etc.?

Tezele pe care le expune Mircea în scrisoarea sa ultimă aparțin părții a cincea din *Etica* lui Spinoza. Acolo se vorbește despre imposibilitatea pesimismului, argumentată prin faptul că orice idee care se raportează la ideea de Dumnezeu, se leagă în ultima instanță de capacitatea umană de a acționa, iar acțiunea este dovada libertății omului, deci a ne-dependenței de divinitate. Bătrînul Filip, om al rigidității geometrice, logice, e combătut în roman pe propriul lui teren, de o etică tot spinoziană (cea a lui Spinoza era *„ordine geometrica demonstrata"* — demonstrată după ordinea geometrică, deci rigidă, mecanică, însă dinamică, o etică optimistă, a acțiunii, a dragostei). Aici ar apărea „umbra" de inovație la care face aluzie Duiliu Zamfirescu, dar de fapt totul e o întorsătură subtilă pentru a sugera lui Maiorescu închistarea sa de gîndire într-un cartezianism nu teoretic, ci rigid, diformat — căci și Spinoza se depărtează de cartezianism, o spune și Mircea M.!

Scrisorile lui Duiliu Zamfirescu către Maiorescu — cele veritabile, nu ale lui Mircea către Filip — par să declare o totală dragoste și admirație, neștirbită de nimic, neumbrită de vreun nor. În fapt, scriitorul se emancipa net de modelul său, de tutela intelectuală a criticului, și

toate faptele din această serie, atît din roman, cît și din corespondența propriu-zisă, sînt, în forme diverse, manifestările unei preocupări unice. Atunci cînd îi declară lui Maiorescu că el, scriitorul, se conduce după „îndreptarul" din *Scrisorile romane*, e clar că atestă încă o dată ruperea definitivă de catehismul criticului. O spune indirect în aceeași scrisoare din 21 iul./2 aug. 1899: „Ce te apuci, tu, scriitor de poezele și romane, să plictisești lumea cu necazuri de astea!..." Merită să notăm că finalul discursului de răspuns al lui Maiorescu, la primirea scriitorului la Academie, în 1909, se compunea dintr-o dezvoltare chiar a acestei idei a lui Duiliu Zamfirescu, ea însăși preluată din articolul lui Maiorescu, *Poeți și critici* (1886): ca scriitorii să rămînă la locul lor, scriind literatură, lăsînd criticilor sarcina de a judeca și aprecia creația. Este neîndoios că disputa aceasta avusese loc de multe ori între scriitor și critic, de vreme ce ea apare și în corespondența lor, și în roman, și în răspunsul la discursul de recepție.

Odată clarificat, în sfîrșit, faptul că romanul are audiență la mai tinerii cărturari, deci poate interesa publicul literar al epocii, în timp ce lui Maiorescu, personal, îi displăcuse — Duiliu Zamfirescu reia partea a II-a, la care îl îndemna și o scrisoare nesemnată, pe care el o atribuie aceluiași I. A. Rădulescu: „Am primit de la dl. Rădulescu (îmi închipuiesc) o foarte gentilă rugăminte de a continua *Scrisorile romane*. Vă rog să-mi dați adresa sa la Lipsca." (Adaos din 8/20 septembrie 1899, pe scrisoarea din 21 iul./2 aug., care fusese returnată, destinatarul Maiorescu fiind între timp plecat de la adresă.)

De aici începe o ciudată tăcere în jurul romanului și interesul scriitorului pentru el pare a fi scăzut de tot. Începutul părții a II-a se publică în *Convorbirile* pe ianuarie 1900, apoi continuarea nu o mai întîlnim decît după aproape patru ani, în octombrie 1903, cînd publicarea urmează iar, în porțiuni mici, timp de 7 luni. Între timp, se scriu *Îndreptările*, de asemenea articolul — care a luat autorului destul timp de documentare și elaborare — *Literatura românească și scriitorii transilvăneni* (*Revista idealistă*, sept. 1903), alte nuvele și poezii. Deci, *Lydda* nu prezenta atracție, deși rămînea o piesă de suflet pentru scriitor, un strat spiritual superior, față de care *Îndreptările* erau de o tensiune diferită. „Noul meu roman este altceva decît *Lydda*", îi va scrie el criticului la 10 dec. 1901. Era expresia unui program *național*, în timp ce *Lydda* era traducția unei chestiuni *intime*, de etică.

La această dată, din romanul început nu mai avea scrise decît puține rînduri („Din *Lydda* am vreo zece pagini rămase în cartoane"),

dar lucrul mergea greu, din motive pe care azi le putem aproxima — dacă urmăm explicația pe care am propus-o în rîndurile de mai sus, cu privire la substratul romanului — ca fiind determinate în primul rînd de preocuparea de a compensa și recompune (prin *Îndreptări*) ceea ce se deteriora prin celălalt roman, în planul relațiilor cu criticul. *Îndreptările* aduceau un elogiu nelimitat lui Maiorescu, numindu-l „cel mai frumos produs al renașterii vieții noastre românești". „De la începutul veacului pînă astăzi, România nu a avut un bărbat care să reunească toate calitățile fondamentale ale rasei la un mai înalt grad" — afirmă preotul Moise Lupu, erou al *Îndreptărilor*.

Contradicția între cele două romane e numai aparentă: *Îndreptările* creau portrete ideale, ca efect al unei încercări de pedagogie socială, un deziderat de viitor, în timp ce *Lydda* era o expresie mult mai directă a unor convingeri proprii.

Ca și lui Maiorescu, i se face un foarte favorabil portret lui D. A. Sturdza în *Îndreptări* („D-nii Sturdza și Carp sunt două adevărate caractere, cel dintîi prin patriotismul său ridicat la cea mai înaltă expresie, prin munca sa fără preget, prin puritatea vieții sale..." etc.), însă Duiliu Zamfirescu îl detesta pe șeful partidului liberal („un român născut boier, cu instincte de țîrcovnic, fățarnic, înzestrat de la natură cu o încăpățînare de măgar, neavînd nimic din calitățile și cusururile rasei, fără nici un fel de talent..." etc., etc.). Deci, textul romanului *Îndreptări* nu exprimă totdeauna și exact opinia intimă a scriitorului. El vedea perfect cu putință să ridice pe soclu într-un roman pe critic, și în alt roman, scris concomitent, să-l arate eșuînd în formula proprie de viață. Dacă trebuie să admitem că numai una din cele două păreri e cea cu adevărat proprie scriitorului, atunci e clar că numai cea din *Lydda* poate exprima convingerea lui. Totodată, însă, trebuie să privim cu relativă circumspecție și prețuirea pe care el o acordă acestui roman; criticul îi comunicase despre partea I-a că nu-i place; era deci de resort ca autorul să-i sporească importanța, pentru a atrage și pe această cale lui Maiorescu atenția că trebuiesc căutate semnificații mai adînci în *Lydda*, decît ale unei istorii complicate de dragoste. „Mă tem însă că nu voi fi în stare a urma deocamdată proza atît de îngrijită (din punctul meu de vedere, adică al migăliturii) a acestei *Lydda*." Că scriitorul îi traduce criticului, pe diferite căi, coordonatele romanului, faptul că acesta conține o poveste cifrată ai cărei eroi sînt lesne de identificat, rezultă chiar din scrisoarea datată 10 dec. 1901, de unde sînt extrase ultimele citate de mai sus. Căci, știrile despre mersul celor două romane (*Îndreptări* și *Lydda*) sînt amestecate cu imputări și chiar acuze

grave: „Despre politica făcută de alții sunt dezgustat... Ca să prind interes de dînsa, ar trebui s-o fac eu... Acum doi ani, cînd erați la guvern, cînd prin urmare puteați și trebuia să mă numiți ministru, nu m-ați numit." Bănuind o supărare a criticului, și pentru reproșurile din scrisori, și pentru ce se așternuse în *Lydda*, scriitorul îi cere un cuvînt de răspuns, mirîndu-se asupra cauzelor care ar fi putut produce tăcerea lui Maiorescu: „Sunteți rănit în ceva de mine? Este iar vreo zînzanie literaro-socialo-funcționărească la mijloc?"

Zînzanie nu era, ci doar o dispută pentru felurite necazuri mai vechi. Criticul avea să nege și „rănirile" presupuse de scriitor și orice alte umbre în raporturile lor — act de mărinimie și de superioară trecere peste convulsiile cîmpului literar. Scrisoarea lui, din 29 apr./12 mai 1902, s-a pierdut, dar conținutul ei îl cunoaștem din răspunsul lui Duiliu Zamfirescu, care-și reafirmă cu acest prilej asigurarea despre „încrederea ce trebuie să aveți în calda mea prietenie pentru d-voastră, în care se confundă admirațiunea pentru scriitor, respectul pentru caracterul omului, simpatia de persoana morală în tot complexul ei" (Scris. din 28 mai/10 iun. 1902). Sînt declarații din seria celor cuprinse în romanul *Îndreptări*, și nu se poate spune că scriitorul nu credea în ele, dar în același timp el construia și un edificiu contrar de argumente, cu privire la care îl cerceta mereu pe critic, iar acesta se prefăcea că nu observă adresa, întrucît totul se petrecea în planul literaturii. Cînd însă polemica a devenit publică în articole (cel din *Revista idealistă*, 1903), în *Discursul de recepție* (1909), abia atunci Maiorescu s-a formalizat și a luat act, dînd o replică severă, în care avea să implice, deși fără să le numească, și antecedentele din *Lydda*.

Nu mai puțin, corespondența care urmează este calmă, chiar mărturisind o adîncă afecțiune reciprocă, scene de mare și delicată prietenie (scrisori din 9 aug. și 14/27 nov. 1902), o vacanță în patru a celor două familii — și *Lydda* din ianuarie 1900 rămîne mereu întreruptă, aproape și uitată, cu tot ceea ce o astfel de carte putea scormoni între doi oameni, fiecare cu un accentuat amor-propriu. Totul durează pînă în toamna și iarna 1902, cînd scriitorul prezintă romanul *În război* la Academie și un nou diferend izbucnește, căci Maiorescu era hotărît să voteze pentru povestirea istorică *Din bătrîni*, a lui Slavici. Oricum, momentul era al transilvănenilor, chestiunea provinciei de peste munți era acută, întregul semănătorism alimenta oficial mișcarea și povestirea lui Slavici merita fără discuție premiul, ca și *În război*, dar Duiliu Zamfirescu nu socotea la fel și, în *Revista idealistă*, execută lucrarea cu o violență care ar dovedi opacitate literară, dacă n-am ști că e de-

terminată de un moment de mînie cu totul personal. Aceasta în septembrie 1903; iar în octombrie reîncepe *Lydda*, cu continuarea *Însemnărilor bătrînului*, care, putem deci presupune, a fost scrisă sub influența mîniei declanșate de controversa epistolară cu criticul, ca și articolul *Literatura românească și scriitorii transilvăneni*.

Ca scriitorul să fi scris urmarea romanului *numai* sub impresia supărării din iarnă — cum s-a întîmplat evident cu articolul — e o ipoteză pe care nu o putem accepta; el o scria oricum. Dar că o acidulare de substanță a intervenit, aceasta este lesne de presupus, și bătrînul Filip a fost pus să expieze mai acut, să ducă la un mai evident eșec direcțiile maioresciene de gîndire. Maiorescu a votat la Academie *pentru* romanul *În război*, prilejuindu-i scriitorului cîteva cuvinte protocolar-recunoscătoare („Sunt mișcat de cuvintele ce ați rostit în Academie pentru mine"...; „intervenirea d-voastră în discuțiune încălzise atmosfera și ridicase dezbaterile la înălțimea cuvenită" (Scris. din 11/24 mai 1903), dar o distanță, o răceală stăruie mereu, cînd subteran, cînd în lumină, demonstrînd iminența unei rupturi, pe care o și vestește către finele lui 1903: „Am încă doi ani pînă ce afacerile mele se vor pune la cale, așa ca să pot părăsi cariera în orce moment. De acolo înainte n-o să vă mai ascult în toate, dar o să vă iubesc poate și mai mult" (Scris. din 25 oct./7nov. 1903). „Afacerile" nu erau altceva decît marea întreprindere viticolă de la Faraoane: plantate cu doi ani înainte, viile intrau din plin pe rod abia peste alți doi ani, permițîndu-i scriitorului să poată renunța, eventual, la salariul de diplomat, pe oare să-l înlocuiască lesne cu veniturile viei și pivnițelor. Adică exact așa cum condiționa de două ori în *Lydda*, în secvența a 4-a din *Măsura dreaptă a vieții*, dar și în prima scrisoare a lui Filip, care inaugurează romanul: „Ca să ajungi la vreo ispravă în politică se cere: ... 2) să ai sau să-ți agonisești stare" — deci să ai independență materială, să nu fii redus la condiția de funcționar salariat. Momentul e al elaborării ultimei părți din *Lydda*, lucrul îl atestă chiar Duiliu Zamfirescu într-o scrisoare trimisă criticului la 6/19 dec. 1903, cînd apăreau în *Convorbiri* capitolele de la mijlocul părții a II-a a romanului.

Scriitorul alcătuise o lungă epistolă, în care-și fixa opiniile despre rege, despre partidul conservator, care acceptase „integrarea" — reunificarea — cu junimiștii, despre Carp, Sturdza etc., iar la sfîrșit îl prevenea pe critic că scrisese nu pe o hîrtie specială, ci pe aceeași pe care se elabora, în chiar acel timp, romanul: „Forma acestei scrisori se explică prin trecerea de la manuscrisul *Lyddei* la răspunsul scrisorii d-voastre. E bine înțeles că totul este personal. După ce veți citi pe *Lydda*, vă rog să-mi scrieți ce credeți."

Așadar, în decembrie, romanul încă nu era gata, ci înainta destul de greu și, pe măsură ce se scria, era trimis și se tipărea în revistă. Finalul avea să se amîne pînă în februarie 1904, cînd scriitorul îl vestește pe critic: „Eu sper să sfîrșesc zilele astea pe *Lydda*" (Scris. din 11/24 febr. 1904) — dar textul a fost trimis revistei peste cel puțin o lună, căci iată ce-i scria lui Maiorescu la 5/18 aprilie 1904:

„Cu numărul din aprilie al *Convorbirilor* se sfîrșește partea a II-a din *Lydda*. Începe cu no. 1 al anului 34, apoi sare la no. 10 al anului 37, și de acolo urmează neîntrerupt pînă astăzi. Aștept cu nerăbdare să cunosc părerea d-voastre asupra ei, cu atît mai mult că, a-priori, ar trebui să nu vă placă, din cauza prea multor lungimi și teorii. Și e probabil că nu vă va plăcea. Eu socotesc însă că dezvoltarea logică a caracterelor admite ca demonstrate și posibile toate teoriile și toate extravaganțele, dacă ele sunt în nota indivizilor. Aș dori mai cu seamă să-mi spuneți dacă, închisă cartea la ultima filă, aveți impresia unei opere de artă sau nu, precum și dacă se simte suflul de idealitate ce a hrănit gîndurile mele de atunci."

Pe colțul acestei scrisori, Maiorescu a notat: „Răspuns la 24 mai/6 iunie, să discutăm oral" — despre ce? se pare că nu despre roman, ci despre complicatele probleme politice abordate de scriitor, privind în continuare dificila reunificare a conservatorilor „bătrîni" cu junimiștii, acum și ei sosiți bine la pragul bătrîneții (criticul avea 64 de ani, Carp 67 !).

Despre *Lydda* criticul a trimis o scrisoare, pierdută din păcate, însă lesne de reconstituit în sensul ei principal din răspunsul scriitorului, în care se face o interesantă precizare a substanței romanului. Interesantă de două ori — o dată pentru că, în adevăr, traduce unele din intențiile lui Duiliu Zamfirescu, dar a doua oară pentru că scrisoarea uzează mereu de ambiguități și perifraze, care îndreaptă pe cititor — de fapt pe critic! — spre înțelegerea cărții cînd ca o pură fantezie, fără legătură cu raporturile cu Maiorescu, cînd ca o interpretare și stilizare a acestora.

„Îmi vine să zîmbesc văzîndu-mă obligat a vă asigura că nimic — nici cineva, nici ceva — *heterogen* nu mă stăpînește. Omogeneitatea între felul d-voastre de simțire artistică și felul meu de simțire artistică urmează și mai departe — neapărat, cu diversificarea ce derivă din *inșii* noștri, cari sunt doi, iar nu unul. Eu, cel puțin, mă onorez a crede

că sunt — artisticamente — omul cel mai apropiat de d-voastră din toate milioanele de români ce trăiesc pe glob.

Aş fi gata să fac o prinsoare: că aş putea adnota, acasă la mine, *Convorbirile*, întocmai cum le-aţi adnotat d-voastră.

De ce atunci nu am lăsat la o parte ceea ce ştiam că nu place? Pentru că unitatea concepţiunii romanului meu cerea ca el să se desfăşoare aşa şi nu altfel — şi aici intervine *insul*, cu acea parte endocardiacă (cuvînt pretenţios, dar just), care trebuie să rămînă a lui şi să nu o schimbe pentru hatîrul nimănui. Aşa, bunăoară, platoniada şi observările asupra lui Shelley vă par d-voastre imposibile pe cînd ele stau acolo tocmai ca să facă posibilă idealitatea Lyddei. Cine sufere devine posac şi hărţăgos în practica zilnică, iar în teoria vieţii pesimist, chiar dacă este equilibrat de natură în facultăţile sale sufleteşti. Pentru a nu murmura în contra soartei, credincioşii au religia, iar minţile superioare au refugiul în ideal. Pentru asta însă se cere mai cu seamă o deprindere a facultăţii noastre abstractive de a lucra cu materialul sufletesc în aşa chip, încît acesta să se simtă într-o continuă devenire către mai bine.

Acum, că lucrarea e terminată şi nu mă mai interesează, *Lydda* îmi pare *une bonne action*, în înţeles că poate rectifica unele conştiinţe femeieşti şi ajuta pe altele să se ridice şi să se consoleze.

Şi, pentru Lydda, Platon şi Shelley erau condiţionarea absolută a binelui abstract." (Scris. din 28 mai/10 iunie 1904).

„Rectificarea conştiinţelor" era o preocupare a scriitorului încă de la romanele anterioare, *In război* şi *Indreptări*, un program în ordinea gheristă cea mai autentică, nu în cea maioresciană. Totuşi, în cazul *Lyddei*, această intenţie de asanare a conştiinţelor femeieşti e atît de slab slujită de substanţa romanului, încît afirmaţia scriitorului ne apare doar ca o încercare de a abate atenţia criticului spre zone mărginaşe, în interpretarea simbolurilor sau fabulelor utilizate.

Textul scrisorii citat mai sus e plin de atari simboluri şi fabule, aluzii cînd mai străvezii, cînd mai învăluite. Astfel, cînd scriitorul se preface că nu a înţeles ce vrea să spună criticul prin „cineva" sau „ceva" *heterogen* care-l „stăpîneşte" pe Duiliu Zamfirescu, aceasta e mai puţin decît o cochetărie: e o încercare destul de ostentativă de a-l provoca pe Maiorescu să declare el însuşi că s-a recunoscut în roman. Elementul *heterogen* este distanţa intervenită între ei, diferenţa dintre ei, modul diferit de a gîndi în probleme diferite, de la cele politice pînă la cele literare, şi chiar modul deosebit de a se comporta al scriitorului faţă de fostul său magistru şi model. Maiorescu se recunoscuse o vreme în discipolul său, poetul şi romancierul; de la o vreme nu se mai recunoaşte — din cauza lui Duiliu Zamfirescu, desigur. A face din asta o vină unuia din ei ar fi greşit, şi disocierea aparţine chiar scriitorului, atunci cînd vorbeşte despre „*inşii* noştri, care sunt doi, iar nu unul", despre „acea parte endocardiacă" a *insului*, „care trebuie să rămînă a lui şi să nu o schimbe pentru hatîrul nimănui". Acest *nimănui* îl vizează voalat pe critic: al lui e „hatîrul"! In fond, la cei patruzeci de ani cînd se zămisleşte ideea romanului şi apare chiar începutul lui, scriitorul declară că îşi dobîndise clar *insul*, personalitatea, că pe critic avea să-l asculte mai puţin şi să-l iubească — poate — mai mult etc. Procesul e firesc, numai procedura e neobişnuită şi, întrucîtva, neloială faţă de critic. Întrucîtva, dar nu de tot, căci şi acesta îşi manifestase în diferite forme iritarea în faţa emancipării fostului discipol, voise să o oprească, îi lovise prietenii, îi negase unele activităţi literare sau manifestări din sfera vieţii literare.

Răspunderea pentru „diversificarea ce derivă din *inşii* noştri" era astfel împărţită şi, cum spuneam, de aşteptat să se producă. Scriitorul îl regreta pe Don Padil, înăbuşit în el odată cu intrarea definitivă în Junimea, poate chiar la sugestia criticului, în orice caz după modelul lui. Încît, trebuie să ne întrebăm dacă afirmaţia despre cel ce devine, „în practica vieţii", posac şi arţăgos cînd sufere, iar „în teoria vieţii pesimist, chiar dacă este equilibrat" interior — se referă la critic, sau la scriitor însuşi? Ambii îndeplineau toate condiţiile de mai sus — erau deopotrivă „equilibraţi" sufleteşte, amîndoi se iritau şi deveneau posaci şi arţăgoşi în relaţiile reciproce, numai că Filip A. este singurul pesimist, pe cîtă vreme Mircea M. este optimist chiar în pragul morţii.

Că toată desfăşurarea romanului era descrierea stilizată a raporturilor cu criticul, pe care Maiorescu se prefăcea că nu o observă, rezultă şi din textul aceleiaşi scrisori din 28 mai/10 iunie 1904: „E curios cum noi ne înţelegem, în fond, asupra mai tutulor impresiilor literare, şi cum în formă adesea ne despărţim" — şi aduce o foarte severă contestare a unor opinii ale criticului, nu formulate de acesta, ci presupuse de scriitor. I le atribuie, deci, şi apoi i le neagă, atribuindu-şi sie o dreptate pe care, la urma urmei, putea să n-o aibă, opinia reală a criticului fiind eventual diferită de cea presupusă de Duiliu Zamfirescu.

Lydda continuă să-i preocupe însă pe amîndoi. O scrisoare a criticului, probabil din 24 nov./7 dec. 1904 (după cum se deduce dintr-o adnotaţie a lui Maiorescu pe scrisoarea lui Duiliu Zamfirescu din 18 nov./1 dec. acelaşi an), formula întrebarea dacă scriitorul nu simte cumva nevoia „să se dezbare" de *Lydda*. (Lydda-eroina, sau *Lydda*-

romanul? După sensul ulterior al frazei, pare că e vorba de *Lydda*-romanul.) Ce anume trebuia părăsit din seria de atitudini și procedări din roman, pe care criticul le vedea reluate în nuvela *Petrică*? Poate o anumită admirație a scriitorului pentru boemă? Poate motivul dragostei unui artist pentru o femeie, sau a mai multor bărbați pentru aceeași femeie?

„D-voastră mă întrebați dacă nu mă dezbar de *Lydda*. Eu primesc scrisori din țară, în cari mi se spune (negreșit, cu multă exagerare) că literaturile tuturor țărilor nu au creat un tip ideal mai frumos ca acesta. E o vorbă umflată, și nu v-aș cita-o, dacă n-ar dovedi diversitatea judecății omenești. E inutil să adaug că eu pun pe a d-voastre mai presus de toate."

Ce va fi fost în continuare între scriitor și critic după această scrisoare, privitor la *Lydda*, nu mai avem mărturii, decît în violenta ciocnire directă, publică, din incinta Academiei, în 1909, apoi, tot acolo, în 1911, cu prilejul discursului *Metafizica cuvintelor și estetica literară*. Chiar în aceste prilejuri, ecoul înfruntărilor determinate de roman nu e direct, dar drojdiile lor sînt implicate.

Vom consemna, în continuare, deși ele s-au consumat *înaintea* acestui final epistolar cu criticul, mărturiile scriitorului către I. A. Rădulescu-Pogoneanu, acela care, mai întîi din București, apoi din Leipzig, transmisese o bună părere despre *Lydda*. Pedagogul și filologul, care debuta la 1904 cu un volum despre *Problemele culturii românești*, era un om de vaste cunoștințe, deși îndeletnicirea lui la *Convorbiri*, în ultimul deceniu al veacului, era să execute corectura paginilor tipografice. În Junimea era însă membru activ și publica în revistă, din al cărei comitet — tînăr — făcea parte, alături de P. P. Negulescu, D. Evolceanu, Mihail Dragomirescu și alții.

Maiorescu îl vestise pe scriitor, la Roma, de buna impresie ce avusese I. A. Rădulescu privitor la *Lydda*, apoi cei doi luaseră legătură directă pentru a discuta despre felul cum va arăta partea II-a a romanului. Deși scrisoarea de răspuns lui I. A. Rădulescu e relativ lungă, despre substanța propriu-zisă a ceea ce urma să conțină această a doua parte din *Lydda*, practic nu se spune nimic. Amabilitățile sau maximele introductive („discreta dar foarte gentila atențiune de la Lipsca"; „vă mulțumesc de sprijinul sufletesc ce dați încercării mele"; „pe mine, laudele mă supără, după cum mă supără tăcerea" — în jurul literaturii sale) mărturisesc încă o dată sensibilitatea scriitorului față de tot ceea ce se spunea pe seama cărților ce publica. Maiorescu declarase, cu franchețea lui severă, că *Lydda* nu-i place, și poate că această exprimare netă a opiniei, poate chiar o anumită rezervă sau îndoială proprie asupra a ceea ce trebuia să conțină mai departe romanul, i-a întrerupt scriitorului lucrul la carte. Acestea se simt deopotrivă din scrisoarea către I. A. Rădulescu, dar nici un element epic nu se comunică: „Partea a II-a din *Lydda* e începută și vă făgăduiesc s-o urmez mai departe. Îmi veți spune, personal, ce credeți despre dînsa, după cum vă rog să-mi spuneți ce ați găsit nepotrivit în partea I-a. În general eu nu prea schimb ușor; aceasta nu din amor-propriu prostesc, ci din nevoia de a lăsa lucrării unitatea sa integrală..." Și tot așa despre rolul fiecărui cuvînt pe care-l scrie, despre faptul că romanele sale se publică în revistă, pe măsură ce se scriu, că la apariția lor în volum e dispus să facă „toate schimbările ce mi se cer" — dar făcea extrem de puține astfel de schimbări (Scris. din 30 oct./11 nov. 1899).

Nici următoarea scrisoare, din 13/25 dec. același an, nu e mai explicită. Dincolo de afirmația că „și aici (adică în *Lydda*, n.n.) năzuința rămîne mai prejos de țintă, ca și cum o licărire cerească ar tremura pe orizontul himeric al vieții..." etc., sau de promisiunea că „orcum, am să încerc a-l sfîrși (romanul, n.n.), cu această adăogare, că d-voastră ați contribuit a mă reînsufleți la lucru..." — nu avem nici de astă dată vreo precizare despre ce putea fi partea a doua a cărții.

Trebuie să admitem că nici scriitorul nu avea foarte clare coordonatele noii desfășurări, de după moartea lui Mircea M. Poate că, inițial, epica trebuia să aibă alt curs — singurul lucru pe care-l putem afirma cu certitudine e că unele episoade cu rol esențial erau rodul chiar al momentului cînd se scria cartea, nu transcripții ale unei elaborări mentale mai vechi. E cazul capitolului despre *Faust*.

Bătrînul Filip A. vede, împreună cu *Lydda*, la Operă, transpunerea celebrei lucrări a lui Goethe, și înțelegem, atît din relatările lui, cît și dintr-o scrisoare a lui Duiliu Zamfirescu către Mihail Dragomirescu, că nu e vorba de opera lui Gounod, ci de *Mephistophelles* al lui Arrigo Boito: „Asistam mai zilele trecute la reprezentarea operei *Mephisto* de Boito" (Scris. din 2/14 dec. 1899). Se confirmă existența celor 11 pagini din roman, declarate și lui Maiorescu. („Cele 11 pagine ce sunt scrise de mult mă emoționează încă și acum"), dar își constată dificultatea de a reintra în atmosfera lor („Nu știu de voi mai regăsi atmosfera caldă din trecut, spre a le continua"). După cît însă cunoaștem modul de lucru al scriitorului, putem spune mai curînd că nu chestiunea reintrării în atmosferă îl împiedica la lucru, ci nepreciziunile epicii ce trebuia dezvoltată în continuare. Dovadă că, după cele 11 pagini, pe

care le avea scrise și care conțin întîlnirea lui Filip cu Lydda și apoi drumul lor împreună la cimitirul Testaccio — reluarea romanului are loc chiar cu descrierea serii în care Duiliu Zamfirescu însuși vede pe *Mephistophelles* al lui Boito. Aici se clarifică pentru personajul romanului ideea că unica realitate în viață, neînfrîntă, este poezia, deci arta, așa cum ea fusese pentru Mircea M., nu și pentru Filip. Acesta se rătăcise în filozofie. Însă Faust descoperă, odată cu Goethe — în versurile operei lui Boito, și Duiliu Zamfirescu citează amplu — că idealul suprem posibil este „la santa poesia" [4] :

Giunto sul passo estremo
Della piu estrema eta
In un sogno supremo
Si bea l'anima gea.
. . . .
Volio che questo sogno
Sia la santa poesia.
E l'ultimo bisogno
Dell esistenza mia. *

Turburarea lui Filip („Eram bolnav de emoțiune") trebuie să fie aceea a lui Duiliu Zamfirescu însuși, care descoperise axul părții a II-a a romanului. În adevăr, Filip va ajunge apoi să scrie el însuși o poezie. „La urma urmelor — va exclama el, cu fiorul din seara operei *Mephistophelles* — cînd toate cad, totul te înșală, rămîne, vorba lui Faust: poezia."

Concluzia e a lui Duiliu Zamfirescu, nu a lui Maiorescu, dar efectul scontat e din seria „îndreptărilor" dorite de scriitor, în acest moment al evoluției sale, și pe care le propune nu doar publicului, ci și fostului său magistru. N-ar fi exclus ca această poezie să fie dintre acelea trimise anterior *Convorbirilor* și refuzate de critic cu sentințe de felul: „M-ai făcut arbitru, am hotărît: alăturata trimite-o la *Ateneu* sau la orice altă colecție de maculatură" (Scris. din 13/25 mai 1894).

Un alt corespondent, în epocă, al scriitorului, căruia putea să-i comunice date despre roman, este Mihail Dragomirescu, acum înlocuitorul lui Iacob Negruzzi la redacția *Convorbirilor*, dar nici în scrisorile către el nu aflăm mai mult decît în cele trimise lui I. A. Rădulescu-Pogoneanu. O acceptare de a figura într-un număr festiv al revistei (Scris. din 17/29 nov. 1899), o ofertă de a trimite cele 11 pagini din

* „Ajuns la ultimul pas / Al celei mai din urmă vîrste, / Într-un vis suprem / Se strînge sufletul acum. / /
Vreau ca acest vis / Să fie sfînta poezie. / Este cea din urmă nevoie / A existenței mele."

Lydda, pe care le avea scrise, și mereu promisiunea că „ceea ce am voit să fac din acest roman se va vedea numai cînd va fi sfîrșit" (Scris. din 2/14 dec. 1899), ne spun toate că proiectul părții a II-a era configurat în general, dar se concretiza greu în scene propriu-zise.

O interesantă apreciere a eroinei din *Lydda* o face scriitorul într-o scrisoare ulterioară către Simion Mehedinți. Mulțumindu-i acestuia că-i oferise soției la lectură romanul mai vechi *În război*, Duiliu Zamfirescu recomandă și celălalt roman, *Lydda*, apărut recent. „E acolo multă încurcătură filozofică. Dar așa cum e, tot merită să fie citită de femeile tinere. Nu știu nimic de la publicul cel mare — și e firesc să doresc a avea o impresie sinceră, de cititor neprihănit, fără patimă și fără ticuri literare — fiindcă eu pusesem multe năzuințe de suflet curat în creațiunea acestui chip de femeie.

A idealiza în lumea reală, creînd tipuri vii și posibile, mi se pare scopul cel mai înalt al artei.

Ceea ce era Milescu, sub învelitoarea lui scorțoasă de bărbat, este Lydda, în haina delicată a adevărului feminilității " (Scris. din 20 mart./2 april. 1905).

În ce se puteau compara și apropia delicata Lydda, întruchiparea discreției și „feminilității", cum spune scriitorul, mereu interiorizată, mereu reprimîndu-se, retezîndu-și elanurile, și furtunosul Niculae Milescu, de o impetuozitate debordantă, trăind mai ales exterior, în explozii spectaculoase, mereu neașteptate? Probabil că numai în latura purității ideale, pilduitoare prin sinceritate și dăruire totală unei pasiuni — ca dragostei maritale și materne, nevoii de familie și de copii, el familiei constituite și patriei. Deosebirea lor totală în latura temperamentală, situarea lor la poli absolut opuși, îi aseamănă însă, îi unifică, în conștiința scriitorului, atunci cînd ei sînt examinați în perspectivă *ideală*, adică, așa cum spune Duiliu Zamfirescu, sub raportul preocupării de „a idealiza în lumea reală, creînd tipuri vii și posibile".

Mergînd în direcția comparațiilor stabilite de scriitor, vom putea descoperi, la rîndul nostru, apropieri între Lydda și dinamicul John James, acesta de un temperament la fel de vulcanic ca al lui Milescu. John James, eroul a două schițe din volumul *O muză* (prima intitulată chiar cu numele lui, iar a doua: *O partidă în trei*; a se vedea volumul III al prezentei ediții), este, ca și Lydda, pictor, corespondent al unor ziare, de o „idealitate" — ca să păstrăm terminologia lui Duiliu Zamfirescu — la fel de pură ca și eroina romanului. Și dacă e neîndoios că Milescu are mult din comportamentul lui John James — care însă

e mai rafinat, chiar întrucîtva mai iezuit decît Milescu — atunci admitem că și Lydda, replica feminină a acestuia, își trage oarecare componente din originalul american, coleg de diplomație al scriitorului la începutul stagiului său roman.

*

Ceea ce n-a reieșit din înșiruirea de date istorico-literare de pînă aici, e încercarea de a determina, pe cît e posibil un asemenea lucru, momentul propriu-zis al genezei romanului, faptul concret care a declanșat punctul de plecare. Raporturile cu criticul sînt numai magma din care s-a extras substanța cărții; care poate fi, însă, impulsul inițial, de la care s-a ajuns apoi la roman?

Împrejurările legate de prima variantă a piesei *Lumină nouă*, scrisă în 1895—1896 și apoi refăcută în 1897, în primele luni, par să fie acest punct de plecare.

În forma primă a piesei, *Hypnoticii*, scriitorul avea mai multe incursiuni ale sale în domeniul filozofiei, care, la lectură, au fost, se vede, aspru cenzurate de critic. Momentul era al unei vii încordări între ei, în principal din cauza insistenței cu care se preciza noua grupare, „Amicii literaturii și artei române", organizată de doi dizidenți junimiști: N. Petrașcu și D. Ollănescu-Ascanio și care atrăgeau tot mai mulți participanți ai Junimii și colaboratori ai *Convorbirilor*, între ei și Duiliu Zamfirescu. Scriitorul era prieten apropiat cu amîndoi, numele său figura în scriptele noii grupări, dar în *Convorbiri* îi apăreau *Tănase Scatiu* sau poezii. Maiorescu prevedea o nouă dezerție posibilă, căuta s-o oprească, dar nu-și călca peste principii și, cu toate că lăsa colaboratorilor revistei o largă libertate, în același timp nu lăsa fără aprecieri producțiile sau atitudinile lor. Astfel, piesa *Hypnoticii* avea, în actul I, felurite considerații teoretice, reziduuri de lectură, disocieri ale scriitorului față de literatura și filozofia citită, încercări chiar de consemnare a unor meditații și teoretizări proprii în domeniu. Criticul nu le-a acceptat, așa cum, cîteva luni mai tîrziu, avea să amputeze în romanul *În război* două ordine de zi și cîteva poezii — documente pe care scriitorul le învestea cu un rol hotărîtor în crearea de atmosferă. Pasajele de speculații filozofice aveau același rol în piesă, ele sînt *anterioare* disputei prilejuite de romanul *În război*, de fapt o preludează, fac parte din aceeași serie de controverse între scriitor și critic, marcînd două poziții ce începeau să se diferențieze în privința procedeelor *moderne* din proză și din teatru. Romanul „de idei", piesa „de idei" începeau a fi la ordinea zilei în Europa, în timp ce Maiorescu era adeptul unei estetici clasice, pe care poezia *filozofică* a lui Eminescu nu o

zdruncinase. El cerea literaturii în continuare „idei în materie sensibilă", nu simple „idei" nude, cum erau cele care umpleau piesa *Hypnoticii*. O împrejurare i-a dat criticului cîștig de cauză mai lesnicios — apariția pe scenă, la Roma, a unei comedii de Victorien Sardou, *Spiritismul*, care l-a determinat pe Duiliu Zamfirescu să elimine din drama sa speculațiile teoretice — destul de puține, totuși, prin raport cu ceea ce va fi în *Lydda* — și aceasta numai ca să nu se poată stabili paralelisme, pe calea acestor considerații voite filozofice, cu piesa francezului. Însă și-a propus, totodată, să nu renunțe la materia însăși a meditațiilor, de vreme ce, așa cum s-a văzut, își presupunea, prin intermediul lor, contribuții originale de ordinul eticii și, desigur, pătrunderea în domeniul filozofiei. De aici a pornit, putem fi încredințați, ideea de a scrie un roman „filozofic". Forma epistolară și cea de jurnal, combinate, permiteau ca epica să fie un pretext de conexiune neforțată a unor componente, de fapt foarte eteroclite: note de călătorie, descripții de peisaj roman, considerații despre probleme literare, sociale, morale, filozofice, întîmplări de dragoste, comentarii la cărți etc., etc. Într-un fel, deci, ideea romanului a rezultat și — sau în primul rînd — din discuțiile cu Maiorescu, din opoziția sa la o formulă de teatru, sau de literatură în general, în care epica, istoria evoluției personajelor e înlocuită cu comentariul „de omni re scibile", cum e *Lydda. Scrisori romane*.

Plasăm, așadar, momentul genezei romanului propriu-zis, al invenției subiectului și a suitei de materii teoretice, în lunile ianuarie-aprilie 1897, cînd are loc discuția capitală cu criticul despre piesa *Hypnoticii* și cînd se elimină din cuprinsul ei majoritatea elementelor din ordinea comentariului teoretic, care vor intra apoi, în forme diferite, în scrisorile celor doi protagoniști din roman.

Întrucît detaliile asupra acestei chestiuni sînt mai legitime în legătură cu lucrarea care le-a generat, le dăm o singură dată, în cadrul notei la piesa *Lumină nouă* (inițial: *Hypnoticii*), în volumul de față, p. 600—620.

Neîndoios, substanța romanului păstrează o totală autonomie față de a piesei, de aceea o și discutăm separat; însă doritorul de a cunoaște mai apropiat modalitățile de convertire în materie de roman a paragrafelor la care s-a renunțat în piesă, poate găsi aceste semnalări în nota menționată la *Lumină nouă*.

1 — Cînd a văzut prima oară Italia și Roma, Duiliu Zamfirescu avea, în adevăr, ca și eroul din *Lydda*, 30 de ani — era în 1888.

2 — Convingerea că Maiorescu îmbătrînea — în sensul că nu mai era un om modern, în ritm cu cerințele epocii — e desăvîrșită acum la Duiliu Zamfirescu. Ideea fusese dezbătută în corespondența sa cu Petrașcu, preludînd apariția revistei *Literatură și artă română;* criticul, mai tînăr decît Maiorescu cu aproape două decenii, îl socotea definitiv depășit pe corifeul *Convorbirilor*: „Bine, omule, crede-mă, e cu totul altceva în aer, nu mai e ce a învățat X și Y la Teresian, acum 40 de ani. X și Y au o poetică veche, au dogme răsuflate, au păreri adeverite pînă în capăt [deci epuizate, terminate — înțelegem noi]. Trebuiește ceva nou" (Scris. din 1 april. 1896).

Că Duiliu Zamfirescu împărtășea — chiar dacă în altă măsură — această opinie, lucrul e clar încă mai demult. În formele unei perfecte mondenități, i-o spusese el însuși lui Maiorescu, în 1893, cu prilejul unei controverse epistolare în legătură cu poezia *Pe Acropole.* Criticul fusese nemulțumit aici de o anumită construcție sintactică, pe care scriitorul și-a apărat-o, aducîndu-i ocolit aminte că o face în numele unui spirit modern, reprezentat de tinerețe. „E minunat că tinerii intră la *Convorbiri* — exclamă el, referindu-se la noua echipă adusă la conducerea revistei. ...Bat-o pustia de tinerime și tinerețe, ea singură este izvorul a orice poezie, prin chiar aceea că este." În continuarea scrisorii este executat Th. Șerbănescu pentru o poezie recentă din *Convorbiri* („Ia vedeți pe Todiriță Șerbănescu...") și se sugerează că Maiorescu nu mai e la curent cu progresele recente în artă, care sînt, numai ele, măsura tinereții artistice. „Cultura și arta este singura scăpare în contra matufirii, asta mai cu seamă, arta altora..." — deci, doar ele mențin prospețimea gustului. După care ocoluri, problema „învechirii" criticului e formulată direct, pentru a nu se lăsa nici o îndoială asupra substratului spuselor de pînă acum: „Îmi vine să rîd de vorba *matufire*, fiindcă d-voastră o întrebuințați cu atîta haz (criticul îi scrisese, la 7/19 martie 1893 astfel, tocmai în legătură cu amintita construcție din poezia *Pe Acropole*: «...Poate mă matufesc și eu. Doamne, de aș simți-o din vreme, ca să nu ajung ca balerinele cele bătrîne, care tot mai ambetează publicul stăruind a se prezenta pe scenă cu fustele scurte!»). Fiți pe pace. Afecțiunea mea pentru d-voastră merge foarte departe și ar putea să mă orbească asupra unui declin eventual" (Scris. din 14/26 martie 1893).

Criticul cocheta cu cuvintele, așteptînd o dezmințire din partea scriitorului, în privința îmbătrînirii, dar acesta, cum se vede, accepta deschis alternativa „eventualului declin" al lui Maiorescu.

Din astfel de drojdii se aduna concluzia sa că pontiful Junimii era un om *bătrîn* și *vechi* — artisticește vorbind — concluzie pe care, în roman, o pune chiar în gura personajului care-l încorporează, stilizat, pe Maiorescu.

3 — În *Histoire de la littérature anglaise* (tome II-ème, chapitre IV), Taine vorbea, chiar în preambul, despre „la folie clairvoyante" a lui Shakespeare și adăuga că, în același timp, „sa vie est ordinaire, et les irrégularités, les traverses, les passions, les succès qu'on y rencontre, sont à peu près ceux qu'on trouve partout ailleurs", că „tout vient du dedans de chez lui" etc.

Ideea, în forma ei nudă, din roman, o va formula însă mai tîrziu chiar cu textul lui Taine, într-o scrisoare către Maiorescu: „A proprement parler, l'homme est fou, comme le corps est malade, par nature: la raison comme la santé n'est en nous qu'une réussite momentanée et un bel accident. E vorba despre Shakespeare și despre genii în general" (Scris. din 22 febr. 1893).

Taine era între lecturile preferate ale scriitorului, îndeosebi în *Philosophie de l'art* (și, respectiv, *Philosophie de l'art en Grèce* și *Philosophie de l'art en Italie*), dar la sugestia criticului. Drumul lui Duiliu Zamfirescu către Taine este călăuzit clar de Maiorescu.

4 — Paragraful acesta făcea inițial parte din ciclul de maxime și aforisme *Măsura dreaptă a vieții*, adunate de scriitor într-o condică specială, pe care o inaugurase odată cu sosirea la Roma. A intitulat-o *Varia.* Cuprinse în acest ciclu și în condica *Varia*, cele patru condiții ale reușitei în politică se referă mai curînd la scriitor însuși decît la Filip A.

În forma din *Varia* apăreau însă și cîteva nuanțe în plus: „prostiile" de la punctul *a* erau acolo specificate ca „greșeli în viața publică", condiția celibatului avea și o alternativă: „să aibi o femeie nulă"; punctul *d* era socotit „cel mai greu", ceea ce explică mai bine concluzia din roman, că „nimeni sau foarte puțini" ajung să corespundă tuturor condițiilor, concluzie pe care forma din *Varia* nu o menționează.

Nu este exclus ca tetralogul acesta să fi rezultat în vreo discuție cu Maiorescu — și putem chiar aproxima cînd: în octombrie 1885, cînd se împăcase cu Maiorescu, după răceala intervenită între ei în iunie 1884, cînd Duiliu Zamfirescu publicase în *L'Indépendance roumaine* seria de trei articole *Le Domaine de la Couronne*, condamnînd legea prin care se atribuiau casei regale pămînturi și proprietate veșnică, lege susținută în Parlament de Maiorescu, deși împotriva propriei convingeri. Că discuția aceasta lămurise problema „greșelii în viața publică" a celui ce vrea să facă politică, e clar. Împrejurarea declan-

șase împotriva scriitorului ostilitatea factorilor liberali supremi (I. C. Brătianu, D. A. Sturdza), care i-au și făcut imposibilă ascensiunea politică intenționată.

Ciudat e că acest cvadruplu aforism figurează și în „îndreptarul moral", *Măsura dreaptă a vieții*, din partea a II-a a romanului, *Însemnările bătrînului*, acolo cuprinzînd și frînturile de fraze pe care le omisese atunci cînd transcrisese textul în prima scrisoare a lui Filip către tînărul Mircea. Nu este exclus ca scriitorul să fi uitat, pur și simplu, că-l utilizase mai înainte, astfel încît l-a reprodus în suita unde-i era locul firesc, din partea a II-a — căci care poate fi explicația testării lui Filip, către Mircea, a unui învățămînt în ordinea politică, de vreme ce tînărul nici nu se gîndea să apuce pe drumul politicii! Se gîndise însă Duiliu Zamfirescu — și cel care-i va fi explicat acestuia că greșise în cele patru privințe, ratîndu-și, probabil definitiv, după opinia lui, perspectivele unei afirmări în acest domeniu, era criticul; lucrul se petrecuse, pentru prima oară, în toamna 1885. Poate că și de aceea aforismul cu pricina e pus de scriitor încă în primele pagini ale romanului, ca să traducă exact pentru Maiorescu sensul a ceea ce avea să urmeze. În tot începutul de an 1897, cînd presupunem că a fost generată ideea acestui roman, în cursul discuțiilor despre piesa *Hypnoticii*, sau curînd după aceea, va fi venit vorba încă o dată și de „erorile" lui Duiliu Zamfirescu. Scriitorul stătuse aproape trei luni în țară, ca să încerce plecarea din diplomație și intrarea în politică. Nu reușise, exact din cauza adversității lui Sturdza, și Maiorescu îi va fi adus aminte concluzia lui din 1885, obsedantă pentru scriitor. Romanul debuta, prin urmare, chiar cu aluzii directe la raporturile cu criticul. (A se vedea și *nota* la piesa *Lumină nouă*, volumul de față.)

5 — Principiul e reprodus aproape aidoma din *Logica* lui Maiorescu, tipărită în 1876, pe baza cursului ținut la Universitatea din Iași.

6 — Filip A. este un filozof schopenhauerian, iar Maiorescu prezentase publicului intelectual român lucrarea lui Schopenhauer despre lume ca „voință și reprezentare" *(Die Welt als Wille und Vorstellung)* — acestei concepții idealiste tînărul Mircea M. îi opune viziunea realistă despre lumea „cum este", bază de la care pornește controversa sa cu bătrînul filozof. Duiliu Zamfirescu urmărea să dea disputei întreprinse prin roman o temelie filozofică foarte adîncă și solidă. Faptul că nu dezvoltă acest punct de plecare va fi avut rațiunile sale: criticul contesta altora, deci și lui Duiliu Zamfirescu, licențiat numai în Drept, competența în filozofie! E cu neputință ca, în discuții anterioare, tînărul

Zamfirescu să nu se fi aventurat în dezbateri de filozofie — Eminescu lipsea din Junimea, bolnav, cînd intra aici scriitorul nostru, oricum dintre cei mai cultivați pînă la ivirea generației tinere — și e tot atît de cu neputință să nu fi căzut în inexactități sau simplificări, pe care Maiorescu nu le îngăduia. De unde, în roman, reținerea ironică a tînărului Mircea de la discuții, sub pretextul formulat înadins — probabil — agramat, că nu va putea găsi „o formă destul de magistrală". Destul de magistrală!

7 — Această stare se concretizează în poezia *De la Villa Tusculana*, prima poezie „romană" a lui Duiliu Zamfirescu, publicată în *Convorbiri literare*:

Plin de un dor fără seamăn de lumea vremilor duse,
Timpul și forma de astăzi mă lasă rece ca gheața.
Toate sunt încă-n ființă și totuși toate sunt moarte.

Lui Maiorescu îi comunicase la puțin timp după sosirea la Roma: „La mine, înrîurirea culorilor, a liniilor arhitectonice... s-a preschimbat în liniște, în cîteva crîmpeiuri de idei senine, în niște arcuri lungi ca de curcubeu..." etc. (Scris. din 20 ian. 1889).

8 — E clar că, începînd cu plecarea din Napoli, drumul descris e chiar acela străbătut de Duiliu Zamfirescu însuși, în vara lui 1892, cînd era mutat la legația din Atena. Parisul, întoarcerea de la Paris la Napoli, sînt doar consemnate, ca etape ale călătoriei; odată cu debarcarea pe pămîntul Eladei, încep descrierile care dau o puternică impresie de „văzut".

9 — O geografie și o istorie care apăruseră în lirica lui Duiliu Zamfirescu încă din primii săi ani, fascinați de minunile pămîntului grec. Mai întîi, poemul *Levante și Calavryta* își plasa acțiunea în Missolonghi, pentru care se va evoca nomenclatura aferentă: „Missolonghi, unde-i timpul cînd pe zidurile tale / Surîzînd mureau toți grecii ca eroii din povești?"; „Spune, Zante, unde-i timpul cînd Byron, în liniștire / Pe-ale mărei tale valuri dorul lin și-l legăna..?"; „Unde-i Botzaris eroul?" etc.

Însă Golful de Corint, Jocurile olimpice („Primele Olimpiade de prin anii șapte sute"), imaginile clasicismului — antic — acestea aparțineau noii poezii a scriitorului (*Pe Acropole*, *Către Cleobul* etc.). Romanul sintetizează un decor preferat, recreînd atmosfera poeziei lui Duiliu Zamfirescu, care va fi argumentul artistic al lui Mircea M. în controversa cu bătrînul filozof.

10 — Pentru legătura directă a romanului cu lirica lui Duiliu Zamfirescu, iată o strofă, anterioară cu un deceniu :

Ah ! ajută-mă acuma, tu, Minervă înțeleaptă,
Să găsesc printre atîtea lucruri nouă ce mă mint,
Drumul către Salamina și navarcul ce așteaptă
Să mă-ntoarcă la Megara, Eleusis și Corint.

(*Către Cleobul*)

11 — Ca și în poezii, scriitorul utilizează adesea nomenclatura *latină* a zeilor, chiar în peisaj elen ; aici era vorba, normal, de templul lui Poseidon.

12 — În *Philosophie de l'art en Grèce* (1869).

13 — Demeter (la romani : Ceres) era zeița pămîntului, a roadelor lui ; fiica ei, Persefona (numită și Coré la greci, iar la romani Proserpina), fusese răpită de Hades, zeul Infernului, și dusă sub pămînt. Mama sa o căută și, găsind-o, izbuti să o aducă iar pe pămînt, dar, fiind soție a lui Hades și devenind astfel zeița Infernului, ea trebuia să se ducă periodic și la soțul ei, stăpînul Infernului „de dedesubt" („apud inferos", cum spuneau latinii). Cum zeița, fiică a lui Zeus, era stăpîna culturii pămîntului, șederea ei în Infern echivala cu iarna, cînd ogoarele se odihnesc și culturile stau îngropate așteptînd revenirea în lumină. Misterele Eleusine — la Eleusis erau templele Demetrei — erau deci inițierile tainice în cultura pămîntului.

Alăturarea făcută de scriitor între *Demeter*, zeița pămîntului, și *Ghi-mițir* (cimitir) este, desigur, interesantă. Chestiunea îl preocupase și în finalul lui *Tănase Scatiu*, unde moșierul legat de satul strămoșesc, Dinu Murguleț, rămînea să gîndească, după năprasnica moarte a parvenitului Scatiu, la pămîntul „care-i fusese atît de drag, în care se născuse, pe care trăise și în care avea să se odihnească pe veci, cu credință că acolo îi va fi bine, că în această *ghi-mitir* va găsi, ca cei vechi, nemurire, răsplată și pedeapsă".

În *Tănase Scatiu*, cuvîntul *ghi-mitir* fusese transcris de Duiliu Zamfirescu direct cu litere grecești, pentru a sugera mai direct legătura cu Demeter=Ghe-meter=pămînt-mamă.

14 — Cybele era zeița fecundității ; aici scriitorul o suprapune Demetrei și Persefonei (Proserpina) în același timp.

15 — Din nou ne aflăm în geometria liricii lui Duiliu Zamfirescu ; muntele Hymetta decorează grațioasa idilă *Glyceria* (1893), iar Pentelicul apare în *Pe Acropole* (Partenonul era, pentru poet, „...toată poezia omenirii gînditoare / Scrisă într-un bloc de albă marmoră de Pentelic"). Iacob Negruzzi obiectase că Pentelicul prea seamănă cu Penteleul nostru, iar scriitorul explicase cu răbdare ironică de ce are nevoie de acest decor : „Pentelicul (în grecește Pentelikon, explică Duiliu Zamfirescu) a dat marmura carierelor sale tuturor monumentelor clasice din Atena... e muntele cel mai important al Aticei, pe care o apără despre nord, cu Hymetta despre răsărit, Parnasul despre apus..." Menționarea acestor nume are în roman subtile rosturi polemice : să aducă aminte criticului de nefericitele discuții iscate de literatura sa la Junimea.

16 — E vorba de D. C. Ollănescu-Ascanio, la 1892 ministrul român la Atena, prieten apropiat scriitorului. Despre același moment, al zilelor petrecute cu Ascanio în peisajul elin, avea să scrie în 1914 ; „Trăiam în cea mai delicioasă prietenie cu încîntătorul Dimitrie Ollănescu și cu soția sa" (*Prefața la ediția a patra* a romanului *Viața la țară*).

17 — O nouă ironie la adresa lui Maiorescu care știa exact cît de „fericit" fusese scriitorul de mutarea intempestivă — punitivă ! — la Atena. Duiliu Zamfirescu îi reproșase în 1892 că nu-l sprijinise destul ca transferul să nu se producă, iar criticul îl „consolase", cu prilejul poeziei *Pe Acropole*, de necazurile episodului : „Asta într-un fel, și Partenonul într-alt fel sunt efectul cel mare ce ți l-au făcut cele două priviri adînci în lumea antică, din Roma și din Atena, și iată la ce a fost bună greaoa strămutare vremelnică în căldura Aticei (Duiliu Zamfirescu se plînsese și de zăpușeala verii eline !). Dar în definitiv, ce e mai bine : să rănești scoica pentru a avea mărgăritarul ? sau să te lipsești de mărgăritar, dar să fii lipsit și de răniri ? După ce a trecut rana, e bun mărgăritarul" (Scris. din 1/13 iunie 1893) — adică poeziile de inspirație ateniană.

Paragraful acesta din *Lydda* are deci și rolul unui nou „mărgăritar" — acru prin ironia lui — în sensul replicii maioresciene din 1892.

18 — Din nou un transfer de terminologie : Templul avut aici în vedere era al lui *Zeus* — nu Jupiter Olimpicul. Nu e mai puțin adevărat că suprapunerea aceasta nu e datorită unei erori propriu-zise, ci unei practici mai frecvente în epocă.

19 — E aceeași idee, dezvoltată însă, din poemul *Către Cleobul*, unde spunea :

Căci Atena cum e astăzi prin nimica nu răspunde
Celeia ce-o am în minte.

20 — Scriitorul se referă la faptul că Stuart Mill e cel care a ridicat în Camera Comunelor problema dreptului de vot al femeilor, demonstrat și în lucrarea sa *The Subjection of Women (Supunerea femeilor)*, din 1869.

21 — Scena e întrucîtva livrescă, o stilizare după o strofă de Carducci, a cărei traducere a încercat-o Duiliu Zamfirescu, chiar în versuri cu ritm și rimă, cum nu e poezia italianului. De fapt, manuscrisul are două strofe, dar numai a doua dintre ele e cea adaptată de scriitor. Iată-le :

Între Aventin și Celiu, norii negri fug grămadă,
Din Campania uitată de atîția mari de ani
Vîntul umed se-mlădie ; iar în fund, albi de zăpadă,
Străjuiesc munții Albani.

Purtînd vălul sus pe tîmple și c-un deget dus la gură,
O străină într-o carte [cuvinte lipsă] mister.
Ce-s aceste vii ruine ce cu spata lor cea sură
Amenință timp și cer ?

Originalul e încă mai apropiat de scena lui Duiliu Zamfirescu. Carducci spune : „nel libro una britana cerca...", iar Lydda era „britană" de origine.

22 — E o aluzie : Maiorescu nu admitea „o egalitate de inteligență și de voință între bărbat și femeie". Cu două decenii mai înainte, cînd Duiliu Zamfirescu încă nu debutase în *Convorbiri*, în 1882, criticul ținuse o conferință la Ateneu, în care afirmase că nu pot fi încredințate roluri politice femeii, nu li se pot da funcții în stat, întrucît capacitatea lor craniană este mai mică decît a bărbaților. Sofia Nădejde îi dăduse o amplă replică în *Contemporanul*, dovedind între altele că, proporțional cu greutatea corpului lor, femeile au o cantitate de creier superioară bărbaților. Polemica ne apare azi destul de hazlie, cu întreaga ei argumentare — dar în epocă a ținut cîteva luni la rînd afișul. Duiliu Zamfirescu îi aduce aminte semnificativ lui Maiorescu de această pagină jenantă din activitatea sa. Tot de aceea și referirea anterioară la Stuart Mill, apărător al drepturilor femeilor.

23 — De data aceasta, referirea e directă, reproșul e cu adresă clară la vechea poziție a lui Maiorescu în privința femeii.

24 — Sînt, după cum rezultă din polemica Sofiei Nădejde din *Contemporanul*, prelungiri ale punctelor de vedere ale lui Maiorescu, expuse în conferința de la Ateneu (nota nr. 22), însă caricaturizate în același timp.

25 — Ideile lui Mill despre femeie sînt expuse în lucrarea sa *The Subjection of Women* ; pe acesta Sofia Nădejde, în polemica amintită, îl invocă mereu în sprijin, cu argumentele lui. Expunerea lui Filip A., din acest punct al romanului, urmează în mare parte suita demonstrației făcute de Sofia Nădejde, desigur însă în chip polemic nu pe a lui Maiorescu !

26 — Poezia întreagă, și nu numai expresia semnalată în nota de subsol de către Duiliu Zamfirescu însuși, așa cum poate s-ar înțelege, aparține lui Leopardi : *Sopra il ritratto di una bella donna*, dar poetul nostru n-a tradus din ea — și fără să le publice în altă parte — decît cele 20 de versuri citate aici. A făcut-o însă cu destul de mult înainte de romanul *Lydda*, căci le găsim în caietul *Varia*, alături de notele din care va reproduce mai multe în partea a doua, drept cugetările bătrînului Filip. Destinatara acestui *Cînt* al lui Leopardi este Paolina Ranieri, pe al cărei mormînt se află săpate versurile indicate de Duiliu Zamfirescu. Frumoasa poezie face parte dintre *Cînturile funerare* ale lui Leopardi.

27 — Antonio Ranieri era istoric, prieten apropiat al lui Leopardi — de sora sa, Paolina, poetul se va îndrăgosti și-i va dedica versuri. Însă, în același timp, femeia iubită de Leopardi și cîntată sub numele Aspasia (pe numele adevărat Fanny Targioni Tozzetti) era în secret legată de Ranieri — care a publicat, în 1880, o biografie foarte controversată despre prietenul său (*Sette anni di sodalizio con G. Leopardi*), însă plină de date necunoscute despre poet. Același Ranieri publicase, în 1845, la opt ani după moartea lui Leopardi, o ediție lărgită și corectată (de poet și de el însuși) a *Cînturilor*, dar păstrase numeroase manuscrise, parte din ele ieșite la iveală numai după ce autorul lor murise.

28 — Putem cita data cînd a început să se scrie *Lydda* : cel mai tîrziu 1897, deci aproximativ cînd se scria și articolul *Romanul și limba română* (destinat să fie prefață la romanul *În război*), în care se pun pentru prima oară jaloanele teoretice ale disputei publice cu Maiorescu, adică ale emancipării scriitorului de tutela intelectuală exercitată de critic.

29 — *Pesimismul* lui Leopardi e manifestat mai ales în dialogurile din *Operette morali* (1826—27), primele cunoscute de Duiliu Zamfirescu din opera italianului și rămase departe de inima sa : „Eu, din *Dialoghi* nu eram entuziasmat deloc pentru Leopardi..." (Scris. către Titu Maiorescu din 18 mai 1889). Leopardi însuși spusese despre sine, în perioada

cînd compune *Dialoghi*: „Sînt un mormînt ambulant și port în mine un cadavru". *Optimismul* este al *Cînturilor* (*Canti*), scrise după plecarea din Italia, dar, după cum nici pesimismul anterior nu este total, tot astfel nici optimismul ulterior nu este integral. În această cîntărire a pesimismului și optimismului lui Leopardi stătea miezul controversei semnalate de Duiliu Zamfirescu.

30 — Celebrul creator al școlii „lombroziene" — studiul antropologiei, influența fizicului asupra psihicului, rolul mediului în formarea caracterului, toate cu aplicație la criminali — Cesare Lombroso (1835—1909) fusese preocupat larg și de oamenii de geniu (*La pazzia del Cardano*, 1855; *Genio e follia* sau *L'uomo di genio*, 1864), la care descoperise deformări și degenerescențe de aceeași natură ca și la asasini (figurile „lombroziene"). Ostilitatea lui Duiliu Zamfirescu față de Lombroso venea după un întreg congres, cel de la Bruxelles, din 1892 (cu puțin timp înainte de a veni el însuși ca diplomat acolo), și unde se condamnaseră vehement teoriile medicului italian. Nu mai puțin însă, teoriile lui intraseră adînc în public, care le acceptase cu ușurință — cum se va întîmpla curînd cu alte teorii celebre, ale lui Freud — după cum constatăm, de exemplu, din *O făclie de Paște* (1888), unde cei doi studenți sosiți la hanul lui Leiba Zibal îl îngrozesc pe hangiu discutînd între ei despre tipurile de criminali descrise de Lombroso.

31 — În lucrarea sa *Entertung* (*Degenerescență*), Max Nordau se dovedea un succesor al lui Lombroso, explicînd la fel geniul, ca o malformație sub raport antropologic. Problema preocupa intens epoca, mai ales după romantism — și Eminescu dădea o altă interpretare, artistică, în materie, în *Luceafărul*, făcînd din Hyperion simbolul nefericirii geniului, a unei sublimări a condiției umane supreme, nu degenerate, ci desăvîrșite. Teoria maioresciană a geniului nu se întîlnea cu aceea eminesciană, ci, mai curînd, naviga în aceleași ape cu ale celor doi savanți. Maiorescu însă nu era un artist, ca Duiliu Zamfirescu!

O subtilă polemică apare și aici, cu materia gîndirii lui Maiorescu, cu logica lui, cu principiile lui „geometrice".

32 — Polemica întreprinsă aici de Duiliu Zamfirescu e întemeiată pe lecturile sale filozofice, citate anterior de Mircea sau de bătrîn; examinate însă minuțios, frazele apar ce sînt: parafraze, menite să contrarieze de fapt tot pe Maiorescu, deoarece evocă subtil expunerile sale, vorbite sau tipărite, despre filozofii pesimiști germani.

33 — Primele cuvinte ale poemului *Canto notturno di un pastor errante dell'Asia* (1831), tradus și de Duiliu Zamfirescu (*Cîntecul de noapte al unui păstor rătăcitor din Asia*), publicat în *Convorbiri literare* (XXVI, 12, apr. 1892).

34 — Multe din datele biografice ale lui Leopardi, folosite de Duiliu Zamfirescu, se datorează cărții lui Ranieri (vezi nota 27 de mai sus) și propriilor afirmații ale poetului italian, acceptate în epocă, dar corectate în parte ulterior.

Astfel, Monaldo Leopardi, tatăl, pare să fi fost numai nepriceput, nu și într-atît de zgîrcit, dar în schimb un scriitor orgolios, deși mijlociu, un nobil plin de el, dar tot mijlociu, atitudini greu acceptabile pentru firea sensibilă a viitorului poet. Mama lui, pictată acid de Leopardi cînd avea numai 23 ani (*Zibaldona*, 1820), era mai curînd energică decît bigotă, ea a decis cu mai multă energie decît era necesară asupra destinului copilului, care ajunsese matur în gînduri înainte de a avea vîrsta adolescenței. Însă pentru polemica împotriva maiorescianului Filip A., tiranizarea lui Leopardi de către părinți (iar Filip A. se va dovedi că este chiar tatăl tînărului Mircea) legitima propria lui insurecție față de tutela bătrînului.

35 — La Recanati era domeniul familiei Leopardi, unde poetul și-a trăit copilăria, pînă la 1822, după ce în 1819, cînd avea 21 de ani, încercase zadarnic să fugă de acasă.

36 — Că Leopardi nu a fost iubit, o spune el însuși. Cu toate acestea, cele patru mari iubiri ale lui: Gertruda Cassi-Lazzari (1817), Teresa Fattorini (aceeași epocă), Fanny Targioni Tozzetti (1830) și Paolina Ranieri (1833) i-au împărtășit cel puțin în parte sentimentele, dar l-au părăsit ori au fost părăsite. Strigătul personajului Mircea e prea patetic, însă, ca să nu cuprindă ceva din obida scriitorului însuși — afirmație care nu e adevărată, ca și cea asemănătoare despre Leopardi.

37 — Într-o scrisoare către Maiorescu (din 18 nov. 1889), Duiliu Zamfirescu era cu mult mai entuziast: „E între Leopardi și Eminescu o afinitate atît de extraordinară, încît se pare că simplitatea durerii unuia a fost izvorul pe sub pămînt, care în vadul străin a lui Eminescu a ieșit la lumină... La amîndoi, cînd ne vorbesc, cuminți și senini, de durerile lor, accentele au o putere sfîșietoare. Care este misterul acestei înrîuriri?"

Maiorescu avea în mare stimă pe Leopardi — o dovedește scrisoarea trimisă lui Duiliu Zamfirescu la Roma (la 16/28 nov. 1889), după ce acesta îl vestise că s-a hotărît să traducă un număr de *Cînturi*. („...Bucuria ce o am că te-ai gîndit să traduci din poeziile lui Leopardi. E o veche dorință a mea, dar greu de realizat.") Totodată se

îndoiește de posibilitatea reproducerii în românește a nuanțelor originalului italian — căci, spune el, în limba noastră „nu e rafinerie, și simplicitatea e în pericol de a deveni prea trivială". La această îndoială care se va fi manifestat și mai concret, să dea replica oare tînărul Mircea M.?

38 — O admirabilă pagină de parodie, puțin înțeleasă dacă nu o raportăm la substratul polemic antimaiorescian. Criticul avea această pasiune sau manieră: adesea, în controversele cu preopinenții, el omitea fondul chestiunii, pentru a-l desființa pe adversar prin raportarea la o formulare a lui, mai puțin fericită, la o confuzie de termeni considerați în semantica lor originară (refuzînd din principiu să admită că unele cuvinte sînt acceptate și circulă într-o limbă cu sensuri diferite de cele avute în limba din care provin), la o eroare de dată istorică.

Articolele de răspuns la riposta *Revistei Contemporane*, în urma pamfletului maiorescian *Betia de cuvinte*, sînt susținute aproape numai în acest mod.

Este exact ce face aici Filip A. cu tînărul Mircea M., chiar anunțîndu-l: „Dă-mi voie să-ți fac două observațiuni: una de formă și alta de metodă de a discuta" — după care urmează aceea dizertație despre neologisme („cuvinte nouă") și semantica termenului *autotelistică*, apoi despre „expunerea metodică a chestiunilor". Aluzia la *Logica* lui Maiorescu este absolut certă și, probabil, chiar la unele întîmplări de acest fel, petrecute la Junimea.

39 — Formula e apropiată de a lui Maiorescu, după care „răul lui Eminescu" — deci pesimismul lui — era de natură morală. Deosebirea de textul criticului e pentru necesități de parodiere, nu pentru a ascunde analogia.

40 — Această teză a inexistenței unor modele reale pentru femeile adorate și cîntate de poeți e împărtășită parțial — dar numai parțial — de Duiliu Zamfirescu, în sensul că atari modele pot să fi existat, dar că *revelarea* lor rămîne inexpresivă pentru cititor, astfel că nici nu mai trebuie să preocupe istoria literară.

Într-o scrisoare din 1905 adresată revistei *Luceafărul*, care ceruse date biografice, scriitorul spunea: „Admițînd în literatură înrîurirea hotărîtoare a motivelor, cu alte cuvinte determinismul — ceea ce nu e totdeauna probat — aș vrea să știu ce cîștigă omenirea prin raportarea lucrărilor literare la motivele lor" — și urma referirea chiar la exemplul Teresei Fattorini și la Leopardi.

41 — Despre „pesimismul literar" scrisese Gherea sub titlul *Decepționismul și literatura*, iar în studiul consacrat de el lui Eminescu problema revine. Atunci cînd Gherea scrie „unii cred", „alții sint de părere", acești *unii* sau *alții* se întîmplă a fi și Maiorescu. De ex.: „Alții, cu mult mai mare aparență de adevăr, dau următoarea explicație cauzei pesimismului lui Eminescu. Această cauză ar fi caracterul intim al poetului". (*Studii critice*, I, ed. 4-a, p. 114).

În primul dintre cele două articole, Gherea se referise pe larg și la Leopardi. Lucrurile se vor fi discutat la Junimea, Duiliu Zamfirescu nu e de acord cu determinismul lui Gherea, dar nici nu acceptă tezele maioresciene și, în orice caz, în problema pesimismului eminescian, Maiorescu fusese departe de a fi avut o victorie în controversa cu Gherea. Amintirea acestei dispute, în roman, nu putea face plăcere criticului!

42 — Anna-Isabella Milbanke a fost soția lui Byron timp de un an, între 2 ianuarie 1815 și 24 aprilie 1816, — dar încă de la jumătatea lui ianuarie 1816, tînăra femeie, care avea acum și un copil, își părăsește soțul, pentru că acesta răspîndise el însuși zvonul că ar avea relații incestuoase cu Augusta Leigh, fiica din prima căsătorie a tatălui poetului. După divorț, care l-a înstrăinat de toată lumea lui, Byron a părăsit Anglia pentru totdeauna.

43 — Este soțul Fannyei, modelul Aspasiei.

44 — Poezia lui Duiliu Zamfirescu *La mormîntul lui Shelley* apăruse în *Literatură și artă română* (III, iun., 1898) — nu în *Convorbiri*. Să o fi prezentat criticului, și acestuia să nu-i fi plăcut? Nu e exclus, dată fiind colecția de aluzii din această parte a romanului.

45 — Volumul III din *Studiile critice* ale lui Gherea apăruse în 1897. Și după alte indicii, partea întîia a romanului *Lydda* a fost scrisă în 1897, iar continuarea ei, deci restul scrisorilor lui Mircea și Filip, prin 1898. Probabil că, în adevăr, Duiliu Zamfirescu primise chiar atunci volumul lui Gherea.

46 — Încă o aluzie: Maiorescu respinsese de la publicare grațioasa poezie *Glyceria*, pentru motive pe care le ironizează aici Duiliu Zamfirescu (vezi poezia și nota, vol. I al prezentei ediții, p. 359, respectiv 602).

47 — Pe Ferdinand Brunetière, scriitorul nostru îl cunoscuse în 1900, cu care prilej i-l categorisise lui Maiorescu drept „marele om... în fond sceptic ca toți latinii erudiți, devenit apostolul catolicismului" (Scris. din 18/30 ian. 1900).

48 — In scrisoarea lui Duiliu Zamfirescu către Nicolae Petrașcu, din 18 sept. 1888, există materia primă a tuturor acestor considerații despre împărații romani, adesea cu aceeași tonalitate din roman. Transcriem cîteva din numeroasele formulări echivalente: „Iată-l (pe Traian, n.n.) în stînga, sus, între Cocciu Nerva, și femeia sa Plotina, cuminte ca peste tot, dar aici cu o rară expresie de blîndețe"; „expresia figurei e mai tînără, trăsăturile sunt mai melancolice și de o simplitate severă".

49 — La un an după plecarea la Roma, Duiliu Zamfirescu începuse o acțiune în chiar acest sens: propusese Ministerului de Externe, deci lui Maiorescu — atunci ministru — să creeze cîteva burse pentru studenții în istorie, care „să studieze cu degetu pe rană vremea de colonizare a Daciei — și mai puțin: să învețe istorie romană la fața locului. ...Coloana traiană, arcul de triumf al lui Septim Sever, villa lui Adrian de la Tivoli, statuele marelui nostru împărat, busturile, pietrele de la Capitol cu mulțimea inscripțiilor etc., etc. sunt atîtea lucruri, care dacă nu pot da o lumină particulară în discuțiunile științifice, pun însă fantazia istoricului în coloarea timpului..." Și mai departe: „Pe scurt. Iată ce vream să vă spun: n-ar fi bine, așteptînd timpuri mai fericite în care să putem comanda copii în gips ori marmură, să fotografiem busturile împăraților de la Capitol, de la Traian pînă la Aurelian, cu alte cuvinte epoca dominațiunii romane în Dacia (104—274)? Parcă e o datorie pentru Academie, ori pentru ministerul nostru, să aibă deocamdată atîta lucru" (Scris. din 8 apr. 1889).

50 — Dion Cassius a lăsat în capitolele 67 și 68 ale *Istoriei sale romane* o amplă relatare a războaielor lui Traian în Dacia, păstrată însă nu în original, ci în povestirea unui urmaș, Ioan Xiphilinos.

51 — Dintre cei doi Brotier — unchiul și nepotul — este vorba de primul, Gabriel Brotier (1723—1789), savant, membru al Academiei de inscripții și de literatură, cercetător al numismaticii antice — căci el e cel ce a editat pe Tacitus, mai întîi în 4 volume (1771), apoi l-a „completat" — deci i-a întregit ediția, în 7 volume (1776).

Nepotul, Abatele André-Charles Brotier (1751—1798) l-a continuat în editarea lui Plutarh, a lui Epictet, Aristofan, nu însă și a lui Tacitus.

52 — Homer în *Odiseea* așează locuința nimfei Calipso în insula Ogygia din Marea Ioniană; aici a rămas Ulise zece ani, reținut de pătimașa nimfă.

53 — Wilhelm Wundt (1832—1920), filozof și fondator al psihologiei experimentale.

54 — Sînt doi astronomi britanici Herschel, tată și fiu, care s-au continuat unul pe altul în cercetări: Sir William H. (1738—1822) și John H. (1792—1871).

55 — Între altele, Blaise Pascal (1623—1662) a studiat și legile presiunii atmosferice, deci și ale căderii corpurilor.

56 — Poemul lui Shelley cu acest titlu, compus în 1821, își revelează substanța prin traducerea titlului — cuvînt compus, pare-se, de poet însuși. „Epipsychidion" ar însemna aproximativ: „suflet pe suflet", deci o suprapunere, o fuziune a două suflete. Poemul are o geneză cu multe semnificații în substanța romanului *Lydda* și se leagă de biografia lui Shelley însuși: el a vizitat-o la pensionul din Pisa, unde era ținută de tatăl ei, pe frumoasa Teresa (în poem: Emilia) Viviani și s-a îndrăgostit de ea, închinîndu-i versurile din *Epipsychidion*, care celebrau frumusețea eternă a femeii și clamau dorința unei vieți în umbra ei, într-o insulă din arhipelagul grecesc, deci în cadru feeric natural și legendar. Gîndindu-se la poemul englez, Filip A. trăia primul impuls al dragostei pentru Lydda, în care va eșua — sau va triumfa — în cele din urmă.

57 — Duiliu Zamfirescu are în vedere opera compozitorului Arrigo Boito (1842—1918), *Mephistophelles* (1867), în patru acte, cu un prolog și un epilog. Libretul, care se îndepărtează mult de textul lui Goethe, deși îi păstrează epica, aparține tot compozitorului. Ceea ce atrage pe spectator în această operă — cu care italienii l-au concurat mereu pe Charles Gounod — este marele număr de arii, între ele cea pe care o citează prima Duiliu Zamfirescu, e de o admirabilă poezie. El o utilizează și mult mai tîrziu, într-o scrisoare către fiul său, Alexandru-Duiliu, în legătură cu volumul de versuri *Pe Marea Neagră* („C'est une pauvre poésie lointaine, des bords de l'océan, comme dit Faust:

Lontano, lontano, lontano
Sui flutti d'un ampio oceano..."
(Scris. din 28 iulie 1918).

Era, de fapt, vorba de culegerea de poezii care conținea și actul poetic pe care l-am numit „episodul Malvina", ciclu de dragoste.

58 — E vorba de valea unde se întinde azi localitatea Schirke din Munții Harz, la poalele vîrfului Brocken. Acesta e „muntele stafiilor", locul de întîlnire al vrăjitoarelor în nopțile valpurgice.

59 — Cu același titlu — *Măsura dreaptă a vieții* — și de o compoziție foarte apropiată, grupajul de maxime și cugetări din roman se află într-o condică a scriitorului, de format mare, ca de arhivă sau registratură, și purtînd pe copertă specificația: *Varia*. În condica *Varia* se află mai multe texte, între care, de exemplu, și o mare parte a capitolului din *Symposionul* lui Platon — plasat mai departe în romanul *Lydda* — anume expunerea Diotimei.

Secvențele din condica amintită sînt și ele nenumerotate, I—XLV, însă unele din ele lipsesc, necompletate de scriitor, anume cele care ar fi trebuit să poarte numerele II, IX, XXIX, XXX XXXI, XXXVIII. În afară de acestea, una a fost decupată de fiul scriitorului, Alexandru-Duiliu, și dăruită cuiva.

Sub nr. XXVI figurează încă o secvență, referitoare la Nietzsche, de proporțiile unei pagini, neterminată și intercalată apoi de autor în textul propriu-zis al romanului.

Cîteva secvențe, existente în condica *Varia*, au fost lăsate la o parte atunci cînd ciclul a fost introdus în roman; în schimb, sînt adăugate altele trei; ordinea este pe alocuri schimbată, față de forma din *Varia*, există și cîteva modificări de text, de mai mică însemnătate, iar la trei (VI, XXII și XXXIV) în *Varia* există și cîte o completare, la care scriitorul a renunțat în forma din roman.

Deosebirile esențiale între aforismele din roman și forma lor primă din condica *Varia* sînt următoarele:

a) Secvențele care nu figurează în condica *Varia*, ci au fost introduse direct în roman sînt următoarele trei: II, XXII, XXIII.

Celelalte figurează toate, în majoritate cu numere și locuri diferite și anume (între paranteze se notează numărul avut de secvența respectivă în condica *Varia*):

I (I); III (III); IV (IV); V (V); VI (VI); VII (VIII); VIII (XII); IX (XIII); X (XVI); XI (XVII); XII (XIX); XIII (XX); XIV (XXI); XV (XXII); XVI (XXIV); XVII (XXV); XVIII (XXVI); XIX (XXIII); XX (XVII); XXI (XXVIII); XXIV (XXXII); XXV (XXXVI); XXVI (XXXVII); XXVII (XXXIX); XXVIII (XLI); XXIX (XLIII); XXX (XLII); XXXI (XLIV); XXXII (XLV).

La ultima secvență, finalul: „induși a crede că unele senzații..." etc. nu figurează în condica *Varia*.

b) Secvențe figurînd în condica *Varia* și nefolosite de scriitor în ciclul din roman (numerotația este cea din condica *Varia*):

— secv. VII: „Un om de geniu are rareori spirit; un om de spirit niciodată geniu. S.e. Taine și Talleyrand: amîndoi explică cauzele Revoluțiunii, unul în *Les origines de la France cont.* [emporaine], celălalt în *Mémoires* (vol. I). Dar Talleyrand se citește mai ușor decît Taine. Concluziune?... Tristă pentru cititori."

— secv. X: „Unul dintre puținele idealuri ale românilor este *Dacia* viitoare. Cu toate astea nici un român pînă astăzi nu-l încarnează într-însul. Asta dovedește că ideea nu are încă puterea fenomenalității — ceea ce e grozav de trist."

— secv. XI: „Ceea ce se poate învăța cu prisos din istorie este faptul sufletesc că obiectivitate absolută nu există: toți istoricii omenirei sunt părtinitori".

— secv. XIV: „O caracteristică în stratele de sus ale societății românești este lipsa totală de naivitate sufletească. Lucru comun tuturor popoarelor de viță latină, și mai comun încă colonielor grecești. Această mare calitate se întîlnește numai la popoarele noi, în special la germani și la ruși și, din fericire, și la poporul nostru. Ceea ce face că societatea românească e foarte banală, iar poporul foarte original."

— secv. XV: „Un român boier în străinătate este omul cel mai închipuit de sine și mai sceptic. Am văzut asemenea ființe disprețuind monumente și locuri faimoase, numai din secreta pornire de a nu se recunoaște că sunt lucruri pe care mica sa persoană nu le cunoscuse."

— secv. XVIII: „Omenirea dă o înlănțuire continuă de fapte atît de extravagante, încît nota dominantă a Istoriei e nebunia și nestatornicia. Ceea ce te și face să crezi că paginele prin care Taine explică complexitatea geniului lui Shakespeare, indicînd nebunia ca stare firească a omului, nu sunt atît de exagerate pe cît par."

— secv. XXXIII: „O observațiune în treacăt: Limba franceză este astfel făcută, încît exprimă imaginele sensibile cu mai mare ușurință decît gîndirea abstractă. Să fie aceasta o cauză că în Francia literatura propriu-zisă și eloquența au fost totdeauna superioare filozofiei?"

— secv. XXXIV: „E mai greu să fii om cumsecade cînd ești fericit, decît cînd ești nenorocit.

Cînd ai cunoscut pe înțelepții și pe nebunii dintr-un oraș, nu ai cunoscut pe toți cetățenii. Rămîne o clasă mijlocie, cea mai nu-

meroasă, în care intră aceia cari, fiind nebuni, nu vorbesc și nu se ocupă decît de lucruri ce-ar trebui să fie lăsate înțelepților. (Platon, *Criton*"

— secv. XXXV: „Sufletelor entuziaste li se întîmplă cîteodată să fie izbite de realitatea vieții cu atîta putere, încît să devie deodată sceptice. Orice deziluziune aduce după sine amărăciuni... dar și bun-simț."

— secv. XL: „În dorința mea de a face cunoscute românilor operile lui Machiavelli, m-am hotărît a le ceti pe toate și a le traduce direct din original (mai cu seamă *Il Principe.*) Le-am cetit — pe unele le-am recitit. Socotesc însă că viața e prea scurtă pentru a pierde un an cu o astfel de lucrare.

Il Principe mi-a lăsat o impresie de imoralitate atît de mare, încît a stins în mine dorința de a pune în lumină celelalte calități ale lui Machiavelli.

Desigur, lumea modernă e îmbunătățită. Eroul lui Machiavelli (Cezar Borgia, numit curent Duca Valentino) era un bandit ordinar, care, dacă ar fi trăit în popor (sau dacă, acolo unde a trăit, nu ar fi avut de tată pe Papa Alex. VI Borgia), ar fi murit în spînzurătoare. În descrierea lui Machiavelli, *Del modo tenuto dal Duca Valentino nell'ammazzare Vitellozzo Vitelli, Oliverotto da Fermo* etc., nu știi de ce să te revoltezi mai mult: de infamia cu care Valentino atrage în cursă și omoară pe Vitellozzo, Oliverotto, Gravina Orsini și Pagolo, sau admirația ce se simte în scrisoarea lui Machiavelli către magistratul Florenței (Machiavelli fusese trimis ca Legat pe lîngă Duca Valentino).

Lipsa de orce fel de onorabilitate a acelor timpuri pline de oameni de geniu te izbește ca o contrazicere sufletească și o degradare a speciei.

S-a zis de Bismarck că nu era cu totul străin, în procedeurile sale politice, de metoda lui Machiavelli. E o calomnie."

c) Părți din secvențe care figurează în condica *Varia* și nefolosite de scriitor în ciclul din roman:

— secv. VI (în roman secv. VI), ultim paragraf:

„Poate de aceea francezii Republicii sunt așa de rău prezentați".

— secv. XXII (în roman secv. XV), ultim paragraf:

„Noi vorbim de anatomie mai în toate zilele, și inima unui om care a încetat de a mai bate e un lucru firesc. Dar cînd, din întîmplare, ne culcăm noi înșine cu inima pe o mînă și o simțim bătînd, mișcarea ei ne lasă o neliniște vagă și parcă oarecum un regret că individualitatea noastră atîrnă de un mușchi, care din nefericire nu se poate schimba și care e pedepsit să bată de 70 de ori pe minut, de la naștere pînă la moarte."

În manuscrisul inițial, din condica *Varia*, secvențele XXIII, XXV—XXVIII, apoi secvența XXXIX sînt datate — primele: *Athena, 92*, ultima: *Roma, 1902 febr.*; la secvența XXIV se specifică numai: *Roma*, nu și data.

Intercalarea celei scrise la *Roma* între cele datate și localizate *Athena, 92* poate să sugereze că au fost numai *transcrise* în condica *Varia*, iar prima lor formulare s-a pierdut.

În orice caz, ținînd seama de faptul că această condică a început a fi ținută odată cu sosirea scriitorului la Roma, ne dăm seama cu cîtă parcimonie introducea Duiliu Zamfirescu, între meditațiile sale de suflet, mici texte trudnic elaborate.

Cum se vede în ultimul paragraf, care precede în roman ciclul de cugetări *Măsura dreaptă a vieții*, autorul le atribuie bătrînului Filip A., deci indirect lui Maiorescu, care în adevăr publicase — în *Convorbiri*, mai întîi — aforisme și maxime. După modelul lui, alți convorbiriști practicaseră genul, coborîtor din clasicism — între ei și Duiliu Zamfirescu, care, sub titlul *Unde de vară*, introduce o parte a celor publicate în *România liberă* chiar în primul său volum, *Fără titlu, poeme* și *nuvele* (1883).

Textele din condica *Varia* neintroduse în roman au, cel mai adesea, referiri la chestiuni istorice sau politice; în *Lydda*, ciclul cuprinde numai observații din seria psihologiei sociale, a comportamentului în viață etc.

60 — Este, probabil, meditația cea mai direct legată de situația proprie a autorului (de aceea o reproduce și la începutul romanului și aici). El însuși făcuse „în viața publică" greșeala de a-l ataca pe rege și legea liberală a „dotației" (1884), faptă care i-a consolidat adversitatea partidului liberal pe toată viața. A fost probabil principala cauză, dacă nu unica, pentru care scriitorul s-a văzut nevoit să renunțe la planurile prime de a intra în viața politică și s-a resemnat sau s-a retras în corpul diplomatic.

Apoi, condiția a doua, a averii, era tot atît de îndepărtată: familia scriitorului nu poseda avere; cînd, în jurul anului 1900, el își cumpără via de la Faraoane, făcea primul act pentru crearea independenței materiale; Duiliu Zamfirescu intenționa să se lanseze în politică, așa cum îi și comunică într-o scrisoare lui Maiorescu: „Am încă doi ani, pînă ce afacerile mele se vor pune la cale, așa ca să pot părăsi

cariera în orice moment" (Scris. din 25 oct./7 nov. 1903). Prezența în diplomație însemna continuarea condiției de salariat, care-l făcea dependent și de partidele politice adversare, restrîngîndu-i capacitatea de mișcare politică.

Condiția a treia, a celibatului sau a soției „nule" (într-o altă versiune: „o femeie care să se țină la o parte de mărirea ta"), a fost rezolvată de scriitor prin căsătoria cu o italiancă, fără nici o legătură, prin rudenie, cu viața politică și cu oamenii politici de la noi. O soție din familiile cu încrengături între politicieni îngrădea, ca și lipsa averii, libertatea de mișcare în arena politică.

„Enorma vanitate" e ambiția politică, de a participa la guvernare, sau e chiar vanitatea proprie a scriitorului!

61 — Din nou aluzii autobiografice, referiri directe la propria situație: Duiliu Zamfirescu sfîrșise Dreptul (începuse și Literele dar cu lipsuri destule, căci, de exemplu, la 1880 cerea să fie scutit de plata taxei de licență, motivînd cu lipsa mijloacelor materiale), apoi fusese magistrat timp de nouă luni (substitut de procuror la Hîrșova și la Tîrgoviște), avusese un timp și post de profesor suplinitor la Focșani, (1882) și București (1883—1885); umilințele sînt cele inerente, și corespondența cu Duiliu Ioanin, cu Macedonski, atestă nemulțumirile care au ecou în această meditație.

62 — Simmias se folosise de comparația cu sunetele unei lire. În argumentarea lui, sufletul era ca un acord armonic, ținînd de domeniul inteligibilului (abstractului), căci el nu poate fi nici văzut, nici pipăit; dacă lira e sfărîmată, atunci și acordul, armonia se sfîrșește. Prelungindu-și comparația, Simmias stabilește corespondențele: suflet-acord armonic (putem spune chiar: melodie), corpul omenesc-lira.

63 — Să nu fi gîndit scriitorul la operele cu o durabilitate care să depășească existența materială a creatorului lor? Cu neputință! În acest caz, demonstrația făcută de Socrate e acceptată de Duiliu Zamfirescu numai în mod ironic, poate chiar gîndindu-se la ecoul propriei opere.

64 — Filip A. îl copiază tot mai mult pe Maiorescu, căci și criticul era avocat. Totuși, e neverosimil ca un astfel de om al barei să-și exercite meseria de la Costieni — care, după cît înțelegem, e un orășel neînsemnat — și să fie un atît de fervent schopenhauerian, retras și sceptic. Avocatura cerea prezența zilnică „în cetate"!

65 — Iubit de Selene (zeul nopții, identificat cu luna), ciobanul Endimion a fost cufundat de Zeus într-un somn etern, pentru a-l păstra veșnic tînăr și frumos. El simbolizează tragedia morții în floarea vîrstei.

66 — Aici se parafrazează ironic afirmațiile lui Maiorescu despre „emoțiunile impersonale", caricaturizate și de Caragiale în articolul *O ironie*, consacrat lui Eminescu.

67 — În literatura lui Duiliu Zamfirescu există pagini de neascunsă ostilitate față de grupul socialist din epoca sa, în special Gherea-Nădejde-Morțun-Sofia Nădejde — e vorba de romanul *Lume nouă și lume veche*... (1892) — datorite și faptului că Gherea îi criticase pînă la desființare romanul *În fața vieții* (1884). Însă, în același timp, în corespondența scriitorului avem o impresionantă mărturie. „...Si je pouvais renaître, je deviendrais l'apôtre du socialisme le plus effréné. Car le monde est mal fait" (Scris. către Margareta Miller-Verghy, din 5 ian. 1900, — așadar chiar din perioada cînd se scria romanul *Lydda*); e drept că partea a doua, cu profesiunea de credință despre zădărnicia proprietății și legile comunităților omenești înlocuite cu perfecția conștiinței, se scria ceva mai tîrziu, prin 1903.

Însă, în scrisoarea din 1 aprilie 1890, el îi scria următoarele lui Maiorescu, despre „socialismul radical", identificat de el cu comunismul: „În socialismul radical, în comunism, există o idee sublimă: ștergerea noțiunii de proprietate, care va ridica de pe capetele omenești pîcla preocupațiunii celei mai meschine și, ca un imens sac de lest aruncat dintr-un balon, va sălta inteligența omenească cu trei mii de metri în văzduhul înalt".

Continuitatea între acest text și cel din roman, ulterior cu peste un deceniu, este evidentă. Încă din 1891, Duiliu Zamfirescu îi vorbea cu interes lui Maiorescu despre socialismul economic al italianului Loria, pe care el îl opunea lui Gherea, adversar literar, în principal, nu social-politic. Chiar față de grupul de la *Contemporanul* el își manifesta rezerva, din punctul de vedere al formulei lor umane, îi socotea „falși" — și, peste mai puțin de un deceniu, ei abandonau mișcarea socialistă, erau „generoșii" din 1899.

68 — Și Maiorescu credea în spiritism și, la un moment dat, se adresa unui spiritist englez, cerîndu-i relații.

69 — Motivul acesta e urmărit de Fénélon în *Dialogues des morts* (1712). Ingenioasă prezentare a personajelor mari ale istoriei, filozofiei (Aristotel, Socrate, Platon), a unor mari conducători (Coriolan, Camillus, Bayard) etc., cartea îi întîlnește pe toți aceștia — spiritele lor — în „regatul umbrelor", care e acela al cîmpiilor Elizee. Duiliu Zamfirescu va popula visul Lyddei cu o lume încă mai amestecată, ulterioară lui Fénélon.

70 — Cîteva explicații ale unora din viziunile cu care se populează visul Lyddei, versiune nouă a *Dialogurilor* lui Fénélon. Prezența frumoasei *Briseis*, cea răpită lui Ahile de către Agamemnon, la începutul *Iliadei*, înseamnă concilierea celor doi, în lumea „de dincolo"; *Aspazia* fusese apărată de Pericle împotriva acuzației de curtezană, și adusese și asupra marelui atenian adversitatea bărbaților cetății; frumosul *Alcibiade* fusese mare comandant atenian, discipol iubit al lui Socrate; curtezana *Thaïs* fusese iubită de Alexandru cel Mare; *Mary Godwin* este fiica scriitorului William Godwin, de ea se va îndrăgosti Shelley pe cînd era căsătorit și cu ea va fugi în Europa, căsătorindu-se în cele din urmă; *Clara Clairmont*, soră vitregă a Maryei Godwin, a fost un timp iubita lui Byron și a avut cu el o fiică, stinsă din viață la cîțiva ani.

71 — Cu numele Malvinei din poemele lui Ossian — sub acest nume legendar publicase poetul scoțian Macpherson, în 1760, o culegere de *Poeme* — Duiliu Zamfirescu avea să numească în 1918 pe o tînără de 18 ani, Corina Gărdescu, de care se îndrăgostise la Odessa în timpul refugiului. Episodul va fi ulterior cu aproape două decenii momentului în care se scria finalul romanului *Lydda* (vezi vol. I al prezentei ediții, p. 521 și 529). Dacă există însă un paralelism, acesta e, în adevăr, între situația lui Ossian, din poemul scoțian și între aceea a lui Filip A. din roman: bătrînul filozof rămîne și el să se îndrăgostească de nora sa, care moare în cele din urmă. Este clar că Duiliu Zamfirescu a integrat acestui motiv ossianic, susținător al epicii romanului, raporturile sale, adesea expuse polemic, cu Titu Maiorescu.

72 — După amintirile păstrate în familie, se poate afirma că scena are temei de autenticitate: Duiliu Zamfirescu însuși a trebuit să-și poarte o noapte întreagă în brațe fiul — pe Lascăr, mezinul, cel ce avea să moară în 1921 în urma unui duel — pentru a-l salva de la moarte. Deci, și gîndurile bătrînului Filip sînt aici ale scriitorului însuși. Această parte a cărții are multe elemente autobiografice.

O SUFERINȚĂ

Lit., *III*, 4, apr. 1882.

„Am trimis mai zilele trecute Comitetului teatral piesa mea în versuri, pe care o cunoști și tu pe jumătate. Dacă poți, interesează-te, dragă Cocubus, și vezi ce se face cu ea" — aceasta e cea mai veche mențiune pe care o avem despre *O suferință*, oricum înainte de mijlocul lui noiembrie 1881, așa cum se poate deduce din cîteva scrisori (unele nedatate) către Duiliu Ioanin. La 27 noiembrie, deci tot 1881, îi aducea aminte aceluiași, și tot din Focșani, de rugămintea anterioară, de a tatona la teatru, dacă „se admite" — probabil e vorba de Concursul anual al Teatrului Național pentru piese de teatru în unul sau mai multe acte. „Ți-a scris nen-tu că am trimis Comitetului o piesă într-un act și-n versuri. Nu mi-ai răspuns dacă ai cercetat ceva."

Rezultatul a fost, desigur, negativ, fără să știm dacă amicul i l-a transmis ori a aflat el însuși pe căile obișnuite. Duiliu Zamfirescu încercase, deci, prin intermediul prietenului Ioanin, să determine un rezultat în favoarea piesei, fără succes, și căutase chiar să forțeze votul juriului, prin publicarea ei în *Literatorul*, unde o lăsase de la începutul lui decembrie, cînd venise el însuși în București. Se vede că Macedonski promisese, dar nu se ținuse de cuvînt, în schimb îi publicase în această perioadă cîteva versificări nesemnificative: *Glasul unui bătrîn* și *Dorința* (dec. 1881), *El și ea* — satiră submediocră, de spectacol revuistic — și *Improvizație* (ian. 1882), *Plecînd* și *Luna lui mai* (febr. 1882); de asemenea îi reprodusese din *România liberă* (24 dec. 1881) articolul: *Poezii de Alexandru A. Macedonski*. De cultivat, așadar, îl cultiva, dar cu lucruri scurte sau plăcute directorului — nu cu ceea ce dorea nerăbdătorul dramaturg debutant, care îi scrie lui Macedonski în această perioadă: „N-ai publicat piesa ce lăsasem la redacție. Aș dori să mi se facă cît mai curînd dreptate contra Comitetului teatral, care a cerut schimbări imposibile și absurde." La data cînd scrie aceste rînduri piesa era, deci, respinsă de la premiere, iar pentru eventuala reprezentare — totuși — i se cereau transformări. Publicarea în *Literatorul* trebuia deci să însemne o revanșă față de juriu și o reparație... literară. Macedonski se execută — nu ne dăm seama cu cîtă întîrziere, căci scrisoarea citată nu poartă indicarea datei, însă de obicei o făcea cu promptitudine, ca în cazul poeziei *Un trandafir*, trimisă la 30 oct. 1881 la revistă și apărută în *Literatorul* din chiar acea lună. (Poate existase jocul de 12 zile între datarea după stilul nou și cel vechi, poate revista întîrziase să apară cîteva zile, fapt e că atenția dată de Macedonski colaboratorului focșănean era mare.)

Piesa a rămas nepremiată și nereprezentată ; în bibliografia lui Duiliu Zamfirescu ea n-a figurat nicăieri, pînă în prezenta ediție — și întrucîtva pe nedrept, căci situația *dramatică* dezvoltată în subiect, suprapunerea pînă la confuziune a celor două planuri, ambele reale și ambele avînd o doză de farsă, de *qui-pro-quo* : intenția Mariei de a-și verifica fiul cît e de talentat și iubirea tatălui și a fiului pentru frumoasa Bella-Roza — dau tragism acțiunii și integrează piesa în suita motivului *viața reală e teatru, teatrul e viața reală*, vechi încă din clasicism.

Putem încerca o ipoteză despre geneza piesei, legînd-o chiar de biografia scriitorului. O actriță a existat în viața lui, chiar în această perioadă, cînd se scria piesa și se depunea la Concursul teatral. Corespondența cu Duiliu Ioanin ne-o atestă și ne dă chiar detalii interesante.

A doua parte a lui 1881, cînd Duiliu Zamfirescu e la Focșani, făcînd avocatură, după cum înștiințează *România liberă* din iulie acel an, e un moment cînd dragostea sa pentru Eliza Ioanid se afla definitiv spulberată. Fata se căsătorise cu Ioan Dănescu în iarna ce trecuse și nefericitului poet nu-i rămînea decît s-o contemple dezolat, în postura de doamnă tînără, la Șosea, la un local, să-i dedice poezii și nuvele în *România liberă* — dar atît, în rest trimițînd scrisori disperate către prietenul Ioanin, confidentul acestei perioade.

Consolarea se produce totuși — nu totală, dar oportună și, pe la sfîrșitul lui septembrie sau octombrie, o actriță, Anicuța, foarte apreciată și la București și la Iași, face popasuri dese și deloc scurte în Focșanii proaspătului avocat (demisionat din magistratură în iulie 1881). Eliza continuă să fie rana deschisă permanent în sufletul poetului, reînviată mereu, dar Anicuța e un interludiu de cîteva luni.

Iată cea mai veche menționare a plăcutului balsam — noua suferință, peste suferința încercată cu pierderea Elizei : „Anicuța îmi scrie că poate să vie la-nceputu aceleiași luni (probabil noiembrie 1881, n.n.) pentru 24 ore. Eu sper s-o țiu vreo două, trei zile. Îmi scrie la fiecare două zile și se pare că mă iubește ca și la-nceput, sau, dacă nu mi-ar fi frică să zic prea mult, mai mult chiar decît înainte. Dacă însă aceste lucruri le-o fi punînd mai mult pe hîrtie decît le-o fi avînd în inimă, face rău, căci eu am o adevărată și sinceră afecțiune pentru dînsa. Sunt momente, dragă Cocobus, în care mă revolt contra mea însumi și contra acestei afecțiuni, care mi se pare adesea atît de rău pusă, încît nu mă pot stăpîni de a-i scri și ei, în cuvinte foarte vagi, amărăciunea acestor momente. O femeie care a pasionat atîția oameni după dînsa, care a zîmbit la atîția oameni pe cari poate îi ura ; o femeie care a scris la

atîția desigur lucrurile pe care mi le scrie mie astăzi ; o femeie care trăiește singură, departe de mine, în mijlocul atîtor tentațiuni, e cu greu să presupui că mai are și mai poate păstra în suflet o rază originală de credință. Și, cu toate astea, eu cred și știu că nimic nu-i mai adînc și mai nepătruns decît inima unei femei, și că e cu putință ca prin cutele acestei inimi uzate să fi rămas ascuns amorul cel din urmă, cea din urmă lumină de tinerețe, asupra căreia toată ființa și tot traiul ei să concentreze pentru veșnicie. Vezi, amorul propriu, acel laș care ne stăpînește pe toți, mă face a crede că ea poate iubi încă."

Chiar în continuarea acestei confesiuni apare știrea, citată mai sus, despre trimiterea lucrării („piesa mea în versuri") la concurs.

Duiliu Zamfirescu obișnuia adesea să descrie în scrisori — fără să menționeze explicit acest lucru — paginile de literatură la care lucra în acel moment, sau pe care le încheiase recent. O dovedește corespondența sa cu Maiorescu, Iacob Negruzzi, N. Petrașcu, Elena Miller-Verghi. E una din căile pe care se realizează farmecul scrisorilor sale, pentru noi instructiv și fiindcă ne traduce adesea straturile, altfel necunoscute, care au declanșat substanța respectivelor opere.

Tot comentariul din misiva de mai sus, trimisă lui Ioanin, e foarte apropiat de materia piesei : ideea duplicității — nu a femeii în genere ci a femeii-actrițe în special, însă o duplicitate sui-generis, falsificarea în limitele sincerității Artei (cu majusculă, în piesă) și adevărului — convențional — al Artei ; ideea fluxului și refluxului propriei dragoste pentru actriță, identică aceleia a eroului piesei ; revolta împotriva sa însuși, repetînd-o sau anticipînd-o pe a lui Emil ; profunzimea și surpriza — necunoscutul, nepătrunsul — „inimii de femeie", uzată, dar care mai poate iubi cu „amorul cel din urmă, cea din urmă lumină de tinerețe" etc.

În forme stilizate, avem, parcă, traducția motivelor piesei. Verificarea cerută de Maria în planul artei — a talentului lui Emil — va duce la verificarea, în planul vieții reale, a rătăcirii lui — cînd măsoară nestatornicia dragostei pe care i-o poartă Bella-Roza, dăruită deopotrivă tatălui și fiului, ambii artiști. Deci, frumoasa actriță e însăși Arta, într-o accepție foarte terestră, ea îi poate iubi real pe amîndoi, fără să-l înșele — în planul iubirii actoricești — pe nici unul.

Alegoria e clară și, dacă trebuie să-l alăturăm pe Emil lui Duiliu Zamfirescu însuși, în același timp nu trebuie să gîndim la vreo întîlnire a tînărului poet cu părintele său într-o istorie de dragoste similară în vreun fel celei din piesă. Putem însă presupune că familia focșăneană, care știm că acorda libertăți de tot felul primului ei copil, care era

poetul nostru, era de o mare austeritate în latura vieții familiale, și aventurile de felul celei cu Bella-Roza (sau Anicuța) nu puteau provoca satisfacție, mai ales că orașul, deloc întins, va fi aflat destul de repede escapadele artistei, poposită în Focșani fără treburi teatrale! Vor fi fost, așadar, intervenții care să încerce a curma legătura și de aici sublimarea împrejurărilor în piesă, totul fiind atribuit mamei, adică Mariei.

Cine să fie însă această actriță, Anicuța? Avem temei să credem că e Ana (Anica, Anicuța) Popescu, debutanta foarte promițătoare din trupa lui Pascali la 1873—74, ingenua de mai tîrziu din *Scînteia* lui Edouard Pailleron sau din *Bucuria casei.*

Cam de-o vîrstă cu Grigore Manolescu (debutant în același an, însă la sala „Bosell", în trupa lui Millo), se va căsători cu el după episodul — pe care i-l atribuim ei — cu Duiliu Zamfirescu. Se născuse în 1854, deci era cu patru ani mai vîrstnică decît Duiliu Zamfirescu și cu trei decît Manolescu — ceea ce, pentru sufletul îndrăgostit al actriței nu fusese o diferență!

În momentul de care vorbim, ea avea un bun nume, dat și de faptul că, la 1877, fusese între membrii fondatori ai „Societății dramatice" și, în orice caz, deținea destule din rolurile principale ale pieselor epocii.

Dacă înțelegem printre rînduri piesa O *suferință*, Bella-Roza nu poate fi decît mai vîrstnică decît Emil, și, în orice caz, o actriță de prima mînă, bucurîndu-se de faimă în lumea scenei, cam ca Anicuța Popescu așadar, care în această perioadă va alcătui cu Manolescu Compania teatrală care va juca în sala „Dacia", curînd după întoarcerea acestuia de la Paris, unde studiase cu Delaunay. La acesta avea să vină, în 1880, și actrița noastră, trimisă de ministrul V. A. Ureche la studii. și tot la el se afla și Aristizza Romanescu. Între cele două actrițe ia naștere acum o concurență care va continua ani la rînd. Duiliu Zamfirescu va cultiva pe marea Aristizza, care va juca în viitoarea sa piesă *Prea tîrziu*, va recita *Harpista* în festivaluri publice; ei îi va dedica versuri. Față de Anicuța va păstra discreție — și începem să înțelegem pentru ce. Talentatele artiste își dispută întîietatea, au pentru roluri dese și mari conflicte (pe care Aristizza le va nota în amintirile ei: *30 de ani*), și chiar și-l smulg una alteia pe Grigore Manolescu, care le e soț, pe rînd, la amîndouă — mai întîi însă Aristizzei; de cealaltă se va despărți în 1888 și, după patru ani, va muri. Obiectivitatea memorialistei în istorisirea evenimentelor din viața rivalei poate fi pusă, desigur, la îndoială, căci iată ce făcea ea chiar în perioada cînd au loc împrejurările descrise în scrisoarea lui Duiliu Zamfirescu:

„Anica Popescu cere să se deschidă stagiunea (81—82) cu *D-ra de Belle-Isle* (de Al. Dumas-fils, n.n.), pe care o studiase ea la Paris; eu, cu *Marion Delorme*. Directorul Cornescu preferă pe aceasta. Supărări, țipete, leșinuri inutile!... Încă un rol care m-a făcut să sufăr! Toate actrițele din jurul meu, toate, voiau să-l joace. Pînă și Frosa Popescu (Efrosis a lui Eminescu, n.n.), care trecuse de 60 de ani!...

La reprezentație, succes indiscutabil pentru piesă, relativ pentru mine. Prin «relativ» înțeleg că publicul și o parte din presă mă găseau bine, pe cînd cealaltă parte a presei — citez *România liberă* — aprecia că sînt insuficientă pentru acest rol, și avea dreptate. E adevărat că-l jucam așa cum trebuie: mă dobora însă fizicul. N-aveam nici frumusețea, nici «demersul» unei curtizane; într-un cuvînt, aveam numai vocea unei Marion Delorme, într-un alt corp decît al ei" (*30 de ani*; E.S.P.L.A, 1960, p. 43).

Criticii de la *România liberă* care au această opinie și care laudă corpul de interpreți principali ai piesei, minus pe eroina însăși, sînt arătați de memorialistă: D. A. Laurian, directorul ziarului, Ștefan C. Mihăilescu-Stemill, șeful redactor, Ionescu-Gion și Racovitză-Sphinx, adică, de fapt, toată redacția salariată, nu și Duiliu Zamfirescu, care încă nu intrase acolo, ci colabora numai de la distanță — Focșani — cu articole puține și cu mai multe nuvele.

Redusă la atît, chestiunea încă nu explică toate substraturile întîmplării; finalul exploziv ne apropie de ele. „S-a anunțat apoi — continuă Aristizza — reluarea piesei *Moștenitorii*, cu Millo, reluare memorabilă printr-un scandal: Anica Popescu, nevrînd să joace nimic înainte de *D-ra de Belle-Isle*, refuză rolul Polinei. Directorul atunci îl dete Mariței Constantinescu. Anica, nemulțumită în nici un fel, vine la teatru, în seara primei reprezentații, și, însoțită de mai mulți prieteni, printre care un procuror, azi membru la Curte — fluieră pe Constantineasca. Apoi, într-un antract, în fumător, se suie pe un scaun și lansează un discurs-pamflet contra direcției. A doua zi, comitetul, în unanimitate, o exclude din societate pentru un an."

Cîteva lucruri trebuiesc subliniate din relatările de mai sus: mai întîi, coincidența din titlul piesei: *D-ra de Belle-Isle*, și numele eroinei din O *suferință*: *Bella-Roza*; apoi, excluderea Anicăi-Anicuța din trupă, deci obligația ei de a-și căuta plasament și anume în orașele unde existau teatre stabile: Iașii, în primul rînd, iar în drum spre Iași — Focșanii, unde actorul Ion Lupescu construise relativ recent (în 1873) sala teatrului său de 150 locuri.

Căci, iată ce se întîmplă mai departe între Anicuța „de Belle-Isle", exclusa din trupă, și Duiliu Zamfirescu, după cum rezultă din corespondența acestuia cu Duiliu Ioanin — și lucrurile le urmărim de data aceasta cronologic:

„Îmi scrii despre *dînsa* că vrea să treacă la Iași să se angajeze pentru nu știu cîte mii de fr. pe lună. Tu ai uitat se vede că la Iași e d. Pruncu prefect și că se poate propunerea să vie din parte-i pe sub decoru teatrului. Se poate ca Pruncu s-o iubească încă, căci, îți mărturisesc, e o femeie pe care după ce vei cunoaște-o cu greu o uiți. Și în cazul cînd domnu de mai sus ar intra pe ușa cea mare, eu n-aș primi un singur moment să intru pe cea mică. Tu îmi repeți că m-a iubit 10 zile. Și eu îți zic: da, m-a iubit 10 zile. Dar cînd o femeie te iubește 10 zile, cînd te iubește în adevăr, nu rămîne din această bogăție de simțire nimic care să se reverse și asupra zilelor ce urmează? Orcum, ea își va aduce aminte de mine ca de una din acele flori pe care ai pus-o aproape fără să-ți dai socoteală într-o carte. Cînd mai iei volumul în mînă, floarea o găsești uscată, dar paginele care au păstrat-o sunt parfumate.

Tu spune-i aceste lucruri și ei, spune-i-le..." etc. (Scris. din 30 oct. 1881).

Echivalențe între artista din piesă și cea de care e vorba în scrisoare există — sub raportul biografiei agitate. Plecarea celei reale la Iași e, desigur, determinată de excluderea amintită mai sus, despre care cei doi prieteni discutaseră de curînd, nu prin scrisori, ci prin viu grai, căci Duiliu Zamfirescu venise în Focșani cu cîteva zile înainte de 30 octombrie.

Dar imaginea finală cu floarea (*Bella-Roza* — „Frumosul trandafir" !) pusă „într-o carte" să se refere chiar la piesă?

Avînd în vedere și alte „încifrări" asemănătoare din scrisorile lui Duiliu Zamfirescu, lucrul e foarte cu putință. Fapt e că, pe la 10 noiembrie, trimite piesa O *suferință* la Concursul teatral, după cum s-a arătat mai sus, anunțîndu-l cîteva zile mai tîrziu pe Ioanin despre acest lucru și solicitîndu-l să se intereseze, prilej cu care îi face și lunga confesiune despre Anicuța, despre sufletul femeilor, anunțîndu-i vizita de 24 de ore în Focșani și declarîndu-și credința că actrița îl iubește totuși („amorul cel din urmă"), deși a iubit și iubește în același timp pe mulți alții.

La 27 noiembrie promisiunile sînt realizate întocmai: Anicuța e de cîtva timp în Focșani, întîlniri au avut loc între ei și urmează altele. Ciudățenia e că cei doi locuiesc împreună, într-o conviețuire... maritală:

„Înainte de 5, Anicuța vine la mine. Mi se plînge că nu-i scrii. Îmi spune să te rog ceva în privința jurnalului ei. Citește tu însuți plîngerea. (Probabil e reclamația către vreun ministru, a actriței, cu privire la incidentul de la teatru, și Ioanin, care lucra ca funcționar la Camera Deputaților, putea să îndrume lesne o astfel de hîrtie la cei în drept, ba chiar cu promisiuni de rezolvare favorabilă, n.n.). O aștept cu multă nerăbdare. Avem o odaie cu un pat și o canapea pe care ne jurăm iubirea cea mai dulce. Îmi aduc aminte de rîndu trecut cum, așteptîndu-mă, adormise. Eu intram încet, încet, și o sărutam pe ochi ca să nu se deștepte. Două brațe mă luau de gît și mă lipeau de un sîn cald, iar un glas somnoros cerea: dă-mi o țigară. Această eternă: dă-mi o țigară, vine în vorbirea cea dulce a iubirii ca Pilat din Pont în *Crez*. Cînd i-o spui, ea îmi făgăduiește cu jurăminte că n-o s-o mai zică, ceea ce n-o împiedică ca peste un ceas să repete iarăși: Dă-mi o țigară."

Scena întîlnirii „de rîndu trecut" seamănă bine cu cea din piesă, dar, de data aceasta (27 nov.), O *suferință* era de mult predată Comitetului teatral.

Notăm, ca un final, că, patru sau cinci luni mai tîrziu, la 9 mai, „noaptea", îl întreba pe Ioanin dacă „ai fost sau ai văzut vreodată pe Anicuța", iar cîteva zile sau poate cîteva săptămîni mai tîrziu — nu însă mult dincolo de iunie 1882 — la București, îl vestea — cu indiferență acum — pe același cum un prieten comun, numit mereu „Colega", aștepta niște bani ca să plece la Cîmpulung după o femeie măritată și, „așteptînd, se ține după Anicuța".

La data aceasta situația piesei era clară: nepremiată la concurs, neacceptată pentru scena Teatrului Național, după refuzul scriitorului de a efectua acele „schimbări imposibile și absurde" care i se ceruseră — dar publicată în *Literatorul* din aprilie, aceasta era singura formă în care spera „să mi se facă cît mai curînd dreptate contra Comitetului teatral" (cum îi scria lui Macedonski) — adică să-și atragă adeziunea publicului literar pe această cale, dacă aceea a scenei îi fusese interzisă.

Piesa are un oarecare caracter programatic, e un manifest literar intim în materie de iubire, ca poema *Juan*, sau ca nuvela O *pagină din viața lui Johann Strauss* (*Blaue Donau*), ambele anterioare. În aceasta din urmă e vorba de iubirea trădată a artistului, care însă a hotărît să-și dedice artei toată viața sa. Nuvela e dedicată Elizei Ioanid-Dănescu (Doamna E. D.); *Juan*, profesie de credință antiromantică, dedicată lui Duiliu Ioanin, e mărturisirea triumfului artei prin dragostea împlinită: „Juan e astăzi mare, căci astăzi e iubit!"; O *suferință* — căreia îi

putem ghici destinatara: pe Anicuța — măsoară prioritatea Artei, prin dragoste, asupra îndeletnicirilor practice (Dreptul!) și în același timp afirmă supremația absolută a Artei. Decizia scriitorului e luată și e definitivă: lipsit de Eliza (iubirea pură), pe care Anicuța (iubirea carnală), cu toate farmecele ei, n-o poate înlocui, decepționat de magistratură („Hotărîtor, nu sunt făcut să fiu procuror", îi scria lui Duiliu Ioanin, la 11 oct. 1880) dar neputîndu-se adapta nici avocaturii, Duiliu Zamfirescu își vede un singur drum înainte — acela al Artei, pe care-l alege Emil din O *suferință*. Interpretarea în acest fel a piesei nu ni se pare forțată: Duiliu Zamfirescu închidea adesea în literatura sa atari mesaje intime, pe care exegeții ulteriori nu i le-au descoperit decît rar, deși erau vizibile. In orice caz, sensurile biografice ale multora din scrierile sale, mai cu seamă din prima perioadă, sînt indiscutabile.

Inceputul patetic trebuie luat în accepție ceva mai „proprie", mai terestră: „Din pragul vieței mele zăresc în depărtare...", și luntrea „clătinată de valuri și de vînt", luntre care e viața, valurile fiind „lumea asta mare", în care eroul, „se avîntă" odată cu scriitorul — acestea sînt considerații în primul rînd intime.

Opinia mamei că „la noi, advocatura e drumul ce conduce / La totul", sau ofertele ei succesive: medicină, inginerie — sînt tot atîtea alternative ale vieții practice, cărora Emil le opune ipostaza unică a Artei — comparate de el cu lumina, cu rațiunea supremă a vieții, deoarece învață omenirea să-și trăiască intens, total, sentimentele, deci să-și valorifice plenar latențele ignorate. Convenția Artei care, de la un moment dat, se substituie vieții reale pînă la identificarea cu ea, nu ucide totuși dragostea reală, căci Bella-Roza îi declară în final cu ingenuitate eroului: „Emil, eu te iubesc", ceea ce e totuna sau cu negarea convenției, sau cu triumful ei desăvîrșit. In seria lucrărilor lui Duiliu Zamfirescu, care-l plasează în rîndurile primei generații simboliste, piesa O *suferință* e una dintre cele mai reprezentative, mai originale, cum vor fi, peste aproape trei decenii, nuvelele lui Minulescu din *Casa cu geamuri portocalii* (1908), care fac să dispară granițele dintre viața reală și iluzia artistică. N-a fost însă tipărită în volum, ci a murit în pagini de revistă.

1 — Filozofări ca acestea există multe în scrisul autorului din perioada scenetei O *suferință*. Iată un paragraf dintr-o scrisoare către prietenul Duiliu Ioanin: „Dacă la această masă cu mine ai putea fi cel puțin tu, am uni dorurile noastre într-unul singur și am suporta cu mai puțină greutate sarcina care ne apasă pieptu. Vezi tu, inima omenească e întocmai ca un izvor pe care copiii se-ncearcă adesea să-l oprească. Izvorul însă trebuie să curgă, inima trebuie să sufere și apa grămădită prea multă la zăgazul copiilor trebuie să treacă pe deasupra. Astfel e și cu noi: am simțit prea mult, simțim încă prea mult, și trebuie, dacă nu să strigăm și să țipăm ca-n romanuri, cel puțin să lăsăm curs liber pasiunei de care suntem cuprinși..." (Scris. din 31 oct. 1880 — „seara")

Deci, textul piesei nu era o poză romantică, ci un mod real de existență, care se concretiza, dacă nu „în romanuri", atunci în poezia aceluiași moment și în piesă. Intre Emil și autor însuși sînt astfel numeroase comunicări interioare.

2 — „Dacă nu mi se va da un loc care să-mi convie (în magistratură, n.n.), mă-nscriu ca advocat în București. Această hotărîre o am definitivă. Mă mîngîi cel puțin că toți oamenii care au ajuns departe au început ca simpli advocați și au plecat de jos" — acestea le scrie lui Duiliu Ioanin la 26 nov. 1880, de la Hîrșova. Piesa e ulterioară cu puțin, dar convingerea că Dreptul era facultatea care oferea cele mai multe perspective de a ajunge „departe", e a întregii perioade de la 22—25 de ani, cînd își alterna, în adevăr, literatura cu avocatura. Probabil că au existat discuții acasă, dacă e bine să renunțe la postul de magistrat (procuror) și la locul în baroul focșănean, sau în cel bucureștean — unde figura deopotrivă pînă în 1886 — în favoarea celui de redactor la *România liberă*, unde intră efectiv prin vara anului 1882, dar unde se desemna ca virtual component de la începutul lui 1881.

3 — Iată cîteva texte din epocă ale lui Duiliu Zamfirescu anterioare cu puțin piesei O *suferință*:

Iară noi... stratul de astăzi, vom lăsa ca orice strat,
Geologilor de dînșii, un dezgust nemăsurat.

(*Dezgust*, aug. 1880)

„Spiritul și inima omului se vede că e astfel făcut, încît numai o luptă veșnică, o alternație de mulțumire și de nemulțumire, de fericire și de dezgust îl mai poate mulțumi, cu condițiune ca peste toate acestea să împărățească simțul cel atît de bătrîn și încă atît de tînăr: iubirea" (Scris. către Duiliu Ioanin, din 27 nov. 1881).

Componentele se reiau, în literatură (poezii, piesă, la fel în nuvele) ca și în corespondență, deci tînărul scriitor avea un număr de motive care-l stăpîneau și cărora le căuta mereu expresia. Ele îl vor urmări la fel toată perioada debutului, adică încă doi ani sau trei, pînă către sfîrșitul lui 1884, cînd începe marea sa prefacere, dar după ce totul trece prin filtrul lui Don Padil și al purgatoriului *De las palabras*.

P. 181 LUMINĂ NOUĂ

Conv. lit., XLVI, 4—6, apr.—iun. 1912.

Variante

p. 185, r. 16 — Domnița *(uitîndu-se lung la dînsa)*: Parcă nu prea... (*Hypnoticii*).

p. 188, r. 6—7 — Eu mă duc la oraș. Ai ceva? (*Hypn.*).

p. 188, r. 9—10 — Indicația scenică lipsește în *Hypn.*

p. 188, r. 10—11 — Nimic, mulțumesc. (*Intră Sylvia...*) (*Hypn.*).

p. 189, r. 22—23 — Domnița s-a dus la *Făurei.* Ia șezi (ms.)... la Făurei. Ia șezi. *Am rămas numai eu și cumnata-mea. (Preotul șade.)* Ai pus *oalele* cu flori... (*Hypn.*).

p. 190, r. 4 — manuscrisul, *te rog. (Sylvia vine...)* (*Hypn.*).

p. 191, r. 14 — face semn *din cap* că nu (*Hypn.*).

p. 192, r. 29 — cu credință: *cu credință în Dumnezeu și noi și lui îi va fi milă de oameni.*
Prea bine... (*Hypn.*).

p. 194, r. 15 — lumea-i proastă. *Mai rămîneți sănătoși. (Iese.)*
În continuare urmează scena IV (*Hypn.*).

p. 197, r. 2 — *Ba nu.* Acum soră-mea a murit (*Hypn.*).

p. 197, r. 6 — Sylvia *(cu răutate)*: Te rog...

p. 197, r. 12—13 — sora ta *moartă*?... de tovarășul (*Hypn.*).

p. 197, r. 13 — Marie? *(Sylvia își duce batista la ochi.)*
Ai cunoscut tu... (*Hypn.*).

p. 197, r. 19 — milă de dînsa? *A murit, Sylvio, știi că a murit* (*Hypn.*).

p. 197, r. 22 — aș fi murit fără părere de rău (*Hypn.*).

p. 199, r. 25 și p. 200 r. 1—20 — lipsesc în *Hypn.*

p. 200, r. 22 — *Bine, dragă*: ce m-ai întrebat (*Hypn.*).

p. 202, r. 8—11 — să vorbești și cu mine? Marie era altceva.

p. 202, r. 14 — aceeași *esență* cu mine (*Hypn.*).

p. 202, r. 16 — Tu ai *aproape* o îndatorire *morală* față de mine (*Hypn.*).

p. 203, r. 11—12 — era atunci un *fenomen.* Astăzi e o idee (*Hypn.*).

p. 203, r. 20 — pe apucate, *fragmentar*, cu temere (*Hypn.*).

p. 203, r. 26—27 — Sylvia tace, *uitîndu-se lung înaintea ochilor.*
Îți spun... (*Hypn.*).

p. 204, r. 10—11 — lumea *fenomenală* simpatică... (*Hypn.*).

p. 204, r. 17 — lipsește întreaga replică în *Hypn.*

p. 204, r. 20 — să se păstreze *credința în stafii? Ce este acest student și ce găsești în spiritism* (*Hypn.*).

p. 204, r. 23 — Replica lipsește în *Hypn.* Este înlocuită astfel:
Doctorul: A!
Sylvia: Nu rîde și răspunde-mi. În ce crezi și ce este *ideea.*

p. 206, r. 3 — să ne hotărîm. *(Feciorul iese.)*
De aici pînă la scena VI textul lipsește din *Hypn.* Scena VI în *Hypnoticii* este următoarea:

DOCTORUL, SYLVIA

Sylvia: Trebuie să merg?

Doctorul: Se-nțelege.

Sylvia: Merg — dar numai fiindcă-mi zici. Mergi și dumneata?

Doctorul: A!... *și dumneata!...* Mergem și noi, da.

Sylvia *(uitîndu-se în jos)*: Ești crud... Ironia face așa de rău cîteodată!

Doctorul: Nu vreau să-ți fac rău, Sylvio. Dar de ce solemnitatea asta?

Sylvia: Nici o solemnitate: așa îmi vine cîteodată să-ți zic, și așa zic. Dumneata nu înțelegi că nu putem fi totdeauna aceiași, decît în mișcări... reflexe.

Doctorul: *Mișcări reflexe!*

Sylvia *(se scoală și vrea să se ducă)*: Dacă urmezi astfel, mă duc.

Doctorul: Sylvio, nu te supăra. Vino să vorbim. Șezi. *(Sylvia șade din nou.)* Mă surprinzi cîteodată și asta mă face să mă mir. *(După o pauză.)* Va să zică vrei să vorbim de lucruri grozave. Ce vrei să-ți spun? M-ai întrebat de ce nu cred în Dumnezeu.... În care Dumnezeu?

Sylvia: În care cred toți oamenii.

Doctorul: În acesta nu pot să cred. Dacă un asemenea Dumnezeu ar exista, acesta ar fi cel

mai nedrept și mai tiran stăpînitor al lumei; ar fi mai mic decît mine, fiindcă eu am noțiuni morale limpezi, pe cîtă vreme el nu are; el hotărăște lucruri revoltătoare: dă fericire unora, lacrămi altora; lasă pe pămînt bătrîni în mizerie; ucide tineri plini de viață; zbuciumă omenirea fără cauză; plouă unde nu trebuie; trăsnește pe un muncitor ostenit... Un asemenea Dumnezeu ar fi monstruozitate. O ființă de asemenea natură, dacă ar exista, ar trebui să fie, pentru noi, oamenii morali, un aspect abstract al acestui fapt concret ce se numește Univers, cu alte cuvinte o pură entitate, condiționată de idei morale. Și atunci ar fi deopotrivă egal pentru toți în bunuri, toți oamenii lui s-ar asemăna în tot. Și asta vezi bine că nu este.

Sylvia: Nu crezi că dai un rol mărginit unei ființe așa de mari, punînd-o să se ocupe de toate creaturile de pe planetă. Universul e infinit, și cu toate astea e guvernat de legi în veci neschimbătoare.

Doctorul: Mie, ființă cu suflet, puțin îmi pasă de dreptate și legile lui statornice în lumea neorganică și chiar în cea organică: eu vreau să le am în lumea mea morală.

Sylvia: Bine. Atunci de ce îndemni pe alții să creadă?

Doctorul: Aici e cu totul altceva. Mai întîi depinde cine sînt acei *alții*.

Sylvia: Preotul și oamenii din sat.

Doctorul: Vezi, Sylvio, ar trebui să-ți spun atîtea alte lucruri, ca să mă poți înțelege...

Sylvia: Spune. De ce te temi mereu că n-o să te înțeleg?...

Doctorul: E cam lung... E greu de spus limpede. Nu e decît o singură religiune adevărată: aceea a ideii.

Sylvia: Cum?

Doctorul: Da. Nu a ideilor din sisteme filozofice de astăzi, a căror obîrșie se găsește, mai la urma urmei, tot în iritările externe, cari atîrnă de Timp, adevăratul element al morții; nu. În facultățile noastre morale, noi avem un criteriu al nostru: sensul adevărului, un element neatîrnat de Timp, care element este astăzi și va fi cînd nu va mai fi Timp.

Sylvia: Kant și Platon.

Doctorul: A! Cunoști pe Kant!...

Sylvia (*dînd din cap*): Atunci iar dumnezeire: omul în centrul universului față cu *Ființa în sine.*

Doctorul: Sylvio, ce ciudată convorbire între noi!... (*Se gîndește.*) Violenta năzuință a idealismului moral din om spre a pune în armonie natura și pe sine a dat naștere *Ființei în sine* a lui Kant. Ea nu e crudă, nu e nedreaptă, nu plătește și pedepsește, nu se agită, ca Dumnezeul celălalt, ci stă de sine, ca o perfecțiune absolută, către care tinde scopul real al întregii existențe. În juxtapunerea trecătoare a puterilor cari constituie cosmosul, omul individual trece și el. Mîngîierea religiunei mele, Sylvio, constă în aceea că pentru mine nu trece întreg, că rămîne o parte, care revine între vii.

Sylvia: Atunci Phedon al lui Platon.

Doctorul: Nu, Doamne ferește.

Sylvia: Atunci spiritism.

Doctorul: Nu. Tu cunoști puterea în virtutea căreia orice dorință mare, orice adevărată vibrare sufletească tinde să iasă din lumea ideală și să se manifeste în cea reală, cum se transformă, bunăoară, lumina în energie.

Sylvia: Da.

Doctorul: Tocmai așa este o putere contrarie, care face că orice realitate puternică să se reintegreze, să se transpună în lumea ideală: orice ființă cu mare energie morală, cu puternice facultăți armonice, nu moare, ci se transformă în idee, se proiectează în generațiunile viitoare, într-un om, în mai mulți sau în toți oamenii, după cum

idealismul său moral a fost mai mic sau mai mare. Aceasta este adevărata parte de nemurire în noi. Marie, sora ta, a fost fenomenul încîntător pe care-l știm: ea a murit cu o parte dintr-însa, iar cu alta s-a transpus în lumea ideală — în sufletul tău, în al Domniței, în sufletul meu...

S y l v i a : Pe mine, moartea Mariei mă doare, mă doare în mod fizic — mă înspăimîntă.

D o c t o r u l : Foarte bine: va să zică ea nu s-a idealizat în tine. Se poate. Nu vă iubeați îndestul.

S y l v i a : Noi?!

D o c t o r u l : Ea nu te iubea, sau tu nu o iubeai.

S y l v i a : Da... Ea mă iubea... Și eu am iubit-o, dar nu îndestul și... nu întotdeauna.

D o c t o r u l (*cu putere*): În mintea mea ea stă întreagă, limpede. De altminteri și cînd era alături de mine, tot mai limpede o aveam în suflet decît în ființă. Îmi închipuiesc, Sylvio, că voi vă iubeați cum se iubesc mai toți frații și surorile, cum se iubesc părinții și copiii, cum se iubește în general în lume.

S y l v i a : Ce vrei să zici?

D o c t o r u l : Vreau să zic că iubirea voastră s-a manifestat probabilmente cu legături fizice de la un suflet la altul, cu strîngeri de mînă, cu daruri, cu sărutări — cari au brutalizat ideea, cum face totdeauna fenomenul. Asta și este cauza cea mare de nefericire a lumei: înlesnirea cu care ideile se transformă în fenomene și inferioritatea acestora față cu acelea.

S y l v i a : Atunci ce e de făcut?

D o c t o r u l : Să lupți cît s-o putea *contra* năzuinței ideii către fenomen și *pentru* năzuința fenomenului către idee. (*Se uită la dînsa lung. Cam încurcat.*)... Ce să-ți fac?... Acuma, dacă vrei, să legăm ceea ce ți-am spus cu religia popei și cu stafiele. Vrei?

S y l v i a : Atunci, dumneata ai iubit pe Marie în felul acesta?

D o c t o r u l : Da.

S y l v i a : Dar ea?

D o c t o r u l : Și ea tot astfel. De aceea a și rămas așa de curată, așa de vie în sufletul meu.

S y l v i a : Și nu te înspăimîntă moartea ei, nu te doare, nu ți-e milă că a murit, cum îmi ziceai mie?

D o c t o r u l (*mișcat*): Ba da, mi-e milă, fiindcă persoana ei fizică era un altar al ideii, era cel mai armonic fenomen ce s-a văzut. Cine a avut vreodată asemenea ochi! Cine a avut o mînă ca a ei, cu atît de perfecte și de diafane degete, că păreau închipuite, nu reale!...

S y l v i a (*uitîndu-se la mîna ei, o pune pe masă, sub ochii doctorului*): Așa?

D o c t o r u l (*luîndu-i mîna*): Așa. (*O pune binișor pe masă și se scoală.*) Dar n-a venit vremea să mergem la gară?

S y l v i a (*uitîndu-se după dînsul*): Trebuie să mergem?

D o c t o r u l : Negreșit.

S y l v i a : Atunci vom merge. Isprăvește ceea ce aveai de spus.

D o c t o r u l (*primblîndu-se neliniștit*): Da. (*Revine din nou și îi ia mîna.*) Vorbeam despre Marie...

S y l v i a (*zîmbind*): Nu. Voiai să legi cele ce mi-ai spus cu religia și stafiele.

D o c t o r u l (*lăsînd mîna*): Da. Preotul este mai departe de tine și de mine decît suntem noi în *Ființa în sine* a lui Kant. Nobleţea ta nu este un cuvînt gol, fiind dat că adevărata cauză a lucrurilor trebuie căutată în efect — tu te cobori din generații în cari ideile au predominat întotdeauna. Și în preot se găsește un criteriu moral, dar la dînsul puterea de abstracțiune e nulă, idealitatea, de asemeni. Pentru el, eu cred, orce re-

ligiune este bună, fiindcă în practica ei găsește singurul prilej de a trece ceva din lumea fenomenelor în a ideilor, fie modul orcît de grosolan : sfinți, arhangheli etc.

Sylvia: Eu credeam că se întîmplă tocmai contrariul cu sfinții : trecerea ideii în fenomen.

Doctorul: Da, la zugravul de icoane. Dar la orcine vine la biserică, nepăsător, spre a împlini un obicei, se petrece o reintegrare ideală, în felul ei, prin aceea că individul iese cu imaginea concretă — icoana — a unui lucru abstract (Dumnezeu), care imagină, prin chiar faptul că e nematerială, e superioară. Tot asemenea cu stafiele ; toate popoarele le au și, din punctul nostru de vedere, stafiele fac peste tot același serviciu : nimeni nu a văzut o stafie, fiindcă stafie nu există, dar a crede cu putere într-un lucru care nu există e o forță.

Sylvia: Atunci concluzia ar fi că popoarele care au mai multe irezuri, mai multe legende, mai multe credințe false, sunt mai puternice decît popoarele culte.

Doctorul: Desigur : popor cult, în înțelesul unei mulțimi ajunsă la înălțimea de cultură a celui mai cult individ dintr-însa, nu există. Un singur tip de om este cu adevărat inferior : acela în care, pe nici o cale, fenomenele nu se întorc în idei, omul de acțiune brutală... Dar cred că e vremea să mergem.

Sylvia (*sculîndu-se greoi*) : Să mergem. Mă duc să-mi iau o haină și sunt gata. (*Se îndreaptă spre ușe.*)

Doctorul: Sylvio... (*se apropie de dînsa*) dă-mi voie ! (*Iarăși îi ia mîna.*) Cît seamănă de mult !...

Sylvia: Seamănă ?

Doctorul: Foarte mult.

Sylvia: Vrei să nu pun mănuși ?

Doctorul: Da, te rog.

Sylvia: N-am să pun. (*Iese.*)

p. 220, r. 14 Scena VIII a ms.-ului *Hypnoticii*, deși are unele idei și replici din Scena X din *Lumină nouă*, totuși formulările sînt diferite, e alt dialog :

Scena VIII

DOCTORUL, SYLVIA

Sylvia se ivește în ușe, cu o haină pe braț și cu pălăria în cap. Văzîndu-l se oprește. Apoi înaintează încet pînă se apropie de el. Îi pune mîna binișor pe umăr.

Doctorul (*uitîndu-se lung la dînsa*) : A !... Ești tu, Sylvio ?

Sylvia: Da.

(*Doctorul îi ia mîna de pe umăr și și-o lipește de obraz, apoi o sărută.*)

Sylvia (*retrăgîndu-și mîna*) : Doctore !... (*Își pune haina pe masă și ia un scaun.*) Ce mi-ai spus, doctore !...

(*Doctorul se uită lung la dînsa, fără s-o vadă.*)

Sylvia (*atingîndu-l ușor*) : Doctore, unde-i lumea ideală ?...

Doctorul (*privind fix*) : Aici. (*Atingîndu-și fruntea.*) Aici, Sylvio.

Sylvia: Ce mi-ai spus ?

Doctorul (*gîndindu-se*) : Ce ?

Sylvia (*plecîndu-se spre el*) : Că am brutalizat ideea...

Doctorul: Ah, Sylvio, cît de mult îi semeni !... Așa de mult, încît mă-ntreb cîteodată dacă nu ești tu Marie, dacă ideea nu s-a făcut din nou fenomen... (*O apucă cu putere de mînă.*) Ești tu, Sylvio ? Spune-mi ! răspunde !

(*Sylvia se retrage binișor pe scaun. El își ascunde privirile.*)

Doctorul (*ridicînd ochii spre dînsa*) : Iartă-mă, Sylvio. Îți par nebun — și nu sunt decît nefericit. Ah, cît sunt de nefericit !...

Sylvia: Doctore, atunci... ce să cred ?...

Doctorul: Să crezi ce ți-am spus înainte. Acela este adevărul, numai acela ! Dar sunt om

și am iubit-o așa de mult!... Cîteodată, cînd slăbiciunea ființei mele materiale mă biruie, tu, Sylvio, tu, care atîta semeni cu dînsa, îmi ești mai dragă decît aceea din mine — dar numai cîteodată... A trecut, Sylvio. (*Sculîndu-se.*) A trecut, putem să mergem — pune-ți mănușile.

(*Sylvia rămîne nemișcată.*)

S y l v i a : Să-mi pun mănușile?... Mi-ai zis să nu le pun.

D o c t o r u l : Atunci nu le pune.

S y l v i a (*întinzîndu-i mîna*) : Uite, doctore: dă-mi mîna. (*El i-o ia.*) Ești liniștit acuma. Ceea ce mi-ai spus înainte e adevărat, nu-i așa?

D o c t o r u l : Pentru mine.

S y l v i a : Cred că și pentru mine. E adevărat și plin de mîngîiere. De aceea aș vrea să-ți spun și eu ceva...

D o c t o r u l : Te rog. (*Sylvia tace.*) Te rog. Orce-ar fi — spune cu încredere.

S y l v i a : Orce-ar fi? Lucrul cel mai trist, cel mai dulce și mai dureros?

D o c t o r u l : Orce.

S y l v i a : Un lucru care pornește de la mine și te privește?

D o c t o r u l : Un lucru care pornește de la tine și mă privește...?

S y l v i a : Da.

D o c t o r u l : Ce poate fi acest lucru?

S y l v i a (*luptîndu-se să se scoale de pe scaun*) : Plec în străinătate.

D o c t o r u l (*uitîndu-se după dînsa*) : A!...

S y l v i a (*glumind*) : Plec; dar tu dacă mă iubești — vreau să zic dacă iubești pe Marie în mine — n-o să suferi: mă ai aici (*atingîndu-și fruntea*) acolo (*arătînd spre fruntea lui*). Acuma nici eu n-o să sufăr: o să te am aici fiindcă și eu te iubesc, dar te iubesc așa de transparent, așa de limpede, undeva departe, într-o altă lume din mine, așa cum vrei tu. Nu te superi. Îmi pare că sunt deja o idee, ideea ta...

D o c t o r u l : Ce copilării spui!

S y l v i a : Te asigur.

D o c t o r u l : Mă asiguri. Ce, vrei să pleci?

S y l v i a : Ți-ar părea rău?... Dar dacă aș muri și eu, ți-ar părea rău?...

D o c t o r u l : Nu mai spune copilării! Ia să mergem. (*Se îndrumează spre ușe.*)

S y l v i a : Zău, Mitică. Îmi pare că simt și înțeleg tot ce simțea și înțelegea Marie. O putere nouă mă face să trăiesc parcă din viața ta, ca Marie. Eu nu sunt eu, ci sunt ea.

D o c t o r u l (*oprindu-se și uitîndu-se la ea*) : Sylvio, glumești? Dă-mi brațul și să mergem.

S y l v i a : Brațul!... (*Cu formă glumeață.*) Nu ți-am spus că te iubesc, doctore: brutalizăm ideea.

D o c t o r u l : Da, dar eu nu te iubesc — prin urmare pot să ți-l dau.

S y l v i a (*luîndu-i brațul, se reazămă de el*) : Eu da.

(*Doctorul se uită la dînsa mirat.*)

S y l v i a : Da, da. Asta voiam să-ți spun și nu îndrăzneam.

D o c t o r u l : Bine, bine. Ia să mergem că se-ntîrzie.

(*Iesă.*)

p. 229, r. 9	— retrage-te, *nu sta* (*Hypn.*).
p. 232, r. 3	— cuvintele astea *sibilice?...* Ce vrei... (*Hypn.*).
p. 235, între r. 19 și 20	— Sylv. (*repede*): Și iubesc pe altul... (*Hypn*).
p. 236, r. 2	— natura, *sfînta natură* nu ni le-a dat (*Hypn.*).
p. 239, r. 17	— la moarte *cu bucurie*. Un glonț... (*Hypn.*).
p. 239, r. 21	— El o *bate*; ea plînge (*Hypn.*).
p. 243, r. 5—7	— iau loc împrejur. Vă rog... (*Hypn*).
p. 244, r. 31	— *pînă la ușe*): *Asta e necuratul. Să nu-l mai văd.* (*Sylvia iese cu Domnița.*) (*Hypn.*).
p. 248, r. 28—29	— numai fiindcă *Charcot le spusese* că era cangrenat (*Hypn.*).
p. 251, r. 29	— drept. *Asta mă și făcea să găsesc toate romanele false*. De cînd, însă... (*Hypn.*).

p. 252, r. 8 — altele nu. *În general, somnul hipnotic în sine e primejdios, slăbește resorturile sufletești, demoralizează; cînd nu e întrebuințat ca mijloc, cînd, cu alte cuvinte, nu se aplică unui pacient spre a-l sugestiona în sens favorabil firei sale.* Pînă astăzi... (*Hypn.*).

p. 252, r. 14 — căpitan să *renunțe* la mine (*Hypn.*).

p. 252, r. 15 — (sculîndu-se și *frîngîndu-și mîinile.*)
Cu ce am greșit eu, ca să fiu astfel pedepsită? (*Hypn.*).

p. 253, r. 27 — să-l adormi și să-i *poruncești* să nu se... (*Hypn.*).

p. 254, r. 27 — *Sunt un nenorocit, n-am dreptul să-mi ridic ochii pînă la d-voastră, dar am dreptul să sufăr... Am greșit...* (*Hypn.*).

p. 255, r. 1—9 — tot textul, pînă la Actul III lipsește în ms. *Hypn.*

p. 255, r. 13 — În ms. *Hypn. Starița* lipsește din indicația scenică.

p. 256, între r. 20—21 — (*doctorul înainte de a ieși se uită lung la ele*) (*Hypn.*)
În continuare, lipsește tot textul pînă la Scena II.

p. 260, r. 29 — rătăcit *pe la noi* cu oștile rusești (*Hypn.*).

p. 261, r. 12 — și plînge: Domnița reia (*Hypn.*).

p. 261, r. 12 — doi copii, *amîndoi prinși de aceeași putere ascunsă a misterului nașterii.* Am luptat... (*Hypn.*).

p. 261, r. 16 — primejdioasă *a abstractului cum o chema tatăl său.* Fugi... (*Hypn.*).

p. 275, r. 19 — *o canapea*): *Are dreptate Platon.* (*Către Sylvia.*) (*Hypn.*).

p. 277, r. 14 — privesc toate *faptele* omenești... (*Hypn.*).

p. 278, r. 19 — singura mea *preocupare*: că nu-ți... (*Hypn.*).

p. 280, r. 9 — un cuvînt... *Ce-i de făcut!...* Pot eu... (*Hypn.*).

p. 281, r. 8 — (*vorbește repede, cu interes prefăcut*): Ce impresii... (*Hypn.*).

p. 281, r. 19—20 — Parcă o *voință* nouă a luat locul *voinței* mele vechi (*Hypn.*).

p. 281, r. 31 — Îl iau. *Să vie căpitanul.*
Doct. (*vesel*) (*Hypn.*).

p. 282, r. 7 — mînile lui. Mă duc să văd (*Hypn.*).

p. 282, r. 14 — nu te merită. (*Cade pe canapea.*) *Dar întoarce-te, că am de vorbit cu d-ta* (*Hypn.*).

p. 282, r. 18 — (*singură*). *Să vie.* O adevărată... (*Hypn.*).

p. 283, r. 13 — *pe brațele lui.*) Te rog... (*Hypn.*).

p. 284, r. 7 — să mă iai?
Dr. *Nu știu.*
Sylv. *Dar dacă s-ar putea m-ai lua?*
(*Îi acopere...*) (ms. *Lumină nouă*).

p. 285, r. 4 — Pe căpitan, nu. *El este om ca toți oamenii, care vrea să se însoare cu o femeie și cu o zestre.* (*Se apropie de dînsul.*) Pe d-ta, nu știu... (*Hypn.*).

p. 285, r. 25 — degeaba, *fetițo.* Am zis... (*Hypn.*).

p. 286, r. 3 — (*încurcată*): Să-ți fac plăcere. (*Hypn.*).

p. 286, r. 16—19 — „zi de toamnă"... *Nu ziceai toate astea?* Ce ziceam... (*Hypn.*).

p. 286, r. 21 — nedomerirea mea. *Poate nevoile mele.* Poate chiar slăbiciunile... (*Hypn.*).

p. 286, r. 23 — formă bizară, înaltă... (*Hypn.*).

p. 287, r. 3 — mai departe. — De aici pînă la pag. 288, rînd 7 (*Se aude zgomot de trăsură*), textul este eliminat în *Hypn.*

p. 288, r. 14 — Intră căpitanul și Domnița (*Hypn.*).

p. 288, r. 17 — doctore, *dacă a venit cineva? Ești bun să-mi dai jurnalele.*

p. 288, r. 24 — Doctorul: *Cu plăcere. N-a venit nimeni.*
Domnița: *Unde-i Sylvia?*
Doctorul: *Mi-a spus că vine numaidecît.* (*Către căpitan.*) Cum îți se par... (*Hypn.*)
— Domnița: *Ești bun să-mi dai jurnalele.*
Doctorul: *Cu plăcere.*
Domnița: *Unde-i Sylvia?* (*Citește.*)
Doctorul: *Mi-a spus că vine numaidecît.* (*Către căpitan.*) (ms. *Lumină nouă*).

p. 290, r. 19 — iubesc pe Maria... (ms. *Lumină nouă*).
Urmează Scena X (*Hypn.*).

p. 290, p. 12—15 — una e Sylvia. *(Înaintînd încet...)* *(Hypn.* și ms. *Lumină nouă).*

p. 291, r. 9 — în suflet o *rană* care este mîngîierea mea *(Hypn.).*

p. 291, r. 17 — în munți ca o pasăre? *(Iese.)* Aici se încheie textul în ms. *Hypn.*

Reprezentată prima oară luni 5 martie 1912, împreună cu *O amică*, și aceasta în premieră, piesa, numită de autor — desigur prin contrast — comedie, în realitate dramă de cea mai autentică speță, are una dintre cele mai lungi perioade de elaborare din toată opera lui Duiliu Zamfirescu, de fapt, chiar cea mai lungă: aproximativ 15 ani! E probabil chiar că, la un moment dat, scriitorul a fost ispitit să renunțe de tot la ea, să o lase, descurajat, sertarului, nu din cauza vreunei adversități cu care ar fi fost întîmpinată — cum se întîmplase mai demult cu *O suferință*, *Prea tîrziu* și ulterior cu *Thargelia din Milet* — ci din impuls propriu. Dacă totuși a făcut-o să urce pe scenă, aceasta s-a petrecut tîrziu, cînd a măsurat direct, în cadrul Comitetului teatral de la Național, după 1910, un repertoriu slab, o năvală de mediocritate, pe care între 1888, cînd plecase din țară, și 1895, cînd scrie prima formă a piesei, nu le mai putuse aprecia cu exactitate. Față însă cu piesele pe care era nevoit să le accepte pentru prima scenă a țării, a ajuns la părerea că încercarea sa dramatică, veche de peste un deceniu și jumătate, merită oricînd să înfrunte luminile rampei.

Prima variantă a piesei se precipită în timp ce se definea romanul *Tănase Scatiu*, capitolele inaugurale ale acestuia fiind probabil scrise. „Am să judec pe pîrliții de arendășei...” spunea scriitorul la începutul verii anului 1895, indicativul viitor „am să” semnificînd desigur că abia din acel moment încolo urma să se constituie propriu-zis romanul, ceea ce se confirmă și în formula care urmează numaidecît: „Pe *Tănase Scatiu* (e vorba de roman și nu de personaj, n.n.) l-am împînzuit deja” — ceea ce înseamnă că detașase acum partea epică a acestui roman de celălalt, care trebuia să-l continue, *În război*, numit acum abia *Poetul* și trebuind să-l aibă în centru pe Baciul Micu, nu pe Mihai Comăneșteanu. Dar, îi comunica scriitorul lui Titu Maiorescu, căruia îi dezvăluie toate aceste proiecte (Scris. din 9/21 iunie 1895), „în mijlocul vieții de provincie a junelui Tănase a căzut din văzduh *Doctorul Vera*, un fel de nebun foarte interesant, care m-a chinuit vreo zece nopți, de mă durea șira spinării, stînd pe scaun cîte 18 ceasuri din 24. Acest doctor ar năzui să iasă la iveală într-o tragodie în 4 acte,

din care unul și jumătate sunt deja scrise. Dar și tragodia închipuită — a doctorului Vera, n.n. — a fost întreruptă de o alta, reală, petrecută la Napoli, cu nenorocita d-nă Hagi Theodoraki (despre care veți fi cetit prin jurnalele noastre). Am lăsat totul la pămînt și am alergat la Napoli.” „Tragedia reală” era înecul Elenei Hagi-Thudoraky (așa își ortografia numele ea însăși), sora soției lui Protopopescu-Pake, celebrul fost fruntaș conservator, primar al capitalei, care a dărîmat Turnul Colței, a tăiat marile bulevarde etc.

Prima știre despre viitoarea *Lumină nouă* e aceasta. Următoarea, și comunicată tot lui Maiorescu, e ulterioară cu un an și aproape jumătate. Piesa nu e numită, dar nu poate fi alta decît *Lumină nouă* — la acea dată numită *Hypnoticii*: „Vă trimit comedia de față, cu rugămintea de a o citi înainte de venirea mea. Aș avea să vă spun atîtea lucruri asupra acestei încercări, însă socotesc că e mai bine s-o citiți întîi și apoi să vorbim. Eu nu voi veni în țară decît peste o lună... Vă rog, prin urmare, să-mi răspundeți. (Scris. din 28 oct./9 nov. 1896).

Timp de o lună, criticul nu confirmă primirea piesei, astfel că, la 24 nov./6 dec. scriitorul revine, întrebînd cu oarecare neliniște despre soarta ei: „Dacă nu viu la nevreme cu întrebarea mea, în mijlocul agitațiilor prin care treceți în București, aș vrea să știu de ați primit piesa mea și ce se face cu dînsa. Nu de alta, dar văd prin jurnale că Sardou a scris pentru Sarah Bernard o comedie intitulată tot cam ca a mea: *Spiritismul*, care se va juca peste două luni. Să nu-mi găsesc beleaua din senin... Noroc numai că încercarea mea e urzită de vreun an și jumătate.”

„Ce se face” cu piesa — adică: se publică sau nu în *Convorbiri*. Iar precizarea că *Hypnoticii* e anterioară cu un an comediei lui Sardou e o trimitere la propria scrisoare, în care Duiliu Zamfirescu îl vestea pe Maiorescu despre „tragodia” cu doctorul Vera.

Venirea în țară se amînă iar pentru 25 ian./6 febr. 1897 și doar spre sfîrșitul lui februarie (stil nou) va avea loc convorbirea cu criticul despre piesă.

Conținutul convorbirii nu-l știm, însă urmările ei sînt ușor de presupus din următoarea scrisoare trimisă din Focșani criticului, la 26 martie 1897: „Vream să vă spun că, dacă ați avut vreme să revedeți *Hypnoticii*, e bine să nu-i trimiteți la Roma, deoarece voi reveni eu în București, de îndată ce se va numi titularul Departamentului nostru.”

La această dată scriitorul era încă în țară, într-un concediu prelungit cu o lună, invocînd un motiv strict intim: „Ca să pot petrece sărbătorile de Paști în țară” — în realitate, ca să fie de față în mo-

mentul politic care se declanșase acut, prin revenirea liberalilor la cîrmă și la externe a lui Sturdza, ceea ce promitea că „e vorba de schimbări și permutări în cariera noastră..." Duiliu Zamfirescu urmărea să vadă dacă nu era posibilă întoarcerea în țară într-o funcție politică, dar, concomitent, se ocupa și de tipărirea cărților sale — acum îi apare, în cîteva săptămîni, volumul de poezii *Imnuri păgîne*, sub directa sa supraveghere (martie 1897).

Dacă Maiorescu urma „să revadă" *Hypnoticii*, aceasta înseamnă că în spațiul primei jumătăți a lunii martie autorul adusese piesei transformări și adaosuri — ceea ce manuscrisele păstrate ne confirmă cu prisosință. Acum are loc o importantă prefacere a piesei, mai puțin prin reformulări și mai mult prin adaosuri, asupra cărora se vor da lămuriri mai jos. Fapt e că, la 18/30 martie, cînd îi anunță prima oară — tot din Focșani — lui Maiorescu, plecarea spre Roma, piesa, în noua formă, îi era predată acestuia de cîteva zile.

Cum Duiliu Zamfirescu ajunge la post abia la 2/14 mai 1897, iar marea majoritate a lunii aprilie stă la București, este sigur că „revederea" piesei de către critic a avut acum loc, de asemenea discuția cu autorul, care și aceasta n-a fost prea favorabilă *Doctorului Vera*, de vreme ce lucrarea nu ia nici drumul *Convorbirilor*, nici al Teatrului Național.

La distanța la care ne aflăm de acel moment, cunoscînd acum și variantele piesei, ca și forma ei definitivă, putem aprecia că Maiorescu n-a avut suficientă dreptate conciliindu-l pe dramaturg să renunțe sau să amîne darea în lumină a piesei. Epoca nu prezenta multe lucrări mai bune decît aceasta a lui Duiliu Zamfirescu. Din spațiul ultimului deceniu al secolului trecut, cînd a fost scrisă *Hypnoticii—Lumină nouă*, aproape că nu avem ce reține din domeniul dramaturgiei. Fie și din acest motiv, lucrarea putea să se publice.

Însă nu putem să nu facem oarecare legături cu cîteva situații create în această perioadă, care vor fi influențat nu puțin severitatea criticului. În același interval de timp, el îi criticase cu asprime pe *Tănase Scatiu*, scris acum, îl determinase pe scriitor să amîne, dacă nu chiar să renunțe la nuvela *Două case potrivite*, care avea să apară — nesemnată — abia în 1899, nu-l susținuse timp de 3 ani la Academie, îl lăsase mult timp fără răspunsuri etc. Duiliu Zamfirescu, la rîndul său, criticase aprig *Convorbirile* (Scris. către Titu Maiorescu, din 9/21 febr. 1896), ceea ce ar putea explica tăcerea criticului luni de zile la rînd, însă adevărul e că tocmai acum gruparea „Amicii literaturii și artei române", cu Ollănescu și Petrașcu în frunte, desfășurau acțiunea de sustragere a convorbiriștilor de la matca Junimii și, sprijiniți de Palat, prin Carmen Sylva, puneau la cale noua revistă anticonvorbiristă, care avea să apară în noiembrie 1896, *Literatură și artă română*; ziarele anunțau cu zel pe membrii noii grupări, între care fusese trecut și Duiliu Zamfirescu — fără știrea sa, îi explică el criticului (Scris. din 1/13 martie 1896), dar în sumarul revistei îl găsim chiar de la numărul prim. *Hypnoticii* ajungeau la Maiorescu exact odată cu apariția noii reviste, care debuta cu o manifestă, violentă detașare de Junimea și de maiorescianism. Replica în *Convorbiri* vine prin Mihail Dragomirescu, care lasă în articolul său cîteva formulări acide la adresa întregului grup și Duiliu Zamfirescu, înfuriat, e gata să-l provoace la duel. Lucrurile se aplanează în timpul prezenței scriitorului în țară, în ianuarie—aprilie, cînd au loc și discuțiile în jurul *Hypnoticilor*. Pe un astfel de fond, e de presupus că nesfîrșita obiectivitate critică a lui Maiorescu nu putea rămîne fără explicabile adieri ghețoase dinspre amintirea dezerției vechiului convorbirist în tabăra adversă. Calmarea totală a disputei se va perfecta mai tîrziu, în toamnă, iar prețul va fi trimiterea romanului *În război* la *Convorbiri*, în loc de *Literatură și artă română*, unde fusese promis. Însă totul se produce și cu prețul sacrificării *Hypnoticilor* care, așa cum va rezulta din scrisoarea lui Duiliu Zamfirescu din 2/14 mai 1897, trimisă criticului, rămîneau „să doarmă". Scriitorul avea astfel de comportări față de unele opinii ale lui Maiorescu, adică lăsa cu totul nepublicată cîte o lucrare, contestată de critic. Așa se întîmplase, de exemplu, cu grațioasa poezie *Glyceria* (1893), de atmosferă grecească antică, și iată că noua piesă trebuia să aibă aceeași soartă: „Revenind acum la *Hypnoticii* — eu vă propun să-i lăsăm să doarmă. Ce-a fost, s-a dus. Un scriitor sincer își poate zice sieși: non val cosa nessuna l'emozione tua (nu prețuiește nimic emoția ta însuți; sensul e că nu contează propria părere, sau emoție, legată de o acțiune sau, în cazul nostru, de o operă de artă, dacă altul nu probează o părere apropiată, sau o emoție identică, n.n.). O lucrare poate să iasă mai bună sau mai rea: asta privește pe alții. Răsplata lui stă în însuși faptul scrierii."

Supărare există în fraza de mai sus, dovadă vorbirea în aforisme și proverbe, întărită cu citate celebre. Că este, ne-o va dovedi următoarea scrisoare către critic, din 6/18 sept. 1897 — așadar la peste patru luni distanță: „Se pare că o umbră de nor s-a lăsat peste noi în vremurile din urmă, nor de neînțelegere, de amor propriu — poate exagerat — din partea mea." Se fac apoi cîteva afirmații sentențioase despre firea proprie, se invocă prezența Anei Maiorescu („carte deschisă, în care se citesc toate impresiile") și se exprimă speranța că „la o nouă revedere, pagina să

fie întoarsă, paragraful norilor să fie sfîşiat şi un altul, senin, ca cele din trecut, să reînceapă".

Dacă de la noua revedere se aşteaptă atît de mult, înseamnă că *ultima* sau *ultimele* — deci în aprilie, cînd se va fi discutat şi varianta transformată a piesei — n-au fost prea liniştite.

„Vă spun cu sinceritate toate acestea, fiindcă am prins din nou firul scrisului, care mă ridică deasupra nimicurilor vieţii, mă face să văd şi să recunosc greşelile mele şi să iert pe ale altora." „Firul scrisului" se rupsese şi prin respingerea *Hypnoticilor!*

Totuşi, se pare că, măcar parţial, scriitorul îi dădea lui Maiorescu dreptate cu privire la neajunsurile piesei, semnalate de critic, căci iată premisele care determină „somnul" — de 15 ani — al piesei: în aceeaşi lungă scrisoare din 2/14 mai, un întreg capitol este consacrat *Hypnoticilor*, cu prilejul vizionării la Roma a piesei lui Sardou, *Spiritismul*; e semnificativă întreaga demonstraţie a scriitorului, elocventă pentru sinceritatea cu care îşi examina literatura, dar şi pentru subiectivitatea, amorul propriu în considerarea comparativă a operei sale şi operelor altora — nu deosebită însă de a multor scriitori!

„*Hypnoticii* — începe scriitorul. Închipuiţi-vă că tocmai la sosirea mea aici, se da piesa lui Sardou. Am alergat s-o văd, cu o nelinişte şi o temere cum nu vă puteţi face idee — şi m-am întors triumfător, un triumf *da uno solo,* dar şi cam plouat, gîndindu-mă, pe de o parte, ce falsă, goală şi învechită e tema lui Sardou şi cu toate astea cum a ştiut să scoată din ea scene frumoase — iar, pe de alta, ce bună este tema la mine, cu firea interesantă a doctorului meu, şi totuşi cum nu e nici o scenă de teatru!"

Afirmaţia lipsei de teatralitate poate să aibă şi o doză de ironie în ea: e cu neputinţă ca Duiliu Zamfirescu să fi crezut că, în adevăr, lucrarea sa nu are „nici o scenă de teatru". Mai probabil e că se reproduce aici spiritul unei afirmaţii a altcuiva — şi a cui, dacă nu a lui Maiorescu!

Rezumatul piesei franceze („Voiţi să ştiţi ce se petrece în *Spiritismul* lui Sardou?") e făcut cu abilitate, pentru a rezulta *comedia,* şi anume, într-o manieră care o apropie de qui-pro-quo-ul caragialesc din *Noaptea furtunoasă* şi *Scrisoarea pierdută,* acolo unde soţul înşelat crede în absoluta cinste a nevestei adultere. La un moment dat, chiar, numele eroinei respective e dat direct din Caragiale („Coana Veta — după numele consoartei lui Jupîn Dumitrache, n.n. — cu ambiţ, nu vrea să se mai întoarcă acasă şi propune amantului să fugă în lume" — ceea ce în *Scrisoarea pierdută* e partea lui Tipătescu).

În piesă, socotită dintre cele mai slabe ale dramaturgului, e vorba — după cum arată Duiliu Zamfirescu — de un medic mai vîrstnic, pasionat de spiritism şi cu o soţie care-l înşală fără scrupule („îi pune nişte coarne cu ramuri"). Într-o zi, ea declară soţului spiritist că pleacă la ţară („sau aşa ceva"), de fapt ea e cu un amant, în cu totul alt loc. Trenul în care trebuia să se afle are însă un accident groaznic şi, între morţii carbonizaţi, doctorul socoate că e şi iubita soţie, al cărei spirit el începe să-l cheme în şedinţele lui de spiritism. Anunţată de un amic în ce situaţie se află, necredincioasa îi propune mai întîi amantului să fugă împreună în lume, ceea ce el refuză, astfel că soţia începe să răspundă, ca spirit, chemărilor doctorului, pînă cînd se întoarce de tot acasă, spre satisfacţia soţului, încredinţat că spiritismul e cel care a săvîrşit minunea.

„Asta-i, încheie Duiliu Zamfirescu. Toată bazaconia asta e spusă cu gravitate, cu ştiinţă ocultă primprejur. Un alt franţuz ar fi făcut o farsă enormă, să te tăvăleşti de rîs. D-l Sardou a făcut o piesă serioasă." De unde concluzia, în ce priveşte *Hypnoticii*: „Eu vă propun să-i lăsăm să doarmă". Probabil, Maiorescu sugerase, în discuţiile din aprilie 1897, noi transformări şi adăugiri, de care scriitorul nu se mai simţea în stare, sau nici nu era de acord cu ele. Împăcarea cu Maiorescu survenind — şi *Hypnoticii* fiind una dintre pricinile controversei cu acesta — scriitorul nu a mai considerat potrivit să dea piesa nici prietenilor de la *Literatură şi artă română.* Însă poate le-a vorbit de ea — şi poate la *Hypnoticii*, nu la *Thargelia*, se referă Ollănescu în scrisoarea sa dintr-un 22 nov., probabil chiar 1897, cînd îl chestiona pe scriitor: „Cum merge cu dramaturgia de care-mi vorbeai? Ad-o la noi, că ne trebuie şi la teatru şi la revistă." Dacă de *Hypnoticii* fusese vorba, atunci e o dovadă de consecvenţă faţă de înţelegerea cu Maiorescu, faptul că nu pe aceasta o trimite lui Ascanio, ci pe aceea cu frumoasa milesiană, oricum, mai veche cu trei ani.

După 1897, cînd piesa intră în sertare, şi pînă în 1911, cînd e predată la Teatrul Naţional, nu se întîmplă mare lucru cu manuscrisul ei. Dimpotrivă, deosebirile dintre acesta — păstrat în transcrierea ordonată a lui Duiliu Zamfirescu — şi forma publicată în 1912 şi jucată sînt relativ neînsemnate. E, deci, forma realizată — *după prima lectură* a lui Maiorescu — în aprilie 1897; deosebirile dintre acesta şi cea anterioară, păstrată de asemenea, sub titlul *Hypnoticii,* sînt foarte mari. În afara numeroaselor modificări de replici, unele de natură să dea alt curs scenelor respective şi atitudinii personajelor, există cel puţin două scene mari, ale primei versiuni, la care autorul a renunţat, adăugind în locul lor altele, care efectiv schimbă substanţa piesei. Nu este exclus

nici ca înlocuirea respectivă să fi fost determinată de vizionarea piesei lui Sardou, din necesitatea de a îndepărta cît mai mult ideea inspirării de acolo. Așadar, diminuînd în corpul *Hypnoticilor* dezbaterea despre hipnotism, evident că lucrarea își elimina posibilitatea punerii în paralel cu textul lui Sardou, lucru care i se mai întîmplase, destul de neplăcut, lui Duiliu Zamfirescu, cînd cu scrisoarea trimisă de Borel, amicul parizian al lui Eugeniu Soleanu *(În fața vieții)*, și care era o parafrază destul de apropiată a prefeței lui J. Bourdeau la volumul *Pensées, maximes et fragments* de Schopenhauer. Acuzația și punerea în paralel fuseseră lansate de Ollănescu-Ascanio în *Voința națională*, cu prilejul apariției romanului. Deși Duiliu Zamfirescu procedase și acolo în limitele practicilor literare obișnuite, el s-a ferit desigur să mai reediteze împrejurarea, mai ales că lui Ollănescu însuși i se întîmplase, la 1890, să fie învinuit de plagiat, pentru un fapt asemănător aceluia al lui Duiliu Zamfirescu din romanul *In fața vieții*.

Se explică acum, pe de o parte grija lui Duiliu Zamfirescu de a-l preveni pe Maiorescu că își scrisese piesa înainte de a fi auzit de cea a lui Sardou și cu atît mai mult înainte de a o fi văzut, iar, pe de altă parte, de a diminua sau chiar șterge urmele apropierii, înlocuind scenele. Examinînd comparativ textele variantelor, și mai de aproape, se va vedea că ipoteza trebuie luată serios în seamă, anume ca înlocuirile de scene întregi să se fi făcut pentru evitarea punerii în paralel a *Hypnoticilor* cu *Spiritismul* lui Sardou.

Precizăm aici că titlul *Doctorul Vera* din scrisoarea primă către Maiorescu nu mai apare nicăieri pe parcurs, semn că, în vara lui 1895, cînd scrisese primul act și o jumătate din al doilea, în zece zile, scriitorul nu avea încă titlu pentru piesă, ci o numea după eroul principal.

Așadar, între 1897 și 1911 nu se întîmplă nimic sau aproape nimic cu piesa. In 1911, simțindu-se dezlegat de vechea convenție cu Maiorescu, de a o lăsa „să doarmă", o scoate din sertar, o transcrie — a existat, se pare, și un manuscris al Teatrului, care e pierdut de prin 1944 — și o prezintă la Național sub titlul *Lumină nouă*. Acceptată în ședința din 27 august 1911, piesa e citită încă o dată în Comitet, la 30 septembrie, prezenți fiind: Ion C. Bacalbașa, directorul Teatrului Național, D. Evolceanu, junimist extrem de activ și favorabil scriitorului încă în cadrul polemicii care a urmat discursului de recepție, actorii V. Leonescu și Ion Brezeanu, și I. Procopiu, ziaristul de la *Indépendance roumaine*, fost președinte al sindicatului ziariștilor, delegatul din 1908 la Congresul internațional al Presei de la Berlin.

În aceeași ședință a Comitetului, din 30 septembrie, se hotărăște corpul principal de interpreți: Doctorul Vera — N. Soreanu; Sylvia — Tina Barbu; Căp. Cantă — Aristide Demetriade; Domnița Zoe — Constanța Demetriade.

Erau capetele de afiș ale teatrului în acel moment. Distribuția se completează cu A. Barelian (Preotul), C. Nedelcovici (Studentul Grigoriu), G. Ciprian (Primarul), N. Grigorescu (Moșneagul Stoica), A. Liver-Gusti (Starețа) și J. Mitrofan (Un fecior) — cel mai important dintre aceștia, indicat și de rol, fiind G. Ciprian, scriitorul de mai tîrziu și marele actor dramatic.

Premiera a avut loc la 5 martie 1912, spectacolul întregindu-se cu *O amică*. Împreună, au ținut afișul pînă la 19 martie, cînd seria spectacolelor s-a întrerupt — se pare că nu atît din cauza scăderii numărului de spectatori, cît din cauza conflictului iscat între conducerea Teatrului și protagonista feminină, Tina Barbu, care demisionează și, cu toată insistența Comitetului teatral — din care făcea parte și Duiliu Zamfirescu — diferendul nu se aplanează pînă la sfîrșitul stagiunii. În toamnă, scriitorul prezenta noua sa piesă, *Poezia depărtării*, și *Lumină nouă* rămîne îngropată în manuscris, în repertoriul inactiv și în *Convorbiri*, pînă la prezenta ediție. Din ea, deci din forma apărută în *Convorbiri literare*, scriitorul include numai una din poeziile moartei Maria, sub titlul *Lumină nouă. Domnița Albă*, în volumul *Pe Marea Neagră* (1919).

Critica a fost rezervată — „succes de stimă" — deferentă pentru scriitorul academician; însă presa de la Sibiu, activă încă după polemica declanșată de discursul de recepție, în 1909, și apoi sensibilizată acut de comunicarea academică *Metafizica cuvintelor și estetica literară*, a tratat-o fără cruțare, în formulări care nu se sfiau să folosească toate armele polemice, inclusiv jocul de cuvinte: „Din *Lume nouă* (sic! — poate eroare intenționată, aluzie și la vechiul roman *Lume nouă și lume veche...*, pentru a sugera o lucrare anacronică) a d-lui D. Zamfirescu, dacă îi scoți limba, în adevăr distinsă, nu mai rămîne decît un fond grozav de copilăresc, pe care — s-a văzut — nu se poate broda o dramă. A căzut și asta" — ca și *Irinel* a lui Delavrancea, unde autorul „a dovedit încă o dată că nu cunoaște deloc tehnica teatrală" *(Luceafărul*, XI, 24, iunie 1912). Un *Nikiturcă*, semnînd o presupusă anchetă versificată din *Scena* (15, dec. 1914), se referea, desigur, cu întrebarea: *Ce e viața?*, pusă mai multor scriitori, și la *Lumină nouă* atunci cînd nota următoarele „răspunsuri", între care acela al lui Duiliu

Zamfirescu e direct negativ:

Vlahuță: Grigorescu!
Coșbuc: Șir de balade.
Duiliu Zamfirescu: O piesă care cade.

În adevăr, piesa cădea, dar existau — sau existaseră — în ea, sădite de scriitor, cîteva lucruri, pe care comparația celor două variante de bază: forma inițială, *Hypnoticii*, și forma a doua, *Lumină nouă*, le pune foarte clar în evidență. Ajungem și de astă dată la una din coordonatele gîndirii lui Duiliu Zamfirescu, care a scăpat criticii de pînă acum și pe care lucrarea noastră monografică, apărută în 1969, o abordează numai în treacăt, în partea referitoare la piesa *Hypnoticii — Lumină nouă.*

Vom sublinia din nou că, între varianta *a doua* manuscrisă, intitulată *Lumină nouă*, și între forma din *Convorbiri* — așadar și cea prezentată pe scenă — nu sînt deosebiri esențiale și chiar cele de amănunt sînt de mică importanță. Trecerea efectivă de la o formă a piesei, la alta, substanțial schimbată, se petrece de la *Hypnoticii* la *Lumină nouă.*

Mai întîi cadrul social-geografic al acțiunii.

Chiar din prima scenă, în *Hypnoticii* se dădea un reper al locului unde se află conacul Domniței Zoe, în apropierea unui oraș, Făurei. Faptul că în versiunea următoare numele orașului e tăiat și localizarea rămîne incertă, e un indiciu că prima idee a scriitorului fusese Făureii autentici din Bărăgan, deci conacul se afla într-un punct echivalent cu al Ciulniteilor sau Comăneștilor din *Viața la țară.* Însă, în final, rezultă că prin apropiere trece Siretul — prezent în poezia *Curgea Siretul liniștit (Alte orizonturi)* — ceea ce confirmă în alt chip echivalența de peisaj — în mintea autorului — între romane și piesă: tradiția orală din familia scriitorului alcătuia Ciulniteii din moșia Bălești, în apropiere de Rîmnicul-Sărat, plasată în peisajul Drăgeștilor de pe Siret, înlocuit cu Ialomița. E util să se menționeze existența unor Făurei și în Vrancea.

Personajele propriu-zise ale piesei sînt cele 5 — Domnița Zoe și Sylvia, apoi doctorul Vera, Căpitanul Cantă și studentul Grigoriu. De subliniat numele Cantă, pe care-l vom întîlni și în romanul *În război:* Natalia Cantă. Romanul se pregătea în timp ce aveau loc primele mari transformări ale piesei.

Numele comun al unor personaje, sau unele elemente ale decorului, spun și nu spun mare lucru despre două lucrări diferite, care se scriu

aproximativ concomitent. Însă mai multe ne comunică episoadele de substanță socială care trec dintr-un roman în altul. Trebuie precizat că nimic din preocupările ciclului Comăneștenilor nu se reflectă în piesă — cu excepția unuia: apariția unui personaj care-l reproduce pe Scatiu, însă într-o ipostază mult mai rudimentară, anume într-un primar care jefuiește pe țărani ca și modelul său din romane. Prima versiune, *Hypnoticii*, nu cunoștea acest intermezzo social, efluviu dinspre *Viața la țară* și *Tănase Scatiu.* Aceasta în scena a treia a formei finale. În *Hypnoticii*, preotul era numai un ignorant, din speța lui jupîn Dumitrache sau a lui Ipingescu, care nu știa să citească *Psaltirea* decît în literă, nu în sensuri — așa cum personajele lui Caragiale o făceau cu gazeta. În *Lumină nouă*, preotul e aidoma primarului, atît în ce privește spiritul cerșetoresc, cît și firea acaparatoare (cere hainele moartei Maria, vrea să pună mîna pe locul din grind). În *Hypnoticii*, era un om *simplu*, eventual compătimit de cei din jur; în versiunea finală, e o țintă a criticii sociale.

Episodul venirii primarului tot pentru pămînt și pentru hainele moartei (scena a III-a), apoi a țăranilor pentru pămînt (scena a V-a), este, așadar, exclusiv al *Luminii noi*, el nu apărea în *Hypnoticii.* E introdus în varianta finală pentru a înlocui tentația inițială de filozofie superioară, din *Hypnoticii*, consumată într-un amplu dialog dintre Doctorul Vera și Sylvia, asupra căruia trebuie discutat mai larg.

Înlocuirea s-a făcut, fără îndoială, la argumentația lui Maiorescu; nu știm dacă numai eliminarea incursiunii filozofice amintite, sau și adăugarea episodului social. Putem spune, în prealabil, că, dacă ne străduim să găsim acestuia din urmă o legitimare artistică — și aici nu este exclus să fi operat sugestia criticului — este de a dota piesa cu un fond de realitate frustă, de un prozaism ostentativ, compensator, care să echilibreze conflictul, prea spiritual, și acțiunea mereu ancorată într-un exces de speculație și convenție intelectuală, cu tot lustrul ei metafizic și mistic.

Adăugată e și scena lecturii celor două poezii, cu semnificații mai puțin certe decît le-ar vrea personajele în cadrul piesei, dar frumoase ambele, și în special a doua, pe care scriitorul o și introduce în volumul *Pe Marea Neagră.*

O modificare de mică importanță, dar meritînd semnalată, pentru alte rațiuni, e aceea a felului cum îl numeau Domnița Zoe și Sylvia pe doctor, cînd i se adresau în *Hypnoticii:* prima îi spunea Démètre, firesc pentru categoria lor și pentru Domnița îndeosebi, fiică de domn; Sylvia, însă, mai familiară, după natura relațiilor dintre ei, îi spunea

Mitică. Apelativul era frecvent pînă pe la 1900, indicînd familiaritatea. Dar odată cu *Momentele* din Caragiale, cu *Moftul român*, diminutivul Mitică s-a... caragealizat, adică a fost discreditat în așa măsură, încît, după un deceniu și jumătate, el a trebuit înlocuit. La 1896, procesul era abia la început; la 1912, Mitică nu mai putea urca pe scenă decît în postură comică.

Acum să examinăm de aproape suita de momente la care *Lumină nouă* a renunțat față de *Hypnoticii*, și să deducem cîteva din consecințele ulterioare ale operației.

În actuala scenă a IV-a există un prim enunț al problemei care va alcătui substanța piesei, anume spiritismul prin intermediul *sugestiei*. Cam brutal și fără pregătire prin alte elemente dramatice, doctorul vrea să o convingă pe Sylvia despre *relativitatea fenomenală* (mai corect ar fi: fenomenologică — „nimic nu-i personal al fiecăruia din noi", chiar inima „este a ta, și este a mea, sau a oricui ar putea să o miște"), în schimb despre *realitatea iluziei* sau *sugestiei*. Disputa continuă la fel în ambele variante ale piesei, însă, din cauză că lipsește premisa din *Hypnoticii*, referitoare la puterea sugestiei, nu se clarifică atît de bine ideea (asupra căreia vom reveni mai jos, cu privire la aparentul apolog al metempsihozei). Spiritismul din piesa lui Duiliu Zamfirescu se întemeiază cînd pe hipnoză, cînd pe această reîncarnare sui-generis, care nu are nimic de-a face cu antica metempsihoză, de aceea o și ironiza în epocă o secvență din *Moftul român*: Lache, se spunea acolo — și scena aparține probabil lui Caragiale — Lache se naște, trăiește și moare; sufletul lui se reîntrupează în Mache, care se apucă să facă spiritism și, fără să știe că în el e spiritul lui Lache, îl cheamă chiar pe acesta. Întrebarea e — se spune în *Moftul român* — dacă va răspunde spiritul lui Lache, și pe unde anume o va face? Aceasta e concepția unui umor popular, care respinge mixturile mediocre ca sinteza metempsihoză-spiritism.

Teoria spiritistă pe care se întemeiază doctorul Vera și mai ales tînărul Grigoriu vine dinspre Allan Kardec (Hyppolyte Rivail), autorul celebrelor studii: *Livre des esprits* și *Livre des médiums*, foarte răspîndite în Europa, acceptate și de Maiorescu, la rîndul său interesat de spiritism ceva mai înaintea *Hypnoticilor*. Însă, alt autor citat de scriitor în piesa de la 1896, neurologul francez Jean Martin Charcot, profesor la Salpêtrière, care trata afecțiunile nervoase cu ajutorul hipnozei și sugestiei, nu mai e pomenit în *Lumină nouă*, deși sugestia și hipnoza rămîn să domine piesa în locul speculației teoretice despre fenomenologic, caracter ideal, raportul real-ideal etc.

Freud fusese elevul lui Charcot, dar lucrările lui, deși se efectuează de pe acum, și chiar în domeniul sugestiei, nu sînt încă publice. Lumea îl cunoștea încă pe dascăl; ucenicul era anonim. Duiliu Zamfirescu era informat mai ales asupra *legendelor* domeniului și asupra liniilor mari ale problemelor, încă puțin răspîndite și ele în public; dar Maiorescu era aici la el acasă (nu ca Hasdeu, care făcea spiritism cu insistență, dar ca un fel de diletant). De unde neacceptarea de către critic a felului cum se discutau problemele în prima variantă a piesei.

Hypnoticii, cu toate că apelează pe larg la scene de spiritism, ca și *Lumină nouă*, e o piesă despre sugestie și despre hipnoză; spiritismul e lăsat în suspensie, dacă e real sau iluzoriu, asupra lui Grigoriu rămînînd să plutească o aură de dulce discreditare, chiar de ridicol. Accentul cade mereu asupra capacității de autosugestie, care e o ipostază artistică, se rezumă în iluzia — sau convenția — artei, iluzia dragostei, relativitatea adevărului. Inițial însă nu era așa. *Hypnoticii* fundamentau filozofic ideea. Pozițiile erau mult mai tranșant opuse decît în *Lumină nouă*. Mai întîi, doctorul Vera se lansa într-o diatribă blesfematorie împotriva divinității:

„DOCTORUL: M-ai întrebat de ce nu cred în Dumnezeu... În care Dumnezeu?

SYLVIA: În care cred toți oamenii.

DOCTORUL: În acesta nu pot să cred. Dacă un asemenea Dumnezeu ar exista, acesta ar fi cel mai nedrept și mai tiran stăpînitor al lumei, ar fi mai mic decît mine, fiindcă eu am noțiuni morale limpezi, pe cîtă vreme el nu are; el hotărăște lucruri revoltătoare: dă fericire unora, lacrămi altora, lasă pe pămînt bătrîni în mizerie; ucide tineri plini de viață; zbuciumă omenirea fără cauză; plouă unde nu trebuie; trăsnește pe un muncitor ostenit... Un asemenea Dumnezeu ar fi o monstruozitate..." etc.

Termenii și mai ales viziunea, argumentele sînt, surprinzător, ale unei atitudini din prima tinerețe, cînd îi făcea lui Duiliu Ioanin o profesie de credință atee, urmată de un veritabil blestem în versuri, *Indignare*, risipit prin foiletoanele *Palabras* doi ani mai tîrziu (vezi nota la poezia *Dezgust*, ed. prezentă, vol. I, p. 404).

Singura religiune adevărată pentru Vera e „aceea a ideii" (*Hypnoticii*), dar el profesează *pentru alții* credința în Dumnezeu, pentru ca și aceștia să aibă un reazem spiritual, în lipsa capacității speculative a ideilor. *Hypnoticii* vehiculau conceptul *esență* (părăsit în *Lumină nouă*), pe acela de *fenomen*, deci intrau în plin kantianism, căruia, după dărîmarea ideii de Dumnezeu, îi dădeau o mare extensie, începînd de la

„sensul adevărului" ca element absolut, „neatîrnat de Timp", și pînă la „omul în centrul universului față cu Ființa în sine". Perorația doctorului despre „idealismul moral din om", care aspiră la armonia dintre natură și om și care a generat „Ființa în sine" („Das Ding an sich"?), e decretată drept „scopul real al întregei existențe".

O referire ambiguă a Sylviei la *Phedon* al lui Platon și apoi, prin opoziție, alta la spiritism, îl determina pe doctor să afirme că există o forță prin care „orce dorință mare, orce adevărată vibrare sufletească tinde să iasă din lumea ideală și să se manifeste în cea reală, cum se transformă bunăoară lumina în energie". Și, invers, „orce realitate puternică", tinde „să se reintegreze, să se transpună în lumea ideală". Mai clar, „orce ființă cu mare energie morală, cu puternice facultăți armonice, nu moare, ci se transformă în idee, se proiectează în generațiunile viitoare, într-un om, în mai mulți sau în toți oamenii, după cum idealismul său moral a fost mai mic sau mai mare. Aceasta e adevărata parte de nemurire din noi."

Dar această teză infirmă și ideea de Dumnezeu, pe care îl transformă în creație a minții umane, anulează și iluzia spiritismului — pe care, în cele din urmă, ambele piese îl contestă, afirmînd însă sugestia și hipnoza.

Doctorul Vera vrea să spună, în termenii lui Horațiu (Non omnis moriar), că nici o făptură umană cu o înaltă capacitate de iradiere spirituală („energie morală") nu moare decît cu o parte a sa, cealaltă rămînînd să fie dusă mai departe de urmași. „Maria, sora ta, a fost fenomenul încîntător pe care-l știm: ea a murit cu o parte dintr-însa, iar cu alta s-a transpus în lumea ideală — în sufletul tău, în al Domniței, în sufletul meu..." *(Hypnoticii).*

De la astfel de afirmații se ajunge la teza exact contrarie, după care singura soluție în fața tendinței ideilor de a se transforma în fenomene, care sînt inferioare față de idei, e „să lupți cît s-o putea *contra* năzuinței ideii către fenomen și *pentru* năzuința fenomenului către idee". Tradus, ar însemna că ideea trebuie să rămînă în sfera ei abstractă, să nu devină materie umană, iar fenomenul să se despoaie de particularitatea sa fenomenală, pentru a rămîne în planul generalității abstracte, a ideilor pure — sau, cum zice Duiliu Zamfirescu, în „idealitate".

„Ființa în sine" a lui Kant îl obsedează pe scriitor, în diferite forme. „Adevărata cauză a lucrurilor trebuie căutată în efect", spune doctorul; religia e, pentru oamenii simpli, neobișnuiți cu generalitatea — în speță pentru preot — nu un narcotic, nici o nevoie mistică, ci „singurul prilej de a trece ceva din lumea fenomenelor în a ideilor",

adică a explicării faptelor reale prin mistică, din necunoașterea raportului cauză-efect. Invers, la zugravul de icoane — deci la artist, care operează cu imagini, concretizări ale generalității în particularitatea tabloului — esențială este „trecerea ideii în fenomen".

Sylvia începe să dialogheze de la egal la egal cu doctorul despre psihologia individului și a popoarelor. „Un singur tip de om este cu adevărat inferior: acela în care, pe nici o cale, fenomenele nu se întorc în idei."

Toate acestea figurau în *Hypnoticii*, exprimînd o poziție — oricît de confuz formulată — materialistă, gnostică, aspirația fiind către omul capabil de abstractizare și generalizare, de cunoaștere prin legi, nu doar empiric, prin senzații (fenomene).

Nemulțumirea lui Maiorescu nu de aici trebuie să fi pornit, ci de la faptul că se vehiculau în piesă, în cîteva dialoguri ale unei singure scene, între doctor și Sylvia, atîtea idei numai aproximativ intuite, dar cu aplomb exprimate, atîtea concepte filozofice în scheme comune, atîtea referiri la domenii fundamentale din gîndirea teoretică (Platon, Kant) — pe baza unor lecturi de amator.

Ne putem imagina scena sau scenele discuției criticului cu scriitorul, la sfîrșitul lui martie 1897, în care acesta a fost nevoit să recunoască slăbiciunile de principiu ale micii sale încercări de filozofie — destul de nepotrivită în piesă de altfel — pe acelea ținînd de exactitatea receptării unor concepte și teze, sau numai de exactitatea formulării lor. De vreme ce atît de categoric a renunțat la tot, e de presupus că situația autorului piesei a fost penibilă — și în același timp s-a născut la el ideea sau nevoia demonstrației contrarii, a revanșei. Aceasta avea să fie romanul *Lydda. Scrisori romane.* Ciudățenia e că întîlnim numeroase aluzii în roman, ulterior cu cîțiva ani *Hypnoticilor*, care-și trag sursa de aici. Mai întîi, toate tezele principale aflate în cele cîteva pagini eliminate din piesă, reapar în *Lydda*, în scrisorile tînărului Mircea M., care-l prefigurează pe scriitor însuși — și cea cu Dumnezeu, cu psihologia popoarelor, referirile la Platon și Kant, elogiul forței de sugestie a artei, toate însă cu extensii ample, cu lux de amănunte, cu mari demonstrații, care-l zdruncină pe bătrînul și scepticul filozof schopenhauerian Filip A. Duelul filozofic din roman, în schimbul epistolar al celor doi, apoi însemnările finale ale bătrînului — care ocupă toată jumătatea a doua a romanului — sînt sortite să demonstreze eșecul filozofului, bătrîn și însingurat, în fața impetuosului asalt al tînărului artist. Problema romanului e mult mai complexă, firește, însă nucleul — sau geneza — pare a se afla în controversa în jurul piesei *Hypnoticii*, nu asupra întregii piese, ci cu

privire la *filozofia* eliminată din actul I. Cum apar lucrurile transformate? De exemplu, în piesă e menționat la un moment dat că „Dumnezeu trăsnește — fără motiv — pe un muncitor ostenit"; în roman, scena e dată pe larg, cum nu putea încăpea în piesă, și tot pentru a demonstra arbitrariul, răutatea sau indiferența lui Dumnezeu în fața faptelor naturale sau omenești care se produc, dacă ele se produc cu știința sau din puterea sa — în toate cazurile rezultînd sau inexistența lui Dumnezeu, sau neputința lui, deci tot inexistența. Iată cum e extinsă în roman, prin fapte (fenomene!), ideea cu trăsnirea muncitorului: „Un muncitor venea de la cîmp, ostenit, necăjit, cînd, lîngă *ponte molle* cade trăsnetul dintr-un bleg de nour și-l carbonizează. Ziarul spune că muncitorul lasă 5 copii orfani, că bietul om era cinstit, bun, ba mai adaogă și această împrejurare mișcătoare, că de cîteva zile îi murise o soră văduvă și lăsase alți doi copii, pe care îi luase țăranul să-i crească. Nu înțelegi ce revoltătoare și cinică este ființa aceea supremă care stăpînește vînturile și permite unui vagabond de nour să ucidă un astfel de om?..."

Modul de lucru e acesta. Amănuntele piesei reapar în roman mai toate, într-un fel sau într-altul, cu vădită intenție polemică, atît prin modul tratării, cît și prin simplul fapt că ele sînt reluate în roman, după ce scriitorul acceptase ideea eliminării lor din piesă. Romanul, firește, se extinde și se complică enorm cu mulțimea de referiri de lectură — unele din ele adevărate pagini de istoria artei, istoria literaturii, arheologie, reportaj, eseu etc. — și cu apeluri la corespondența scriitorului cu criticul, necunoscută publicului la data scrierii romanului *Lydda*.

Astfel, între cele mai importante semnificații ale piesei *Hypnoticii* este, că a fost, aproape fără îndoială, punctul de plecare, fenomenul care a coagulat o lungă perioadă de controverse între Duiliu Zamfirescu și Titu Maiorescu, precipitînd deznodămîntul în această amplă și stilizată ripostă, care înglobează gîndirea criticului, esența filozofiei lui și toată ființa scriitorului.

Duiliu Zamfirescu n-avea desigur intenția să facă vreodată publică geneza romanului; numai existența primei variante a piesei și a celor cîtorva scrisori păstrate de la scriitor, cu privire la piesă — mai apoi cu privire la roman — ne relevă filiația, mai cu seamă proiectînd totul pe fundalul ansamblului raporturilor dintre critic și scriitor, și îndeosebi ale momentului de după *Hypnoticii* (martie-aprilie 1897) și începutul *Lyddei* din vara anului următor (primele capitole-scrisori din *Lydda* se publică în *Convorbiri* în oct. 1898). Urmărirea în paralel a textului eliminat din piesă și a romanului relevă multe alte date doveditoare. Să notăm și aici că trimiterea romanului în grupe mici de pagini,

pe rînd, se datora, probabil, nu atît faptului că scriitorul nu ar fi avut text mai mult scris, cît preocupării ca Maiorescu să nu știe ce va urma. Poate că, prezentînd întregul roman la *Convorbiri* dintr-o dată, el ar fi avut soarta *Hypnoticilor*. Expediat pe porțiuni, el a putut să apară, căci se crease obligația continuității și apoi, de la un moment dat, inițiații observaseră direcția polemică a romanului, ceea ce făcea obligatorie pentru revistă publicarea lui.

1 — De comparat fraza din piesă: „Aici, tot ce ne înconjoară ne aduce aminte de dînsa" — e vorba de Maria, fiica Domniței Zoe, recent decedată — cu următoarea frază dintr-o scrisoare a lui Duiliu Zamfirescu către prietenul său, Duiliu Ioanin: „Ori de cîte ori ating un lucru care a fost al ei, și care aici sunt păstrate cu sfințenie datorită unui dulce suvenir..."

Și la Bălești, la familia Dumitru Simionescu-Rîmniceanu, de unde scrie Duiliu Zamfirescu, „portretul Marii ([e] înconjurat de foi de stejar care deja s-au uscat..."

În *Amintiri din vremuri* exista un fel de altar identic, închinat celei decedate — în piesă e o criptă. *Hypnoticii* se constituiau, deci, din elemente familiare scriitorului.

2 — Participanții la războiul din 1877 primeau în proprietate de veci cîte 5 hectare în Dobrogea, recent revenită României în 1878, după tratatul de la Berlin. Populația provinciei fusese rară și pînă atunci, dar, odată cu plecarea definitivă a administrației otomane, se transmutaseră și alți locuitori ai ei, trăitori acolo: turci în special, tătari și greci, care se bizuiseră pe puterea ocupanților.

3 — Aici apare prima oară sugestia viitorului titlu, care apoi se va întări în final, cu alt sens, acela al revelației vieții pure din claustru, nu neapărat întru divinitate — Sylvia nu e credincioasă, de fapt — ci întru spirit. „Lumina nouă" este cea de care vorbea doctorul Vera: a cunoașterii, a adevărului, a regăsirii, relegării de cei duși, așadar totul e o trăire spirituală, nu mistică, nici religioasă, ci elevată.

4 — E una dintre „contrazicerile" aparente ale piesei, în orice caz dintre alunecările în afara ideologiei ei de bază. Soluția vieții în iubire apare și în *Fiica Haosului* și în alte poezii ale lui Duiliu Zamfirescu. Aici însă ea nu s-ar potrivi cu sensul general din piesă, unde, dimpotrivă, eroii se împărtășesc în spirit, și tot spiritismul eroilor elevați constă în a regăsi drumul adevărului moartei Maria, făptură pură. Însă doctorul o îndeamnă peste tot pe Sylvia să-și trăiască deplin viața, să refuze

iluzia imediată, în favoarea marilor adevăruri. Piesa, nu lipsită de obscurități, e un elogiu al vieții trăite plenar, nu însă așa cum înțelege Grigoriu, care alege latura spectaculoasă, de iluzie sau farsă, a spiritismului, iar Căpitanul Cantă pe cea vulgar-materială a vieții, preferabilă celeilalte, totuși, deși coborîtă.

Nu pentru spiritism pledează piesa, ci pentru... *spiritualitate*!

5 — Poezia îl reprezintă bine pe Duiliu Zamfirescu, mai mult decît pe moarta Maria. E un crez poetic, exprimat în atmosfera și în formele simbolismului contemporan momentului cînd se scrie piesa. Și alte cîteva poezii ale momentului 1910 — *Primăvara, Către Domnul* — sînt expresia încercării de regăsire a unui drum către simbolism, părăsit de mult, la 1882, atunci spre simbolismul macedonskian, acum spre acela minulescian.

6 — Elogiul lui Edison, făcut de entuziastul Căpitan, exprimă pozitivismul epocii, dar în formă plată, e fascinația tehnicii la oameni fără orizont mai larg, nu însă ireală, nici iluzorie, dovadă că doctorul accepta acest elogiu, cu mai puțină exuberanță, dar convins. Ce secrete „furase" Edison naturii la acea dată? În principal, folosirea electricității, care, în cele mai generale și exterioare manifestări (sensibilizarea și activarea capacităților necunoscute ale metalului în lampa cu incandescență, crearea cîmpurilor magnetice artificiale, electromagnetice etc.), părea să se asemene unui „duh" al naturii, asemănător sufletului omenesc. „Pasele magnetice" din spiritism și din hipnoză (Grigoriu face spiritism cu un magnet în mînă, pentru a declanșa sau capta „duhul" naturii sau spiritul moartei Maria) erau asemănătoare — pentru lumea mijlocie a epocii și mai puțin la curent cu descoperirile tehnice — cu curentul electric, deci cu „fluxul" de electricitate, cu electricitatea în mișcare. „Negreșit, va spune numaidecît Căpitanul, că dacă-mi ceri să explic ce este magnetismul, îmi ceri un lucru imposibil."

7 — Sînt exact relatările lui Allan Kardec, scriitorul le va declara proveniența — prin Căpitan, care nici nu credea în ele; soldații lui vor dovedi că stafia, pe care toți o cred a Mariei moarte, e un om real; el însuși, Căpitanul, dă ordin să nu se mai pună mîncare pentru stafie, convins de mistificare. De ce prin Căpitan se denunță teoria spiritistă și procedeul? Pentru că era cel mai lucid dintre ei, mai practic, mai plat, în accepțiile piesei, neîncrezător în valorile spiritului.

Dar esențial e că și lumea Căpitanului se preocupa de spiritism în epocă — de fapt de întreaga problemă a studiului „misterului" uman, nesondat decît superficial pînă atunci. Piesa lui Duiliu Zamfirescu este

între primele lucrări de la noi care încearcă acest lucru. În fond, experiențele spiritiste erau forma vulgară a unei preocupări superioare de psihologie, de valori spirituale. Este climatul în care, mai întîi Charcot, șeful școalei de la Salpêtrière (menționat în piesă la stadiul *Hypnoticilor)*, apoi Freud, elevul lui, au fundat psihologia modernă și psihanaliza, care au revoluționat cercetarea vieții umane, fundamentînd în alt chip chiar literatura nouă. Adevărata „lumină nouă" aici se afla, și Duiliu Zamfirescu o sesizează cu exactitate.

8 — Nu e exagerat să se compare scenele „aparițiilor" Mariei — apariții *spirituale* — cu scenele în care lui Hamlet i se arată fantoma tatălui său. Sînt de aceeași esență și au aceleași mobiluri: să acrediteze „adevărul vieții" — în *Lumină nouă*, necesitatea trăirii plenare a vieții.

9 — În *Hypnoticii* se menționa aici numele lui Charcot: „...Hysterici hotărîți să-și taie un deget numai fiindcă *Charcot le spusese* că era cangrenat". (La Salpêtrière — era numele așezării cu spitalul unde lucra Charcot.) De ce a renunțat scriitorul la precizarea: „Charcot le spusese"? Maiorescu să-l fi îndemnat? Probabil! El avea o informație mult mai largă în materie și va fi știut că experiența respectivă aparținea, poate, altcuiva. Pentru lumea mijlocie din epocă, însă, legenda voia ca toate marile descoperiri în materie de „spirit" (hipnoză, spiritism) să se atribuie lui Charcot, iar cele tehnice lui Edison! Maiorescu va fi corectat eroarea făcută, cu sau fără intenție, de Duiliu Zamfirescu. Dar scriitorul nu putea să nu cunoască și alte lucrări ale celebrului medic, legate de artă: *Iconographie Photographique de la Salpêtrière* (1881), *Les Démoniaques dans l'Art* (1887), *Les Difformes et les malades dans l'Art* (1889), care constituiau o hrană preferată pentru curiozitatea lumii culte a epocii.

10 — Terapeutica somnului hipnotic era la început aplicată de Charcot, și ea dăduse curs larg legendei despre transele spiritiste. Grigoriu e avizat în spiritismul de acest fel: el îl comunică aici direct pe autor, care va fi fost interesat de problemă, însă echilibrul funciar al lui Duiliu Zamfirescu, rezerva sa intelectuală îl făceau să tempereze prin doctorul Vera excesele de neofit ale tînărului Grigoriu.

11 — În acest punct, Grigoriu declara intempestiv în *Hypnoticii:* „Asta mă și făcea să găsesc toate romanele false" — deci pentru că sondajul lor psihologic nu ajungea pînă la zonele unde acționau sugestiile de tip hipnotic („În realitatea de toate zilele, noi nu facem decît să ne sugestionăm unii pe alții", spune el). Duiliu Zamfirescu însuși își afla

carențe în ce privește studiul psihologic al eroilor, în romanele sale. Probabil că mai ales la acest soi de psihologie se gîndea. În *Lydda*, el va aborda problema din unghiul lui Lombroso, care aplica un altfel de studiu al sugestiei, în excesele maladive ale acesteia, care duc la crimă. Nenumit direct, Dostoievski, admirat de Duiliu Zamfirescu, își plasa pentru scriitorul nostru psihologia eroilor în această zonă.

12 — O problemă absolut nouă pentru opera lui Duiliu Zamfirescu: obsesia eredității, la el de origine dostoievskiană, probabil, însă foarte la modă și aceasta în epocă, mendelismul (Morgan încă nu se relevase) fiind una dintre curiozitățile epocii.

13 — Nesiguranța doctorului, alternativa dacă „suntem noi o generație zdruncinată pînă în temelia vieții noastre fizice" (se înțelege oare: psihice? — sau e vorba de viața *materială*, deci existența reală a omului) — sau dacă „o *lumină nouă* și misterioasă arde în fundul sufletului omenesc", este de fapt alternativa lui Duiliu Zamfirescu, și era a epocii lui. Sensul elevat al *Hypnoticilor* stă în astfel de întrebări, care nu se prea puneau în literatura de la 1896—1897, cînd a fost scrisă piesa.

14 — Încă o modificare importantă, făcută probabil la sugestia lui Maiorescu: inițial, în *Hypnoticii*, era *voință*, nu *viață* — „parcă o voință nouă a luat locul voinței mele vechi...", ceea ce are cu totul alt sens, mult mai apropiat de capacitățile ce derivau din folosirea hipnozei. Se schimba o *voință*, se impunea *altă voință*, se *modifica* viața — dar nu putea fi vorba de o *viață nouă*. Nu putem crede că Maiorescu obiectase în legătură cu vreo apropiere posibilă de *voința* în sens schopenhauerian *(Die Welt als Wille und Vorstellung — Lumea ca voință și reprezentare)* deoarece e vorba de altă serie de probleme.

Însă modificarea textului s-a făcut parțial: numaidecît mai jos, conceptul de voință este păstrat. În replica următoare, cea a doctorului, se spune: „Să fie oare așa de puternică trecerea *voinței* de la o persoană la alta..." etc.

15 — Abia aici are loc mutația de sensuri — de la *lumina nouă* a doctorului, care constă în cultivarea valorilor spiritului („Eu cred într-o evidență lăuntrică a mea"), se face trecerea la *lumina nouă* a Sylviei, revelată atunci, care este reculegerea de tip monahal, nu însă întru Dumnezeu, ci întru iubirea *de oameni*, așa cum va și spune eroina în ultimele replici ale piesei: „Mă duc să mă închin Mîntuitorului, aceluia ce este numai îndurare și iubire, aceluia ce înțelege și iartă".

Această legătură cu titlul nu există în *Hypnoticii*. Trecerea Sylviei în claustru se realiza prin *găsirea* revelației pure, aceasta era „lumina nouă"; în forma definitivă a piesei se face prin *părăsirea* „luminii noi", anume descoperind iubirea pentru bărbat, iubire la care-o îndemna pe eroină moarta Maria în prima dintre poezii:

Iubește dar, iubirea-i pururi nouă,
Ca pasărea ce tremură în crîng etc.,

căci tot acolo se definea clar iubirea femeii și a bărbatului, deci viața normală, drept scop suprem al vieții:

Tu nu-ți închipuiești că fericirea
E numai în speranța de a fi,
Că doară tu pricepi că *te-a scris firea*
Spre-a fi cu-adevărat și a iubi (subl. n.).

În opoziție cu această atitudine sau prin extensia și trecerea *fenomenului* în *idee*, cum s-ar fi exprimat doctorul Vera în dialogul eliminat din actul I, Sylvia trece de la iubirea *unui* om la iubirea *tuturor* oamenilor. O va face chiar în termenii poeziei: lumina *mea*, spune eroina, „e reînvierea mea sufletească". E „înșelăciune, veche ca lumea", replică doctorul; „și, ca dînsa, pururi nouă", zice Sylvia, adică exact cum formulase moarta Maria: „iubește dar, iubirea-i pururi nouă" — numai că extinsă de la om la umanitate, abstractizată deci idealizată. *Fiica Haosului*, contemporană cu *Hypnoticii*, realiza aceeași idee: de la iubirea zînei, la iubirea în genere, la difuzarea principiului iubirii în natură.

16 — Și mai tîrziu, poetul Hugo della Ròvere (*O muză*) străbătea o situație identică, legată de Mariana d'Astuni, mai tînără decît el, care voise să se căsătorească cu el. Ca și Sylvia, ea i se arunca în brațe, ca un copil, și-i cerea uniunea supremă, pe care della Ròvere o respingea cu delicatețe, ca și doctorul Vera. „Atît numai, că o doresc în continuare, de cîte ori mă simt singur, sau cînd lumea mă rănește, sau cînd sunt nedrept — din fundul sufletului ostenit, răsare domnișoara d'Astuni." La fel, doctorul Vera: „De cîte ori o văd pe Sylvia, eu mă simt mai bun și mă liniștesc."

Vom mai menționa că, în mod firesc, Sylvia primea în *Hypnoticii* revelația claustrului (iubirea pentru umanitate în locul aceleia pentru om), ca rezultatul unei *răni* („Eu port în suflet o rană care este mîngîierea mea"), ceea ce a devenit în ultima formă a piesei: „eu port în suflet o lumină, care este suferința și mîngîierea mea".

Rana care e mîngîiere — e o ipostază indicînd resemnarea, consolarea; lumina care e suferință și mîngîiere — e revelație, deci cu totul altceva. În *Lumină nouă*, eroina se purifică prin părăsirea iubirii, prin *revelația abstracției iubirii*, a *sublimării* ei, ea trece cu totul în „idealitate", cum ar fi spus scriitorul; în *Hypnoticii*, ea se retrăgea căutîndu-și alinarea suferinței de a nu putea iubi, ducea cu dînsa nostalgia vieții plenare. În *Lumină nouă*, ea o părăsește definitiv pe moarta Maria, cu îndemnurile ei realiste; în anterioara versiune, *Hypnoticii*, ea o căuta.

P. 293

O AMICĂ

Conv. lit., XLVI, 3, mart. 1912.

Grațioasă „charge d'atelier", *O amică* a însoțit în spectacol toate celelalte trei piese ale lui Duiliu Zamfirescu, din perioada 1912—1915. Premiera scenică a avut-o cu prima dintre ele, *Lumină nouă*, luni, 5 martie 1912, la Teatrul Național. Fusese acceptată după lectura în Comitetul teatral, la 21 ianuarie al aceluiași an, cu următorii membri prezenți: Ion C. Bacalbașa, directorul Teatrului, Iacob Negruzzi, patriarhul *Convorbirilor*, Dimitrie Evolceanu, critic en titre al *Convorbirilor*, actorii V. Leonescu și Ion Brezeanu, I. Al. Brătescu-Voinești, — aproape aceiași ca la *Lumină nouă*. Rolurile principale: *Bărbatul*, *Femeia* și *Fratele* au fost atunci interpretate de trei dintre marii actori ai scenei românești, deși tineri în acel moment: N. Soreanu, Tina Barbu și Cazimir Belcot — al patrulea, apariție sumară, *Doctorul*, fiind jucat de Cristian Duțulescu.

N. Soreanu și Tina Barbu dețineau rolurile prime și în piesa de bază a spectacolului *Lumină nouă* — Doctorul Dimitrie Vera și, respectiv, Sylvia.

Ulterior, în spectacolele cînd *O amică* a însoțit *Poezia depărtării* și *Voichița*, rolul era pe rînd interpretat de Tina Barbu și de Maria Filotti, altă mare figură a scenei naționale, ceilalți actori păstrîndu-și rolurile de la premieră. Deci, comedioara mai mică decît un act propriu-zis al unei piese obișnuite, avea succes, omagiind, deopotrivă, femeia — *soția* — caricaturizînd cu năduf excesul de amor, care-l împiedică pe bărbat de la lucru sau îl copleșește intempestiv cu dragoste. În total, lucrarea e un omagiu adus căsniciei, arzînd destulă tămîie polului masculin, care-și păstrează ponderea și importanța primă în familie, dar înconjurînd și polul feminin cu o aură întru totul avantajoasă.

Sînt cîteva lucruri care merită menționate.

Scriitorul dezvoltă cu succes motivul gîngăniei care-l exasperează pe un om ce se vrea liniștit la lucrul său, motiv tratat cu mare succes în schița lui D. D. Pătrășcanu, intrată mai tîrziu în manuale școlare, *Decorația lui Vartolomeu*. Deosebirea e netă: la Pătrășcanu musca nu avea alt rol decît de a turbura — comic — pînă la obsesie pe nefericitul erou, deformîndu-l, pe cîtă vreme viespea lui Duiliu Zamfirescu dobîndește dimensiuni simbolice, ea e factorul care declanșează sau precipită revelarea adevăratelor raporturi și sentimentelor dintre cei doi soți, îi forțează *să se cunoască* pe ei înșiși.

Drept sursă de mare literatură, motivul nu poate fi socotit; dar generator al unui spectacol agreabil este fără îndoială. Cezar Petrescu îl va încerca și el după primul război mondial, într-o schiță, al cărei erou e un copil, și în romanul *Simfonia fantastică*.

Există însă o filiație de altă natură aici, care e util să fie consemnată, din chiar literatura anterioară a lui Duiliu Zamfirescu. E vorba de cel puțin două scene, datînd ambele din 1885 și preludînd evident schița teatrală *O amică*. În rubrica „Salon" a revistei *Familia* de la Oradea — unde i se reproduceau scriitorului periodic lucrări apărute anterior în volum sau în *România liberă*, ca romanul *În fața vieții* etc. sau mai multe poezii și schițe, dar unde el trimitea și lucrări în primă apariție — i se publică schița mixtă, jumătate poem în proză și jumătate moment dramatic, *Ce ne-aduce iarna* (*Familia*, XXI, 45, 10/22 nov. 1885). Este o construcție de tipul foiletoanelor *Palabras* — anterioare, din *România liberă* — așa cum, tot în tiparele foiletoanelor *Palabras*, urmează un fragment din ciclul intitulat *Nebunii* (cum fuseseră două la fel în *România liberă* în 1883), fără un titlu propriu (*Familia*, XXI, 50, 15/27 dec. 1885).

În primul text, *Ce ne-aduce iarna*, o evocare ironic-poematică a sobei, pe timp de iarnă, într-un decor de sugestia pastelurilor lui Alecsandri („Așezat la gura sobei, noaptea, pe cînd viscolește, / Privesc focul, scump tovarăș, care vesel pîlpîiește...") prilejuiește în finalul părții de proză următoarea aluzie: „Astfel, o mișcare naturală a omului, cînd e supărat sau contrazis de cineva, e de-a veni înaintea sobei și a se uita la foc cu capul în mîini, amenințător ca și cum flacăra ar fi vinovată de toate nenorocirile ce se întîmplă. Iacă o scenă" — și urmează un scurt dialog, premergător primei scene din comedia *O amică*:

„Sunt șapte ceasuri seara. Domnul a dormit puțin. Doamna a cetit. Stîlpul familiei umblă prin casă fluierînd vesel și prinzîndu-și cozondroacele de umeri.

DOMNUL: Va să zică, draga mea, tu astă-seară te duci la d-na Roșcoveanu?...

DOAMNA: Ba nicidecum. Mă duc la Operă cu bărbatul meu. (*Se scoală și-l apucă de braț, aninîndu-se de el ca un scai.*) Cînd ai ști, Costel... se joacă *Aida*, acea superbă alcătuire de Verdi... e așa de frumos actul al IV-lea... N-ai auzit finalul, scena de adio?...

DOMNUL: Ba am auzit, dar astă-seară nu se poate... Uite, puiule dragă, am întrunire la Senat... să alegem un președinte... și nu se poate să lipsesc.

DOAMNA: Ce președinte!... Ați ales pînă acum vreo patru, tot nu v-ajunge? Ia lasă, Costel, mă minți ca pe un copil. Mai bine spune-mi verde că nu vrei să mă duci... și pace.

DOMNUL: Parole d'honneur, ma chère!... Avem președintele care ne așteaptă. Se poate să nu te ții de cuvînt către un președinte?...

DOAMNA: Nu se poate, dar către femeia ta se poate. (*Se duce supărată și se așează în fotoliul din fața sobii.*) Așa viață să nu dea Dumnezeu nici la dușmani!

DOMNUL (*periindu-și mustățile*): A! a! te superi acuma! Eu te credeam mai inteligentă... Speram că o să înțelegi ce înseamnă o rațiune de stat...

DOAMNA (*scormonind un tăciune*): Nu înțeleg rațiunile de stat și nu sunt inteligentă!... M-ai văzut cînd m-ai luat.

DOMNUL: Ei bine!... Dar ce-ai cu bietul tăciune din sobă? El nu alege [pe] nimeni. (*Tăcere.*)

DOAMNA: Și de asta te superi?

DOMNUL: Eu nu mă supăr. (*Sună. Vine Ion.*) Ioane, ei, adu puține lemne să facem cărbuni mai mulți. (*Ion iese.*)

DOAMNA: Destul de frumos! Numai servitorul nu știa că ne certăm.

DOMNUL: La revedere, scumpa mea. (*Doamna tace.*) La revedere. (*Iese cu oarecare părere de rău. După vreo zece minute se întoarce și o găsește tot acolo, cufundată în gînduri. Ia un scaun și s-apropie de foc.*) M-am întors...

DOAMNA: Ce rău ai făcut!... eram tocmai la actul al patrulea.

DOMNUL: Bine, ce vezi tu în sobă?

DOAMNA: Ceea ce tu nu vezi. Dacă am avea aceiași ochi, m-ai iubi mai mult și ai alege mai rar președinți.

DOMNUL (*rîzînd*): Arată-mi și mie, în care colț se joacă actul al patrulea? (*Îi ia mîna într-a lui.*)

DOAMNA (*se întoarce ușor și îl atinge cu palma peste frunte*): Se joacă aici, nu se joacă acolo.

DOMNUL: Din fericire pentru alegătorii mei, aici nu se joacă teatru. (*Îi ia capul în mîini și o sărută pe frunte.*) Dar dacă aici se joacă, e atît mai bine. Vom asista amîndoi la reprezentație.

(*Cortina cade.*)"

Culpa e aici în principal a bărbatului — în timp ce *O amică* va da acestuia inițial cîștig de cauză, în scena declanșată între cei doi — o culpă atît de mare, încît pare să amenințe chiar unitatea conjugală. In cele din urmă, în ambele comedioare, totul se rezolvă prin tactul femeii, care trece generoasă peste mici sau mari erori ale „stîlpului" familiei, restabilind echilibrul primejduit de el.

O compensație acordă scriitorul în cea de-a doua scenă din *Familia*, unde însă inițiativa, chiar decizia rupturii definitive, aparține *Doamnei*:

„Scena reprezintă o cameră de toaletă.

(*Domnul fumează. Doamna se gătește la oglindă.*)

DOAMNA: Și... cum ziceai că ne compari?...

DOMNUL: Știi, draga mea, metaforele cele mai bune le găsești în lumea în care trăiești. Eu fumez mult și deci...

DOAMNA (*întoarce capul de la oglindă*): Deci?

DOMNUL: Deci... zic că femeile sunt ca havanele cele bune, pe care le fumezi pînă ajung să-ți arză musteţile.

DOAMNA: Și atunci le arunci, nu-i așa?

DOMNUL: Nu; le pui în țigaretă. Le fumezi mai departe, ca să nu te frigă.

DOAMNA: Dar le fumezi întregi?...

DOMNUL: Dacă sunt bune...

DOAMNA: Foarte bine. Ia fii bun și întreabă-mă, cu ce vă comparăm noi?

DOMNUL: Eu nu-ntreb nimic.

DOAMNA: Am să spui neîntrebată atunci. Noi vă comparăm cu niște pufuri de pudră. Pe cît sunteți în stare să ne faceți mai frumoase și deci mai fericite, vă păstrăm.

DOMNUL (*sărind ca un cocoș*): Și după aceea ne aruncați, așa-i?

DOAMNA (*cu patos*): Nu... vă schimbăm.

În scena care vine, urmează un divorț, iar în cea care vine după divorț, urmează o tîrguială de pufuri. În tot timpul acesta, domnul nu mai fumează havanele decît pînă la jumătate, căci i s-au pîrlit grozav musteţile."

Totuși, crîmpeiul dialogat de mai sus îl reprezintă mult mai puțin pe Duiliu Zamfirescu, în ceea ce privește gîndirea lui în materie de

relații conjugale. Căci scriitorul a avut aici o gîndire foarte precisă, pe care criticul Nicolae Petrașcu o considera, pentru perioada 1910 — adică tocmai pe cînd scria O *amică* — drept misoginism curat. Chiar în această perioadă, Duiliu Zamfirescu ținea o conferință în fața unui cerc de femei, dezvoltînd o pedagogie de dictat masculin în familie (cam aceea din O *amică*). Problema conjugală — și a femeii în primul rînd — pare să fie, pentru întreaga perioadă antebelică, cea mai pasionantă pentru scriitor, dintre toate problemele intime. Lucrul îl preocupă în toate cele trei piese care vor urma, și din unghiurile cele mai diferite. Dar chestiunea nu e nouă, ea apărea cu intensitate și în poezia sa anterioară, în proză, dînd mereu prioritate *bărbatului*, cam în termenii din O *amică* și din fragmentul *Ce ne-aduce iarna.*

În fond, așteptarea atît de cuminte a Sașei Comăneșteanu e un omagiu adus lui Matei Damian — bărbatului — dar și consimțămîntul la o subordonare; peregrinările erotice ale lui Mihai Comăneșteanu, mai cu seamă din *În război*, apoi ale lui Alexandru Comăneșteanu, din *Îndreptări* și *Anna*, sînt triumful, în toate planurile, al principiului masculin, cu drept absolut de alegere. Ideea va fi teoretizată și generalizată în *Fiica Haosului*, unde formula pe care o lansează autorul e aceea a conștienței feminine despre nestatornicia legică a bărbatului.

Aici, zîna părăsită în cele din urmă de către bărbatul iubit, îi spune acestuia:

Tu ai venit dar vei pleca,
Mă vei lăsa pe veci în jale.
Eu nu te pot împiedica,
De-a te supune firii tale.

Tot de aceea, poetul îi acordă fluturelui — eternul îndrăgostit de mereu altă floare — dreptul suprem de a întruchipa simbolul masculinității nestatornice:

Dau pentru clipa-ți ușarnică
Toată viața mea harnică;
Dau pentru leagănul vîntului
Tronul pămîntului.

(*Fluture*)

Această atitudine nu e misoginism, cum afirmă Petrașcu, ci ține de o filozofie antică, derivată din cultul lui Dyonisos.

Mai e nevoie să se precizeze, în încheiere, că această discuție nu e o fastidioasă extensie a semnificațiilor, la urma urmei reduse, ale unei mici jucării grațioase — O *amică* — nu, căci Duiliu Zamfirescu ambiționa să dea sensuri multiple tuturor lucrărilor sale, de dimensiuni mai ample sau mai restrînse.

P. 317 POEZIA DEPARTARII

Conv. lit., XLVII, 4—7, apr.—iul. 1913.

Variante

p. 319, r. 2 — La actul I — indicația scenică lipsește în ms. 1.

p. 319, r. 4 — În ms. 1, Scena I are următoarea indicație scenică:

BARBATUL ȘI FEMEIA

Îmbrăcați de iarnă, intră.

p. 321, r. 4 — eu aveam *știință* și toată pofta (ms. 1).

p. 323, r. 6 — Dar la tine *nu mă miră și* nu mă surprinde (ms. 1).

p. 323, r. 7 — ești născut să fii *mare*, să stăpînești (ms. 1).

p. 324, r. 5 — replica e alta: *Totul e cu putință* (ms. 1).

p. 326, r. 8 — ai dat chitanță *la despărțire* că administrai.. (ms. 1).

p. 328, r. 2 — Scena II — indicația scenică:

FEMEIA, O SLUGĂ, D-na HANKE (ms. 1)

p. 329, r. 10 — lipsă indicația scenică (ms. 1).

p. 330, r. 9—10 — vă retrageți *de la mine, ci de la el*; să fugiți... (ms. 1).

p. 333, r. 21 — sau mai bine pe *pasiuni* omenești (ms. 1).

p. 334, r. 6 — cumpătul de bucurie... Apropos... (ms. 1).

p. 338, r. 24 — (aruncînd actul, *îi cade în genunchi*):
Nu vreau... (ms. 1 și ms. 2.)

p. 339, r. 5 — Aceleași lucruri!... Dar lucrurile... (ms. 1 și 2).

p. 346, r. 24—25 — rog *să-l remită* în mîna... (ms. 1).

p. 359, r. 3 — Unde-i Margareta? *Doream s-o văd* (ms. 1).

p. 362, r. 2 — indicația scenică la Scena V este următoarea:
Aceeași, mai puțin D-l Hanke (ms. 1).

p. 365, r. 9—12 — trudă și chin.
D-l V.: *Cu toate astea, femeia mea este a*

mea — am drept s-o iubesc, legitim și nelegitim, fără a face pe alții să sufere.
D-na H. : *Dacă voi putea îți voi da trudă și chin.*
D-l V. : (privind-o lung)... (ms. 1).

p. 377, r. 17 — neonestă *pornire* ajunge... (ms. 1).

p. 378, r. 17 — Atunci *du-te.* Fii generos *cu adevărat* (ms. 1).

p. 378, r. 18—20 — lipsesc din ms. 1.

p. 380, r. 4 — replica lipsește în întregime în ms. 1.

p. 380, r. 8 — Decorul din actul I — și urmează scena I (ms. 1).

p. 380, r. 18 — lor proprie — *acestea sunt stele* (ms. 1).

p. 380, r. 19 — lumină împrumutată, *acestea sunt* — planetele (ms. 1).

p. 397—400 Scena VIII lipsește în întregime în ms. 1.

p. 405, r. 21—23 — In ms. 1 versurile respective au pe margine următoarea variantă :

Vin de vineri pînă luni
La priveghi și rugăciuni
Și de luni și pînă vineri.

p. 405, după r. 27 — *Totul fuge* — în ms. 1.

p. 414, r. 9 În ms. 1 textul final al piesei se oprește la : pe pragul unei alte lumi [și pare neterminat]. În ms. 2 se oprește la r. 3 :
D-voastră, doamnă, aveți un fiu...

Scrisoarea cu care însoțea Duiliu Zamfirescu piesa, oferind-o Teatrului Național, plasează, curios, *Poezia depărtării* — piesă a „eternului feminin" — în planul unei spiritualități naționale specifice. „Oricît de prozaic curge existența celor mai mulți muritori, pentru toți licărește, departe, lumina unui luceafăr, ce pare a se oglindi în fundul sufletelor lor ca într-o apă de pe pustiuri : este idealitatea rasei, în funcțiune de poezie."

Duiliu Zamfirescu combătuse mai demult, la începutul secolului (*Literatura românească și scriitorii transilvăneni*, în *Revista idealistă*, sept. 1903 ; *Poporanismul în literatură*, discurs de recepție, 1909), ideea

că rasa latină e visătoare, predispusă la poezie ; el o voia dinamică, războinică, aptă să-și recucerească teritoriul înstrăinat de peste munți, de unde și filozofia sa despre caracterul activ al rasei. Iată însă că la 1912 se vorbește numai de „fata morgana" a poeziei („apă de pe pustiuri"), care definește, ca trăsătură chiar principală, „idealitatea rasei". Nu ar fi însă la scriitorul nostru primul caz de corectare a opiniei.

Citită în Comitetul Teatrului Național la 1 sept. 1912, piesa e admisă pe loc. Prezenți fuseseră : Ion C. Bacalbașa, directorul teatrului, D. Evolceanu, Brătescu-Voinești, actorii V. Leonescu și Ion Brezeanu și I. G. Saita, așadar, cu excepția ultimului, în locul căruia fusese Iacob Negruzzi, același Comitet care aprobase, tot în 1912, dar în ianuarie, O *amică*.

Premiera are loc, așa cum se specifică și în *Convorbiri*, vineri, 25 ianuarie 1913, cu o distribuție din care aveau să se afirme cu strălucire, ulterior, două nume : Lucia Sturdza Bulandra (d-na Văleanu) și Tony Bulandra (Hanke-tînărul). În afara lor, restul rolurilor erau distribuite astfel : d-nul Văleanu — Constantin Radovici, actor mare, dar atunci aflat în ultimii ani ai vieții ; Wilhelm Hanke — G. Achille ; d-rul Văleanu, fratele eroului principal — Zaharia Bîrsan ; d-na Hanke — Constanța Demetriade, prezentă și în *Lumină nouă* ; dublîndu-l pe Tony Bulandra în tînărul Hanke, juca M. Cosmin.

Corp de actori buni și foarte buni, asigurînd un nivel ridicat spectacolului. Radovici a și fost premiat „pentru frumoasa creație din piesa *Poezia depărtării*".

Cum piesa e scurtă, reprezentația cuprindea și sceneta O *amică*, unde spectatorii n-au putut să nu vadă o replică a celeilalte.

Succesul, mai frumos decît la piesa *Lumină nouă*, a fost datorit jocului „compus" — cum scria critica — al d-nei Văleanu, plin de întoarceri spectaculoase, măsurînd eternul feminin și mai ales abisul interior al omului. Drama lui Văleanu, nu mai puțin, era atracțioasă, mărturia unei pasiuni curate. Deci, elemente care puteau atrage publicul, totuși nu atît cît să țină afișul mai mult timp.

Spre deosebire de viitoarea *Voichița*, introdusă și ea în 1915 în repertoriul permanent al Teatrului Național, dar nemaireluată ulterior, *Poezia depărtării* a urcat din nou pe scenă în 1920, într-o distribuție total schimbată : d-nul Văleanu — Romald Bulfinschi ; d-na Văleanu — Doina Fudulescu ; Hanke-bătrînul — Aurică Babelian, care mai jucase în *Lumină nouă* ; d-na Hanke — Ana Luca-Moldovanu ; d-rul Văleanu — G. Melișanu ; Hanke-fiul — Mihail Cosmin, cel care alterna

în 1913, cu Tony Bulandra, în acest rol; în rest, erau „servitorii" din cele două case.

Noua premieră a avut loc joi, 15 aprilie 1920, și ea era mai mult un omagiu adus scriitorului, la acea dată mare figură politică în formația averescană (Partidul poporului) aflată la putere — era ministru de externe. Era însă, totodată, ultimul de largă popularitate, dintre cei aflați în viață din marea generație a scriitorilor de la 1880; Iacob Negruzzi era o mare figură culturală, nu și scriitor propriu-zis, iar asupra lui Slavici încă plana oprobriul atitudinii sale prohabsburgice din timpul războiului.

Însă piesa avea și certe valori scenice, care justificau reluarea ei la Teatrul Național, mai ales în seceta de piese din acel moment.

1 — E vorba de o agricultură mecanizată, de întreprinderile agricole, nu de plugăria tradițională a lui Dinu Murguleț din *Viața la țară*. Duiliu Zamfirescu însuși avea o astfel de întreprindere agricolă, mai exact viticolă, care putea fi numită și moșie, deși numai de vreo 50 de hectare — care se dovedea foarte rentabilă. Hanke pune mai mare preț pe industrie, iar fabrica o organizase tot Văleanu; el era omul modern, celălalt era numai speculantul financiar. Conflictul celor doi era conflictul epocii: România se va îndruma pe calea industrializării, sau pe aceea a unei țări „eminamente agricolă"? Realitatea era că ambele direcții se dezvoltau, mai mult însă agricultura, de aceea și Văleanu — are fabrică, dar vrea și moșie.

2 — Scena seamănă, în dialogul sprinten și în schimbul de cochetării ironice, cu *O amică*, iar unele scene duc mai departe, la fragmentul *Ce ne-aduce iarna* din *Familia* (1885), unde tachinările se făceau tot în fotoliu, la gura sobei.

3 — O ciudățenie, care putea fi relevată mai înainte, dar pe care o consemnăm aici, unde ea e foarte clar vizibilă în replica lui Văleanu: de ce d-na Văleanu a rămas necăsătorită pînă la 30 de ani? Ce s-a petrecut în viața ei? L-a așteptat pe Văleanu? A dorit să fie observată de el și atunci nu s-a mai căsătorit, deși el a întîrziat zece ani? Așa rezultă în scena VI din actul I: „La 10 ani, cînd veneai la noi, te iubeam pe ascuns și la nebunie...; ...la 20 de ani, doream să mă iai...; ...la 30, cînd m-ai luat, socoteam că ești un naiv". „De ce?", întreabă Văleanu. „Pentru că puteai să mă iai cu zece ani mai înainte." Ceea ce înseamnă că dacă Văleanu abia la 50 de ani a descoperit-o pe soția sa, care-l iubea de 20 de ani — în schimb ea a ostenit iubindu-l fără speranță, în ascuns. Iar cînd l-a refuzat pe Hanke tînărul și s-a căsătorit cu Văleanu, a constatat că făcuse gestul numai din obișnuința vechii iubiri, ca o datorie pentru o dragoste purtată zadarnic vreme de 20 de ani, dar că pe soțul ei ea nu-l mai iubește, semn că lunga dragoste care nu se împlinește — moare. Scriitorul vorbea, în sensurile cele mai adînci ale situației, despre el însuși. Lucrul i se întîmplase la tinerețe și se repetase pe parcurs. În căsnicie nu se simțise fericit — fără a fi fost însă nefericit, „în sensul strict al cuvîntului". Dorea altceva. O spune foarte clar într-o scrisoare către Elena Miller-Verghy (din 27 mart./8 april. 1896). Deci dorea, aștepta altceva de la căsătorie — pe care o făcuse la peste 30 de ani, cam ca d-na Văleanu.

4 — Una din scăpările obișnuite la Duiliu Zamfirescu: adresîndu-se soțului său cu formula „Comte Oscar", d-na Văleanu pare a se referi la Oscar Wilde, despre care Văleanu vorbise mai înainte — cînd însă soția nu se afla în cameră, deci nu avea de unde ști că el se referise la Wilde. E adevărat că ea căuta o carte tocmai a lui Wilde, însă acesta nu era un motiv să-i zică soțului său pe numele scriitorului englez.

5 — Acest roman al lui Balzac l-a interesat mult pe Duiliu Zamfirescu, îl aflăm menționat și în *Lydda. Scrisori romane*. Probabil ideea însăși a căutării „absolutului" îl atrăgea, nu epica romanului.

6 — Volumul respectiv, intitulat *Prințul fericit*, apăruse în 1888 și conținea și nuvela dorită de d-na Văleanu.

P. 415 VOICHIȚA

Conv. lit., XLVIII, 5—8, mai—aug. 1914.

Variante

p. 423, r. 8—9 — Ești ceva mai *înaltă* ca mine (*Conv. lit.*).
p. 427, r. 18 — *Parcă eu n-am o ghindă pe...* (*Conv. lit.*).
p. 437, r. 9 — Indicația scenică lipsește în *Conv. lit.*
p. 443, r. 2 — Uite-o. Vorbește cu... (*Conv. lit.*).
p. 447, r. 10 — *Potrivită* (*Conv. lit.*).
p. 458, r. 13 — Să-mi dai voie. În continuare, în *Conv. lit.* urmează o indicație scenică:
(se întinde jos, pe un covor și face gimnastică. Scenă mută. Maria Cantă, de la o ușe, se uită la ei. Doctorul citește): De 6 ori...

p. 459, r. 4	— Voichiţa se uită lung la el. În *Conv. lit.* textul se continuă tocmai la p. 462, r. 34, cu replica : Voichiţa: Şi crezi oare, doctore, că o să se îndrepte vreodată cocoaşa asta infamă ?!...
p. 462, r. 8	— Ca pe-o floare de pe plai. În *Conv. lit.* poezia nu se continuă. Urmează replica (r. 32) : — Ce frumos spui.
p. 501, r. 15	— În *Conv. lit.* indicaţia scenică lipseşte.
p. 503, r. 6—8	— Va să zică e mai grav. Ce credeai (*Conv. lit.*).

Singura dintre piesele perioadei finale, publicată *înainte* de reprezentarea pe scenă, *Voichiţa* a fost prezentată la Teatrul Naţional cu mai mult de un an înainte de a fi publicată. De ce această distanţă, e greu de spus astăzi. Momentul politic mai dificil — izbucnise în Europa războiul, în august 1914 — nu pare să aibă vreo legătură cu piesa, căci aceasta este o jucărie amuzantă, cu multă farsă, multă frivolitate şi cochetărie, resimţindu-se de ceea ce va spune criticul N. Petraşcu că era misoginismul scriitorului — în realitate fiind numai o uşoară zeflemea la adresa feminismului tot mai accentuat, explicabilă la tradiţionalistul diplomat.

Piesa o citeşte autorul însuşi în şedinţa Comitetului teatral, la 23 ianuarie 1914. Prezenţi : I. Al. Brătescu-Voineşti, director delegat al teatrului, D. Evolceanu şi actorul V. Leonescu. Hotărîrea se amînă — trebuie să presupunem că din cauza lipsei unei majorităţi necesare — şi abia la 1 februarie se decide jucarea, prezenţi fiind, în plus, Iacob Negruzzi, Ion Brezeanu şi I. Saita.

Ceva însă va fi fost de altă natură decît numărul membrilor prezenţi, întrucît la 28 ianuarie, acelaşi an, deci cu numai 5 zile mai tîrziu, aceeaşi componenţă a Comitetului, avîndu-l în plus doar pe Iacob Negruzzi, acceptă în unanimitate şi pe loc piesa *Cuceritorul* de A. de Herz. Sau numai prezenţa lui Iacob Negruzzi asigura majoritatea necesară — Duiliu Zamfirescu însuşi, membru în Comitetul teatral, neputînd intra în număr, fiind parte interesată ?

Fapt e că *Voichiţa* e acceptată şi mult mai tîrziu intră în repetiţie, abia toamna.

La premieră, care a avut loc vineri 9 ianuarie 1915, distribuţia avea în rolurile principale : doctorul Fingal şi Voichiţa — pe Ion Livescu şi pe Tina Barbu, aceasta fiind şi protagonista *Luminii noi*.

În celelalte roluri : dl. Costoiu — G. Ciprian ; dl. Niemene — Cazimir Belcot ; dl. Guţă Pruncu — I. Sîrbul ; Maria Cantă — Ana Luca ; d-na Niemene — Maria Filotti ; d-na Verulescu — A. Liniver-Gusty ; d-na Pruncu — Nelly Santa ; cei doi „servitori" : Getta Dimitriu şi N. Săvulescu. O distribuţie — prin cele dintîi şapte roluri — de zile mari şi de piese de prim rang. Actorii, deşi tineri, trecuţi totuşi fiecare prin multe roluri şi grele, apreciaţi de public — îndeosebi Livescu, Tina Barbu şi Belcot (comic cu reputaţie).

Deschis mereu cu O *amică*, spectacolul era programat de la început (10, 11, 14/27 ianuarie), după care îşi rărea seria reprezentaţiilor. In ianuarie se mai juca o dată (23 ian.), iar în februarie de două ori (1 şi 23 febr.). Succesul era „de stimă", cum avea să noteze Ion Livescu, adică apreciat de presă, de spectatorii statornici, dar neaducînd publicul mare, care prefera comedia bufă, plină de haz uşor. Lucrul îl constatăm şi după suma cuvenită scriitorului, din totalul încasărilor la biletele de intrare.

Trebuie spus că publicul acestui gen de teatru nu era prea mare şi, de-a rîndul, piesele autohtone, ca şi cele străine, nu treceau decît rar de zece reprezentaţii apropiate. Ele se reluau apoi numai din cînd în cînd — dacă se mai reluau.

Voichiţa a urmat şi ea soarta altora. Nu e mai puţin adevărat însă că alte piese umpleau un timp mai mare sala — *Înşir-te mărgărite* sau *Cocoşul negru* ale lui Eftimiu, *Patima roşie* a lui Sorbul etc.

Însă, la 28 aprilie 1916, *Voichiţa* e şi ea introdusă în repertoriul permanent al Teatrului, fără a se mai relua totuşi, autorul preferînd, după război, *Poezia depărtării*, mai gravă, mai profundă...

1 — La Băneasa începuseră să se înmulţească exerciţiile aviatice — în special ale lui Valentin Bibescu şi Negrescu — mutate aici de la Cotroceni, unde fusese pînă atunci improvizatul cîmp de aviaţie, pe poligonul militar.

2 — Aici începe o scenă adăugată la reprezentaţie, graţiosul duel madrigalesc dintre Voichiţa şi doctorul Fingal, în care replicile sînt versuri anterioare ale lui Duiliu Zamfirescu sau parafrazări ale lor. Scriitorul construise iniţial această piesă fără nici o poezie, dar a completat-o în cele din urmă, intercalînd fragmentele menţionate şi chiar o poezie întreagă, frumosul său madrigal din *Alte orizonturi, Ca un mănunchi de ramuri* — toate în această scenă.

3 — E cam ceea ce se spune, prin contrast, în poezia *Nu mai plînge* (*Imnuri păgîne*):

Crede-mă, copilă Thaïs, oamenii de azi sunt mici,
Mici la trup și mici la suflet — generații de pitici.

4 — Primele două strofe din *Culcate-s romanițe (Alte orizonturi).*

5 — Strofa inaugurală și cea finală din poezia *Fluture* (*Poezii nouă*).

6 — Este poezia *Ca un mănunchi de ramuri (Alte orizonturi).* Autorul a trimis-o mai tîrziu direct actorului Ion Livescu, care-și notează episodul în *Amintirile* sale. „În ianuarie 1915 — scrie el — Duiliu Zamfirescu aduce noua lui lucrare, *Voichița,* comedie în 3 acte, jucată cu Tina Barbu în Voichița și cu mine în doctorul Fingal. Piesa a avut un *succes de stimă* și aceeași atmosferă de poezie lăuntrică înfășoară întreaga lucrare. În actul al doilea citeam Voichiței niște versuri, pe cari autorul mi le-a trimis în cursul repetițiilor, din Galați, unde se afla la întrunirile Comisiunii Europene a Dunării, în calitate de ministru plenipotențiar, însoțite de următoarea scrisoare:

«Stimate Maestre,

Mă țin de cuvînt mai tîrziu, dar mă țin. Vă trimit versurile pe cari le veți spune Voichiții în actul al doilea, și cred că veți avea timpul necesar să le învățați. De spus, nu port nici o grije, căci talentul Dv. e o suficientă chezășie, nu numai pentru doctorul Fingal, dar pentru atîtea alte roluri cu mult mai grele, jucate, și altele, cari așteaptă viață — din bogatele mijloace ce le-aveți la îndemînă — și o interpretare justă de la spiritul analitic, pe care am avut prilejul să vi-l prețuiesc de atîtea ori.

Iată și versurile:

[Urmează poezia din textul piesei, cu două mici modificări, n.n.]

Cu salutări amicale de la obligatul d-voastră,

Duiliu Zamfirescu
Galatz»"

(Ion Livescu, *Treizeci de ani de teatru,* ed. „Rampa", 1925, p. 269—271.)

Memorialistul credea că versurile sînt inedite și nu au titlu.

7 — E a treia piesă succesivă, în care Duiliu Zamfirescu omagiază mîinile unui erou — în celelalte erau mîinile de femeie, aici de bărbat. În *Lumină nouă* gestul căpăta chiar semnificații speciale. Dar o poezie mai deosebită a mîinilor de femeie nu avem, de fapt, în lirica sa, ceea ce e întrucîtva curios. Mai curînd am fi așteptat să aflăm astfel de grațiozități în poezii, nu un omagiu adus mîinilor de bărbat, fie ele și ale unui medic.

ADDENDA

Pentru a oferi integral imaginea dramaturgiei lui Duiliu Zamfirescu, atît cu privire la piesele pe care le includem în acest volum, cît și la cele pe care, din motive diferite, *nu le includem*, dăm aici cîteva explicații și ipoteze care se pot face în jurul acestora și, după caz, texte reproduse după manuscrise. Procedăm astfel pentru întîia oară în cadrul prezentei ediții — întrucît alte lucrări ale scriitorului, de asemenea rămase în afara ediției, au fost cel puțin o dată tipărite în volume sau în presă, așadar, în principiu, ele au devenit publice. Cele trei piese aflate în situația de a figura numai în această *Addenda*, ne prezintă fiecare cîte un „caz" aparte, de natură să nu legitimeze includerea lor în corpul volumului IV.

PREA TIRZIU

Prea tîrziu reprezintă a doua tentativă a lui Duiliu Zamfirescu de a urca pe scenă cu o lucrare a sa — întîia fusese *O suferință*, respinsă în 1881 la Concursul anual și publicată în *Literatorul*. Traducerea lui *Hernani* rămînînd neterminată, iar *Haiducul* nefiind decît traducere — *Prea tîrziu* trebuia să fie cucerirea unei veritabile poziții literare.

Însă, deși a urcat — o singură dată — pe scenă, la 19 ianuarie 1884, piesa nu e un asemenea succes. Ea nu poate fi nici cel puțin introdusă între lucrările certe ale scriitorului, prezentînd problema dublului autorat — o singură nuvelă mai semnează el în colaborare: *Răvașe*, cu Al. Vlahuță (vezi vol. II al prezentei ediții) — și deci neputînd avea foarte sigure limitele participării sale la elaborarea ei. Concluzia este, aparent, clară: ea *nu poate fi introdusă* alături — sau între celelalte *scrieri dramatice* ale lui Duiliu Zamfirescu, într-o ediție ca aceea de față.

Dar se pune imediat întrebarea: poate fi exclusă cu totul dintr-o astfel de ediție? Răspunsul l-am dat introducînd piesa numai în *Addenda* ediției și anume cu acea formă pe care o socotim cea mai apropiată de elaborarea lui Duiliu Zamfirescu.

În 1884, cînd are loc acea unică reprezentație, Vellescu avea 48 de ani, iar Duiliu Zamfirescu abia trecuse de 25, diferență enormă, unul fiind la acea dată fost actor reputat (nu mai juca din 1877), aflîndu-se profesor de declamație la Conservator, deci om de mare suprafață, în vreme ce colaboratorul său mai tînăr era foiletonist la *România liberă*, cu un singur volum mixt, de poezie și nuvele (*Fără titlu*, 1883), cu puțin ecou în public; avea reputația unui tînăr inteligent și promițător, însă doar a unui tînăr. De ce ar fi făcut Vellescu pe copistul tînărului, dacă dramatizarea era în principal a acestuia?

„Povestea" din piesa *Prea tîrziu* aparține, cert, lui Duiliu Zamfirescu: a lui e nuvela *Jeana*, care trece în întregime în piesă, ale lui trebuie să fi fost adaosurile de tipologie socială, conflictul dintre personajele cheie, de vreme ce materia acestora va trece după un deceniu în substanța romanelor *Viața la țară* și *Tănase Scatiu*, și aceasta în timp ce Vellescu trăia, putînd revendica paternitatea episoadelor respective, dacă ar fi fost imaginate de el.

Pe de altă parte, intr-o scrisoare către Duiliu Zamfirescu, din 1898, Ollănescu-Ascanio, prieten apropiat, sugerează că slăbiciunile piesei *Prea tîrziu* aparțin lui Vellescu — slăbiciuni, așadar, ale dramaturgiei propriu-zise, ale construcției scenice, nu ale fabulei după care s-a construit subiectul „teatral", acesta rămînînd să-l atribuim în mod legitim lui Duiliu Zamfirescu, de vreme ce nuvela *Jeana* îi aparține și adaosurile vor fi valorificate ulterior de el, în romanele sale.

In forma primă a unui interviu la care a răspuns prin 1895—96 lui D. Stăncescu, pentru biografiile întocmite de acesta oamenilor de cultură, Ștefan Vellescu însuși declara că o amintire „mai plăcută" din viața sa de artist a fost „cînd am lucrat în colaborare cu Duiliu Zamfirescu și am concurat cu piesa *Prea tîrziu:* unul din noi sosea prea devreme". (Textul e șters ulterior cu roșu, și înlocuit cu fraza: „Cînd învățam să scriu sub direcțiunea d-lui Hajdeu".)

Jocul de cuvinte „prea tîrziu" — „prea devreme" îl făcuse încă în 1884 D. D. Racovitză-Sphinx, în cronica spectacolului, dar pentru a-l avantaja pe Duiliu Zamfirescu. Interpretat cu bunăvoință, nici Vellescu nu pare a spune altceva prin formula sa: tînărul său colaborator era cel care își încercase „prea devreme" puterile în teatru — încercarea literară neizbutită, aflată în discuție, era deci mai mult a lui, sau chiar numai a lui, și tot lui i se datora în principal sau exclusiv eșecul piesei respective!

Totodată, însă, Vellescu își trecea ulterior — în programele Teatrului Național — piesa *Prea tîrziu* între lucrările sale, fără să mai menționeze participația colaboratorului. Esențială pentru stabilirea paternității unei opere literare este însă nu fabula, subiectul, în liniile sale generice, ci elaborarea dramatică efectivă, construcția, tipologia, acțiunea concretă, mișcarea scenică a eroilor, dialogul, întreaga stilistică a piesei. Or, pentru toate acestea — hotărîtoare pentru paternitatea și pentru valoarea unei lucrări teatrale — nu avem nici o atestare foarte sigură, dar Duiliu Zamfirescu e cel ce ridică mănușa la acuzațiile lansate de Racovitză-Sphinx în cronica piesei și spectacolului, din *România liberă*, luînd apărarea textului. Acesta deci poate fi mai mult al său decît al lui Vellescu. Tot

el e cel ce scrie Comitetului teatral, în 1884, o violentă scrisoare, rămasă fără rezultat, cerînd imperios să se acorde piesei *Prea tîrziu* premiul anunțat.

Putem însă judeca și altfel: respins de la premiu în 1881 cu *O suferință* și vrînd să-și asigure accesul la el, în noul Concurs anual din 1883, Duiliu Zamfirescu s-a hotărît eventual să apeleze la coautorat — în fapt: patronul omului de teatru cunoscut, care nu putea fi atît de lesne refuzat de către juriu și Comitet. Imprejurări de acestea s-au mai văzut. In acest caz, transcrierea textului de către Vellescu — care va fi avut și o participare *inițială* în elaborarea dramatizării, inclusiv a primului text, cel prezentat în concurs — și nu de către tînărul coautor sau autor principal, ar fi fost necesară pentru a ascunde juriului și Comitetului teatral care e situația exactă a apartenenței lucrării. Însă textul prezentat în concurs nu e scris de Vellescu, ci de Duiliu Zamfirescu — cîteva pagini — și de un copist. Numai cel destinat regiei teatrale e caligrafiat de Vellescu!

Dacă ar fi fost mai activă participarea lui Vellescu la piesă, ar fi semnat și el scrisoarea — ne putem spune — dar Vellescu avea cu teatrul, cu Comitetul, raporturi de altă natură decît acelea ale lui Duiliu Zamfirescu, era regizor, membru în tot felul de delegații, și nu avea de ce să riște o adversitate pentru o piesă parțial a sa, ori chiar mai mult a sa, dar nefiind, totuși, decît o dramatizare dezvoltată și adăugată de celălalt, după o schiță tot a celuilalt.

Iată argumente împărțite, care nu ne dau dreptul să introducem piesa decît într-o *Addenda*, nu în corpul propriu-zis al ediției lui Duiliu Zamfirescu.

Mai întîi vom nota, din distribuția unicului spectacol, numele principale de actori, după caietul manuscris al regiei, verificate cu afișul spectacolului:

Luchianu — Petre Vellescu
Alexandru Martinian-Conrad — C. Nottara
Stroe — I. Christescu
Sotir Micronescu — Șt. Iulian
Luca Micronescu — D. Rasianu
Maria, fiica lui Luchianu — Ar. Romanescu
Elena Frățeanu — A. Nottara

Vom sublinia că numele eroului îl păstrăm Alexandru Martinian, zis Conrad, așa cum specifică manuscrisul prim; în manuscrisul II și în

spectacol a fost Alexandru Lazăr, zis Conrad; pentru unificare, am păstrat și în note forma din textul pe care-l reproducem, nu numai în cazul lui, ci și al familiei Micronescu, care, în spectacol, au fost Micronoff, pentru a li se sublinia originea străină.

Privind distribuția spectacolului, constatăm că, cel puțin prin cinci nume, piesa beneficia de actori dintre cei mai distinși la Teatrul Național în acel moment.

Piesa a fost reprezentată strict pentru sondarea opiniei publicului, în vederea acordării premiului. Hotărîrea juriului a fost să fie premiată piesa care va întruni sufragiul spectatorilor, puși să aleagă între *Prea tîrziu* și *Grandomania* de Sava Șoimescu: „Cea care va ieși mai bine în scenă, aceea să ia premiul" — se spunea în concluzia juriului. Jucate la 12 și la 19 ianuarie, nici una n-a fost nici premiată, nici jucată în continuare.

D. D. Racovitză-Sphinx, coleg de redacție cu Duiliu Zamfirescu la *România liberă*, scrie o cronică foarte severă a piesei și a spectacolului, în trei foiletoane succesive (*România liberă* din 20—25 ian. 1884, chiar a doua zi după spectacol — deci avea cronica pregătită, pe baza lecturii textului), numind cu multă justețe deficiențele de construcție, citînd exact replici, descriind amănunțit evoluția unor personaje. După întîiul foileton, Duiliu Zamfirescu îi predă cronicarului un text-replică, apărînd cîteva din situațiile piesei și anume: travestiul lui Alexandru-Conrad; posibilitatea ca doi veri să se îndrăgostească (întrucît fata Luchienilor, Maria, îl iubește pe Alexandru-Conrad, deși ea știe că e vărul ei; da, va spune Duiliu Zamfirescu, dar la reprezentare nu s-a observat că cei doi erau veri de gradul trei, iar verii de gradul doi și trei puteau să se căsătorească); felul cum Alexandru-Conrad e prea obsedat să-și reabiliteze părintele învinuit pe nedrept de a fi pierdut o sumă de bani, care în realitate îi fusese furată; comportarea Mariei, care, deși îl recunoaște pe Alexandru, nu insistă îndestul pentru renunțarea la travesti etc.

Deci, Duiliu Zamfirescu singur ia apărarea conținutului piesei — nu și Vellescu — dar el are grijă să specifice lui Sphinx: „Îți scriu acestea și în numele d-lui Șt. Vellescu". Sphinx însă vorbește astfel la un moment dat, în foiletonul al doilea, despre autorii piesei: „D-sa (Duiliu Zamfirescu, n.n.) și colaboratorul d-sale..." — deci stabilește o deosebire elocventă, căreia îi va da un alt sens în final, și vom vedea care, cînd se va referi la cei doi semnatari. Forma utilizată de cronicar dă sugestia clară că autor principal e Duiliu Zamfirescu. Ce poate fi principal într-o piesă realistă — în concepția epocii — dacă nu subiectul și trasarea profilului eroilor. Iar acestea sînt, fără discuție, creația lui Duiliu Zamfirescu.

În restul cronicii se spune mereu: „autorii"; însă, în final, acuzarea de bază adusă piesei — „păcătuiește prin chiar scheletul ei, prin chiar ideea fundamentală" — pare a-l viza pe Duiliu Zamfirescu, deoarece „scheletul", „ideea fundamentală" îi aparțin, tot fără discuție, lui. Subtilul Sphinx, prieten cu Duiliu Zamfirescu, cunoscător, desigur, al felului cum mersese colaborarea celor doi, sugerează clar că el contestă *dramatizarea*, faptul că s-a ajuns la ideea transformării nuvelei în piesă. „Este o piesă, spune așadar Sphinx, care păcătuiește prin chiar scheletul ei, prin chiar ideea fundamentală, *idee care, în mintea autorilor, trecind prin transformări și peripeții diverse, s-a transformat într-o lucrare dramatică*" (subl. n.). Această idee a scenarizării nuvelei aparține deci mai probabil lui Vellescu decît lui Duiliu Zamfirescu, fiindcă altfel, orice s-a spus pînă acum, nu vedem ce altceva decît dorința *lui Vellescu* de a face piesă din nuvelă putea să pună alături doi oameni aflați la distanță atît de mare unul de altul.

Mai mult decît atît, atunci cînd vorbește despre soarta piesei în viitor, Sphinx stabilește în realitate un dialog numai cu Duiliu Zamfirescu, nu și cu al doilea autor: „Considerațiunile de colegialitate care ar fi putut să facă a li se auzi glasul cel puțin pe jumătate — căci d. Vellescu a subscris opera alături de colaboratorul meu la acest ziar, Duiliu Zamfirescu — asemenea considerațiuni am fost de părere că nu-și au loc, întrucît să atinge de dreptate în literatură.

Din contra, colegul meu, care — sunt sigur — nu va lua în nume de rău observările mele — fiind dotat cu o inteligență afară din comunul oricărui muritor — va fi gata, din contra, a se felicita că am găsit ocaziunea d-a nu aproba tendințele de admirațiune mutuală..."

Expresii de felul: „cel puțin pe jumătate" — în sensul că Duiliu Zamfirescu e „cel puțin pe jumătate" autor al piesei; Vellescu „a subscris opera alături de..." — deci nu e *coautor* ci numai *subscriitor* „alături de..."; „observările" lui Sphinx au în vedere numai inteligența colegului său, nu și pe a lui Vellescu — acestea, ca și tratarea problemei din „considerente de colegialitate" sau chestiunea „admirațiunii mutuale", au loc numai între ei doi, nu și între Sphinx și Vellescu — toate par a lăsa să se înțeleagă clar că abilul cronicar de la *România liberă* traduce direct publicului pe adevăratul autor al piesei. Lucrul apare și mai clar ceva mai departe: continuînd diplomația subtilă a reproșurilor și scuzelor, el atribuie direct piesa — atît prin felul utilizării posesivelor, cît și printr-un inteligent joc de cuvinte care încorporează titlul lucrării — *numai* lui Duiliu Zamfirescu:

„Lucrarea sa — a sa, și nu a celuilalt coautor, n.n. — dramatică rămîne cu valoarea ei proprie, chiar dacă nu s-ar învoi să-i aplice măcar unele din remediile ce am propus eu și, dacă mă pot servi de un joc de cuvinte, niciodată nu se va zice că a produs *prea tîrziu*, ci, fără îndoială, că a scris *prea devreme* lucrări de merit, ca piesa *Prea tîrziu*, de exemplu, și ca alte producțiuni cunoscute deja publicului".

Deci: „lucrarea *sa* dramatică"; „a produs" (la singular, nu: „au produs"); „a scris (idem) lucrări de merit" ca piesa în cauză.

Totodată, să încercăm a descifra jocul de cuvinte, din limbajul esopic al lui Sphinx, care se adresa unui public cunoscător al treburilor artisticești: „Niciodată nu se va zice că a produs *prea tîrziu*" — deci nu la o vîrstă mai înaintată (ca a lui Vellescu), ci „prea devreme", adică la tinerețea celor 25 de ani și cîteva luni ai lui Duiliu Zamfirescu, așadar piesa nu e scrisă de un autor aflat la o vîrstă mai avansată (Vellescu), ci de unul tînăr; același lucru îl precizează, dacă mai era nevoie, prin opoziție, și formula „a scris *prea devreme*"; ce anume *a* scris — nu: *au* scris! — prea devreme? — „lucrări de merit ca piesa *Prea tîrziu*, de exemplu, și ca alte producțiuni cunoscute deja publicului" — producțiuni ale lui Duiliu Zamfirescu, căci numai de el e vorba în paragraful final!

Dacă acest sens și nu altul trebuie să-l dăm încheierii lui Sphinx, atunci *toată* piesa e a lui Duiliu Zamfirescu, și nu a lui Vellescu care, în acest caz, ar fi numai cosemnatar, nu și coautor. Și totuși, nu putem da valoare absolută acestei alternative, căci sensurile pe care le-am dedus sînt o demonstrație, nu o dovadă, iar manuscrisele vorbesc de generozitatea lui Sphinx față de colegul său.

Vom mai menționa că mulțimea și lungimea citatelor din cronica lui Sphinx dovedesc că acesta s-a servit de un text, dar, în mod clar, nu e acela al spectacolului, adică al doilea, deci el s-a folosit de primul, care era al lui Duiliu Zamfirescu: există deosebiri între forma din ziar a acelorași pasaje și cea din manuscrisul al doilea — dar și față de primul — deosebiri care nu se pot explica numai prin erori de transcriere posibile ale lui Sphinx sau scăpări ale tipografului și corectorului, ci prin faptul că Sphinx folosea, cu ajutorul colegului său, versiunea inițială.

În afară de reprezentația din 19 ianuarie, nu știm să mai fi urmat alta, deși, în mod real sau ironic, cîte o publicație anunță noi spectacole cu *Prea tîrziu*.

La aceasta însă, lucrurile începuseră bine: avuseseră loc, după protocol — și chiar insistente — „chemările publicului", în rîndurile căruia se afla regina. Autorul ar fi rezistat ispitei și chemărilor și n-ar fi ieșit la rampă, „dar, crede-mă, aș fi făcut o mare necuviință către regina, care deja a așteptat prea mult"; au fost și felicitări „sincere și pornite dintr-o adevărată dragoste", dar erau și din „acele calpe"; existau și „gloabele omenești, care ambiționau aseară să mă pupe care de care mai întîi, cînd pînă aci se uitau la mine ca la un pestiferat" (Scris. către Elena Miller-Verghy, din 20 ian. 1884). Desigur, „gloabele omenești" erau cei ce se îndoiseră că piesa va fi admisă la concurs, nu crezuseră că se va reprezenta sau crezuseră că, la spectacol, se va dovedi că piesa nu e bună, nu e premiabilă.

Se impune o nouă precizare: spusele scriitorului par să indice un triumf total, care nu rezultă însă nici din cronica lui Sphinx, nici din neacordarea premiului — în vreme ce Aristizza Romanescu, interpreta protagonistei, nici nu menționează piesa și rolul respectiv între cele pe care le-a jucat *(30 de ani. Amintiri*, E.S.P.L.A., 1960), nici incidentul însuși al selecționării piesei pentru a fi dată unui plebiscit al spectatorilor. Oricum, o actriță care notează atîtea în memorialistica sa, alcătuită vizibil după însemnări de epocă, putea să-și aducă aminte și de o piesă „promițătoare", care nu s-a reprezentat însă decît o singură dată. Deci, toate preparativele lui Duiliu Zamfirescu — și ale coautorului său — transformarea rapidă a piesei după concurs, grăbita ei „dare la rîndea", erau inutile. Faptul că la rampă apare numai el, nu și Vellescu, însemna că acesta nu se simțea autor pînă într-atît al piesei? Iată motive care par a-i atribui lui Duiliu Zamfirescu un autorat preferențial — cu toate acestea, îndoiala există și nu ne permitem să reproducem piesa decît în *Addenda* ediției de *Opere*, neputîndu-i-o atribui lui, definitiv.

Este potrivit să arătăm că atunci cînd au fost alcătuite primele trei volume ale ediției și monografia dedicată vieții și operei scriitorului, nu se descoperise decît *un singur* manuscris conținînd piesa — acela ulterior prezentării ei în concurs, dar destinat reprezentației din 19 ianuarie, pentru care i s-au făcut importante modificări, față de cel din concurs.

În iulie 1973, cu ajutorul istoriografului George Franga, directorul Muzeului Teatrului Național, am putut avea și manuscrisul prezentat în concurs, marcat de trei sigilii peste fila cu numele autorilor, îndoită și purtînd un motto („Il faut se hâter et rire, de toute chose, pour ne pas être forcé, une heure après, d'en pleurer — Figaro") pentru recunoaștere.

Acest text are primele pagini caligrafiate de Duiliu Zamfirescu; titlurile actelor și scenelor, personajele din scenă, indicația de sfîrșit a actelor, motto-ul inaugural, sînt scrise mai toate de el. Pe parcurs sînt și

alte porţiuni de text scrise de el, multe intervenţii în textul transcriitorului, acesta din urmă fiind cu totul necunoscător în ale ortografiei, dar scriitorul nu a corectat noianul de erori. A vrut prin aceasta să păstreze anonimatul, lăsînd totuşi clară sugestia, pentru cei care-i cunoşteau scrisul ? Nuvela sa *Jeana*, care da scheletul epic al piesei, era, în orice caz, cunoscută, apăruse în *România liberă*, iar, în iunie 1883, chiar în volumul *Fără titlu*. Cel puţin o parte din juriu, cu Maiorescu între ei, puteau şti cine era anonimul, dacă el însuşi n-avusese grijă să-şi anunţe din timp participarea la concurs.

Dat fiindcă şi acest manuscris e, mai tot, o transcriere, de către o mînă străină, deducem existenţa încă a unui manuscris, anterior, după care s-a transcris şi care e pierdut. Cine l-a scris ? Duiliu Zamfirescu sau Vellescu ? Părerea noastră e că rolul principal l-a avut Duiliu Zamfirescu.

Conform hotărîrii juriului, dată cu mare întîrziere, piesa a fost pusă în repetiţie — dar pentru spectacol s-au făcut modificări, chiar mari, mergînd pînă la schimbarea soartei eroului principal : în manuscrisul prim, prezentat în concurs, el devine pedepsitorul personajului negativ, parvenitul şi intrigantul Sotir, care e un Iago, un Tartuffe — un Tănase Scatiu ! ; în al doilea manuscris, care a stat la baza spectacolului, eroul principal moare, bolnav de inimă, nu înainte de a-şi dovedi demnitatea şi cinstea, dar căzînd victimă acelui Iago, care rămîne în viaţă, păstrîndu-şi intactă starea, locul social, chiar toată perspectiva evoluţiei ulterioare. În spectacol personajul pozitiv era un triumfător prin moarte ; în concurs el se prezenta ca un înfrînt prin victorie (căci, socialmente, el era un asasin, orice spun alţi eroi din scenă).

Modificările de structură dramatică sînt certe de la primul la al doilea manuscris, deci de la cel din concurs, la acela destinat spectacolului. Piesa e mult mai teatrală în versiunea a doua pe care o avem şi care, în cea mai mare parte a ei, e caligrafiată de Vellescu ; el a adus, deci, cele mai importante transformări — care vor fi fost analizate şi elaborate, în principiu, cu Duiliu Zamfirescu. Manuscrisul din concurs prezintă multe note marginale, datorite deopotrivă lui Vellescu şi lui Duiliu Zamfirescu, dar şi unor caligrafii ce nu ne sînt cunoscute, sugerînd modificări — de care „ascultă" manuscrisul al doilea, evident ulterior. Dar şi acesta are părţi transcrise de altcineva decît de Vellescu — şi aici o distincţie se impune precizată : părţile caligrafiate *de Vellescu* în manuscrisul al doilea au cele mai multe modificări faţă de primul, deci presupunem că aici a fost intervenţia lui principală. Tot aici sînt şi cele mai „elaborate" texte, deci cu multe tăieturi, înlocuiri, intervenţii, uneori aduceri la forma veche, din primul manuscris, iar acestea trebuie să le socotim rezultate în urma discuţiei cu Duiliu Zamfirescu, uneori efectuate chiar de el, cu cerneală, neagră sau violetă, şi cu creion negru (aşadar intervenţiile s-au făcut succesiv). Deducem că scriitorul nostru şi-a apărat *textul propriu* şi în faţa observaţiilor Comitetului teatral, care i s-au transmis, desigur, dar şi în faţa colaboratorului (textul propriu, adică acela din primul manuscris, care deci e mai mult al său decît al lui Vellescu). Poate la modificările acestea se referă D. Racovitză-Sphinx, cînd face să rezulte, într-o abilă formulare, că forma lui Duiliu Zamfirescu era superioară, piesa mai bună era *a sa*. Lucrul îl va sugera şi D. C. Ollănescu-Ascanio.

Dacă supoziţiile noastre merg prin preajma adevărului, avem cuvînt să dăm o prioritate textului prim, aceluia prezentat în *concurs*, pentru a-l comunica cititorilor, nu celui de-al doilea, pe care însă de asemenea îl comunicăm, în ce are modificat mai important, pentru a cunoaşte şi esenţialul *spectacolului*, şi acesta semnat de Duiliu Zamfirescu.

Adăugăm încă o presupunere : e clar că modificările însemnate pe *primul* manuscris, şi de care „ascultă" al doilea aproape total, sînt ulterioare prezentării în concurs şi anterioare spectacolului. Dar oare *toate* modificările pe care le conţine *al doilea* manuscris sînt anterioare spectacolului ? — sau unele sînt ulterioare acestuia, efectuate de Duiliu Zamfirescu sau de Vellescu — sugestii primite de la critică, de la juriul teatral, idei venite lor la repetiţie şi la premieră — pentru următoarele reprezentaţii, care însă n-au mai avut loc ? Trebuie să admitem şi această posibilitate. În acest caz, unele tăieturi şi modificări, care apropie textul al doilea de textul prim, sînt mai probabil ale lui Duiliu Zamfirescu ; acelea prin care se îndepărtează şi mai mult de el sînt mai sigur ale lui Vellescu ; şi dintr-o categorie şi din cealaltă, ele îi angajează pe ambii. E semnificativ că notări marginale pe al doilea text, polemici cu textul, sugestii date autorilor — nu există în al doilea manuscris, ci numai în primul ; în al doilea sînt, nu sugestii, ci operaţii efective — deci se lucra prompt, cu decizie.

Toate acestea le avem în vedere cînd dăm în *Addenda*, textul prim, cel din concurs, ca text de bază al piesei, atribuit lui Duiliu Zamfirescu în măsură mai mare decît cel destinat spectacolului.

Pentru cunoaşterea *marilor* modificări, care deci schimbă cursul acţiunii dramatice şi conţinutul jocului scenic, dăm, în subsolul textului prim, texte semnificative, uneori scene întregi din manuscrisul al doilea, reţinînd şi indicaţiile marginale, foarte elocvente pentru elaborarea piesei, reţinînd de asemenea textele tăiate, formulările transformate succesiv, unde putem bănui deci că s-a manifestat controversa literară a celor doi autori.

Scatiu, *În război*, *Îndreptări* şi *Anna*, care se pot ceti fiecare aparte, dar cari coboară, unele din altele, ca rudele aceluiaşi neam. Firul conducător al acestor cinci lucrări apare astăzi destul de limpede: voiam să întorc dragostea românilor către pămîntul lor din valea Dunării şi, cu ei, să iau Ardealul".

Încă de atunci, romanul readucerii Transilvaniei în hotarele fireşti ale ţării îi apărea problematic scriitorului, pentru că imaginaţia realistului nu făcea clare căile concrete ale desăvîrşirii proiectului. Nici o bună bucată de vreme după ce evenimentul s-a petrecut în realitate, planul romanului nu s-a închegat. Scriitorul vorbea în continuare despre ciclul său ca despre o serie de romane, „care trebuiau să sfîrşească, în cel din urmă, cu luarea Transilvaniei", dar nu mărturisea intenţia de a mai da viaţă vechiului proiect: „Pe acesta nu l-am scris, căci l-a scris poporul român" (*Îndreptarea*, din 16 iunie 1919).

Există temeiuri să presupunem că noul roman era început la această dată, dar el se închega încă greu, de aceea scriitorul nu socotea potrivit să-l anunţe şi, în acelaşi timp, nu nega cu totul posibilitatea de a-l realiza: nu-l scrisese *încă*, dar nu însemna că nu avea de gînd să-l scrie — acesta trebuie să fie sensul citatului de mai sus.

Cu toată schimbarea numelor — care, după cum rezultă din fragmentul existent, nu mai aparţin familiei Comăneştenilor, deci în chip normal exclud romanul din ciclul consacrat ei — am încadrat aici cele cîteva pagini existente, pentru că descoperim o înrudire clară în conceperea personajelor (între Matei Damian şi bătrînul Dedulescu există aproape identitate caracterologică, precum şi între Mihai Comăneşteanu sau nepotul său Alexandru Comăneşteanu şi tînărul Alexandru Dedulescu din fragment), şi întrucît continuitatea de problematică situează noul roman în succesiunea celorlalte cinci: el trebuia să fie, după toate cîte le anunţă, acela al readucerii Transilvaniei în hotarele fireşti ale ţării.

De la prima ştire despre intenţia romanului *Viaţa la ţară*, din mai 1892, şi pînă la moartea scriitorului — care va fi purtat ani lungi în inimă ideea noului roman — pe parcursul a trei decenii întregi, s-a închegat acest ciclu de romane, cel mai amplu din cîte s-au scris în literatura noastră pînă atunci, elaborat pe cea mai mare durată de timp şi cuprinzînd o epocă de jumătate de secol, între 1868 şi 1918.

Fiecare dintre ele are însă o istorie proprie, urmărită, în liniile ei esenţiale, în *notele* care urmează.

Titlul *Romanul Comăneştenilor* figurează în mai multe din scrierile publicistice ale lui Duiliu Zamfirescu, în ultimii ani ai vieţii sale, şi a fost înscris pe contrapagina copertei interioare a ediţiei din 1922 a romanului *Viaţa la ţară*, unde sînt transcrise în ordine — ca şi pe o pagină interioară a ediţiei 1911 a romanului *Anna* — toate cele cinci componente ale ciclului, numerotate fiecare de la I la V. Deosebirea este că, în 1922, titlul romanului *Îndreptări* nu figurează între ghilimele ca în ediţiile apărute anterior, iar pentru *Anna* nu se mai păstrează explicativul: *Ceea ce nu se poate*, înscris între paranteze pe copertele ediţiilor din 1911 şi 1916. Ediţia prezentă păstrează, ca atare, formele din 1922 ale titlului fiecăruia din romane.

VIAŢA LA ŢARĂ

Convorbiri literare, XXVIII, 3—8, iulie-decembrie 1894 şi XXIX, 1—5, ianuarie-mai 1895.

În aceeaşi perioadă, în revistă au mai fost publicate două poezii ale autorului: *Sărmanul vultur* (decembrie 1894), cu prilejul apariţiei volumului *Alte orizonturi*, şi *Pe mare* (aprilie 1895).

Apariţii în volum în timpul vieţii autorului: Ed. I — col. „Biblioteca pentru toţi", nr. 162—165, Ed. Carol Müller, 1898, cu o *Prefaţă* a autorului; Ed. II — Idem [f.a.]; Ed. III — Idem, 1907; Ed. IV — Idem, 1914, cu o nouă *Prefaţă* a autorului; ed. V — col. „Scriitori români", Editura „Cultura naţională", 1922, cu o a treia *Prefaţă* a autorului şi cu reproducerea *Prefeţei* la ed. IV.

PREFAŢĂ LA EDIŢIA I (1898)

Este prima oară cînd Duiliu Zamfirescu îşi anunţă public ideile viitoarelor articole din *Noua revistă română* şi *Revista idealistă* şi, îndeosebi, a discursului de recepţie la Academie, *Poporanismul în literatură*. Ele figurau la această dată — 1898 — şi în articolul rămas neterminat şi nepublicat, după cît ştim — *Romanul şi limba română*, manifest antimaiorescian, intenţionat poate, la origine, să devină chiar prefaţă a *Vieţii la ţară*. Analizate cu atenţie, tezele prefeţei publicate descind totuşi din cele maioresciene, întîlnite în studiile intitulate *Direcţia nouă*, din 1872; dar, venind cu un sfert de secol după acestea şi în cu totul alte condiţii, au deşteptat, cum era şi firesc, împotrivirea lui Maiorescu. Polemica scriitorului viza o literatură constituită în cadrele trasate de Maiorescu (Slavici, Caragiale), ceea ce nu putea să nu atragă dezaprobarea criticului, vizibilă în toată corespondenţa sa cu Duiliu Zamfirescu şi ajunsă la punctul suprem, final, în 1909, cu prilejul discursului academic, *Poporanismul în literatură*. Dar tocmai prin această polemică, Duiliu Zamfirescu îşi detaşează într-o bună măsură literatura proprie, începînd cu ciclul Comăneşte-

SOTIR MICRONESCU — Vîrstă nehotărîtă — deputat. Figură de intrigant: frunte mică, mustăţi rase pînă la jumătate, barbă pe sub fălci — puţin pleşuv. E îmbrăcat într-un gheroc negru cu poale scurte, pantaloni untdelemn, jiletcă damaschinată, cămaşe cu gulerul răsfrînt, necălcat. Un lanţ gros de aur după gît. In indexul drept, un inel cu pecetie. Vorbeşte cu accent grecesc abia simţit.

LUCA MICRONESCU — June fashionabil.

MARIA, fiica d-lui Luchianu — 26 ani — simplitate elegantă.

D-na LUCHIANU — 45 ani. Păstrează costumul de pe vremea domniţei Cuza: rochie de faille cu chantilly, corset Catherine Medicis.

ELENA FRĂŢEANU — Văduvă tînără. E îmbrăcată totdauna după cea din urmă modă.

Un doctor
Un logofăt de moşie
IOHAN, ştal-maistru

Ileana, servitoare. Slugi, ţărani.
Acţiunea în zilele noastre — la ţară.

ACTUL I

Un salon elegant, la Luchianu

SCENA I-a
STROE, CONRAD, IOHAN

(Conrad calculează la o masă, pe un registru mic de buzunar, fără a observa pe Stroe, care intră vorbind lui Iohan. Acesta stă, cu pălăria în mînă, la uşa din fund, într-o atitudine respectuoasă.) *

STROE (*lui Iohan*): Să fii d-ta sănătos, n-am fost ştal-maistru niciodată, dar... ce naiba! călăresc din copilărie.

* Marginal, cu cerneală violetă, adăugat de Vellescu: „A se vorbi de boala de inimă a lui Conrad".

IOHAN: „Aber... gnädiger Herr!"

STROE: Nu, nu... negrul e de rasă arabă şi numai peste cîtva timp poate fi călărit fără primejdie.

IOHAN: „Aber... eu tresat pun".

STROE: În sfîrşit... (*Văzînd pe Conrad.*) A!... bună ziua. (*Lui Iohan, fără a-l privi, pe cînd coboară ca să dea mîna lui Conrad.*) În sfîrşit, asta este părerea mea. (*Intorcîndu-se către Iohan şi făcînd o reverenţă exagerată.*) Aşa! aşa!... Zum widersehen her stal-maister!

IOHAN (*încurcat se retrage, după ce s-a închinat respectuos*): So ist... bardon gnädiger Herr! (*Dispare.*)

STROE: Te credeam pe cîmp.

CONRAD (*după ce a închis carnetul, strînge mîna lui Stroe cu amicie*): Am primit chiar acum nişte bani, din vînzarea peştelui de la Luchieni, şi notam sumele.

STROE (*surizînd*): A!... a!... Bravo!... la bun sfîrşit te-au dus studiele tale profunde.

CONRAD: Administrator la moşiele d-lui Luchianu.

STROE: Bine, omule *, o să-mi explici odată pentru ce porţi un nume străin?... Din Alexandru Martinian, Conrad. (*Oferindu-i o ţigară.*)

CONRAD (*refuzînd*): Iţi mulţumesc.

STROE: Ia spune-mi, te rog: acum şase luni, cînd m-am întors din străinătate, te văd — vreau să mă arunc în braţele tale — să te chem pe nume — şi tu îmi spui să-ţi respect secretul... Am făcut-o... Dar, ce naiba!... cred că o să-mi spui şi mie ce-nsemnează acest mister?... Conrad în loc de Alexandru... şi în ce hal?... Logofăt la moşiele lui Luchianu!...

* Marginal, textul lui Duiliu Zamfirescu a fost însemnat, pe lungimea a trei replici (jumătatea a doua a paginii), cu creionul şi adnotat astfel: „A nu se mai servi de mijlocul acesta; vine în ţară spuind cine este, dar unchiul său [text neclar] şi îl pune la moşiile sale, el e fericit că se poate plăti de recunoştinţă." Textul e tăiat cu creionul — alt creion decît primul, deci şi altă mînă. Sugestia nu a fost acceptată de cei doi coautori — cum nici altele, ulterioare, nu vor fi — şi piesa rămîne construită pe acest travesti, păstrat din nuvela *Jeana*.

CONRAD: Știi că sunt și absolvent al școalei de Grignon.

STROE: Foarte bine — aceasta justifică gustul tău pentru economia rurală... dar eu tot nu-mi explic, pentru ce stai aici, de patru ani, sub un nume străin... Uite... conspirator nu te cunosc, și de aceea nu înțeleg *(după o mică pauză)* sau mă tem că înțeleg prea mult.

CONRAD: Pentru ca să nu mă bănuiești, îți voi destăinui totul.

STROE *(oferindu-i o țigară)*: A!... în sfîrșit!

CONRAD *(refuzînd)*: Îți mulțumesc, nu fumez.

STROE: Omul acesta n-are nici un vițiu!

CONRAD *(șezînd pe canapea lîngă Stroe)*: Ți-am spus, încă de la Paris, că d-nu Luchianu este unchiul meu prin alianță. Ți-am spus că el a îngrijit de copilăria mea. La șase ani am rămas orfan; d-nu Luchianu mi-a făcut educația, și cu mari cheltuieli, căci la 18 ani, cînd am sfîrșit liceul, m-a trimes la Paris.

STROE: Ei, dar atunci nu înțeleg...

CONRAD *(scoate o scrisoare din portofoliul său și o dă lui Stroe)*: Citește; dacă nu vei înțelege îți voi explica.

STROE *(zîmbind)*: Da, mă așteptam... un amor din copilărie... ha! ha! ha! ai și legiuita poză a îngerașului?... Paul și Virginia la Viforeni... ha!... ha!... ha!...

CONRAD *(fără a rîde)*: Citește, te rog!

STROE *(citind)*: „1876, Mai, în 10, Viforeni. — Alexandre, în ultima mea scrisoare, îți recomandasem să te grăbești a te întoarce în țară. Am făcut, pentru tatăl teu și pentru tine, mai mult decît trebuia să-mi permit a face. Orcît de avuți suntem, ne-ați costat prea mult, și o fac aceasta, știi prea bine, fără să vă fiu dator nimic." *(Vorbit.)* Hei?...

CONRAD *(ridicîndu-se, cu un început de indignare)*: Urmează! urmează!...

STROE *(citind)*: „Intoarce-te în țară — îți fac eu căpătîi și cu puținul ce vei fi învățat... Am pricopsit pe atîția alții, dar pe tine, nepotul femeii mele?" *(Ridicîndu-se asemenea.)* A!... da! mi-aduc aminte. La Paris mi-ai spus într-o zi, disperat, că renunți la diplomă, căci ți s-a tăiat bursa.

Note asupra lui Platon

În dialogul lui Platon, anume intitulat de Symposion (Banchetul), subiectul convorbirii este Amorul. Vorbesc pe rînd Fedru, Pausania, Erixmac, Aristofan, Agaton și în fine Socrate.

Acesta povestește că ceea ce știe el asupra Amorului i-a fost istorisit de o femeie, Diotima din Mantineea.

Diotima spune că la nașterea Afroditei, zeii celebrară un banchet, la care lua parte și [illegible] Poros, [illegible] mare, îmbătat, [illegible] concepu Amorul cu o cerșetoare, numită Penia, în grădina lui Joe;

(Traduceri din Platon) (Să se observe cât este de fin și sentimental, cât este de superior tuturor scriitorilor ce au venit după el, de la Ovidiu până la Schopenhauer. De idealizarea Amorului numai Dante s-a apropiat de Platon în cânturile Paradisului; și în modul elegant de a vorbi despre Amor, s-a apropiat de finețea Atică a lui Platon un scriitor [illegible] la noi, Castiglione, în cartea a IV-a a lucrării sale Il Cortegiano, acolo unde vorbește Bembo.)

Zice Diotima:

« Amorul urmează pretutindeni pe Afrodita, fiindcă a fost zămislit în ziua nașterii ei, și e din firea sa iubitor de frumos, fiindcă și Afrodita e frumoasă. De asemenea, ca fiu al lui Poros și al Peniei, Amorul are menirea asta: că mai înainte de toate e pururea sărac, și nu cum îl cred cei mai mulți, gingaș și frumos, ci din potrivă rău, ofilit și descult, neavînd unde să-și plece capul, pururea tolănit pe jos, dormind pe la uși și pe drumuri, — întocmai ca maică-sa, — și în vecii vecilor prieten cu nevoia. Dar pe de altă parte — moștenind de la tată-său — e primejdios pentru cei buni și cei frumoși, fiindcă e plin de curaj, îndrăzneț, neînfrânat în pornire, — vânător destoinic, urzind mereu la planuri și dorind să priceapă tot, și plin de

Material pregătitor, datînd din 1890—1892: considerații asupra lui Platon și un fragment din *Symposion*. Va fi utilizat în *Lydda*.

CONRAD: Da, și după aceea am luptat ca un martir!... voiam să nu mă întorc în țară decît după ce-mi voi termina studiele. *

STROE: Știu, dai lecțiuni... Tristă meserie!... Vindeai adjective și verbe cu luna... pe 20 lei... dar ai izbutit! Nu înțeleg însă ce raport poate avea tot ce ți s-a întîmplat, cu stăruința ta de a rămînea necunoscut.

CONRAD: In locul meu ai fi făcut tot astfel. Scrisorile d-lui Luchianu mă revoltau. Știam că nu am mijloace, și că niciodată nu mă voi putea plăti de dînsu, și de aceea aveam o vecinică greutate pe conștiință. Dorința mea, visul meu — era să mă pot plăti de d-nu Luchianu; dar cum? El dăruise 60.000 fr. pentru a scăpa de rușine pe tatăl meu. Această sumă i se furase de un mizerabil, pe cînd era casier general al județului. Vrăjmașii tatălui meu — care era cinstea în picioare — ar fi exploatat acest furt. Era pierdut. D-nu Luchianu a avut milă de dînsu și de noi, și a plătit.

STROE: Ciudat om acest d-nu Luchianu: grija de a aminti o binefacere, orcît de mare ar fi, denotă pe fanfaronul bogat, și, fără supărare, cam așa îmi pare că este unchiul tău și nobila mea rudă. Mult mă tem că binele îl făcea îndemnat de mătușa ta, care este o femeie superioară. Ei, dar în ce mod se întîmplă că stai aci sub un nume străin? cum de nu te-a cunoscut nimeni?

CONRAD: Reîntors în țară, observ că amicii mei din copilărie nu mă mai recunosc — se înțelege, după aproape 10 ani petrecuți în Franța. Pe lîngă asta aflu că d-nu Luchianu sta rău. Găsesc mijlocul de a-i fi recomandat ca agronom francez. Ne înțelegem. Însă, crede-mă, el încă nu avea conștiința de ruina sa apropiată. Mă lua mai mult spre a putea zice: „Directorul meu de exploatare, inten-

---

* Marginal, cu cerneală, Vellescu repetă consemnarea anterioară: „a vorbi despre boala lui Conrad". Manuscrisul II introduce, în acest punct, o replică a lui Conrad, scrisă de Vellescu: „...am luptat ca un martir!... *Sărac și mai ales bolnav*, nu voiam cu toate acestea să mă întorc în țară decît..." — pe care Duiliu Zamfirescu o preface, cu cerneală neagră, în: „Sărac, *neajutat de nimeni*", iar Vellescu își păstrează, tot cu cerneală neagră, formula proprie, tăiată inițial cu creionul: „și mai ales bolnav. Nu voiam..." etc. Stroe întărește, într-o replică scrisă întîi de Vellescu, tăiată apoi tot de el și reintrodusă: „Știu, boala ta de inimă". Despre care Conrad precizează: „A trecut" — replică tăiată mai întîi, apoi reintrodusă, de Vellescu. Deci, chestiunea boalei, care va cauza moartea lui Conrad, justificînd în parte și titlul piesei — toate se petrec „prea tîrziu" pentru Conrad — a fost un prilej de controversă între cei doi coautori, privind amploarea insistenței asupra ei, încă din prima scenă a piesei. A biruit punctul de vedere al lui Vellescu, mai „scenic"!

dentul meu, francezul de la moșie". O!... nu-ți pot descrie fericirea mea, cînd am constatat dezordinea și ruina de care era amenințat. De atunci muncesc ca un rob numai ca să-i pot mîntui averea. Astăzi primejdia e înlăturată.

STROE: Înlăturată? dar atunci de ce îmi vinde pădurea?

CONRAD: Eu l-am sfătuit. Sumele de care dispune astăzi și cu banii pădurei l-ar scăpa de toate datoriile — și odată averea sa mîntuită, prin mine, sunt plătit de dînsu și mă voi retrage.

STROE: Hîm!... dar... Maria?

CONRAD: Cum?...

STROE: Nu mi-ai spus-o dar am ghicit-o... O iubești!

CONRAD: Pentru ce ți-a venit aceasta în minte? Cînd am plecat, ea era o copilă de 12—14 ani; am trăit cu vara mea ca doi frați — îmi inspira o simpatie vie, este adevărat, dar atît... simpatie copilărească... iată totul.

STROE: Nu zic altfel... dar... simpatia de altădată a crescut și s-a schimbat într-un adevărat amor. *(Văzînd că Conrad voiește a vorbi.)* Da, da... știu eu ce spui... Într-o zi, vorbind cu Maria, i-am surprins secretul; tu nu știi poate... dar am simțit: în această casă numai Maria bănuiește că Conrad este Alexandru Martinian.

CONRAD: Dar... *

STROE: Tăcere! iată d-nu Luchianu.

SCENA II-a

Aceiași, LUCHIANU, SOTIR

SOTIR *(intră aprins)*: Da, da! eu trec cu ceilalți. Renumele acestui minister [1] se topește ca o bucățică de zahar într-un pahar cu apă!

STROE *(lui Sotir, după ce a dat mîna lui Luchianu)*: Bună ziua!... Dar bine, d-le Sotirache, ai căzut rău în boala celor politicești.

---

* Marginal, cu creionul, însemnare a lui Duiliu Zamfirescu: „Vezi pagina suplimentară". O atare pagină s-a pierdut, însă manuscrisul II „ascultă" exact de această notă și aici figurează următoarele replici: „S t r o e: Fără *dar*... spune drept: o iubești?
C o n r a d *(după o tăcere)*: Ei, da!... o iubesc. O iubesc ca un nebun... O iubesc cu tot sufletul meu; fără speranță... fără margini..."

De subliniat, așadar, cele două noutăți esențiale intervenite în manuscrisul II, chiar din scena inaugurală, deosebite de manuscrisul I: insistența asupra boalei lui Alexandru-Conrad și declararea dragostei lui pentru Maria. Conflictul teatral este, evident, mai acut, sfîșierea eroului mai mare — dar și melodrama e mai acută, în spirit romantic.

SOTIR: Sub un regim liberal, toți suntem datori a ne ocupa de soarta țării!

LUCHIANU *(care, pînă aci, vorbise cu Conrad, se întoarce fără a se duce la dînșii)*: Nu-l crede...

SOTIR: Cum adică? numai d-ta ai dreptul de a face politică? eu nu sunt cetățean român?...

LUCHIANU: Ba da — naturalizat... Eu însă *(vorbind între dînșii)* am făcut totdauna politică, pentru că și părinții mei au făcut astfel.

STROE: D-nu Sotirache, poate să mă înșel... face politică negustorească, pozitivă... Politica d-sale e pornită sau din interes sau din frică.

SOTIR: Eu?... de frică?... cu starea mea?...

STROE: Tocmai! Cu cît vei fi mai avut, cu atît vei deveni mai temător. *(În acest timp Conrad observă niște planuri.)*

LUCHIANU: Politica d-lui Micronescu, fie, mă învoiesc... este aceea a interesului, cum zici d-ta... dar care este a d-voastră, a tinerilor?

SOTIR: Tineri!

STROE: Tineri!... doară pentru că suntem de la Clubul tinerimei [2], dar altfel...

LUCHIANU: D-voastră advocații, ați substituit aristocrației de naștere, aristocrația vorbelor.

SOTIR: A palavrelor!

LUCHIANU: Guvernul iubit de d-voastră este guvernul logomachiei. O, Doamne! dacă ar ști deputați-advocații, că discursurile lor nu se publică în Monitorele guvernului, ai vedea cum s-ar liniști bieți oamenii, și n-ar mai vorbi decît atît cît trebuie! Orice vei zice, d-nu Micronescu ieșit din popor...

SOTIR: Da... și mă mîndresc!

LUCHIANU: Este cu poporul și iubește poporul!

STROE: În teorie... dar la moșie...

SOTIR: Mă rog nu amesteca lucrurile: politica e una și negoțul e alta.

STROE: Mi se pare că pentru d-ta și politica și negoțul e totuna.

LUCHIANU *(lui Conrad)*: D-le Conrad, ai aflat că s-a rupt iazul de la moară?

CONRAD: Nu am aflat nimic, pentru că abia am putut sosi de la Luchieni; cît pentru iaz, v-am spus că o să se rupă... planurile sunt gata, să regulăm lucrarea în mod sistematic. Mă duc tocmai acolo. *(Așează niște hîrtii, ia un sul cu planuri și, salutînd, iese.)* Domnilor!...

SCENA III-a

Aceiași, afară de CONRAD

LUCHIANU (*cu fanfaronadă*): E activ francezul meu... învățat și, mai cu seamă, onest!

STROE: Poate pentru că nu face politică. (*Către Sotir.*) Cum crezi, d-le Sotirache?

SOTIR: Ce tot Sotirache, Sotirache! Mă numesc Micronescu. D-ta mă necăjești într-una.

STROE: Pentru că-mi ești drag.

SOTIR (*supărat*): Te rog să mă lași în pace. (*Lui Luchianu.*) Așa este, francezul d-tale îmi place și mie.

LUCHIANU: A! Cred și eu... dar d-voastră nu sunteți în stare să faceți asemenea cheltuieli.

SOTIR: Apoi d-ta... Cucoane Aleco...

LUCHIANU (*întrebîndu-l*): Închipuiește-ți, l-am luat după chiar recomandația ministrului de Agricultură. Într-o zi, la București, mă plîngeam lui, de Svîrtescu, administratorul și casierul meu: neregularitate... leneș și mai cu seamă flecar... Nebun turbat după politică, frate!... De cîte ori n-am vrut să scap de dînsul... n-a fost chip... Ministru-mi spune: eu ți-aș recomanda o persoană foarte cumsecade: onest, activ și instruit... un străin. Este un om distins, pe care nu-l poți trata ca pe Svîrtescu; e francez. — Ah! Trimete-mi-l, mă rog... — Dar ce naiba căpătîi să-i fac secăturii de Svîrtescu... Știi că ei ne slujesc în familie din tată în fiu... hoțoman cît vrei, dar nu pot să-l arunc pe drumuri: are o droaie de copii canalia afurisită... mi-e milă de dînșii, nu de el.

STROE: Ei? și i-ai făcut căpătîi?

LUCHIANU: Cum nu, l-am numit subprefect.

STROE: A? da, știu... istoria lui a făcut zgomot. Ministrul de Interne refuza această poamă rea... dar a fost chip? Hoțomanul era recomandat stăpînirei de opt senatori și patrusprezece deputați!... Îți place...

LUCHIANU: E!... sunt milos; ce era să fac?... de altfel e îndemînatec la toate.

STROE: Plîng pe bieții arăndași și mai cu prisos pe săteni!

SOTIR: A! săteni... nu e nimic.

LUCHIANU: Îi plîng eu dacă poftești... dar, în sfîrșit, pe mine nu mă va mai fura. Angajez pe d-nu Conrad... și sunt foarte mulțumit.

SOTIR: Dar cum a învățat românește?

LUCHIANU: Bănuiesc că a mai fost pe undeva. De, nu era bine să am pe mișelul acela de nepotul nevestei mele la moșii! A învățat și el la școala de Grignon... dar aș!... de cinci ani aproape nu mai știu nimic de dînsul... Am scăpat pe tatăl său de o mare nenorocire și el a uitat totul. Aceste rubedenii mă costă peste 100 de mii de franci... Un ingrat cum nu s-a mai văzut! De se grăbea... de mă asculta și venea în țară... cu influiența mea îl... îi făceam căpătîi.

STROE: Dar, poate, nu-și terminase studiile.

LUCHIANU: Ce face asta? Îl căpătuiam eu. Pare că îți trebuie studii ca să ajungi ceva... Miniștrii nu-mi refuză nimic. Nu pot să-mi refuze. Știți d-voastră că deunăzi, la Senat, dacă nu mă puneam eu, cu pieptul, putea să cadă Ministerul? Am luptat eu și cu Turbureanu din Moldova. A! Drept să-ți spun, cînd se pune colegul meu de la Vaslui să espectoreze contra opoziției...

STROE: Dar opoziția nu era de față.

LUCHIANU: Nu face nimic. umbra ei era acolo și atît ajunge. Și-apoi, cu umbrele te bați mai lesne... Ei bine! i-am scăpat... Acum spuneți-mi, vă întreb... pot să-mi refuze ceva?

STROE: Nici vorbă că nu; dar d-ta tot vorbind, ai uitat că trebuie să vedem de actele vînzărei pădurii.

SOTIR: Pădure? ce pădure?

LUCHIANU: A!... un nimic. Stroe nu-mi mai dă pace; vrea în ruptu capului să-i vînz petecul de pădure ce se învecinește cu moșia sa.

STROE: Un peticel, pe care îmi iei, în puterea rudeniei, 3000 de galbeni.

SOTIR: Pădurea?... A! A!... Pădurea... Da... să învecinește și cu mine; este cap în cap cu moșia mea. 3000 de galbeni... hei! hei! bune parale... nu zic... dar și pădurea!

LUCHIANU: N-o aveam de vînzare, dar s-a ținut atîta* de mine, încît a trebuit să i-o dau.

* Începînd cu acest cuvînt, o filă întreagă din caietul II, deci continuînd cu scena a IV-a, pînă la jumătatea replicii secunde a Elenei („Ce fel, poate nu sunt la moșie?..."), este transcrisă de Duiliu Zamfirescu.

SCENA IV-a

Aceiași, ELENA

ELENA (*vorbind încă d-afară*): Aici!... bine, bine... știu. Dar, bagă de seamă, o să cazi cu pălăria... *Quel idiot!...* Na!... vezi?... ha! ha! ha!... (*Intră cu un pachet într-o mînă și cu un săculeț de călătorie într-alta. E îmbrăcată foarte elegant.*) Îi spuneam eu că o s-o pățească! Il a la berlue! (*Alergînd la Luchianu și dîndu-i mîna.*) Mă așteptați astăzi? (*Salutînd ceremonios pe Sotir.*) Monsieur!... Închipuiți-vă, bietul fecior a căzut... e cam nătărău, nu e vorbă... a căzut cu nasul într-un carton cu pălăriele mele!

LUCHIANU: A!... le-o fi stricat?

ELENA: Cu nas cu tot... De pălării nu e nimic, pălării de țară... dar de nasul lui îmi pare rău. *Un nez pschutt, ma parole!...* Ha! ha! ha! bietul om!... Dar Mărioara? Ce fel, poate nu sunt la moșie?... a!... mi-a mai făcut-o odată. (*Un lacheu care aduce cîteva cartoane.*) Dar nu le aduce aici, omule... În odaia verde. (*Lui Sotir.*) Tot în odaia... (*Văzînd că nu vorbește, d-lui Luchianu.*) Ah! pardon... (*Lui Luchianu.*) Odaia verde... Știu eu, sunt sigură... (*Lacheului.*) Ei! du-te acum... m-ai auzit... odaia verde... odaia verde!... (*Lacheul iese. Lui Luchianu.*) E nou dobitocul ăsta... adecă vream să zic în serviciu... căci dobitoci sunt de cînd e lumea. Închipuiți-vă, d-lor. (*Văzînd pe Stroe.*) A!... tot la țară? Vai!... dar mai mișcă-te... nu vezi cum te-ai îngrășat?

STROE: Eu la țară trăiesc ca un...

ELENA (*întrerupîndu-l repede*):

> Locuința mea de vară
> E la țară,
> Acolo eu vreau să mor...
> Ca un fluture pe floare
> Beat de soare...

STROE (*rîzînd*): Și de zeamă de cioare!

ELENA (*luîndu-i amîndouă mîinile și scuturîndu-le, apoi lăsîndu-le să cadă*): Ce mai fluture! Bagă de seamă... ți-am scuturat tot praful după (*declamînd*) gingașele tale aripioare!... (*Vorbește încet cu Stroe.*)

SOTIR (*lui Luchianu*): Nostimă cocoană! Cine este?

LUCHIANU: O amică a Mariei... Cam rubedenie... Văduva fostului ministru Frățeanu.

SOTIR: Așa... Am cunoscut pe bietu cuconu Grigore...

ELENA (*continuînd lui Stroe*): Ce vorbă! e mai lung drumul de la Pitești la moșie, decît de la București la Pitești.

LUCHIANU: Totdauna veselă. Veselă ca o păsărică.

STROE: Veselă ca o văduviță ce-a trecut peste anul de doliu.

ELENA: *Où est l'esprit...* Nu ziceam eu bine că prea te îngrași! (*Dîndu-i săculețul pe care-l uitase petrecut pe mînă.*) Ia ține colea... (*D-lui Luchianu.*) Dar bine... nu mi-ai spus unde sunt cucoanele?

STROE: Sunt aci... Vino cu mine.

ELENA: Un moment. Să-mi caut pachetul... Ce l-am făcut? îl aveam în mînă... (*Găsindu-l pe o mobilă.*) Dacă ai ști ce am într-însul... *tout un monde.*

STROE: *Illustré?*

ELENA (*arătînd spre Sotir și Luchianu*): *Voilà les illustrations de notre monde.* Ba nu zău... am să fac Marioarei o surpriză. (*Se duce să pună pachetul pe o mobilă, și, aflîndu-se foarte aproape de Sotir, acesta, rămas uimit de gălăgia Elenei, fără voia lui, îi face loc într-un mod foarte stîngaci.*) D-nu este arîndașul moșiei?

SOTIR (*supărat*): Nu, cuconiță... să mă iertați, eu sunt d-nu Sotir Micronescu, proprietar mare și deputat.

ELENA: *Ah! pardon monsieur! Enchantée!*

STROE: Nu te supăra, d-le Sotirache. Se poate să fii și deputat și arendaș. Deputăția nu se ia în arendă? *

ELENA (*ia pe Stroe de braț repede și iese*): *Messieurs!...* (*Lui Stroe, ieșind.*) *Méchant, vas!...*

SCENA V-a

SOTIR, LUCHIANU

SOTIR (*uitîndu-se cu mirare după dînsa*): Nostimă coconiță... Numai cam...

LUCHIANU: Nicidecum... e foarte inteligentă, și de bună familie... Suntem rude... e fata vornicului Neghină.

SOTIR (*mirat*): Ba!... protipenda!...

LUCHIANU: Negreșit. Dar ia spune-mi, Luca nu vine astăzi la Viforeni?

---

* Notă a lui Duiliu Zamfirescu, scrisă cu creionul: „Se ia și în arendă". Tot cu creionul, și tot de Duiliu Zamfirescu, în manuscrisul II, propoziția e marcată de un *semn interogativ*, pe care Vellescu nu-l transcrisese după manuscrisul I, unde era foarte clar desenat.

SOTIR : E ocupat mititelu... lucrează... face o carte...

LUCHIANU : A ! lucrează.

SOTIR : Oh ! de doi ani... tot citește... tot scrie, citește, scrie... compune. Fără să mă laud, cocoane Alecule, dar să-mi trăiască... am cheltuit multe mii de galbeni la Paris... dar barim a învățat... nu s-a întors cu gărgăuni de politică sucită, ca alții. Și asta îmi place din parte-i — că politica e treaba noastră, a oamenilor serioși ; noi știm să regulăm împroprietărirea țăranilor [3] și are dreptate : Ce înțelege el într-ale moșiei ? Mititelu... el citește și scrie... citește și scrie... Un înger de băiat !...

LUCHIANU : Nu ca secul de nepotul meu !

SOTIR : Care ?

LUCHIANU : Nu Stroe, el îmi este rudă... mult mai departe... dar îți vorbesc de Alexandru a lui Iahovache.

SOTIR : A ! a ! știu.

LUCHIANU : Cît n-am făcut pentru dînsul... știi bine.

SOTIR : Da, da.

LUCHIANU : Închipuiește-ți... nici nu ne mai scrie... s-a supărat d-lui.

SOTIR : Eu unul nu știu cum să mulțumesc lui D-zeu... Mi-a ieșit băiatul bun... Franțuzește... franțuzește... Nemțește... nemțește... Face cărți... o să le dea în tipar... ar face și mai multe dar îl opresc eu... am destulă stare... El însă nu se lasă, e ambițios... Așa îmi place ; nu ca tinerimea de acum care vrea fără să priceapă cele proprietăricești, să reguleze împroprietărirea țăranilor... Auzi, o nouă împroprietărire... ce le pasă lor, vor [să] ne ia moșiile de tot. (*Cu mister.*)... Mi se pare că asta scrie el. O să-i combată frumos !

LUCHIANU : Oh ! despre împroprietărire nici idee... Știu eu ce se petrece... altfel am regulat noi la Senat.

SOTIR : Firește... să împroprietărească, pe cine ? pe țărani... niște leneși, bețivi...

LUCHIANU : Îndobitociți, nu e vorbă... dar noi la Senat, ți-am spus, vom regula cum știm noi. Nu, nu se poate... nu permitem noi !

SOTIR : Așa, cocoane Alecu, mă rog... cum o să faceți la Senat, ca să facem și noi la Cameră — ar fi păcat ?

LUCHIANU : Tocmai pentru aceea am stăruit atîta la alegeri de te-am făcut deputat... trebuie să mergem mînă în mînă...

SOTIR : Da, da, pentru aceasta m-am lepădat de opoziție.

LUCHIANU : Trebuie să mergem împreună... Noi suntem cele două familii stăpîne pe județ, și fii încredințat că mergem împreună... nu vezi că de cînd mă asculți, chiar interesele îți stau mai bine... mi-ai mărturisit-o singur.

SOTIR : Da, da (*cugetînd la altceva*), da... da... să facem o alianță serioasă.

LUCHIANU (*cu aer de protectare*) : Cum nu ! eu nu sunt mîndru...

SOTIR : Luca de cîte ori nu mi-a adus vorba despre Marioara...

LUCHIANU : Așa da, da... cred c-o să ne apropiem.

SCENA VI-a

Aceiași, MARIA, STROE, ELENA

ELENA : D-na Luchianu totdauna a fost bună... *A ! Comme vous êtes bonne, ma chère M-me. (Alergînd la masa din fund și luînd pachetul ce-l depusese în scena precedentă.)* Ce zici de aceasta ?... *(Îi dă un caiet de note.)*

MARIA : *Carmen... (Mai veselă, îmbrățișînd-o.)* Îți mulțumesc !...

ELENA (*punîndu-se la piano*) : Ascult-o... n-am descifrat-o tocmai bine... dar, în sfîrșit, *je joue comme je peut. (Bătrînilor.)* Să nu rîdeți, vă rog !...

SOTIR (*în parte*) : Nostimă coconiță !...

ELENA : Nu vă supărăm ?...

LUCHIANU : Se poate ! o artistă !...

ELENA : Mă faci să roșesc pînă în albul ochilor. *(Execută cîteva tacte.)* Așteaptă... aici... ce zici ?

MARIA : Frumos !

STROE : Ce entuziasm !...

ELENA (*lăsînd brusc pianu*) : Nu prea merge... *La suite au prochain numero,* cum zic gazetarii !... *(Rizînd.)* Ha ! Ha ! Păcat, n-ai fost la alergările de cai deunăzi. *(Lui Stroe.)* Pe d-ta te-am văzut...

STROE : Alerga și un cal al meu.

ELENA : Ai fost premiat ?

STROE : Nu... jocheul meu mi-a jucat o farsă.

ELENA (*cu întristare afectată*) : Ah ! Bietul Gogore... el era nebun după alergările de cai, *quel sporteman la fine fleur de turfe.*

SOTIR : Ce zice ?

LUCHIANU (*care este grupat cu Sotir în partea opusă*) : Fleacuri. Îți acord și aceasta... dar nu uita că Maria...

ELENA : Un perfect gentelman [sic !] nu mi-ar refuza nimic... *(Își șterge ochii.)*

SOTIR (*ca cum ar urma vorba*) : Nici vorbă, cocoane Aleco, pentru noi este o onoare, dar...

ELENA (*Mariei*) : Tu ești tot tristă, *chèr bébé* ; e și vina mea... Închipuiește-ți, scumpa mea... nu se mai poartă anul acesta coloarea maïs, și eram nebună dupe dînsa... (*Lui Stroe.*) Ei ! știu c-o să rizi... fugi d-aici... nu vezi ? *nous caussons chiffons.* (*Il împinge ușor.*)

STROE : Mă goniți ! (*Trece la grupul bătrînilor. Lui Luchianu.*) O să aștept pe Conrad, citind jurnalul d-tale. (*Șade la o parte citind.*)

LUCHIANU : Da, da... Eterna chestiune a Dunărei...

ELENA (*Mariei*) : Conrad ?... Cine ?... A ! îmi aduc aminte, inginerul moșiei, așa mi se pare... un tînăr *charmant !*... și cum îți spuneam... dantelă neagră pe sériz este adorabilă, *tu vas la doubler de satin outrecuidance collationnée,* și pe umărul stîng porți *une rose en permission de minuit. C'est charmant !** (*Observînd pe Maria că e tristă.*) Dar ce ai tu ?... nu-mi place fața ta... ești tristă... ești nu știu cum... iar ideile tale !... ce vrei scumpa mea... a hotărît să te ia de soție și te va lua.

MARIA : Dar nu mă iubește ; nici eu nu-l iubesc.

ELENA : De ce ? Luca te va iubi ; ș-apoi e încăpățînat ca un...

MARIA : Taci. Domnul acela este tatăl său.

ELENA (*rîzînd*) : *Allons donc* ! Ha ! Ha ! Ha ! Cînd am intrat, văzîndu-l așa, nu știu cum, l-am luat drept un arendaș. E vina acestor domni, nu mi l-au prezentat. (*Studiindu-l.*) Ce-i drept, *il n'est pas trop distingué*, dar fiul său... *il n'est pas mal* : are stare foarte mare, se zice... tu asemenea ești bogată. Il vei lua.

MARIA : Această căsătorie nu se poate face... Ș-apoi mama nu m-ar sili niciodată să mă însoțesc cu un om pe care nu-l iubesc.

ELENA : Vorbe, *ma chère* !... Vei vedea ; o să iei pe Luca și-l vei iubi. Un adevărat fashionabil.

STROE (*în parte*) : Bravo !... și el... dar el ce a mai greșit ?

LUCHIANU : Ce este ?

STROE : A decorat și pe Svîrtescu.

LUCHIANU : Cum se poate ? Să vedem.

STROE (*trecîndu-i jurnalul*) : Uite.

LUCHIANU : Hîm !... a pătruns... și-a făcut loc...

---

* Pe manuscrisul I, lateral, o însemnare cu creionul, de o mînă necunoscută (poate lectorul Comitetului teatral) : „De ce Sotir nu e curios ce zice Elena ?" — la care dă răspuns Duiliu Zamfirescu, tot cu creionul și între paranteze : „Asta-i treaba noastră". Apoi totul e tăiat cu creionul.

ELENA : Mergeți în străinătate anul acesta ?

MARIA : Nu știu.

ELENA (*lui Luchianu*) : Cum, d-le Luchianu, nu mergeți în voyage, vara asta ? A ! A ! A !

LUCHIANU : Anul acesta am interese care mă impiedică...

STROE (*Elenei*) : Eu mă voi duce...

ELENA : D-ta nu mă îndoiesc, și prea bine o să faci, voiagiul te va mai proproționa... ha ! ha ! ha ! *Ce ochi îmi faci* !...

SOTIR (*lui Luchianu*) : Foarte rău... pădurea face mai mult... îți voi dovedi-o ; de ce adică nu mi-ai vinde-o mie ?

LUCHIANU : Dar aproape am terminat cu Stroe...

SOTIR : Terminat... terminat... ia s-o mai vedem... o preumblare, tot vream să-ți văd și moara cu abur.

STROE (*care a auzit pe Sotir înfluiențînd pe Luchianu* ; *în parte*) : Oricît vei polei pe negustor, fondul rămîne neclintit... Ha ! Ha ! Vrea să mă tragă pe sfoară, cum zic ei în limbagiul lor parlamentar.

LUCHIANU (*lui Sotir*) : Atunci mergem !

ELENA (*în grupul ei, răscolind și aruncînd în toate părțile obiecte din săculețul de voiaj*) : Dar unde le-am pus ?

MARIA : Lasă mai pe urmă.

ELENA (*căutînd*) : Nu se poate... (*Și adunînd obiectele trîntite pe jos.*)

STROE (*venind la grupul femeilor*) : Dar ce e revoluția aceasta ?

ELENA : Fotografia mea... o minune... (*Mariei.*) S-o vezi, scumpa mea, à la Carolus Duran.

STROE : Mă prind că vorbește și fotografia.

ELENA : Cum ?

STROE : Vorbește într-una... veți osteni deodată.

ELENA (*fără a se supăra*) : Lasă-mă în pace ! (*Arătîndu-le o fotografie.*) A ! ce ziceți ? (*Bătrînii se apropie, și grupîndu-se în jurul Elenei.*)

LUCHIANU : Foarte frumoasă !

SOTIR : Nostimă, și vă seamănă.

ELENA : Nu... umbra asta dacă n-ar fi prea pronunțată... *c'est trop en plein.* În sfîrșit, sunt eu... A ! (*Adunînd cu precipitațiune lucrurile risipite.*) (*Mariei.*) Vino, Marioară, n-am văzut încă sera cea nouă. (*Lui Stroe.*) D-ta rămîi aici, tot nu te-ai vindecat, ești curios ca un copil... gras ! Ha ! Ha ! Ha ! (*Iese repede cu Maria, pe ușa laterală.*)

LUCHIANU (*lui Stroe, după ce a luat pălăria și umbrela din mîna lacheului*) : Nu vii cu noi ?

STROE : Vă mulțumesc, am fi prea mulți în trăsură... Ș-apoi cine știe ce mai aveți de combinat...

SOTIR : Cum ?

STROE : Combinări politice... *(Apăsînd.)* Eu aștept pe Conrad ca să facem actul de vînzarea pădurei.

SOTIR *(iese rîzînd după Luchianu)* : Da, da ! pădurea. *(Salutînd ceremonios.)* Cine mai îmi ești... 3000, hîm ! îți trebuiesc locmale d-tale ! Ha ! Ha ! *(Iese.)*

SCENA VII-a

STROE, singur

Iată în ce lume a intrat sărmanul Leon !...[4] Un speculant, care socotește ziua și noaptea averea lui și averea altora, un politicoman, îmbibat de ciocoismuri, cu toate că pretinde că e nobil — om slab de caracter dar umflat de respect pentru sine ca broasca din fabulă ; o prietenă, pe jumătate nebună, prin capul căreia zboară regina Mab a lui Shakespeare, și o face de visează numai mode — o ființă al cărei creier trebuie să fie un adevărat atelier de croitorie... Încailea de ar vorbi mai puțin, dar cînd începe, te apucă groază : ai fi mai mulțumit să înghiți discursurile unui întreg Consiliu comunal, decît drăgălașele ei cuvinte, care curg, curg și nu se mai isprăvesc. Și, ce-i mai ciudat, este că tot i se pare că nu vorbește destul. Iar alături de aceste împestrițate neamuri, două femei : mama și fata, amîndouă bune, amîndouă superioare, și deci amîndouă neînțelese de ceilanții. Una, d-na Luchianu, s-a măritat ca să-și facă rîndul ca toate ; cealaltă, Maria, se mărită ca să facă ca mumă-sa. (*Dînd din cap.*) Ce trist !... (*Reluîndu-și firul.*) Și ce bărbat îi aleg, sărmana fată ! Luca Micronescu ! Un om care a isprăvit toate pe pămînt, și nu i-a mai rămas decît grija de a-și reproduce speța... (*Făcînd o mișcare la dreapta, către culise.*) Oh ! dacă nu te-aș cunoaște !... (*Revenind la loc.*) Un nerod care * a colindat lumea întreagă ca să se convingă că pămîntul e rotund, și, deși a ajuns tot de unde a plecat, ar fi cel dintîi care să trimeață pe Galileu la spînzurătoare, pentru că l-a zdruncinat atîta cu călătoria. (*Rînjind.*) Luca Micronescu !... Un tînăr gol și zadarnic ca atîția alții — care în aparență nu e în stare să facă rău nimănui, dar nici bine — fost la Paris cinci ani — întors în țară numai după ce a secat toate izvoarele de cheltuit — scurs de destrăbălare — disprețuit de femei — nesuferit celor modești — plictisit, plicticos, avînd aerul de a i se urî peste tot și, în rezumat, gol, gol ca portofoliul unui ministru *ad-interim*. Și se însoară !... Auzi, nenorociții ! Bietu Alexandru ! Cît o iubește și cît își ascunde dragostea ! (*Rîzînd.*) Fără îndoială, lumea este o ciudată panoramă... (*Revenind.*) Și fata se va supune... și Micronescu se va însura... și ciocoii noi se vor ridica la noblețe... Da, da : ciocoii noi ! Sunt și astăzi ciocoi, și sunt mai răi decît cei vechi ! Dacă m-aș apuca să-i număr... puțini boieri ar rămînea. *(Se gîndește un moment.)* Să-i număr ?... Mai bine să-mi păstrez iluziile. O iluzie la vîrsta mea e o fericire. Știi... am ajuns de dau cu năvodu, ca să mai prind cîte un peștișor de aceștia. Sărmana Maria !... (*Revoltîndu-se.*) Dar, în sfîrșit, e o infamie tocmeala acestor nevrednici, pentru a cumpăra și a vinde o astfel de ființă !... (*Bufnind de rîs.*) Poftim !... O lume în care Micronescu reprezintă un om și unchiul meu o idee !... Are haz ! !... (*Iese.*) *

---

* În manuscrisul II (transcrierea copistului, nu a lui Vellescu) legătura se face sărind peste comentariul cu pămîntul rotund și cu spînzurătoarea lui Galileu — așadar, în felul următor : „Un nerod care nu e în stare să facă rău nimănui, dar..." etc. Operația eliminării s-a făcut (in ms. II) după ce Duiliu Zamfirescu corectase fraza, înlocuind pe Galileu cu Cristofor Columb — în adevăr Columb putea fi legat de călătorii, nu Galileu, care nici n-a fost spînzurat, ci ars pe rug.

* Manuscrisul II are aici o formă care a trecut printr-o controversă vizibilă prin raport cu cea a primului. Astfel, este exclusă numărătoarea boierilor (problemă care-l pasiona pe Duiliu Zamfirescu) și legătura se face astfel : „Ciocoii noi sunt și astăzi ciocoi și sunt mai răi decît cei vechi. Sărmana Maria !" După fraza cu tocmeala pentru „o astfel de ființă", și înainte de meditația despre lumea în care Micronescu „reprezintă un om" iar Luchianu „o idee", figurau încă două fraze intercalate astfel : „...*tocmeala acestor nevrednici pentru a cumpăra și a vinde o astfel de ființă.* Și cînd mă gîndesc că Alexandru nu știe nimic din tot ce se urzește... Ah, mizerie omenească ! *(Pufnind de rîs.) Poftim... o lume în care* Alexandru e condamnat la o mimă nobilă, un suflet înalt să fie condamnat obscurității, iar *Micronescu să reprezinte un om și unchiul meu o idee... Ah... Ah... E de rîs, zău. (Iese dreapta.)*" În textul de mai sus, numai textul subliniat s-a păstrat, cu modificarea finală : în loc de „e de rîs, zău", Duiliu Zamfirescu a scris cu creionul : „Are haz ! !" Așadar, s-a revenit la forma din manuscrisul I. Cum a doua propoziție eliminată de mai sus și exclamațiile finale, „ah ! ah !", sînt tăiate cu creionul, același cu care s-a scris „Are haz ! !", putem bănui că operațiile de restabilire a textului prim se datorau în întregime, sau în mare parte, lui Duiliu Zamfirescu.

SCENA VIII-a

LUCHIANU, SOTIR (intră vorbind.)

SOTIR : A ! va să zică n-ai iscălit actul ?

LUCHIANU : Nu, dar ne-am înțeles.

SOTIR : O ! Doamne, cocoane Aleco, ce înțeles ? Pînă nu stă scrisă pe hîrtie, vorba e vînt... uite !... (*Suflă în vînt.*) Puf !... Ai dat polița ca să fii cinstit ? Astăzi în lume fiecare umblă după cîștig. E luptă pentru... cum îi ziceți ?

LUCHIANU : Existență.

SOTIR : Da, aceea... Prin urmare, acela care biruiește pe mai mulți la negoț... el este...

LUCHIANU : Vrei să zici, care înșală pe mai mulți.

SOTIR : De... de... O ! Doamne... D-ta ești om cu duh. Ce va să zică a înșela ? Vorbești cu cineva și tocmești un lucru. Pentru ce îl tocmești ? Pentru ca să ai un profit. D-ta... d-ta... Care e scopul d-tale ? Tocmeala ori cîștigu ? Cîștigu, nu-i așa ?

LUCHIANU : Cîștigul.

SOTIR : Bine... Dacă vine altul și, în aceeași afacere, îți dă un profit mai mare, e semn că lucrul făcea mai mult... Cel dintîi dar... fiindcă da mai puțin, te înșela... și fiindcă numai proștii să lasă să fie înșelații... d-ta care... de !... ești învățat cu politica... în sfîrșit ești om de stat... om deștept... d-ta nu trebuie să te lași a fi înșelat !...

LUCHIANU : Dar cine mă înșeală ?

SOTIR : Apoi cînd Stroe îți dă pe pădure numai 3000 fr. și eu îți dau 3000... hai ! fie 3300... și timbru pe socoteala mea... * Nu vezi cine te înșeală ?

LUCHIANU : Stroe îmi răspunde bani îndată.

SOTIR : Și eu ți-i răspund la moment. Și apoi... lucrurile au să se ajungă cu Luca, și atunci rămîn și bani și pădurea tot în familie. Eu n-am decît un băiat și d-ta o fată. (*Așteaptă*). Ei ! zicem noroc ?

---

* În manuscrisul I, cineva a tăiat cu creionul supralicitarea lui Sotir, de a plăti el timbrele vînzării, și a modificat suma la 3400. Duiliu Zamfirescu a restabilit forma inițială.

SCENA IX-a

STROE, LUCHIANU, SOTIR, Un LOGOFAT — apoi MARIA

STROE (*intră înspăimîntat*) : Auzi nenorocire !

LUCHIANU : Dar ce e ?

STROE : Groaznic.

LOGOFĂTUL : Nemaipomenit, cucoane.

LUCHIANU : Dar pentru D-zeu... Ce e ? ce s-a-ntîmplat ?

STROE (*emoționat*) : Ce să fie... Uite, ducîndu-mă acasă m-am întîlnit cu omu ăsta care tocmai venea... A căzut malul de la iaz și a apucat dedesubt trei oameni... (*Către logofăt.*) Trei, Ioane ?

LOGOFĂTUL : Ba patru, cocoane, cu d-nu inginer.

LUCHIANU : Să scriu repede... Mie-mi e de francez... de Conrad. (*Unui lacheu.*) Aleargă la subprefect... s-aducă pe doctor !

STROE (*repede, exclamă cu putere*) : Alexandru sub mal !... Alexandru !... (*Maria intrînd.*)

MARIA : Cine ?

STROE (*observînd imprudența sa*) : Conrad.

LUCHIANU (*scriind*) : Dacă n-ar fi vorba de dînsul, pentru pielea țăranilor nu m-aș turbura... * (*Sună.*) Conrad era harnic și-mi făceam treburile cu el. (*Un alt lacheu intră.*) Iute cu scrisoarea asta la subprefect. (*I-o dă.*) Trimeți pe logofătu Costache să ridice satul și să alerge la moară ! Ce nenorocire !...

SOTIR : Mă rog, explicați-mi și mie la care moară ? Cum, unde ? (*Maria în tot timpul acestei convorbiri rămîne încremenită.*)

LOGOFĂTUL : Să vă spun eu : spre cotul lacului, la moara cea veche. D-nu inginer se dusese cu cîțiva oameni să astupe o iezătură. Moraru rămăsese pe mal, iar d-nu inginer, cu cei doi oameni, vroind să vadă pe unde mănîncă apa, s-au coborît la scoc și au început să se uite pe dedesubt... atunci... o bucată de mal s-a surpat și i-a apucat acolo.

SOTIR : Mare nenorocire !

MARIA (*lui Stroe, frîngîndu-și mîinile*) : D-le Stroe !... Cine-l scapă ? Cine-l scapă ?

STROE : A !... Uite ! îmi pierdusem mințile... ne ducem. Așteaptă-mă în balcon... d-acolo se vede spre moară.

(*Stroe, Maria și logofătul ies.*)

---

* Nepăsarea față de soarta țăranilor aparține, în manuscrisul II, lui Sotir („De pielea țăranilor n-ar trebui să ne turburăm"), deci Duiliu Zamfirescu era, în manuscrisul I, mult mai aspru la adresa lui Luchianu.

SCENA X-a

SOTIR, LUCHIANU

SOTIR : De cînd sunt n-am auzit una ca asta.

LUCHIANU : Conrad trebuie să fie prins mai dedesubt decît toţi, căci în toate lucrurile el sare întîi.

SOTIR : Da' daca — or fi fost cam... *(Face semnul beţivilor.)*

LUCHIANU *(brusc)* : Conrad nu bea niciodată.

SOTIR : Nu te prinde... Franţujii ăştia nu prea beau !

LUCHIANU : Ştiu foarte bine ce spun. Desigur a vrut să vadă de aproape, unde şi cum roade apa din mal şi, fiindcă e plin de curaj, a intrat prea adînc sub scoc.

SOTIR : Ei ! Dar malul de ce s-a surpat tocmai atunci ? Se vede că e pedeapsa lui D-zeu. Cine ştie ce comedii a făcut tînărul acesta, care nu crede în evanghelie şi în Cristos.

LUCHIANU : Dar ce vorbeşti de evanghelie şi de ceasloave, cînd moare un om ? !

SOTIR *(urmîndu-şi ideea)* : Bine, cocoane Alecule — nu te supăra. *(Frecîndu-şi mîinele.)* Ei !... dar zicem noroc ?... Nu pentru mine... Eu mîine, poimîne închid ochii. Pentru dînşii... pentru copii fac. *(Tăcere.)* Eu nu înţeleg de ce ţii atîta la Stroe... măcar că ţi-e rubedenie... Dar d-ta nu vezi ? toată ziua nu face decît îmi stă la taifas cu ţărani — *éna mù, che éna sù.*

LUCHIANU : Ai mania de a face pe toată lumea beţivă. În sfîrşit, om mai vorbi asupra pădurii... Să vedem cum scapă oamenii de la moară...

SCENA XI-a

CONRAD (cu braţul în eşarpă), D-na LUCHIANU, MARIA, ELENA, STROE — cei de sus

LUCHIANU *(lui Conrad)* : A !... eşti scăpat !... Pericolul era mare, desigur.

STROE : Cît despre pericol, era atît de mare, încît eu însumi, acum, văzînd pe Conrad dinaintea mea, mă întreb cum a scăpat ?

CONRAD : Fără Stan al Neacşii eram pierdut.

SOTIR *(lui Luchianu)* : Zicem noroc ?

LUCHIANU : Om mai vorbi, lasă.

STROE : Închipuiţi-vă un om căzut între roatele morii, alţi doi prăvăliţi peste el, d-o bucată din mal. Conrad a rămas prins, ca prin minune, de un cui de la osia roatei, iar Stan al Neacşii şi Tudor Voinicu au fost trîntiţi în scocul morii cu o repeziciune înspăimîntătoare...

MARIA *(ascultă cu un interes viu toată povestirea)* : Sărmanii oameni.

CONRAD : Dacă nu-mi răneam mîna, aş fi sărit în apă după ei.

LUCHIANU : Foarte rău ai fi făcut.

SOTIR : Ţăranu nu moare, d-le.

CONRAD : Cîteva minute nu s-a mai văzut decît o ploaie de spumă şi de picături... Oamenii nu mai ieşeau.

MARIA *(punîndu-şi mîinele la ochi)* : Ce groază !...

CONRAD : Trecuseră cîteva minute. *(După o pauză.)* În sfîrşit, zăresc la vale pe Stan... Era scăpat !

SOTIR : Nu-ţi spuneam eu !

STROE : El, însă, după cît mi s-a spus, în loc să mulţumească lui D-zeu c-a scăpat din aşa primejdie, se repede iarăşi în curent şi înoată la deal pînă ajunge sub roţi.

CONRAD : Atunci pune o scîndură pe drugul unde mă aflam şi pe mal, şi astfel scap numai cu o uşoară rană la braţ.

STROE *(lui Conrad)* : Te poţi felicita de acest deznodămînt, fără Stan erai mort.

CONRAD : Bietul Stan... cît s-a expus... Am luat măsuri spre a-l trimete îndată la oraş... Bănuiesc că şi-a rupt o coastă.

ELENA : Sărmanul !... După cît se vede, d-nu Conrad e un fel de *ange protecteur* pentru ţărani !

CONRAD : Doamnă, dacă ţineţi să vorbiţi în limba mea [5], daţi-mi voie să vă spun că ar fi mai drept să ziceţi că sunt un *ange protegé* al ţăranilor.

D-na LUCHIANU : Şi una şi alta, d-le Conrad.

CONRAD *(ducîndu-se spre masă)* : Un moment numai, să scriu doctorului.

LUCHIANU : Pentru cine ?

D-na LUCHIANU : Pentru Stan... După ce şi-a expus viaţa, nici atîta să nu facem ?

CONRAD *(scriind)* : În limba românească, care de acum va fi limba mea cea mai iubită şi cea mai dulce, aş zice că nu sunt decît un bun tovarăş al ţăranilor. *(Repetă.)* Bun tovarăş, doamnă.

ELENA (*Mariei*) : *Ma chère amie, apropos* de ceea ce zice d-nu Conrad ; un țăran la Sinaia a fost prins de un... *Comment ça se dit ? par une scie...*

CONRAD (*scriind*) : De un herestrău.

ELENA : Un francez care vorbește mai bine decît noi românește...

LUCHIANU : Apoi lasă că la Sinaia d-voastră, ar crede cineva că e oriunde, numai în țara românească nu.

MARIA : D-apoi că și d-ta, tată, vorbești atîtea vorbe străine.

LUCHIANU : Eu, treacă meargă, sunt om bătrîn și... dacă e vorba, eu sunt adevărată viță de boier — dar pușlamalele alea de fii de băcănii și de cherestegii... cărora le-a rămas patru, cinci parale... de unde franțuzeasca la d-lor ?

D-na LUCHIANU (*zîmbind*) : Tocmai fiindcă ești viță de boier adevărată...

SOTIR (*aparte*) : Bre, bre, bre !...

D-na LUCHIANU : ....Ar trebui să vorbești mai puțină franțuzească și mai multă românească.

STROE (*intervenind*) : În sfîrșit, bine că a scăpat Conrad.

LUCHIANU : A fost mai mare spaima.

STROE : Spaima din care Conrad a ieșit cu brațul rănit și bietul Stan cu o coastă ruptă.

LUCHIANU : Da' de țăran nu mă-ngrijesc eu atîta, țăranu e ca pisica : are nouă suflete.

MARIA : Cum, tată ? De acești sărmani oameni nu vei avea niciodată milă ?

SOTIR : Da' ei au milă de noi cînd ne lasă grînele să putrezească pe cîmp ?

CONRAD (*iritat*) : Cînd vi le lasă ? (*Calmîndu-se.*) Adică d-lui Sotir se poate să i se întîmple... românul e foarte recunoscător... și-n bine și-n rău.

LUCHIANU : Să mergem și noi la moară, să vedem unde s-a rupt malu.

SOTIR : Da, da, bine zici.

TOȚI (*afară de d-na Luchianu și Maria*) : Să mergem. (*Ies.*)

D-na LUCHIANU : Mario, mergem și noi să vedem pe bietu Stan ?... (*Către Conrad.*) La revedere.

MARIA : Da, mamă. (*Iese uitîndu-se lung la Conrad.*)

SCENA XII-a

CONRAD, singur *
(Se pregătește să scrie.)

Să scriu contractu lui Stroe, un contract care, desigur, nu va servi la nimic, căci d-nu Luchianu va da pădurea lui Sotir. (*Vrea să scrie — aruncă condeiu.*) Dar nu pot să scriu. Mîna mă doare și mintea nu-mi e acasă. Atîtea am în cap, încît nici eu nu știu ce mai am. Dacă n-aș fi hotărît să stau cu orice preț aici, ca să mă plătesc de unchiul meu — mîine aș pleca, căci, în adevăr, rolul meu începe să-mi displacă. (*Sculîndu-se de la masă.*) Ce ciudate întîmplări se urmează în viața mea de cîțiva ani ! Am trăit ca tînăr chinuit. Am ajuns bărbat cu sufletul rănit de toate colțurile nenorocirei, și voi îmbătrîni cu mulți ani înainte de a fi bătrîn. Copilăria *(cu expansiune)* a fost singura vîrstă care mi-a lăsat amintiri plăcute... O întîmplare silește pe tatăl meu să se împrumute. El moare și mă lasă moștenitor pe numele și pe sărăcia sa. Foarte bine — fiindcă trebuie să plătesc o poliță, pe care nenorocirea a tras-o în numele meu, voi căuta s-o plătesc. Dar pentru

* În manuscrisul II, monologul lui Conrad-Alexandru are cu totul altă înfățișare. Pe scenă pare să fi fost chiar întrucîtva simplificat și modificat față de cel compus în scris — de Vellescu, căci de aici, restul actului I, iar din actul II primele opt scene și două replici și jumătate din a treia, sînt scrise, deci și prelucrate, de Vellescu, avînd numai intervenții (modificări, adaosuri) ale lui Duiliu Zamfirescu.

Dăm textul integral al scenei a 12-a în forma din caiet ; între paranteze drepte sînt marcate pasajele eliminate sau modificate :

„Conrad (*uitîndu-se duios după Maria*) : O ! Doamne... o inimă de înger ca și a maicii sale !... Ah !... Mario... suflet curat... [crin neatins de adierea patimilor — textul e tăiat de două ori, cu verde și cu creion negru], tu nu vei ști nimic din taina sufletului meu !... Te iubesc... te iubesc... dar niciodată... o ! niciodată tu nu vei auzi din buzele mele acest cuvînt !... Și cum l-aș putea zice ! [spune — corectat cu creion negru de Duiliu Zamfirescu]. Eu ? O ! nu... eu sunt condamnat a plăti o poliță pe care nenorocirea a tras-o în numele meu... voi căta s-o plătesc ! Nu... eu nu trebuie să uit numele ce-l port ! Sărmanul meu tată !... pare că-l văd încă... galben ca turta de ceară [comparația e ștearsă cu creionul negru, probabil tot de Duiliu Zamfirescu], plîngînd și sărutîndu-mă... lacrimile sale îmi udau obrajii... și eu abia înțelegeam unde-l duc !... O ! dar de ce nu pot afla pe acel mizerabil care l-a nenorocit... (*Plîngînd.*) O ! tată... da, știu ! tu nu erai vinovat... tu nu ai furat !... dar legile astfel sunt... cum te puteai apăra fără dovezi !... Și mi-ai lăsat un nume înnegrit numai prin ura și gelozia dușmanilor tăi !... Și eu să cutez... Maria !... Nu !... nu... mai bine moartea... Orgoliul d-lui Luchianu... [care cu toate acestea știe că tatăl meu a suferit închisoarea

ce să fiu silit a spune minciuni vecinic? Au, nu e permis să mărturisească cineva că, deși sărac și ieșit din popor, posedă aristocrația inimei: recunoștință? A!... Recunoștință! O recunoștință către d-nu Luchianu!... Ce voluptate să o poți plăti prin sacrificiu și abnegațiune de tot felul! Ce mulțumire să vezi că brațele tale de slugă — căci, în definitiv, sunt o slugă — apucă pe stăpînul care se duce de rîpă și-l oprește strigîndu-i: „Oprește-te, că drumul acesta te duce la moarte!", fără a-i spune decît tîrziu: „M-am plătit. M-ai scăpat de la dezonoare — te-am scăpat de la mizerie, suntem chit." *(Stă un moment gînditor.)* O! Mario!... Tu însă nu vei ști nimic dintr-o taină, pe care am înnodat-o în colțul vieții mele. Nu. Și cum s-ar putea să ți-o spun? Cine nu m-ar acuza? Tu întîi: „O slugă care se ridică pînă la fata stăpînului său" — sau, dacă nu m-ai acuza tu, ceilalți ar zice: „Un mișel, care, sub pretextul recunoștinței, vine să fure inima unei fete bogate!..." *(S-așează la masă, cu capul în mîini.)*

SCENA XIII-a

CONRAD, MARIA

Maria se ivește la ușa din fund. Ea se oprește un moment în prag; apoi, apropiindu-se încet de masa lui Conrad, zice cu sfială.

MARIA: D-le Conrad!...

CONRAD *(se scoală cu repeziciune)*: A!... *(Încurcat.)* Eram ostenit; la ce vă pot fi bun?

și a murit nevinovat. Orgoliul său — șterse ultimele două cuvinte, cu creion negru] s-ar revolta... tu ești silit să te ascunzi și să minți vecinic! În ziua în care mă voi plăti de d-nu Luchianu prin muncă, sacrificiu și abnegațiune... O! nu știu... de voi putea spera... dar cel puțin nu-mi voi mai pleca fruntea... O! ce voluptate de a putea zice: îți sunt dator recunoștință, te-am scăpat de la mizerie și ruină... suntem chit... Mario!... Mario!... de ce nu ești săracă... de ce nu porți alt nume?... *(Cade la masă cu capul rezămat în mînă.)*"

Finalul monologului este foarte elaborat în ce privește doar formularea ipotezelor, nu și conținutul lor. O singură perorație, adăugată, aureola ziua dorită a compensării umilinței în acest fel (adaosul îl subliniem): „În ziua în care mă voi plăti de d-nu Luchianu, prin muncă, sacrificiu și abnegațiune, *în ziua cînd voi face să strălucească memoria tatălui meu, în ziua cînd voi reabilita numele său, în ziua în care voi confunda pe inamicii săi, în acea zi...* O! nu știu... de voi putea spera..." Acest supliment patetic, adăugat cu cerneală violetă pe contrapagina alăturată (a filei precedente), e tăiat cu cerneală neagră și apoi cu violetă — de cine? Ambii autori au operat cu ambele cerneluri!

MARIA *(silindu-se să rîză)*: Mie?... D-ta știi atîtea lucruri, încît poți fi bun la toate. Am venit să-ți cer o povață.

CONRAD: E cel mai mărginit capitol din pretinsa mea erudițiune, capitolul povețelor.

MARIA: Văz că ai știință, chiar cînd îți expui știința.

CONRAD: Mă rog, domnișoară, cruță-mă de a fi silit să fac spirit. D-ta ai prea mult, eu n-am de ajuns.

MARIA: Modest te cunosc de trei ani... Știi că sunt trei ani de cînd ne cunoaștem? *(Îl observă.)* Și modestia e un mărgăritar așa de rar în ziua de azi... *(Ironic.)* Îmi dai voie să stau...

CONRAD *(vrînd să-i dea un fotoliu)*: O, nu te mira de rusticitatea mea. De cînd trăiesc cu țăranii...

MARIA *(șezînd)*: Vorbeam despre modestia d-tale. Știi că eu n-am reușit niciodată în arta modestiei.

CONRAD: Te calomniezi.

MARIA: Atunci d-ta te lauzi.

CONRAD: Nu mă laud; caut să fiu drept. De alminteri, prin chiar faptul de a vorbi cineva de modestia sa, devine nemodest.

MARIA: Ce erudit a mai decretat aceasta?

CONRAD: Ernest Renan. Mi se pare că citeai odată, în *Revue*, amintirile lui din Seminar... [6]

MARIA: Femeile nu citesc din reviste decît romanele. *(Aparte.)* O să par mai rea de cum sunt.

CONRAD: Femeile... dar nu toate.

MARIA: Va să zică d-ta ai o înaltă idee de sexul nostru?... Cum? ne faci această onoare? *(Ironic.)* O!... ești așa de bun, ai un suflet atît de nobil!...

CONRAD: Domnișoară Mario, ca stăpînei mele, îți aștept întrebarea — porunca.

MARIA *(aparte)*: L-am supărat! *(Tare.)* Întrebare... nu. Poruncă... și mai puțin. O simplă lămurire. Ai citit pe *D-nu de Camors* [7], a lui Octave Feuillet?

CONRAD: L-am citit.

MARIA: Cum judeci pe d-ra de Luc d'Estrelles?

CONRAD *(vrînd să-și aducă aminte; Maria așteaptă cu nerăbdare)*: O judec foarte bine.

MARIA: Foarte bine? Bagă de seamă, d-le Conrad; d-ra de Luc d'Estrelles, aceea care se duce la Camors, să-i spuie verde că-l iubește, că e o femeie superioară și că-l va face fericit?...

CONRAD: În alte condițiuni nu știu cum aș judeca-o, dar, în condițiunile în care o pune Feuillet, o judec foarte bine.

MARIA (*sculîndu-se*): Foarte bine? Și dacă ai fi fost Camors, ai fi luat-o?

CONRAD: Desigur.

MARIA (*apropiindu-se de dînsu, cu o voce adîncă*): Ai fi luat-o?

CONRAD: Nu înțeleg de ce te-ndoiești.

MARIA (*așezîndu-se în fața lui, vorbește agitată*): Nu înțelegi!... Cum nu-nțelegi, cînd vezi că eu de trei ani, te recunosc, te privesc neîncetat, ca să știu dacă în adevăr ești Alexandru, și știu bine că ești Alexandru, că ești vărul meu, cu care am trăit toată copilăria; și te ascunzi ca să nu te recunoaștem*, ca să nu se zică că ai venit să mă înșeli și să te îmbogățești... Ei nu! Sunt

* Pînă în acest punct, transcrierea lui Vellescu din manuscrisul II urmează relativ fidel textul manuscrisului I; aici se renunță la ideea că Alexandru-Conrad poate fi suspectat de intenția de a fi voit să-i înșele pe Luchieni și să se îmbogățească în preajma lor — și începe o modificare amplă a scenei, foarte elaborată, cu adaosuri și reveniri. Iată textul nou, continuat de tirada Mariei (în paranteze drepte, modificările ulterioare, eliminările și corectările ambilor autori):

„MARIA... O! Alexandre... te ascunzi pentru că ești singur în lume, sărac... și poate... O! iartă-mă, poate... pentru că te crezi dezonorat!... Ei! nu!... nu ești singur în lume... ne ai pe noi... [ș-apoi, o greșală, dacă greșală este — nu se resfrînge asupra fiului, decît pentru inimile mici și de rînd]. Într-această luptă vom fi doi, Alexandre... acum nu mai sunt copila de altădată... te-am putut judeca și cunoaște în acești trei ani... Acum vin la tine... și-ți zic: ești nobil, ești mare, [ești vrednic de mine], ești vrednic de tot devotamentul meu... Precum tu ai împărțit cu mine jocurile copilăriei mele, voi și eu să împart cu tine durerile și luptele tale. Împărțindu-le, ele vor fi mai ușoare... cînd vei simți că lupta te va slăbi... privirile, vorbele, ființa mea îți vor da încredere în tine [în locul ultimelor patru cuvinte, scrise de Duiliu Zamfirescu, fusese scris de Vellescu: «...va fi balsamul care îți va da noi puteri, spre a lupta»] tot ce vei întîmpina, fericire sau durere, eu, ca și în copilăria noastră, voi fi lîngă tine... și-n ziua în care vei purta numele tatălui tău cu mîndrie, [în acea zi] triumful tău, fala, onoarea numelui tău nepătat se va resfrînge și asupra mea!... [triumful tău va fi și al meu! *(Vrînd să-i ia mîna.)*] *(Cu disperare.)* O, Doamne! O datorie oricît de sfîntă... poate oare sfărîma toate amintirile? [Poate atrofia inima pînă la... o absolută tăcere?... Ei bine...] Nu-mi răspunzi? Ai uitat trecutul? M-ai uitat pe *mine*... ai uitat pe acea Marie, tovarășa copilăriei tale, căreia îi sărutai părul pe frunte?..." etc.

CONRAD (*punîndu-și repede mîna pe animă și comprimînd o durere*: A!

MARIA: [O! nu, Alexandre, spune-mi că nu m-ai uitat! Nu, tu n-ai uitat! Ai uitat pe Maria, pe care o luai pe cal?]"

săracă, Alexandre! (*Vrînd să-i ia mîna.*) M-ai uitat?... ai uitat pe Maria, tovarășa ta de copilărie, căreia îi sărutai părul pe frunte? pe care o luai pe cal? cu care ai trăit atîția ani ca cu o soră. Alexandre, spune-mi adevărul. Arată-mi că nu m-ai uitat. Scapă-mă de visurile de bogăție ale tatălui meu — scapă-mă de toți acei cari îmi cer mîna... Fii tu, Alexandru de altădată, Alexandru din copilăria mea... îngerul viselor mele... bucuria, speranța mea! (*Vrea să-i ia din nou mîna, el se retrage un pas înapoi. Pare cu totul turburat.*) Zi un cuvînt!... De nu-l vei zice... mă vor mărita și voi fi o nenorocită!... Mă voi mărita... auzi, Alexandre?... O nenorocită!... (*Ea așteaptă. Conrad e într-o mare agitațiune. Vrea să zică un cuvînt și pare că nu poate — apoi făcînd un pas către dînsa.*)

CONRAD: Mario!... (*Se oprește. Face o sforțare teribilă asupra lui însuși și pare că se liniștește.*) Iartă-mă, dar eu nu-nțeleg nimic... Mă confunzi, desigur. (*Maria rămîne un moment în nemișcare.*)

SCENA XIV-a

Aceiași, D-na LUCHIANU

MARIA (*alergînd către d-na Luchianu cu o pornire copilărească, o ia de gît și o sărută. Apoi, agitată, zice*): A... Mamă!... nu știi?... d-nu Conrad ne vrea binele, ne iubește, îl voi asculta: mă mărit, iau pe d-nu Micronescu...

Finele actului

ACTUL AL DOILEA

Grădina caselor boierești de la Viforeni. În fund, în depărtare, satul; în ultimul plan, se vede un colț din grilajul grădinei, foarte elegant. Alee; grupe de plante exotice; vase de marmură cu flori; statui. La planul al III-lea, în dreapta spectatorului, o terasă stil Renaissance, cu o scară bogată de marmură, al cărei capăt de jos este

ornat cu sfinxi. Bogăția și luxul grădinei trebuie să facă contrast cu satul ce se vede în fund. În planul al II-lea, la stînga, o masă de grădină, cu scaune împrejur; un fotoliu mare de fier balançoire, pentru d-nu Luchianu. La planul I-iu, în dreapta, o masă, canapea, scaune de bambus. Pe una din mese cîteva cărți, un album și un coșuleț cu lucru de mînă. Grădina în totul bogată și îngrijită.

SCENA I-a

MARIA, ELENA, D-na LUCHIANU, LUCA, grupați în jurul mesei de lucru. D-nu LUCHIANU, SOTIR, la stînga; d-nu Luchianu e răsturnat pe fotoliul balançoire

D-na LUCHIANU (*consultînd o gravură de modă*): Ca rochie de vizită, este foarte frumoasă!

ELENA: *Jamais, au grand jamais*!... Nu susțiu că nu este în modă poanta, dar prefer acest biais cu bruxel!

LUCA: Dar rochia de mireasă? alegerea nu e bună?

ELENA: Incontestabil... (*Ei urmează pe acest ton. Elena gesticulează mult, ca să se vadă că mai mult ea vorbește.*)

SOTIR (*lui Luchianu*): Și dacă cade?

LUCHIANU: Nu se poate: zgomote false, născocite de gazetari...

SOTIR: Dar, în sfîrșit... dacă cade?

LUCHIANU (*gînditor puțin*): Hei!... Hei!... Hei!... Peuh!... Ce vrei să fac?... Cît pentru mine, merg cu ministeriul cel nou.

SOTIR: Dar...

LUCHIANU: Nu pot face altfel... *Eu*! contingentul meu, activitatea mea, o dau, d-le Sotir, nu partidelor... dar patriei. Puțin îmi pasă mie de ce firmă e la putere... eu sunt cu puterea, căci sunt fiul patriei, și trebuie să mă lupt pentru fericirea ei!... [8]

SOTIR: Va să zică se vor dizolva și Camerile... Ei!... eu?...

LUCHIANU (*rîzînd*): Nu te teme, dacă nu în Cameră, la Senat tot te căpătuiesc eu.

SOTIR: Aș fi mai mulțumit în Cameră, căci am diurnă. Nu pentru alta... da', oricum, iese o cheltuială...

ELENA (*cu mare zgomot*): Mă opun eu.

SOTIR: Pentru ce?

MARIA: Dar mie-mi este indiferent.

ELENA: Unde s-a văzut vrodată *pegnoire* fără *broderie entredeux*.

SOTIR (*rîzînd către Luchianu*): Bată-le de cocoane... Am crezut că cucoana Elenuța se opune la alegerea mea! (*Bătrînii rîd amîndoi.*)

LUCA (*venind lîngă Sotir cu două stampe de modă*): Ce zici, papa... pe care o preferi? mie îmi place acea lilas!

SOTIR: Să facă două, trei, patru; și după gustul tău și după al Marioarei. (*Luca trece la grupul femeilor.*)

LUCHIANU (*unui lacheu ce a scoborît scara cea mare, cu o tavă de argint, pe care aduce cîteva scrisori*): Ce este?

LACHEUL: A adus scrisorile vătășelul de la subprefectură.

LUCHIANU: A! să vedem! (*Ia scrisorile. Lacheul se înclină și iese.*) A! a!... bravo! Asta trebuie să fie.

SOTIR: Noutăți de la București? Ia să vedem. Cade?

LUCHIANU: Ba nu... Citește. (*Îi dă o hîrtie.*) Ministrul m-a servit cu o grabă... e foarte cumsecade.

D-na LUCHIANU (*în grupul său*): Acum sper că alegerea e terminată...

ELENA: Sunt lucruri asupra cărora trebuie să revenim. (*Grupul acesta se mișcă astfel: Luca, cu Maria la braț, se duc spre fund și privesc cîteva plante exotice. D-na Luchianu cu Elena sunt încă la masă. Elena gesticulează aprinsă.*)

SOTIR (*strîngînd mîna lui Luchianu cu căldură*): Decorație!... Neașteptat!... O să-i facă băiatului o plăcere deosebită.

LUCHIANU: Vezi, *Bene-merenti*, pentru lucrările sale literare...

SOTIR (*cu nedumerire*): Dar n-a făcut nimic încă.

LUCHIANU: O să facă.

SOTIR: Era mai potrivită *Coroana*.

LUCHIANU: I-o dăm și pe aceea, e ușor pentru mine! Însă, te rog, ține cel mai mare secret. Adu-mi mie hîrtia. Voiesc să-i fac surpriză în ziua nunții.

SOTIR: Dar bine, cum ai făcut?

LUCHIANU (*îngîmfat*): Oh! foarte ușor... n-am decît să propun; mie nu-mi pot refuza nimic, o știi, ți-am mai spus-o. *

---

* În manuscrisul I, Duiliu Zamfirescu adaogă marginal, cu creion negru, o continuare a replicii: „(*Îi dă un Monitor*): Ia citește și asta. S-au publicat cîteva nume decorate. Ia vezi, poate cunoști pe cineva."
După care, tot marginal și tot cu creionul, o specificație: „Aici se intercalează tot dialogu din scena a VI-a (pag. 98) act. III." Evident, indicația e pentru copistul lui Vellescu, hotărîre luată cu acordul ambilor — dar, de vreme ce-o consemnează Duiliu Zamfirescu, înseamnă probabil că inițiativa primă a modificării îi aparține. În adevăr, în manuscrisul II, caligrafiat de Vellescu, scena respectivă, din actul III (ed. de față, p. 692—693) e mutată aici, cu neînsemnatele intervenții de text, care se află marcate de noi la locul respectiv.

SOTIR (*trecînd în grupul celălalt*) : Ia veniți, copii... astăzi sunt fericit cu deosebire, am să-mi fac și eu darul meu de nuntă. (*Toți vin în jurul lui.*) Marioara, îți dăruiesc toată giuvaericaua, toată !... Am pentru 4000 fr ; un coupé care vă va plăcea, și o pereche de cai asemenea.

ELENA (*cu entuziasm*) : A ! *monsieur* !... *monsieur* ! Ai toată stima și admirațiunea mea !

MARIA (*cam tristă*) : Îți mulțumesc, d-le.

SOTIR : Nu. Zi-mi tată...

D-na LUCHIANU (*în partea Mariei*) : Mario, mă mihnești, ești tristă... ești...

MARIA : Nu, mamă, sunt fericită, dar nu sunt bine.

SCENA II-a

Aceiași, STROE

STROE (*salutînd, dă mîna bătrînilor, după ce mai întîi a sărutat mîna d-nei Luchianu*) : Știu, dar nu vă supărați pe mine, n-am putut veni la masă...

ELENA : Ești... uite... ești cea mai grasă dintre ființele simțitoare !

STROE (*impresionat rău*) : Nu cunosc nimic mai trist decît o glumă care nu face pe nimeni să rîză... Astfel de glume sunt ca focul de artifiție, peste care a dat o ploaie torențială.

ELENA : Poți să te superi cît vrei, nu vei scăpa de mine, pînă ce nu vei face un tratament vegetalian. *Mon cher*, iei niște proporțiuni care mă dezesperă ! (*Făcînd doi pași înapoi.*) *Mais, voyez-moi ça...*

STROE (*lui Luchianu*) : Dar Conrad nu este aci ?

LUCHIANU : De cîteva zile nu-l mai văd, e foarte ocupat... Cumsecade băiat... activ, toată ziua e pe cîmp, seara nu-l mai vedem, căci cade obosit.

LUCA : Da, da, bun băiat, numai cam *il pose en savant*... prea le știe toate.

STROE : Sunt cu totul de părerea d-tale, și mie îmi place mai bine să nu știu nimic, decît să știu din toate cîte puțin ; știința te expune criticii, neștiința îți făgăduiește. Dacă trebuie să credem cărțile sfinte — îți făgăduiesc împărăția cerurilor.

LUCA : Adică ?...

STROE : Adică, zic că această doctrină este mîngăietoare, căci, în necazul învățaților, nătărăii, fiind în majoritate, ei conduc destinele omenirei de la un pol la altu.

LUCA (*confuz, nu știe cum să ia lucrul*) : *Mon cher*, ești neînțeles pentru mine.

STROE : Mă mir fiindcă eu sunt cam... original și, ca și d-ta, *mon cher*, nu cunosc meșteșugul de a nu spune verde ceea ce gîndesc în mine despre alții.

MARIA (*aparte*) : Dar ce au ?...

LUCHIANU (*lui Stroe*) : Apropos ! Îți explici acum, tinere, de ce am revenit asupra tocmelii pădurii ? Nu puteam refuza pe viitorul meu cuscru.

STROE : Mai e vorbă, eu înțeleg ușor, nu-i așa, scumpul meu Luca ?

LUCA (*în grupul damelor*) : Da, da... numai, acum mă iartă, nu știu despre ce este vorba.

D-na LUCHIANU (*Elenei*) : Cum n-ai văzut niciodată această plantă ?

ELENA : Ba da... Am văzut un exemplar *magnifique* ! Nu mai știu unde. În adevăr, curioasă plantă.

STROE : Care ?

ELENA : Sensitiva... Cum o atingi își strînge frunzele, și i se pleacă ramurile.

STROE : O ! da... Sensitiva cînd o atingi se mînie, d-le Luca.

D-na LUCHIANU : Dacă voiți, să mergem în seră.

TOȚI : Da, da... (*Ies toți afară de Luchianu și Sotir.*)

SCENA III-a

D-nu LUCHIANU, SOTIR

SOTIR : Mi s-a părut că nepoțelu d-tale... ruda d-tale, cam voia să ia pe Luca peste picior.

LUCHIANU : Glume. Între tineri... așa sunt ei.

SOTIR : Fie, că mi-a plăcut Luca — foarte bine l-a lăsat fără cuvînt.

LUCHIANU (*surîzînd*) : Firește.

SOTIR : Acum să lăsăm vorba aceasta... aide să punem cărțile jos ! D-ta dai Marioarii moșia Viforenii ?

LUCHIANU : Negreșit, ne-am înțeles.

SOTIR : Aşa este... Moşie frumoasă, mare... dar... ştii, este hipotecată la credit.

LUCHIANU : Mi se pare că am mai vorbit despre aceasta ?

SOTIR : Aşa e... dar vezi d-ta, cocoane Aleco, cu rînduiala aceasta, îmi dai numai jumătate moşia, şi eu cu banul meu trebuie să răscumpăr ceilantă jumătate.

LUCHIANU : Bine, dar acea sumă ne-am înţeles că-ţi va fi restituită de mine.

SOTIR : Nu zic ba, dar eu am găsit o alcătuire mai bună...

LUCHIANU *(cam supărat)* : Aşa... Adecă ?

SOTIR : Adecă să-mi dai jumătate din Luchieni şi...

LUCHIANU *(ridicîndu-se)* : Ascultă, Sotirache, îmi vorbeşti cam mult de banul d-tale !

SOTIR *(fără a se intimida, însă cu rezervă)* : Hei ! eu am adunat averea mea para cu para.

LUCHIANU *(mai supărat)* : A ! dar !...

SOTIR : Te rog nu te supăra... Eu vorbesc lucrurile deslușit... Dacă crezi şi d-ta, aş propune să plătesc eu la credit... căci moşia tot e... de ! pierdută se cheamă. Îţi dau şi d-tale 80.000 de franci ; aceşti bani, împreună cu jumătate din Luchieni, să-i dai zestre fetei, iar Viforeni să rămînă ai mei.

LUCHIANU *(aprins)* : Ce fel... eu să...

SOTIR : Tot Marioarii îi rămîne, nu este copilul meu ?

LUCHIANU *(indignat)* : Asta este... Cum ? peste hipoteca, 80.000 franci, pentru o moşie care face cel puţin 600.000 !... *(Căutînd a se stăpîni.)* Ah !... este... şi d-ta crezi poate că eu sunt !...

SOTIR : O, Doamne... nu te supăra... Dar, în sfîrşit... iar nu e un cuvînt că dacă eşti puternic în politică să-mi dai ce nu curge pe apă.

SCENA IV-a

Aceiaşi, CONRAD

CONRAD *(intră prăfuit şi ars de soare, dă peste vorba lor şi se opreşte)* : A ! pardon !

LUCHIANU *(fără a-l fi văzut)* : Moşia hipotecată o voi dezrobi-o eu, cu banul meu... nu cu al d-tale.

SOTIR : Dar dacă am propus a plăti eu la Bancă, nu va să zică... *(Oprindu-se brusc, lui Luchianu.)* Nu suntem singuri !...

CONRAD *(coborînd puţin)* : Mă iertaţi, nu ştiam, şi mă retrag...

LUCHIANU : Deloc... poţi vorbi — nu am nici un secret pentru d-lui... şi pentru nimeni...

SOTIR : Văz bine că te-am supărat, dar n-am voit... credeam că este o înlesnire bănească deocamdată, pentru a dezrobi mai curînd moşia...

SCENA V-a

SOTIR, LUCHIANU, CONRAD, ELENA

ELENA *(venind repede)* : Pardon, *messieurs !* Caut o carte de botanică, aci îmi pare...

LUCHIANU : Cărţi sunt acolo pe masă. *(Lui Sotir.)* Mi se pare că este mai bine a ne opri aci, plătesc cum ţi-am spus eu singur banii la Bancă... dacă... nu pofteşti.

SOTIR : Dar... gîndeşte-te, cocoane Aleco, trebuie să plătiţi chiar peste 5 zile 200.000 de franci.

LUCHIANU : Ei bine... ce dracu...

CONRAD *(înaintînd)* : 200.000 franci îi plătim peste două zile, dacă e trebuinţă.

LUCHIANU : Dar cum ?

SOTIR : Banii ?

CONRAD : Negreşit, aceasta mă priveşte pe mine, banii vor fi plătiţi. *(Elena, după ce a găsit cartea, ascultă această discuţie.)*

LUCHIANU *(lui Conrad)* : Dar aş dori să-mi explici...

CONRAD : Foarte uşor : avem în casă 70.000 franci ; 1000 chile grîu, de la ambele moşii, este deja trimes la schelă, şi s-a şi încărcat de casa ce ni l-a cumpărat ; preţul de 100.000 fr. este la bancă depus pentru noi, şi se pot încasa chiar mîine. Pentru porumburi am primit acompt, 3000 de lire, avem dar mai mult decît ne trebuie. Pe onoare răspund, d-le Luchianu, că dispuneţi de această sumă.

SOTIR *(umilit, în parte)* : Ce neghiobie am făcut !...

LUCHIANU *(dînd mîna lui Conrad)* : Îţi sunt foarte recunoscător, d-le Conrad ; eşti un om de onoare... *(foarte mişcat)* dă-mi voie să te îmbrăţişez ca pe copilul meu !... *(Îl sărută.)*

CONRAD *(modest)* : D-le Luchianu, mi-am făcut datoria, nimic mai mult.

SOTIR *(confuz)* : Cocoane Alecu... de!... iartă-mă... Atunci este altă vorbă... eu tot pentru binele copiilor.

ELENA *(întîmpinînd pe Conrad, care voia să urce spre terasă)* : E frumos aceea ce ai făcut, d-le Conrad! *(Îi strînge mîna cu afecțiune, urcînd cu dînsul, care o conduce spre seră.)*

CONRAD : Nimic decît datoria!

LUCHIANU *(cu demnitate)* : Mi-am dat cuvîntul, nu mi-l retrag, lucrurile rămîn cum au fost regulate. Dacă ai ceva de obiectat în sensul ideilor d-tale, atunci ești liber, și rămînem tot prieteni.

SOTIR *(umilit)* : Dar se poate una ca asta? ferească D-zeu... Cum vrei d-ta, și cum dorești d-ta, așa se va face... dar... Se poate, vai de mine!

LUCHIANU *(care s-a calmat)* : Atunci bine, rămînem înțeleși.

SOTIR : Cum regulezi d-ta, e sfînt din partea mea.

SCENA VI-a

Aceiași, ELENA, LUCA, CONRAD, STROE, D-na LUCHIANU și MARIA

D-na LUCHIANU *(care vine la brațul lui Luca)* : Orice îmi vei zice, Stroe are dreptate de astă dată.

ELENA *(lui Stroe)* : Și nu te-ai însura?

STROE *(Elenei, cu care vine în scenă)* : Ferească D-zeu! Îmi place liniștea și independența.

ELENA : Ești un egoist atunci.

STROE : Nu, dar îmi cunosc temperamentul. Ș-apoi, să-ți spun drept: părerea mea este că dacă Adam nu se-nsura, era să fie... *gras* ca mine... și s-ar fi tolănit pînă în ziua de azi în Paradis. *

* Aici, în manuscrisul II, un semn al lui Duiliu Zamfirescu și, pe contrapagina alăturată, un adaos de comentariu al lui Stroe:

„E!... ce vreți!... te-nsori. Iei pe una: te-nșeală... Fuga la tribunal... O lași. Iei pe-a doua: aceasta nu te-nșeală, dar te face nenorocit. Domnii de la tribunal iar te despart. Iei pe a treia: aceasta te-nșeală ca cea dintîi și te nenorocește ca cea de-a doua..."

ELENA : Oh!... *quel horreur! (Îi lasă brațul.)*

STROE : Și chiar în cazul cînd m-aș hotărî la una ca asta, aș zice: însurați-mă iute, ca să nu văd, căci dacă aș vedea, sunt în stare să-mi iau cuvîntul înapoi.

LUCA *(conduce pe d-na Luchianu la masă, unde un lacheu servise cafele; apoi dă Mariei o roză; roza pe care o avea la butonieră)* : Roza aceasta, în limbagiul florilor, indică amorul ce poartă cineva ființei iubite. *(Îi oferă floarea.)*

MARIA : Ești foarte bun. *(Ia floarea și rămîne gînditoare, apoi, ca să iasă din această situație, în care se simte stîngace, se grăbește a împărți cafeaua bătrînilor; fiecare își ia tasa, unii șezînd, alții în picioare.)*

STROE *(lui Luca)* : Cum văd, te-ai specializat în limbagiul florilor?

LUCA : *Mon cher*, o educațiune completă are cunoștințe generale.

STROE *(ironic)* : Educațiune completă!... Mi se pare că te contrazici. Cît despre mine, rămîi în credința că e mai bine să fii urs decît să știi din toate cîte nimica.

ELENA *(felicitînd pe Maria)* : *Chère petite*, dă-mi voie să te felicitez. Nunta ta se va face desigur. Ei!... nu-ți spuneam eu! *Vous voyez?*

MARIA *(distrată)* : Cum?... era să nu se mai facă?

ELENA : Negreșit... se iviseră neînțelegeri între d-nu Micronescu și tatăl tău: *question d'argent.*

MARIA *(cu amărăciune)* : Acum s-a sfîrșit tocmeala?...

ELENA *(cu importanță)* : Crede-mă... fără d-nu Conrad... diferendul nu se aplana.

MARIA : Cum?

ELENA : D-nu Micronescu se pare că cerea explicații bănești, asupra zestrei tale. Era vorba de o sumă de 200.000 franci, de care tatăl tău credea că nu dispune în acest moment. Negustorul iritase pe tatăl tău... lucrul luase o turnură gravă. D-nu Conrad a explicat că dispuneți cu prisos de acei 200.000 fr. Oh! scumpa mea: *Il fallait voir la binette du quidam!... (Rîde.)* Negustorul a rămas ca trăsnit... și-a cerut iertăciune... bineînțeles... căci tatăl tău se supărase foc, și acum nunta este sigură... *(Îmbrățișînd-o.) Et moi je te félicite.* Îți mărturisesc că am o stimă deosebită pentru d-nu Conrad!

MARIA *(gînditoare)* : A! D-nu Conrad... *(Luîndu-i brațul Elenei.)* Vino... am putea vorbi aci! *(Urcă scena ținîndu-se de talie.)*

SCENA VII-a

Aceiaşi, Un SERVITOR

SERVITORUL *(lui Luchianu)*: Cocoane, a sosit d-nu subprefect şi aşteaptă; ce poronciţi ?
SOTIR: Subprefectul ? dar ce ai cu el ?
LUCHIANU: I-am poruncit să vie cu cîţiva călăraşi să scoată oameni la seceră. Mizerabilii aceştia, după ce m-au înşelat, acum nu vor să iasă la lucru. *(Se ridică şi vrea să urce scara.)*
SOTIR: Viu şi eu, am să rog şi eu ceva pe subprefect.
LUCHIANU: Vino cu mine. *(Ies urmaţi de servitor.)*

SCENA VIII-a

STROE, LUCA, CONRAD, D-na LUCHIANU

STROE *(lui Luca)*: Scumpul meu, permite-mi şi mie să te felicit.
LUCA *(păşind)*: Îţi mulţumesc, *mon cher.*
STROE: Va să zică ieşi din rîndul nostru, te însori...
LUCA *(cu fatuitate)*: Hei! ce vrei, *il le faut...* sunt sătul de viaţă de holtei... Ş-apoi mă însor pentru că îmi convine calităţile fetei, şi pentru că îmi place caracterul său blînd.
STROE: Prea bine. O! vei fi fericit, scumpul meu — astfel înţeleg căsătoria *(exagerat)*: confienţă fără rezervă şi un amor fără margine. Marioara te iubeşte ?...
LUCA: De ce m-ar lua, *mon chèr?* Şi chiar de nu mă iubeşte, mă va iubi...
STROE: Nici vorbă... ai tot ce-ţi trebuie pentru aceasta.
LUCA: Asupra căsătoriei îmi am vederile şi teoriile mele. Adevărata temperatură a căsniciei, *mon chèr,* cade în zona tiedă.
STROE: Da, da, iată adevărata teorie... a căsătoriei. Balzac a rămas pe jos... Aceasta se cheamă a călca pe scîndura sănătoasă. Marioara e frumuşică.
LUCA *(cu fatuitate)*: Voi fi invidiat, *mon bon,* frumuseţea ei îmi linguşeşte orgoliul.
STROE: Oricum, scumpul meu, eu de m-aş însura, tot n-aş uita că frumuseţea are şi ea displăcerile ei.

LUCA *(asemenea)*: Am calculat totul.
CONRAD *(care, în acest timp, a vorbit cu d-na Luchianu, care brodează la o masă; pe cînd Maria se preumblă cu Elena în fund)*: D-nu Luchianu poate să se iuţească cu bieţii ţărani... Mă duc, doamnă... fac ei şi fără asprimea subprefectului. *(Îi sărută mîna.)*
D-na LUCHIANU: Eşti totdauna prevăzător !...
STROE *(lui Conrad, care iese)*: Nu alerga, cum ai obicei, viu şi eu... te ajung. *(Lui Luca.)* Sunt sigur că rămîi a-ţi urma curtea.
LUCA: Bine zici... *(Oprindu-se repede.)* A! *mon Dieu* !... cîinii mei de vînat sunt aici de azi-dimineaţă... trebuie să mă încredinţez de sunt îngrijiţi... nătărăii ăştia de ţărani sunt în stare să-i lase nemîncaţi.
STROE *(rizînd cu hohot)*: Şi odată această afacere importantă regulată, îţi vei relua firul gingăşiilor pe lîngă sexul frumos. *Mon chèr,* ai dispoziţiuni minunate.
ELENA: Viu şi eu să văd pe subprefect. *(Se agaţă de braţul lui Stroe.)*
D-na LUCHIANU *(lui Luca şi Stroe)*: Vă duceţi ?
LUCA *(sărutîndu-i mîna)*: Un moment, scumpă mamă !... *(Iese cu Stroe... D-na Luchianu rămîne, privindu-l şi clătinînd din cap.)*

SCENA IX-a

D-na LUCHIANU, MARIA, O SLUGĂ

D-na LUCHIANU: Mario, eu văd bine că tu eşti tristă. Nu s-ar putea să-mi spui cauza ?
MARIA: Nimic, mamă, nu-i nici o cauză.
D-na LUCHIANU: Nici o cauză! O!... citesc bine în inima ta. Tu suferi. Ai o greutate care te apasă, te înăbuşe. Nu mai eşti liniştită ca altădată. Spune-mi ce ai, Mario ? Încrede-te în mama ta, căci ea a încercat tot ceea ce încerci tu acum... Fii cuminte! Spune-mi: nu-l vrei ? te măriţi numai ca să porţi un alt nume şi să ai un bărbat ? Sau vrei să faci plăcerea tatălui tău, luînd pe d-nu Micronescu ? Sau... iubeşti pe altu ? Spune-mi, copila mea. Crede că nu e om pe lume care să cunoască mai bine suferinţele altora, decît cel ce a suferit el însuşi !...
MARIA *(tace un moment, după aceea)*: Nimic din toate acestea...
D-na LUCHIANU: Întristarea ta mă face să cred că te măriţi numai spre a asculta pre părinţi. Aş fi cea mai nenorocită mamă, dacă aş şti că copilul meu s-a jertfit, spre a nu mă mîhni.

MARIA *(afectînd o veselie de copil)*: Nu, mamă — nu sunt tristă. Şi nu ştiu pentru ce aş putea fi. Mă mărit, iau un om bogat... care mă iubeşte...

D-na LUCHIANU: Şi pe care tu nu-l iubeşti...

MARIA: N-am zis niciodată asta. Poate că încă nu-l iubesc, dar îl voi iubi desigur. *(Cu naivitate.)* Ia spune-mi drept, d-ta iubeai pe tata cînd l-ai luat?

D-na LUCHIANU *(încurcată)*: Eu, draga mea, era alte vremuri cînd m-am măritat. Tatăl tău era un om superior sub toate privirile.

MARIA: Foarte bine; dar asta nu-nsemnează că-l iubeai. *(Repede.)* În sfîrşit, eu nu mă găsesc deloc de plîns. Fericirea, te-am auzit pe d-ta adesea zicînd, e o floare care nu creşte în grădina tutulor.

D-na LUCHIANU *(se uită la dînsa lung — apoi s-apropie, îi ia capul în mîini)*: Copila mea! Să dea D-zeu să fii fericită... O meriţi... Dacă în adevăr nu iubeşti pe nimeni ca pe Micronescu. E un băiat bun, care va căuta să nu te supere niciodată şi să-ţi lase pacea sufletului...

MARIA *(cu vocea înecată de lacrimi)*: Îl voi lua.

D-na LUCHIANU: Plîngi! Vezi? Spune-mi atunci?...

MARIA: Nu am ce spune, mamă, decît că mă voi despărţi greu de casa copilăriei mele, iată tot. Voi veţi trăi cu mine.

O SLUGĂ: Cuconiţă, a venit Stan să ceară un praf de friguri.

MARIA *(către d-na Luchianu)*: Du-te mamă, sărmanu Stan e prins de friguri, de cînd a scăpat pe d-nu Conrad. Sărmanu Stan!...

D-na LUCHIANU *(ieşind)*: Dacă soarta ta va fi ca a mea vei deveni o victimă prea nobilă. *

SCENA X-a

MARIA *(singură stă un moment fără a zice nici o vorbă. După aceea pronunţă cu putere)*: Mint!... Mint pe mama, cînd îi spui că sunt fericită, mint pe viitorul meu bărbat, cînd mă hotărăsc să-l iau; mint pe toată lumea. O!... Cine ştie dacă nu mă mint pe mine însămi! Dacă Conrad, în adevăr, n-ar fi Alexandru?!... Şi cu toate astea simt că este el.

---

* Marginal, pe manuscrisul I, Duiliu Zamfirescu a notat cu creion negru: „Nejustificată ieşirea. Mama îi zice să cugete la starea ei şi să-i spuie mai pe urmă." Însă recomandarea nu are ecou în manuscrisul II.

Dar dacă n-ar fi el?... Atunci sunt cu atît mai nenorocită, căci se află un om sub soare căruia i-am destăinuit copilăreşte durerea mea! Un om care ştie că iubesc pe unul şi primesc să iau de bărbat pe altul... Un străin care poate presupune că sunt capabilă să pun calculul în cumpănă cu iubirea! O! e de nesuferit!... *(S-aude vorbind în alee.)* Şi totuşi, nu! este el! *(Fuge.)*

SCENA XI-a

SOTIR, LUCHIANU (intră vorbind)

SOTIR: Nu, nu, prea se amestecă acest domnişor în toate trebile d-tale.

LUCHIANU: Da, ţi se pare, d-le Sotir.

SOTIR: Acu... ascultă-mă şi pe mine — se cheamă că suntem rude şi ne purtăm interes: băiatul acesta cu aerul său cucernic de Sfîntu Pahumie...

LUCHIANU: Zi şi d-ta un sfînt mai civilizat, că doar nu te ţine parale. Într-un stat democratic, comparaţiile sunt gratis.

SOTIR: În sfîrşit, mie nu-mi place.

LUCHIANU *(rîzînd)*: A ha! ha! D-lui Sotir încep să-i displacă străinii. Bravo!

SOTIR: Nu-i vorba, cocoane Aleco, că şi asta mă supără mult... să văd eu în ţara mea — eu, român get-beget...

LUCHIANU: Hîm!... Adică român cu sentimente internaţionale...

SOTIR: Să văd pe un venetic de franţuz că vine de vîră gărgăuni în capul ţăranului... Ce păcate! că doar ne-om şti noi face treburele şi fără dînşii [9].

LUCHIANU: Ce să-ţi spui, ai mult haz, d-le Sotirachi, cînd susţii cauza românismului. *(Cu interes serios.)* Mă rog... luat-ai cuvîntu vreodată în Cameră, de cînd te-am ales?

SOTIR *(iute)*: Da' ce, trebuie să iei şi cuvîntu?... *

---

* Manuscrisul II are o formă diferită a celor patru replici de aici:
„SOTIR: Nu iau cuvîntul... dar...
LUCHIANU: Dar iai diurna... [bine faci...]
SOTIR: Aş fi avut şi eu multe de zis... dar ţi mai dau pas flecarii de acolo?... *(Cu amărăciune.)* Ah! dacă ar fi Luca în locul meu... ştiu că le-ar da pe foi...
LUCHIANU: Apoi să-l facem şi pe el deputat."
Problema îl preocupase pe Duiliu Zamfirescu în schiţa *Însemnările unui uşier de la Cameră*, în foiletoanele *Palabras* din 1883, într-o referire la Pantazi Ghica.

LUCHIANU: Apoi d-ta n-ai văzut pe ceilalți deputați cum fac?
SOTIR (*cu admirație*): Da, dar cei care vorbesc sunt oameni învățați... Mă rog, n-ar fi bine să punem pe Luca să vorbească?... că, știi, el face și o carte.
LUCHIANU: Întîi să-l alegem deputat și-apoi...
SOTIR (*grăbit*): Cum să facem oare?
LUCHIANU (*cu protecțiune*): Cum am făcut și cu d-ta.
SOTIR (*scărpinîndu-se după urechi*): Da... numai pe mine m-a ținut cam multe parale.
LUCHIANU: Ei! asta-i acum! parcă ai văzut alegere care să nu ție parale. În sfîrșit, să ne întoarcem la franțuzu nostru. Zi... te supără străinii?
SOTIR: Da' nu-i numai d-aia. Eu mă uit la el, cocoane Alecule, și-l văd cum face stare din moșiile d-tale.
LUCHIANU: Las' să facă dacă-i harnic.
SOTIR: Bine, da' el face și cît poate și cît nu poate.
LUCHIANU: Cum adică?
SOTIR: Dumneata nu vezi ce condeie-ți trage la socoteli? Pune c-a cheltuit cu moara de abur 6000 de lei ca să facă o șandrama de scînduri; mai ieri îl auzeam vorbind de pădure, să răsădească copaci.
LUCHIANU: Pentru ploaie și umbră la pămînt.
SOTIR: Vorbă să fie. Lumea scoate buturugile, și d-ta umbli să le vîri la loc. Ba e curat înșelătorie... Ca să aibă unde să te mai încarce. Dar apoi cu învoielile țăranilor! Toți arendașii țipă că la Viforeni să strică prețurile. El dă ce dă la alții și trage și pe turta lui. Auzi, 6000 de franci, ca să ridice o baracă care, pre legea mea, cucoane Alecule! nu face 200 de galbeni...
LUCHIANU (*impresionat*): Ce-i drept, a cheltuit cam mult cu moara.*
SOTIR: Da cu moara, da cu porumbu care-l vinde cu 4 lei mai jos la chila, da cu peștele din baltă... (*Misterios.*) Știi d-ta că se vorbește multe de dînsu? Se zice că are 150.000 lei la Cerlenti, bani ghiață și încă mai știe cîți în țară la dînsu.
LUCHIANU (*gînditor*): Faptul e că eu nu i-am luat socotelile, de sunt aproape doi ani.
SOTIR: Auzi, să te lași d-ta pe mîna unui speculant!

---

* De aici, în dreptul a șase replici ale manuscrisului I, în continuare, o linie marginală verticală cu creionul și notă, tot cu creionul, a lui Duiliu Zamfirescu: „Mai scurtată". Însă în manuscrisul II scena e întreagă, doar cu cîteva rectificări de amănunt. Deci sugestia scurtării e notată la propunerea altui lector, poate din Comitetul teatral.

LUCHIANU: De, frate, am încredere într-însu... pare așa de cinstit... (*Gîndindu-se.*) Vezi d-ta, de aia îmi tot face el la proiecte, ca să aibă cu ce să-mi spoiască ochii.
SOTIR: Da' cu pădurea? Regulase d-lui s-o vînză lui Stroe cu 3000 de galbeni, pădure care face oricînd 3500. (*Intim.*) Ai văzut, eu ți-am dat 3500, și am plătit și timbrele.
LUCHIANU: Așa e.*
SOTIR: Ascultă-mă pe mine. Franțuzu ăsta trebuie expulzarisit, căci altfel te sărăcește.

SCENA XII-a

Aceiași, CONRAD

CONRAD (*înaintînd spre Luchianu cu veselie*): Mai bine s-au împăcat lucrurile astfel. Sunt foarte mulțumit.
SOTIR: Da, pierzînd după pofta mojicilor 50 zile de lucru.

---

* În manuscrisul II e adăugată, în finalul scenei, insinuarea despre Conrad că acesta țintește la mîna fetei moșierului, concurîndu-l pe tînărul Micronescu:
„SOTIR: Ș-apoi altele și altele... care nu vreau să ți le spun...
LUCHIANU: Da' ce mai e? Vorbește...
SOTIR: Aș vrea... dar... cum să ți-o spun... e lucru delicat... nu știu...
LUCHIANU (*impacient*): E, dar spune odată... îmi pierd răbdarea.
SOTIR: Dar... se șoptește... D-zeu să mă ierte, că obraznicul ăsta a îndrăznit chiar să ridice ochii asupra Marioarei!
LUCHIANU (*surprins și cu mînie*): Ce?... Ești nebun, Sotir...
SOTIR: Ascultă ce spun eu... Nu zic... ferească D-zeu, că Marioara are o idee măcar, dar se vorbește... Și e mult mai bine... Uite, trebuie expulzarisit francezu ăsta, căci după altele te poate sărăci într-o zi.
LUCHIANU (*furios*): A!..."
Urma intrarea lui Conrad-Alexandru bucuros de încheierea bună a învoielilor cu țăranii. La replica acestuia, Sotir îl sfătuiește pe moșier:
„SOTIR (*lui Luchianu, încet, pe care-l vede că se ridică cu mînie*): Văd bine că ești... dar, te rog, stăpînește-te!..."
Apoi se adresa lui Conrad-Alexandru. Scena se desfășura în continuare ca în manuscrisul I. Toată această scenă intercalată e tăiată — probabil de Vellescu, și forma finală a manuscrisului II o reia, în aproape aceiași termeni, pe cea din manuscrisul I — deși, vorbind obiectiv, e mai logic și mai teatral ca pe Luchianu să-l fi iritat cel mai mult insinuarea că administratorul rîvnește la fiica sa, nu asertiunile despre cheltuieli și furturi; chiar cîteva scene mai înainte el avusese prilejul să verifice că socotelile erau toate avantajoase moșiei, nu lui Conrad.

CONRAD : Dar era drept să le pierdem. I-am scos la prașilă și cu vreme și fără vreme, făgăduindu-le că din zilele de seceră le vom reduce atîtea cîte au pus la sapă. Din pricina asta porumbul lor a rămas ca vai de dînsu.

SOTIR *(încet lui Luchianu)* : Ce-ți spuneam eu, vezi ? Fă cum vrei, dar omul acesta nu-mi place. *(Tare.)* Am întîrziat, mă duc. La revedere, cuscre. *(Cu Conrad afectează o politețe neobicinuită. În parte, ieșind.)* Te învăț eu să scoți moșia de la credit și să-mi strici astfel toate socotelile ! *(Iese.)*

SCENA XIII-a

D-nu LUCHIANU, CONRAD

LUCHIANU : Nu știu cum, dar mă încurc în socoteli ! *(Întorcîndu-se către Conrad.)* D-le Conrad, poți să-mi dai cîteva lămuriri ? *(Ironic.)* Mă rog, fii bun, spune-mi cîte chile de grîu am vîndut anul acesta ?

CONRAD : Mi se pare că 1000 de chile.

LUCHIANU *(ibid.)* : Ți se pare ! Cîte cît chila ?

CONRAD : Cîte o sută de lei.

LUCHIANU *(pe același ton)* : Cîte o sută de lei !

CONRAD : De altminteri socotelile le puteți vedea oricînd doriți lămuriri.

LUCHIANU : Dar cu orzu ?

CONRAD : Orz n-am făcut tocmai mult anul acesta, fiindcă am pus și mei.

LUCHIANU : Să vede că numai la noi nu s-a făcut, căci încolo aud pe toată lumea că nu știe unde să-l mai puie.

CONRAD : Tot am făcut pentru ceea ce am semănat. Dintr-o sută de pogoane am scos 180 chile.

LUCHIANU *(sculîndu-se, cu un început de iritație)* : Dar dijma ?

CONRAD : Dijma este deosebită. Nu m-ați întrebat de dînsa. Avem și d-acolo vreo 100 de chile...

LUCHIANU *(se așează)* : Va să zică din toată moșia Viforeni am scos 280 chile de orz... Buni agricultori suntem !

CONRAD *(zîmbind, zice cu respect)* : Cînd nu punem mai mult nu putem scoate mai mult.

LUCHIANU : Așa ?! Dar cu peștele ? Slavă Domnului, anul acesta au scăzut apele... Cum mergem ?

CONRAD : Mergem potrivit, căci am luat măsuri să nu se mai scoată fără socoteală ; într-un an tot, de nu mai rămîne nici de sămînță — și într-un alt an deloc. *(Aparte.)* Ce are ?

LUCHIANU : Da, proiecte și iar proiecte. *(Se apropie din nou de masă.)* Dar balta ce ne-a dat ?

CONRAD *(liniștit)* : Nu pot să vă spui hotărît, fiindcă n-am încheiat toate socotelile. Cred însă că se ridică pînă la vreo 9000 fr.

LUCHIANU : Anii trecuți aveam cîte 11 și 12 mii.

CONRAD : Se poate — dar cu sistema aceea de exploatare, în cinci ani nu mai aveți pește.

LUCHIANU : Da', mă rog, cu moara și cu pădurea ? Ai cheltuit 6000 de franci pentru o baracă, pe care eu aș fi făcut-o cu 200 de galbeni.

CONRAD : Se putea face și cu 200 de galbeni, dar ar fi fost o adevărată baracă. Acum tot are aparențele unei case : e tencuită, e învelită cu fier...

LUCHIANU *(iritat din ce în ce mai mult)* : Dar pădurea, pădurea ? Mă puneai la cale s-o dau cu 3000 galbeni, cînd ea face cel puțin 3500 ; Sotir mi-a dat 3600.

CONRAD : Mă iertați, dar cu mine n-ați vorbit un singur cuvînt despre pădure.

LUCHIANU : Cum ? va să zică mă faci și mincinos. Eu mincinos ! Eu ?

CONRAD : Nu zic asta, dar... constat că cu mine n-ați vorbit nimic despre pădure.

LUCHIANU *(furios)* : Domnule, dacă din noi doi minte cineva, acela, desigur, ești d-ta ! Auzi ?... După ce îmi face cele mai păcătoase învoieli cu țăranii, din care păgubesc sută la sută ; după ce nu bagă de seamă la tocmeli și strică totdauna prețurile ; după ce e nepăsător, ca un străin, de tot ce este al moșiei... — îndrăznește să mă și contrazică !... Eu mint, așa e ? *(Conrad, rămas încremenit de acest limbagiu, nu răspunde nimic. Luchianu se indignează și mai mult.)* Așa e, domnule : eu mint ? Mint eu, care te-am strîns dupe drumuri și ți-am dat adăpost în casa mea, te-am ridicat în rîndul oamenilor, te-am îmbogățit !... Mint, ha ? Și dumneata care mă... frustrezi la fiecare mișcare ; d-ta care ai sume depuse pe la bănci ; dumneata care te crezi o... nu minți !? Rușine, domnule ! Rușine... să mă furi !...

CONRAD *(încremenit, după o lungă luptă cu el însuși, are un moment de furie — și făcînd doi pași către Luchianu strigă desperat)* : Eu ?!...

Finele actului

ACTUL AL TREILEA

Salonaşul Mariei, mobilat simplu dar elegant. Pretutindeni obiecte de artă şi etagere cu mici lucruri femeieşti. La stînga şi la dreapta, în planul al II-lea, uşi de intrare. În fund, spre dreapta, camera de dormit a Mariei. La stînga planului I, un piano american Kaps; pe dînsu, aruncate note în dreapta şi-n stînga.

SCENA I-a

MARIA, LEANCA

LEANCA : De, cuconiţă, aşa zice neamţu.

MARIA : Spune-i că aşa am zis eu... să pună şaua pe calul cel negru.

LEANCA : Zice că e iute şi nărăvaş.

MARIA : Să facă cum am zis. Du-te !

LEANCA (*care iese cu un aer de surprindere — aparte*) : Doamne fereşte, zău, ce-o fi avut cuconiţa ?... De i-ar fi de-a bună !

SCENA II-a

STROE, MARIA, SUBPREFECTUL

Subprefectul e în haine de vînătoare. Cînd intră, ca să se debaraseze de prea multele lucruri ce avea cu dînsul, lasă un revolver pe etajera cea mai apropiată de uşe.

MARIA : A ! Sosiţi din Bucureşti...

STROE : Da, şi nu ne-am fi grăbit să venim în halul acesta, dacă eu n-aş fi avut să-ţi fac o surpriză, şi dacă d-nu subprefect nu s-ar fi grăbit să meargă la vînătoare. E pasionat ca un adevărat vînător, şi cu toate astea trage foarte prost. *

SUBPREFECTUL : Eşti foarte bun ! (*Către Maria.*) Trag ceva mai prost decît un bun vînător, dar asta nu mă va împiedica de a vă aduce astăzi cele mai frumoase prepeliţe.

STROE : Tu crezi că prepeliţele sunt ca vătăşeii de la tact : să stea la poruncile d-lui subprefect, cu rîndul.

* Propuneri de modificări, ale lui Duiliu Zamfirescu, făcute cu creionul, pe manuscrisul I : „...dacă d-l subprefect *nu ar fi venit intr-adins...*", „un adevărat *Nemrod...*" — păstrate la transcriere în manuscrisul II.

SUBPREFECTUL : Eşti răutăcios astăzi. (*Către Maria.*) Domnişoară... (*Închinîndu-se.*) Veţi vedea cine are dreptate... (*Iese, uitîndu-şi revolverul pe etajera de lîngă uşe.*)

SCENA III-a

STROE, MARIA.

STROE : Ei ! Ia ghiceşte !...

MARIA (*veselă*) : Ce să ghicesc ? Poate că te-nsori şi ici pe Elena.

STROE : Vai !... Da' ce rău ţi-am făcut ?

MARIA : A !... te-nşeli : Elena e mult mai bună decît o crezi... Dar, în sfîrşit, care ţi-e surpriza ?

STROE : Ghici !...

MARIA (*gîndindu-se puţin*) : Eşti amicul d-lui Conrad... Aţi vorbit poate împreună şi...

STROE : Conrad ? Pe dînsul nu l-am văzut încă... Nu, n-ai ghicit. Priveşte !... (*Îi arată o bucată de note cu un portret pe dînsa.*) * Nu te-aşteptai, nu este-aşa ? Judecă cîtă plăcere mi-a făcut. Le-am găsit din întîmplare la Ghebauer.

MARIA (*fără a fi înţeles bine, ia notele distrată, şi le priveşte, dar ca şi cum nu le-ar vedea*) : A !...

STROE : Am stat o zi numai în Bucureşti, dar am aflat lucruri care îmi vor fi de ajuns pentru o lună.

MARIA (*asemenea, şezînd pe un fotoliu şi rămînînd gînditoare, fără a-l asculta*) : Da ?... aşa !...

STROE (*tăind foile la o carte pe care a găsit-o pe masă*) : Ştii ce s-a-ntîmplat amicii tale din copilărie ?... Zoe... Ştii.

MARIA (*asemenea*) : Da ! da !...

STROE : D-abia s-a măritat, şi se desparte de bărbatu-său... Dar e şi greşeala părinţilor : au măritat-o fără voia ei cu Berozescu.

MARIA (*asemenea*) : Zoe... nefericită !...

* Aici, o notă marginală pe manuscrisul I, cu cerneală violetă, dar un scris greu de identificat — în orice caz nu al lui Duiliu Zamfirescu, nici al lui Vellescu : „Ce vede ?... asta p. publicu de la galerie nu vede ce e pe hîrtie..."

Ca urmare, o replică adăugată, tot pe manuscrisul I, cu creionul, de Vellescu, păstrată la transcriere în manuscrisul II, dar fără întrebarea finală :

„ELENA : Portretul tău ? A ! *c'est charmant !* Dar de cine ?"

STROE: Nicidecum... nimeni nu o învinovățește: toată lumea știe că Berozescu e un nătărău! Punct. Nu mai am ce-ți spune asupra lor... (*Rîzînd.*) A! ha! ha!... O altă noutate: d-nu Ișoreanu, despărțit de trei ani de nevastă, o vede la opereta germană... naiba știe ce fel de pălărie purta, că s-a amorezat de nevasta sa... Și de-ar fi numai atît! Întîlnește pe iubitul cucoanei, care-i poartă acuma sîmbetele, și la club, tranc un duel! Nu, că e ciudată lumea asta!... Vezi cîte nici în vis n-ai visat. Da Sofia Stegăreanu!... A găsit mijlocul d-a face lui Stegăreanu de două ori cîte doi copii... și bietu Pandelescu să plînge că nu poate să aibă nici măcar de două ori cîte o jumătate, ca să-i facă unu întreg. Ei bine! știi ce?... aș vrea să știu ce idee ai? Care ființă e mai stupidă pe lume? Știi?... Nu?... Destinul.

MARIA (*abia zîmbind*): Eu era să zic că e Pandelescu.

STROE: A! netăgăduit, nici el nu-i tocmai tocmai deștept, dar ș-acolo tot destinul e amestecat.

MARIA: Ce bine faci că ești vesel.

STROE: M-am convins că-n lumea asta trebuie să te grăbești. Și să rîzi de orice lucru, ca să nu fii silit, un ceas mai tîrziu, să plîngi.

MARIA: Cîtă dreptate ai!...

SCENA IV-a

Aceiași, ILEANA

ILEANA: Cuconiță... Madama a prins voalul pe pălărie cum ați poruncit — poftiți să-l încercați?

MARIA: Da, da...

STROE: Ileano, adu-mi un pahar cu apă... numai spune feciorului să mă scutească de vecinicul șerbet de zmeură. (*Ileana iese, spre a reveni.*)

MARIA: Mă ierți... numai un moment... (*Iese.*)

SCENA V-a

STROE, singur, apoi ILEANA

STROE: Sărmana fată!... nimic nu o poate înveseli. O văd eu și părinții ei n-o văd... Zău! nu mă voi însura niciodată, de groază ca zelul părintesc să nu mă îndemne a-mi sacrifica copiii.

ILEANA (*aducînd un pahar cu apă*): Poftiți, cuconașule, vi l-am adus eu.

STROE (*ținînd-o în fața lui cu tava în mînă*): Ia spune-mi, Ileano... Știi că ai crescut? Te-ai făcut bună de măritat.

ILEANA: Of! Cuconașule, numai de măritat nu-mi arde mie.

STROE: De ce?

ILEANA: D-apoi... am văzut eu pe cuconița cum plînge într-una de cînd a dat în dîrdora măritișului...

STROE: Cum adică? Măritișul e lucru rău?...

ILEANA: Nu zic tocmai... că de, așa a lăsat D-zeu... De! cînd se brodește bine... îi place și lui. Dar uneori e foc... mai bine să împletești cosița albă.

STROE: Poate voi fetele de țară să aveți dreptate a vă plînge.

ILEANA: Ba zău, nu noi. Dar la boieri... Sunt nevoiele mari: pînă se aleg, vai și-amar — mi-era jale de biata cuconița Marioara cînd venea astă-iarnă, la București, de la baluri, tocmai despre ziuă... gălbejită de osteneală. Tîrîș, grăpiș, dă D-zeu de se plac tinerii... apoi altă dandana pînă să ajung cu tocmeala boierii cei bătrîni — și cînd e să zică Doamne-ajută... te miri ce se mai întîmplă și se strică iar nunta.

STROE (*atins de naivitatea și franchețea ei*): Leancuțo, vorbești ca un om cuminte... și cînd te vei mărita să știi că-ți fac un dar de nuntă.

ILEANA: Sărut mînele, conașule... te știu toți că ești darnic. (*Se aude afară vorbind; Sotir Micronescu și d-nu Luchianu. Ileana iese cu tava.*)

STROE: A!* i-auzi, d-nu Micronescu... (*Aparte.*) Și n-am chef să-i văd mutra (*Către Leanca.*) Eu ies, tu fă-te că mai cureți prin casă și cînd or pleca boierii, vino de-mi spune. Sunt jos. în cancelarie.

LEANCA: Foarte bine, coconașule. (*Lasă tava din mînă și are aerul d-a șterge mobilele.*)

---

* Pe același manuscris I, în dreptul notei scenice despre apropierea lui Luchianu și a lui Sotir, Duiliu Zamfirescu notează marginal, cu creionul: „Trebuie cu sfîrc" — și subliniază! Tot el taie ultimele două replici ale scenei, după ce făcuse în ele două mici modificări, cu cerneală violetă; în locul acestor replici apare în manuscrisul II, drept replică finală, observația lui Stroe:

„STROE: ...Pe onoare, iată o fată de la țară care are mai mult bun-simț decît păpușele din saloanele noastre..."

SCENA VI-a

D-nu LUCHIANU, SOTIR

Luchianu și Sotir intră citind *Monitorul oficial* *

SOTIR : Poftim !... pe patru foi se ține pomelnicu. *(Vrea să-și puie ochelarii.)*

LUCHIANU : Nu se poate altfel.

SOTIR *(citește prost)* : Ia te uită. *(Citește.)* „Mare cruce : d-nu Țirig... Țirig... opulo fost ephor. *(Citește fără a face diftong din p și h.)*

LUCHIANU : Da, fostul efor la Spitalul Brîncovenesc.

SOTIR : „D-nu Caraiman fost amb...as...ambasa..."

LUCHIANU : ...dor ! ambasador.

SOTIR : „Fost ambasador..." Ei, păi ! ce mai zici ? Mai departe *(citește)*, „în *gardul* de... com... coman... coman... comandor..."

LUCHIANU *(repetă)* : În *gradul* de comandor.

SOTIR : „Iusufachi Beș... Beșlegescu, mare comerci... ante de porci." Poftim. Auzi țară, să dea medalie la comersanți de porci !...

LUCHIANU : Zi-nainte, zi-nainte. I-a dat decorație, nu medalie.

SOTIR : „E... lie..."

LUCHIANU : Ilie, frate.

SOTIR : „Ilie Suțaridi, fost porc... fost proc... proc... procuror la... Înălțimea..." Să le ia dracu de slove că-s numai cît niște boabe de nisip !

LUCHIANU : Zi, zi.

SOTIR : „Înal... ta, la Înalta Curte de compt... compoturi, compturi." Da' ce păcatele nu-i zice *conturi*, ca oamenii... *(Întreabă pe Luchianu.)* La Curtea de conturi, ha ?...

LUCHIANU : Se vede treaba.

SOTIR : Auzi, frate !... Ei, și dacă a fost la Curtea de conturi, să-i dea numaidecît medalie ? Așa multe — oi fi fost și eu !...

---

* Aceste trei indicații : scena, prezența personajelor și mișcarea lor — sînt tăiate în manuscrisul I cu creion negru, de Duiliu Zamfirescu, ca urmare a faptului că întreaga scenă a lecturii *Monitorului oficial* e mutată în finalul scenei I din actul II (vezi vol. de față, p. 672—673 și nota XX de subsol.)

Textul vizat pentru transfer, care se întinde pe toată scena a VI-a, e marcat vertical cu un alt creion negru, care a scris marginal, în lung : „Să se treacă în altă parte". Poate fi însemnarea unui lector din Comitetul teatral.

LUCHIANU : Vă supără guvernu, d-le Sotir ?

SOTIR : Apoi bine, unde s-a mai văzut așa poznă : a ajuns să cauți cu lumînarea un om nedecorat, cocoane Alecule.

LUCHIANU : Ia mai zi, zi-nainte...

SOTIR *(reluînd, citește)* : „d-nu Petre Zanof. mare ho... hor... tic... ticultor — mare horticultor și membru în con... si... liul comunal...". Poftim ! „D-nu Sot... tir." *(Vorbește.)* Acuma l-a găsit să-l cheme Sotir. *(Citește.)* „D-nu Sotir Mic... Mic..."

LUCHIANU : Mic, mic, da' ia vezi.

SOTIR : „Micro... nescu, mare propri... etar". *(Vorbește.)* Cum ? Sotir Micronescu ? Eu ?...

LUCHIANU *(zîmbind)* : Să vede... *(Îl ia de mînă.)* Te felicit, cuscre, și la mai mare. *(Se sărută.)*

SOTIR : Eu ?... Bată-te, cucoane Alecule... Comandor ! Bravo !... Ei, da ! Așa înțeleg, mă rog. Iată că-ncepe a se recunoaște meritul. *(Se uită la numărul Monitorului)* Nr. 5275... Aha !... Bravo. În sfîrșit, și guvernu ce-o să-ți facă ? Alege și el pe oamenii mai cu dare de mînă, mai cu greutate, mai... mai... drepți... mai cinstiți... se-nțelege. *(Pe cînd zice cele din urmă cuvinte, Leanca are să anunțe pe Stroe. Micronescu ia pe Luchianu de braț și ies încet pe una din ușile laterale. În același timp, pe ușa opusă intră Stroe urmat de Conrad.)*

SCENA VII-a

STROE, CONRAD

Conrad intră abătut și palid

CONRAD *(dîndu-i mîna)* : Sunt fericit că te întîlnesc... altfel nu știu cum aș fi ieșit din situație.

STROE : Ce situație ?

CONRAD : Am venit într-adins ca să văd pe...

STROE : Maria...

CONRAD *(cu impetuozitate)* : Crede-mă, nu poate fi pe lume om mai nenorocit decît mine. *(Preumblîndu-se nervos.)*

STROE : Dar ce e ?

CONRAD *(venind lîngă Stroe)* : Îți poți tu închipui că eu... Eu ?... sunt un om fără onoare... sunt un hoț !...

STROE *(neînţelegînd)* : Ai înnebunit ?

CONRAD : Eu, care de trei ani nu fac decît să lupt spre a scăpa pe acest om.

STROE : Dar ce ai, frate ?

CONRAD : A-l scăpa de pe marginea prăpastiei !

STROE : Cum... Unchiul tău te-a bănuit ! pe tine ?...

CONRAD : Bănuit ?... Insultat !... insultat ca pe cel mai de pe urmă dintre oameni, tratat ca cel mai mişel dintre lacheii săi. Oh !... şi să nu poţi măcar cere socoteala cuiva de această insultă !...

STROE : Va să zică e grav... Dar ce s-a petrecut ? *(După o pauză.)* A ! Sotir !... Şi numai dragostea Mariei te face să te sacrifici astfel !

CONRAD : Şi datoria. * Ţi-am mai spus-o, tu o ştii, onoarea tatălui meu, onoarea numelui familiei noastre a fost, din nenorocire, scăpate de dînsul. Oh ! dar sunt plătit, cred, de această datorie : averea acestui om mic la suflet este restabilită prin stăruinţa, prin munca, prin zelul şi devotamentul meu !... Acum pot pleca cu sufletul mulţumit, că am plătit prin suferinţe binele ce ne-a făcut. Da, l-am furat !... căci am căutat să-l scap... şi astfel am fost silit să-i ascund toate foloasele ce trăgea din moşiile sale... l-am silit să nu-şi mai risipească averea, ca să-l scap de ruină... şi drept răsplată... sunt !... Iată !... Astfel l-am furat !... *(Conrad se apropie din întîmplare de masă, pe care este caietul cu portretul Mariei. Privind portretul zice lui Stroe.)* Iată ce mă mai ţine... Da, aşa este... Maria... Ea e îngerul care m-a susţinut în ceasurile

---

* De aici, pînă la propoziţia care începe cu :

„Da, l-am furat..." etc. — tirada are următoarea formulare în manuscrisul II :

„CONRAD : Şi datoria. Oh ! Răzbunarea mea va fi zdrobitoare... Speram... aşteptam momentul de a avea probe despre nevinovăţia tatălui meu... sunt pe urma adevărului... pînă atunci ce să fac ?... Poziţiunea mea aci nu se mai poate suferi... Ş-apoi, oricum ar fi, acest om care mi-a aruncat insulte în faţă, este acela care, după ce a pierdut 40.000 pentru tatăl meu, apoi s-a îngrijit de mama mea săracă şi de copilăria mea... Sunt dator acestui om !...

STROE : Dar eşti plătit de acest îngîmfat... Averea boierului mic la suflet este restabilită prin stăruinţa, prin munca, prin zelul şi devotamentul tău !

CONRAD : Da, însă îmi mai rămîne o datorie de împlinit şi voi pleca mulţumit că am plătit prin muncă, sacrificii şi suferinţe, binele ce ne-a făcut. Da ! l-am furat !..." etc.

Alte modificări notabile în manuscrisul II nu sînt, decît doar specificarea, la un moment dat, despre Conrad : „...plîngînd de turbare"

mele de dezgust şi descuragiare !... Ea !... Ea !... pe care D-zeu a lăsat-o ca să fiu printr-însa fericit şi nenorocit totdeodată !... *(Ia portretul şi-l priveşte. Tăcere lungă.)* *

SCENA VIII-a

Aceiaşi, MARIA

Apare îmbrăcată în amazoană ; surprinde pe Conrad cu portretul în mînă.

MARIA *(fără a ridica ochii în faţa lui)* : Este dar adevărat ! Pleci mîine, d-le Conrad ?

CONRAD *(cu timiditate)* : Da, d-şoară, şi am venit tocmai pentru aceasta. **

MARIA : Dar cine s-ar fi aşteptat la o plecare atîta de grabnică !

CONRAD : Afaceri de familie mă silesc să mă-ntorc în Franţa. Plec chiar mîine.

MARIA *(cu o nuanţă de amărăciune)* : A !... D-le Conrad, credeam că vei sta cel puţin să fii faţă la nunta mea ! ***

CONRAD : Îmi pare rău din suflet, d-şoară... dar, crede-mă, lipsa mea nu vă va-mpiedica deloc de a fi fericită...

STROE *(aparte)* : D-zeu ştie !

MARIA *(rîzînd)* : Fericită !... Sunt fericiri, d-le Conrad *(cu agitaţiune febrilă, muşcîndu-şi batista)*, pe cari le plătim prea scump. Oh !... negreşit, sunt foarte puţine femei atît de mulţumite de soarta lor, ca mine !... *(Trece între dînşii.)* Ştiţi că noi, femeile, suntem numai aceea ce ne faceţi să fim... Suntem bune, negreşit, fiindcă şi d-voas-

---

* În dreptul finalului tiradei, marcat pe manuscrisul I, cu două linii verticale, Duiliu Zamfirescu notează : „Se lungeşte aci — pledoarie amoroasă". Însă în forma finală a aceleeaşi replici, în manuscrisul II, ea e transcrisă aidoma — deci observaţia marginală, deşi caligrafiată de el, nu e opinia sa, ci a vreunui lector, poate din Comitetul teatral.

** Modificare, cu creionul, a lui Duiliu Zamfirescu, pe manuscrisul I : „Da, d-şoară, şi venisem tocmai să-mi iau rămas bun". Figurează întocmai în manuscrisul II.

*** Adaos cu creionul negru, al lui Duiliu Zamfirescu, pe manuscrisul I : „Credeam că te interesează mai mult soarta mea". Reluată în manuscrisul II, care, în acest punct, notează intenţia iniţială a unui detaliu de joc scenic : „Conrad face o mişcare repede prin care comprimă o durere la animă".

tră sunteți buni; avem simțul fericirii, pe care o găsim în datorie... Oh! desigur! Viața noastră este oglinda sufletului d-voastră: cînd el e mare, noi suntem bune; cînd e mic, mici și rele suntem și noi. (*Rizînd cu hohot.*) Fericire!... Unde este ea? În care lume se ascunde? În ce o aflăm noi*, aceste sărmane creaturi slabe, supuse neîncetat la legile ce d-voastră ne impuneți?... (*Cu un rîs silit.*) Fericire!... Da, fără îndoială, voi fi fericită... mintea și inima mea se-neacă de fericire. (*Ca mai sus.*) Ce vorbe mari pentru o minte ca a mea!...

CONRAD (*confuz*): Dar... d-șoară... d-ta...

MARIA: Fericită, negreșit! lumea întreagă este a mea! Voi alerga la baluri, la curse, la palat. Voi fi pretutindenea unde va fi serbare și nebunie! iar povara luxului și a bogăției mele îmi va părea ușoară!... Voi fi privită cu gelozie de celelalte femei! Voi fi admirată, da, admirată!... înecată sub flori!... Strălucind de diamante!... Bogată!... Fericită!... (*Ajunsă la o mare excitațiune nervoasă, voiește să rîdă încă, dar o podidesc lacrimile.*) Lumea! Lumea întreagă va fi a mea!... (*Iese cu precipitare.*)

SCENA IX-a

CONRAD, STROE

Amîndoi rămîn într-o lungă tăcere.

STROE (*foarte emoționat*): Sărmana copilă! cît trebuie să sufere!

CONRAD (*zdrobit*): Suferă... Dar, oare, eu nu sufăr?

---

* Replica ia alt curs în manuscrisul II:

„În ce o aflăm noi? în orgoliul d-voastră nemăsurat, care vă face a înăbuși o fericire, ca și o nenorocire? Noi nu știm, nici nu calculăm ceea ce ne păstrează viitorul, în noi nici un calcul nu stinge durerea sau bucuria! sufletul nostru se deschide simplu și sincer ca și o floare, pentru că nici orgoliul, nici ura nu-l poate năbuși!

CONRAD (*exasperat*): Dar!... Domnișoară... D-ta...

MARIA (*repede*): O! nu, nu, ghiața nu arde... ea... înghiață!... omoară... Și nici nu ne putem apăra, [noi suntem niște sărmane creaturi slabe]. Suntem supuse neîncetat la legile..." etc.

În rest, o singură replică neutră, un „dar" confuz al lui Conrad, urmat însă de notația scenică: „*Comprimînd cu mîna repede o durere lăuntrică*".

STROE (*aprins*): Ei! dar tu ești orb! Nu vezi, nu simți că această sărmană creatură te iubește ca pe un D-zeu?

CONRAD (*șezînd pe un scaun*): Ah! ești fără milă!... Atunci nu-nțelegi nimic! Privește-mă, eu n-o iubesc?...

STROE: Ei, dar... de ce-ți impui și ție și ei această situațiune nenorocită de dramă, și nu te duci s-o ceri la părinți, ca orice om care iubește. Cred că o meriți, căci ai dobîndit-o printr-un devotament fără margini.

CONRAD (*dînd din cap*): Dar bine, n-ai înțeles încă dureroasa situațiune în care mă găsesc? Adu-ți aminte că mă aflu aici sub un nume străin, venit să refac averea lui Luchianu, și sub nici un cuvînt nu mi-ar fi iertat să aspir la mîna Mariei, fără a fi îndată acuzat de calcul meschin și de lipsă de caracter.

STROE: Ei! poziția, ce-i drept, e grea...

CONRAD: Dac-aș fi știut vreodată că dulcile amintiri ale copilăriei noastre se vor păstra la dînsa atît de viu și vor deștepta în sufletul meu o pasiune atît de adîncă, crede-mă, Stroe, piciorul meu n-ar fi călcat în casa lui Luchianu!

SCENA X-a

Aceiași, LUCA, intră în costum de călărie, purtînd la butonieră rozeta decorației.

STROE (*înaintînd ceremonios*): Respectele mele, nobile domn (*îi strînge mîna*), te felicit.

LUCA: Mă rog, iertați-mă, nu te-nțeleg... despre ce-i vorba?...

STROE: Aida-de! Ce nu-nțelegi!... Cînd ai avut o nespusă grije să agăți semnul chiar pe haina de călărie. Nu știu dacă ai scris ceva asupra îmbunătățirei rasei cavaline.

LUCA: A! *mon cher!* O neghiobie a slugilor și nimic mai mult...

STROE: O neghiobie care-ți vine la socoteală de minune! Ești superb, scumpul meu. (*Către Conrad care stă tăcut la o parte.*) Dar rîzi puțin, ce dracu, nu vezi că și decorație a primit în zestre?

SCENA XI-a

Aceiași, MARIA, în costum de călărie.

LUCA *(cu admirare)*: A!... *(Se apropie de ea și-o ia de mînă.)* Ești încîntătoare!... De o eleganță perfectă!... Mă prinz că amazona d-tale e tăiată în atelierele celebrei Dumonteuil, la Paris.

MARIA: Ești foarte bun, domnule... dar amazona mea e făcută în țară.

LUCA: Atunci toată frumusețea hainei ține de grația celei ce o poartă. *(Avînd aerul de a observa.)* A!... ai plîns, sau eu mă-nșel...

MARIA *(emoționată)*: Eu?... D-le Luca, mi se pare că cunoașteți sentimentele și lacrămile omenești cum cunoașteți și amazonele...

STROE: Sufletul nu se-mbracă după modă, și de aceea d-nu Micronescu nu-i cunoaște atelierile.

MARIA *(întinzînd mîna lui Conrad)*: Pleci!... *(Stăpînindu-și emoțiunea.)* Poate să nu ne mai vedem.

LUCA *(către Stroe și Conrad, fără a fi atins)*: Cum, domnilor? ați fost aicea și n-ați putut opri acești frumoși ochi de a plînge?...

MARIA *(nervoasă)*: Desigur, dacă ai fi fost d-ta de față, ai fi putut să mă-mpiedici de la aceasta.

LUCA *(vesel)*: Va să zică ai plîns?...

MARIA *(cu rîsul silit)*: Ce idee!... Eu să plîng?!... Și pentru ce oare — nu sunt eu fericită, d-le Micronescu?... *(Îi întinde mîna.)* Să mergem. *(Către Stroe.)* Să mergem, domnule Stroe. *(Ies cîtetrei. Maria la brațu lui Luca.)*

SCENA XII-a

CONRAD, singur

Se uită după Maria lung — după aceea cade pe un scaun. Cîteva momente stă cu capul în mînă. Apoi se ridică.

CONRAD *(aducîndu-și aminte)*: „Poate să nu ne mai vedem?..." De ce?...

SCENA XIII-a

CONRAD, D-na LUCHIANU

D-na LUCHIANU *(intră încet. Cînd dă cu ochii de Conrad, vine drept la el și-l ia de mînă)*: Nu m-așteptam să te găsesc aci. Mă ierți că-ți tulbur liniștea... Veneam să văz pe Maria în amazonă. Adevărat e că pleci?

CONRAD: Da, doamnă.

D-na LUCHIANU: De ce, domnule Conrad?... Îmi iau libertatea să te-ntreb, fără nici un drept... Desigur, trebuie să ai o cauză puternică care să te fi hotărît a ne părăsi, căci altfel, crede-mă, în casa noastră ești iubit de toți; d-nu Luchianu te respectă și-ți poartă recunoștință...

CONRAD *(cu amărăciune)*: Recunoștință!... *(Repede.)* Da, doamnă... dar...

D-na LUCHIANU: ...eu am pentru d-ta o adevărată prietenie — țăranii te iubesc...

CONRAD: Sunt trist că plec, d-nă — dar interesele familiei mele mă recheamă în Franța.

D-na LUCHIANU: Ai părinți, ai rude?

CONRAD: Despre părinți abia mi-aduc aminte. Rude... da, am... Am și nu am.

D-na LUCHIANU *(zîmbind — cu bunătate)*: D-le Conrad, iartă-mă, eu mă cam îndoiesc de interesele d-tale de familie. Cred mai mult că te-a apucat dorul de țară... vreun colț de pămînt retras, unde-ți ascunzi afecțiunile sincere și adevărate, ce fiecare om păstrează în inima lui.

CONRAD *(voind să protesteze)*: Credeți-mă...

D-na LUCHIANU *(întrerupîndu-l)*: Nu mai protesta. Dacă așa este, eu nu pot și nici nu trebuie să te-mpiedic de a fi fericit. *(Cu melancolie.)* O! Așa de rar ni se-ntîmplă lucrul acesta, că dacă e putință să-l avem o dată în viața noastră, am fi criminali către noi înșine lăsîndu-l să treacă.

CONRAD: Nu e cazul meu, vă rog să credeți.

D-na LUCHIANU: Oricum ar fi, rugămintele noastre, de vor fi auzite, vei fi fericit, căci ești o nobilă inimă: îți datorim astăzi, toată pozițiunea noastră pierdută...

CONRAD: Vă mulțumesc, doamnă, sunteți foarte bună...

SCENA XIV-a

Aceiaşi, SOTIR, ELENA. Elena intră aducînd de braţ pe Sotir

ELENA: Vi-l aduc să vedeţi ce raritate de socru!... A! Maria nu e aici?... A comandat un nou transport de cadouri la Paris...

SOTIR: Cuconiţă Eleno* da' zău! după onorurile ce ne face guvernu, ar trebui să dăm şi mai multe cadouri.

---

* Replicile merg altfel în manuscrisul II, pînă la sfîrşitul scenei, înlocuind sau intercalînd replici şi situaţii din fosta scenă XI a manuscrisului I, după cum urmează:

„SOTIR: Cuconiţă Eleno... După părerea mea, darurile date cu rost şi la vremea lor nu sunt parale pierdute.

D-na LUCHIANU: Ce fel? adevărat, cuscre... te-ai făcut risipitor!...

SOTIR (*frecîndu-şi mîinile*): Hei!... Sărut mîna, cuscră... Cînd facem nuntă, barim să se ducă vestea... n-am muncit eu degeaba...

MARIA (*intră în costum de călărie*).

LUCA (*înaintînd*): A!... (*Se apropie de dînsa.*) Eşti încîntătoare!... De o eleganţă perfectă!... Mă prinz că amazoana d-tale e tăiată în atelierele celebrei Dumonteuil la Paris.

SOTIR (*în admiraţie*): Frumos! Frumos dar şi face... Lucru bun nu e scump niciodată.

MARIA (*către Luca*): Eşti foarte bun, d-le, dar amazoana mea e făcută în ţară.

LUCA: Atunci toată frumuseţea hainei ţine de graţia celei ce o poartă. (*Avînd aerul d-a observa.*) A!... ai plîns, sau eu mă-nşel?

MARIA (*emoţionată*): Eu?...

SOTIR (*rîzînd*): S-o fi necăjit, mititica, pînă a-ncercat tualetele... Asta e necazul fetelor... ce grijă au ele, drăguţele.

MARIA (*lui Luca*): D-le Luca, mi se pare că cunoşti sentimentele şi lacrimile omeneşti...

STROE: Cum cunoaşte şi amazoanele...

SOTIR (*în parte*): Iar?... Dar ce tot are cu băiatul, d-le?

STROE (*lui Sotir*): Sufletul nu se-mbracă după modă şi de-aceea mititelul nu-i cunoaşte atelierele.

SOTIR (*lui Stroe*): Cum vorbeşti în atingeri d-ta, d-le... În mine bate vorba d-tale? (*În parte.*) Hei, dar se cam trece cu gluma.

LUCA: Plezantăm, papa!...

ELENA (*lui Luchianu*): Cum nu, o vom privi din balcon. [De la moartea lui Gogore nu mai ies călare — replică ştearsă.] (*Iese cu d-na Luchianu.*)

MARIA (*întinzînd mîna lui Conrad*): Pleci!... (*Stăpînindu-şi emoţiunea.*) Poate să nu ne mai vedem... Adio!...

LUCA (*înaintînd spre Maria*): D-nu Conrad ştiu că pleacă mîine... Nu mergem, d-şoară?...

MARIA (*dînd braţul lui Stroe*): Da...

SOTIR (*lui Luca*): Ce se tot amestecă?... De ce n-ai luat tu mireasa la braţetă? (*Iese gesticulînd, urmînd pe Luca.*)"

Urmează scena XII-a, manuscrisul I, cu Conrad singur o clipă.

D-na LUCHIANU: Da, cuscre, numai să-ngrijiţi ca aceste cadouri să nu le faceţi şi la Cameră.

CONRAD (*apropiindu-se de d-na Luchianu*): Sărut mîna, doamnă.

D-na LUCHIANU: Te duci?...

CONRAD: Aş mai sta cu plăcere, dar trebuie să isprăvesc nişte socoteli... (*Se închină şi iese.*)

SCENA XV-a*

Aceiaşi, afară de Conrad

SOTIR (*ameninţînd cu degetul în urma lui Conrad*): Te învăţ eu pe d-ta! În sfîrşit, cucoană Lizico, l-am dat pe faţă...

---

* Înainte de această scenă figura, în manuscrisul II, una în întregime nouă, confruntarea între Conrad şi Luchianu (scena XIII).

„CONRAD (*văzînd pe Luchianu, face o mişcare de mînie*): El!

LUCHIANU (*calm*): Stăpîneşte-ţi mînia, d-le... Recunosc că am fost foarte aspru cu d-ta... dar...

CONRAD (*cu demnitate*): D-le, nu am dreptul a-ţi cere d-tale socoteală de asprimea şi nedreptatea insultelor ce mi-ai aruncat în faţă... într-o zi vei înţelege purtarea mea. Socotelile, cred, le-ai cercetat.

LUCHIANU: Însărcinatul meu mi-a adus toate actele, toate comptele şi casa concordă cu arătările d-tale. Dupe cele ce s-au petrecut între noi...

CONRAD: Nu mai pot sta în casa d-tale.

LUCHIANU: Îmi pare rău că m-am lăsat a fi amăgit [cu atîta uşurinţă — cuvinte şterse]... Cunosc pe cel ce a urzit această intrigă, îl voi răsplăti dupe cum merită. (*Scoate un portofoliu din care scoate bilete de bancă.*) Am văzut că remunerariul cuvenit d-tale nu l-ai oprit. (*Numărîndu-i biletele.*) Iată 30.000 fr., la care eşti îndreptăţit pentru doi ani 1/2.

CONRAD (*cu demnitate, luîndu-i*): Vă mulţumesc, d-le. (*Înaintînd spre Luchianu, care voia să se retragă.*) Acum permiteţi-mi a vă înapoia această sumă... (*Pune biletele pe masă.*) Tatăl meu vă datora 40.000 de fr. şi...

LUCHIANU (*nedomirit*): Cum tatăl d-tale?

CONRAD: Mă numesc Alexandru Martinian.

LUCHIANU: D-ta?

CONRAD: Da, d-le. (*Punînd o hîrtie pe masă, pe care a scos-o din sîn*): Iată şi o poliţă pe care o voi plăti negreşit, prin munca mea... Acum sunt plătit de d-ta... [de d-ta care m-ai insultat ca pe cel din urmă dintre lacheii d-tale.]

D-na LUCHIANU : Pe cine ?

ELENA *(repede)* : Pe cine ?

SOTIR : Cum, nu știi ?

D-na LUCHIANU : Eu nu știu nimic.

ELENA : Nici eu.

SOTIR : Vai de noi !... Păi bine, ăsta v-a furat pînă cînd s-a chiaburit, mi-a spus și d-nu Luchianu.

D-na LUCHIANU : Cine ?

SOTIR : Ia, franțuzu ăsta. Vezi bine ! se duce, că e om bogat acuma.

D-na LUCHIANU *(indignată)* : Ce spui, d-le Sotir !... Vorbești lucruri pe care nu le cunoști.

SOTIR : Ce-ți spui eu. V-a mîncat pînă acuma cel puțin... *(se gîndește)* 10.000 de galbeni. Și ceea ce mă miră mai mult este că d-nu Stroe e prietenul lui.

D-na LUCHIANU : Dar noi toți îi suntem prieteni.

SOTIR : Îmi pare rău — dar eu n-am bună părere de cei ce stau în prietenie cu dînsul.

D-na LUCHIANU : E grav ceea ce spui d-ta, și ar fi de dorit să nu mai repeți lucrul acesta și către alții.

SOTIR : Eu am învățat să cunosc pe oameni și îi cîntăresc repede. Acest Conrad e un... șiret și jumătate. V-a furat destul, credeți-mă pe mine.

ELENA *(indignată)* : *Allons donc !...* ești... ești imposibil cu acuzația d-tale.

LUCHIANU *(atins)* : D-le... Alexandre !...

CONRAD : [Acum te întreb pe d-ta : spune-mi, puteam să-ți cer d-tale... tocmai d-tale... socoteală de insulta ce mi-ai aruncat în față ? — replică tăiată cu creion negru]. Ceea ce mă consolează, d-le Luchianu, este că nimic din ceea ce ai bănuit nu mă mai poate atinge.

LUCHIANU : Crede-mă... Recunosc acum...

CONRAD : Ai fi putut impune tăcere oricărui mizerabil clefetitor... dacă ai fi avut destulă credință în mine.

LUCHIANU *(urcînd)* : Aud viind... te rog nici o vorbă din tot ce s-a petrecut între noi... Vreau să știu tot adevărul...

CONRAD : Permiteți-mi a mă retrage. *(Iese prin dreapta în fund.)*

LUCHIANU : Sotir !... O ! acești oameni !... Nu vreau să-l văd. *(Iese prin ușa laterală din stînga.)*"

Urmează scena intrigii lui Sotir în fața d-nei Luchianu.

SOTIR : E, he ! cuconiță ! Am văzut eu mulți d-ăștia, călugări cu dracu în rasă. Eu știu ce-i paraua. Banul meu e muncit și înnodat de mine ca să se înmulțească, și cînd văd înșelători pe lume mă supără. Crede-mă, cunosc foarte bine treburile... Am destulă experiență...

D-na LUCHIANU : Auzi ce infamie !

ELENA : Mă-ntreb, d-le *(către d-na Luchianu)*, cum îi zice ? — *(aducîndu-și aminte)*, d-le Sotirache, în ce fel de lume ți-ai făcut lunga d-tale experiență, căci eu am fost de față cînd d-nu Conrad a oprit pe d-nu Luchianu de a-și vinde moșia, plătind datoriile cu economiile ce făcuse.

SOTIR *(fără a-și pierde cumpătul)* : Asta o făcea ca să-i spoiască ochii și mai mult.

ELENA *(depărtîndu-se)* : *C'est une infamie !* *(Se-ntoarce repede.)* A !... Acuma mi-aduc aminte. Știu, știu. Auzi ?... Ai această ură contra d-lui Conrad, că te-a împiedecat să cumperi moșia !...

SOTIR : Da' de unde o mai scoseși ?...

D-na LUCHIANU *(întrerupîndu-l, îl ia de braț ca să iasă)* : Oricum să fie, e bine să nu mai repeți lucrul acesta. Aidem în grădină s-așteptăm copiii. *

SOTIR *(ieșind)* :... Să mă ferească D-zeu, eu am destule pe capul meu... *(Iese.)*

---

* Pînă aici, replici inversate, cîteva eliminări, cîteva înlocuiri de cuvinte ; de aici încolo, scena e nouă, în manuscrisul II :

„O SERVITOARE *(cu o hîrtie în mînă)* : Cuconiță, a venit două [lăzi] pachete de la București, cu hîrtia asta.

SOTIR *(luînd hîrtia)* : A ! A !... Știu ce este... tot d-ale mele... Mă iertați, vreau să văd de au ajuns în bună stare. *(Le cercetează fără a vedea pe femei cînd iese.)*

ELENA : Auzi infamie !... Conrad hoț !... El, onoarea personificată.

D-na LUCHIANU *(abătută)* : Este un om rău acest d-nu Micronescu !... Crede-mă, Eleno, noi facem o greșeală de a ne înrudi cu acest fel de oameni. Sunt mîhnită pînă în adîncul sufletului, am nevoie de a-mi schimba gîndurile... Iartă-mă !... *(Iese foarte abătută.)*

ELENA *(privind-o ieșind)* : Numai mamă să nu fii !... Sfîntă femeie... și cît trebuie să fi suferit în viața sa ! A ! mor de urît aci... să scriu surorii mele. Plec în voiagiu !... *(Iese.)*"

SCENA XVI-a *

ELENA, mai pe urmă CONRAD

ELENA: Auzi d-ta infamie!... Conrad hoț!... El, onoarea personificată. A! lucrurile acestea te indignează. Eu am să mă hotărăsc să-i spui tot...

CONRAD (*intrînd*): Sunteți singură... Căutam pe d-nu Luchianu... nu s-a-ntors încă?

ELENA: Nu, încă nu s-a-ntors, dar...

CONRAD (*vrînd să iasă*): Mă iertați atunci...

ELENA (*mergînd repede către dînsul*): Nu, nu, tocma dimpotrivă, aș dori să stai un moment, am să-ți vorbesc. Eu sunt foarte ușoară, nu e așa? Mă judeci ca pe un fel de pasăre nebunatecă, la care te uiți cu plăcere, zburînd prin aer, dar n-ai vrea niciodată să o ții în colivie. Spune drept, mă crezi o nebună, nu e așa? Ei bine, te-nșeli. (*Il ia de braț și-l aduce pînă în fața scenei.*) Vei vedea îndată. Spune dacă nu te aștepți acuma la o declarație de amor. (*Conrad vrea să protesteze.*) Protestezi degeaba, toți bărbații sunteți totuna, și poate că d-ta ești mai bun decît toți... De aceea meriți să se intereseze cineva de soarta d-tale.

---

* Înaintea acestei scene, manuscrisul II aduce un amplu monolog — scena XV — al lui Sotir.

„SOTIR (*singur, intră necăjit, crezînd că cele două femei sunt în scenă*): Ei! ce țară e asta? Toată lumea te înșală... închipuiți-vă... A! Nu sunt aci... Dar ce naiba au... Eu cam încep a mă sătura de nazurile boierești... Cocoanele astea se cam uită nu știu cum... Țin fără rușine la veneticul acela de Conrad... Cuscrul meu m-a scos din pepeni cu igomoniconul lui... da' ce?... nu e Constituție?... suntem una și una acum!... Hîm! mi se pare că am făcut mare prostie de m-am încuscrit cu dînșii... Mă iau eu, om în toată firea, după Luca... el, de! o fi... l-a amețit [ciocoaicele] cocoanele cu marafeturile și colachiile lor... Casă e asta?... Nu e mînă de fier... nu e stăpîn aici?!... Unde mai pui și pe obraznicul acela de Stroe, care mereu-și bate joc de băiat... Hîm!... Ei!... poate nu e tîrziu... slavă Domnului, fete sunt destule... [prost ce sunt] Mă ruga pentru fata lui Hagi... Stăncușor... negustori... oameni cu avere nu glumă, zestre 25.000 galbeni... gîndeam și eu să ne ridicăm la obraze... dar m-am fript! Zău, Luca e un... prost... așa o să-i zic... n-a pierit lumea! Ce atîta zor pe el... de m-a zăpăcit și pe mine... Am să vorbesc două vorbe d-lui... cuconului Aleco... vreau să mă lămuresc mai bine... și cu zestrea ce brumă e... nu e lucru limpede! (*Iese.*)"

În continuare e scena cu confruntarea Conrad—Elena, începută în manuscrisul II, sub o zodie de veselie a lui Conrad și de indignare a Elenei împotriva mișeliei lui Sotir, de compătimire pentru d-na Luchianu.

CONRAD (*cu puțină ironie*): A! mă protejați! Sunteți foarte bună!

ELENA: Poți să fii ironic, că eu nu mă supăr. (*Lăsîndu-l de braț, rămîn față în față.*) Am auzit că pleci. E adevărat?

CONRAD: Sunt silit... Afaceri de familie mă recheamă în Franța.

ELENA: Iartă-mă să-ți spui verde că minți. Nu te recheamă nici o afacere, și pleci pentru altă cauză.

CONRAD (*aparte*): Ciudată făptură.

ELENA: Eu am înțeles toate lucrurile. Iubești pe Maria... și pleci pentru insulta teribilă pe care ți-a făcut-o d-nu Luchianu, bănuindu-te că-l înșeli.

CONRAD: Doamnă!...

ELENA: Acesta este adevărul. Pleci din cauza d-lui Luchianu, și d-nu Luchianu a făcut acest lucru neauzit, din cauza d-lui Sotirachi. Îți mărturisesc că pentru mine d-l acesta este o canalie cum rareori ai ocazia să întîlnești.

CONRAD (*vrînd să-l apere*): Dar, doamnă, nu crez să-l cunoașteți...

ELENA (*oprindu-l*): D-ta nu știi că eu am fost față la cea dintîi scenă urzită de acest intrigant. Ți-aduci aminte, acum cîteva zile, cînd se tocmea cu d-nu Luchianu asupra unei moșii, d-ta ai intervenit, declarînd că poți plăti suma pentru care moșia era angajată la Credit, și astfel d-nu Sotirache pierdea cîștigul sigur ce-i da afacerea cu d-nu Luchian.

CONRAD (*aprins*): Cum? Credeți...

ELENA: Nu cred — știu pozitiv, sunt convinsă.

CONRAD: Sotir!

ELENA: Un intrigant, care e în stare să vînză de patru ori pe Cristos, dacă aceasta i-ar da un cîștig de patru ori de mare. Il supărai în calculile lui. A voit să te înlătureze și a reușit.

CONRAD (*cu indignare*): Ce să mă-nlătureze?... M-a dezonorat. Ești sigură că el?...

ELENA: Sunt convinsă. De ce nu rămîi și nu cauți prin toate mijloacele să-i dai pe față infama intrigă?

CONRAD (*cu tristețe*): Degeaba!... Dacă d-nu Luchianu n-a avut destulă credință în mine, încît să-i impuie tăcere acestui mizerabil clevetitor, e dovadă că însuși el nu mă respectă îndestul. E mult mai cuminte să plec. (*Se aude zgomot la ușă. D-nu Luchianu rîde în hohot.*)

ELENA: I-auzi-i, vin.

CONRAD: Mă rog, nici o vorbă din toate aceste, nici chiar către d-na Luchianu.

SCENA XVIII-a*

Aceiaşi, D-na LUCHIANU, SOTIR, D-nu LUCHIANU, SUBPREFECTUL. D-na Luchianu la braţul lui Sotir intră întîi; apoi intră d-nu Luchianu şi subprefectul în haine de vînătoare.

LUCHIANU (*rîzînd*): Va să zică tot dreptate avea Stroe. Unde-i Maria, să vadă isprava d-lui subprefect (*rîzînd*): două prepeliţe! numai două!

SUBPREFECTUL: Credeţi-mă că nu erau, toată fîneaţa aceea e bătută.

LUCHIANU: Ei, Sotirache! tu mai tragi cu puşca? ori a ruginit oţelile.

SOTIR: Ehei! cucoane Aleco, dacă d-nu subprefect ar fi avut oţelele ca ale noastre, nu era să se-ntoarcă numai cu două prepeliţe.

ELENA (*scoţînd o pasăre din geantă — rîde*): Sărmanele, sunt şi berce. (*Către Conrad.*) Ce zici, d-le Conrad? (*Ţine prepeliţa d-un picior în aer.*) Parcă sunt eu cînd sunt îmbrăcată în Water-broof. (*Rîd toţi.*)

SUBPREFECTUL (*către Sotir*): Cît despre oţele, v-asigur că le am foarte bune. Am o puşcă minunată. (*Ia puşca să le-o arate. Toţi s-adună în jurul lui.*) Nu vă temeţi: e descărcată.

ELENA: Prea frumoasă.

LUCHIANU (*rîzînd*): Chiar dacă o fi încărcată tot nu ne temem. Puşca ta e atît de învăţată să dea pe de margine, încît nici din greşeală nu ne poate lovi.

SCENA XVIII-a

Aceiaşi, LUCA

Luca intră cu precipitare; e plin pe o parte de praf; vrea să vorbească şi nu poate.

LUCA: Alergaţi! O mare nenorocire!

TOŢI: Ce e, ce e? (*Luca cade pe un scaun.*)

LUCA: Grăbiţi, pentru D-zeu!

D-na LUCHIANU: Maria!... S-a întîmplat ceva?

LUCA: Îngrozitor!

ELENA: Vorbeşte!

D-na LUCHIANU: Pentru D-zeu, vorbeşte!

LUCA (*ridicîndu-se*): Calul Mariei... (*Emoţionat se opreşte.*)

D-na LUCHIANU: Spune odată!

LUCA: ...s-a dus!... într-o goană sălbatică... spre malul Argeşului...

D-na LUCHIANU (*frîngîndu-şi mîinile*): Şi era calul cel negru, neînvăţat.

---

* Scena aceasta este eliminată de tot în manuscrisul II. În locul ei, se dă spaţiu confruntării Luchianu—Conrad—Sotir, demascării acestuia, din urmă.

„LUCHIANU (*lui Sotir*): Da, d-vtră [descrişi un punct negru] sunteţi o pată în societate!...

SOTIR: Dar, cocoane Aleco!... (*Văzînd pe Conrad.*) A! D-nu e tot aici!... N-a plecat încă!...

CONRAD (*care nu-şi mai poate stăpîni mînia*): Da, tot aicea... pentru ca să [confund] înfierez pe cel mai mare mişel dintre calomniatori!...

SOTIR (*cu îngîmfare*): Ei! ascultă... mie-mi vorbeşti pe tonul acesta?

CONRAD (*aprins*): Calculile tale meschine te stăpînesc ca pe o fiinţă infernală! Dupe ce ai ieşit în calea mea ca un vînt de nenorociri... Dupe ce ai cercat să-mi răpeşti stima tutulor!... Dupe ce mi-ai răpit iubirea şi ai speculat asupra zestrei ca un netrebnic — ai voit a mă şi dezonora!... (*S-apropie de Sotir ameninţător.*) Oh! dacă nu mi-ar fi scîrbă de sîngele tău, te-aş zdrobi ca pe un şarpe!...

SOTIR (*fără a-şi pierde cumpătul*): Te dă înapoi!... Nu am nimic a împărţi cu un om ca tine!...

CONRAD: Un om ca mine!... [A împărţi... Împărţeala şi calculul meschin este dumnezeul tău!...]

SOTIR (*lui Luchianu*): Dar cine este acest om... care cutează să mă necinstească în casa d-tale?

CONRAD: Cine sunt?... Sunt Alexandru Martinian... şi pot vorbi cu fruntea sus... pentru că ştiu astăzi cine este mişelul ce a veştejit onoarea tatălui meu!... (*Arătîndu-i o hîrtie lui Luchianu.*) Se numea Sotir Micronescu acel venetic, care ca [ajutor al tatălui meu] consilier delapidase banii ce au dezonorat pe sărmanul meu tată!... Ah! [D-zeu este drept în răzbunările sale!...] eşti descoperit acum!... Mizerabile!...

SOTIR (*nemaiputîndu-şi stăpîni mînia*): [Ai nebunit!...] A! dar atîta neruşinare!... Dar dacă eşti Alexandru Martinian!... Ioc... eu nu mă tem de fiul unui hoţ!...,

CONRAD (*exasperat*): Ah!... (*Zărind revolverul uitat de doctor pe etajeră, de la dreapta lîngă uşă, îl apucă şi se duce ameninţător către Sotir.*) Viperă... (*Tocmai atunci intră Luca strigînd după ajutor.*)"

Ultima indicaţie scenică e caligrafiată de Duiliu Zamfirescu, adăugată după ce — probabil de către el — a fost şters un final ce se declanşa apropiat de cel din manuscrisul I, care duce la moartea lui Sotir, acesta salvat însă, în versiunea iniţială a manuscrisului II, prin intervenţia lui Luchianu:

„CONRAD: ...mori, dar... (*Armează revolverul, Luchianu se pune între dînşii şi-i paralizează mişcarea de a trage. Conrad, exasperat, aruncă revolverul, Sotir e consternat.*)"

LUCA: Cel negru... Cum am ieşit în marginea satului, n-a fost chip să-l mai stăpînească... Se ducea nebun, peste dealuri, peste văi... Fugea, fugea de-ţi era groază... Voiam să-l ajungem. Strigam din toate puterile... Maria îi lăsase frîul slobod.* Calul meu cade. Am vrut să strig şi n-am putut. Era oribil. S-apropia de mal.

D-na LUCHIANU *(repezindu-se la uşe)*: Maria!... *(Toţi ies cu precipitare dupe dînsa, şi între cei din urmă vrea să iasă şi Luca cu tatăl său. Conrad a rămas într-un colţ al salonului în nemişcare.)*

SCENA XIX-a

LUCA, SOTIR, CONRAD

LUCA *(vrînd să iasă)*: Sărmana Maria. *(E foarte mişcat.)*

SOTIR *(apucîndu-l de mînecă îl opreşte)*: Ei! Ce-i? A murit, a murit! Slavă Domnului, sunt destule fete primprejur... N-a vrut D-zeu să fie cu dînsa, o fi cu alta... nu trebuie să-ţi frîngi mîinele atîta, şi să-ţi faci sînge rău... E Miţa lui Stejăreanu, are 15 mii de galbeni zestre... Slavă Domnului, n-a pierit lumea de dor de fete... *(Luca, fără a-l asculta, se repede şi iese pe uşe.)* Eşti un prost, fătul meu. *(Vrea să iasă şi el.)*

* Din manuscrisul II, pare a rezulta mai clar intenţia sinuciderii —acolo „Maria îi lăsase firul slobod... parcă ar fi voit singură să moară". Însă ea nu moare nici în versiunea manuscrisului II, ci e adusă de Stroe şi doctor, care o susţin, tot „cu hainele în dezordine şi cu voalul plin de sînge".

Iată scena finală, cu totul alta decît în manuscrisul I:

„CONRAD *(c-un ţipăt)*: Moartă! *(La vederea ei voieşte să înainteze, dar nu poate, se învîrteşte ca un om ameţit.)* Moartă!... *(Cade mort.)*

D-na LUCHIANU *(alergînd la Conrad)*: Alexandre!...

MARIA *(alergînd la el)*: Alexandru!... Ah! Alexandru... Sunt eu... *(Cade în genunchi lîngă dînsul.)* Ah!... *(Îi ţine capul în mîini.)*

DOCTORUL *(după ce a pus mîna pe anima lui Alexandru)*: [Un anevrism al cordului.] Nu mai e nimic de sperat... Moartea a fost instantanee.

MARIA *(cu disperare)*: Dar... Ce?... Moare?... Mort!... A!...

STROE: S-a sfîrşit.

SOTIR *(care înaintează spre Luchianu)*: Cuscre... eu...

LUCHIANU *(arătîndu-i uşa cu un gest important)*: Nu-i loc în familiile oneste pentru parveniţi!... *(Pe cînd acesta pleacă fruntea şi iese umilit.)* Sărman copil... Şi ar fi putut fi fericit!...

STROE: Prea tîrziu!...

Fine

CONRAD *(pe care Sotir nu-l băgase de seamă, vine spre dînsul tremurînd)*: Mişelule! *(Sotir se dă cu doi paşi înapoi.)* E cu putinţă să fii atît de mizerabil?! În faţa morţii chiar, calculile tale meschine te stăpînesc ca pe o fiinţă infernală... Mizerabile! După ce m-ai dezonorat; după ce ai înşelat buna-credinţă a unui om onest; după ce ai speculat asupra zestrei ca o canalie; după ce te-ai ales deputat înşelînd pe toată lumea şi necinstind numele şi poziţia pe care o ocupai — eşti speculant, eşti laş pînă şi-n faţa morţii?!... *(Apropiindu-se de Sotir ameninţător; Sotir se retrage.)* A!... Dacă nu mi-ar fi scîrbă de sîngele care îţi curge în vine, te-aş zdrobi ca pe un şarpe!...

SOTIR *(fără a-şi pierde cumpătul)*: Ei! Ia ascultă! Te cam întinzi d-ta. *(Voind să facă un pas către Conrad.)* Te dă înapoi, lichea!... Ce? Crezi că am să mă tem de un... hoţ!* *(Conrad se retrage înapoi, înspăimîntat, uitîndu-se ţintă în ochii lui. Ei se privesc un moment, fără a pronunţa nici un cuvînt. Sotir rupe tăcerea.)* Auzi obrăznicie! *(Făcînd un pas către uşe.)* Vrei să faci pe galantomu! Să aperi pe d-ra Maria! Acuma am cunoscut-o foarte bine şi pe d-ei cine este... neruşinaţi!... *(Conrad se uită cu turbare împrejurul lui şi zărind revolverul uitat de subprefect pe etajera de lîngă uşe, îl apucă şi-l descarcă în pieptul lui Sotir.)*

CONRAD: Cîine!... *(Sotir cade mort. Conrad rămîne cu revolverul în mînă, uitîndu-se la cadavrul lui Sotir. După aceea, înspăimîntat, se retrage cîţiva paşi înapoi.)*

SCENA XX-a

TOŢI

Se aude mai întîi mare zgomot. Uşa se deschide şi intră Maria cu hainele pline de praf, şi cu voalul pătat de sînge

CONRAD: Tu?!... *(Maria se repede cu braţele deschise către Conrad. Toţi ceilalţi stau la uşă fără a fi văzut cadavrul lui Sotir.)*

MARIA: Eşti tu... acuma te cunosc... Stroe mi-a spus totul.

* Elementele acuzaţiilor lui Conrad, adresate aici lui Sotir, sînt folosite în manuscrisul II, în prezenţa lui Luchianu. În manuscrisul I, cineva, probabil Duiliu Zamfirescu, a tăiat cu creionul apostrofa relativă la deputăţie, şi cu dreptate: nu era cazul ca personajul să devină şi în această chestiune justiţiar din principiu faţă de Sotir.

CONRAD (*cu deznădăjduire*): Sunt eu... *Dar e prea tîrziu...* Sunt un omorîtor. (*Arată cu degetul cadavrul lui Sotir.*)

TOȚI: A! Oribil!

LUCA: Tată. (*Se repede către cadavru.*)

SUBPREFECTUL (*înaintînd către Conrad*): În numele legii, te arestez.

CONRAD (*ridicîndu-și fruntea și aruncînd revolverul din mînă*): Mă numesc Alexandru Martinian!

MARIA (*căzînd în genunchi înaintea subprefectului*): D-le!... Aibi îndurare, el nu poate fi un omorîtor.

D-nu LUCHIANU: Nepotul meu!...

MARIA (*ridicîndu-se și mergînd către Luchianu*): Tată, fie-ți milă de dînsu, e nepotu d-tale. El n-a omorît. El nu poate omorî. Zi un cuvînt, te rog...

D-nu LUCHIANU: E prea tîrziu!...

CORTINA CADE

Să urmărim acum, după text, desfășurarea paralelă a piesei *Prea tîrziu*, în cele două versiuni, pentru a distinge și evoluția substanței ei dramatice de la nuvelă către teatru, și de aici către roman.

In principal, noutatea de cea mai mare semnificație a piesei față de nuvela *Jeana* este apariția grupului Micronescu, tată și fiu — Sotir, respectiv, Luca. Deoarece în textul pe care-l reproducem, numele dat de Duiliu Zamfirescu e Micronescu, îl utilizăm tot astfel pentru toată demonstrația noastră. Micronescu-tatăl, Sotir pe numele mic, în ipostaza din roman e chiar Tănase Scatiu, al cărui nume de familie e compus direct din personajul piesei: Sotirescu, românesc, ca și Micronescu, dar cu rădăcină grecească. Nici Micronoff, cum s-a jucat, nu ratează efectul nomenclaturii grecești, deoarece *micron* e de proveniență din arhipelag și înseamnă „foarte mic".

Toată piesa, în varianta a doua, se scrisese la început cu *Micronescu* — ca în prima ei variantă, cea din concurs — în loc de *Micronoff*, inclusiv la distribuție. Corectura Micronescu-Micronoff e făcută, mai peste tot în manuscrisul al doilea, cu cerneala violetă a întregului text, iar scrisul e al lui Vellescu.

Așadar, avem în piesă un Scatiu gata ajuns deputat și tată de familie, ca în romanul *Tănase Scatiu*, nu candidat abia la însurătoare și cu moșia abia încropită, ca în *Viața la țară*.

Ceea ce e necesar să se arate dintru început e că acțiunea piesei e plasată clar în perioada contemporană cu scrierea și jucarea piesei — cum spune autorul în indicațiile de regie: „Acțiunea la țară, în zilele noastre", formulă care se repetă și pe afișul unicei reprezentații.

La redactarea *romanului*, Sotir din *piesă* va fi proiectat în urmă cu aproximativ 15 ani, în perioada imediat următoare răsturnării lui Cuza, adică, în *Viața la țară*, prin 1868—69, și 5—6 ani ulterior — deci cam 1874 — în *Tănase Scatiu*. Spațiul dintre acțiunile celor două romane îi e de ajuns personajului să străbată drumul de la situația lui Scatiu, neistorisită în piesă, la aceea a lui Sotir.

Romanul se însărcinează, așadar, să urmărească *procesul devenirii* Scatiilor de primă generație, în timp ce piesa îi surprindea pe aceștia într-un stadiu de relativ triumf și de stabilitate a categoriei.

Tînăr, Scatiu are nevoie *în roman* de nevastă și de urmași, problemă depășită în piesă, unde el își însoară *fiul*, aspirant la cultură și la fată din nobilime, aceasta reprezentînd acum o altă etapă din aristocrația liberală, brătinisetă — cea a banului dobîndit *prin moștenire* — in timp ce moșierul Luchianu întruchipează boierimea de sînge, totuși nu de prea veche proveniență, dar nici ciocoi. Cei doi Micronești sînt, cum va spune scriitorul ceva mai tîrziu, acea „lume aproape nouă: lumea arendașilor", ridicată „pe temeliile unei idei politico-sociale a răposatului Brătianu". La început, spune Duiliu Zamfirescu, aceștia sînt „disculți, și prin urmare liberali", apoi, pe măsură ce-și măresc averile, ei „devin conservatori" (Scris. către Titu Maiorescu, din 21 mai 1890).

Procesul acesta e mult mai bine și mai explicit consemnat în piesă decît în roman. Căsătoria cu fata moșierului poate fi interpretată ca un act de conservatorism, la fel participarea la politică — dar cameleonismul politic al lui Scatiu, trecerea lui dintr-un partid în altul, era un apanaj al burgheziei proaspete și nu al clasei boierești, care putea fi „liberală" în gîndire, ca Sașa Comăneșteanu, Matei Damian sau Mihai Comăneșteanu — „liberală" în sensul că deschisă înnoirilor, progresului — dar nu versatilă, nici instabilă.

Tot Duiliu Zamfirescu promite în 1895 o răfuială necruțătoare cu „pîrliții de arendași, ajunși bogați, deveniți factori politici, falși în întîia și a doua generație" (Scris. către Titu Maiorescu, din 9/21 iunie 1895). Romanul *Tănase Scatiu* execută numai „întîia generație"; piesa *Prea tîrziu* o face și cu a doua, prin Luca, fiul lui Sotir, veleitarul cu rudimente de învățătură, dar, ca fecior de bani gata, rămas la stadiul ridicolului, spre deosebire de noblețea spirituală autentică a Mariei Luchianu — ținta lui matrimonială — a lui Stroe, rezoneurul piesei, tînăr

tobă de carte, ironic de la înălțimea bagajului său intelectual și, desigur, a averii sale. Avere are și Luca, pe cea paternă, dar el e prost, de aceea tatăl său caută mereu să-l protejeze împotriva „răfuielii" pe care tot mereu i-o rezervă scriitorul, prin Stroe, reală în piesă, la adresa generației a doua de parveniți, numai promisă în roman, unde însăși această generație lipsește.

Însă, proiectînd *în romane* pe Sotir în urmă cu 15 ani față de *piesă*, Duiliu Zamfirescu produce nu numai contaminarea tatălui cu fiul, în personajul unic Scatiu, dar ajunge să contamineze și două epoci: cea de la 1883 sau 1884, cînd, ipotetic, se plasează acțiunea piesei — sau anterior cu un an-doi, însă avînd o problematică acum continuă pentru întreaga epocă postbelică — și cea *dinainte de 1877*, sau, mai exact, cea de îndată după reforma lui Cuza de la 1864. Tinerețea lui Scatiu, pe la 1868, nu cunoștea răscoalele, pe care însă maturitatea lui Sotir, la 1883—1884, începea să le cunoască, dovadă ridicarea țăranilor de la Bordeni-Scorțeni împotriva Scatiului local, în august 1883, în legătură cu care Duiliu Zamfirescu va face anchete, va scrie reportaje, va asista la proces etc.

Au loc, așadar, contaminări și suprapuneri între personaje și acțiuni literare, dar și între epoci social-politice cu problematică diferită. Trecerea anilor a netezit pentru noi, cei de azi, deosebirile dintre perioadele dinainte de 1877 și de după, astfel că unele anacronisme și inadvertențe pe care le semnalam în romane (vezi *Notele și comentariile* la vol. II al prezentei ediții) trec neobservate. De pildă, în epoca piesei *Prea tîrziu*, la 1883—1884, se putea vorbi despre faptul că un politician de duzină ca deputatul Sotir trece de la conservatori la liberali și apoi la junimiști — nu și în perioada deputăției lui Scatiu, la 1874, cînd partidul junimist încă nu exista! La fel, Dinu Murgulet nu putea vorbi, la 1868—1869, cînd se petrece, logic, *Viața la țară*, despre „agenții străini", desigur socialiști, care îndemnau pe țărani la răzmeriță — pentru simplul motiv că la noi acțiunile socialiste la sate încep după războiul de la 1877; Sotir însă îl putea acuza, în piesa *Prea tîrziu*, pe Alexandru-Conrad de agitație (chiar de esență socialistă) între țărani, căci aceasta era începută la 1883—1884.

Toate cele de mai sus le spunem pentru a sublinia că materialul de fapte ale piesei, din ordinea social-politică, e cel care determină în roman inadvertențele menționate, întrucît autorul a operat o simplă translație de material epic, fără suficiente preocupări de a diferenția în roman epocile.

Sub raportul strict literar, lucrul era, firește, cu putință; sub acela al strictei fidelități documentare, apare eroarea, nu esențială pentru atmosfera cărții, dar foarte elocventă pentru noi în latura clarificării procesului de elaborare, a genezei romanului.

În mod necesar, *piesa* are mai multe personaje decît *nuvela*, care se reduce, practic, la întîlnirile lui Constantin Leon — sub travestiul său Conrad Leon — și ale eroinei, Jeana.

În piesă, conflictul acesta amoros, din seria iubirilor înfrînte ale lui Duiliu Zamfirescu, nemărturisite și de aceea zdrobite, e nu numai dublat, dar e și surclasat de acela al raporturilor Luchianu-Sotir-Conrad. Conrad-Alexandru Martinian ocupă, cum se vede, locul prim al piesei, el e cel care va trezi pe moșierul orbit, va demasca pe parvenitul necinstit, va redresa moșia, va face să prospere țăranii. Chiar în domeniul personal el are marea satisfacție a răzbunării prin acte de binefacere, prin acțiuni sociale, i se restabilește demnitatea, munca i se prețuiește, metodele lui triumfă. Moartea lui, în versiunea finală a piesei, nu e un eșec, cum nu era un eșec actul justițiar din prima versiune: uciderea lui Sotir. Singurul lui eșec e în sfera iubirii, temă oarecum personală a scriitorului. În finalul piesei, versiunea primă, pe o filă liberă există două mențiuni oarecum ciudate ale lui Vellescu: una, cu cerneală violetă e următoarea: „Sunt fericiri care omoară!... (Conrad să moară de fericire)". De unde deducem că în mintea celor doi coautori a existat la un moment dat ideea ca, în final, cînd Alexandru-Conrad se convinge că Maria a fost salvată, că ea îi cade în brațe — el să moară de fericire că ea n-a murit, l-a recunoscut și-l iubește. Boala de inimă tot trebuia deci introdusă.

A doua notă e: „Cînd amorul este o nebunie sublimă, (apoi)... este o... prostie" — ceea ce poate fi o aluzie la sensul obstinației lui Alexandru-Conrad în eroarea de a nu-și declara identitatea și iubirea, nici atunci cînd totul se clarifică. Orgoliul lui sau simțul onoarei, demnitatea, duc prea departe un comportament care șochează, care a fost criticat de presă și, de fapt, nici în termenii epocii, nici azi, nu-l putem explica decît prin romantismul perimat al scriitorului, de la cei 25 de ani ai săi.

În piesă intriga se extinde apoi prin existența celor doi tineri adversari, din generația lui Conrad: Stroe și Luca. Apare și trinitatea feminină Maria-Elena-d-na Luchianu. Piesa devine frescă socială, din dramă intimă cum era nuvela, ea are conflicte numeroase și, în general, bine articulate între ele. Sfera manifestărilor cu cea mai mare pondere

în piesă aparține raporturilor sociale; însă dramele eroilor, declanșate mereu în zonele *intime*, sînt potențate, duse la apogeu, de relațiile lor *sociale*, în timp ce acestea rămîn să guverneze determinările generale ale lumii care evoluează în piesă. Absolvent al Școalei de la Grignan (sediul Școalei Naționale franceze de Agricultură și în prezent), Conrad face minuni de spirit gospodăresc, unind rutina cu știința, și salvează în trei ani de la ruină două moșii, prin agricultură luminată — soluție pe care epoca o rîvnea și o predica, veștejind absenteismul noii generații de boieri. Spre deosebire, deci, de Eugeniu Soleanu din romanul apropiat, *In fața vieții* (1884), Alexandru-Conrad va aparține categoriei din care vor face parte viitorii Matei Damian și Mihai Comăneșteanu. El își asigurase o bună pregătire teoretică în cultivarea pămîntului, pe care Sașa o deprinsese din instinct și din practică.

Ne aflăm deci, cu Alexandru-Conrad, și la Luchieni-Viforeni, în situația lui Dinu Murguleț de la Ciulnițel, dar ruina acestuia provine din faptul că e om foarte cumsecade, pe cîtă vreme a lui Luchianu e din cauza... dezordinei de pe moșie.

Teza scriitorului, care va deveni apoi centrală și în *Viața la țară*, e că numai o plugărie bine condusă, după principiile moderne, adaptate situațiilor existente după reforma lui Cuza, poate salva marea proprietate de a ajunge pe mîinile foștilor vechili și arendași. Alexandru, devenit Conrad, salvează pe un Dinu Murguleț în ipostaza de politician și fanfaron — în timp ce, vom înțelege numaidecît, Sotir face o agricultură tot profitabilă, însă pe căi necinstite, storcînd și pămîntul și pe truditorii lui, cum va face Tănase Sotirescu (Scatiu) în cele două romane din ciclul Comăneștenilor.

Se înfruntă două tipuri de prezențe în perimetrul vieții cîmpenești (în afara aceleia țărănești): a cultivatorului luminat, prin Conrad — care nu e moșier el însuși, dar procedează cu devotamentul stăpînului pentru ogorul propriu — și a stăpînitorului hulpav de avere, fără scrupule. Simpatia scriitorului e, neîndoielnic, de partea primului, în piesă și în viitoarele romane. Luchianu e profitor sau victimă — însă la fel de inconștient — după cum se bizuie pe primul sau pe al doilea. Aceasta e tema *socială* a piesei — după cum se vede, fundamentală în epocă și păstrată integral în *Viața la țară*.

Conflictul care-l macină pe Alexandru-Conrad sub raportul dragostei nemărturisite pentru Maria, se înscrie în toată seria de atari iubiri sfărîmate, inaugurate de scriitorul însuși, cu Eliza Ioanid, în 1880 (vezi cap. *Episodul Hîrșova* din prefața acestei ediții, vol. II, p. XV—XVIII), și continuat pînă la ciclul Comăneștenilor. Acest conflict devine în chip

specific tragic, prin datoria de onoare a lui Alexandru-Conrad, așa cum va demonstra și Duiliu Zamfirescu însuși în scrisoarea sa către Racovitză-Sphinx, intercalată în cronica acestuia, și cum o spune clar eroul: el vrea să nu se creadă că a venit în casa Luchienilor pentru a se face iubit de către Maria, în postura unui vînător de zestre; Luchianu îl disprețuia oricum și, dacă l-ar fi identificat, dacă i-ar mai fi intuit și dragostea pentru Maria — pe care i-o face cunoscută Sotir în actul II (dar scena, transcrisă în versiunea a doua, e tăiată mai apoi) — l-ar fi gonit, punîndu-l în imposibilitate de a se revanșa, de a-și plăti datoria de onoare la care se simțea obligat. De fapt, acest amănunt e cel care-l irită pe moșier, cînd îl află, și-l face să fie grobian cu administratorul său!

Argumentarea e logică și mai aproape de termenii epocii — încă romantică — decît viziunea lui Sphinx. Acesta, mai realist, ar fi voit soluții practice — un fel de contract cu Luchianu pentru răscumpărarea onoarei: succesul afacerii ar fi atras încrederea moșierului, care n-ar mai fi avut rezerve la dragostea tinerilor etc.

Revendicîndu-și din plin dreptul de a face politică profesionistă, trecînd dezinvolt dintr-un partid în altul, alegîndu-se deputat, Sotir o face sub cuvînt că „suntem un regim liberal, toți suntem datori a ne ocupa de soarta țării" — așadar exact teza de peste șapte ani a scriitorului despre „pîrliții de arendășei", deveniți bogați și ajunși prin aceasta „factori politici".

Stroe va lovi direct în Sotir, care „face politică negustorească, pozitivă... Politica d-sale e pornită sau din interes, sau din frică", dar Luchianu va crede în el căci „orice vei zice, d-nu Micronescu a ieșit din popor" — deci tocmai iluzia sau eroarea lui Matei Damian de mai tîrziu, care-l admite pe Scatiu pentru că „e muncitor", „ridicat de jos", e și eroarea Sașei, amuzată — cu superioritate — de grosolăniile fostului arendaș, ca Stroe și Elena de ale lui Luca. Pe astfel de temelii, poleite bine cu lustrul averii, parvenitul urcă neted și Damian îl va salva pe Scatiu — cu sentimentul solidarității de proprietar — împotriva țăranilor răsculați, deși îl condamnă ca individ.

Solidaritatea averii operează și la Luchianu, care-l saltă inconștient pe Sotir la demnități politice, dar e necruțător față de Stroe, pe care-l acuză de logomahie — demagogie — ca pe toți deputații-advocați.

Eroarea lui Luchianu — care, în romane, nu va avea un personaj echivalent — este convingere la el și la clasa lui. Fanfaronada merge pînă la negarea propriilor interese, amestecate cu un fel de noblețe superioară a clasei „naționale": moșierul îl săltase și pe un alt spoliator

de aceeași speță cu Sotir, fost administrator al lui de moșie, înaintea lui Alexandru-Conrad — îl făcuse subprefect, împotriva chiar a ministrului. Eroare e un fel de a spune: de fapt, moșierul socotea că-și consolidează o clientelă recunoscătoare, dobîndind și pentru el faima omului de inimă. Însă totul se întoarce împotriva lui, ducîndu-l la ruină — totul, în afară de corectitudinea lui Alexandru-Conrad, condus de onoare și, nedeclarat, de dragostea pentru Maria — întocmai ca Sașa și Matei, dominați de dragostea pentru pămînt și familie și mînați de iubirea lor reciprocă.

Peisajul vîrstei tinere se profilează în piesă cu cele trei caractere nobile, deși firi diferite: Alexandru (Conrad)-Elena-Stroe, urmînd diagrama din viitorul roman: Matei-Sașa-Mihai, dar cu biografii diferențiate. Ei copleșesc de ironii pe Sotir, mult mai aspru decît o vor face Sașa, Matei și Mihai în *Viața la țară,* dar în același spirit.

Însă treburile își urmează cursul. Moșierul de baștină și de tradiție — în piesă acuzat direct, în romane salvat de la dezonoare — nu vede, cum nu vede Murguleț, nu vede nici Matei, cum îi încercuiește parvenitul; Luchianu se leagănă în iluzia că „pentru asta am stăruit atîta la alegeri de te-am făcut deputat, trebuie să mergem mînă în mînă" — împotriva tinerilor ca Stroe și a țăranilor, pe care amîndoi îi calomniază la fel și-i disprețuiesc.

În piesă alianța proiectată nu se va mai consolida *și* prin căsătoria Mariei cu Luca, ba chiar se va desființa, odată cu spulberarea iluziilor matrimoniale — dar în romanele viitoare scriitorul exploatează situația pînă la refuz, căsătorind-o pe Tincuța cu Scatiu, arătîndu-i nenorocirea vieții lîngă bădăranul ei soț, urmărindu-i îmbolnăvirea, moartea ei și a fetiței, tragedia bătrînului tată etc., așadar tot convoiul profețit de Stroe în piesă.

În romane se atribuie eroinei întreaga responsabilitate a mezalianței, rezultată din înșelarea fetei și din atracția mondenă; în piesă, autorul e mai generos cu Maria — prima variantă directă a Tincuței — el o plasează în postura de victimă a părinților, prietenilor și împrejurărilor, și chiar a lui Alexandru-Conrad, cum era cazul cu iubirea lui Duiliu Zamfirescu însuși. Tocmai pentru că nu e singura responsabilă de primejdia căsătoriei cu Luca, ea e salvată de la naufragiu, dar cu prețul pierderii bărbatului iubit — asasin în prima variantă a piesei, mort în a doua. Duiliu Zamfirescu — atribuim numai lui ideea, nu și lui Vellescu, căci acest fel de tramă nefericită este permanentă în opera scriitorului nostru — nu putea gîndi o fericire desăvîrșită în dragoste și, din vina unuia sau

a celuilalt dintre parteneri, catastrofa nu poate fi evitată în scrierile sale din această perioadă.

Trebuie să remarcăm, în actul doi al piesei, că lectura *Monitorului oficial,* în felul scenei din *Noaptea furtunoasă,* cu jupîn Dumitrache, Ipingescu și articolul din *Vocea patriotului naționale,* ne relevă un Sotir aproape analfabet. El zice „logică *cumpărată*", „Înaltă Curte de *compoturi*" — adaosul e ulterior și aparține lui Duiliu Zamfirescu — ca sufragiul lui Ipingescu și „cei ce mănîncă sudoarea poporului". Se vede succesul școalei lui Caragiale, cu care tînărul Duiliu Zamfirescu își va începe acum prietenia.

Ignoranță alături de fanfaronadă — acestea sînt trăsături certe ale lu Sotir-Scatiu, ale parvenitului.

Recunoaștem de pe acum, de la piesă, justificarea aprecierii viitoare a lui Maiorescu despre Scatiu din roman, în 1895: „Ce tipic pentru felul unor oameni din țara noastră e Scatiu! «Zgîrcit și fanfaron în același timp» — asta e și nu numai la «mojici»... Zgîrcit sadea nici nu cred să existe la noi, cum există la englezi, francezi etc. ...Noi suntem o țară de mixturi... Fanfaroni zgîrciți, toți cu inima duioasă..." (Scris. către Duiliu Zamfirescu, din 6/18 nov. 1895). Luchianu e și el fanfaron, „fanfaronul bogat" cum zice Stroe. Dar, în romane, scriitorul duce numai tipul Scatiu, el renunță la prezența moșierului — care poartă responsabilitatea ascensiunii parvenitului — nu mai analizează decît în treacăt vina regimului („Pe temeliile unei idei social-politice a răposatului Brătianu..."; Scris. către Titu Maiorescu, din 21 mai 1891) în promovarea lui și lasă totul asupra categoriei prospere, să spolieze pe moșieri și pe țărani, să ajungă la ranguri.

Romanele sînt populate de scriitor numai de moșieri „buni la suflet" — dinamici sau slabi — procesul clasei nu se face din perspectiva în care el e făcut în *Prea tîrziu,* anume din unghiul vinii de a fi împins pe ciocoi spre putere. O moșierime care-și sapă activ propria groapă avem *în piesă,* și scriitorul — sau cei doi coautori — o trezesc aici să-și repereze, odată cu viciile, și groparul; o moșierime victimă avem *în romane,* și scriitorul se preocupă să-i acopere defectele sau să i le absolve, dar să-i măsoare depozitul de virtuți, capacitatea de sacrificiu pentru cauza națională, așadar tezaurul sufletesc, dacă cel material trece treptat în mîna Scatiilor.

Piesa justifică mult mai clar decît cele două romane ulterioare din ciclul Comăneștenilor, raporturile reale de exploatare între boieri și ciocoi, pe de o parte, și țărani de alta, ea explică și formele spolierii moșierilor de avere, de către parveniții arendași ajunși ciocoi, proprietari. În

romane se va schimba însă obiectul conflictului — nu va mai fi, ca în piesă, domeniul învoielilor agricole, ci se va rămîne la raporturile de stăpînire a pămîntului, unde alianța între moșierul de baștină și țăran — și el de tradiție — se putea stabili încă. Renunțînd la Luchianu și înlocuindu-l în romane cu moșierii „buni", care-și cultivă direct moșiile (Sașa, Matei, Dinu Murguleț), dar nepunîndu-i pe aceștia în raporturi cu țăranii decît prin opoziție cu ciocoiul, și anume în problema stăpînirii pămîntului, scriitorul își ușurează posibilitatea pedagogiei sociale pe care o urmărea. In piesă trece pe primul plan chestiunea cultivării directe, raționale, a pămîntului chiar de stăpîn, dar unul luminat, cu bună știință agricolă — evitîndu-se aici, sau lăsîndu-se într-un fundal comod, chestiunea învoielilor agricole, adică exploatarea.

Plasarea piesei în perioada de după 10 mai 1876 — concret, cîțiva ani după această dată, cît mai stă Alexandru la Paris — explică raporturile moșier-parvenit mai exact decît s-ar crede la o privire de la distanță: Luchianu, aparținînd unei boierimi date cu liberalii, e încă la putere, dar e asediat de Sotir — veritabila clientelă liberală — totuși mai are putere, cu care nu mai face decît să-l salte definitiv pe celălalt în scena politică; Sotir simte pulsul, dar mai simte că guvernul e pe ducă — și, în adevăr, pe la 1880 Brătianu urma să cadă, făcînd loc conservatorilor — și e gata să treacă la noii-veniți în arenă. Situația stilizează în piesă cu abilitate raportul exact de forțe din viața politică reală — situație mai rar întîlnită apoi în romanele lui Duiliu Zamfirescu, unde el va păstra numai sensul larg al faptelor, nu și detaliile, pe care le va încălca adesea — dînd însă cîștig de cauză lui Luchianu, omul tradiției, nu parvenit, ceea ce e un act de pedagogie socială, obișnuită de pe acum la scriitor, realizată prin drama *Prea tîrziu.*

Scatiu nu se va umili niciodată, ca predecesorul său din piesă, nici nu va renunța. Dar între 1883 — cînd se scrie *Prea tîrziu* — și 1892—1894, cînd se zămislește începutul ciclului Comăneștenilor, trecuse un deceniu, autorul convertise totul în dramă — iar dramă, în termenii pedagogiei lui, era ascensiunea socială a Scatiilor — convertise totul în critică socială dusă la limită. Trezirea moșierului în piesă înseamnă, literar vorbind, excluderea lui din viitoarele romane; în numele acestei treziri se declanșează procesul intentat parvenitului Scatiu — și Duiliu Zamfirescu poartă din piesă, către romanele *Viața la țară* și *Tănase Scatiu,* următoarele poziții:

— a lui Alexandru Martinian (Lazăr) — Conrad, multiplicat în Matei și Sașa, mai întîi, dar și în Mihai Comăneșteanu, toți salvați însă

de la finalul tragic al piesei, pentru a marca programul ideologic al scriitorului, pedagogia lui socială;

— a Mariei, convertită în Tincuța, care ispășește vina de a se fi lăsat sedusă de Scatiu, lucru de la care eroina din piesă se salvează în ultima clipă, datorită cultivatorului luminat al pămîntului, Alexandru-Conrad;

— a celor doi Micronești, tatăl și fiul, contopiți în romane într-un singur personaj, croit după tiparul rudimentar al tatălui și fără pospaiul de cultură al fiului, care personaj va sucomba și fizic în romane, pedepsit de țărani, pedepsit și în prima variantă a piesei tot cu moartea, dar de către justițiarul legat cinstit de pămînt;

— în rest, Elena, Stroe, d-na Luchianu — personajele „bune" ale piesei — sînt în romane difuzate în celelalte din categoria lor (Coana Diamandula, Dinu Murguleț, surorile lui Mihai Comăneșteanu, chiar Anna Villara din *In război).*

Singurul care dispare cu totul ca tip e Luchianu, și numai sugestia mult modificată a existenței lui e prelungită sumar în Dinu Murguleț, convertită în imaginea moșierului patriarhal, mai mult răzeș, făcînd plugărie țărănească și condamnînd, ca și predecesorul său, snobismul tinerilor: pentru Murguleț, maxima perdiție e consumul de portocale, cultura e un lux inutil, iar idealul de fericire e situația unui jitar care — îi declară el lui Matei Damian — „e mai fericit decît tine. Are tot ce-i trebuie și nici o grijă".

Această poziție nu e a lui Luchianu. El se află la distanță imensă față de Stan al Neacșii din *Prea tîrziu.* Dinu Murguleț însă e antipodul celuilalt moșier, el e solidar cu truditorul său de pămînt, cu aceeași căldură cu care un țăran ceva mai înlesnit vorbește despre altul aflat cu o treaptă mai jos. In acești termeni, alianța între țăran și Dinu Murguleț, împotriva parvenitului, nu e numai posibilă, dar inerentă; de asemenea, între ei și Sașa, Matei Damian și Mihai Comăneșteanu, tot de partea cealaltă a baricadei decît Scatiu. Insă între Luchianu și ei toți nu poate exista niciodată o alianță propriu-zisă. O probează nu numai Alexandru-Conrad, dar, în măsuri diferite, Stroe, Elena și Maria din *Prea tîrziu.* In programul ideologic al lui Duiliu Zamfirescu, din romanele sale, Luchianu nu se mai integra în nici un fel și a fost părăsit cu totul. Energica Anna Villara din *In război* și Nicolae Milescu nu au nici ei nimic comun cu Luchianu — cel mult administratorul Paraipan de la moșia Annei, „reacționarul drapicos", aduce de departe cu Micronescu-fiul, iubitor de expresii „radicale", însă primitiv în limitele lui

Micronescu-tatăl. Dovadă că tipul Scatiu prolifera mereu — și scriitorul, nimicindu-l la sfîrșitul primei variante a piesei și al unuia din romane, scoțîndu-l din scenă, era totuși conștient că procesul respectiv era departe de a fi încheiat. Abia 1907, pînă la care mai era un deceniu, îi va suna definitiv prohodul. Nu întîmplător, probabil, romanul *Tănase Scatiu*, legat direct de piesa *Prea tîrziu*, cu deosebire în prima ei variantă, se tipărește în volum abia în acel an!

1. La 1883, cînd se scrie piesa, și în ianuarie 1884, cînd ea se joacă, la guvern erau liberalii — însă mari fricțiuni interne făceau să se creadă, încă de la 1880, că guvernul va cădea și îi vor urma conservatorii. Sotir își pregătea o prezență continuă „la putere", făcea, ca mai tîrziu Tănase Scatiu, politică luînd partidele la rînd. De aici acuzarea atît de violentă și, aparent, cam nefondată a lui Stroe, că fostul arendaș face negoț din politică.

2. Termenul *Club*, în sens politic, indica în epocă altceva decît azi — era, am spune, comitetul executiv al partidului. „Clubul tinerimei" poate fi asemuit, în mare, cu conducerea unei fracțiuni oarecum libere din cadrul partidului. Momentul aparținea liberalilor, și Sotir o declară: „Sub un regim liberal, toți suntem datori a ne ocupa de soarta țării!" Aristocratul Luchianu (își declară „aristocrația de naștere") și-ar avea deci mai potrivit loc la conservatori — dar el e guvernamental, deci liberal, prin urmare nu e aristocrat propriu-zis, ci e de proveniență recentă, cum îl și denunță Stroe: „fanfaronul bogat". E din liberalii de proveniență mai veche, „conservatoriști", nu din aristocrația veche, liberalizată.

3. E ciudată această menționare, păstrată întocmai și în manuscrisul II. În epocă nu se discuta o nouă împroprietărire a țăranilor, nici de către liberali și cu atît mai puțin de către conservatori. La ordinea zilei era problema învoielilor agricole. Dar Duiliu Zamfirescu inaugura de pe acum ceea ce avea să dezbată pe larg în *Viața la țară* și *Tănase Scatiu* — problema proprietății pămîntului; aici se distanțau flagrant noii proprietari — foști arendași sau vechili — de țărani și de boierimea de țară tradițională („aristocrația de naștere", spune Luchianu). E obsesia lui Sotir, însă, căci Luchianu îl calmează: „Despre împroprietărire nici idee..." în discuțiile de la Senat.

4. Scăpare semnificativă: numele adevărat al lui Conrad e, în *piesă*, Alexandru Martinian — numele Leon n-a mai apărut în piesă, căci nici un personaj de aici nu se numește astfel. Însă Leon — Constantin Leon — e personajul nuvelei *Jeana*. Dacă transcriitorul l-a scris așa, e desigur pentru că exemplarul princeps al dramatizării — acum pierdut — scris desigur de Duiliu Zamfirescu și după care s-a copiat manuscrisul prim pe care-l avem, păstra numele personajului din nuvelă. Cine putea fi stăpînit de amintirea lui *Leon* — nu de a lui Martinian sau Alexandru — dacă nu Duiliu Zamfirescu? Deci dramatizarea primă a fost a lui — după care s-a făcut transcrierea exemplarului prezentat la concursul teatral.

În manuscrisul II, transcripția e corectă — Stroe vorbește de Alexandru — Alexandru Martinian — și, cînd e nevoie, de Conrad, nu de Constantin Leon.

5. Alexandru-Conrad ține să treacă drept francez — în manuscrisul I, al lui Duiliu Zamfirescu; mai jos — el zice: „în limba românească, care de acum va fi limba mea..." Toate aceste alibiuri sînt menite să întrețină taina în jurul său; totuși, prea ostentative și simpliste, ele sînt eliminate din manuscrisul II, nici chiar transcrise de copistul pus de Vellescu. În acest manuscris II, cineva scrie „limba *mea*" — peste „limba *curat franțuzească*".

6. Referirea e la *Souvenirs d'enfance et de jeunesse* a lui Renan, lucrare apărută în volum chiar în 1883, dar cunoscută, după cum se vede, încă de mai înainte, de autor și de Alexandru-Conrad. Eroina, provincială, era mai puțin la curent cu literatura franceză cea mai nouă și de senzație. Revista care-l publicase pe Renan era *Revue des deux mondes*, cetită încă la Focșani, în familia lui Duiliu Zamfirescu.

7. Roman din ultima perioadă a scriitorului, *Monsieur de Camors* (1867) a oferit lui Duiliu Zamfirescu schema nuvelei — dragostea nemărturisită — atît de asemănătoare propriei întîmplări de dragoste cu Eliza Ioanid-Dănescu.

8. „Rumân imparțial" și el, după cum se vede, ca și Dandanache al lui Caragiale — Luchianu e gata să treacă dintr-un partid în altul. O precizare este indispensabilă: piesa *Prea tîrziu* e scrisă în vara și la începutul toamnei 1883; *Scrisoarea pierdută* e ulterioară, se joacă abia în noiembrie 1884 și se publică în 1885.

9. Se păstrează, în ambele manuscrise, convingerea tuturor personajelor despre Conrad că e francez. Cînd se menționa acest lucru în manuscrisul II — originea franceză prezumată — termenul era eliminat; în acest loc însă e păstrat, pentru a se accentua asupra recentei naturalizări a lui Sotir și profesării de către acesta a unui naționalism ostentativ, care devine, în gura sa, o parodie. E, în formă satirică, aceeași atitudine din articolele lui Eminescu privind „pătura superpusă".

BUCEA SAU CAPAȚÎNĂ

Dacă menționăm aici această lucrare, e numai pentru că ea aparține, ca gen, dramaturgiei — în rest, e o simplă șarjă, de felul ***Muzei de la Bolta-Rece*** a omonimului Mihail Zamphirescu, anterioară cu un deceniu și jumătate. Dacă amploarea materialului e mai restrînsă față de a aceleia — care a slujit întrucîtva de model scriitorului nostru — în schimb construcția lui dramatică e mai adecvată, mai riguroasă față de cerințele dramaturgiei, ***Muza...*** citată fiind numai un fel de „revistă", din familia reușitelor ***Haine vechi*** sau ***Cer cuvîntul***, etaloanele genului în epocă.

Bucea sau căpățînă e o *farsă*, indicația figurează chiar în subtitlu.

Substanța piesei e recoltată din toată tradiția polemicii antihasdeiene din *Convorbiri*, dusă de filologul Vasile Burlă, mai ales, în cadrul căreia disputa în jurul cuvîntului „rață" a rămas faimoasă. Autorul nu mai puțin faimosului ***Magnum Etimologicum*** susținea originea dacă a acestui termen, pe cîtă vreme Burlă i-a dovedit prezența în toate limbile slave. De la o asemănătoare controversă, imaginată de Duiliu Zamfirescu în jurul cuvîntului ***bucea*** sau ***bucșa*** (piesa cunoscută, utilizată la fixarea roții pe osia căruței, în tehnică numită „lagăr"), pleacă și această farsă, cu numeroase aluzii la întîmplări și date reale, care trebuiesc pomenite fie și pe scurt.

În chiar al doilea număr din *Revista nouă* (15 ian. 1888), pe prima pagină apare un articol al lui Hasdeu, intitulat foarte apropiat de farsa lui Duiliu Zamfirescu: *Bucea și căpățînă* — și purtînd un motto din *Hronicul* lui Cantemir: „...puține și vînoase doveade vom aduce, socotind că și ceale multe tot atîta dovedesc, cît și ceaste puține..." Articolul avea, chiar deasupra titlului, cunoscutul desen al lui Delavrancea, ***roata***,

desenată în peniță și reprodusă și de G. Călinescu în monumentala sa *Istorie a literaturii*.

Delavrancea avea o mînă înlesnită pentru desen, și un portret al său, făcut mai mult din imaginație, lui Anton Pann, e cel mai bun pe care-l avem al marelui rapsod. Hasdeu îi reproduce însă *roata*, și aceasta pentru că în articol se aduce vorba de o roată, pe care autorul *Sultănicăi* a desenat-o citind textul — iată logica pe baza căreia desenul apare în fruntea articolului.

Începutul acestuia e următorul (și adaptăm grafia, plină de *scie* în loc de *știe*, *vedé* în loc de *vedea*, etc.) :

„Prietenul meu De la Vrancea are în firea-i, pesemne, de a cugeta în imagini. Cum scrie, se știe ; dar și atunci cînd vorbește, dacă voiți a-l desboboci pe deplin, dați-i un condei, ș-o să-l auziți descriindu-și prin grai ceea ce gîndește, ca și cînd și-ar vedea gîndul trup și suflet denaintea ochilor ; și-n același timp tot trage pe hîrtie linii peste linii, tot picură puncturi peste puncturi, le însoară și le deslînă, le umbrește și le luminează. Într-o seară, vorbeam amîndoi politică, ba nu, vorbeam istorie, dezvoltînd teoria lui Vico despre vecinicul dus și întors („corsi e ricorsi", n.n.) și iarăși dus și întors al întîmplărilor. De la Vrancea zugrăvea o roată. Și așa de aidoma era făcută, încît eu nu m-am putut îndura de a i-o lăsa pe masă, ci am pus-o tiptil în buzunar. Acasă, o mai privii pe gînduri. Nu era tocmai greu de a înțelege asociațiunea de idei care l-a împins de la politică, vreau să zic de la istorie, la roată, căci și bătrînul Miron Costin zicea oarecînd :

Nici voi, lumii înțelepți cu filozofia,
De *roată* hălăduiți..." etc.

Articolul continuă pe acest ton, demonstrînd că „roata" care se învîrtește, duce înainte politica — „eram să zic istoria !" — dar „căruța ar sta bălăbănindu-se pe loc fără spor", dacă n-ar fi la locul ei, între butucul roții și osie, neînsemnata *bucea*.

Toată demonstrația cu „firea" lui Delavrancea și iscusința lui la condei n-ar merita expusă, dacă ea n-ar fi corelativul unei împrejurări anterioare cu cîteva luni, cînd Delavrancea e cel care publică în *Românul* (din 15 iulie 1887) un identic articol madrigalesc, intitulat *Portretul d-lui Hasdeu ;* numărul din iulie-august 1889 al *Revistei noi* îl reproduce — iar *Revista nouă* îl avea pe Hasdeu director și primul redactor era... Delavrancea. (Ceilalți redactori erau : Al. Vlahuță, Victor Bilciurescu, Ion Bianu, I. V. Cosmovci, Victor Crăssescu, Ion Ghica, G. I. Ionescu-Gion, D. D. Racovitză-Sphinx, Th. Speranția și D. A. Sturdza.)

O formație redacțională cu Ion Ghica, patriarhul de la 1848, cu D. A. Sturdza, curînd șef al partidului liberal — iar la 1888 ministru de Culte și Instrucție publică, ba și 12 zile la Finanțe, în ajunul venirii junimiștilor la guvern — era tot ce putea oferi mai „tare" viața literar-gazetărească în tabăra politică liberală. Duiliu Zamfirescu era în cealaltă, junimistă, care triumfa, punînd capăt viziratului brătienist de 11 ani. *Bucea sau căpățînă* este șarja unui om care jubilează, împotriva unui adversar puternic, dar gata să cadă sau căzut. Putem data, astfel, lucrarea, ca fiind în orice caz după 15 ianuarie 1888, cînd apare articolul lui Hasdeu, nu însă după 12 martie, cînd cade guvernul liberal și vin junimiștii la guvern.

Nu — pentru că din această zi începe vîrtejul evenimentelor cînd lui Duiliu Zamfirescu nu-i mai sta gîndul la farse satirice, ci se ocupa de viața politică, unde voia să joace un rol (mai întîi ispitit de direcția Teatrului Național — unde va veni însă Caragiale — și apoi de plecarea în Italia).

Articolul lui Delavrancea din *Românul*, anterior cu șase luni ditirambului lui Hasdeu din *Revista nouă*, pornea de la un portret al acestuia, datorit pictorului G. D. Mirea, și făcea un excurs de biologie în legătură cu originea geniului, trecea la familia Hasdeu, reproducînd informații date de cel elogiat, apoi descria portretul amestecînd mereu datele realității, deci amănuntele fizice ale modelului : „D-l Mirea dar a avut în fața sa un chip a cărei repede înfățișare amintește fără voie fețele voievozilor noștri și dezvoltarea capului, și barba mare și rotundă, și mustățile groase, lungi și pierdute în laturile bărbiei, și nasul mare, și fruntea care se ridică bombîndu-se și să scoboară strîngîndu-se spre tîmple..." etc., etc. Două pagini de atare portret (a se vedea : Delavrancea, *Opere*, 5, ed. îngrijită de Emilia St. Milicescu, E.P.L., 1969, p. 244—248), care se încheie cu următoarea frază : „Adevărul este că d-l Hasdeu are atîta caracter în figură și-atîta viață în ochi, încît eu, unul, mărturisesc că dacă aș fi pictor, mi-aș face o întreagă galerie cu *Hasdeu scriind, Hasdeu citind, Hasdeu glumind, Hasdeu rîzînd, Hasdeu uitîndu-se dupe... o d-nă frumoasă* etc., etc.".

Că totul pornește de aici e clar, de vreme ce între personaje găsim pe „d-nu Hîșdeu" și „portretul lui Barbu", ba chiar figura inițial și „o roată", la care autorul farsei a renunțat în cele din urmă. În rest, personajele sînt : o fată în casă, portretul lui Hunfalvy, un șoarece, o țigancă.

Scena, spune indicația de regie, „se petrece la Arhivele Statului" — unde Hasdeu era în acel moment director.

Existența în piesă a portretului lui Barbu Delavrancea e replica la *Portretul d-lui Hasdeu*, articolul din *Românul*; „doamna frumoasă", după care gazetarului i-ar fi plăcut să-l vadă pe Hasdeu uitîndu-se, e aici în dublu exemplar: fata din casă și țiganca, ambele întruchipînd sursa documentației filologului — căci farsa dezbate o problemă filologică. Iar prezența roții chiar între personaje este legată de „buccà" (așa trebuie accentuat) pe de o parte — manșonul de metal dintre butucul roții și osie — și de „căpățînă", adică de butucul roții, pe de altă parte.

În scena primă, Hasdeu e frămîntat de problema de a afla cum se cheamă gaura roții prin care intră osia. Scena a doua o aduce pe Zoița, fata din casă, „sursa folclorică" a filologului; aceasta e întrebată, cu modelul în față, și declară numaidecît că locașul respectiv se numește buceà (buccea) și vine din latina populară (în adevăr, de aici și vine: buccella înseamnă gură mică, guriță). Lesne se trece de aici la buci-obraji, dar și altă parte, nevăzută a corpului, ascunsă de îmbrăcăminte — și savantul filolog cere fetei, pentru documentație completă, să-i arate bucile!

În scena a treia, în timp ce are loc, în afara vederii spectatorilor presupuși, verificarea vocabulei cerută de filolog, în cameră se desfășoară un dialog între portretul lui Barbu și acela al lui Hunfalvy, cu privire la dicționarul lui Hasdeu.

Hunfalvy Pal, la 1888 avînd 78 de ani (avea să se stingă trei ani mai tîrziu, în 1891), era patriarhul filologiei maghiare, teoretician al surselor fino-ugrice ale limbii poporului său, un Hasdeu al maghiarilor. El a studiat și limba poporului nostru, afirmînd că aceasta s-a format în Balcani și abia pe urmă, prin păstori, a ajuns la nordul Carpaților, în sec. al XIII-lea — deci o teză ca a lui Rössler, Engel etc., combătuți de mult de latiniști.

Convorbirea celor două portrete e însă și ea închinată bucelei și faptului că dicționarul lui Hasdeu se oprea la litera *b* (la cuvîntul *bărbat*). Dacă pentru *b* — spune unul din portrete — vrea cu orice preț să cerceteze bucile fetei... pentru *c*... ce-o mai fi vrînd să cerceteze? Firește, se fac aluzii acide la articolul lui Delavrancea despre portretul făcut de Mirea, la această dată Delavrancea aflîndu-se în conflict cu junimiștii (plecase de la ei în toamna anului 1884, cînd Carp, Maiorescu, Rosetti nu-l susținuseră să candideze la deputăție pe liste liberale — urmare a ostilității lui împotriva legii lui Brătianu privitoare la dotația regală; nici Duiliu Zamfirescu — și tot pentru aceleași motive — nu fusese pus pe liste, dar el nu rupsese relațiile cu junimiștii). Era în stare de conflict latent și cu Duiliu Zamfirescu, căruia îi criticase ironic față de Vlahuță romanul *In fața vieții* (a se vedea poezia *Ca doi plopi...*, ed. prezentă, vol. I, p. 349, și nota, p. 549). Undele de venin din discuția portretelor aveau deci explicații, și farsa *Bucea sau căpățînă* prilejuia o descărcare — în cerc intim — a mai multor acumulări de iritare.

Scena a IV-a ne aduce pe Hasdeu față cu Zoica, fata din casă, pe lîngă care insistă să-și arate bucile — firește, ale obrazului, dar jocul de cuvinte este cel pe care-l exploatează scriitorul.

Neajungînd la acord cu fata și pentru a-și putea scrie totuși articolul pentru *Revistă*, o trimite pe aceasta în stradă să-i aducă o țigancă, pînă la venirea căreia degustă singur, cu satisfacție, o bucată de rahat turcesc (scena a V-a).

Următoarea scenă, a șasea, trebuia să cuprindă inițial discuția cu țiganca, dar e intercalată o nouă discuție între cele două portrete, și abia scena a VII-a ne aduce pe eroina străzii, o îndrăcită de țigancă, pe care, într-o altă cameră, filologul „a giorsăit-o cu o custură știrbă". Controversa filologică e, în sfîrșit, elucidată și Hasdeu se convinge că partenera sa de dispută înțelege că bucile se află „unde de drept". Satisfăcut de concluzie, o plătește pe țigancă și aceasta pleacă, iar el trece la masă, unde scrie versuri pentru revistă, despre „arzoaica" de țigancă, invocînd melancolic bărbăția sa dusă și descriind preocupat bucile — de la bocca = gură. Totul cu formule latinizante sau italienizante: pote, pole, dievoloica, arzoie, înmoie, mole, pre, forte — adică pronunții păstrate aidoma după grafie, fără a se ține seama de accentele, care indicau diftongi: pòte = poate; pòle = poale; dievoloica = diavoloaica; mole = moale; forte = foarte. De asemenea, notele de regie indică insidios pentru actori (!) păstrarea accentului, în vorbirea lui Hasdeu, caracteristic ținutului său de origine.

Mai mult decît lucrare literară, farsa *Bucea sau căpățînă*, cu toate picanteriile și aluziile frizînd adesea trivialul, ne oferă prilejul reînvierii unei pagini de istorie literară, în care sînt angajați trei scriitori deopotrivă mari: Hasdeu, Delavrancea și Duiliu Zamfirescu.

THARGELIA DIN MILET

Așa cum s-a arătat pe larg în nota la poezia *Cîntul Thargeliei* (vol. I al prezentei ediții, p. 497—503), piesa aceasta în versuri, a doua în versuri din dramaturgia lui Duiliu Zamfirescu, se pare că trebuie să o socotim pierdută definitiv — singurul caz de acest fel din literatura scriitorului. Scrisă, sau în orice caz terminată în vara anului 1894 („Thargelia mi-a ținut de urît o vară întreagă... evviva Thargelia!..." ; Scris. către Titu Maiorescu, din 2/14 sept. 1894), piesa — un singur act — e trimisă Junimii, unde nu întrunește adeziuni, în primul rînd se pare că nici pe a lui Maiorescu însuși. Mărturii concrete nu avem, dar e cu putință ca aprecierile să-i fi fost comunicate prin viu grai autorului, în toamna aceluiași an, cînd el se afla în țară și, în principal, la București, după stagiul bruxellez, în preziua reluării postului de la Roma.

Ciudățenia e că, în afară de datele aflate în corespondența cu Maiorescu din 1894 și apoi din 1898, referitoare la piesă, în afară de două scrisori ale lui Ollănescu-Ascanio, una probabil, alta sigur din 1898, și, în afară de *Cîntul Thargeliei*, mica bijuterie erotică, introdusă direct în volumul *Imnuri păgîne*, nu ni se păstrează — sau încă nu s-a descoperit — altă urmă a trecerii prin lume a piesei. Dar ea a fost la Junimea, s-a citit, poate chiar într-un plen sau într-un grup mai larg de frecventatori ai cenaclului, s-a trimis și la Teatrul Național, în 1898, și a fost în discuție pentru apariție în *Literatură și artă română*. La 21 sept./3 oct. 1898, Ollănescu i-o cerea imperios pentru teatru — unde venise director Petre Grădișteanu — cu un entuziasm atît de mare, încît nu ne explicăm ce a putut interveni de nu există nici măcar o mențiune despre ea în procesele-verbale ale Comitetului teatral. „*Thargelia*! exclama Ollănescu. Trimite-mi-o de îndată și ți-o voi pune eu singur în scenă, voi alege interpreta (nu pe Aristizza) și voi face însumi repetițiile cu protagonista fericită de a-ți vorbi versurile pe scenă. Pe Grădișteanu îl ai în buzunar dîndu-i așa ceva de jucat, iar timpul reprezentării, negreșit la sosirea ta în București. Prin urmare, cînd?"

O săptămînă mai tîrziu (28 sept./10 oct. 1898) Maiorescu era înștiințat că luase drumul Naționalului „încercarea de piesă de acum 5 ani... Vom vedea de se poate juca." Nu s-a putut — dar de ce se dă piesei vechimea de 5 ani, cînd erau numai 4? Poate că documentarea pentru ea (Becq de Fouquières — *Aspasie de Milet*, Ernst Curtius — *Griechische Geschichte* în traducere franceză, Ernst Guhl și Wilhelm Koner, *Das Leben der Griechen und Römer nach antiken Bildwerken*, în traducere italiană etc.) începuse în 1893, căci lucrările respective sînt ample și stufoase.

Intr-un 22 noiembrie, probabil cu un an înainte, tot Ollănescu se interesa de „dramaturgia de care-mi vorbeai... ad-o la noi, că ne trebuie și la teatru și la revistă". Deci să nu fie trimisă la *Convorbiri*, de la care grupul Petrașcu-Ollănescu voiau să-l smulgă pe scriitorul nostru (el trimisese acolo *In război*, promis lor inițial, dar solicitat telegrafic de Maiorescu pentru revista Junimii).

După atari pregătiri, ce putea interveni ca piesa nici să nu se joace, nici să nu se publice și nici manuscrisul să nu mai existe? La Național, în Comitetul de lectură, pare să nu fi ajuns. Deci, Ollănescu e cel care n-a predat-o — căci „am trimis-o lui Grădișteanu prin Ollănescu" (Scris. către Titu Maiorescu, din 28 sept./10 oct. 1898).

Să fi fost atît de slabă? Inceputul n-o dovedește, și, pe de altă parte, cunoaștem un număr mare din piesele într-un act care se jucau atunci. E cert că a lui Duiliu Zamfirescu era superioară multora. S-o fi retras scriitorul însuși de la Ollănescu? Și aceasta se poate. După cum sînt posibile și altele, pe care nu le putem bănui. Fapt e că ne-a rămas doar începutul piesei, în două variante, întrucîtva diferite, din care am dat citate concludente în nota amintită, din volumul I al ediției prezente.

Piesa își plasează întîmplările în anul 480 î.e.n., în casa Thargeliei, la Corint. E momentul disputelor, declanșate de năvala perșilor lui Xerxes, dintre cele două partide, cel democratic, avînd în frunte pe Temistocle, care voia să dea lupte pe mare („Mîntuirea Heladei este marea") și cel aristocratic, condus de Aristide, care prefera împotrivirea pe uscat. In cele din urmă lupta s-a dat și pe uscat (Marathon) și pe mare (Salamina), dar piesa nu cuprinde decît un episod premergător

hotărîtoarelor bătălii, anume acela al coagulării forţelor populare, aici reprezentate de Temistocle şi de Thargelia, împotriva celor care — ca Arthmios — voiau să evite lupta, pare-se chiar să trădeze, şi chiar a aristocraţilor care evaluau în felul lor repartiţia forţelor şi preferau lupta terestră.

Arthmios, originar din Zella, nu suporta jugul Atenei — nu pentru că era Atena, dar pentru că cetatea a ajuns să fie condusă de un ilot, Temistocle.

„Dar tatăl lui, Neocles, e nobil", replică Thargelia, solidară prin condiţie cu marele comandant. Arthmios nu acceptă o astfel de nobleţe „turnată-n cîţiva ani / de toţi bastarzii lumii"; el face elogiul aristocraţiei de sînge, într-un fel care seamănă cu viitoarea argumentare a lui Duiliu Zamfirescu din discursul de recepţie la Academie (1909) şi din polemica ulterioară cu *Viaţa românească* şi *Ţara noastră* (Sibiu). Dar în piesă simpatia scriitorului merge direct către Thargelia şi Temistocle, deci către „clasa" viitorilor săi adversari din 1909. Frumoasa curtezană, lipsită de patrie, căci ea e originară din Milet — de unde avea să vină, ceva mai tîrziu, şi Aspasia lui Pericle — e îndrăgostită de Atena, „cetatea eternă" a Greciei, iar ideea de patrie e la ea supremă, deşi eroina, în acel moment, nu avea propriu-zis o patrie.

O poezie a dezrădăcinării ghicim aici, de care Duiliu Zamfirescu însuşi a fost stăpînit întotdeauna, în vremea stagiului roman. Nu mai puţin, e cuprinsă în piesă o insurecţie interioară împotriva aristocraţiei snoabe şi trădătoare, în numele păturilor ridicate mai recent, prin merite. Se considera pe el însuşi de o atare provenienţă. E cumva, în cele din urmă, piesa o conciliere între cele două tabere, a lui Arthmios (în care protagonistul era Aristide, atunci exilat) şi a lui Temistocle, în vederea idealului suprem de salvare a patriei, la care îi îndeamnă deopotrivă frumoasa Thargelia? Poate că în acest sens pleda piesa, şi lucrul a fost înţeles ca o procedare nepotrivită în raporturile dintre cele două partide politice de la noi, ceea ce a dus la eşecul piesei. Însă la astfel de pledoarii lumea nu era prea atentă atunci; *Convorbirile* junimiste îi publicau lui Eminescu, la 1881, *Scrisoarea III*, ucigaş antiliberală, chiar în momentele cînd Brătianu trata unul din cartelurile cu gruparea junimistă, condusă de Carp-Maiorescu. Să bănuim că un astfel de subtext a dus la respingerea piesei, şi la *Convorbiri* şi la *Literatură şi artă română* — unde scriitorul avea mereu vad sigur, ba chiar cele două reviste se concurau în a-l publica — iar apoi şi la teatru, ar fi exagerat. Ar trebui să deducem atunci că partea din piesă pe care n-o

avem era foarte slabă, lipsită de dramatism. Lucrul e puţin probabil, dar, pe de altă parte, piesa fiind în versuri, se putea cel puţin publica drept poezie — dacă nu se reprezenta ca piesă — căci Duiliu Zamfirescu versifica frumos, mărturie stă partea existentă, iar la 1894 el se afla în momentul de vîrf al artei sale poetice.

Nu ştim ce curs lua piesa, căci, într-o variantă din care ni se păstrează, de asemenea, cîteva pagini răzleţe, descoperim intenţia frumoasei milesiene, înrăită acum de condiţia ei de curtezană (jucărie de lux, cum spune ea, „mîngîiere a regilor bătrîni") de a învrăjbi Atena cu Sparta, nu atît ca să facă mai lesnicioasă înfrîngerea ambelor de către perşii năvălitori, cît din simpla patimă a răzbunării, pentru că elenii şi în principal poporul Atenei „în epigrame batjocorit-a dorul / cetăţii mele scumpe". Deci, Thargelia îşi lua, în această variantă, misiuni naţionale, politice; ea contesta şi pe Arthmios, stirpe de Atrid, deci neam de rege, şi pe Temistocle, erou ridicat din popor, şi pe „bardul Simonide", conştiinţă, expresie spirituală a ambilor, nega pe atenieni, într-o mizantropie absolută care, aşa cum reiese dintr-o altă pagină răzleaţă, e de fapt expresia tragică a neputinţei de a-şi găsi ea însăşi personalitatea, fizionomia interioară — este, cum va spune ea aici, „un dor de tine însuţi", mereu neîmplinit şi mereu înveninîndu-i fiinţa.

Nu ştim însă care din aceste direcţii rămîneau să domine ideaţia piesei. Se adunau probabil, la această insurgenţă intimă, în numele oraşului natal, şi dorurile de răzbunare a tinereţii irosite, a iubirii şi frumuseţii jignite, întinată de bărbaţi, poate că intervenea şi conştiinţa îmbătrînirii, a ratării biologice. Să fi fost vreo filtrare mai puţin dibace a vreunei situaţii reale din epocă, de la noi sau din altă ţară, e mai greu de presupus. Duiliu Zamfirescu nu le practica — ceea ce însă nu înseamnă totuşi că nu putea să încerce, fie şi o singură dată, gustul unei atari întreprinderi! Oricum, amărăciunea respingerii la Academie, în 1893, a sancţiunilor ministeriale repetate, cu mutările din 1892 la Atena şi Bruxelles, acestea şi ecoul slab al literaturii sale de pînă atunci — cînd încă nu avea nici *Viaţa la ţară*, nici *Alte orizonturi*, primele mari volume ale perioadei romane — s-au aliat, s-au adunat, să răsune în această piesă tragică, din care nu cunoaştem decît începutul.

Scriitorul îşi arăta în altă scrisoare către Maiorescu „impresia că acţiunea, atît cîtă e, se susţine şi merge repede către sfîrşit. Caracterul Thargeliei, cu multe contraziceri, dar în fond cu nota de generozitate

dominantă (așa cum pare că a fost în realitate — în toate cazurile cum a fost Aspazia), îmi pare că reiese din acțiune.

Istoricește, cred că toate datele sînt exacte. Toate persoanele (afară de sclava Neòtita) au existat, cu rolul lor bine definit. Arthmios fusese exilat din Atena de către Themist, din cauză că încerca să cumpere lumea cu aur de-al perșilor. Timon era în realitate amicul lui Themist. Simonide este poetul timpului.

Știu că datele istorice au o importanță secundară, dar cînd sunt exacte nu strică" (Scris. din 14/26 sept. 1894).

Autenticitatea istorică strictă nu duce la concluzia că toată acțiunea *dramatică* a piesei nu e rodul fanteziei. Dimpotrivă, cursul și semnificațiile date de Duiliu Zamfirescu unor fapte și persoane reale, acestea sînt esențiale — și pe acestea nu le cunoaștem decît atît cît s-a subliniat în însemnările de mai sus. De fapt, pe Timon și Simonide nici nu-i vedem în scenele care ni s-au păstrat, singurii care încep să se profileze sînt Thargelia, Temistocle și Arthmios și, atît cît se poate defini o sclavă — inventată în întregime, element de ecou al eroinei principale — și Neòtita.

Confruntarea cu izvoarele indicate de Duiliu Zamfirescu însuși, pe manuscrisul fragmentului păstrat — cele trei lucrări de Becq de Fouquières, Curtius și Guhl și Koner — nu ne spune nimic în plus despre acțiunea piesei, ci despre cursul real al evenimentelor istorice, care nu știm cum s-a oglindit în versurile lui Duiliu Zamfirescu. Thargelia, cea mai importantă pentru noi, e modelată mai mult după Aspazia lui Pericle, după spusa autorului însuși, decît după propria ei făptură, așa cum ne-a păstrat-o istoria.

Această a treia lucrare dramatică a lui Duiliu Zamfirescu — cele două scenete de mici dimensiuni, *Ce ne-aduce iarna* și *Bucea sau căpățînă*, le socotim ceea ce sînt: simple piese de atelier, cu destinație restrînsă, publicistică sau de salon, în nici un caz urmînd să urce pe scenă — are și ea soarta predecesoarelor: eșecul. Mai mult decît ele însă, *Thargelia din Milet* e și singura dintre lucrările lui Duiliu Zamfirescu definitivată de autor și apoi pierdută.

Dăm, în continuare, textul ei integral, cu variantele păstrate, pentru a consemna, cel puțin într-un capitol de *Note și comentarii*, cele cîteva pagini de teatru versificat, nu prea frecvent în epoca lui Duiliu Zamfirescu.

THARGELIA DIN MILET

Themistocle	Arthmios din Zella
Timon	Thargelia din Milet
Simonide din Ceos	Neòtita (*sclavă*)

În casa Thargeliei, la Corint — Anul 480 a.c.

SCENA I

THARGELIA, NEÒTITA

NEÒTITA

(isprăvind de pus găteala pe capul Thargeliei)

Și de mă mir, stăpînă, de cele ce se zic,
Mă mir, fiindcă-mi pare că prea se zic puține.

THARGELIA

Și ce se zice?

NEÒTITA

Unii găsesc Corintul mic
Și prea mare onoarea de-a te cuprinde-n sine.

THARGELIA

Iar alții?

NEÒTITA

Alții iarăși că chiar Atena nu e
Destul de splendid templu pentru-o așa statue.

THARGELIA

Și-i crezi?

NEÒTITA

Îi cred din suflet.

THARGELIA

Faci rău : acei ce zic
Că pentru mine este Corintul lor prea mic,
Nu-s din Corint ; și nu sunt atenieni acei
Ce-ar face din Atena altar unei femei.
Să sufere altare femeilor ca... mine !
Neòtito, tu nu știi ce simbol maiestos
E pentru ei Atena !...

NEÒTITA

Cum este pentru tine
Miletul...

THARGELIA

Pentru mine, Miletul nu mai este...
Viața trece... Trece viața, trec și eu,
Trec toate.

NEÒTITA

O, stăpînă !...

THARGELIA

E vecinica poveste
Cu lutul și cu focul hrăpit de Prometeu.
(Se uită lung la mare. Rostește încet ca pentru sine.)
Amor, amor,
Încîntător
Sălbatec ca o căprioară,
De ce mă-mbii
Și tu nu vii,
Tu nu mai vii a doua oară ?
(Se scoală.)
Sunt gata ?

NEÒTITA

Da, stăpînă. De-ai pune-n colțul gurei
Un fluture de zîmbet, ai da vieții grai :
Thargelion * e luna surîsului naturei,
Și-n mijlocul naturei ești tu luna lui mai.

* Luna *Thargelion* = mai (notă D. Z.).

Ești albă, ești frumoasă, ești tînără, și ești
Atît de nentrecută în haruri femeiești,
Că de mi-ar da Apollo putere să te cînt
Și-ar coborî toți zeii locașul pe pămînt.

THARGELIA

Mă lingușești, fetițo.
(Îi întinde mîna să i-o sărute.)

NEÒTITA

(plecîndu-se să sărute haina)
Ești dulcea mea stăpînă.

THARGELIA

Ți-am spus că nu se poate.
(Ridicînd-o.)
Sărută-mă pe mînă.

SCENA II

THARGELIA

(ia o liră și se așează în fața mării)
Amor, amor,
Încîntător
Sălbatec ca o căprioară,
De ce mă-mbii
Și tu nu vii,
Și nu mai vii a doua oară ?

De cînd te-ai dus
Toate-au apus
S-a stins întreg surîsul firii ;
Copacii [illegible]
Pe trunchi se frîng,
Se scutură [illegible] trandafirii.

Amor, amor,
Tare mi-i dor
De ochii tăi fugari și tineri,
De-a săruta
Gurița ta,
Copil iubit zeiței Vineri.

Că de-ai veni,
Ți-aș împleti
Un cuib de dezmierdări de soare,
Și-n ciuda ta
Ți-aș anina
Painjeniș pe aripioare.

SCENA III

THARGELIA, ARTHMIOS

Pe cînd Thargelia rostește versurile din urmă, Arthmios se ivește pe terasă, venind de pe mare. El îi face semn să nu se întrerupă. Thargelia sfîrșește versurile rîzînd.

ARTHMIOS

Ce cîntec trist!... Și totuși...

THARGELIA

Și totuși?...

ARTHMIOS

Ce plăcere,
Cînd sufletul iubește și nu poate să spere,
De-a auzi cum cheamă, Thargelia, cu dorul,
Din cele patru vînturi, pe Eros călătorul.

THARGELIA

O, Arthmios, se vede că mintea ta nu-i încă
În cele iubitoare cu din prisos adîncă.
Șezi colea.

(Îi întinde fruntea să i-o sărute. El o sărută din fugă pe umărul gol. Ea-l amenință cu degetul.)

Altă dată să ceri voie...

ARTHMIOS

(întrerupînd-o)

...la timp.
Ce forme minunate!... Thargelio, îți jur
Că peste tot, cît ține Hellada împrejur,
Și peste mări și dealuri, la barbari, și-n Olymp
Și-n Iad — nimic — nici însăși Sirenele din unde
N-au pielița mai albă, nici forme mai rotunde.

(Vrea să se plece să-i sărute umărul din nou.)

Se poate?

THARGELIA

(retrăgîndu-se)

Nu se poate.

ARTHMIOS

Ce inimă de stîncă!...

THARGELIA

De ce?

(Rîzînd.)

Asemeni lucruri se iau, iar nu se cer.
Ți-am spus că nu ai mintea cu din prisos adîncă
În cele-ale iubirei.

ARTHMIOS

(înălțînd din umeri)

Ciudată ești!...

THARGELIA

(idem)

Mister!...

ARTHMIOS

(face cîțiva pași pînă la ușe, apoi vine repede către Thargelia)

Ia spune-mi!... Suntem singuri, da?

THARGELIA

Singuri, singurei.

ARTHMIOS

A fost?

THARGELIA

A fost. Dar cine ? Themistocle sau ei ?

ARTHMIOS

Ei, cine ?

THARGELIA

Antiochos... *(Nehotărîtă.)* Adìmantos, în fine.

ARTHMIOS

Aceştia sunt singuri.

THARGELIA

(mirată)

Adìmantos ?

ARTHMIOS

Vezi bine,
Toţi sunt sătui de jugul Atenei. Toţi ar vrea
S-o vadă-ngenunchiată. Chiar cei ce n-ar putea,
Pe faţă : Sicyonul, Arcadia, Corintul,
Phliontele, Mycena, Elida şi Tiryntul,
Şi poate chiar Megara.

THARGELIA

Dar Sparta ?

ARTHMIOS

Ea, din parte-i,
Ar fi prea bucuroasă : supremaţia Spartei
E vorbă goală. Astăzi Atena face tot,
Sub îmboldirea urei acelui crud ilot...

THARGELIA

(întrerupînd)

Themistocle ?...

ARTHMIOS

Vezi bine.

THARGELIA

Ilot ?!...

ARTHMIOS

Sau fiu de tracă !

THARGELIA

(cu vioiciune)

Dar tatăl lui, Neocles, e nobil.

ARTHMIOS

Nu se-mpacă
Asemenea nobleţe c-un sînge ca al meu,
A cărui începuturi se urcă la Tezeu.
Noi nu primim nobleţea turnată-n cîţiva ani
De toţi bastarzii lumei. Cu ultimii tyrani,
Cu Pisistraţii, cartea de aur s-a închis.
Noi am făcut Atena ! părinţii şi străbunii
Nobleţă. Iar noi astăzi n-avem nimica : unii
Slăbiţi, iar cei puternici, proscrişi. Eu sunt proscris.
Aristide, de-asemeni.

THARGELIA

Şi eu ce pot să fac ?

ARTHMIOS

Tu, dac-ai vrea, poţi multe.

THARGELIA

Eu ?...

ARTHMIOS

Da. Fiul de trac.
E-n mîna ta. El crede în tine, te iubeşte :
Îndeamnă-l să se lase de nebunescul gînd
De-a se lupta cu Xerxes şi-a-i ţine piept orbeşte.
A-i ţine piept noi ! Cine ? Cîţi suntem ? Mai curînd
Sau mai tîrziu, aceeaşi menire ne aşteaptă.
Deosebirea este că dacă ne-îndîrjim
Şi vrem să ne opunem, mînia lui cea dreaptă
Ne va zdrobi ! şi-atuncea, din liberi, o să fim
Schimbaţi în sclavi. Atena, Atena o să fie
Redusă-n praf !...

THARGELIA

Iar altfel, redusă-n satrapie.

ARTHMIOS

(făcînd un pas înapoi)

Thargelio ! tu însăţi ai început să fii
Părtaşe protectoare acestei nebunii !...
Te-a cîştigat tiranul...

THARGELIA

(întrerupîndu-l)

Ba nicidecum.

ARTHMIOS

(continuînd)

...pe tine,
Speranţa noastră !...

THARGELIA

(idem)

Nu e adevărat.

ARTHMIOS

La cine
Să cerem sprijin ?...

THARGELIA

(idem)

Nu e adevărat, îşi spun.
Eu sunt cu voi, cu tine, cu cei ce se supun.
Ioniană — mie, ce-mi pasă cine-nvinge !...
Eu patrie n-am. Mîine ca astăzi, azi ca ieri :
Un lanţ de vicleşuguri, de lacrămi, de plăceri,
Pe care-l duc oriunde. Războiul ce se-ncinge
Mă supără.

ARTHMIOS

Atuncea ?...

THARGELIA

(după o mică pauză)

Dar dacă e s-aleg
Eu, curtizana, moartea poporului întreg,
Sau placida cădere sub jugul satrapiei,
Eu aş alege moartea.

ARTHMIOS

Cuvinte de poet,
Vorbeşti ca Simonide.

THARGELIA

(cu vioiciune)

Ba nicidecum.

ARTHMIOS

Încet,
Încet.

(Ia un scaun şi se aşează lîngă dînsa.)

Şi mai-nainte de-a da vînt poeziei,
Te rog să-mi spui anume oraşul cel supus
Pe care l-au ars perşii — l-au ars sau l-au redus
În satrapie.

THARGELIA

Naxos, Miletul, cîte vrei.

ARTHMIOS

Am zis *supus*. Da, Naxos şi alte două-trei,
Care-au făcut cum face Atena, au fost rase.
Dar cine e duşmanul care-ar primi să lase
Întregi, cetăţi duşmane ?...
Thargelio, eu ştiu
Că lumea zice multe de mine : c-am să fiu
Numit satrap ; că perşii m-au cumpărat cu sume
Enorme ; că sunt gata să-i vînd... dar lumea-i lume.

(Cu căldură.)

Eu nu-s vîndut la nimeni ! Eu sunt atenian
Şi ţelul meu e unul : să scap cetatea.

(Îi ia mîna.)

Spune,
Vrei să m-ajuţi ?...

THARGELIA

Vezi bine. Dar ce să fac ?

ARTHMIOS

Orce condiţii. Aur... Vrei aur ?... Vrei colan
De aur ?

THARGELIA
(cu interes)
A !...

ARTHMIOS
Vrei scule ? Vrei purpură de Tyr ?
Le am aici, în luntre.
(Face un pas către terasă.)

THARGELIA
Da ?...

ARTHMIOS
Da.
(Întorcîndu-se.)
Și am un șir
De boabe mărgărite...
(Le laudă din semne.)

THARGELIA
(cu mai mult interes)
Da ?...

ARTHMIOS
Da.

SCENA IV

THARGELIA, ARTHMIOS, NEÒTITA

NEÒTITA
(intrînd repede)
Stăpînă, vine
Themistocle.

(La auzul acestui nume, Arthmios vrea să fugă. Thargelia îl oprește și, făcîndu-i semn să tacă, îl împinge repede către o cameră vecină, în dreapta. Apoi se așează, ca mai-nainte, luînd lira.)

THARGELIA
Să vie.
(Neòtita iese.)

SCENA V

THARGELIA, THEMISTOCLE

Themistocle intră din stînga și rămîne lîngă ușe în admirare. Thargelia, uitîndu-se la el și zîmbindu-i, zice începutul versurilor :

Amor, amor,
Încîntător
Sălbatec ca o căprioară
De ce mă-mbii
Și tu nu vii ?...

THARGELIA
(lăsînd lira și ducîndu-se spre el)
Ba a venit cu tine.

THEMISTOCLE
(luîndu-i mîinile)
Thargelio, copilă, o blîndă Auroră,
De te-ar fi scris Olympul din picături de lapte
Și ți-ar fi dat Demeter roșeața unei flori
S-ar fi mișcat toți zeii la vestea unei fapte
Atît de strălucite !...
(Ia un scaun și șade lîngă dînsa.)
Iar bieții muritori,
Ce n-au făcut nimica, și totuși te au vie,
Din carne și din suflet, pe tristul lor pămînt,
Ar trebui să-și schimbe tot graiu-n poezie
Ca să ridice glasul să-ți zică un cuvînt.

THARGELIA
Încep să cred : poeții sunt gata.

THEMISTOCLE
(întinzîndu-i o oglindă pe care i-o aduce ca dar)
Ca dovadă
Privește-te...

THARGELIA
(luînd oglinda și admirînd mînerul — o statuetă a Venerei)
Ce lucru frumos !...

THEMISTOCLE

(urmînd)

...și vei vedea
C-am spus numai ce este.

THARGELIA

(cu modestie prefăcută)

Nu-i bine să te vadă
Zeița Aphrodita alăturea cu ea...
Și nici nu-i trebuință : mă știu.

THEMISTOCLE

Și-mi dai dreptate.

THARGELIA

Și da și nu...

THEMISTOCLE

Ce vorbă !...

THARGELIA

De-aș fi o zeitate,
Așa cum zici, și soarta ar sta în mîna mea,
Eu mi-aș schimba destinul.

THEMISTOCLE

Și ce-ai dori ?

THARGELIA

Aș vrea
Să fiu o muritoare cu haruri mai puține,
Dar cu mai multă minte, și cu mai mult noroc ;

(Cu căldură.)

Aș vrea să fiu iubită pururi, din inimă, cu foc ;
Să fug de lumea asta, și singuri, eu și dînsul,
Să dăm un sens vieții din noi !

THEMISTOCLE

Te-neacă plînsul,
Fetițo. Fii cuminte. Tu vrei să fii iubită !...
Da' ești cea mai iubită dintre femei. Tu ești
Slăvită, adorată.

THARGELIA

Asemenea ursită
N-aș vrea-o nici la dușmani... Iubită eu ! — glumești.
Eu sunt o jucărie de lux, ce mișc din mînă,
Rîd, cînt — o mîngîiere a regilor bătrîni.
Și... vrei să-ți spun ? Tu însuți, Themistocle, mă crezi
C-aș fi folositoare ambițiunei tale,
Și astfel ții la mine, mă cînți, vii să mă vezi,
Ba-mi faci și daruri...

THEMISTOCLE

(schimbînd tonul)

Fie ! Ne-am îndrumat pe-o cale
Ca asta — înainte !

(După o pauză.)

Thargelio, tu știi
Că azi sau mîni, Atena, și poate chiar Hellada
Întreagă, vor fi șterse, reduse-n satrapii,
Iar templele cu zeii, Atena Poliada,
Căzute-n mîni de barbari !...
Tu știi, c-aici, aproape,
La Istm, bărbații noștri nu se-nțeleg — căci unii
Vor luptă, și s-ar duce să moară ca nebunii
Degeaba ; alții pace, dar nu-ndrăznesc să-ngroape
Ideea libertății. Și toți s-au împăcat
Asupra unui lucru : războiul pe uscat.

(Cu putere.)

Aceasta-i nebunie curată ! Mîntuirea
Helladei este marea.
Pe mare, căpitanii
Sunt dezbinați de ură. Eurybiad, cu firea
Nehotărîtă, tace și-și ține-n loc spartanii ;
Adimantos, gelosul de gloria Atenei,
S-a depărtat de flotă cu toți corintienii ;
Corcyra stă deoparte cu Argos și cu Thebe ;
Tyranul Syracusei de-asemeni.

(Se scoală.)

Tristă plebe,
De generali nemernici și regi născuți la plug !
Ai merita să tremuri de-a pururea sub jug !

(Întorcîndu-se către dînsa, blînd.)

Thargelio, în tine mi-am pus speranța-ntreagă ;
Adìmantos se-nchină la graiul tău. S-aleagă
Comanda, de voiește. El este-n mîna ta...

THARGELIA

Themistocle, ce glumă !...

THEMISTOCLE

Te-o binecuvînta.

Manuscrisul principal se oprește aici, într-un punct, așadar, unde abia se întrunesc polii conflictului — Thargelia, Themistocle și Arthmios — dar unde sînt menționați posibilii rezoneuri ai piesei, poetul Simonide și Timon (probabil e avut în vedere acela poreclit „mizantropul", căci el trăiește în secolul al V-lea î.e.n.).

E clar că, prin aceștia, mai ales, se relevau sensurile ideologice ale piesei. Simonide din Ceos (556—468 î.e.n.) era poetul oficial de-a lungul întregii epoci, el a cîntat în versuri de tot felul, îndeosebi în elegii și „trene", toate marile victorii grecești din timpul războiului cu perșii, și pe cea maritimă de la Salamina, datorită partidei lui Themistocle, și pe cea de la Marathon, dobîndită după asalturile terestre, preconizată de partida lui Aristide și a lui Arthmios. Să fi avut scriitorul nostru în vedere pe un contemporan al său, poet național ca Simonide — așadar „oficial" ! — și aceasta să fi atras nemulțumirea lui Maiorescu, care se va fi gîndit la Alecsandri ?

Ce-ar fi vrut să semnifice, în acest caz, prezența scepticului, pesimistului Timon, „în realitate prietenul lui Themistocle", cum spune Duiliu Zamfirescu ? Timon cel real își pierduse averea, fusese decepționat de marile nenorociri abătute asupra țării sale, și ajunsese la o mizantropie generală, împotriva umanității întregi. Dacă Simonide ar fi putut condensa optimismul sau neutralismul național, în raport cu cele două partizi grecești — ce-ar fi adunat în el tristul Timon ? Nu știm. Însă putem presupune că în legătură cu cei doi vor fi apărut cauzele care au dus la naufragiul piesei.

Vom nota, în continuare, că finalul primei scene, de la întrebarea Thargeliei dacă Neòtita a isprăvit cu gătelile și podoabele, o avem și

într-o altă variantă, unde frumoasa milesiană ne apare în cu totul altă postură : cinică, adversară atît a partidei lui Themistocle, cît și a aceleia a lui Aristide-Arthmios. Ultimele versuri, chiar în această variantă, ne arată însă o făptură nu cinică în structura ei, ci numai foarte tristă, decepționată, în urma unei vieți risipite zadarnic și copleșită de „un dor de tine însăți".

Abia după această scenă, neliniștita curtezană se alină în cîntecul de dragoste, pe care Duiliu Zamfirescu avea să-l introducă în volumul *Imnuri păgîne.*

Iată, în întregime, finalul scenei prime, în această variantă, despre care nu știm dacă e ulterioară sau anterioară versiunii pe care am reprodus-o mai sus :

THARGELIA

Sunt gata ? *(Se uită într-o oglindă.)*
Da, sunt gata... Și-mi plac. Ascultă, fată :
Aș vrea să fiu frumoasă cum n-am fost niciodată.
La Istm e luptă mare. Se ceartă căpitanii
Și rîd soldații. Grecii vor una, iar spartanii
Vor alta. Parcă n-ar fi cu toții greci ! Iar eu
Îi vreau pe toți, aicea, supuși și mici. Îi vreau
Supuși. Îi vreau pe nobili îngenuncheați ! Poporul
Superb, ce-n epigrame batjocorit-a dorul
Cetății mele scumpe, îl vreau batjocorit !
A !... Arthmios !... noblețe din sînge de atride,
Themistocle eroul ! și bardul Simonide !...
Pitici !...
Atenienii ?!... Copii.

(Ducîndu-se către Neòtita.)

M-am răcorit.

NEÒTITA

Stăpînă, ura este dușmana frumuseții.
Te-ai înroșit...

THARGELIA

Din suflet se urcă-n albul feții.

NEÒTITA

Așa-i... dar e cam roșie.

THARGELIA

Da ?

(Se uită din nou în oglindă.)

Nu-i nimic.

NEÒTITA

O pată !

Voiai să fii frumoasă cum n-ai fost niciodată...

THARGELIA

Voiam să fiu frumoasă !... Voiam !... Ce poţi să ştii !...
Trec valuri peste valuri, nevoi şi bucurii ;
Ne punem roş pe faţă, şi sclave şi stăpîne...

NEÒTITA

Ne-am pune alb mai bine...

THARGELIA

Şi golul tot rămîne

NEÒTITA

Un gol... de ce ?

THARGELIA

Vezi, asta-i !... Un gol de... nu se ştie :
Un gol de rîu ce seacă ; un gol de colivie
Din care păsărica s-a dus ; un gol de floare
Pe-a cărui sîn se prinde un fluture ce moare...
Tu nu pricepi. Ia seama : un gol ce ţi se suie
Din inimă în minte ; un gol, ce e şi nu e ;
Un gol de...

(Văzînd că Neòtita nu pricepe.)

Ai dreptate. Cuvintele sunt mute.
Un dor de tine însăţi...

Nu poţi pricepe. Du-te.

(Neòtita iese.)

Avem, de asemenea, şi un fragment izolat al ultimei scene din versiunea care ni s-a păstrat, cuprinzînd controversa dintre Thargelia şi Themistocle. Milesiana mai păstrează ceva din cinismul care apărea în varianta citată a finalului primei scene. Cearta dintre comandanţii greci nu mai e relatată de Thargelia, ci, mai firesc, de Themistocle, care-i

cere şi el milesienei sprijin în a convinge pe Adîmantos ca să accepte comanda. Conflictul între cele două poziţii apare clar — Thargelia trebuind să se împartă între solicitarea lui Arthmios de a-i convinge pe comandanţi să dea lupta pe uscat şi aceea a lui Themistocle de a prefera înfruntarea pe mare. E cert că rolul Thargeliei este exagerat — nu era cu putinţă ca o curtezană, oricît de frumoasă şi deşteaptă, să aibă pînă într-atît influenţă la toate facţiunile greceşti, să poată influenţa şi o partidă şi cealaltă, deopotrivă, şi soarta peninsulei să fi fost în aşa măsură dependentă de o femeie, care mai era şi străină de teritoriul cetăţilor greceşti.

Cum nu cunoaştem textul, presupunerile de tot felul pot să-şi facă loc. Poate din cauza acestei hipersolicitări a rolului unei străine, devenită arbitră suverană între cele două partizi — aristocratică şi democratică — să fi întîmpinat piesa atîta rezervă şi la Junimea şi la Teatrul Naţional, ba chiar şi la *Literatură şi artă română* ? — căci nici prietenii Ascanio şi Petraşcu n-au putut-o publica.

Dăm mai jos şi această scenă, unde pare să se contureze şi întîlnirea directă dintre Themistocle şi Arthmios, de vreme ce unul îşi semnalează prezenţa (strănutînd), iar altul devine bănuitor şi insinuant la adresa curtezanei.

THARGELIA

Mie !... Ne-am îndrumat pe-o cale
Greşită. Doruri ? !...

(Uitîndu-se la el.)

Poate o boabă cu otravă...

(Rîzînd cu amărăciune.)

O, dac-ai şti !...

(Mişcare în camera de alături.)

THEMISTOCLE

S-aude tuşind...

THARGELIA *

E Nèa, sclavă.

THEMISTOCLE

E poate Nèos, sclavul : tuşeşte cam pe nas.

* De aici pînă la sfîrşitul scenei, numele sînt scrise prescurtat de autor.

THARGELIA

Se poate. Dacă-ți pare ciudat, mai fă un pas
Și vezi.

THEMISTOCLE
(nehotărît)

Ciudat nu, însă...
(Ducîndu-se spre ușe.)

THARGELIA
(se întoarce repede către dînsul și, prefăcîndu-se, cade)

Themistocle ! dă-mi mîna.
Îmbătrînesc !... Ce lucru : Thargelia bătrînă !...
(Se reazemă de dînsul.)
Îți pare cu putință ?...

THEMISTOCLE
(se uită lung la ea)

Ah, cît ești de frumoasă —
Tu nici nu știi ce farmec ți-a pus natura-n toate
Cum flacăra dintr-ochi-ți lucind misterioasă,
Atrage ca destinul...

THARGELIA

Și mă iubești ?...

THEMISTOCLE

Se poate
Să mai întrebi ! Știi bine...

THARGELIA

Atunci plecăm.

THEMISTOCLE

Da ? Unde ?

THARGELIA

Ne ducem după soare : un colț de rai pe unde,
La Zante, la Ithaca — Ionia e mare.
Primești ?... Un vis de aur ce mi-a hrănit viața
De cînd mă simt pe lume. Un dor de depărtare,
De lume nouă : dorul de-a-ncepe dimineața
Altfel. Primești ?...
(Themistocle tace. Ea face un pas înapoi.)

Așa e ?!... Thargelia e bună
De-nveselit viața. Bacantă ! O cunună
Pe cap, o liră-n mînă, și cîntă !...
— **Nu ! Nu cîntă !**
E coardă ruptă !

THEMISTOCLE

N-am zis nimic.

THARGELIA

Și liră frîntă !

THEMISTOCLE

Thargelia !

THARGELIA

Ce cauți ? Ai planurile tale !
Vorbește, spune...

TABLA ILUSTRAȚIILOR

SUMAR

